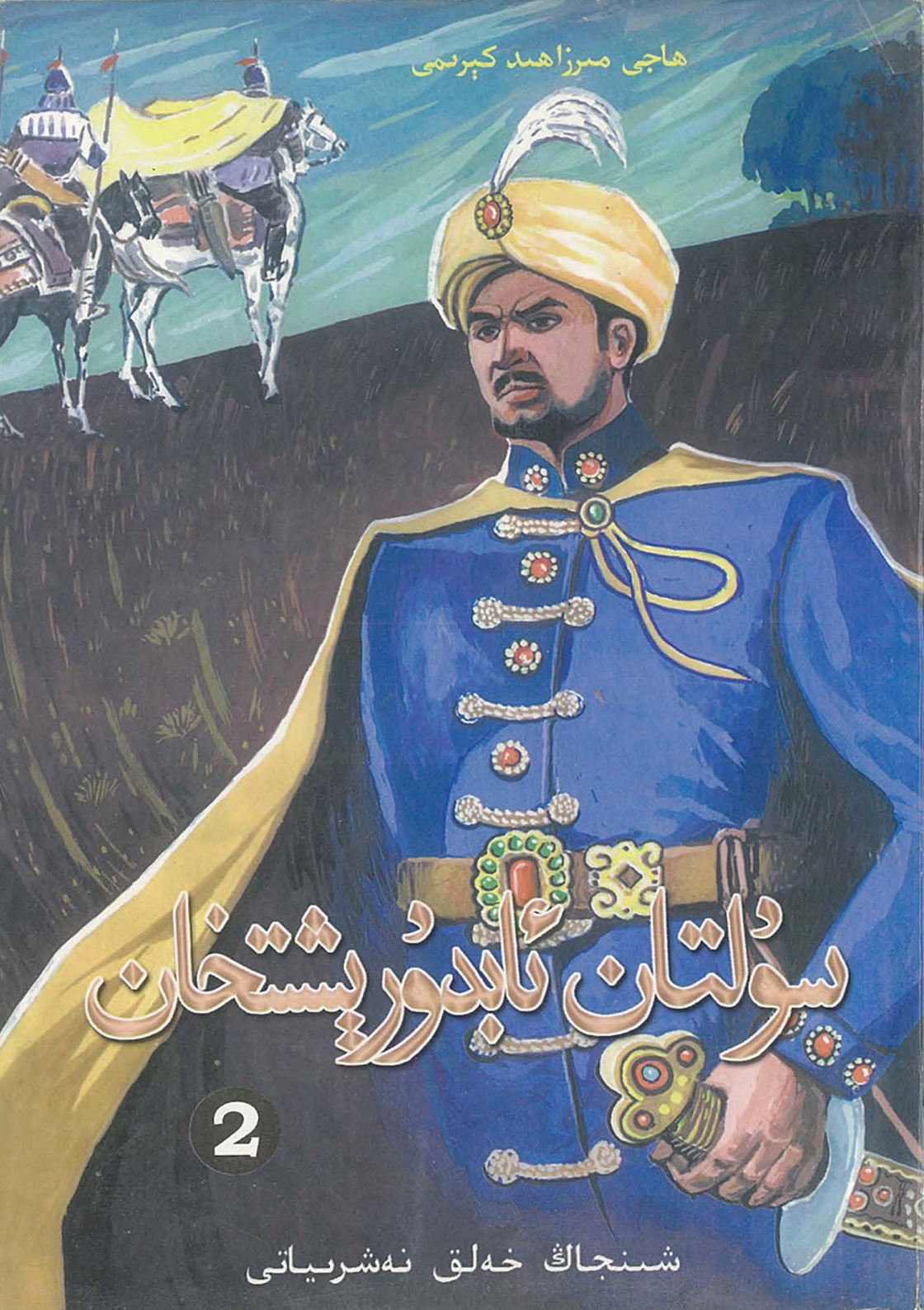
هاجی مىرزاهىد كېرىمى

سۇلتان ئابدۇرىشتخان

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان 2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان

ISBN 7-228-05169-6

9 787228 051694 >

ISBN7 - 228 - 05169 - 6

I.1934 (民文) 定价 :18.00 元

هاجی مرزاهید کېرىمى

سۇلتان ئابدۇر بشتخان

(تارىخىي رومان)

2

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

图书在版编目(CIP)数据

阿布都热西得汗:/阿吉·米尔扎依提·克里木 著。—乌鲁木齐:新疆人民出版社,1999.8

ISBN7—228—05169—6

Ⅰ.阿… Ⅱ.阿… Ⅲ.长篇小说—中国—当代—维吾尔语(中国少数民族语言)Ⅳ.1247.5

中国版本图书馆CIP数据核字(1999)第19601号

责任编辑:买买提依明·西帕

封面设计:艾力·牙库甫

责任校对:阿斯亚·艾合买提

阿布都热西得汗(2) (维吾尔文)

(历史长篇小说)

阿吉·米尔扎依提·克里木 著

新疆人民出版社出版

(乌鲁木齐市解放南路348号 邮政编码830001)

新疆新华书店发行

新疆人民出版社微机室排版

乌鲁木齐福利印刷厂印刷

850×1168毫米 32开本 13.625印张 2插页

2000年3月第1版 2000年3月第1次印刷

印数:1——4,000

ISBN7—228—05169—6/I·1934 定价:18.00元

ئىككىنچى كىتاب

عادىل شاھ

مۇندەرىجە

بىرىنچى باب ئالتۇن تەختكە ياماشقان چايان 1
ئىككىنچى باب سۇلتاننى ئويغاتقان مەكتۇپلەر 19
ئۈچىنچى باب نادامەتلىك ئىلتىجا 36
تۆتىنچى باب بەربات بولغان شېرىن چۈش 51
بەشىنچى باب تۈندىكى ئوتقاشلار 67
ئالتىنچى باب قوغلاپ تۇتۇش 83
يەتتىنچى باب مەنسۇرخاننىڭ ئەپۇ سورىشى 115
سەككىزىنچى باب مۇسقا ـ جەننەت شاملى 130
توققۇزىنچى باب ۋىسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇق 155
ئونىنچى باب شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى 174
ئون بىرىنچى باب نەغمە ـ ناۋا بىلەن ھازا ئوشتۇش 195
ئون ئىككىنچى باب جاڭگالدىكى ھۆر قىز 214
ئون ئۈچىنچى باب بۇ ـــ تەقدىر 248
ئون تۆتىنچى باب ئاي بېشىدا بولغان توي 269
ئون بەشىنچى باب مۇقام مەلىكىسى 279
ئون ئالتىنچى باب قەست 318
ئون يەتتىنچى باب بىباھا تۆھپە 343
ئون سەككىزىنچى باب كەچ كۈزدىكى قارا قۇيۇن 370
ئون توققۇزىنچى باب جۇدالىق ئاقارتقان چاچ 399
خاتىمە 426

بىرىنچى باب

ئالتوُن تەختكە ياماشقان چايان

1

ھىجرىيە 940 ـ يىلى ①ماھى مۇھەررەمنىڭ 10 ـ كۈنى پەيشەنبە چاشكا ۋاقتىدا ، ۋەلى ئەھدى ئابدۇرېشتخان گۈلئېھرام ئوردىسىنىڭ سۇلتان سارىيىدا دەبدەبە بىلەن ئالتوُن تەختكە چىقتى .

ۋەزىر ـ ۋۇزرا ، ئەمىر ـ ئۆمەرالار ۋە ھەر قايسى ئەللەرنىڭ يەر-كەندە تۇرۇشلۇق ئەلچىلىرىمۇ قاتناشقان تۇنۇگۈنكى قۇرۇلتايدا ، ئۇ يەركەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانلىقىغا كۆرسىتىلىپ سايلانغاندى . بۇگۈن بامدات نامىزىدىن كېيىن مەيدانىي ئادالەتتە مىڭلىغان جامائەت ئالدىدا ، ئوڭ قولدا قۇرئان ، سول قولدا دۆلەت تۇغىنى كۆتۈرگەن ئابدۇرېشتخان تەختكە ئولتۇرۇش مۇناسىۋىتى بىلەن قەسەم بەردى . ئۇنىڭدىن كېيىن شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا ئۇنىڭغا شاھانە تون ۋە ئالتوُن تاجنى كىيگۈزدى .

سۇلتان ئابدۇرېشتخان مەيدانىي ئادالەتتىن تاكى سۇلتان سارى-يىدىكى تەخت ئالدىغىچە سىلىنغان ئاق مەشۇت پايانداز ئۈستىدە تەگىبر ئېيتىپ ماڭدى .

ـــ سۇلتانىمىز ئابدۇلرەشىدخانغا مۇبارەك !

ـــ ئابدۇلرەشىدخاننى ئاللا ئامان قىلسۇن !

ـــ ئەل ـ يۇرت غېمى ئالىيلىرىنى جاسارەتلىك قىلسۇن !

---

① مىلادىيە 1534 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ .

جامائەتنىڭ تىلەك ـ ئارزۇسىنى ئاڭلاپ كېتىۋاتقان ئابدۇرېشىت خان نۆكەر ، ياساۋۇللار ئىككى ياندا سەپراس بولغان گۈلئېھرام ئوردىسىغا قەدەم باسقاندا دەرۋازىئىي مەغرىب تەرەپسىدىكى ھەيۋەتلىك پەشتاق ئۈستىدە بۇغرا ـ كانايلار چېلىنىپ ، شادىيانە ياڭرىدى . نۆكەر ، ياساۋۇللار ئابدۇرېشىتخاننى تەبرىكلەپ ئالقىش ياڭراتتى . ئۇلارنىڭ يۈرەك ساداسى ئابدۇرېشىتخاننى تېخىمۇ روھلاندۇردى . ئۇ ئىككى ياندا قول باغلاپ تۇرغان ئوردا ئەمەلدارلىرىغا ھۆرمەت نەزىرى بىلەن قارىغان ھالدا ، دېۋانخانىدىن ئۆتۈپ ، سۇلتان سارىيىغا كىردى ، قولىدىكى تۈغنى پارىلداپ تۇرغان تەخت يېنىغا قاداپ ، قۇرئاننى كۆتۈرگىنىچە تەختكە چىقتى . كەينىدىن كىرگەن ۋەزىر ـ ۋۇزرا ، ئەمىر ـ ئۆمەرالار تەختنىڭ ئىككى يېنىدا قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشتى .

ـــ جانابلار ، بۈگۈن يەركەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ بۈيۈك تەختىگە ـــ ئاتامنىڭ ئورنىغا ـــ ئولتۇرغانلىقىمدىن خۇشال ئەمەسمەن . بىراق ، ئاللا بۇ تەختكە ئولتۇرۇشۇمنى نېسىپ قىلغانلىقى ئۈچۈن ، بۇرچۇمنى جان تىكىپ ئادا قىلىمەن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان كۆپچىلىككە غەمكىن نەزەر تاشلاپ ، ئۇ بىر دەم سۈكۈت قىلىپ تۇرۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ رەھمەتلىك ئاتامنىڭ قولتۇقىغا بىر تۇركۈم قارا نىيەتلەر كىرىۋالغانىكەن ، ئۇلارنىڭ جازاسىنى بېرىپ ، خانلىقىمىزنى ئىمىن تاپتۇردۇم . ئەمدىكى ۋەزىپەم مەرھۇم خان ئاتامنىڭ ئۈمىد ـ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ ، مەملىكىتىمىزنى قۇدرەت تاپقۇزۇش . جانابلار ، ھەر بىرىڭلارنىڭ بەجانىدىل ياردەم بېرىدىغانلىقىڭلاردىن ئۈمىدۋارمەن .

ـــ باش ئۈستىگە سۈلتانىمىز . ئالىيلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ـــ پېقىرنىڭ سائادىتىدۇر ، ـــ دېدى مىرزا ئەلى تاغايى بىرىنچى بولۇپ ئېغىز ئېچىپ .

ـــ مەرھۇم خان ئاتىمىز سەئىدخانىنىڭ ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن جېنىمىز پىدا ، ـــ دېيىشتى ۋەزىر ، ئەمىرلەر.

ـــ خەزىنچى بەگ ! ـــ توۋلىدى ئابدۇرېشىتخان .

ـــ لەببەي ئالىيلىرى ، ـــ ئورنىدىن تۇرۇپ تەخت ئالدىغا كەلدى قاشلىرى قويۇق ، كەتمەندەك يالپاق ساقاللىق نىزامىدىنبەگ .

ـــ ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا ، شەيخۇلئىسلامغا ، ئەمىر ، سەردارلارغا ئۆز لايىقىدا زەر تون كىيدۈرۈلسۇن ! ـــ دەپ ئەمىر قىلدى ئابدۇرېشىتخان .

مەرھۇم قاناتبەگنىڭ ئورنىغا خەزىنە ۋەزىرى بولغان نىزامىدىن بەگ مىسردا ئىلىم تەھسىل قىلغان ، ھېسابات ئىشلىرىغا ماھىر ، ئالىم كىشى ئىدى . كىرىم ـ چىقىمنى تەكشەپ ، بىھۇدە ئىسراپچىلىقلارنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ، خەزىنىدە نۇرغۇن بايلىقنى توپلىغانىدى . ئۇ خىراجەت قىلىدىغان پۇللارنى ئالدىنئالا ھېسابلاپ قويۇاتتى ، تارتۇق قىلىنىدىغان كىيىم ـ كېچەكلەرنىمۇ تەخلەپ قويۇاتتى ، ئوردا ئەمەلدارلىرى مۇلازىملىرىنىڭ ئىش ھەققىنىمۇ ۋاقتىدا تارقىتاتتى . مۇشۇ تۇپەيلى ئۇ دۆلەت ئەربابلىرى ئارىسىدىلا ئەمەس ، سۇلتان ئالدىدىمۇ ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى .

نىزامىدىنبەگ خىزمەتچىلىرىگە تونلارنى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . مىرزا ئەلى تاغايى باشلىق بارلىق ئەربابلار يېڭى تون كىيدى . بۇ ئۇلارنىڭ يېڭى خان بولغان سۇلتانىنىڭ يۈكلىگەن ۋەزىپىسىنى ئۈستىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈرەتتى .

ـــ جانابلار ، مەرھۇم ئاتام ۋاقتىدىن باشلاپ ، ساداقەت بىلەن دۆلەت خىزمىتىنى قىلىپ كەلگەن مىرزا ئەلى تاغايى بۈگۈندىن باشلاپ ماڭا ئاتا ۋەزىر بولىدۇ . خوجا شاھ مۇھەممەد ئوردا دىۋانبېگى ، مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا ھەزرەتلىرى شەيخۇلئىسلام ھەم قازى كالان ، ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس ئىشىك ئاغىسى ، نىزامىدىنبەگ خەزىنە ۋەزىرلىكىنى ئۆتەيدۇ ، ـــ دەپ جاكارلىدى ئابدۇرېشىتخان ۋە يەنە توققۇز مۆتىۋەر زاتنى ۋەزىر ، تۆت كىشىنى كۆتۈۋالبەگ ①، ئۈچ كىشىنى پاششاپبەگ ، ئۈچ كىشىنى باجگىر بەگ ، شاھ سەئىد ئالىمنى سەر مۇنشى ②قىلىپ تەينىلىدى .

ئون سەردارنى تۇمەنبېگى ، بىر يۈز ئون بىر كىشىنى مىڭبېگى

---

① كۆتۈۋالبەگ ـ ئامانلىق بېگى ، ساقچى باشلىقى .

② سەر مۇنشى ـــ باش پۈتۈكچى ، باش كاتىپ .

قىلىپ ئىسمىنى ئېلان قىلدى . بۇلار ئىچىدە يەركەن شەھىرىنىڭ ھا-كىمبېگى ئوسمانبەگنىڭ ئىككى ئىنىسى تۇرغۇنبەگ بىلەن ۋەلىبەگ تۇ-مەنبېگى بولغانىدى . ئەمىر كەبىر بولغان كىشىنىڭ ئېلان قىلىنمىغىنىغا قارىغاندا ، بۇ ئالىي ۋەزىپىنى سۇلتانىنىڭ ئۆزى ئۆتەيدىغاندەك قىلاتتى .

ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى ھەم كۈتۈۋالبەگ بولغان بەھرام ئەكرەم سەردارنىڭ باش ئەمرلىككە تەيىنلەنگىنىدىن شۇنچە خۇرسەن بولغان بولسىمۇ ،مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئاتا بەگ بولغىنىدىن شۇنچە چۆ-چۈدى . « خۇدا ، بۇ ھارامزادە يەنە قاچانغىچە بېشىمىزغا دەسسەپ يۈ-رەر ؟ ئۇ جازاسىنى يەيدىغان كۈن كېلەرمۇ ؟ » دەپ ئويلاپ ، غەزەپتىن قىسىلغان كۆزلىرىنى ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا تىكتى .

مىرزا ئەلى تاغايى ئاتا ۋەزىرلىك كۇرسىدا ، سۇلتانغىلا سەپسېلىپ ئولتۇراتتى ، تېرىسىگە پاتماي قالغانىدى . يەركەن شەھىرىنىڭ ھاكىم-بېگى ئەمىر ئوسمانبەگنىڭ كۆزلىرى ئونىڭغا چۈشكەندە ، نېمىشقىدۇر چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى : « سەن مەككار ياش سۇلتانىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشۈالدىڭ . ئىچىڭدىكى قارىلىق تېشىڭغا تەپمەي قويمايدۇ . . . »

دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ كۆپى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئاتا ۋەزىر بول-غىنىغا نارازى ئىدى . ئاق ئارىلىغان ئۇزۇن ساقالى مەيدىسىگە چۈشكەن شاھ سەئىد ئالىم ئونىڭ ئەپتىگە قاراپ : « تۈلكە ھەر قانچە مەككار بول-غىنى بىلەن تۈمشۇقىدىن ئىلىنماي قالمايدۇ » دەپ بېشىنى چايقاپ قويدى .

ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس چوڭقۇر ئويغا پاتقانىدى . ئۇ ھېچنې-مىنى سەزمىگەندەك كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەممەيلەننى جاھانباغدا بولىدىغان دۆلەت زىياپىتىگە تەكلىپ قىلىپ تەختتىن چۈشتى ، ئاتا ۋەزىر باشلىق ئەمىر ـ ئۆمەرالار ھەم باشقا ئەللەرنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن خوشلىشىپ ، سۇلتان سارىيىدىن چىقتى . بەھرام ئۇنىڭ بىلەن ھەرەم قەسرىغىچە بىللە باردى . چەتئەل ئەلچىلىرىنى ئۇزىتىپ ماڭغان مىرزا ئەلى تاغايى ئۇنىڭ كەينـ-دىن كۆز يۇگۈرتۈپ : « ئەمدى سەنمۇ ئالىقىنىمدىن قېچىپ قۇتۇلالماي-

سەن » دېدى ئېچىدە خەپلەپ ، پېشانىسىدە بىر تۇرۇك پەيدا بولۇپ ، قەدىمنى تېزلەتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جاھانباغدىكى زىياپەتتىن مەمنۇن بولۇپ قايتتى . ئۇ بۇ كېچىنى ئىككىنچى خوتۇنى نۇرنسا سۇلتانبېگىم ئۆيىدە ئۆتكۈزدى ، ئەمما ھازىدار بولغىنى ئۈچۈن بىرگە ياتمىدى . خوراز ئىككىنچى قېتىم چىللىغاندا ئويغىنىپ كەتتى . بۈگۈن جۈمە كۈنى بولغىنى ئۈچۈن ، كېنىزەكلەرگە ھامامغا ئوت ياقتۇرۇپ ، يۇيۇندى .

ئابدۇرېشىتخان يۇيۇنۇپ كىرگەندە بامداتقا ئەزان چىقتى . ئۇ ئېيتىلىۋاتقان ئەزاننى ئېچىدە تەكرارلاپ جايىنامازدا ئولتۇردى . بامداتنىك سۈننىتىنى ئوقۇدى . ئوردا مەسچىتىدە پەرزىنى ئۆتىگەندىن كېيىن ئوغۇللىرى ئابدۇلىتىپخان بىلەن ئابدۇكېرىمخاننى ئېلىپ چاھار باغدىكى سەئىدخان مەقبەرىسىگە باردى ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ دۇئا قىلدى . كېچە ـ كۈندۈز قۇرئان ئوقۇۋاتقان قارىيلار بىلەن خوشلىشىپ قەسىرگە قايتتى . نۇرنسا سۇلتانبېگىم ئەتىگەنلىك چايىنى تەييارلاپ قويغانىدى . ئۇ ئوغۇللىرى بىلەن چايىنى ئىچىپ ئوردىغا چىقتى . ئۇنى مىرزا ئەلى تاغايى باشلىق ۋەزىر ، ئەمىرلەر دىۋانخانا ئالدىدا سالام بېرىپ كۈتۈۋالدى .

ئابدۇرېشىتخان ئوردىدا ئاقسۇ ، قەشقەردىن ھاكىمبەگلەر ئەۋەتكەن خەتلەرنى كۆزدىن كەچۈردى . باش ۋەزىر ، ئەمىرلەرنىك مەملىكەت ئەھۋالى توغرىسىدىكى تەۋسىيەلىرىنى ئاڭلىدى . ئىنىسى ئىبراھىم سۇلتانىنى ئىسكەندەر سۇلتاننىك ئورنىغا يېڭىسارغا ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ يارلىق چۈشۈردى . ئىسسىق كۆل ، ئارا تۆپە ، كەشمىر ، تىبەت قاتارلىق چەت جايلارنىك ئەھۋالىنى سۈرۈشتە قىلدى . تاغىسى مەنسۇرخانغا ، ھىندىستان پادىشاھى ھۇمايۇن مىرزىغا ، ئىران شاھىغا ، شۇنداقلا يىراق ـ يېقىندىكى ئەللەر پادىشاھلىرىغا سەئىدخاننىك ۋاپاتى توغرىسىدا يېزىلغان مەكتۇپلارغا ئىمزاسىنى قويۇپ بەردى ، چۈش بولغىنىنمۇ بىلمەي قالدى . كۈن قىيام بولغاندا ھەرەم قەسرىگە قايتىپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم قېشىدا غىزالاندى ، جۈمە ۋاقتى بولغاندا ئۇ تا-

جىغا يېشىل سەللە ئوراپ ، كۆك بەقەسەم تونىنى كىيىپ ، ئوغۇلـ لىرىنى ئېلىپ ، گۈلئىبھرام ئوردىسى بىلەن قارىشىپ تۇرغان جاـ مەگە ئاتىسىنىڭ ئادىتى بويىچە پىيادە باردى .

2

سەئىدخان سالدۇرغان بۇ ئازنا مەسچىت سەينا ①، كايىۋان ②ۆە خانىقا ③دىن ئىبارەت ئۈچ قىسىمغا بۆلۈنەتتى . پەشتاق ـ گۈمبەزلىك چوڭ دەرۋازىدىن كىرگەن جامائەت دەسلەپ گۈل ـ چىمەنلىك كەڭرى سەيناغا قەدەم قويىاتتى . سەينانىڭ ئوتتۇرىسىدا كۆل بولۇپ ، دائىم سۈپسۈزۈك سۇغا تۈلۈپ تۇراتتى . جامەنىڭ شىمال تەمىدىكى سۇكگۈچـ تىن كىرگەن سۇ ئېرىق ئارقىلىق كۆلگە قۇيۇلۇپ ، يەنە بىر گىرۋەكتىكى چۈشۈرگىدىن ئايىغى چىقىپ ، گۈللۈك ، چىمەنلىكلەرگە قۇيۇلاتتى . بۇ سەينادىن ئۈچ ئىشىك ئارقىلىق كىرگەن جامائەت پەلەمپەي بىلەن كاـ يىۋانغا چىقاتتى . كايىۋاننىڭ ئۈستى يېپىق بولۇپ ، ۋاسا جۈپ قىلىنغان گۈلدار ، نەقىشلىك تورۇسىنى يۈزلىگەن چوڭ تۈۋرۈكلەر كۆتۈرۈپ تۇراتتى .

خانىقا بىلەن كايىۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى مىڭ جامائەت سىـ غىدىغان چوڭ زالدىن ئىبارەت كاتتا ساراي بار ئىدى . سارايىنىڭ تام ـ تورۇس ـ تۈۋرۈكلىرىگە خىلمۇخىل ، رەڭگارەڭ نەقىش ، گۈل چېكىلـ گەنىدى . قىبلە تامغا ئويۇپ چىقىرىلغان مېھرابنىڭ ئەگمىسى ھەسەن ـ ھۈسەندەك چىرايلىق كۆرۈنەتتى . مېھرابنىڭ ئوڭ تەرىپىگە كىچىك گۈمبەزلىك ، ئىككى يايلىق كۈمۈش رەڭ تەخت قويۇلغانىدى . خاتىپ

---

① سەينا ـــ مەيدان .
② كايىۋان ـــ زال ئۆينىڭ ئىككى يېنىدىكى پېشايۋان .
③ خانىقا ـــ يىغىلىپ نامازئوقۇيدىغان زال .

مۇشۇ تەخت ئۇستىدە قۇتبە[1]ئوقۇيتتى . خانىقانىڭ تۆت تېمىدىكى تەكچە ـ ئويۇقلارغا « قۇرئان » ، تەپسىر ، ھەدىس قاتارلىق مۇقەددەس كىتابلار قويۇلغاندىن باشقا ، ماتېماتىكا ، خېمىيە ، ئىلمىي نۇجۇم ، ئەدەبىيات ، پەلسەپە ، تارىخقا ئائىت نەچچە مىڭ كىتاب تىزىلغانىدى . نامازدىن كېيىن خالىغان كىشى قېلىپ ، كىتاب كۆرۈپ قايتاتتى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن جامە سەيناسىغا قەدەم قويغاندا ، ئىككى قاسىقتىكى ھۇجرىلاردىن چىقىپ ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇشقان مۇدەررىس ، تالىپلار قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام بېرىشتى . ئابدۇرېشىتخان جاۋاب سالام قىلىپ ، جامائەت تۇدۇللۇق كىرىپ جاي ئېلىۋاتقان كايىۋاندىن ئۆتۈپ ، خانىقاغا كىردى . مېھراب يېنىدىن جاي ئېلىپ نامازغا تۇردى .

بۇ جامە ئىشكىنىڭ ئىككى يېنىدىكى مۇنار ئۇستىگە چىققان ئىككى مەزىن ئاخۇنۇم كۆپچىلىكنى ساپدىل ، سادىق بولۇشقا چاقىرىپ ، يېرىم سائەت سالاۋات[2]ئېيتقاندىن كېيىن ئەزان ساداسى ياڭرىدى . توپ ـ توپ بولۇپ كىرگەن خالايىق بىلەن خانىقا ، كايىۋان ، سەينا لىق توشۇپ ، ھەتتا مەسچىت ئىشكى ئالدىدىمۇ كىشىلەر سەپ بولۇپ نامازغا تۇرۇشتى . سۇنىنەت ئوقۇلۇپ بولدى . مۇھەممەد ئابدۇللا داموللا تەختەئى قۇتبەگە چىقتى ، « ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ! » دەپ سالام بېرىپ نۇتقىنى باشلىدى . ئۇ نۇتقىنى ئاۋۋال ئەرەبچە ، ئاندىن ئۇيغۇرچە سۆزلىدى :

ـــ جىمى ھەمدۇ ـ سانا ئاللاغا خاستۇر . ئاللانى مەدھىيىلەيمىز ، ئاللادىن ياردەم سورايمىز . ئاللاغا سېغىنىپ ، نەپسىلىرىمىزنىڭ ۋە يامان ئەمەللىرىمىزنىڭ ئاقىۋىتىدىن پاناھلىق تىلەيمىز . ئاللا كىمنى توغرا يولغا باشلىسا ، ئۇنى ھېچكىم ئازدۇرالمايدۇ ، ئاللا كىمنى ئازدۇرسا ، ئۇنى ھېچكىم توغرا يولغا باشلىيالمايدۇ . . .

ئى جامائەت ، ئاۋۋال ئۆزۈمنى ، ئاندىن سىلەرنى ئاللاغا تەقۋا ، سەمىمىي ، سادىق بولۇشقا تەۋسىيە قىلىمەنكى ، شەرىئەتكە ، ۋەتەنگە ،

---

① قۇتبە ـــ نۇتۇق ، سۆز دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ .

② سالاۋات ـــ ۋەز ، نەسىھەت ئېيتىش ، نامازغا چاقىرىش .

مىللەتكە ئاسىي بولماڭلار . شەۋكەتلىك ئادىل پادىشاھىمىز سۇلتان ئابـ دۇرېشىتخانغا سۇلتان سەئىدخانغا سادىق بولغاندەك سادىق بولۇڭلار . . .

بـۇ جۇمەدىن يەنە بىر جۇمەگىچە كىم بار ، كىم يوق ؟ ئاللانىڭ ئۆزىگە مەلۇمدۇر . بىر ـ بىرىڭلارغا ، بالا ـ چاقاڭلارغا ياخشىلىق قىلىشقا ئالدىراڭلار ، ھەربىر قىلمىغان ياخشىلىق سائادەت ئىشىكىنى ئاچىدۇ . يا ـ مانلىق ـ ئاپەت ، ياخشىلىق سائادەتتۇر . خەير ، كېلەر جۇمە كۈنى دىدار كۆرۈشىشىمىز گە ئاللا نېسىپ قىلسۇن ، ئامىن !

ـــ ئامىن !

جامائەتنىڭ ساداسى ئاجايىپ تەسىرلىك ياڭرىدى .

مـۇھـەممەد ئابدۇللا داموللا نۇتقىنى توختاتتى . جامائەت ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلىدى . ئابدۇلباقى مەزىن « سەپراست ! » دەپ ئۇچ قېتىم تـوۋلاپ ، ئاندىن تەگبىر ئېيتتى . خاتىپ ۋە ئىمام مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللامېھرابقا كېلىپ ، نىيەت قىلىپ نامازغا تۇردى . سۇلتان ئابدۇـ رېشىتخان ئىخلاس بىلەن ئۇنىڭغا ئىقتىدا قىلىپ ، جۇمە نامىزىنىڭ ئىككى رەكەت پەرزىنى ئادا قىلدى ، ئۇ ئىمامغا ئەگىشىپ تەسىھ ئوقۇدى . داموللا دۇئا قـىلىپ ، « ئامىن ! » دېگەندە ئابدۇرېشىتخانمۇ كۆپچىلىككە قوشۇـ لۇپ ، ئۇنلۇك قىلىپ « ئامىن ! » دېدى .

سۆكۈت ، تىمتاسلىق ئىلكىدە جامائەت قوزغالدى . ئابدۇرېشىتخان مـۇھەممەد ئابدۇللا داموللا بىلەن ئەڭ ئاخىردا مەسچىتتىن چىقتى . ئۇ مەيدانىي ئادالەتكە توپلانغان خالايىقنىڭ ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىغا جاۋاب قايتۇرغان ھالدا ، ئادالەت سۆپىسىغا ئورنىتىلغان تەختكە چىقتى . مانا بۇ تەختتە مەرھۇم خان ئاتىسى داد خالىق ئېيتىپ كەلگەن دەردمەنلەرنىڭ ھالىغا يېتىپ ، زالىم ئەمەلدارلارنى جازالىغانىدى . بۈگۈن قايسى دەردمەن ئۇنىڭغا داد ئېيتىپ كەلگەندۇ ؟

ئابـدۇرېـشتخان ساناقسىز كۆزلەرنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەنلىكىنى ھـېس قىلغان ھالدا ، دادخالىق ئېيتقۇچىلارنىڭ ئاز ئەمەسلىكىنى بىلىپ يەتتى .

3

گۈلئەھرام ئوردىسىدىن ئاپتاپتەك ئېچىلىپ چىققان مىرزا ئەلى تاغايى قاسىم خىچىر قاتارلىق ياساۋۇللىرى بىلەن چاپچىپ تۇرغان ئويناق ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ ، پايتەخت كوچىلىرىدىن چاڭ چىقىرىۋەتتى . ئۇنىڭ بۇنداق شادلىنىپ كېتىشى سەۋەبسىز ئەمەس ئىدى :

بۇلتۇر كۈز ئۇ ئەمىر خوجا شاھ مۇھەممەدبەگ بىلەن گېپىنى بىر قىلىپ ، ئۆزلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى ياخشى بولمىغان ئەمىر ، سەردارلارنى ھەدەپ يامانلاپ ، ئۇلارنى كۆزدىن يوقاتمىسا ، خانلىققا ئامانلىق بولمايدىغانلىقىنى پەش قىلىپ ، ئابدۇرېشىتخانغا ئۇلارنى قەتل قىلىش توغرىسىدا پەرمان يازدۇرۇۋالدى ھەم شۇ كېچىسى زىندانىدىن چىقىشقا ئۇمىد باغلاپ ياتقان ئوندىن ئارتۇق ئەمىر ، سەردارلارنى بوغۇزلاپ ئۆلتۈرگۈزدى .

تاغايى ئۆزىنى ئابدۇرېشىتخانغا يېقىن تۇتقانسېرى ، باشقا ۋەزىر ، ئەمىرالەر ئۇنىڭدىن ئۆزلىرىنى قاچۇرۇشقا باشلىندى . خەزىنە ۋەزىرى نىزامىدىنبەگ ، سەر مۇنشى شاھ سەئىد ئالىم ، ئەمىر لەشكەرلەردىن مىرقاسىم قەشقىرى ، سەئىد ئەخمەت خەنجىرى ، ئىشىك ئاغىسى ئالائىددىن ماخمۇد بارلاس قاتارلىق دۆلەت ئەربابلىرى كېسەللىكىنى باھانە قىلىپ ئوردىغا كەلمەيدىغان بولۇشتى . بۇ ئابدۇرېشىتخاننى ئويغا چۈمدۈرگەن بولسا ، مىرزا ئەلى تاغايى ، خوجا شاھ مۇھەممەد بەگنى كەڭ تاشا پۈرسەتكە ئېگە قىلىپ غادايتىۋەتتى . . .

ئۇنىڭ ئۈستىگە ھىجرىيە 940 ـ يىلىنىڭ باھارىدا ، كۈندۈز بىلەن كېچە تەڭلىشىدىغان نوۋرۇز كۈنىمۇ قاتتىق بوران چىقىپ ، قىزىق داۋام قىلىۋاتقان مەرىكىنى بۇزۇۋەتتى ۋە ئات بەيگىسىنى كۆرۈۋاتقان ئابدۇرېشىتخان قۇيۇندا قالدى . ئۇ ئوردىغا يېنىپ كېلىپ ، سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ھاكىمسىز قالغان قەشقەرگە ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغايىنى ئالىي ھاكىم تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈردى . . .

تاغاينىڭ ئوردىدىن شاد ـ خۇرام چىقىشىنىڭ سەۋەبلىرى يۇقىرىقى ئۆزگىرىشلەر ئىدى .

مىرزا ئەلى تاغايى شەھەر ئىچىدىكى قورۇسىغا بارماستىن ، ئالتۇن دەرۋازىدىن [1]ئات چاپتۇرۇپ ئۆتۈپ ، قۇم ئېرىق كەنتىدىكى چاھار بېغىغا كەلدى . گۈگۈم چۈشكەن ، گۈل ـ گىياھلار كۆكىرىپ ، مېۋىلىك دەرەخلەر ھۆپپىدە چېچەكلەپ كەتكەنىدى . تۇردى ئاخۇن ئۇنى ئىشىك ئالدىدا چوڭقۇر تەزىم بىلەن كۈتۈۋالدى .

تاغايى تال ـ باراڭ قاپلىغان پېشايۋانلىق مېھمانخانىغا كىرمەستىن ، قاسىم بىلەن گۈللۈكنى ئايلىنىپ ، ئۇ تەرەپتىكى تاملىرى كاھىل لاي بىلەن سۈۋالغان ئاشخانا ئارقىسىغا ئۆتتى . ئەنجان تام يېنىدا ئات ـ ئېشەك باقىدىغان ئېغىل ، قوي ـ كالا باقىدىغان قوتان بار ئىدى . ئۇ قۇيرۇق چۆرۈپ تۇرغان سالپاڭ قۇلاق قارا مىدە ئېشەككە ، ئاندىن كۈل رەڭ تۈكلىرى پارقىراپ كەتكەن جەدىگە قاراپ قويۇپ ، باراقسان ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىدىكى شاخ ـ شۇمبا بىلەن يېپىپ قويۇلغان چاھ [2]يېنىغا كەلدى .

ـــ تۈتى قۇش مەشەدىمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى تاغايى .

ـــ شۇنداق ھەزرەتلىرى ، قاسىم ياساۋۇل بىلەن ئىككىمىز بەھرامنىڭ ئۆيىدىن ئەكەلگەندىن بېرى ، ئۇ ـــ مەشەدە تۇرۇۋاتىدۇ ، ـــ دېدى تۇردى قاڭقۇق شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ تۇرۇپ .

ـــ ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويمىغانسەن ھارامزادە ؟

ـــ ياق ۋەزىر ئەزەم . خاتۇنۇمنىڭ كۈنلىكى ياماق ، ھازىرغىچە بۇ چاھ يېنىغا مېنى يالغۇز بارغىلى قويماي كەلدى .

ـــ ئۇنىڭغا تاماقنى كىم ئەكېلىپ بەردى ؟ ـــ گۇمانسىراپ سورىدى تاغايى .

ـــ خاتۇنۇم ، ـــ جاۋاب بەردى تۇردى ، ئۇنىڭ بادامدەك ئۆرلەپ تۇرغان كۆزلىرى ئالدىراپ كېلىۋاتقان پاتمىخانىغا چۈشتى ، ـــ ئەنە ،

---

① ئالتۇن دەرۋازا ـــ يەركەن شەھىرىنىڭ مەشھۇر دەرۋازىسى .

② چاھ ـــ پارىسچە قۇدۇق دېگەن مەنىدە ، كۆچمە مەنىسى زىندان .

ئۆزىمۇ ھەزرەتلىرىگە سالام بەرگىلى كېلىۋاتىدۇ .

تاغايى يېقىن كېلىپ ئېرىق بويىدا توختىغان قەلەم قاش چوكانغا قىزىقىپ سەپسالدى . ئۇنىڭ قولىدا قاپاق بىلەن تاۋاق بار ئىدى . پاتمەخان رومىلىنىڭ بىر بۇرجىگى بىلەن يۈزىنى يېپىپ تۇرۇپ تاغايىغا سالام بېرىپ ، تىنچ - ئامانلىق سورىدى . مىرزا ئەلى تاغايىمۇ جاۋاب سالام قىلدى .

ـــ ۋەزىر غوجام ، ئۇسسۇزلۇق ئىچسىلە ، ـــ دېدى پاتمەخان قاپاقتىن تاۋاققا شېرىن ئۈزۈم شەربىتىنى قويۇپ ، ئۇنىڭغا سۇنۇپ ، قوللىرىمۇ رومالنىڭ ئۇچى بىلەن يۆگەلگەن ، يۈزىنىڭ بىر تەرىپى ۋە قويۇق چاچلىرى يېپىپ تۇرغان قۇلىقى كۆرۈنۈپ قالغانىدى . ئۇزۇن شاتاۋا كۆڭلەك ، ئىزىملىك كالتا چاپان قەددىنى يوشۇرغان ، ئۇزۇن ئەتلەس تامبىلى پۇتىدىكى نەپىس ئىشلەنگەن گۈلدار چورۇققا ماس كەلگەنىدى . پاتمەخانىنىڭ باشتىن - ئايىغىغا سەپسالغان مىرزا ئەلى تاغايى كۈلۈمسىرەپ :

ـــ پاتمەخان ، سىلىگە بىر كۆڭلەكلىك خىتاي تاۋرى ئېلىپ قويغانىدىم . ئالدىراپ شەھەردىكى ئۆيدە ئۇنتۇپ قاپتىمەن . ئامانەتكە ئوبدان قارىپلا . ناھايىتى خۇش بولدۇم ، ـــ دېدى .

ـــ ھەشقاللا ۋەزىر غوجام . ئوبدان قارىمامدىغان ، بۇنچە جۇۋاپ كەتمىسلىمۇ بولاتتى .

ـــ مېنىڭ ئامانىتىمنى بىرسى كۆرمىگەندۇ ؟

ـــ مەن ۋە ئېرىم ئىككىمىزدىن باشقا ، پاشىغىمۇ كۆرسەتمەي ساقلىدۇق غوجام . خاتىرجەم بولسىلا .

ـــ ئۇ جۇۋاينىمەكنى ھۇجرامغا ئېلىپ كىرىڭ ، ـــ دېدى تاغايى ، ـــ ئۇنىڭ چاھ ئىچىدە ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن بولاي .

ـــ ماقۇل ۋەزىر غوجام .

مىرزا ئەلى تاغايى باياتىن سۆكۈت قىلىپ تۇرۇشقان قاسىم بەلەن تۇردىنى كەينىگە سېلىپ ، باغدىن چىقىپ كەتتى . پاتمەخان ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇرۇپ ، ئاندىن ئەتراپىنى يالپۇز بېسىپ

كەتكەن چاھنىڭ يېنىغا كەلدى . شاخ ـ شۇمبىلارنى ئېلىۋېتىپ قارـ ۋىدى ، يەتتە ـ سەككىز مېتىر چوڭقۇرلۇقتا بىر قارا كۆڭلەك كۆرۈندى . ئۇ ئەتراپىغا بىر قارىۋېتىپ ، ئوت ـ چۆپ ئىچىگە يوشۇرۇپ قويغان ئار ـ قانىنى ئالدى ، بىر ئۇچىنى ئۇجمىنىڭ غولىغا ، يەنە بىر ئۇچىنى بېلىگە باغلاپ ، چاھ ئىچىگە ساڭگىلىدى . پۇتىنى ئۆياق ـ بۇياققا سۇنۇپ ، ئو ـ يۇققا دەسسەپ ئاستا ـ ئاستا چاھ ئىچىگە چۈشتى ـ دە :

ـــ مەريەمنساخان ! ـ دەپ ئاستاغىنە توۋلىدى .

ئاۋاز چىقمىدى .

ـــ مەريەمنساخان سىڭلىم ! ـــ ئۇنلۇك توۋلىدى پاتمىخان .

ـــ ھە ! ـــ جانسىز بىر ئاۋاز تاپىنى ئاستىدىنلا ئاڭلاندى .

ـــ سىڭلىم قوپسلا ، بۇ مەن ـــ پاتمىخان ئاچىلىرى .

بىر سوغۇق قول ئۇنىڭ پاقالچاق ، يوتىلىرىنى قۇچاقلىدى . پاتـ مىخان زوڭ ئولتۇرۇپ ، يۈزىنى ياش يۇقى بىر يۈزگە ياقتى .

ـــ جېنىم ئاچا ! ، نېمىدەپ بۇ چاھ ئىچىگە چۈشكەندىلا ؟ ـــ مەريەمنسا ، شۇنداق دېگىنىچە پاتمىخاننىڭ بېلىدىن قاماللاپ قۇچاقلـ دى ، ـــ سىلى ھاياتىمنى ساقلاپ كېلىۋاتىلا . بولمىسا ئالبۇرۇن تۈـ گەشكەن بولاتتىم . نېمىدەپ رەھمەت ئېيتىشنى بىلمەيمەن . خۇدا ئۆزى باشلىرىنى سىلىسۇن .

ـــ سىڭلىم ، بەندىنى ھەر كويغا خۇدا ئۆزى سالىدۇ . بۇ چاھ ئىچىدە سىلىنى ئامان ـ ئېسەن ساقلاۋاتقانمۇ خۇدا . ئېرىم دېگەن گو ـ دۇزنى سۆزگە كۈندۈرگىچە يالماۋۇز كېلىپ قالدى . شۇڭا ، يانلىرىغا چۈشتۈم . قارىغاندا ، ئۇ سىلىگە چېقىلىدىغاندەك تۇرىدۇ . ئۇنى بۇ شۇم نىيىتىگە يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن ، تېكەندەك سانجىلماي ، مەجنۇنتالدەك مۇلايىم بولسىلا ، ئۇ رەھىمسىز زالىم سىلىگە ئاشىق ئوخشايدۇ . قوينىدىن سالامەت سۇغۇرۇلۇپ چىقىۋېلىش ئۈچۈن ، تېخىمۇ ئۆزلىرىگە مەپتۇن قىلىپ ، دېگەنلىرىگە ئۇناتقاندىلا ، مەقسەتلىرىگە يېتەلەيلا . مۇشكۈلنى ئاسان قىلغۇچى خۇدا . تۇرسىلا سىڭلىم ، چاھدىن چىقىپ ئۇ دەيۈزنىڭ يېنىغا بارايلى .

مەريەمنسا بۇلاقتەك ياشلىق كۆزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەلمۇرۇپ ، بېشىنى لىڭشىتتى . . .

. . .ئاشۇ كېچە ، بەھرامنىڭ ئۆيىدىن مەريەمنسانى ئېلىپ قاچقاندا ، قورسىقى قاتتىق ئاغرىپ كەتكەنىدى . چاھ ئىچىگە تاشلانغاندىن كېيىن ئاغرىق كۈچەيىپ ئوڭدىسىغا يېتىپ قالدى . ئەتىسى سەھەر بالىسى چۇشۇپ كەتتى . بالىنىڭ ئوغۇل ، يا قىز ئىكەنلىكىنمۇ بىلەلمەي ، كەچكىچە قۇچقىدا تۇتۇپ يىغلاپ ئولتۇرۇپ ، ئاخىر چاھنىڭ بىر بۇلۇڭىغا كۆمۈپ قويدى . كۈتمىگەندە پاتمىخان ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ ، پاخال ، يوتقان ـ كۆرپە تاشلاپ بەردى ، ئۆگىنى ئۆزىمۇ چاھ ئىچىگە چۈشۈپ :

ـــ سىڭلىم ، سىلى زالىمنىڭ قولىغا چۈشۈپ قاپلا ، ئېرىم قەيسەر ، ئىشچان بولسىمۇ ، ئۇ ئاشۇ مەككار زالىمغا باغلىنىپ قالغان . سىلىنى قاچۇرۇۋېتىش ئۈچۈن ئېرىمنى ماقۇل كەلتۈرۈشۈم كېرەك . سىلى بۇ ئازابقا چىداپ ، سەۋر قىلىپ تۇرسىلا . سەۋر قىلىش ، بەرداشلىق بېرىش دېمەكتۇر ، سەۋر قىلغان كىشى مەقسىتىگە يېتەلەيدۇ ، ـــ دەپ ئۇ مىدىرلىنىدۇرگەنىدى .

پاتمىخان ئېرى شەھەرگە كىرىپ كەتكەن ۋاقىتلاردا ، چاھقا چۈشۈپ ، مەريەمنسا بىلەن مۇڭدىشاتتى ، ئۇنىڭغا كۆيۈنەتتى ، ئوبدان تاماقلارنى ئېتىپ بېرەتتى . ئېرى بىلەن ئۇرۇشۇپ جېدەل تېرىپ ، ئېرىنى « مېنى كۈنلەيدىكەن » دېگەن ئويغا كەلتۈرۈپ قويغانىدى .

ئۇلار چاھتىن چىقتى . كەچكى شەپەق باغدىكى كۆلنىڭ تىنىق سۈيىدە ھال رەڭ شالچىلارنى پەيدا قىلغانىدى . كۈنگە قارىغان مەريەمنسانىڭ كۆزلىرى چاقنىپ كەتتى . ئەگەر چاھتىن بۇرۇنراق چىققان بولسا ، جۈپلەشكەن كىرپىكلىرىنى ئاچالمىغان بولاتتى . پېتىپ كېتىۋاتقان كۈننىڭ ئاجىز نۇرىدا ئۇنىڭ سارغىيىپ قالغان چىرايى مۇڭلۇق كۆرۈنەتتى . ياداپ ، قۇرۇغان قورايدەك زىلۋالىشىپ قالغان بۇ چوكانىنىڭ كۆز قارىچۇقى يوغىناپ ، بۇلدۇقلاپ تۇرغان بۇلاقتا ئوخشاپ قالغانىدى . شەمشادتەك بويى بىلەن ئۇ يەنىلا گۈزەل ئىدى . پاتمىخان كۈن ئاشۇ-

رۇپ تاراپ قويغاچقا ، چاچلىرى شۇنچە يۇمران ، ئەۋرىشىم بولۇپ ، يەر گىرمە ئىككى ياشقا تولغان نازىنىندەك ئەمەس ، ئون ئالتە ياشلىق قىزدەك كۆرۈنەتتى .

پاتمىخاننىڭ باشلىشى بىلەن مىرزا ئەلى تاغايىننىڭ چىراغ يېقىشلىق ھۇجرىسىغا كىرگەن مەرىيەمنىسانىڭ تېنى جۇغۇلدىدى .

ـــ پاتمىخان ، چاي ، مەزە كەلتۈرۈپ ، تاماققا تۇتۇش قىلىڭ . مەن مەرىيەمنىسا قىز بىلەن بىردەم ئەھۋاللىشاي . دەردىگە مەن دەرمان بولمىسام ، كىم دەرمان بولىدۇ ؟ ـــ دېدى تاغايى مەرىيەمنىسانىڭ باش ـ ئايىغىغا سىنجىلاپ قاراپ .

نامازشامغا ئېتىلغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى . مىرزا ئەلى تاغايى ئالدىراپ ـ سالدىراپ تونىنى سېلىپ ، سەللىسىنى تەكچىگە قويدى . كەشىنى كېيىپ ، باغ ھويلىسىدا تاھارەت ئالدى . يۇڭلۇق پۇتىنى يۇيۇۋېتىپ ، مەرىيەمنىسانىڭ سەل ئېگىلىپ سۇ قۇيۇپ بېرىدىغان زىبا قامىتىنى كۆرگەندەك بولدى ، ئۇ ھەجىيىپ ئۆيگە يېنىپ كىردى . ئۇ تېگى پەس دەپ قارىغاچقا ، ياساۋۇل ، خىزمەتچىلىرى بىلەن بىللە نامازغا ئوقۇماي ، دائىم ئۆزى يالغۇز ئۆتەتتى . ئۇ نامازغا تۇرغاندا ، مەرىيەمنىسا ئۆيگە كۆز سالدى : باغقا قارايدىغان ئىككى دېرىزىسى بار بۇ ئۆي ئانچە چوڭ ئەمەس ئىدى . زىلچا ۋە شىرداق سېلىنغان بۇ ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىسسىنىدىغان سەندەل بولۇپ ، ئۇستى كىمخاپ يوتقان بىلەن يېپىلغانىدى . دېرىزە تەكچىسىنىڭ بىرىدە دۇئەت ، قەلەم ،قەغەز ،يەنە بىرىدە رىيل ① بىلەن « قۇرئان » بار ئىدى . مەرىيەمنىسانىڭ ياشلىق كۆزلىرى قەغەز ، قەلەمگە تىكىلىپ قالدى . كۆڭلىدىن ئاللىقانداق ئويلار كەچتى ـ دە ، چېھرىسىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى . بۇ كۈلكە ـــ غەزەپ كۈلكىسى ئىدى .

پاتمىخان بىر پەتنۇس گېزەك ، مەزە ، چاي ئېلىپ كىردى . چىراغقا يانداپ شامداندىكى ئۇچ شامنىمۇ يېقىپ قويدى ، ئۆي سۈتتەك

---

① رىيل ـــ قاتلىنىدىغان كىچىك ئورۇندۇق شەكلىدىكى ئۇستىگە كىتاب قويۇلىدىغان نەرسە .

يورۇپ كەتتى . مەريەمنسانىڭ زەپىران چىرايىغا سايە تاشلاپ تۇرغان كىرپىكلىرى شال مايىسسىدەك تال ـ تال ئىدى . ئۇنىڭ تامغا چۈشكەن سايىسى ناھايىتى چىرايلىق كۆرۈنەتتى .

مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ قادالغان كۆزلىرىدىن كىرگەن ئوت يۈرەكىگە تۇتاشتى ، « بۇ جۇۋاينىمەك ، رىيازەت چەككەنسېرى ئۆز بولۇپ كېتىپتىيا . ھەي ئىست . . . » دەپ تامىقىنى چاكىلداتتى . كۆزلىرىنى ئۇنىڭدىن ئالالماي قالدى .

ـــ مەريەمنساخان ، ئۆتكەنگە سالاۋات ، ئۇنى سۈرۈشتۇرگۈم يوق . ئۇ مەن كۆرگەن يامان چۈش بولۇپ قالسۇن . نەزىرىمدە سىز يەنىلا لۈمەن قىز . مانا مۇشۇ كۆركەم ئۆيلەر ، مانا مۇشۇ بېھىشتەك چاھار باغ سىزنىڭ ، سىزگە ھېچكىم چېقىلالمايدۇ . بۇگۈندىن باشلاپ بىر ـ بىرىمىزگە ماي تارتماي ، ئىجىل بولۇپ ئۆتەيلى . ئۇ مەتۇلارنىڭ سىزنى چاھقا سېلىپ قويغىنىدىن خەۋەرسىز قاپتىمەن . بىلگەن بولسام ، ئۇنداق قىلغۇزمايتتىم . ئاخشام قاسىم خىچىردىن ئاڭلاپ ، بۇگۈن بۇ يەرگە چەقىپ كۆرۈشكىچە ، تاقىتىم ـ تاق بولدى . مەريەمنساخان ، سىزنى كۆرۈپ ، بۇنچىلىك تۇرغانلىقىڭىزدىن مەمنۇن بولدۇم ، ـــ مىرزا ئەلى تاغايى يەردىن بېشىنى ئالماي ئولتۇرغان مەريەمنسادىن جاۋاب كۈتۈپ جىم بولدى .

ـــ ۋەزىر ئەزەم ، ـــ رومىلىنى قايىرىۋەتكەن مەريەمنسانىڭ ئۇنى بوش چىقتى ، ـــ مەنمۇ سىلىنى كۆرۈپ خۇش بولدۇم ، كەچۈرگەنلىرىدىن تېخىمۇ سۆيۈندۈم . لېكىن ، تەقسىر ، ـــ ئۇنى يىغا بېسىپ سۆزلىيەلمەي قالدى . ياشلىرى مەڭزىدىن مارجاندەك دومىلاپ چۈشۈشكە باشلىدى . سۆزىنى ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ داۋام قىلدى ، ـــ لېكىن تەقسىر ، بىر نەچچە ئايدىن بىرى چاھ ئىچىدە تولىمۇ ئاجىزلاپ كەتتىم ، خۇن توختىماي كېلىدىغان بولۇپ قالدى . مۆھلەت بەرسىلە . بىرئاز ئەسلىمگە كېلىۋالسام ، ئۇ چاغدا خىزمەتلىرىنى جان دەپ قىلاتتىم . . .

ئىچ ـ ئىچىدىن چىققان يىغا مەريەمنسانىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى . مۇنچاق ـ مۇنچاق بولۇپ ئاققان ياش يۈزىدىن سىرغىپ ئېتىكىگە

چۇشتى . ئۇ بىر قانخور ئالدىدا ئىلاجسىز قېلىۋاتقىنىغا يىغلايتتى .

ئۇنىڭدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇرغان‌مىرزا ئەلى تاغايى « تازا قىينىلىپتۇ بەدبەخت . توختىماي خۇن كېلىۋاتقىنى يامان بولۇپتۇ . بىر ـ ئىككى ھەپتە ئۆز مەيلىگە قويۇپ بېرەي . پاتمىخان ئۇنى ئوبدان كۈتسۇن » دەپ ئويلاپ :

ـــ مۇشۇ باغدا تۇرىۋېرىڭ مەريەمنىساخان . كەچتە ئوغرى ـ يالغاندىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، سىز ياتقان ئۆينىڭ ئىشىكىنى قۇلۇپلاپ قويۇشنى تاپىلايمەن . بامدات نامىزىدىن كېيىن ئېچىۋەتسە بىخەتەر بولىدۇ . مەنمۇ ئۇچ ـ تۆت كۈندە بىر چىقىپ تۇرىمەن ، ـــ دېدى .

تاغايى : « قوناق شېخىدەك بولۇپ قالغان بۇ مەرەزگە ئەت قونۇپ ، مەڭزى قىزارغىچە بىرەر ئاي ئۆتىدىغان ئوخشايدۇ . خەيرىيەت ، ئاخىر قولۇمغا چۈشتى . جىن ـ شايتانۇنمۇ ئۇنى ئالقىنىمدىن ئېلىپ كېتەلمەيدۇ » دەپ ئويلىغىنىچە تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى . ئۇ :

ـــ ھاي تۇردى ئاخۇن ، پاتمىخان ! ـــ دەپ ھويلىغا چىقىپ توۋلىۋىدى ، تۇردى ئايالى بىلەن ھايال ئۆتمەي كېلىشتى .

ـــ مەن شەھەرگە كىرىپ كېتىمەن . ئۇنىڭغا ئوبدان قارىغىلار ، ئىشىكنى قۇلۇپلاپ قويۇڭلار . ئۇ بۇ ئۆيدە تۇرىدۇ . ئەگەر قېچىپ كېتىدىغان بولسا ، چاھتا سىلەر ياتسىلەر ، ئۇقتۇڭلارمۇ ؟

ـــ ئۇقتۇق ۋەزىر ئەزەم ، خاتىرجەم بولسىلا . قەپەسكە مەن سولاپ قويغان تۇتى قۇش ئۇچۇپ كېتەلمەيدۇ ، ـــ تۇردى ئۆزىگە ئىشەنگەن ھالدا ئېگىلىپ جاۋاب بەردى ۋە تاغايىنى باغ دەرۋازىسىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى .

يەتتە ـ سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاينىڭ شولىسى دېرىزىگە چۈشۈپ تۇراتتى . پاتمىخان بىر تەلەڭگە پولۇنى ئېلىپ مەريەمنىسانىڭ قېشىغا كىردى .

ـــ نېمە گەپ ـ سۆز بولدى مەلىكەم ، ياۋا بۇقىنى ئاسانلا قاچۇرۇۋېتىپلىغۇ ؟

خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان مەريەمنسا ئۇنىڭغا قارىدى :

ـــ ئارتۇقچە گەپ بولمىدى ، پاتمىخان ئاچا . ئېيتقانلىرى بويىچە مۇلايىم بولۇۋېدىم ، ئۇ تەرسا ئېرىپ قالدى .

ـــ كۆك قۇرۇت يۇمشاق ھەم كىچىك بولغىنى بىلەن چوڭ ـ چوڭ ياغاچلارنى يەپ ، ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋېتىدۇ . بەزىدە يۇمشاق ، مۇلايىم بولۇش ، قاتتىق بولۇشتىن پايدىلىق سىكىلىم . چاھتىن قۇتۇلۇپ قالغانلىرى ئوبدان بولدى ، ئەمدى قاچماق تەس ئەمەس . ئېرىم گودۇزغا نەشە چەكتۇرۇپ قويسام ، مەلەخ بولۇپ ئۇخلاپ كېتىدۇ .

ـــ مەن بۇنداق ئويغا كېلىۋاتىمەن ، ـــ دېدى مەريەمنىسا دېرىزىدىن كۆكتە پارلاپ تۇرغان ئايغا قاراپ ، ـــ پۈتۈن كەچۈرمىشلىرىمنى يېزىپ ، سىلىدىن سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا ئەۋەتەيمىكىن .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن قەيەردە ، قانداق كۆرىشىمەن ؟ ـــ دېدى ئۇ ئىشەنچ قىلالماي .

ـــ جۈمە كۈنى قارا پەرەنجە يېپىنىپ مەيدانىي ئادالەتكە بارىلا ، سۇلتان ئالىيلىرى نامازدىن يېنىپ چىقىشىغا مەكتۇپىمنى سۇنۇپ بېرىلا ، ـــ دېدى مەريەمنىسا .

ـــ سۇلتان مەكتۇپىنى كۆرۈپ : « تۇتۇڭلار بۇ خوتۇننى ، قىرىق دەرە ئۇرۇپ جازاسىنى بېرىڭلار » دېسە قانداق قىلىمەن سىكىلىم ؟

ـــ ئۇنداق دېمەيدۇ ئاچا .

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى خانغا ئاتا ۋەزىر تۇرسا ، دېمەي قالارمۇ ؟ ئۇنىڭ ئۇستىدىن شىكايەت قىلىنغان تۇرسا ، ئاچچىقلانماسمۇ ؟

ـــ ئاچا ، نېمە ئۈچۈنكى ، مۇشۇ ئوي كۆڭلۈمگە چۈشكەندىن بىرى ، بۆلەكچە ئۈمىدلىنىپ قالدىم . قاچۇرۇۋەتسىڭىز مەن نەگە بارىمەن . نەدە تۇرىمەن ؟ تۇتۇلۇپ قالسام ئۆلگىنىم شۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، ئۇ يالماۋۇز سىلەرنىمۇ ئازابلايدۇ . مەن كۆپ ئويلاندىم ، ئاللاغا تەۋەككۈل قىلىپ يازغان خېتىمنى سۇلتان ئوقۇپ ، بۇ يەردە ئىكەنلىكىمدىن ۋاقىپلانسا ھەم مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ گۇناھكار ئىكەنلىكى ئىسپاتلىنىدۇ ، ھەم بۇ قەپەستىن مەنمۇ قۇتۇلىمەن . كۆڭلۈم مۇشۇنداق دەپ گۇۋاھلىق بېرىۋاتىدۇ ، ماڭا ياردەم قىلسىلا .

پـاتمىخان مەززىلىك پۇراپ تۇرغان پولۇغا باسقان گۆشنى نان ئۇستىگە ئېلىپ توغرىدى . يېڭى كۇددە قىلغان سەينى ئېلىپ كىردى . ئۇ ئويلاۋاتقاندەك قىلاتتى . مەريەمنىسا گەپ قىلماي ، ئۇنىڭدىن جاۋاب كۇتتى .

ـــ پولۇغا باقسىلا سىڭلىم ، ـــ دېدى پاتمىخان توغرالغان گۆشـ لەرنى پولۇ ئۇستىگە بېسىپ .

پـولۇ ئوخشىغانىدى . كۆڭلى بىر ئاز ئارامىغا چۇشۇپ قالغان مەريەمنىسا پولۇنى ئوبدان يېدى .

ـــ پاتمىخان ئاچا ، سىلى خۇدايىم ماڭا يەتكۇزۇپ بەرگەن ئاـ چـام ، ماڭا سىلى يارەم قىلمىسىلا ، كىم يارەم قىلىدۇ ؟ ـــ دېدى ئۇ ياشلىق كۆزلىرى بىلەن مۆلدۇرلەپ قاراپ .

ـــ ماقۇل سىڭلىم ، ئاۋۋال خەتنى يازسىلا ، خۇدا بۇيرۇسا ئاپـ رىپ بېرەي . سىلىنى ئەرگە يەتكۇزۇپ ، ئۆزۇمنىڭ ئەردىن ئايرىلىپ قېـ لىشىمدىن قورقۇۋاتقىنىم راست ، پېشانەمگە پۇتۇلگىنى بولار .

مەريەمنىسا پاتمىخاننىڭ باغرىغا تاشلاندى .

ئىككىنچى باب

سۇلتاننىڭ ئويغاتقان مەكتۇپلەر

1

گۈلئىبھرام ئوردىسىنىڭ چاھار بېغى باغى ئەنجىر ، باغى ئانار ، باغى شاپتۇل ، باغى ئۈرۈك دەپ تۆتكە بۆلۈنەتتى . چاھار باغنى ئوتتۇرىدىن كېسىپ ئۆتكەن بىر ئۆستەڭ سۇ بىر قانچە ئېرىقلارغا بۆلۈنۈپ ، نېلۇپەر كۆلىگە ، گۈللۈكلەرگە قۇيۇلاتتى . ئېرىق ۋە كۆل بويىدىكى مەجنۇنتاللار زۇمرەتتەك تىنىق سۇ ئىچىدە يەلپۇنەتتى . شاپتۇل ، ئۈرۈك لەرنىڭ چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەن بولسىمۇ ، كۈمۈش رەڭ ياپراق لىرى يەنىلا گۈزەل ئىدى . ئانار دەرەخلىرى بولسا مۇنچاق ـ مۇنچاق چېچەك باغلىغانىدى .

سەردار بەھرام پۈتىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ مېڭىپ ، مەقبەرىگە بوي ۇنداپ قاراپ ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ تېخىچە قۇرئان تىلاۋەت قىلىۋاتقىنىنى بىلدى . « جۇمە نامىزىدىن يېنىپلا خانىنىڭ مەقبەرىسىگە كېلىۋىدى ، يەنە قانچە ۋاقىت ئولتۇرارکىن ؟ ئەمىر ـ ئەركانلار ساقلاپ قالدىغان بولدى » دېدى ئۇ ئىچىدە .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ھەر جۇمە نامازدىن يېنىپلا ئاتىسىنىڭ مەقبەرىسىگە يالغۇز باراتتى ،« قۇرئان » تىلاۋەت قىلاتتى . دۇئا قىلىپ قايتىپ سۇلتان ساريېيغا كىرەتتى . باشقىلار مەقبەرىگە بىللە بېرىشنى تەلەپ قىلسا :

ـــ مېنى يالغۇز قويۇڭلار ، سىلەر بىلەن بىرگە بارسام ، ئاتامنىڭ

روهى چۆچۈپ قالارمىكىن ، دەيمەن ، ـــ دەپ ئۇنىمايتتى .

بۇ ئۇنىڭ دۆلەت ئەركانلىرىغا تازا ئىشەنمەيدىغان بولۇپ قالغانلىقىنىڭ ئەمەلىي ئىپادىسى ئىدى . سەردار بەھرام بۇنى بىلەتتى . شۇڭا ، بىلىندۈرمەي ، خاس ياساۋۇل ـ نۆكەرلەر بىلەن يىراقتا تۇرۇپ ئۇنى قوغدايتتى . ئۇ ئاشكارا دۈشمەن ھۇجۇمىدىن يوشۇرۇن دۈشمەن قەستلىنىڭ زىيان ـ زەخمىتى چوڭ بولىدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەنىدى . ھەر-قانداق جايدا سۇلتاننى مۇھاپىزەت قىلىشنى باش تارتىپ بولمايدىغان بۇرچى ، دەپ ھېسابلايتتى . بولۇپمۇ ئاقسۈدىن قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ئۇ خاس نۆكەرلەر سەردارلىقىغا تەينىلىنىپ ، ئابدۇرېشىتخانغا دائىم ھەمراھ بولۇپ قالغان ، بارا ـ بارا ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى دوستانە مېھىر ـ مۇھەببەتكە ئايلانغانىدى .

ئۇ باراقسان ئۇرۇڭ دەرىخىنىڭ غولىنى بىر قولى بىلەن تۇتۇپ ، تازا بويۇنداپ قاراپ ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ مەقبەرە ئالدىدىن تۇرۇپ ، باغى ئەنجىرگە كىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆزدى .

باغقا يالغۇز قەدەم باسقان سۇلتاننىڭ كاللىسى يۆگۈمەچ ئوتتەك چىگىشلىنىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئوردا سارىيىغا كىرىشكە رايى بارمايۋاتاتتى . ئۇنىڭغا ۋەزىر ، ئەمىر باشلىق ھەممە دۆلەت ئەربابلىرى ، سەركەردىلەر گويا قارا نىيەت مۇناپىقتەك ، سۇيىقەستچى ، مەككارلاردەك تۇيۇلۇپ ، ئۇلاردىن خۇشى كەتكەنىدى . سەۋەبى ، مىرزا ئەلى تاغايى ، خۇجاشاھ مۇھەممەدلەرنىڭ دىلى بىلەن تىلى ئوخشىمايدىغان قاقۇاش ھىيلىگەر ، قانخورلار ئىكەنلىكى توغرىسىدا پايتەختتىن ۋە جايلاردىن خەت ، ئەرزلەر كەلمەكتە ئىدى . بۇنىڭ ئىچىدە مىرزا ھەيدەر كورا گان تىبەتتىن ئەۋەتكەن مەكتۇپ ، مەرھۇم ئەلى سەئىد كوكۇلداشنىڭ ئوغلى يازغان ئەرزنامە ، ئالائىددىن ماھمۇد بارلاسنىڭ شىكايەتنامىسى ۋە بىر ئايالنىڭ ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشتىسى ئۇنىڭ يۈرەك تارىنى چەككەنىدى . « بۇلارنىڭ ھەممىسى راستمىدۇ ، ناھاتكى ئاتا ۋەزىر ئۇلار پاش قىلغانىدەك قانخور ، ئاسىي ، سۇيىقەستچى بولسا ؟ خۇدا ، بۇ مۇمكىنمۇ ـ ھە ! . . . » دەيتتى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە .

باغدا ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم يوق ئىدى . ئۇ باغقا ھېچكىمنى كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا باغۋەنلەرگە جىكىلەپ قويغانىدى . كۆل ئەتراپىدىكى ئارچا دەرىخى ۋە مەجنۇنتاللار ئۇنىڭغا تەسەللى بولسۇن ، دېگەندەك قېيغىتىپ شىلدىرلايتتى . بىر كاككۇك ئارچا دەرىخىنىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى شېخىغا قونۇپ سايراۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخان ھەر تەرەپكە بويۇنداپ سايراۋاتقان بۇ قۇشنى چۆچۈتۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن ، ئاستا كېلىپ ، كۆل بويىدىكى يۆلەنچۈكلۈك ئورۇندۇققا ئولتۇردى . ئۇنىڭ بېشىدا ئالتۇن ئوتۇغات قادالمىغان يېشىل سەللە ، ئۇچىسىدا ئاق مەشۇتتىن تىكىلگەن ئاق كەمزۇل ، بېلىدە خەنجەر ئېسىلغان كۈمۈش كەمەر بار ئىدى . ئاق شىم ، قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيگەنىدى . قۇندۇزدەك قارا بۇرۇتى ئىككىلىك ئۆسكەن ساقىلىغا تۇتىشىپ كەتكەنىدى . ھازىدار بولغاچ ئالتۇن تاج كىيمىگەن ، ئالتۇن كەمەرمۇ باغلىمىغانىدى . ھەسرەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى غۇر ـ غۇر شامالدا سەل چايقىلىپ تۇرغان كۆلگە تىكتى . تاجى رەڭ چاقماق تون كىيگەن كاككۇكنىڭ كۆلەڭگىسى سۇدا سىرلىق تۇس ئالغانىدى . جۇش ئۇرۇپ سايراۋاتقان بۇ قۇش ئابدۇرېشىتخانغا تەسەللى بېرىۋاتقاندەك قىلاتتى . كاككۇك كۆلەڭگىسىنىڭ ئەتراپىدا بېلىجانلار پىلتىڭ ئېتىپ ئوينىشىۋاتاتتى . ئۇنىڭ زۇمرەتتەك تىنىق سۇغا قارىغانسېرى قارىغۇسى كەلدى ، بېلىجانلار قۇيرۇق چۆرۈپ شۇڭغۇسا ، كۆل يۈزىدە كىچىك چەمبەرلەر ھاسىل بولاتتى . ئۇ ئارامبەخش كۆلگە قارىغىنىچە يانچۇقىغا سېلىۋالغان تۆت پارچە خەتنى ئالدى . ئۇلارغا خىيالچان ھالدا بىردەم كۆز سېلىپ تۇرۇپ ، ئاندىن بىرىنچى خەتنى ئېچىپ ئوقۇدى .

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

ئەسسالامۇئەلەيكۇم سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ئالىيلىرى ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ خانى بولغانلىقلىرى بىلەن مۇبارەكلەيمەن . ئاللا رەھمەت قىلسۇن ، ئامىن !

يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى ، مەملىكەت ئاتىسى ، خانلىقىمىزنى بەرپا

قىلغۇچى سۇلتان سەئىدخاننىڭ مەقبەرىسى ئالدىدا تۆكۈلگەن قان پەر-
قىرنىڭ يۈز - كۆزىگە چاچرىغاندەك بولۇپ ، قاتتىق چۆچۈدۈم ، ۋەھە-
مىدە قالدىم . چىنانچە ، بۇ يىراق تاغلىق رايوندا بولماي ، پايتەختتە بول-
غان بولسام ، پېقىرنىڭمۇ قېنى تۆكۈلەر ئىكەن . خەيرىيەت ، مېنى جانا-
بىي ئاللا بۇ يەردە ساقلاپ قاپتۇ . ئاللانىڭ قازاسىغا رىزا بولساممۇ ، ئۆ-
زۈمنىڭ بۇ يەردە ئامان قالغىنىمدىن قىلچە خۇشال بولمىدىم ، بەلكى چې-
قىمچىلىق قىلىپ ، خانلىقىمىزنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بىرى ، باھادىر ، دا-
نىشمەن سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە سەۋەبچى بولغان مە-
لئۇن ئاسىيلارغا نەپرەت ئوقۇدۇم ، ئۇلارنى ئاللانىڭ جازالىشىنى تىلە-
دىم . پېقىرغا بەش قولدەك ئايانكى ، زالىم سۇلتان ئاكىسى مىرزا ئابابەك-
رىدىن يۈز ئۆرۈپ ، بىزگە قېتىلغان كۈندىن باشلاپ ، سەئىدخانغا سە-
مىمىي سادىق بولۇپ يۈز تاپقان سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قىلچە گۇ-
ناھى يوق ئىدى ، ئۇ زالىم ئاكىسىغا يۈز - خاتىر قىلمىغانلىقى بىلەن ئەل-
نىڭ نەزىرىگە ئېلىنغان ، نامراتلىشىپ كەتكەن قەشقەر دىيارىنى رونۇق
تاپقۇزۇپ ئاۋاتلاشتۇرغانىدى . تەكشۈرۈپ ھەق - ناھەقنى ئايرىماي ،
ھەتتا ھەقىقىي ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈشكە يول قويماي ، ئۇنى قەتل قە-
لىشقا بۇيرۇپلا . سۇلتان سىلىدىن سوراي : زادى كىم ئۇنى قەتل قىلىشقا
مەسلىھەت بەردى ؟ تۆھمەت قىلىپ ئۇنى قارىلىغان كىم ؟ نېمە ئۈچۈن
شۇنداق قىلىدى ؟ بۇنى ئەمدى ئويلاپ كۆرۈشلىرىنى ، تەكشۈرۈپ ،
ھەق - ناھەقنى ئايرىپ چىققاندىن كېيىن ، ئاشۇ چېقىمچى تۆھمەت-
خورلارغا ، رەزىل سۈيقەستچىگە ، خانلىقىمىز پېشۋالىرىنىڭ جېنىغا زامىن
بولغان قانخور مۇناپىققا جازا ھۆكۈم قىلىشلىرىنى ئۆتىنىمەن . ئەمرلە-
رىگە بىنائەن ، تىبەت ئېلىنى شاھزادە ئىسكەندەر سۇلتانغا ئۆتكۈزۈپ بې-
رىپ ، كەشمىر دىيارىغا كەتمەكچىمەن . ئەگەر بۇ يازغانلىرىمنى گۆ-
دەكچە ئويلاپ خاتاغا چىقارسىلا ، ئۇستۇمگە لەشكەر تارتىپ بېرىشلىرىنى
سورايمەن . بىز جەڭگاھتا كۆرۈشەيلى .

ئەي مېنىڭ بىر نەۋرە خان ئېنىمنىڭ ئوغلى ، ئىخلاس بىلەن
تەربىيىلىگەن شاگىرتىم ، ھاكاۋۇر ، قارام سۇلتانىنىڭ جاۋابىنى ئەمەس ،

خەلق غېمىنى يەيدىغان ، جان كۆيدۈرگەن ئۇستازىنى ئۇنتۇمىغان ، ئا-
دىل ، شەپقەتلىك خانىمك جاۋابىنى كۈتىمەن .

خەير ، ئاللا هەممىمزگە هىدايەت بەرسۇن ،
ئۇستازىم ، دەپ تونۇسىلا ، ئۇستازلىرى بولمىش
مىرزا هەيدەر كوراگان .

هىجرىيە 940 ـ يىلى جامادىيەلئەۋۋەلنىڭ 11 ـ كۈنى كەشمىر »
ئوقۇلۇپ بولغان خەت لەرزىگە كەلگەن قولدىن كۆلگە چۈشۈپ
كېتىۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان ئىتتىك ئېلىۋالدى ، يۈرىكى قىسىلغاندەك بو-
لۇپ ، كۆكسىگە ئاغرىق كىرىپ كەتتى . « شۇ ۋاقىتتا مەرھۇم خان ئا-
تامنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا قۇترىغان شىرغا ئايلىنىپ قالغانىدىم ، ئەگەر ئۇس-
تازىم مىرزا هەيدەر كوراگان مەقبەر يېنىدا بولغان بولسا ، ئۇنىمۇ ئۆلۈمگە
بۇيرۇيدىكەنمەن . سەئىد مۇهەممەد مىرزىنى ، ئەلى سەئىد كوكۇلداشنى ،
كېيىن ئېنىم ئىسكەندەر سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشكە دەۋەت قىلغان كىشى مىرزا
ئەلى تاغايى ئىدى ، تاغام ئىمىن خوجا سۇلتاننى قۇتراتقانمۇ شۇ ئىكەن .
ئۇنىڭ بۇنداق قىلىشى ماڭا سادىقلىقىدىنمۇ ياكى مېنى سادىق كىشىلە-
رىدىن ئايرىش ئۈچۈنمۇ ؟ نېمىشقا ئەينى چاغدا بۇنى ئويلاپ كۆرمە-
گەنىدىمەن ؟ . . . »

ئۇ ئويلىغانسېرى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ سۆز ـ هەرىكەتلىرىدە ،
بىر سىرنىڭ بارلىقىنى هېس قىلىشقا باشلىدى . قوچقار قىشلىقىدىكى
ۋاقىتدا ، پايتەختتىن خەت ئېلىپ كەلگەن هارىس نەجمىدىن دوغلاتنىڭ
ئۆلتۈرۈلۈشى ، قىرغىز باتۇرنىڭ قەتل قىلىنىشى ناهايىتى سىرلىق بولغا-
نىدى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆز ئالدىدا ، تاغايىنىڭ دائىم هىجىيىپ تۇرە-
دىغان قىياپىتى نامايان بولدى . ئۇ نېمە ئۈچۈندۇر سەسكەنگەندەك بو-
لۇپ سىلكىنىپ كەتتى . ئۇ ئىككىنچى لىپاپىنى ئاچتى ، بۇ ئەلى سەئىد
كوكۇلداشنىڭ ئوغلى ئابدۇلئەزىز كوكۇلداشنىڭ ئەرزى ئىدى .

« ناهايىتى شەپقەتلىك ۋە مېهرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن
باشلايمەن .

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ شاھىنشاھى سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ئا-
لىيلىرىغا :

ھۆرمەت بىلەن ئەرز سۇنغۇچى مەرھۇم سەئىد خان ئاتىمىز مەق-
بەرىسى ئالدىدا قەتل قىلىنغان ۋەزىر ئەلى سەئىد كوكۇلداشنىڭ ئوغلى
ئابدۇلئەزىز كوكۇلداش ، ئالىيلىرىغا شۇنىڭ ئۈچۈن ئەرز قىلىمەنكى ،
مەرھۇم ئاتام ناھايىتى ئېھتىياتچان ، ھەر بىر ئىشنى ، ھەربىر سۆزنى
ئويلاپ قىلىدىغان ئادەم ئىدى . پېقىر تۇنجى ئوغلى بولۇش سۈپىتىم بە-
لەن مەرھۇم خان ئاتىمىز سەئىدخانىنىڭ ۋە ئالىيلىرىنىڭ ياخشى سۈپەت-
لىرىنى ئەنە شۇ مەرھۇم ئاتامدىن ئاڭلاپ چوڭ بولغانىدىم . كىچىكىمدىنلا
ھەر بىرلىرىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ ، ئىخلاس قىلىپ قاتارغا قوشۇلغىنىمنى
ئويلىسام ، ئىچ ـ ئىچىمدىن ئۆرتىنىپ كېتىمەن . قاچانكى ئاتام ئۆلتۈ-
رۈلگەندىن باشلاپ ، قەلبىمدىكى مېھىر ـ مۇھەببەت ئوتلىرى ئۆچۈپ ،
ۋۇجۇدۇم مۇزلاپ كەتتى . ئەمما ، ئاخىرى تېخى تۇغىمگەن خەت ئاتام-
نىڭ تارتمىسىدىن چىققاندىن كېيىنلا ، ھەقىقىي سۈيىقەستچى ، ئاسىينىڭ
كىم ئىكەنلىكىنى بىلدىم . ئۇ باشقا كىشى بولماستىن ، بىر مەھەل ئاتام
بىلەن يېقىن ئۆتكەن ، بىرلىكتە ئالىيلىرىغا سۈيىقەست پىلانلىغان ، ئاتا
ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغايىدۇر . ئاتام ئۇنىڭ قارا نىيىتىنى چۈشىنىپ ، ئۆ-
زىنى تارتقاندىن كېيىن بۇ ھەقتە خاتىرە قالدۇرغان . ئالىيلىرىنىڭ بۇ
خاتىرىنى ئوقۇپ چىقىشلىرى ھەق ـ ناھەقنى ئايرىش ئۈچۈن زۆرۈر ،
دەپ قارايمەن . شۇنىڭ ئۈچۈن ئالىيلىرىغا ئۇشبۇ ئەرزنامىنى يازدىم .
بىگۇناھ قەتل قىلىنغان ئاتامنى ئاقلاپ ، ھەقىقىي گۇناھكار مىرزا ئەلى
تاغايىغا تېگىشلىك جازار بېرىشلىرىنى مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ،
ئۇرۇق ـ تۇغقان ، دوست ـ يارەنلىرى ئۆتۈنىمىز . بۇ ئەرزنامىغا قوشۇپ
ئاتام يازغان خاتىرىلەرنىمۇ ئەۋەتتۇق . ۋاقىپ بولغايلا .

ھۆرمەت بىلەن :

يەركەن شەھىرى ھەيدەر باغ كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ئابدۇلئەزىز
كوكۇلداش .

هىجرىيە 940 ـ يىلى جامادىيەلئەۋۋەلنىڭ 19 ـ كۈنى . »

ئابدۇرېشىتخان ئەرزنامە بىلەن لىپاپىغا سېلىنغان پاتلىق قەغەزنى ئېچىپ ، چىرايلىق يېزىلغان جۈملىلەرگە كۆز يۈگۈرتتى .

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

ئالەمنىڭ ئېگىسى بولمىش ئاللانىڭ كۆڭلۈمگە سېلىشى بىلەن بۇ يېزىپ قالدۇرغانلىرىمنىڭ هەممىسى راست . مۇشۇ كۈنلەردە بىر چىل بۆرە قوي تېرىسىگە ئورىنىۋېلىپ ، خان ئالدىدا ئىناۋەت قازىنىۋالدى ، يوشۇرۇن سۈيىقەست بىلەن شۇغۇللاندى . ئۇنىڭ ئۇجۇقتۇرماقچى بولغان بىرىنچى ئادىمى خان ئاتىمىزنىڭ چوڭ ئوغلى ئابدۇلرەشىدخاندۇر . هىجرىيە 921 ـ يىلى هوشۇر ئېيىدا ئۆيىگە چاقىرىپ خوجاشاھ مۇھەممەد ئىككىمىزگە (ئابدۇلرەشىدخاننى كۆزدىن يوقاتساق ، سەئىدخان يۆلەنچۇكىدىن ئايرىلىندۇ) دەپ ، شاھزادىنى ئۆلتۈرۈشكە هارس نەجمىدىن دوغلاتنى بەلگىلىدى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرنى كۆرۈشتۈردى ، شىكاردا ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ ، تەگكۈزەلمىگىنى ئۇچۇن ئۇنى ئەيىبلىدى . شۇ يىلى ئابدۇلرەشىدخان تۇرپانغا بارغاندىمۇ ، ئۇ يەردىكى ئادەملىرى ئارقىلىق ساداقتىن ئوق ئاتقۇزغان ، بىراق تەگكۈزەلمىگەن . بۇنىمۇ بىرگە ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەپ بەرگەنىدى .

ئۇ يەنە سۇلتان مەنسۇرخان بىلەن سۇلتان سەئىدخانىنىڭ قېرىنداشلىق مېھرىنى ئۇزۇش ، شاھانە دوستلۇقىنى بۇزۇش ئۈچۇن ، مەلىكە گۈلىنگارىبىكەنى شۇ يەردىكى ئادەملىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ئۆلتۈرگۈزۇۋەتكەنلىكىنىمۇ خوجا شاھ مۇھەممەد ئىككىمىزگە دەپ بەرگەنىدى .

مەرھۇم خان ئالىيلىرى سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا هارس نەجمىدىن دوغلاتتىن خەت ئەۋەتتى . بىراق ، هارس نەجمىدىن دوغلات شۇ يەردە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ . مىرزا ئەلى تاغايى سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان بىلەن بىللە پايتەختكە قايتقاندا ، خوجا شاھ مۇھەممەد بىلەن ماڭا : (هارس ئابدۇلرەشىدخاننى ئۇجۇقتۇرغىلى ئۇنىمۇىدى ، مەن ئۇنى ئۇجۇقتۇرۇ-

ۋەتتىم › دەپ بولغان ئەھۋالنى تەپسىلىي ئېيتىپ بەرگەنىدى .

دەسلەپ پېقىر ئۇنىڭ گېپىگە كىرىپ ، ھەمسۆھبەت بولۇپ ، ئۇنى قوللىغانىدىم . بارا ـ بارا ھەقىقەتنىڭ مىرزا ئەلى تاغايى تەرەپتە ئەمەس ، خان ئاتىمىز ۋە سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان تەرەپتە ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتىم . ئۇ ئاسىيدىن ئۆزۈمنى تارتىپ ، خان ئاتىمىز يېنىدا بەجاندىل خىزمەت قىلىشقا كىرىشكىنىمنى بايقىغان مىرزا ئەلى تاغايى يۇزۇمدىن ـ يۇزۇمگە : ‹ بىز سىرداش دوستلاردىن ، ئارىمىزدا بولۇنغان گەپ ـ سۆز-لەر ئېغىزغا چىقىپ قالغان كۈنى ، جانابلىرىنىڭ بۇ دۇنيا بىلەن خوشلاشقان كۈنلىرى بولۇپ قالدۇ تەقسىر . ماڭا ئاسىيلىق قىلىپ ، سەئىدخانغا سادىق بولىمەن ، دەپ ئويلىمىسلا ، خانىنىڭ تونىغا ئورد-ىنۇالسلىمۇ ، نەزىرىمدىن قېچىپ قۇتۇلالمايلا › دەپ تەھدىت سالدى . قورقۇپ كېتىپ بۇ توغرۇلۇق ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدىم . ئۇ ماڭا سى-رىنى ئېيتىپ مەسلىھەتلىشىشنى توختاتتى . ھەر نامىزىمدا ئاللاغا نالە قىلدىم . سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ۋەلى ئەھدى بولۇپ ، يەنە شۇ مۇناپىق مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن ئاقسۇغا كەتكەندە ، شاھزادىدىن بەكمۇ ئەنسى-رىدىم . ئاقسۇدىكى توپىلاڭ تىنچىتىلغاندىن كېيىن ئىمىن خوجا سۇلتان-نىڭ قاچقانلىقىنى ، ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ ئامان ـ ئېسەنلىكىنى كەلگەن خەۋەردىن ئۇقتۇم . خان ئاتىمىز ئىنسىنىڭ تەقدىردىن بەك ئەنسىرىدى . بۇ يەردە نېمە سىر بار ، بىلەلمىدىم . ئەينى ئەھۋالنى ئاشكارا قىلالمىغ-ىنىمدىن كۆڭلۈم يېرىم بولدى . مىرزا ئەلى تاغايى مەن بىلەن سىرداش-مايدىغان بولغاندىن بىرى ، مۇنشى ① ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس بىلەن يېقىن بولۇپ كەتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي بۇ مۇنشى ۋەزىرلىككە كۆتۈرۈلدى . خوجا شاھ مۇھەممەد بىلەن بۇ ئىككىسىنىڭ دائىم خۇپىيانە سۆزلىشىۋات-قىنىنى كۆرەتتىم . ئۇلارنىڭ بىر سۇيىقەست پىلانلاۋاتقىنىنى كۆڭلۈم تۇيۇپ ، ئۇلارنى خۇپىيانە كۆزىتىشكە باشلىدىم . . .

سۇلتان ئالىيلىرى ، بۇ خاتىرە مەشھەدە ئۇزۇلۇپ قالغان . قار-ىغاندا ، ئاتام بۇ خاتىرىنى ئۆلتۈرۈلۈشتىن بىر نەچچە كۈن بۇرۇن يازغان

---

① مۇنشى ـــ كاتىپ ، پۈتۈكچى . .

ۋە داۋامىنى يېزىش ئۈچۈن ئۆزى قەيت قىلغاندەك كۆزىتىشكە كىرىشكەن بولۇشى مۇمكىن . ھەزرەتلىرىنىڭ بۇنىڭ راست ياكى يالغانلىقىنى تەكشۈرۈپ ، ئادالەت بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشلىرىدىن ئۈمىدۋارمىز . »

ئابدۇرېشىتخان ئايىغى يوق خاتىرىنى يەنە بىر قېتىم ئوقۇپ چىقتى : « دەرۋەقە ، ئەلى سەئىد كوكۇلداش سەئىد مۇھەممەد مىرزىنى گۇناھسىز ، دەپ ئوتتۇرىغا چىققاندا ، ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈشكە دەۋەت قىلغان كىشى مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەد ئىدى . . . دەرىخا ، مەن خاتا قىلغان بولسام ـ ھە !؟ . . . »

بارغانسېرى ۋىجدانى ئازابلىنىپ ، چىرايى بۇلۇتتەك تۇتۇلۇپ كېتىۋاتقان ئابدۇرېشىتخان يەنە بىر لىپاپىنى ئاچتى . بۇ ئالائىددىن ماھمۇد بارلاسنىڭ شكايەتنامىسى ئىدى .

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

سۇلتان ئالىيلىرى ، مەن بۇ خېتىمدە مىرزا ئەلى تاغايى ۋە خوجا شاھ مۇھەممەد ئۈستىدىن شكايەت قىلماقچىمەن . قەشقەر خانلىق مەدرىسىتە ئېلىم تەھسىل قىلىۋاتقىنىمدا ، تالىبۇل ئىلمىيلار بىلەن ھەمسۆھبەت بولغىلى كەلگەن مىرزا ئەلى تاغايىغا سۆھبىتىم مەقبۇل بولغان بولسا كېرەك ، ئۇ مېنى پايتەختكە بېرىپ خىزمەت قىلىشقا تەكلىپ قىلدى . مەنمۇ جان دەپ ماقۇل بولدۇم . مېنى يەركەنگە ئېلىپ كېلىپ ، خان ئاتىمىز سەئىدخان بىلەن كۆرۈشتۈردى . خان ئاتىمىز مېنى مۇنشىلىققا بەلگىلەپ يارلىق چۈشۈردى . شۇنداق قىلىپ ، ئوردىدىكى ئون ئىككى مۇنشىنىڭ بىرى بولۇپ قالدىم . مىرزا ئەلى تاغايىدىن كۆپ مىننەتدار بولۇپ ، ئۇنى قەيەردە كۆرسەم ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ يۈردۈم . ئۇ ماڭا : ‹ سىز بىلىملىك يىگىت ، ئوردىدا ھەر خىل ئادەم بار ، ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە قۇلاق سېلىپ ، نېمە دېيىشكەنلىرىنى ۋاقتىدا ماڭا يەتكۈزۈپ تۇرۇڭ . ئوردىكىزنىڭ يۇقىرى كۆتۈرۈلۈشىمۇ ، خىزمىتىڭىزنىڭ ئۇنۇمىگە باغلىق › دېدى . باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمىغان بولدۇم . ئوردىدىكى دۆلەت ئەربابلىرىدىن تارتىپ ، ئادەتتىكى خىزمەتچىلەرگە قەدەر ،

مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ياخشى گەپىنى قىلمىدىغانلار ناھايىتى ئاز ئىدى . كۆپچىلىك ئۇنى ئىككى يۈزلىمچى ، مەككار دەپ ئەيىبلەيتتى . ئۇنىڭغا ئاڭلىغانلىرىمنى ئېيتماي ، تېمىتماي دەپ تۇردۇم . ئۇنى ئەيىبلىگەن بىر قانچە ئەرباپ تۈيۈقسىز زىندانغا تاشلاندى . بۇنىڭدىن چۆچۈدۈم . كېيىن ئۇ سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەتتى . مېڭىش ئالدىدا (سىز ئۇر-دىدا بولۇۋاتقان ئىشلار ۋە ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ئۇچۇرلار ھەق-قىدە ماڭا مەلۇمات يېزىپ تۇرۇڭ) دەپ تاپىلىدى . ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بويىچە يېزىپ تۇردۇم ھەم بەزى ئەھۋاللارنى ئۇنىڭ ئۇردىدىكى ياسا-ۋۇلى قاسىم ياساۋۇلغا يەتكۈزدۈم . خان ئاتىمىز يەركەنگە كېلىۋېتىپ ۋا-پات بولدى . بەخت ـ سائادىتىمدىن ئايرىلغاندەك بولۇپ مۇسىبەت قاي-غۇسىغا غەرق بولۇپ كەتتىم . خان ئاتىمىز دەپنە قىلىنغان كۈندە مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بولمىغىنىدىن ئۆزۈمچە خۇش بولدۇم . ئۇ ئۇلگۈرۈپ كەلگەن بولسا ، بىرەر ۋاقىتقا چىقىدىغاندەك تۈيۇلۇپ ، كەلمىگەنىدىن كې-يىن كۆڭلۈم ئارامسىغا چۈشۈپ تۇرۇۋۈندى ، ئالىيلىرىنىڭ يولغا چىققانلىقى توغرىسىدا ، تۈيۇقسىز پەيدا بولۇپ قالغان مىرزا ئەلى تاغايى خەۋەر يەت-كۈزۈپ قالدى . ئەمىر كەبىر سەئىد مۇھەممەد مىرزا ، ئىسكەندەر سۇلتان قاتارلىق دۆلەت ئەربابلىرىنىڭ مۇھەررەمنىڭ ①بىرىنچى كۈنى بولمىش پەيشەنبىنى خاسىيەتلىك كۈن دەپ قاراپ ، ئالىيلىرىنىڭ شۇ كۈنى پاي-تەختكە قەدەم تەشرىپ قىلىشلىرىنى ئۆتۈنۈپ يازغان مەكتۇپىنى مىرزا ئەلى تاغايى ئۆزى ئېلىپ ئالدىلىرىغا كەتكەنلىكى ئېنىق يادىمدا . ئەتىسى سەھەر ، خەۋەرمۇ بەرمەي لەشكەرلەر بىلەن ئۇشتۇمتوت ئوردىغا باستۇ-رۇپ كىردىلە . پېقىر ھەم ھەيران بولدۇم ، ھەم ۋەھىمىدە قالدىم . مەر-ھۇم خان ئاتىمىز مەقبەرىسى يېنىدا ، بۇيرۇقلىرى بىلەن سەئىد مۇھەممەد مىرزا ، ئەلى سەئىد كوكۇلداش قەتل قىلىندى . مىرزا ئەلى تاغايى ، ئەمىر خوجا شاھ مۇھەممەدلەرنىڭ يەل بېرىپ قىلغان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، بو-لۇۋاتقان خۇنخورلۇقنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولدۇم . ئۇلارنىڭ تېخىمۇ يۇقىرى مەرتىۋە ، چوڭ ھوقۇقنى قولغا كەلتۈرۈش مەقسىتىدە ، مۇنا-

① مۇھەررەم ـــ ھوشۇر ئېيى ، ھىجرىيە يىلىدا يىلنىڭ بېشى .

پـقلارچه بوهتان چاپلاپ قارىلىغانلىقىنىڭ بىر شاھىدى بولۇپ قالدىم . بـۇ نـاھەق تۆكۈلگەن قان مېنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغاتتى ! شۇ كۈنى كەچ مىرزا ئەلى تاغايى پېقىرنى كەچلىك تاماققا ئۆيىگە چاقىردى ، بارسام ، خوجا شاھ مۇھەممەدمۇ بار ئىكەن . ئۇلار بىر - بىرىنى مۇبارەكـلەشتى . خوجا شاھ مۇھەممەد ئۇنى (ئاتا ۋەزىر) دەپ ئاتىدى . مىرزا ئەلى تاغايىمۇ ئۇنى (ئەمىر كەبىر) دەپ ئاتىدى . ماڭا (خەزىنە ۋەزىرى بـولـمىسۇن) دەپ بېشارەت بەردى . قاسىم ياساۋۇلنى (ئوردا ياساۋۇللىرىـنىڭ سەرداری بولىدۇ . يارامليق ئادەم) دەپ ماختىدى . بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ ، ماڭا ئەھۋال تېخىمۇ ئايدىڭ بولدى .

بىر ئىنسان ئۆچۈن ھەقىقەتنى ياقلاش ئالىيجاناب بۇرۇچتۇر . پېـقىر بۇ بۇرچۇمنى شەرتسىز ۋە خالىس ئادا قىلىش ئىرادىسىگە كەلدىم . كـېسەللىكىمنى باھانە قىلىپ ئوردىغا كەلمەي قويدۇم . ئەسلىدە ، مەن كېسەل ئەمەس ئىدىم . ھەقىقەتنىڭ ئاستىر - ئۈستۈن قىلىنۇېتىشىگە چىداپ تۇرالماي ، ئوردىدىكى ئەمىلىمدىن بىراقلا ۋاز كەچمەكچىدىم .

سۇلتان ئالىيلىرى ، بوينۇم قىلدا باغلاقلىق . ھەق ئۆچۈن ئۆلۈشكە رازىمەنكى ، ناھەققە باش ئېگىپ ياشاشنى ۋىجدانسىزلىق ، تۇزكورلۇق ، ئاسىيلىق دەپ بىلىمەن ۋە ئۇنداق نومۇسسىزلارچە ئىككى يۈزلـىـمىلىك قىلىپ ياشاشنى ئەسلا خالىمايمەن ! مىرزا ئەلى تاغايى ، خوجا شاھ مۇھەممەدكە ئوخشاش مۇناپىقلارنىڭ سايىسىدا كۈن كۆرۈشتىن ھـەقىقەت ئاپتىپىدا چاقچاپ ئۆلگەن ئەۋزەل . دارغا ئېسىشقا ھۆكۈم قىلـسىلمۇ ، چېپىشقا بۇيرۇسىلمۇ مەيلى ، لېكىن بۇ شىكايەتنامىنى ئەمەلـيەتكە تەدبىق قىلىپ ، ئادالەت تارازىسىغا سېلىپ كۆرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئالىي ئېھتىرام ئىلە ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس . تۇرار جايىم يەركەن شەھەر ھاجى خالدار كوچىسى .

ھىجرىيە 940 - يىلى جامادىيەسسانىنىڭ 9 - كۈنى » ئابدۇرېشىتـخان بۇ خەتنى ئوقۇپ بولۇپ پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى .

« شۇ قىرغىندىن كېيىن كۆپ ئەمىر ، ۋەزىر ، سەركەردىلەرنىڭ

ئوردىغا كەلمەي قويۇشىدا گەپ بار ئىكەن ـ دە ، بۇ ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ قاتتىق نارازى بولغانلىقىنى بىلدۈرگەنىكەن . مەن بولسام خانلىقىمىزنىڭ پىشىۋالىرى مېنى قوللىدى ، ئادالىتىمىدىن ئاۋام رازى ، دەپ يۈرىۋېرىپتە مەن . . . » ئۇ ئويلاپ كۆڭلى غەش بولغان ھالدا تۆتىنچى لىپاپىنى ئاچتى .

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

ئەسسالام سۇلتان ئالىيلىرى . بۇ خەتنى يېزىۋاتقان ئاللانىڭ بىر مىسكىن ، ئاجىز بەندىسى ، خاس نۆكەرلىرى سەردار بەھرامنىڭ خاتۇنى ، خورلانغان ، ئازابلانغان يېتىمەدۇر . مەنكى ئىسمىم مەريەمنسا ، يۇرتۇم يېڭسار ، ئاتام زىنداندا ئۆلتۈرۈلۈپ ، ئانام قازا قىلغاندىن كېيىن پېقىرەنى مىرزا ئەلى تاغايى ئالتە يېشىمدا يەركەنگە ئېلىپ كەلگەنىدى . بالىلىق چاغلىرىمدىن باشلاپ ئۇنىڭ خاتۇنلىرىنىڭ دېدىكى بولۇپ ، تەنىم تاپماي خىزمەت قىلدىم . بىر ـ بىرىدىن ئۆكتەم خاتۇنلىرىنىڭ دەشنامىلىرى ئاز كەلگەندەك ، بۇ نومۇسسىز ماڭا شەھۋانىي نەزەر بىلەن تەكىلىپ ، ھاياسىزلىق قىلغىلى تۇردى . بۇ خورلۇقلارغا چىداپ چوڭ بولدۇم ، ياتلىق بولۇش يېشىدىنمۇ ئۆتتۈم . خاتۇنلىرىنىڭ كۆز ـ قۇلاقلىرى ، ماڭا چېقىلىپ قويۇشىدىن بۇ ئادەمنى توسۇپ كەلدى . ئاقىۋەت ئالىيلىرىنىڭ بەھرام ئىسمىلىك خاس نۆكىرى بىلەن يولدا تونۇشۇپ قالدىم ، ئۇ مېنى ئېلىپ قېچىپ ئەمرىگە ئالماقچى بولدى . مىرزا ئەلى تاغايى ئىپلاس نىيىتىگە يەتمەكچى بولغان كېچىسى ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن بەھرام مېنى ئېلىپ قاچتى . ئەمرىگە ئېلىپ ، خورلۇق ـ ئازابتىن قۇتۇلدۇردى ، بەختكە ئېرىشتىم . ھالبۇكى ، بەھرام ئالىيلىرى بىلەن ئاقسۇغا كەتتى . ئېغىر ئاياغلىقىم شۇ ۋاقىتتا مەلۇم بولدى . بىر كۈن ئەتىگەندە ئېرىم تۇيۇقسىز ئۆيگە كىرىپ كەلدى . ئالىيلىرىدىن خان ئاتەمىزغا مەكتۇپ ئېلىپ كەلگەنىكەن . خان ئاتىمىز شىكارغا چىقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ، مەكتۇبنى بېرەلمەي ئۆيگە يېنىپ كەلدى ۋە كەچقۇرۇن يەنە ئوردىغا كەتتى . خۇپتەندىن يانغان مەھەلدە ، يۈزىگە نىقاپ

تارتقان ئىككى ئادەم ئۆيىمىزگە باستۇرۇپ كىرىپ ، قىينانامنى پىچاق سىلىپ ئولتۇردى ، مېنى باغلاپ ، ئات بىلەن ئېلىپ ماڭغانچە ، شەھەر-دىن خېلى يىراق بىر كەنتتىكى باغ ئىچىگە كولانغان چاھقا سالدى . بۇ مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن بولۇۋاتقان ئازابلاش ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدىم . كېچە - كۈندۈز چاھ ېچىدا پايلاقچىلىق قىلغۇچىنىڭ خاتۇنى ئىرىنىڭ زۇلۇمىدىن قورقماي ، ماڭا مۇكداش ، ئەسرا بولۇپ ، ئۆز سىڭلىسىدەك قارىدى . چاھ ئىچىدە نەچچە ئاي تۇرغىنىمنى بىلمەي-مەن ، بەلكى بەش - ئالتە ئاي تۇرغاندىمەن . بىر كۈنى كەچتە ئۇ رەھىمدىل ئايال چاھقا چۈشۈپ ، مېنى ئېلىپ چىقتى . مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتىپ ، ئۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشۇمنىڭ زۆرۈرلىكى توغرىسىدا مەسلىھەت بەردى ، دېگەندەك ، ئۇ زالىم ، مېنى كۈتۈپ ھۇجرىسىدا ئولتۇرغانكەن ، ياغلىما گەپلەر بىلەن مېنى ئۆز خاھىشىغا بويسۇندۇرماقچى بولدى . چاھتا ئاجىزلاپ كەتكىنىمنى باھانە قىلىپ ، بىر ئاي مۆھلەت بېرىشىنى ، ئاندىن خىزمەتىدە بولىدىغانلىقىمنى ئېيتتىم . ئۇ ماقۇل بولۇپ : ﴿ مۇشۇ ئۆيدە تۇرىسىز ، ھېچكىم سىزنى كۆرمەسلىكى كېرەك . كېچىسى ئىشىكنى قۇلۇپلاپ قويىمىز ﴾ دەپ شەھەرگە كىرىپ كەتتى .

سۇلتان ئالىلىرى ، ھازىرمۇ شۇ باغدا تۇرۇۋاتىمەن . رەھىمدىل ئايال پاتمىخان ئاچام ماڭا ئوبداق قاراۋاتىدۇ . ئۇنىڭ ئېرى تۇردى ئاخۇن ئاكام ۋە ئىككى ياساۋۇل كېچە - كۈندۈز باغدا قاراۋۇللۇق قىلىدۇ . مېنى ئېرىم سەردار بەھرامنىڭ ئۆيىدىن ئېلىپ قاچقان كىشىنىڭ بىرى مۇشۇ تۇردى ئاخۇن ئاكام ئىكەن ، پاتمىخان ئاچامنىڭ دەپ بېرىشىگە قارىغاندا ، يەنە بىرى قاسىم خىچىر دېگەن ئادەم بولۇپ ، ئوردا ياساۋۇلى ئىكەن . ھۆرمەتلىك سۇلتانىم ، ئادالەت تارازىسى ئالىلىرىنىڭ قولىدا ، مىسكىن پەقىرەنى بۇ قەپەستىن قۇتۇلدۇرۇپ ، ئۆز نەپسى خاھىشى ئۈچۈن قاتىللىق قىلغان گۇناھكارلارنى جازاغا تارتىشلىرىنى ئۆتىنىمەن .

تۇرۇۋاتقان ئورنۇم قۇم ئېرىق يېزىسى ، مىرزا ئەلى تاغايى بېغى . ئېھتىرام ئىلە ئاللانىڭ ئاجىزە قۇلى يەتىمە مەريەمنىسا .

هىجرىيە 940 ـ يىلى جامادىيەسسانىنىڭ 17 ـ كۈنى »

ئابدۇرېشىتخان بۇ ئېچىنىشلىق خەتتىن كۆزىنى ئېلىپ ، كۆلگە قارىغىنىچە ئولتۇرۇپ كەتتى . تىنىق سۇ كۈن نۇرىدا چىمىرلاپ تۇراتتى . بېلىجانلار پىلتىڭ ئېتىپ ئويناۋاتاتتى . مۇڭلۇق سايراۋاتقان كاكۇكنىڭ كۆلەڭگىسى سىرلىق تۈس ئالغاندى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇۋۇدى ، كاككۇك ئۇچۇپ كەتتى . بېلىگە ئېسىۋالغان كۈمۈش ساپلىق خەنجىرىنى غلاپتىن سۇغۇرۇپ ئېلىپ ، كاككۇك قونغان شاخنى قارىغا ئېلىپ ئاتتى ، شاخ كېسىلىپ يېنىغا چۈشتى ، خەنجەر كۆلنىڭ گىرۋىكىگە سانجىلىپ قالدى . ئابدۇرېشىتخان خەنجەرنى ئېلىپ غلاپىغا سالدى ـ دە ، شاخنى كۆتۈرگىنىچە چاھار باغدىن چىقتى . پايتەخت نۆكەرلىرى ۋە ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ باش ئەمىرى ئەكرەم ئۇنى كۆرۈپ تېز ئالغا كەلدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن .

ـــ ئەمىر ، خاس نۆكەرلەر سەردارى بەھرامنى چاقىرىڭ .

ـــ ئۇ ، مەشھەدە ئالىيلىرى .

خاس نۆكەرلەر بىلەن باغ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن بەھرام ئۇنىڭ ئالدىدا ھازىر بولدى . ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ غەمكىن چىرايىغا سەپسېلىپ دېدى :

ـــ سىز تۆت نۆكەر ئېلىپ ، قۇم ئېرىق يېزىسىدىكى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بېغىغا دەرھال چىقىڭ . ئۇ يەردە بار ھەممە كىشىنى ، جۈملىدىن ئازاب چېكىۋاتقان بىر يەتىمە ئايالنى ئوردىغا ئېلىپ كېلىڭ .

بۇ كۈتمىگەن بۇيرۇقتىن بىر بېشارەت سەزگەن بەھرام نۆكەرلەرنى ئېلىپ ئىلدام يۈرۈپ كەتتى .

ـــ ئەمىر ، سىز قاسىم ياساۋۇلنى چاپسان تۇتۇپ ، زىندانغا تاشلاشقا ئەمىر قىلىڭ .

ـــ خوپ ئالىيلىرى ، ـــ ئەمىر ئەكرەم ياساۋۇللار خانىسىگە قاراپ ماڭدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان كاككۇك قونغان ئارچا شېخىنى تۇتقىـ

ىنچه خيالـچان قەدەم تاشـلىدى .

2

كۆلده بىر جۇپ ئاق قۇ ئۇزۇپ يۈرەتتى . پاتمىخان قولتۇقلاپ ئېلىپ كەلگەن گۈللۈك كىگىزنى كۆل بويىغا سالدى . بويۇنلىرىنى سوـ زۇپ قاراشقان ئاق قۇلارغا نان پارچىلىرىنى تاشلاپ بەردى . بىر نەچچە يىلدىن بۇرۇن يېڭى چېپىلىپ سۇ توشتۇرۇلغان بۇ كۆلگە چۈشكەن بىر جۇپ ئاق قۇ پاتمىخان تاشلاپ بەرگەن نان پارچىلىرىنى ، نوقۇت ، كۆممە قوناقلارنى يەپ ، بۇ يەرگە ئۆگىنىپ قالغانىدى . قىش پەسلىدە قاياققىدۇر كېتىپ باھاردا كەلگەنچە ، كۈزگىچە كەتمەي ، باغدا جان بېـ قىشاتتى . ئادەمدىنمۇ قاچمايدىغان بولۇپ قالغانىدى . پاتمىخان ئۇلارنى قوغدايتتى ، باقاتتى .

پاتمىخان كۆل بويىدا كىگىز ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، مەرىيەمنسانىڭ بولۇق ، قارا چاچلىرىنى تاراۋاتاتتى . ئۇ :

ـــ مانا تاراپ بولدۇم . چاچلىرى خېنىم ، توققۇز ئۆرۈم بولدى . ئېغىر ئاياغ بولغان چوكانلار توققۇز ئاي ، توققۇز كۈن بولغاندا تۇغىدۇ . ئېغىر ئاياغ بولۇشنى خالايدىغانلا ؟ ـــ دەپ سورىدى مەرىيەمنسانىڭ چېچىنى تاراپ بولغاندا .

پاتمىخاننىڭ بۇ سوئالى ئۇنىڭغا چۈشۈپ كەتكەن بالىسىنى ئەسـلەتتى .

ـــ ياق ، ئېغىر ئاياغ بولۇشنى خالىمايمەن ، ـــ دېدى مەرىيەمنسا نـادامـەت بىلەن . بالىسىنىڭ چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى نېمە ئۈچۈندۇر ئېيـتىپ بەرگۈسى كەلمىدى .

ـــ سىلى ئەركەك ئەمەس خېنىم تۇغمايدىغان ، يا ماڭا ئوخشاش تۇغماس ئەمەس . بەزىدە مېنىڭمۇ تۇغقۇم كېلىدۇ ، ـــ پاتمىخان ئۇنىڭ ئىككى تال قىسقا چېچى چۈشۈپ تۇرغان مەڭزىگە نوقۇدى ، ـــ قېنى

تۇغمىغانلىرىنى بىر كۆرەي .

ـــ بولدى ، ئۇ گەپنى قىلمىسلا ئاچا ، ـــ دەپ ئورنىدىن تۇردى مەريەمنىسا . پاتمىخانىمۇ تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا تەيتىللا دوپپا كىيگۈزۈپ بەـ نەپشە رەڭ ھىلھىلە رومىلىنى ئارتىپ قويدى .

ـــ مانا توي قىلغان قىزدەك چىرايلىق بولۇپ كەتتىلە سىڭلىم . خۇدايىم ئەرلىرى بىلەن تۆت كۆز قامتۇ ئۆتكىلى نېسىپ قىلغاي ، ـــ پاتمىخان ئۇنىڭ باش ئايىغىغا سەپسالغان ھالدا يېڭىدىن تارتىپ قوپـ قۇزدى ، ـــ يۇرسىلە ، قىزىل بۇداش ، لويلا ، يالپۇز تېرىپ ، چۈشتە چۆچۈرە ئېتىپ يەيلى .

ئۇلار باغنىڭ جەنۇبىدىكى كۆكتاتلىققا كەلدى . بىر تەرەپتە خېـ لىلا ئۆسۈپ قالغان بىدە كۆكۈرۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭغا يانداش كەتكەن چـۆنەكلەردە چامغۇر ، تۇرۇپ ، قوم چامغۇر ، ھىسۇبلەك ، سەۋزە قاتارـ لىق كۆكتاتلار ئۆسۈشكە باشلىغانىدى . كىچىككىنە بىر ئېتىزدا قىزىل بۇداچ بولۇق ئۇنۇپ چىققان بولۇپ ، ئارىسىدا لويلا ، يالپۇزمۇ بار ئىدى . يۇمغاقسۇتمۇ ھىلپىرەپ ، خۇشبۇيىنى چاچاتتى .

ـــ قېنى يىلتىزى بىلەن قوشۇپ ، ـــ دېدى پاتمىخان قىزىل بۇداشنى ئارقا ـ ئارقىدىن يۇلۇپ .

مەريەمنىسا مەززىلىك پۇرىقى ئەتراپقا تاراپ تۇرغان يالپۇزدىن كۆپرەك يۇلۇپ ، ئېتىكىگە ئالدى . باش ئەتىيازدىلا كۆك چۆچۈرىسى ئېـ تىپ ، چاھقا ئېلىپ چۈشۈپ بەرگەن پاتمىخاندىن ناھايىتى خۇرسەن بولغان بۇ چوكان بۇگۈن مانا ئۆزى ئەركىن ھالدا كۆكتاتلىققا كەلگىنـ ىدىن سۆيۈنۈپ كېتىۋاتاتتى .

ئۇلار ئېتەكلىرىنى يېڭى يۇمران كۆكتاتلار بىلەن تولدۇرۇۋاتـ قاندا ، ئاتلارنىڭ دۇپۇر ـ دۇپۇرى ، ۋارقىراش ـ جارقىراشلار ئاڭلىنىپ قالدى . « مىرزا ئەلى تاغايى كېلىپ قالدىمۇ ، نېمە » دەپ قورقۇپ ، ئەتراپقا سەپسالغان مەريەمنىسا بۇ ئاۋازلارنىڭ باغ ھويلىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭقىرىدى .

ـــ ئاچا ، كىملەردۇ بۇ ؟

پاتمىخان جاۋاب بەرمەي ئۇنىڭ بىر قولىدىن تۇتۇپ ، ھويلا تەرەپكە قاراپ ماڭدى . ئۇلار شاپتۇللۇق ، ئۇرۇكلۇكنى ئارىلاپ ئەنجۇرلۇكنى كېسىپ ئۆتۈپ ، باغ ـ ھويلىسىغا كېلىشتى .

تۇردى قاڭرۇق بىلەن تاغايىنىڭ ياساۋۇللىرى پېشايۋان تۈۋرۈكىگە باغلىۋېتىلگەنىدى . ھويلا ئوتتۇرىسىدا ئورتا بويلۇق ، تەمبەل بىر يېگىت قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇراتتى . بىرقانچە نۆكەرلەر ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ ئەتراپقا كۆز سېلىشماقتا ئىدى . مەريەمنىسا قىلىچ يالىڭاچلاپ تۇرغان ئادەمگە تەلمۈرۈپ قاراپ ۋارقىرىۋەتتى :

ـــ بەھرام ! . . .

ئۇچىنچى باب

نادامەتلىك ئىلتىجا

1

بەھرام تۇردى بىلەن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ تۆت ياساۋۇلىنى باغلاپ ئوردىغا ئېلىپ كەلگەندە نامازدىگەرگە ئەزان چىقتى.

ھاۋا ئېچىلىپ كەتكەنىدى. چاھار باغدىن ئەتىر گۈللەرنىڭ پۇرىقى كېلەتتى. تېرەك شېخىدا ئۈياق ـ بۇياقتا بويۇنداپ تۇرغان قاغا قالداۋاتاتتى. ئېرىقتىكى زىلال سۇ شىرىلداپ ئېقىۋاتاتتى.

ـــ سۇلتان ھازىر مەسچىتتە، بىزمۇ تاھارەت ئېلىپ نامازغا قۇۋالايلى، ـــ دېدى بەھرام ئەترافقا كۆز يۈگۈرتۈپ.

ـــ بىزمۇ نامازغا ئوقۇۋاللىلى سەردار، قوللىرىمىزنى بوشىتىۋەتكۈزگەن بولسىلا، ـــ تۇردى مۇلايىم ھالدا بەھرامغا ئىلتىماس قىلدى.

ـــ بولىدۇ. نامازغا ئوقۇپ ئاللاغا تۆۋبە قىل، مۇشكۈلۈڭ ئاسان بولسا ئەجەب ئەمەس، ـــ دېدى بەھرام ئويلاپ تۇرمايلا. ئۇ نۆكەرلەرگە باغلاقنى «يېشىۋېتىڭلار!» دەپ بۇيرۇق قىلدى.

ـــ سەن تۇردى، قوللىرىڭ قانغا چىلاشقان بىر جاللات. گۇناھىڭ ئېغىر، چىن قەلبىڭ بىلەن تۆۋبە قىلساڭلا ئاللا كەچۈرىدۇ. لېكىن، بۇنىڭ ئەكسىچە قېچىش خىيالىدا بولساڭ، قورقۇنچلۇق جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايسەن، بۇنى ئېسىڭدىن چىقارما، ـــ دېدى بەھرام تاھارەت ئېلىپ بولغان تۇردىغا كۆز قىرىدا سەپسېلىپ.

ـــ دېگەنلىرى ئورۇنلۇق سەردار. ئەمدى قاچمايمەن، خاتىرجەم بولسىلا.

بەھرام نۆكەرلىرى بىلەن تۇردى ۋە ئۇنىڭ تۆت ئادىمىنى ئارىغا ئېلىپ مەسچىتكە كىردى ، ئەڭ ئاخىرقى سەپتىن ئورۇن ئېلىپ نامازغا ئو-قۇدى . دۇئا قىلىۋاتقاندا يامغۇردەك تۆكۈلۈپ ، ئۇنسىز يىغلاۋاتقان تۇر-دىغان كۆزى چۈشتى . « كىشىنى قاقشىتىپ يىغلاتقان ئادەم ئاقىۋەت يىغلىماي قالمايدىكەن » دېدى ئۇ ئىچىدە .

ئۇلار مەسچىتتىن چىققاندىن كېيىن بەھرام تۇردىنى يەنە باغلاپ دىۋانخانىغا ئېلىپ كىردى .

ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس يوق بولغىنى ئۈچۈن ئىشىك ئاغىلىق ۋەزىپىسىنى قوشۇمچە ئۆتەۋاتقان سەر مۇنشى شاھ سەئىد ئالىم سۇلتان سارىيغا كىرىپ ، سەردار بەھرامنىڭ كەلگەنلىنى خەۋەر قىلدى .

ـــ كىرسۇن ! ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قولىدىكى خەتتىن كۆز ئۇزۇپ . ئۇنىڭ ئۆڭگەن چىرايىدىن خاپىلىق يېغىپ تۇراتتى .

بەھرام تۇردىنى ئالدىغا سېلىپ كىردى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئەمىرلىرىگە بىنائەن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ قـوم ئېرىق يېزىسىدىكى بېغىغا چىقىپ ، ئازاب چېكىۋاتقان يېتىمە ئايال بىلەن بىرگە ئۇ يەردىكى ھەممە كىشىنى ئېلىپ كەلدىم .

ـــ سىز ئېلىپ كەلگەن زادى كىملەر ؟

ـــ يېتىمە ئايال مەريەمنىسا ، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بۇ ئايالغا كۆز قۇلاق بولۇپ قاراۋاتقان مەھرەم ياساۋۇلى تۇردى ، ئۇنىڭ خاتۇنى ھەم تۆت نەپەر ئەر دېدەك .

ئابـدۇرېشىتخان بەھرامنىڭ تىترەڭگۈ ئاۋازىدىن ، ئۇدۇل قاراشقا پېتىنالماي ، يەرگە بېقىپ تۇرۇشىدىن خىجىل بولۇۋاتقىنىنى تۇيۇپ ، ئۆز ئورۇنلىرىدا پەرمان كۈتۈپ ئولتۇرۇشقان ئەمىر ـ ئۆمەرالارغا كۆز تىكتى :

ـــ جانابلار ، ئاقسۇ ۋە قەشقەردىن كەلگەن مەكتۇپلار توغرىسىدا يۇرگۈزگەن مۇلاھىزە ، مەسلىھەتلەر ناھايىتى ئەتراپلىق بولدى . نائىپ ھـاكـىم ئەمىر خوجا ئەلى باھادىر ئەۋەتكەن مەكتۇپتىكى ئىزھارغا ئاسا-سـەن ، ئاقسۇغا باستۇرۇپ كەلگەن تاغام مەنسۇرخانغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، ئۆزۈم لەشكەر تارتىپ بارمىسام بولمىغۇدەك . يول ئۈستىدە

قەشقەرگە چۈشۈپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ سەرمۇنشىسى ئوبۇل ھادى بەگنىڭ مەكتۇپىدا مەلۇم قىلىنغان مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ زۇلمى ، قانخورلۇقى توغرىسىدىكى ئەھۋاللارنىمۇ ئەتراپلىق تەكشۈرۈپ ، جىددىي چارە كۆرۈشۈمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى پىكىر ۋە تەكلىپلىرىدىن چوڭقۇر ھېس قىلدىم . جانابلار ، قالغان مەسلىھەتنى ئەتە قىلىشايلى . سىلەرگە سالامەتلىك تىلەيمەن .

ۋەزىر ، ئەمىر ، سەردارلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، ئابدۇرېشىتخان بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كېتىشتى .

تاغايىنىڭ ئورنىدا ئاتا ۋەزىرلىك قىلىۋاتقان خوجا شاھ مۇھەممەد : « سۇلتان ماڭا سەل تەخىر قىلىڭ . گېپىم بار ، دەيدىغۇ » دېگەن نەمەدا قول باغلاپ تۇرىۋەرگەنىدى ، ئابدۇرېشىتخان :

ــ ۋەزىر ، چارچىدىڭىز ، ئۆيىڭىزگە بېرىپ ئوبدان ئارام ئېلىڭ ، ــ دەپ يولغا سېلىپ قويدى . ئەمما ، خوشلىشىپ ماڭغان ئەكەرەمنى تۇرغۇزالدى ، ــ سىز قېلىڭ ئەمىر ، ئايرىم مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار .

ئەكرەم قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ تەخت يېنىغا كەلدى . ئابدۇرېشىتخان قول قوشتۇرۇپ باش سېلىپ تۇرغان بەھرامغا قارىدى :

ــ قالغانلارنى سارايغا ئېلىپ كىرىڭ .

بەھرام دىۋانخانىدا كۈتۈپ تۇرۇشقان مەرىيەمنسا بىلەن پاتمەخانىنى ، تاغاينىڭ باغقا قارايدىغان تۆت ياساۋۇلىنى سارايغا ئېلىپ كىردى . تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخان :

ــ بۇلارنىڭ قوللىرىنى باغلاقتىن بوشىتىڭ ، ــ دەپ بەھرامغا بۇيرۇدى . بەھرام ئىككىلىنىپ قېلىۋىدى ، ئۇ يەنە بۇيرۇدى ، ــ بۇلار جىنايەتچىمۇ ــ ئەمەس ؟ بۇنى مەن بېكتىمەن سەردار . ئۇلارنى باغلاقتىن دەرھال بوشىتىڭ .

بەھرام ئاۋۇال تۇردىنىڭ ، ئاندىن تۆت ياساۋۇلنىڭ قوللىرىنى يەشتى ، ئابدۇرېشىتخان قارا پەرەنجە ئارتىۋالغان ئىككى ئايالغا قاراپ :

ــ قايسىڭلارنىڭ ئىسمى مەرىيەمنسا ؟ ــ دەپ سورىدى . بۇ

سوئالغا بويلۇغراق كەلگەن ئايال جاۋاب بەردى .

ـــ پەقىرەنىڭ .

ـــ مەيدانىي ئادالەتتە ماڭا مەكتۇپ سۇنغان سىزمۇ ؟

ـــ ياق ، پەقىرە ئەمەس ، مانا بۇ ئاچام ، ـــ دېدى مەريەمنىسا يېنىدا تۇرغان پاتمىخاننى كۆرسىتىپ ، ـــ مەن بېشىمدىن ئۆتكەن ھەممە كەچۈرمىشلىرىمنى يېزىپ ، مۇشۇ ئاچامدىن ئالىيلىرىغا ئەۋەتكەنىدىم .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭدىن نەزىرىنى ئېلىپ پاتمىخانغا سەپسالدى .

ـــ سىزنىڭ ئېتىڭىز نېمە ؟

ـــ پاتمىخان ، ئالىيلىرى .

ـــ بۇ ئايال نېمىڭىز بولىدۇ ؟

ـــ ھېچنېمەم ، ئېرىم ئۇنى باغقا ئېلىپ كېلىپ ، چاھقا سېلىپ قويغاندىن كېيىن تونۇشۇپ ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرغانىدىم .

ـــ نېمىشقا ؟

ـــ گۇناھسىز بىر يېتىمە بولغانلىقى ئۈچۈن ، ـــ دېدى پاتمىخان ئاشۇ كۈنلەرنى ئەسلىگەن ھالدا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ ، ـــ ئۇ چاغدا مەريەمنىسانىڭ كۈنى بەكمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى .

ـــ ئېرىڭىزدىن قورقمىدىڭىزمۇ ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭدىن جاۋاب كۈتۈپ سۇئال قىلدى .

ـــ پەقىرە خۇدادىن قورقمەن ، سۇلتان .

ـــ ئاللا سىزگە رەھمەت قىلسۇن ، ئوبدان ئانا ئىكەنسىز .

ھاياجانلانغان پاتمىخان يىغلىۋەتتى .

ـــ بەھرام ، نېمە ئۈچۈن بۇ ئەھۋالنى بۇرۇنراق ماڭا ئېيتمىدىڭىز ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان بەھرامغا ئەيىبلىگەن نەزىرىدە باقتى .

ـــ ئالىيلىرى ، مىرزا ئەلى تاغايى باش ۋەزىرلىرى تۇرسا ، ئۇنى ئەيىبلەپ ، جازاغا تارتىلىشتىن ئېھتىيات قىلغانىدىم .

ـــ سىزگە قارىغاندا خاتۇنىڭىز جۇرئەتلىك ئىكەن ، ئەگەر ئۇ ماڭا خەت يېزىپ قۇتۇلدۇرۇشنى تەلەپ قىلمىغان بولسا ، سىلەر ئۇزۇن-غىچە دىدار كۆرىشەلمەيلا قالماستىن ، بىر زالىمنىڭ مېنى ئالداپ ، ياخشى

كىشىلەرگە زىيانكەشلىك قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇشنىڭ يول قويغان بولار ئىكەنسىلەر ، خاتۇنىڭىزغا رەھمەت ئېيتىڭ بەھرام .

مەريەمنىسا تەسىرلەنگىنىدىن يىغلاپ تاشلىدى . ئۇ تەۋەككۈل قىلىپ يازغان خېتىنىڭ بۇنچە تېز ئۇنۇم بەرگەنلىكىدىن خۇشاللىقى ئىچىگە سىغماي قالغانىدى .

ـــ بەھرام ، خاتۇنىڭىز ھەرەمدە خىزمەت قىلسۇن ، ئۇ يەردە ئوبدان تۇرىدۇ . سىز مەن بىلەن ئاقسۇغا بارىسىز . قەشقەردە مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن ئۇچرىشىمىز . ئۇنىڭ قوي تېرىسىنى يېپىنىۋالغان بۆرە ئىكەنلىكىنى تېخىمۇ ئىسپاتلاپ ، جازاغا تارتىمىز .

ـــ رەھمەت ئالىيلىرى ، بىزنى ئارزۇيىمىزغا يەتكۈزگەن ئاللادىن مىننەتدارمىز ، ـــ بەھرامنىڭ كۆزىدە ياش لىغىلدىدى .

ـــ بۇلارنى ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان تۇردى ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى كۆرسىتىپ ، ـــ دەرھال زىندانغا ئاپىرىۋېتىڭلار . قىلمىشىغا لايىق جازاسىنى تارتىشى كېرەك ، ـــ ئابدۇرېشىتخان سۆزدىن توختاپ بىر ئىشنى ئېسىگە ئالغاندەك بولۇپ ، تۇردىغا تىكىلدى ، ـــ سەن مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ خاس ياساۋۇلى قاسىم خىچىرنى تونۇمسەن ؟

رەڭگى تاتىرىپ كەتكەن تۇردى دۇدۇقلاپ تۇرۇپ قالدى .

ـــ ئېيتە ، تونۇمسەن زادى ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان ئاچچىقلاپ سوىرىدى .

ـــ تونۇيمەن ئالىيلىرى ، يەتتە ـ سەككىز يىلدىن بېرى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ خىزمىتىدە بىرگە بولۇپ كەلگىنىمىز راست .

ـــ بەھرام بۇلارنى ئۆزىڭىز سوراق قىلىڭ ، پاتمىخان خاتۇنىڭىز بىلەن ھەرەمدە خىزمەت قىلىپ تۇرسۇن .

ـــ ياق ، سۇلتان ئالىيلىرى ، ھىممەتلىرىگە رەھمەت ، ـــ دېدى ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان پاتمىخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئالغان ھالدا ئېگىلىپ ، ـــ مەن كەڭرى دالىدا دانلاپ ئۆگىنىپ قالغان بىر توخۇ ، ھەرەمدە تۇرالمايمەن . خورىزىمدىنمۇ ئايرىلالمايمەن . ئەگەر ماڭا شەپقەت قىلمىقچى بولسىلا ئېرىمنىڭ گۇناھىدىن ئۆتسىلە . بۇ ھەمشىرەمنى كۆ-

تۇپ ، ئاسراپ ئېرىگە يەتكۈزۈپ ، ئۆزۈم ئېرىمدىن ئايرىلىپ قالسام ئەلەم بولمامدۇ ؟

ئۇ كۆڭلىدىكى گېپىنى دېگەندى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرى راست . ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن مۇشۇ پاتمىخان ئاچام جېنىمنى ساقلاپ قالغان ، مېنى ئۆز سىڭلىسىدىن چاره كۆرۈپ ، ئوبدان قارىغان ، ئاسرىغان ، قوغدىغانىدى . ھەتتا تەۋەككۈل قىلىپ يازغان مەكتۇپىمنى ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بەردى . مەن ھىجران ئازابىدىن قۇتۇلۇپ ، ۋىسالغا يەتتىم . ئۇ ئېرىمدىن ئايرىلىپ قالسا بولمايدۇ ، ـــ مەريەمنسا پاتمىخانغا قوشۇلۇپ يىغلاپ ئىلتىجا قىلدى .

ئابدۇرېشىتخان بۇ ئىككى ئايالغا بىردەم كۆز سېلىپ تۇرۇپ ، ئاندىن تۇردىغا قارىدى . بۇ ئېگىز ، تەمبەل ئادەمنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، مىس رەڭگىگە كىرىپ قالغانىدى . يۇرىكى ئاغزىغا كەپلەشكەندەك بولۇپ ، يۈز گۆشلىرى لىپىلداپ ، تىنىقى توختاپ قالغاندەك بېشىنى كۆتۈرمەي دۇمچىيىپ تۇراتتى . ئۇ پۈتۈن ئۆتمۈشىنى ئويلاۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ بىچارە قىياپىتىگە سەپسېلىپ تۇرۇپ ئېيتتى :

ـــ سەن ھازىر بەھرام سەردار بىلەن زىندانغا بېرىپ ، قاسىم خىچىرنى جىنايى قىلمىشلىرىنى تاپشۇرۇشقا دەۋەت قىلغىن . ئەگەردە ئۇ ئىقرار قىلمىسا ، يۈز تۇرانە تۇرۇپ ، ئۇنىڭ جىنايەتلىرىنى قالدۇرماي سۆزلە ، ئىقرار قىلسا بېرىلىدىغان جازا يېنىكلىتىلىدۇ . ئىقرار قىلمىسا ئېغىرلىتىلىدۇ . سىلەرنى جىنايەت ئۆتكۈزۈشكە مەجبۇرلىغان مىرزا ئەلى تاغايىنى جازالىماي قويمايمىز ، ـــ ئابدۇرېشىتخان نەزىرىنى بەھرامغا يۆتكىدى ، ـــ سەردار ، ئەتە مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئاتا ۋەزىرلىكتىن ئېلىپ تاشلانغانلىقى ، ئۇنىڭ بېغى ۋە ئۇ يەردىكى مال ـ مۈلكىنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقى تۇردى ئاخۇن بىلەن پاتمىخان ئەر ـ خاتۇن ئىككىسىنىڭ ئىگىلىكىگە ئۆتكەنلىكى توغرۇلۇق يارلىق چۈشۈرىمەن . سىلەر دەرھال زىندانغا بېرىڭلار . بۇ ئىككى ئايال بۇ كېچە تەكخانىدا قونۇپ تۇرسۇن . سىلەرمۇ زىنداندىكى ئىشنى تۈگىتىپ تەكخانىغا كېلىڭلار .

ئەتە يارلىق چۈشكەندىن كېيىن تۇردى ئاخۇن خاتۇنى بىلەن باغقا چە-قىپ كەتسۇن . مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بۇ تۆت خىزمەتكارىمۇ تەكىنىدا قونۇپ ، ئەتە ئۆيلىرىگە قايتسۇن . ئەھۋاللىرىغا قاراپ تۇرمۇش راسخو-تىغا ئىگە قىلىنىدۇ ، ئەمسە بېرىڭلار .

بەھرام ئۇلارنى باشلاپ كۆركەم ياسالغان ئوردا تەكىنىسىغا كەلدى . كۈن پېتىشقا ئاز قالغانىدى . ئۇيغۇق قانداق قىزىرىپ ، بوستان-لىق ئىچىدىكى تەكىنىنىڭ دېرىزىلىرى ، شەپەق نۇرىدا ھال رەڭ تۇسكە كىرگەنىدى .

ئۆمرىدە بۇنداق چىرايلىق ، ئازادە ياسالغان ئۆيلەرنى كۆرۈپ باقمىغان پاتمىخان ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى . بەھرام ئۇلارنى تەكىنىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، تۇردى بىلەن ئوردىدىن چىقتى .

زىندان ئوردىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئويمانلىقتا ئىدى . ئېگىز سېپىلى يىراقتىن كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئۇلار قەدىمىنى ئىتتىكلىتىپ ، زىندان دەرۋازىسىغا يېقىنلاشقاندا شامغا ئېيتىلغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلا-نىدى . ئۇلار شام نامىزىنى زىندان مەسچىتىدە ئوقۇشتى . گۇناھكارلارمۇ بۇ مەسچىتتە ناماز ئۆتەيتتى . بەھرام زەن سېلىپ قاراپ قاسمىنىڭ يوقلۇ-قىنى بىلدى . ئۇنى زىندان باشلىقىدىن سورىۋىدى ، زىندان باشلىقى :

ـــ ئۇ سولانغاندىن بېرى نامازغا چىقمىدى ، ـــ دېدى ۋە بەھرام بىلەن تۇردىنى زىنداننىڭ يەر ئاستى ئۆيىگە باشلاپ چۈشتى . ھەر ياقتا يېقىلىق جىن چىراغلار بولسىمۇ ، زىندان ئىچى ناھايىتى سۇرلۇك ، قاراڭغۇ ئىدى .

ـــ مانا مۇشۇ ئۆيدە ، ـــ زىندان باشلىقى قۇلۇپقا ئاچقۇچ سې-لىپ ، بىر ئىشكىنى ئاچتى .

ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن قاسىم چىراغ يورۇقىدا تۇردىنى كۆ-رۈپ مەڭدەپ تۇرۇپ قېلىپ ، بىردىن دۈدۈقلاپ ئۇنىڭغا بارماق قولىنى تەڭلىدى :

ـــ بەھرام سەردار ، ئانىلىرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىل مۇشۇ . . .

2

ئاتلىرىنى دېۋىتىپ زىندان قورۇسىدىن چىققان ئەمىر ئەكرەم بىلەن سەردار بەھرام بىرەمدىلا گۈلئىبھرام ئوردىسىغا يېتىپ كەلدى. ھەيۋەتلىك دەرۋازا ئالدىدا ئايپالتا، نەيزە تۇتۇپ تۇرغان قاراۋۇللار سالام بەردى. پادىشاھ ئاتخانىسىنىڭ خادىملىرى ئۇلارنىڭ قولىدىن چۈلۈۋرىنى ئالدى. ئۇلار ئىككى تەرىپىدە رەيھان، تاجىگۈللەر ئېچىلىپ كەتكەن خىشلىق يول بىلەن دىۋانخانىغا كىرىشىگە ئابدۇرېشىتخان سۇلتان سارىيىدىن چىقتى.

ــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۈم سۇلتان ئالىيلىرى، ئەمىرلىرىگە بىنائەن، ھايات قالغان ئەمىر، سەردارلارنىڭ ھەممىسىنى زىنداندىن قويۇۋەتتۇق، ــ دېدى ئەكرەم، بەھرام بىلەن تەڭ سالام بېرىپ.

ــ ئۆلتۈرۈلگەنلەر كىملەر ئىكەن؟ ــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان.

ــ ۋەزىر ئەمرزا دايىم ئەلى، بابا سادىق ئەمرزا، مۇھەممەد ئەمرزا قاتارلىق ئەمىرلەر، ئابدۇللا سادىق دوغلات، ئابدۇقادىر بەگ، ئابدۇقۇددۇسبەگ، جالالىدىنبەگ قاتارلىق ئالتە سەردار ئىكەن.

دىۋانخانىنى سۈكۈت باستى. ئەمىر ــ ئەركانلار كۆزىگە ياش ئالغان ئابدۇرېشىتخانغا ھىسداشلىق قىلىپ باش سىلىپ تۇرۇشتى.

ۋەزىر خوجا شاھ مۇھەممەد كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئابدۇرېشىتخانغا قاراپ، ئىختىيارسىز ئارقىسىغا بىر قەدەم داجىپ، ئۆزىدىنمۇ قامەتلىك بولغان سەرمۇنشى شاھ سەئىد ئالىمنىڭ كەينىگە ئۆتۈۋالدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا تىترەك ئولىشىپ، قارامتۇل چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى.

ــ ئارامگاھ سارىيىدا چۇشلۇك غىزانى بىرگە يېگەچ پاراڭلىشايلى، ــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئەكرەم بىلەن بەھرامغا قاراپ.

ئۇلار ئىچكىرى ئوردىدىكى ئارامگاھ سارىيىغا كىرىشتى. ئابدۇرېشىتخان تەختتە ئولتۇرمىدى. قۇببىلىق ئوچاققا يانداپ سىلىنغان تەيتىللا

يىكەندازدا بەداشقان قورۇپ :

ـــ مەرھەمەت ، ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دېدى بوش ئاۋاز بىلەن ، ـــ قېنى سۆزلەڭ ئەمىر ، رەھمەتلىك ئەمرلەر مېنىڭ كاساپىتىمدىن قايسى تەرىقىدە ئۆلتۈرۈلۈپتۇ . قاسىم بۇنى بىلەمدىكىن ؟

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ چىرايىغا ھەسرەت بۇلۇتى سايە تاشلىغاندى ، ئۇ تەكتى يوق خىيال دېڭىزىغا چۆككەندەك قىلاتتى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، زىندان باشلىقىنىڭ دېگىنىگە قارىغاندا ، يېرىم كېچە بولغاندا ، مىرزا ئەلى تاغايى ، خوجا شاھ مۇھەممەد ۋە قاسىم ياساۋۇللار زىندانغا كىرىپ كەپتۇ ، ئالىيلىرىنىڭ قەتل قىلىش توغرىسىدىكى يارلىقلىرىنى زىندان باشلىقىغا كۆرسەتكەنىكەن . ئۇ ئەپسۇسلانغان ھالدا ، ئۇلارنى يەر ئاستىدىكى قاراڭغۇ ئۆيگە سولاقلىق ئەمرلەر يېنىغا ئېلىپ چۈشۈپتۇ . ئەمرلەر « قۇرئان » تىلاۋەت قىلىۋاتقانىكەن ، « بىزنى زىنداندىن چىقىرىدىغان ئوخشايدۇ » دەپ ئويلاپ ، ئۈمىدۋار ھالدا سالام بېرىپتۇ ۋە ئالىيلىرىنىڭ سالامەتلىكىنى سوراپتۇ . مىرزا ئەلى تاغايى كۈلۈپ كېتىپ ، يارلىقنى ئوقۇپتۇ . بابا سادىق مىرزا يارلىقنى تارتىپ ئېلىپ پارچە ـ پارچە قىلىۋېتىپتۇ . « بۇ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ يارلىقى ئەمەس ئاسىيلار ، خان ئۇنداق ياۋۇزلارچە يارلىق چۈشۈرىدىغان زالىم ـ پادىشاھ ئەمەس ، ھەققانىيەتنى ياقلايدىغان ئادىل پادىشاھدۇر . بۇ سۆيقەست ! » دەپ ۋارقىراپ كېتىپتۇ . مىرزا ئەلى تاغايى ئۇنىڭغا پىسەنت قىلماي ، جاللاتلارغا قەتل قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپتۇ . جاللاتلار ، ئەمرلەرنى باغلاپ ، سويماقچى بولغان قويدەك يانقۇزۇپتۇ . ئەمرلەر : « ئاسىيلار ، خۇنىەرلەر » دەپ تېپىچەكلەپتۇ . قاسىم ياساۋۇل : « ئاتا ۋەزىر بۇ بودەك ، چىرايلىق قوزىلارنى ئۆزۈم بوغۇزلاي » دەپ ، ئەمرلەرنىڭ بىگۇناھ بېشىنى مۇبارەك تېنىدىن جۇدا قىلىپتۇ . ناھايىتى ئېچىنىشلىق ، مىرزا ئەلى تاغايى تونلارنى قاسىم خىچىرغا بېرىپتۇ .

ـــ مەن ئاسىيلارنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ كېتىپتىمەن . ئويلىماپتىمەن ، زادىلا ئويلىماپتىمەن . خۇدايا ، بۇ گۇناھىمنى ئۆزۈڭ كەچۈر-

گىن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، يېشىنى توختىتالماي ، مەڭزىدىن دو-مىلىغان تامچىلار ئىككىلىك ئۆسكەن ساقىلىغا چۈشتى .

ـــ سەۋر قىلسىلا شاھىم ، بۇ تەقدىر ، ـــ دېدى ئەمىر ئەكرەم . ئۇنىمۇ يىغا تۇتۇپ كۆز چاناقلىرىغا ياش توشۇپ كەتكەندى . بەھرام دېرىزىگە قاراپ كۆز يېشىنى سۈرتۈۋېلىپ :

ـــ تەقدىر ئاجايىپ بولىدىكەن سۇلتان ئالىيلىرى ، ھەقىقەتەنمۇ ئۇنى ئۆزگەرتىش ھېچكىمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن . كۆپ ئويلانمىسلا شاھىم . مەنمۇ ئانامنى ئۆلتۈرگەن ئادەمنىڭ مىرزا ئەلى تاغايى ئىكەنلىكىنى كۆڭلۈمدە سەزگەن بولساممۇ ، ئاغزىمدىن چىقىرالماي يۈرگەنىدىم . ئالىيلىرىنىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن زىندانغا چۈشۈپ ، قاسىم خىچىرنى سوراققا تارتقىنىمزدا ، ئۇ « قاتىل تۇردى قاڭرۇق » دەپ تۇرۇۋالدى . نەخ مەيداندا بولغان خاتۇنۇم زىندانغا چۈشۈپ ، ئانامنى ئۆلتۈرگەن قاسىم خىچىرنى تونۇۋالغاندىلا ئۇ ئاندىن ئىقرار قىلدى . مەن چىداپ تۇرالماي ، ئۇنى بوغۇپ ئۆلتۈرمەكچى بولغانىدىم ، ئەمىر ئەكرەم « بۇ يەردە بوغۇپ ئۆلتۈرسىڭىز ، ئانىڭىزنىڭلا قىساسىنى ئالغان بولىسىز . ئۇنى مەيدانىي ئادالەتتە مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن بىللە جازالىغىنىمزدا ، نەچچە مىڭ ئانىلارنىڭ قىساسىنى ئېلىپ بەرگەن بولىمىز . چىداپ تۇرۇڭ » دەپ تىوستى . ئۇنىڭ ساقال باسقان كىكىرتىكىگە پېتىپ كەتكەن تىرناقلىرىمنى تارتىپ ئالغىم يوق ئىدى .

بەھرام ئېغىر تىنىدى . قاسىمنى ئۆز قولى بىلەن ئۆلتۈرۈپ ، ئانىسىنىڭ قىساسىنى ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن ھەسرەتلىنىۋاتقانلىقى قايغۇلۇق چىرايىدىن چىقىپ تۇراتتى . ئابدۇرېشىتخان بەھرامغا نېمىدۇر دېمەكچى بولدى .

ـــ سەردار ، گېپىڭىزنى داۋاملاشتۇرۇڭ ، ـــ دېدى ئاخىر .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئەمىر ئەكرەم قاسىمدىن : « ئەمىر ، سەردارلارنى كىم ئۆلتۈردى ؟ » دەپ سورىۋىدى ، « مەن ئۆلتۈرمىدىم ، جاللات ئۆلتۈردى » دەپ تۇرۇۋالدى . زىندان باشلىقى : « مەن بار ئىدىمغۇ ، سەن بوغۇزلىدىڭ » ، دېدى . قاسىم زۇۋان سۇرەلمەي قالدى .

ئاندىن ئوردا ياساۋۇلى بولغاندىن تارتىپ ، بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەرنى مىرزا ئەلى تاغايىغا يەتكۈزۈپ تۇرغانلىقىنى ، ئۇنىڭ خەتلىرىنى ئاقسۇغا بىرىپ ئىمىن خوجا سۇلتانغا تاپشۇرغانلىقىنى ، شۇنىڭ بىلەن ئاقسۇدا توپىلاڭ بولغانلىقىنى ، مىرزا ئەلى تاغايى ئەسىر چۈشۈپ قالغان رۇستەم-بەگنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ۋە ئىمىن خوجا سۇلتاننىمۇ قاچۇرۇۋەتكەنلىكىنى ئىقرار قىلدى . ئالىيلىرى ئۇنىڭ دېگەنلىرى بەك كۆپ . سوراق خاتىرە-سىنى كۆرۈپ باقامىلا ؟

ـــ ئۇلگۈرەلمەيمەن سەردار ، ئاقسۇغا چاپسانراق بارمىسام بولـ-مايدۇ . ھازىر سىلەردىن ئاڭلاپ تۇراي ، مىرزا ئەلى تاغايى ھەممە بالا ـ قازانىڭ بېشى ئىكەن . قارا يۈز ئەبلەخ ! ـــ ئابدۇرېشىتخان ئاچچىقىدا تاغايىنى تىللىۋەتتى ـــ ئۇنى تۇتۇش كېرەك ، سەردارسىز يارلىقىمنى ئېلىپ قەشقەرگە بېرىڭ . ئاز دېگەندە مىڭدىن ئارتۇق نۆكەر ، ياساۋۇل ئېلىۋېلىڭ . مىرزا ئەلى تاغايىنى تۇتۇپ زىندانغا تاشلاڭ . ئۇ قارا نىيەت ، ئاسىينىڭ يوشۇرۇن ـ ئاشكارا شېرىكلىرىنمۇ زىندانغا تاشلاڭ ، ئەمما ياخشىلار زىيانغا ئۇچرىمىسۇن . بىز ئاقسۇدىن قايتقاندا ، ئۇ خۇنپەرنى ئۆزۈم سوراق قىلىمەن . يەنە بىر گەپ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن ، قاسىمنىڭ بىلىدىغانلىرى كىملەر ئىكەن ، ئۇ دېدىمۇ ؟

بەھرام دەرھال جاۋاب بېرەلمەي ئەكرەمگە قارىدى .

ـــ قاسىمنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، ھامىد قەللات دېگەن بىر يا-ساۋۇل بولۇپ ، مىرزا ئەلى تاغايى ئۇنى ئىسسىق كۆل دىيارىغا بىرگە ئې-لىپ كەتكەنىكەن . يەركەنگە قايتىپ كەلگەندىن بېرى ، ئۇنى قاسىم ئۇچراتماپتۇ . بۇ ئەجەبلىنەرلىك ئەھمەسمۇ سۇلتان ئالىيلىرى ؟ ـــ دېدى ئەكرەم خىيالچان ھالدا ۋە قوشۇپ قويدى ، ـــ ئۇنى مەنمۇ بىلەتتىم ، قارىمۇتۇق ، تەمبەل يىگىت ئىدى .

ـــ مەنمۇ بىلىمەن ، ـــ ئابدۇرېشىتخان بىردىن ھامىد قەللاتنى ئېسىگە ئېلىپ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى ، ـــ قوچقار قىشلىقىدا يۈز بەر-گەن پاجىئە ، بەلكىم مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى

مۇمكىن . بۇنى ھامىد قەللات چوقۇم بىلىدۇ . مەن ئۇ چاغدا ئالدىمدىكىنى كۆرۈپ ، كەينىمدىكىنى كۆرەلمەپتىكەنمەن . ھامىد قەللاتنى تېپىش كېرەك . ئۇنى خوجا شاھ مۇھەممەدمۇ بىلىدۇ .

ـــ توغرا دېدىلە سۇلتان ئالىيلىرى ، خوجا شاھ مۇھەممەدنىمۇ دەرھال تۇتۇپ زىندانغا سېلىش كېرەك ! ـــ ئەمىر ئەكرەم سۇلتاننىڭ تىزرەك پەرمان بېرىشىگە تەقەززا بولغان قىياپەتتە ئورنىدىن تۇردى .

ـــ شۇنداق قىلىڭ ئەمىر . ئەتە يولغا چىقىپ كەتسەك ، ئىككى ـ ئۈچ ئايىسز پايتەختكە كېلەلمەيمىز . ئۇ قېچىپ كېتىدىغان بولسا ، مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن بىرلىشۈپلىپ ، بىزگە كۆپ ئاۋارىچىلىك تۇغدۇرۇپ بېرىپلا قالماستىن ، ئەلنى ئىمىن تاپقۇزمايدۇ .

ـــ بولىدۇ ئالىيلىرى ، ئۇنى تۇتۇپ كېلىشكە ئادەم ماڭغۇزاي ، ـــ ئەمىر ئەكرەم ماڭماقچى بولۇۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان ئىشارەت بىلەن ئۇنى توختاتتى .

ـــ سورايمەن ، دەپ ئېسىمدىن چىقىرىپ قويۇپتىمەن . ئېيتىڭا ، ئاقسۇغا قانچە لەشكەر ماڭماقچى ؟

ـــ ئۈچ تۈمەن ئالىيلىرى .

ـــ خوجا شاھ مۇھەممەدنى زىندانغا تاشلىغاندىن كېيىن لەشكەر ـ لەرنى مەيدانىي ئادالەتتە سەپراست قىلىڭ ، كۆزدىن كەچۈرىمەن .

3

قەتىل قىلىنغان ئەمىر ، سەردارلار ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى . ئۇلارنىڭ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ئويلىسىلا ، ئۆزىنىمۇ پارە ـ پارە قىلىۋەتكۈسى كېلەتتى . قانداق يامان قارا بېسىپ ، قەتل قىلىش پەرمانىنى يازغانلىقىنىڭ تېگىگە يېتەلمىگەنسېرى ، يۈرىكى قىسىلاتتى . غەيۇر ئىنىسى ئىسكەندەر سۇلتاننى سېغىنىپ ئەندىشە قىلاتتى . ئۇنى مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن تىبەتكە خان قىلىپ ئەۋەتـ

كىشى ئۇچۇن پۇشايمان قىلاتتى . ئۇ شۇنداق بىئارامچىلىقتا تەختتىن چۈشۈپ ئىسر قىلدى :

ـــ بەھرام ، كۆتۈۋالبەگ مەھكىمىسىدىكى چېچەن ئەييارلارنى ئىشقا سېلىپ ، ھامىد قەللاتنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىڭلار .

بەھرام قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى :

ـــ باش ئۈستىگە شاھىم .

ـــ بىز ئەتە بىرگە يولغا چىقىمىز . سىز قەشقەرگە ماڭمىسىز ، بىز ئاقسۇغا راۋان بولىمىز . شامدىن كېيىن ھەرىم قەسرىگە كېلىڭ .

سەردار بەھرام تەزىم قىلغىنىچە ئارقىسىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى .

نائىپ سۇلتان بولۇشتىن ئىلگىرىكى ۋە كېيىنكى ئىشلار ئابدۇرېشتخانىنىڭ ئېسىگە بىر ـ بىرلەپ چۈشۈشكە باشلىدى . ئۇ خامۇش ھالدا ئارامگاھ سارىيىدىن چىقتى .

« يىراقتىكى دۈشمەندىن ، يانداكى دۈشمەننى پەرق ئەتمەك تەس ئىكەن ، باقىقان ئىتتىن ئايرىلىشقا كۆڭلۈڭ قىيمىغانىدەك ، قېشىڭدا (ھا ، خوش) دەپ تۇرغان دۈشمەندىن كېچىشمۇ ئاسانغا چۈشمەيدىكەن . ياخشى نىيەتلىك ، سەمىمىي كىشىلەر ھەرقانچە ھوشيار بولسىمۇ ، تەمكىن بولمىسا ، بېشىدىن ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتمىسە ، ئاقىل ، دانالار بىلەن مەسلىھەتلەشمەي ، ئۆز ئالدىغا ئىش ئېلىپ بارسا ، يامان نىيەتلىك سۇيقەستچىلەرنىڭ ھىيلە ـ مىكىرىسىگە ئالدىنىپ كېتىدىكەن . سەن ئابدۇلرەشىد ناھايىتى بىخەستەلىك قىلدىڭ . ئويلاپ ئىش قىلمىدىڭ . قارانىيەت سۇيقەستچىلەرنىڭ سۆزىگە ئىشىنىپ ، خانلىقىمىزنىڭ باھادىر ، دانا سەركەردىلىرىنىڭ جېنىغا زامىن بولدۇڭ . خان ئاتاڭنىڭ ئۇمىدىدىن چىقالمىدىڭ ، دوستلىرىڭنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىپ بىر قانخورغا ئايلىنىپ قالدىڭ . ئاللا تۆۋبەڭنى قوبۇل قىلارمۇ ، ئاۋام گۇناھىڭدىن ئۆتەرمۇ ؟ . . . » ئابدۇرېشتخان خىيالىدا ئۆزى بىلەن ئۆزى سۆزلىشىپ ، ئاتىسىنىڭ مەقبەرىسىگە كېلىپ قالغىنىنىمۇ بىلمەي قالدى . ئارامگاھ سارايىدىن چىققاندا ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ قەسرىگە بېرىپ ، يېقىندا

دەشتى قىپچاقتىن كەلگەن قىنانىسى سۇلتان نىگارخېنىم بىلەن بىرگە كەچلىك تاماق يېمەكچى بولغانىدى . ئاتسىنىڭ قەبرىسىگە كۆزى چۈشۈپ شىپپىدە توختاپ قالدى . بىردەم تىكىلىپ تۇرغاندىن كېيىن گويا يىراقتىن كەلگەن قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشمەكچى بولغاندەك ئىتتىك بېرىپ مەقبەرە يېنىدا يۇكۈندى . ئىككى سۇپىلىق بۇ چوڭ قەبرە ئاجايىپ كۆركەم ياسالغانىدى . ئۇنىڭغا چېقىرىلغان قاپارتما نەقىشلەر گۈزەل ، نەپىسلىكى بىلەن ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى . قەبرە ئەتراپىغا گۈمبەز ياسىلىۋاتاتتى . جىددىي ئىشلەۋاتقان تامچى ئۇستاملار ، نەققاشلار ، يا-غاچچىلار ، تاشچىلار سۇلتاننىڭ كەلگىنىنى كۆرۈشۈپ ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ سالام قىلىشتى . ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن تۇرۇپ جاۋاب سالام بەردى ، ئۇلارنى ئىشلەۋېرىشكە دالالەت قىلىپ قويۇپ ، تىزلىنىپ ئولتۇردى . سۆزە « تەبارەك » نى قىرائەت قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى .

ئابدۇرېشىتخان دۇئادىن كېيىن سەجدىگە باش قويۇپ ، ھۆر-كىرەپ يىغلىدى . ئۇنىڭ بىلەن تەڭ دۇئاغا قول كۆتۈرگەن ئىشلەمچى ۋە ئۇستاملارمۇ يىغلاپ كېتىشتى .

ئابدۇرېشىتخان دەس تۇرۇپ ، مۇشتۇملىرىنى قاتتىق تۈگۈپ مەقبەرىدىن ئاستا يىراقلاشتى . چاھار باغدىن چىقىشىغا ئەمىر ئەكرەم كەلدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، خوجا شاھ مۇھەممەدنىڭ ئۆيىگە تۆت ياساۋۇل ئەۋەتكەنىدىم . خاتۇنى « بايىلا ئاتلىق چىقىپ كەتكەن » دەپ-تۇ . « نەگە ؟ » دەپ سورىسا « بىلمەيمەن » دەپتۇ . ئۇلار ۋەزىرنىڭ بۇ باغلىق قورۇسىنى تىنىتىپ ئۇنىڭ ئىزى-دېرىكىنى ئالالماپتۇ . قايتىپ كې-لىپ ئەھۋالدىن مېنى خەۋەرلەندۇردى . ۋەزىرنىڭ ئۆيىنى كېچە ـ كۈن-دۈزلەپ كۆزىتىش ئۈچۈن كۈتۈۋالبەگلەرگە پەرمان بېرىپ ، ياساۋۇل ئەۋەتكۈزدۈم . قارىغاندا ئۇ قاچقاندەك تۇرىدۇ .

ـــ ئاپلا ! ـــ دېدى سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ، ـــ چۈشتە سۇلتان سارىيىدىن قايتىپ چىقىۋاتقىنىمدا ئۇنىڭ چىرايىنىڭ تاتىرىپ كەتكىنى-

دىن ھەيران بولغانىدىم ، ئۆزىمۇ ناھايىتى بىئارام بولۇۋاتقاندەك كۆرۈنـ گەنىدى . ئۇ تۇتۇلۇپ زىنىدانغا تاشلىنىشتىن ئەنسىرىگەن چېغى ، مەن يەنە غەپلەتتە قاپتىمەن ئەمىر ، پۇتۇن چارىلەرنى قوللىنىپ ئۇنى تۇتۇش كېرەك ؟

ـــ خاتىرجەم بولسىلا ئالىيلىرى ، يەتتە قات يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكەن بولسىمۇ ئۇنى تاپىمىز . پايتەخت ئەمىرى ئوسمانبەگنى ۋا-قىپلاندۇرۇپ قويدۇم . ئۇ كۇتۇۋالبەگلەرگە پەرمان چۈشۈرۈپ ، شە-ھەرنى تىنتىپ چىقماقچى بولدى . شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ بەگلىرىگە ئۇنى پايتەختتىن چىقارماي تۇتۇش توغرىسىدا بۇيرۇقمۇ چۈشۈردى . ئوردا ياساۋۇللىرىمۇ ئۇنى تۇتۇش ئۈچۈن تەرەپ ـ تەرەپكە ئەۋە-تىلىدى ، ـــ دېدى ئەمىر ئەكرەم .

ـــ بۇگۈن كەچكىچە تۇتۇلسا بەك ياخشى بولاتتى ، ئەتە سە-پەرگىمۇ خاتىرجەم ئاتلىناتتۇق ، ـــ ئابدۇرېشىتخان بىتاقەت بولغان ھالدا قەدىمنى ئىتتىكلەتتى . « ھامىد قەللاتنىمۇ تېپىش كېرەك ، بەھرام ئۇ-نىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالارمىكىن ؟ »

تۆتىنچى باب

بەربات بولغان شېرىن چۈش

1

قەشقەر ئاسمىنىنى تۇمان قاپلىغانىدى . شامال يوق ، كۈن تۇتۇق ئىدى .

ئەتىگەندىلا ئاق ئوردا ئالدىدىكى ھېيتگاھ مەيدانىغا يىغىلغان خالايىق ھەر قايسى مەھەللىلەر بويىچە سەپراست بولۇپ تۇرۇشاتتى . ئاتلىق ، پىيادە ياساۋۇللار كۆچىلىكنى تەرتىپكە ئۈندەپ ئايلىنىپ يۈرۈشەتتى . بىردىنلا ئوردا سەيناسىدا قۇيۇن كۆتۈرۈلۈپ ، چۆرگىلەپ ـ چۆرگىلەپ دەرۋازىدىن مەيدانغا چىقتى ، كىشىلەرنىڭ كۆزلىرىگە توپا چىپچىپ ، چۆرگىلەپ ئايلانغىنىچە ھاۋاغا كۆتۈرۈلدى ـ دە ، بوشلۇقتا تۇزۇپ كەتتى . سۆرۈن ، نەمخۇش شامال ئۈنىڭ ئورنىنى ئالدى . شەرقتىن يوپۇرۇلۇپ كەلگەن قارا بۇلۇت ئوردا ئۈستىگە كەلگەندە چاقماق چاقماستىنلا شارىلداپ يامغۇر قويۇۋەتتى .

ـــ سەپتىن ئايرىلماي ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دەپ خىتاپ قىلدى كۈـ تـۈۋالبەگ ئالائىددىن بارلاس ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ كەتكەن خالايىققا كۆز سېلىپ ، ئۇ ياساۋۇللارنى تەرتىپىنى ساقلاشقا بۇيرۇدى .

يامغۇر قانداق تۇيۇقسىز ياغقان بولسا شۇنداق تېز توختىدى .

مـىرزا ئەلى تاغايى ئەمىر ـ ئەركانلىرى بىلەن ئاق ئوردىدىن چـىقىپ ، ھېيتگاھ مەيدانىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى مۇنبەرگە ئورنىتىلغان تەختكە چىقتى . ئۇ سەمرىپ تېخىمۇ ھاپاقوۋۇز بولۇپ كەتكەنىدى .

پومپىيىپ تۇرغان قورسقى ساڭگىلاپ ، ئېڭىشەلمەيدىغان قىلىپ قويغا-نىدى . شاھانە تونىنىڭ ئالدى پېشى قىسقا ، ئارقا پېشى ئۇزۇن كۆرۈ-نۈپ ، قارىغان كىشىنىڭ ئىختىيارسىز كۈلگۈسىنى كەلتۈرەتتى . شاپ بۇرۇتى بىلەن ئالتۇن تاجى ئۇنى يەنىلا سالاپەتلىك ، سۈرلۈك كۆرسە-تىپ ، ئادەمنى ئەيمەندۈرەتتى . ئۇ ئاقىرىشقا باشلىغان بۇرۇتىنىڭ يۆگە-شىپ تۇرغان ئۇچىنى تولغاپ ـ تولغاپ ، قوش بولۇپ كەتكەن ئېڭىكىنى سىپاپ قويدى . شۇ تۇرقىدا ناھايىتى ھاكاۋۇر كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدە شەيخۇلئىسلام ئابدۇللىتىپ دامۇللا ، قازى كالان خوجا ئىمىن بۇخارى ، ئاتا ۋەزىر نەجمىدىن مەخدوم ئابادى قاتارلىق ئەمىر ـ ئەر-كانلار ، سول تەرىپىدە سەرمۇنشى ئوبۇل ھادىبەگ ، سەردار تۇرغۇنبەگ ، سەردار ھامىد بارلاس قاتارلىق ئەمەلدارلار ئورۇن ئالغانىدى .

سەردار زوھوردىنبەگ قىرىق نەپەر خاس ياساۋۇل بىلەن تەخت ئەتراپىدا قېتىپ تۇرۇشاتتى .

ـــ گۇناھكارلار ئېلىپ كېلىنسۇن ! ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى تا-غايى بىرچەتتە دورغا ياساۋۇللىرى بىلەن تۇرغان ئالائىددىن بارلاسقا قاراپ ، ئۇنىڭ گۆشلۈك قاپاقلىرى تۇرۇلگەنىدى . چېقىر كۆزلىرىدىن غەزەپ ـ قەھرى ئۇچقۇنداپ ، چىرايى سۈرلۈك تۇس ئالغانىدى .

كۇتۇۋالبەگ ئالائىددىن بارلاس بايا زىندانىدىن ئېلىپ چىقىپ ، ياساۋۇللارنى قارىتىپ قويغان « گۇناھكارلار » نى مەيدانغا يالاپ ئېلىپ كىردى .

مىرزا ئەلى تاغايى تەختتە ئولتۇرغىنىچە ئوڭ قولىنى كۆتۈرۈپ ، يۇقىرى ئاۋاز بىلەن خىتاپ قىلدى :

ـــ ئىي قېرىنداشلىرىم ، مەرھۇم ئاتىمىز سۇلتان سەئىدخانىنىڭ ھاياتىغا زامىن بولغان قارا نىيەت سۇيىقەستچى سەئىد مۇھەممەد مىرزا ھەققانىي جازاغا تارتىلىپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن . . .

ـــ يالغان ، تۆھمەت ! مەرھۇم ئاتام باشتىن ـ ئاخىر سەئىدىيە خانلىقىغا ، ئاۋام خەلقە سادىق بولۇپ كەلگەنىدى . سۇيىقەست بىلەن ئۆلتۈرۈلدى ، ـــ دېدى « گۇناھكارلار » سېپىدە تۇرغان ياش يىگىت

بويۇنداپ سۆزلەپ ، غەزەپلەنگىنىدىن ئۇنىڭ بويۇن تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى . يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ھەسرەت ـ نادامەت ئوتلىرى چاقناپ تۇراتتى . ئۇ باغلاقلىق قوللىرىنى كۆچەپ مىدىرلىتىپ ، ئىككى قەدەم ئالدىغا مېڭىۋىدى ، پۈتىدىكى تۆمۈر كىشەننىڭ ھالقىلىرى بىر ـ بىرىگە سوقۇلۇپ جاراقشىپ كەتتى . بۇ سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ چوڭ ئوغلى ھۈسەيىن مەنسۇر مىرزا ئىدى .

ـــ مەرھۇم دادامنى قارىلىما مۇناپىق ! ـــ دەپ توۋلىدى « گۇ- ناھكارلار » سېپىدىكى يەنە بىر ياش يىگىت ، ئۇ پۈتىدىكى ئېغىر كىـ شەننى جاراقشىتىپ سۆرەپ يۈگۈرگىنىچە تەخت ئالدىغا كەلدى ، ـــ دادام ، مەرھۇم ئاتىمىز سۇلتان سەئىدخانغا سادىق ئىدى ، سەندەك مۇنا- پىقلارنىڭ سۇخەنچىلىك قىلىشى بىلەن قارىلىنىپ ناھەقتىن ـ ناھەق ئۆلتۈرۈلگەن . . .

ـــ جاللات ! ـــ تاغايى ئىختىيارسىز ئۇرنىدىن تۇرۇپ توۋ- لىدى ، ـــ بۇ ئىككى ئاسىينىڭ شۇملۇقىنى چىللاپ سوزۇلغان تىلىنى ئاۋۇال كېسىپ ، ئاندىن بوغۇزلىۋېتىڭلار !

يۈزلىرىگە نىقاپ تارتىپ قارا رەختتىن ئۇزۇن تون كىيگەن ئىككى جاللات بىر قانچە ياساۋۇل بىلەن كېلىپ ھۈسەيىن مەنسۇر بىلەن ئابدۇغېنى مىرزىنى سۆرەپ كولاغلىق ئورنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى ۋە باسماداپ ياتقۇزۇپ ، سويماقچى بولغان قوينى باغلىغاندەك ، ئۇلارنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى بىر ـ بىرىگە چېتىپ باغلاشتى .

ـــ ئاتام بىگۇناھ ئۆلتۈرۈلگەن . بىزمۇ گۇناھسىز ، ـــ دەپ ۋار- قىردى ھۈسەيىن مەنسۇر بوي بەرمەي يۇلقۇنۇپ ، ئۇ بۇ يىل يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەنىدى .

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى مەرھۇم ئاتامغا تۆھمەت چاپلاۋاتىدۇ ، خالايىق ھەقىقەت ئاخىر بىر كۈن ئاشكارا بولىدۇ ، بىز گۇناھسىز ! ـــ جاللاتلار بوينىدىن بېسىپ تۇرغان ئابدۇغېنىمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىردى . ئۇ ئاكىسىدىن ئىككى ياش كىچىك ئىدى . قەددى ـ قامىتى ئاتىسىنىڭكىدەك ئېگىز ، قاۋۇل بۇ يىگىتلەر ئاسانلىقچە

جان بەرمەيدىغاندەك قىلاتتى .

ـــ ئوغۇللىرىمنى قويۇۋېتىش ! ـــ دەپ توۋلىدى « گۈناھكارلار » ئارىسىدىن ئېتىلىپ چىققان موماي . ئۇ باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىم كىيىپ ، قارا پەرىجە ئارتىۋالغانىدى . ياساۋۇللار ئۇنى تۇتۇۋالدى .

جاللاتلار ئاكا ـ ئۇكىنىڭ تىللىرىنى ئامبۇر بىلەن تارتىپ تۈرۈپ ، ئىتتىك پىچاق بىلەن كەستى ۋە قىپقىزىل قان تامچىپ تۇرغان ئىككى پارچە تىلنى ئېگىز كۆتۈرۈپ خالايىققا كۆرسەتتى .

ـــ ئاھ قەدىرلىك بالىلىرىم ! ـــ موماي ئوغۇللىرى ئۈستىگە ئۆزىنى ئاتتى . ئۇ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ ، تاغايىغا قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ ھۆ قارا يۈز زالىم ، تۆھمەت قىلىپ قارىلاپ ئېرىمنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەتكىنىڭ يەتمەسمىدى ؟ ئەمدى بالىلىرىمنىڭ ھەقنى سۆزلىگەن تىللىرىنى كەستىڭ ، بېشىنىمۇ تېنىدىن جۇدا قىلماقچى بولۇۋاتىسەن ، ئېيتە ئۇلارنىڭ گۇناھى نېمە ؟

مىرزا ئەلى تاغايى ئولتۇرۇپ يەنە ئورنىدىن تۇردى . ئۇنىڭ رەڭگى قاريداپ كەتكەنىدى . قوللىرى تىترەپ تۇراتتى . ئۇ قورقۇشتىن ئەمەس ، غەزەپلەنگىنىدىن لەرزىگە كەلمەكتە ئىدى . ئۇ مۇشتىنى تۈگۈپ ئەمىر قىلدى :

ـــ ئۇلارنىڭ باشلىرىنى كېسىڭلار !

جاللاتلار تېنىدىن جۇدا قىلىنغان ئىككى باشنى ئېگىز كۆتۈردى . شۇرقىراپ ئاققان قان جاللاتلارنىڭ كېيىملىرىگە چاچرىدى .

ـــ ئاھ ! جېنىم بالىلىرىم ! . . . ـــ قول ئۇزىتىپ ، ئۆمىلەپ كېلىۋاتقان موماي پەريياد چېكىپ ھوشىدىن كەتتى .

ۋەھىمىلىك سۈكۈتتە جىم ئولتۇرۇپ قېلىشقان خالايىققا كۆز سالغان تاغايى كۆرەڭلىگەن ھالدا ئۇزۇپ قويۇلغان سۆزىنى داۋام قىلدى :

ـــ خالايىق ، مانا كۆردۈڭلار ، خان ئاتىمىز سەئىدخانىنىڭ جېنىغا زامىن بولغان ئاسىينىڭ بۇ ئىككى ئوغلى گۇناھكار دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلگىنىگە نارازى بولۇپلا قالماستىن ، بەلكى ئائىلە تاۋابئاتلىرى بىلەن

قارشى چىقىپ سەلتەنەتلىك سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ ، ئۆز خانلىقىنى بەرپا قىلماقچى بولۇشتى . بۇگۈن مۇشۇ مەيدانىدا ، بۇ قارا نىيەت ئاسىيلارنىڭ جازاسىنى بېرىپ ، ئەھلى تەلەپنىڭ ئارزۇسىنى قاندۇرماقچىمەن .

ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، جاللاتلار كۆتۈرۈپ تۇرغان باشلارنى كۆزدىن كۆچۈرۈپ ، كۆپچىلىككە سەپسالدى ، چوڭ ـ كىچىك بارلىق كىشىلەر باش سىلىپ شۇك ئولتۇرۇشاتتى . تاغايى كۆپچىلىكتىن سادا چىقمىغاچقا چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇۋالدى . تۇيۇقسىز :

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى ، ئاللادىن قورق ! ناھەق قان تۆكۈشنى توختات ! ـــ دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى ، تاغايى ئاۋاز چىققان تەرەپكە بۇرۇلۇپ قارىدى : « گۇناھكارلار » سېپىدىن ئورتا بويلۇق ، قارا ساقال ، سەللىسىنىڭ پەتلىسىنى چۈشۈرۈۋەتكەن بىر ئادەم چىقىپ تەختكە قاراپ ماڭدى .

« بۇ سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ خەزىنە بېگىغۇ . قەشقەرگە كېلىپلا زىندانغا تاشلىغىنىم ئوبدان بولغانىكەن . تۆۋبە قىلىپ ، ئايىغىمغا باش قويارمىكىن ، دېسەم ، بېشىغا قىلىچ تەڭلىنىپ تۇرسىمۇ تېز پۈكمەي ، مېنى ھاقارەتلەۋاتىدۇ . زىنداندا بىر مەھەل ئاچ قويۇپ ، ئاندىن تىرىك پېتى كۆمدۈرۈۋېتەي . . . » دەپ ئويلىغان تاغايى :

ـــ ئالجىۋاتقان كىم ئىكەن دېسەم ، سىز ئىكەنسىزغۇ ئابدۇۋاھىد بەگ . بىر ئەقىل ئېگىسىنىڭ مەجنۇنلارچە تەرسالىقىدىن ھەيران قېلىشىم ئەجەبلىنەرلىك ئەمەستەك قىلىدۇ . ھېلىمۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ ئالدىمدا تىزلىنىپ ، گۇناھىڭىزغا تۆۋبە قىلىڭ ، ئەگەر قەسەم ئىچىپ ، ماڭا ساداقەتمەنلىكىڭىزنى بىلدۈرسەڭىز ، خەزىنە بېگى ئەمەس ، ئاتا ۋەزىر بولىسىز ، ـــ دېدى .

ـــ سەن ياش سۇلتان ئابدۇلرەشىدخاننى ئالدىغىنىڭ بىلەن ئاللانى ئالدىيالمايسەن . بىگۇناھ كىشىلەرنىڭ تىللىرىنى ، باشلىرىنى كەسكىنىڭ بىلەن ھەقىقەتنى ياپالمايسەن مەلئۇن ! ـــ دېدى ئابدۇۋاھىد بەگ ئۇنىڭغا قادىلىپ ، قارا كۆزلىرىدىن چاقنىغان ئۇچقۇن ، تاغايىنى

هودۇقتۇرۇۋەتتى . ئۇ گەپ قىلالماي قالدى .

ـــ ئاۋامنى قورقۇتماقچى بولۇپ قىلغان بۇ قانخورلىقىڭ ئاسىي ، قارا نىيەت ئىكەنلىكىنى ئەمەس ، تەلۋە ، قورقۇنچاق ، تۇز كورلاردىن ئىكەنلىكىنىمۇ ئىسپاتلىدى . سەن بۇنداق قانخورلۇق قىلىپ ياخشى ئا-دەملەرنى تۇگىتەلمەيسەن . بىرنى ئۆلتۇرسەڭ پىداكارلاردىن ئۇنى مەيدانغا كېلىدۇ . سەن تەلۋە بۇنى ئۇقماي غالجىرلىشىۋاتسەن . غالجىر ئىتنىڭ ئۆمرى كوتا بولىدۇ ھاكىمبەگ ، شۇم پەيلىڭدىن يانمىساڭ بارار جايىڭ گۆر بولىدۇ ، ـــ ئابدۇۋاھىدبەگ سۆزىنى توختىتىپ ، كىشەنلىك زەنجىرلىرىنى ، پۇتلىرى بىلەن ئىككى ياققا تارتىپ دەسسىگىنىچە تۇر-دى ، ئاندىن دېمىنى ئىچىگە تارتىپ كۆچەپ بىر كېرىلىۋىدى ، مۇرە-سىدىن ئايلاندۇرۇپ باغلىغان تاناۋزۇلدى . بۇ ھالنى كۆرۈپ ، مىرزا ئەلى تاغايى چۆچۈپ يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى .

ـــ بۇ خاۋارىجنى تۇتۇڭلار !

ھەر ياندىن كەلگەن ياساۋۇل ، نۆكەرلەر تەختىنى ئىتتىرىپ ئۆ-رۈۋەتكەن ئابدۇۋاھىدنى ، قاپساپ كېلىپ باسماداپ تۇتۇۋالدى .

تەختى بىلەن بىرگە ئۆگىتۇرۇلۇپ كەتكەن مىرزا ئەلى تاغايى ئۆ-مىلەپ قوپۇپ يۆتۈلۈپ كەتتى . ئۇنىڭ ئالتۇن ئوتۇغات قادالغان سەل-لىسى يەردە چۈۋۈلۈپ ياتاتتى . ئۇ بۇنداق بولار دەپ زادىلا ئويلىمىغا-نىدى . ئەلەم بولغىنىدىن دۇمباق يۈزى پاينەك بېشىدەك قىزىرىپ ، چېقىر كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى .

ـــ بۇ گۇناھكارلارنى دەرھال زىندانغا تاشلاڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى ئۇ سەللىسىنى ئوراپ تۇرۇپ .

ياساۋۇل نۆكەرلەر ئابدۇۋاھىد بەگ قاتارلىق « گۇناھكار » لارنى زىندانغا ئېلىپ كەتتى .

كۆپچىلىك ئۆرە ـ تۆپە بولۇپ تەرتىپ بۇزۇلدى .

سەرمۇنشى ئوبۇل ھادىبەگ تاغايىنىڭ بۇلۇت قاپلىغان ئاسمانىدەك تۇتۇلغان ئەپتىگە قاراپ ياش يۇقى كۆزلىرىنى ئېرتىپ ، مىيقىدا كۈل-دى . ئۇ : « سېنىڭ ئاتامدەك ياۋۇزلۇقىڭنى ئاۋام بىلدى . سۇلتان ئاب-

دۇلرەشدەخانغىمۇ بىلدۇرۇش كېرەك . . . » دېدى كۆڭلىدە . ئۇنىڭ باغرى ئەلەم خەنجىرى بىلەن تىلىنغاندى . ئۇ پەش قېقىپ ئوردىغا قاراپ ماڭغان مىرزا ئەلى تاغايىغا ئەگەشتى . باشقا ئەمەلدارلارمۇ ئۇلار كەينىدىن قەدەم قويۇشتى .

ھېيتگاھ مەيدانىنى بىر ئالغان خەلق بىردەمدە تارقاپ كېتىشتى . مەيداندا ھۇنەرۋەن ، كاسسىپ ، باقqال ۋە بىر نەچچە لالما ئىنتتىن بۆلەك جانلىق قالمىغانىدى .

2

تاغايى ئاق ئوردا ھەرەم قەسرىنىڭ مەنزەر ئۆيىدە ئۇستى ـ ئۇستىگە قويۇلغان پەي ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . كەيپىياتى چاغ ئىدى .

بۇ ئۆي ئۇنىڭ خاس ھوجرىسى بولۇپ ، شىمال تېمىدىكى دېرىزىلەر ھېيتگاھ مەيدانىغا قارايتتى . جامەنىڭ گۈمبەز ـ مۇنارلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

سۈت رەڭ ئۇزۇن يىپەك كۆڭلەك كىيگەن مەلىكىزات خېنىم قالغاچ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن نەپىس يەلپۈگۈچ بىلەن ئېرىنى يەلپۈۋاتاتتى . ئۇنىڭ چىرايى سۇزۇلۇپ ، ياداپ قالغاندى . ئۇنىڭ مۇڭلۇق قارا كۆزلىرى ، تاغايىنىڭ مستەك قىزىل بېشىغا ، ھۆرپىيىپ تۇرغان سارغۇچ بۇرۇتلىرىغا چۈشكەندە ، سەسكىنىپ بىر يانغا قارىۋالدى . تاغايى تونچە تىكىلگەن شايى كۆڭلەكنىڭ پەشلىرىنى ئىككى يانغا قايرىۋەتكەن ، ساڭگىلاپ تۇرغان باداڭ قورسىقى قاتمۇقات بولۇپ تۇرۇلۇپ كەتكەن ، كەڭ ئاق تامبىلى يۇڭلۇق پاچىقىنى يوشۇرغان ، چۇچىلىق ئىشتانباغ تىزىغا چۈشۈپ قالغاندى . ئۇ قاتتىق بىر كېكىرىپ راھەتلىنىپ كېرىلدى .

« قەشقەردەك كاتتا ئىقلىمغا ھاكىمبەگ بولۇشۇم ئاسانغا چۈش-

مىدى . بۇ يەردىكى دۇشمەنلىرىمنىمۇ ۋاقتىدا سېزىپ جازاسىنى بەردىم ، بۇ دىيارنىڭ پۈتۈن خەزىنىسى قولۇمغا ئۆتتى . ئەمدى ئابدۇلرەشىدخان-نىڭ ئوردىسىنى كولىشىمغا قولايلىق ئىمكانىيەت يارىتالايمەن . مۇھىمى لەشكەر ، قەشقەر دىيارىدا ئۇچ تۈمەن لەشكەر بولۇپ سەردارى ئەمىر ۋە-لىبەگ ئىكەن ، ئۇنى قولغا كەلتۈرەلىسەملا ئىشنىڭ پۈتكىنى ، ئۇنىڭ ئا-كىسى ئەلىبەگنى سەئىدخان ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان . كۆڭلىگە قىساس ئوتىنى سالسامىلا ، ئۇچ تۈمەن لەشكەر ماڭا پەرماندار بولىدۇ ، لەشكەر سانىنى بەش تۈمەنگە يەتكۈزۈۋالسام يەركەنگە يۈرۈش قىلىمەن . . .»

ـــ تەقسىرىم شامغا ئەزان چىقتى . تاھارەت ئالامدىلا ؟ ـــ دەپ ، ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈۋەتتى مەلىكىزات خېنىم يەلپۇشتىن توختاپ ، ئۇنىڭ قولى تالغانىدى .

ـــ شېرىن خىيالىمنى ئەجەب بۆلۈۋەتتىڭا ؟ ـــ مىرزا ئەلى تاغايى-نىنىڭ قارا كۆلەڭگىسى چۈشكەن دېرىزىدىن كۆزىنى ئېلىپ ، ئوڭ يې-نىغا ئۆرۈلدى .

ـــ ئەزان چىقتى ، دېدىم تەقسىرىم ، خانىئايىم ئاغچىنىڭ چايىدىن يېىپ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولدى .

ـــ ھەممە يېرىم ئاغرىپ تۇرىدۇ كاساپەت . يېقىن ئولتۇرۇپ ئۇ-چامنى تۇتقىن ، قوپقۇدەك ماجالىم يوق . خانىئايىم خۇپتەندىن يېىپ كېلىدۇ . قوپ ، شامنى يانداۋرۇۋېتىپ ئولتۇر . كۆرمەيۋاتامسەن ، قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتتى .

ـــ ئوردىدىن كىرىپ ۋىتۇالاق گۆشىدە قىلىنغان قېيما كاۋاپنى يەپ ، بىر ھىجىر قېتىق ئىچىپ يېتىپتىلە ، نامازدىگەرنىمۇ ئوقۇمىلا . شۇڭا ، سەھىلىرىگە سېلىپ قويۇۋىدىم . ئاغىچا خېنىم كېلىپ قالسىمۇ خاپا بولىدۇ . مەنمۇ نامازئوقۇۋالاي ، ـــ مەلىكىزات ئوردىدىن قوپتى . ئۇنىڭ چىرايىدىن بىزارلىق چىقىپ تۇراتتى .

ـــ تولا ئۆگەتمە مەرمز . نامازنى ئەتە ئوقۇۋالسام بولىدۇ . كاپشـ-ماي ، شامنى يانداۋرۇۋېتىپ يېنىمغا كەل .

ـــ ماقۇل تەقسىرىم .

مەلىكزات شامداندىكى شاملارنى ياندۇرۇۋېتىپ ئېرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . نامىزى قازا بولۇپ كەتتى . ئوقۇۋالايمۇ دېمەلمەي تاغاينىڭ ئىككى تاغىقىنىڭ ئوتتۇرىسىنى ئۇۋلاپ تۇتۇشقا باشلىدى .

تاغايى مەلىكزاتنىڭ ئۇچىسىنى تۇتۇشىدىن ھۇزۇرلىنىپ خىيالغا چۆكتى : « بۇ مەرمزنىڭ قولى يېرىك ئىكەن . مەريەمنسانىڭ قولى پاختىدەك يۇمشاق ھەم ئوتلۇق ئىدى . ئۇچامنى سىلىغاندا ھۇزۇرلىنىپ ، خۇدۇمنى بىلمەي قالاتتىم . كاساپەت بىلەن بىر كېچە يېتىشقا مۇيەسسەر بولالمىدىم . ئۇ ھازىر نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندۇ ؟ تۇردى قاڭرۇق ئۇنىڭغا چېقىلىپ قويمىغاندۇ ؟ ئۇنى تىرىكلەك ئەكېلىۋالسام بولاتتى . مەسىتۇرەخانمۇ يەركەندە ، ئۇ ماۋۇ ئورۇق ئۆچكىدىن ئوبدانراق ئىدى . مۇشۇ خانئايىمنىڭ بېشىملىكىدىن قورقۇپ ، ئۇنىمۇ قەشقەرگە ئەكېلىۋالمىدىم . قانداق قىلسام بولار ؟ يا قەشقەردىن تىرناقتا توختىغۇدەك بىر قىز ئالايمىكىن ؟ خانئايىم دېگەن جالداق خاتۇن ئىشلىرىمغا پۇتلىكاشاڭ بولۇۋاتىدۇ . (ئەمدى يەنە خاتۇن ئالىدىكەنلا ، مەنمۇ بۇ بەركىتى يوق ئۆيلىرىدە تۇرمايمەن ، ئاخۇن دادام ئارقىلىق سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا ئەرز سۇنۇپ ، چاۋىلىرىنى چىتقا يايغۇزىمەن تەقسىرىم . ھاللىرىغا بېقىپ ئىش كۆرسىلە) دەپ توسۇپ كېلىۋاتىدۇ . ئابرۇي تاپمەن ، دەپ تالىپ چېغىمدا بۇ قەشقەر قازىسىنىڭ قىزىنى ئالغانىدىم . راست ، ئابرۇي تېپىپ ئاتا ۋەزىر ، ھاكىمبەگ بولغىنىمدا ، بۇ مەرەز خاتۇن كونىرىغان مەيسىدەك بوشىشىپ كەتتى . . . بۇنىڭغا ئامال قىلمىسام جاھانىنىڭ پەيزىنى سۈرەلمىگۈدەكمەن . ئاۋۋال قەشقەر شەھىرىنىڭ سىرتىغىراق بىر باغ بىنا قىلاي ، ئاندىن مەريەمنسانى ئەكېلىپ شۇ باغقا ئورۇنلاشتۇراي ، بىرقانچە چىرايلىق قىزلارنى خىزمىتىگە سېلىپ بېرەي . مەستۇرەخان يەركەندە تۇرىۋەرسۇن ، پايتەختكە بارغاندا لازىم قىلارمەن . . . »

ـــ ھەزرىتىم ، بىرى ھۇجرا ئىشىكىنى چېكىۋاتىدۇ . چىقىپ باقايمۇ ؟ ـــ دېدى قولى تېلىپ ، ئۇستىخانلىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەن مەلىكزات ھىم يېپىقلىق ئىشىككە سەپسېلىپ .

ـــ تۇختا ، ـــ مىرزا ئەلى تاغايى شايى تونىنى يېپىنچاقلاپ ئۇر-

نـدىن تۇردى . خىيال قۇشلىرىنىڭ كۆڭۈل شېخىدىن ئۇچۇپ كەتكەنـگە ئەپسۇسلىنىپ لەۋلىرىنى شوراپ قويدى ، ـــ ئاپپىقىم ، قازناقتا كەرىپ تۇرغىن ، بۇ خانىئايىم بولۇپ قالمىسۇن يەنە .

مـەلىكىزات خېنىم « ئەجەب ئوبدان بولدى » دېگەندەك مىيقىدا كۈلۈپ قويۇپ ، قازناقتا كىرىپ ئىشكىنى يېپىۋالدى . تاغايى ئىرغاڭلاپ بېرىپ ئىشكىنى ئاچتى .

ـــ ھەزرەتلىرى ، ئوردا ياساۋۇللار باشلىقى كېلىپ : « مەن يەركەندىن ماڭغانچە توختىماي مېڭىپ ، ئاتتىن ھازىر چۈشۈشۈم . دەرھال ھاكىمبېگىمگە خەۋەر قىلىسلا . ئۇنىڭغا ئېيتىدىغان ناھايىتى زۆرۈر گەپ بار » دەپ بىر ناتونۇش ئادەم ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدا قالدى ، ـــ دېدى ھەرەم مۇلازىمى ۋە سۆزىنى تۈگىتىپ قول باغلاپ جاۋاب كۈتتى .

مىرزا ئەلى تاغايى ئەجەبسىنگەن ھالدا سەل ئويلىنىپ قېلىپ دېدى :

ـــ ماقۇل ، ياساۋۇللار باشلىقىغا ئېيتىڭ . ئۇ ئادەمنى تەكىخانىغا باشلاپ كەلسۇن .

ھەرەم مۇلازىمى ئىتتىك چىقىپ كەتتى . تاغايى ھەرەم قەسرىنىڭ غەربىدىكى تەكىخانىغا قاراپ ماڭدى . « بۇ كىمدۇ ـ ھە ! يەركەندىن كەلگىنىگە قارىغاندا مېنى تونۇيدىغان ، بەلكىم ماڭا يېقىن ئادەم بولسا كېرەك . نېمە خەۋەر ئېلىپ كەلگەندۇر ؟ » ئۇ ئويلاپ سەل جىددىيلىشىپ قالدى ، يۈرىكى سېلىپ ، كۆڭلى ئاغقاندەك بولدى .

تەكىخانىنىڭ ئالدىدا كىچىكرەك بىر كۆل بار ئىدى . تاغايى خىيال ئېلىكىدە سۈيى تىنىق بۇ كۆلنى ئىككى قېتىم ئايلاندى . ھەرەم قەسرىلىرىدە يېقىلغان شام ـ چىراغلارنىڭ نۇرلىرى كۆل يۈزىدە قىزىل ، ھال ، سارغۇچ رەڭلەرنى ھاسىل قىلغانىدى . ئەتراپ غۇۋا يورۇق ئىدى . بىر كېلىشمەسلىك بوستانلىق ئىچىگە يوشۇرۇنۇۋالغاندەك تۇيۇلۇپ ، تاغايىنى ئەنسىزلىك چۈلغىۋالدى . ئىچى تىتىلداپ ، كۆزى ھەرەم قەسرىنىڭ ناھايىتى كۆركەم ياسالغان كۈمۈش ھالقىلىق دەرۋازىسىغا دەمۇ دەم تىكىلەتتى . يىراقتا چاقماق چېقىپ ، گۈلدۈراما ئاۋازى ئىشتىلگەندە ،

چۆچۈپ كەتكەن تاغايىنىڭ يۈرىكى سېلىپ كەتتى .

ئىشىك ئېچىلىپ ، ياساۋۇل بەقەسەم تون ، مانپۇ دوپپا كىيگەن تەمبەل بىر ئادەمنى باشلاپ كىرىپ كەلدى .

سودىگەر سىياقىدىكى بۇ ئادەم مىرزا ئەلى تاغايىغا تەۋەززۇ بىلەن ئېگىلىپ سالام بېرىپ ، تىنچ ئامانلىق سورىدى . لېكىن ، ئۇنىڭ چىرايى غەمكىن ئىدى . تاغايىغا مېھماننىڭ ئۇنى تونۇشتەك بىلىنسىمۇ ، ئۆزىنى تونۇيالمىدى . ئۇ يېقىنلاپ كېلىپ :

ـــ كىم بولسىز بۇرادەر ؟ ـــ دەپ سورىدىيۇ ، كۆتمەك قاش ، سوزۇنچاق يۈزلۈك ، ئىلمەك بۇرۇن بۇ كىشىنى زەن قويۇپ قاراپ تۇ-نۇڭالدى ، ـــ ھامىد قەللات ، سادىق ياساۋۇلۇم ، سەن ئىكەنسەنغۇ ، نېمە خۇش خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ ؟

ـــ ئۆيگە كىرىپ ئېيتاي ۋەزىر ئەزەم ، گەپ جىق ، ـــ دەپ قول بىلەن كۆرۈشتى مېھمان . ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكەن كۆزلىرىدىن خاپە-لىق يېغىپ تۇراتتى .

مىرزا ئەلى تاغايى لېۋىنى چىشلىگەن ھالدا ئارتۇقچە گەپ سورە-مايى ، ھامىدنى تەكىنانىڭ يەر ئاستى ئۆيىگە ئېلىپ چۈشتى ، ئۇچ مىس شامداندىكى شامنار يانداۋرۇپ قويۇلغانىدى .

يەر ئاستى ئۆيگە كىرىپلا تەكىنانا مۇلازىملىرىگە تاماق ، شاراب كەلتۈرۈشنى بويرۇدى ، ئۇلار داستىخان سېلىنىپ ، تاماق كەلتۈرۈلگىچە جىمجىت ئولتۇرۇشتى .

ھامىد قەللات زۇۋان سۇرمەستىن نان ، كاۋاپ ، گۆشتىن خېلى يېدى . كەينى ـ كەينىدىن ئۇچ جام شاراب ، ئىككى پىيالە چاي ئىچتى . پۈتۈن پېتى كاۋاپ قىلىنغان ئىككى غاز ، قىرغاۋۇل ئالدىغا قويۇلغاندا ، ھېچنېمە يېمىگەندەك ، چىشلەپ ـ قاساپ بىردەمدىلا بىر غاز ، بىر قىر-غاۋۇل گۆشىنى تاق سېلىۋەتتى .

ـــ ھەيران بولمىسلا ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئىككى كۈن تاماق يېمىگەنىدىم ، يەركەندىن چىققانچە ھېچ يەردە توختىماي ، تېخى قەش-قەرگە بايلا يېتىپ كەلدىم . ھەزرەتلىرىنىڭ بەخرامان تۇرغانلىقلىرىنى

كۆرۈپ كۆڭلۈم ئارامغا چۈشتى . خۇددى سۇلتاندەك تۇرۇۋېتىپلا ، ـــ دېدى لىپمۇلىق جامنى بوشىتىپ .

تاغايى ھامدىنىڭ ئاچ كۆزلۈك بىلەن تاماق يەۋاتقىنىدىن ھەيران ئىدى . « نېمىشقا ئىككى كۈن تاماق يېمەي يول يۈرىدۇ ؟ نېمىشقا ئۇنىڭ ساقال ـ بۇرۇتلىرى يوق ، ئۇ نېمىشقا قەشقەرگە كېلىشىگە مەجبۇر بولدى ؟ » دېگەن سوئاللار ئۇنىڭ كاللىسىنى قوچۇۋەتكەنىدى .

قورسىقى تويغان ھامىد قەللات تازا بىر كېكىرىپ « ئۇھ ! » دەپ تىندى .

ـــ ياساۋۇل ، يەركەندىن زادى نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ ؟ ـــ دەپ سورىدى تاغايى قەللاتنىڭ ئۆزىنى نېمە ئۈچۈن ئىزدەپ كەلگەنلىكىنى بىلىشكە تەقەززا بولۇپ :

ـــ ھازىر ئېيتىمەن ھەزرەتلىرى ، ئۆزلىرىگە ناھايىتى مۇھىم بىر خەۋەرنى ئېلىپ كەلدىم . ساقال ـ بۇرۇتلىرىمنى چۇشۇرۈپ ، بايۋەچچە قىياپىتىدە قەشقەرگە كېلىشىم ھەرگىز سەۋەبسىز ئەمەس ، ئىسسىق كۆل دىيارىدىن قايتىپ كېلىپلا ، ئۆزلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن دۇكان ئېچىپ تىجارەت قىلغانىدىم . نېمە ئۈچۈن سودىگەر بولۇشۇم زۆرۈر بولۇپ قالغانلىقىنى سورىسام « كېيىن بىلىسەن » دېگەن ئىدىلە . راست ، كېيىن بىلدىم . تاپشۇرۇقلىرى بىلەن دۇكاندا ئولتۇرۇپ ، بازاردا بولۇۋاتقان گەپ ـ سۆزلەرنى ۋاقتىدا ئۆزلىرىگە يەتكۈزۈپ تۇردۇم . يىللار ئۆتتى ، ئېلىپ ـ سېتىپ خېلى بېيىدىم . ھەزرەتلىرى « سۇلتان » ، پېقىر « ۋەزىر » بولىدىغان قۇتلۇق كۈننى تۆت كۆزۈم بىلەن كۈتۈپ ، تىجارەت قىلۇۋەردىم . سىلى ، ھاكىمبەگ بولۇپ قەشقەرگە كەلدىلا ، « ئەمدى پۇرسەت تۇغۇلىدىغان بولدى » دەپ خۇشال بولۇۋىدىم ، ئارىدىن بىر يىلمۇ ئۆتمەي ، بالا ـ قازا ئارقا ـ ئارقىدىن كەلگىلى تۇردى . . .

ـــ نېمىلەرنى دەۋاتىسەن ؟ ـــ تاغايى ئۇنىڭ گېپىنى بۆلۈۋەتتى ، ـــ ساڭا زادى قانداق بالا ـ قازا كەلدى ؟

ـــ ھەزرەتلىرى ، بالا ـ قازا ماڭا كەلگەن بولسا قەشقەرگە كېلىشىم ھاجەتسىز ئىدى ، بالا ـ قازا ئۆزلىرىنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقانلىقى

ئۇچۇن ، مانا شۇنداق نان ـ ئاش يېمەي كېچە ـ كۈندۈز يول يۈرۈپ ئالدىلىرىغا كەلدىم ، ـــ دېدى ھامىد خۇشامەتگۈيلۈق بىلەن بېشىنى ئېگىپ .

ـــ نېمىدەپ جۆيلۈۋاتسەن ؟ خان ئالىيلىرىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ ، قەشقەردەك كاتتا دىيارغا ھاكىمبەگ بولغان تۇرسام ، قانداق بالا ـ قازا ئىكەن ئۇ ماڭا كەلگەن ؟ ـــ تاغايى ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . قولىدىكى لىپمۇ لىق جام چۈشۈپ كېتىپ ، شاراب كۆرپىگە تۆكۈلدى .

ـــ ھەزرەتلىرى ، ھازىر خاپا بولۇپ چېچىلىدىغان ۋاقىت ئەمەس ، ئەقىل ئىشلىتىپ كېلىۋاتقان بالا ـ قازادىن قۇتۇلۇشنى ئويلىشىدىغان ۋاقىت ، ـــ ھامىدمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، تاغايىغا بېگىزدەك قادالدى ، ـــ ھەممە ئىش ئۆزلىرىگە ئايان . ماڭا ئۇنداق ئاچچىقلانمىسلا ھەزرەتلىرى . قاسىم ياساۋۇل زىندانغا تاشلىنىپتۇ .

ـــ قاچان ؟ ـــ تاغايى چۆچۈپ سورىدى .

ـــ ئۆتكەن ئاينىڭ ئاخىرى دېدەكلىرى مەرىيەمنىساخان سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا ئەرز سۇنغانىكەن ، ئۇنى چاھار باغلىرىدىن ئوردىغا قايتۇرۇپ كېلىپ ، ھەرەم قەسرىدە خىزمەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ .

ـــ ۋاي خۇدايىم ، نېمىلەرنى دەيدىغانسەن . ئۇ كاساپەتنىڭ بېغىدا ئىكەنلىكىنى تۇردى قاڭرۇقتىن بۆلەك ھېچكىم بىلمەيتىغۇ ؟

ـــ ھەتتا مەنمۇ بىلمەيتتىم ، ھەزرىتىم . مەرىيەمنىساخان ئۆزى ئاشكارىلاپتۇ . . . سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان چاھار باغلىرىغا سەردار بەھرامنى چىقارغانىكەن ، ھازىر مەرىيەمنىساخان بىلەن بىر ئۆيدە تۇرىۋېتىپتۇ . ئۆزلىرىنىڭ شەھەردىكى قورا ـ جايلىرى ، باغلىرىنىڭ ئىگىدارلىق ھوقۇقى تۇردى قاڭرۇققا ئۆتكەنلىكى توغرۇلۇق سۇلتان يارلىق چۈشۈرۈپتۇ .

مىرزا ئەلى تاغايى داستىخاننى ئايلىنىپ ئۆتۈپ ، ھامىد قەللاتنىڭ مۇرىسىدىن تارتىپ سورىدى :

ـــ بۇ گەپلەرنى كىمدىن ئاڭلىدىڭ ؟

ـــ ئۆزلىرىنىڭ ئورنىدا ئاتا ۋەزىرلىك قىلىۋاتقان خوجا شاھ مۇ-
ھەممەد ھەزرەتلىرىدىن ، ئالدىرىمايلا تۇرسىلا ۋەزىر ئەزەم ، ئولتۇرسىلا ،
مەن سۆزلەپ بېرەي ، ـــ ھامىد قورۇق چۈشۈپ ، پۈرۈلۈپ كەتكەن ،
ئولتۇرۇشاڭغۇ قاپقىنىڭ چۆرىسى سارغىيىشقا باشلىغان تاغايىنىڭ لەس-
سىدە بولۇپ ئولتۇرغىنىغا قاراپ تۇردى . ئۆزىمۇ بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇ-
رۇپ سۆزىنى داۋام ئەتتى ، ـــ ۋەزىر خوجا شاھ مۇھەممەد قاسىم ياسا-
ۋۇلنىڭ زىندانىغا تاشلانغىنىنى ، مەزىمىنسانىڭ ئوردىغا ئېلىپ كېلىنگە-
نىنى ، سۇلتان چۈشۈرگەن يارلىقنى ئۆزكۆزى بىلەن كۆرۈپتۇ . ئۆزىنى
دەررۇ دالدىغا ئالمىسا زىندانىغا تاشلىنىدىغانلىقىنى تۇيۇپ ، دۇكىنىمغا
خۇپيانە كېلىپ ، ئەھۋالىنىڭ يامانلىقىدىن پېقىرنى خەۋەرلەندۇردى :
« دەرھال يوشۇرۇنمساق جاندىن ئايرىلىپ قالىمىز » دەپ قورقتىۋەتتى .
شۇئان ئىككىمىز بىزنىڭ ئۆيگە كەلدۇق . ساقال ـ بۇرۇتلىرىمنى ئېلىپ ،
مەن بايۋەچچە سودىگەر سىياقىدا ياساندىم ، ئۇ ئايالچە كىيىنىپ بىر ئا-
غىچا قىياپىتىگە كىردى . مەپىگە ئولتۇرۇپ ، ئالتۇن دەرۋازىدىن ئۆتۈپ
پايتەختتىن چىقىپ كەتتۇق ، ھېچكىم بىلمەي قالدى . ئىككى كۈن
توختىماي مېڭىپ پايتەختتە يۈز بەرگەن ئەھۋاللاردىن ھەزرەتلىرىنى
خەۋەرلەندۇرۇش ئۈچۈن شۇنداق تېز قەشقەرگە كەلدىم .

ـــ خوجا شاھ مۇھەممەد قېنى ، ئۇ نەدە ؟ ـــ چىرايى تاتىرىپ
كەتكەن تاغايى قەللاتنىڭ قولىنى تاتقۇشلىدى .

ـــ ئۇ ياپچاندا بەگ بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىنسىنىڭ ئۆيىدە
قالدى ، ـــ دېدى ھامىد قەللات ۋە جامغا شارابنى ئۆزى تولدۇرۇپ قو-
يۇپ بىر كۆتۈرۈشتە ئىچىۋەتتى .

ـــ ئازراق ئىچ ئەبلەخ ! ئادەم جان قايغۇسى بىلەن قېلىۋاتقاندا ،
ئۇسساپ كەتكەن ئېشەك توختام سۇنى سۈمۈرۈپ ئىچكەندەك ئىچكىلى
تۇردۇڭغۇ ، ئېيتە ، يەنە قانداق شۇم خەۋەر ئېلىپ كەلدىڭ ؟

ـــ سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ئۇچ تۈمەن لەشكەر بىلەن قەش-
قەرگە كېلىۋاتىدۇ .

ـــ نېمە ، بۇ سۆزۈڭ راستمۇ ؟ ـــ ئەمدى ئولتۇرغان تاغايى

چاچراپ يەنە ئورنىدىن تۇردى .

ـــ راست ھەزرەتلىرى ، خوجا شاھ مۇھەممەد يالغان ئېيتارمۇ ؟ بىز سۇلتاندىن بىر كۈن بۇرۇن يولغا چىققانىدۇق . « قەشقەر دىيارىنى ۋەزىر ئەزەم چاڭگىلىغا ئېلىپ بولدى . ئۇنىڭغا ئابدۇلرەشىدخان چېقىلالمىسا كېرەك » دەپ ئويلاپ ، يانلىرىدا بەخرامان ياشاشقا كەلگەنىدۇق .

ـــ بەخرامان ياشاشقا ؟ ـــ مىرزا ئەلى تاغايى خىرىلداپ كۈلدى ، ـــ ئوتتۇز يىلدىن بېرى جېنىمنى ئالىقىنىمغا ئېلىپ قويۇپ ، ھەممە چارە ـ ئامالىلارنى ئىشقا سېلىپ ئاتا ۋەزىر بولغىنىمنى ، قەشقەردىكى چوڭ دىيارغا ھاكىمبەگلىككە تەيىنلەنگەنلىكىمنى بىلسەن . قەشقەردىكى ئەمىر ، سەردارلار ئابدۇلرەشىدخانغا ناھايىتى سادىق ئىكەن ، مېنىمۇ سادىق ، دەپ بىلىدۇ ، ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ ئۆزۈمگە تارتىپ ، ئابدۇلرەشىدخانغا قارشى ئاتلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىككى يىل ئەمەس ، ئۈزۈن يىل سەۋرچانلىق بىلەن كۈتۈش لازىملىقىنى بىلىپ يەتتىم ، قارىغاندا ، ماڭا ئاسىيلىق قىلىدىغان ئوخشىمامسەن ھامىد ؟ بىلىپ قوي . ئىككى قولۇڭ قان بىلەن بويالغان ، ياخشى كۈننىڭ يامىنى كېلىپ ، ئابدۇلرەشىدخان بىزنى تۇتۇۋالسا ، سېنىمۇ ئاياپ قويمايدۇ ؛ مېنى دارغا ئاسسا ، سېنىمۇ ئاسىدۇ ؛ مېنى چاپسا ، سېنىڭمۇ كاللاڭنى ئالىدۇ . بۇنى ئويلاپ باققانسەن ؟

ھامىد قەللاتمۇ دەس تۇردى :

ـــ ھەزرىتىم ، ئويلىغاچ ئالدىلىرىغا كەلدىم . ئەمدى بىلدىم . خۇدا بىلىپ ئېشەككە مۇڭگۈز بەرمەپتىكەن . مېنىڭ بۇ ئىككى قولۇم سىلىنى دەپ قانغا بويالغان ئەمەسمۇ ؟ راست دېدىلە ھەزرىتىم . قوللىرىم قانغان بويالغان ، نېمىدېگەن بىلەنمۇ ئاللا ئالدىدا گۇناھىم سىلىنىڭكىدىن ئېغىر ئەمەس . ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالساق ، سىلىنى چالما ـ كېسەك قىلسا ، مېنى دارغا ئاسىدۇ ؛ سىلىنى دارغا ئاسسا ، مېنىڭ كاللامنى ئالىدۇ . ھەر ھالدا سىلىدىن مېنى يېنىكرەك جازاغا ھۆكۈم قىلىدۇ . بۇنى بىلىمەن ، ـــ ھامىد سۆزىدىن توختاپ ئالاق ـ جالاق بولۇپ

قورقۇنچ ئاستىدا قالغان تاغايىغا قانداق قىلىمىز ؟ دېگەندەك قاراپ تۇردى .

ـــ بىلگەن بولساڭ . ئابدۇلرەشىدخان قەشقەر شەھىرىگە قەدەم قويۇشتىن بۇرۇن قېچىپ كېتەيلى ، تەقدىر بىزنى بىر ـ بىرىمىزگە ئەنە شۇنداق باغلىۋەتكەن ياساۋۇل ، ـــ دېدى تاغايى ئەندىشىگە چۈشۈپ .

ـــ ئۇنداق بولسا ھازىرلا يولغا چىقايلى ھەزرىتىم .

ھامىد قەللات دۇئامۇ قىلماي ئىشىككە قاراپ ماڭدى .

بەشىنچى باب

تۇندىكى ئوتقاشلار

1

ـــ ئەمىر ئەكرەم ، لەشكەرلەر توختىسۇن ! ـــ دەپ ئەمر قىلدى ئابدۇرېشىتخان يورغىلاپ كېتىۋاتقان ئاق تورۇقنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ .

ـــ لەشكەرلەر توختىتىلسۇن ! ـــ ئەكرەم قاتتىق ئاۋاز بىلەن بۇيرۇق چۈشۈردى .

ئەڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئون توققۇز ئەلەمدار ئاتتىن چۈشۈپ ، قوللىرىدىكى يەلپۈنۈپ تۇرغان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تۇغلىرىنى تىكـلەپ ، سەپراست بولۇپ تۇردى . قىرىق بىر كىشىدىن تەركىب تاپقان سۇناي ، ناغرىچىلارمۇ ئاتتىن چۈشۈشتى .

ئۇلار توختىغان يەر قومساڭغۇ بولۇپ ، شىمال ۋە شەرققە قاراپ كەتكەن ئىككى يولنىڭ تۇتاشقان جايى ئىدى . غۇلىغا قۇچاق يەتمەيدىغان چوڭ بىر تۈپ باراقسان ئۇجمە دەرىخى ئاچالغا سايە تاشلاپ تۇراتتى .

ئابدۇرېشىتخان ئاتنىڭ چۈلۈۋرىنى بىر نۆكەرگە بەردى . قولىنى ئىختىيارسىز ئۇزىتىپ ، پىشپ ، شىرنە باغلاپ كەتكەن ئۇجمىدىن بىر تال ئېلىپ ئاغزىغا سېلىۋىدى ، ھەسەلدىنمۇ تاتلىق تېتىپ كەتتى . سـاپقىدا غۇڭمەك ـ غۇڭمەك بولۇپ پىشقان ئۇجمىلەردىن خېلى يېدى .

ـــ بۇ ئۇجمە بەكمۇ تاتلىق پىشىپتۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئەكرەمگە ، ـــ رەھمەتلىك ئاتام ، خوتەن ۋە يەركەن دىيارىدا ئۇجمە

دەربخنى كۆپەيتىش ، پىلە بېقىپ ، يىپەك ئىشلەپچىقىرىش ، شايى ـ ئەتلەسلەرنى كۆپ تۇقۇپ ، ئاۋامنىڭ تۇرمۇشىنى ياخشىلاش ئۈچۈن جان كۆيدۈرگەنىدى . ھەر بىر ئائىلىنىڭ بىر تۇپتىن ئۈجمىسى بولۇشنى ، پىلە بېقىپ يىپەك ئېلىپ بېيىشنى قوللىشىمىز ، مەدەت بېرىشىمىزنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ھېس قىلىۋاتقان ئەمىر . ئېسىگىزدە تۇتۇڭ ، ئاقسۇدىن قايتىپ كەلگەندە ، بۇ يىل يەركەن ، خوتەن دېيارىدا ئەللىك مىڭ تۇپ ئۈجمە كۆچىتى تىكىشكە ئاۋامنى سەپەرۋەر قىلايلى .

ـــ ئېسىمدە تۇتىمەن ئالىيلىرى .

ـــ بارلىق لەشكەرلەر ، ھازىر بۇ خاسىيەتلىك دەرەخنىڭ شېرىن ئۈجمىسىگە ئېغىز تەگسۇن .

ئەمىر ئەكرەم سەركەردە ، سەردارلارغا سۇلتاننىڭ ئەمرىنى يەتكۈزدى .

ئىككى ئون بېشى ئۈجمىگە يامىشىپ چىقتى . ئارقا ـ ئارقىدىن داستىخان ئېلىپ كەلگەن نۆكەرلەر ئۈجمە دەرىخى ئاستىغا داستىخان تۇتۇشتى . داستىخانلار مەرۋايىتتەك ئاپئاق ئۈجمىلەر بىلەن نەچچە قېتىمدىن توشتى . ئۈچ تۈمەن لەشكەر بۇ بىر تۇپ باراقسان ئۈجمىنىڭ شېرىن مېۋىسىگە ئېغىز تەگدى .

ئابدۇرېشىتخان قولىنى داستىخاندىن يىغقان بەھرامغا قاراپ :

ـــ سىز ئەمدى يولغا چىقىڭ ، ـــ دەپ ئەمر قىلدى .

ـــ بولىدۇ ئالىيلىرى ، ـــ بەھرام ئورنىدىن تۇردى .

ـــ خوجا شاھ مۇھەممەد ، ھامىد قەللاتلارنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالمىدۇق . ئۇلار قەشقەردە بولۇشى مۇمكىن . مىرزا ئەلى تاغايى قىلمىشلىرىنىڭ سېزىلىپ قالغانلىقىنى ئۇقۇپ بولدى بولغاي ، سىزنى قىلىچ ـ نەيزە بىلەن كۈتۈۋېلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ، قانداق بولمىسۇن تەمكىن بولۇپ ، ئۇنى قاچۇرۇپ قويماڭ سەردار . قەشقەردە بىزگە سادىق سەركەردە ، سەردارلار ئاز ئەمەس ، ئۇلار سىزنى قوللايدۇ . سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ بىردىنبىر ھايات قالغان ئوغلى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگكە بۇ خەتنى تاپشۇرۇپ بېرىڭ ، ئۇنىڭ بىلەن با مەسلىھەت ئىش

قىلغايسىز . ئاقيوللۇق بولۇڭ .

ئابدۇرېشىتخان ئۆزىنىڭ خاس نۆكىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ خوشلاشتى . بەھرام مىڭ نەپەر ياساۋۇل ، نۆكەرلەرنى ئېلىپ ، شەرققە سوزۇلغان يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنىڭ قارىسى يىتكۈچە قاراپ تۇردى .

ئەلەمدار ، ناغرا ، سۇنايچىلارمۇ ئاتلىرىغا مىنىشتى .

ـــ ئاتلىنىڭلار !

ئەكرەمنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان سەركەردە ، سەردارلار ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ ، شىمالغا سوزۇلغان تاشلىق يولدا شىددەت بىلەن يۈرۈپ كېتىشتى .

ئۇلار تۆت كۈن يول يۈرۈپ ، بەشىنچى كۈنى خۇپتەندىن يانغان مەھەلدە ئاقسۇ دەرياسىنىڭ بويىغا كېلىپ چۈشۈشتى . جىددىي تۇتۇش قىلىپ چىدىر ـ بارگاھ قۇرۇشتى . لەشكەرلەر شورپا ئىچىپ ، نان ، گۆش يېيىشتى .

ئەكرەم چارلىغۇچى نۆكەرلەر سەردارى ئەييار ئابدۇللا قۇددۇسنى ئاقسۇ شەھرىگە بېرىپ ، ئەھۋال ئىگىلەپ ، تېز قايتىپ كېلىشكە ئەۋەتتى .

شورپا ئىچىپ تەرلىگەن ئابدۇرېشىتخان چېدىرغا كىرىپ ياتقان بولسىمۇ ئۇيقۇسى كەلمىدى . « قەشقەرگە ئالدىن بېرىشىم كېرەكمىدى ، ئاقسۇغىمۇ ؟ گەرچە قەشقەردە قوي تېرىسى يېپىنىۋالغان بىر چىلبۆرە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان بولسىمۇ ، ئۇ سېزىۋىلىندى ، قاپقانمۇ قۇرۇلدى . ئاقسۇغا بولسا ئاشكارا ھالدا بىر ئارسلان باستۇرۇپ كەلدى . ئۇنىڭغا دەل ۋاقتىدا تاقابىل تۇرمساق ، مەملىكەت پارچىلىنىپلا قالماستىن ، ئاۋام زىيان ـ زەخمەتكە ئۇچرايدۇ ، كۆلپەت چېكىدۇ . ئۇ چىلبۆرىنى ئاقسۇغا قەدەم باستۇرماسلىقىمىز ، چىل بۆرىنىمۇ تۇتۇشىمىز كېرەك . لېكىن ، بۇ دورام ساداقەتمەن ياخشى كىشىلەرگە زىيان يەتكۈزۈشتىن ساقلىنىشىم لازىم . ئىككىنچى قېتىم ئۇنداق خاتالىق ئۆتكۈزۈشتىن ساقلىنىشىم ئۈچۈن كىشىلەرنى ، بولۇپمۇ ئەتراپىمدىكىلەرنى بىلىشىم ، چۈشىنىشىم

زۆرۆر ئەلۆەتتە . ئى ئاللا ، توغرا پىكىر قىلىشمىغا ، ئادىل ھۆكۈم چۈ-شۈرۈشۈمگە نىسىپ قىلغايسەن . . . » ئۇنىڭ خىيالى ئىلتىجا بىلەن ئۆ-زۈلدى . ئورنىدىن تۇرۇپ ، يىپەك يەكتىكىنى يېپىنچاقلاپ بارگاھتىن چىقتى . ئىشىك ئالدىدىكى ياساۋۇللار ئېگىلىپ تەزىم قىلىشتى .

شارقىراپ ئېقىۋاتقان دەريادىن كۆتۈرۈلگەن سەلكىن ئابدۇرە-شىتخاننىڭ تەر ئېقىپ تۇرغان بويۇن ـ بېشىغا ئۇرۇلدى ، ئۇنىڭغا بەك خۇش ياقتى . دەريا بويىدا كۆزەتچىلىك قىلىۋاتقان ياساۋۇللارنىڭ قول-لىرىدىكى ئوقياشقا كۆزى چۈشۈپ ، كۆڭلىدىن بىر ئوي كەچتى . ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ، ئوت ـ چۆپ باسقان قىرغاققا كېلىپ توخ-تىدى . لوقىراپ كۆيۈۋاتقان ئوتقاشلارنىڭ دەريادىكى شولىسى ئۇنى جەلپ قىلىۋالدى . قىزىل كانايى گۈلدەك كۆرۈنگەن دەريادىكى شولا داۋالغۇپ ئەتراپىغا نۇر چېچىپ ، سۇنى ھال رەڭگە كىرگۈزگەندى . سۇ ئۆركەشلەپ كۆۋەجىگەندە ئاجايىپ گۈزەل كۆرۈنەتتى .

ئوتقاش كۆتۈرگەن ياساۋۇللار ئابدۇرېشىتخانغا سالام بېرىپ ، ئۇنىڭدىن يىراقلىماي تۇرۇشتى .

« ئەگەر مىڭ ، ئون مىڭ نۆكەر ئوتقاش كۆتۈرۈپ قاراڭغۇدا بىاستۇرۇپ بارسا ، دۈشمەنلەرگە ھەيۋەتلىك كۆرۈنمەسمۇ ؟ . . . » ئۆ-زىگە قاراپ كېلىۋاتقان ئەكىرەمنى كۆرۈپ خىيال يېپى ئۇزۇلگەن ئابدۇرېشىتخان :

ـــ ئەمىر ، ئۇخلىماپسىزغۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ ئالىيلىرىڭىزمۇ ئۇيقۇسى كەلمىگەن ئوخشايدۇ . مەن سەردار ئابدۇللا قۇددۇسنى كۈتۈۋاتىمەن .

ـــ سۇلتان مەنسۇرخان تاغام ئاقسۇغا بېسىپ كىرگەنمىدۇ ؟ خوجا ئەلى باھادىر ناھايىتى قەيسەر ئادەم ، جان تىكىپ ئېلىشۋاتسا كې-رەك .

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى ، ئەمما بىز كەلمىگەن بولساق ، ئاقسۇدەك كاتتا زېمىندىن ئايرىلىپ قالاتتۇق ، ـــ دېدى ئەكرەم ئويلانغان ھالدا :

ـــ قاراڭ ئاۋۇ ئوتقاشلارغا ، ـــ ئابدۇرېشىتخان قولى بىلەن دەر-

يانى كۆرسەتتى ، ـــ نېمىدېگەن گۈزەل ھەم سىرلىق .

ئەكرەم كۆز سېلىپ ، سۇ يۈزىدە پارقىراپ تۇرغان ئوتقاشلارنىڭ شولىلىرىنى كۆردى .

ـــ ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرە ، ئالىيلىرى ئېيتقاندەك شۇنچە سىرلىق ۋە ھەيۋەتلىك . . .

ـــ كۆردىڭىزمۇ ؟ ـــ دېدى ئەكرەمنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ ئابدۇرېشىتخان ، ـــ ئەگەر ئۇچ تۈمەن نۆكەر ، ياساۋۇللىرىمىز قوللىرىغا ياندۇرۇلغان ئوتقاشنى ئالسا ، قانچىلىك ھەيۋەتلىك بولۇپ كېتەر ـ ھە !

ئەكرەم ئابدۇرېشىتخاننىڭ نېمە دېمەكچى بولغىنىنى چۈشەندى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، قارىغاندا ، سۇلتان مەنسۇرخان ئاقسۇ شەھرىنى قامال قىلىۋالغان ئوخشايدۇ . ئەيياز ئابدۇللا قۇددۇس تاغ ئاتقۇچە قايتىپ كېلىدۇ . ئۇنىڭدىن ئەھۋالنى ئۇقۇپ باقايلى ، ئەگەر مەنسۇرخان ئاقسۇ شەھرىنى ئېلىپ بولغان بولسا ، سىلى ئويلىغاندەك تاغ قاراڭغۇسىدا ، ئوتقاش كۆتۈرۈپ مەنسۇرخان بارگاھىغا باستۇرۇپ كىرەيلى .

ـــ مەنمۇ شۇنداق ئويلاپ تۇراتتىم ئەمىر ، بۇ يەر بىلەن ئاقسۇ شەھرىنىڭ ئارىلىقى نەچچە چاقىرىم كېلەر ؟

ـــ ئون نەچچە چاقىرىم كەلسە كېرەك .

ـــ لەشكەرلەر بىر ئاز ئۇخلىۋالسۇن . ئاشپەزلەر تاماق ، چاي تەييارلاپ قويسۇن . سىزمۇ ئارام ئېلىۋېلىڭ . ئىككى كۈندىن بېرى تۆزۈك ئۇخلىمىدىڭىز ئەمىر ، يېرىم كېچە بولاي دەپتۇ .

ئابدۇرېشىتخان دەريادىن كۆزىنى ئېلىپ ، يۇقىرىغا باقتى . بىر لۈردەك سۈزۈلگەن ئاسمان يۈلتۇزلار بىلەن تولغانىدى . ئون يەتتە ـ ئون سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاي تېخى تىكلەشمىگەنىدى . يېنىدا يەتتە چۆمۈچ ①پارقىراپ تۇراتتى .

ـــ يېرىم كېچىگە خېلى بارىدەك قىلىدۇ ، سۇلتان ، ـــ دېدى ئەكرەم كۆلگە سەپسېلىپ ، ـــ ئاقسۇ شەھرىگە كىرمىگۈچە ئۇيقۇم

---

① يەتتە چۆمۈچ ـــ يۈلتۇزلار تۈركۈمى ، يەتتە قوزۇقمۇ دېيىلىدۇ .

كەلمەيدىغان ئوخشايدۇ .

نۆكەرلەرنىڭ ۋاراڭ ـ چۇرۇڭى بېسىقىپ ، دەريانىڭ شارقىرىشى كۆچەيگەندەك قىلاتتى . سۇ يۈزىدىكى ئوتقاشلارنىڭ شولىسى يۇلتۇزلاغا يۆگىشىپ پارىلدايتتى ، بەزىدە سوزۇلۇپ ئاينى سۆيەتتى .

ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئەكرەم دەريانى ياقىلاپ ئېقىنغا قارشى ماڭدى . سۇدىكى ئاي ، يۇلتۇزلارنىڭ شولىلىرىمۇ ئۇلارغا ئەگەشتى . قۇمساڭغۇ ، نەمخۇش تۇپراقتىن گۇل ـ گىياھلارنىڭ پۇرىقى كېلەتتى . قىرغاقتا سۇغا ئېگىشىپ ئۆسكەن سۆگەت دەرەخلىرى شىلدىرلايتتى .

ئابدۇرېشىتخان دەريانغا ئېگىشىپ قالغان سۆگەتنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇردى . سۇ ئۇرۇلۇپ دەرەخنىڭ يىلتىزى ئېچىلىپ قالغاندى . ئۇ ئالقىنىغا سۇ ئالدى . ئاي شولىسى ئالقىنىدىكى لىغىلداپ تۇرغان سۇدا چاقنىدى . قولىنى ، يۈزىنى يۇدى . ئۇچ يۇتۇم سۇ ئىچتى ، يۈرىكى سەگىپ ھۇزۇرلاندى . ئۇ ئوتقاشنىڭ غۇۋا يورۇقىدا ئاقىرىپ ـ قاريىپ تۇرغان سۇغا قارىغىنىچە ، تۇرپانغا بارغان چاغلىرىنى ، مەنسۇرخاننىڭ ، ئۆزىنى ئالاھىدە كۆتۈۋېلىپ ، ئىدىقۇت شەھەر خارابىسىنى سەيلە قىلىدۇرغانلىقىنى ، كارىزدا گۈلنىگار بېكە تاشلىغان ئالمىنى سۈزۈۋالغانلىقىنى ، كارىز تېمىغا سانجىلىپ قالغان نامەلۇم يا ئوقنى ئەسلەپ : « مەنسۇرخان تاغام ماڭا ئاتا ئورنىدا ، ئۇنىڭغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزسەم بولمايدۇ . . . . » دەپ ئويلىدى . ئاندىن « قوچقار قىشلىقى » دا سۇلتان بولۇپ تۇرغاندا يۈز بەرگەن پاجىئەنى ، چۇچۇك سۇلتانبېكە بىلەن توي قىلغانلىقىنى ، نائىب سۇلتان بولۇپ پايتەختتە ئۆتكۈزگەن قۇتلۇق كۈنلەرنى ، سۇلتان سەئىدخاننىڭ ئۇنى ۋەلى ئەھدى قىلىپ جاكارلاپ ، ئاقسۇغا ئۇزاتقانلىقىنى . . . بىر ـ بىرلەپ خىيالىدىن ئۆتكۈزدى ۋە ئاتىسىنى يادنامە قىلغان بۇ مىسرالارنى پىچىرلاپ ئوقۇدى :

تەلەپ قىلمىغىل ياخشى نامىدىن بۆلەك ،
كوھنارمايدۇ بۇ نام بىلمەك كېرەك .
پۇقرانىڭ ئىسلاھىنى سەن كۆزەت ،

دەريا سۈيى شارقىراپ گىرۋەككە ئۇرۇلاتتى ئەكرەمنۇ خىيال سۈرۈپ قىرغاقتا ئولتۇراتتى . ئوتقاشلارنىڭ شولىسى سۇدا جىلۋە قىلاتتى .

زىچ توقۇلغان بوردەك ياپياڭ بىر نېمە بىردىنلا سۇ يۈزىدە پەيدا بولۇپ ، ئابدۇرېشىتخانغا ئاستا يېقىنلاپ كېلىشكە باشلىدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ توۋلىدى ئەكرەم ۋە ئىتتىنىك كېلىپ ئابدۇرېشىتخاننى قولىدىن تارتقىنىچە قىرغاقتا ئېلىپ چىقتى ، ـــ ئالدىـ لىرىغا كەلگەن نەرسىنى كۆرمىلىمۇ ؟ ئۇ دېگەن سالجا ،نەچچەمىڭ قان شورىغۇچىنىڭ بىرىككەن توپى . ئادەم تۇگۈل ئات ، تۆگىگە يېپىشۇالسا ، بىرنەچچە مىنۇت ئىچىدە ئۇستىخانغا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ . قارىسىلا ئۇـ نىڭغا .

ئابـدۇرېشىتخان ئەكرەم كۆرسەتكەن نەرسىگە چۆچۈپ قارىدى .

كەڭلىكى ئىككى مېتىر ، ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىرچە يەرگە بوريسـ مان يېيىلغان قارامتۇل نەرسە گىرۋەككە سۇۋۇشۇپ تۇراتتى ، ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئىدى . ئەكرەم بوراندا غولىدىن يېرىلىپ سۇنۇپ چۈشكەن يوغان شاخنى تۇۋىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ دەريانا تاشلىدى . سالجىلار توپى ئۇنىڭغا شۇئان يۆگىلىۋالدى .

ـــ كېلىڭلار ، بۇ شاخنى تارتىپ قىرغاقتا چىقىرايلى ، ـــ دېدى ئەكرەم ئوتقاش كۆتۈرۈپ تۇرغان نۆكەرلەرگە .

ئابـدۇرېشىتخانمۇ ئۇلارغا قوشۇلۇپ ، شاخنىڭ بىر ئۇچىدىن تارتتى ، شاخنى تارتە ـ تارتە ئاخىر قىرغاقتا چىقىرىشتى . ھېلىقى بوـ رىدەك نەرسىمۇ ، شاخقا يۆگىلىپ تۇراتتى ، ئاستا قىمىرلايتتى ، قارىغان كىشىگە سانسىز كۆزى باردەك كۆرۈنەتتى .

ـــ دەريادىن يىراقراق ئېلىپ بېرىپ ئوت قويۇۋېتەيلى . بولمىسا يەنە دەريانا چۈشۈپ بىر ئاپەت بولۇپ قالىدۇ ، ـــ دېدى ئەكرەم شاخنى پۈتۈن كۈچى بىلەن تارتىپ . ئۇ چىلىق ـ چىلىق تەرلەپ كەتكەنىدى .

ئابدۇرېشتخانمۇ نۆكەرلەر بىلەن بىللە شاخنى تارتىپ ، دەريادىن خېلى يىراقتا ئېلىپ بېرىشتى . يۇز ـ بويۇنلىرىدىن تەر قۇيۇلدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، نېرىراق تۇرسىلا ، بۇ قان شورىغۇچ پۇتـ لىرىغا يامىشىۋالمىسۇن . ئۇ چاپلىشىۋالسا ئوت ياقمىغۇچە ئاجرىمايدۇ .

ئابدۇرېشتخان نېرى كەتتى . ئەمىر ئەكرەم نۆكەرلەر بىلەن شـاخـتىن ئايرىلىپ دەريا تامان سىلجىشقا باشلىغان سالجىلار توپىغا قۇـ رۇق شاخ ـ شۇمبىلارنى تاشلاپ ئوت قويۇۋەتتى . ئوت ياغ تۆكۈۋەتـ كەندەك چاراسلاپ ، يالقۇنجاپ كۆيگىلى تۇردى . پۇراپ قالغان ياغ پۇـ رىقىدەك سېسىق پۇراق ئەتراپقا تاراشقا باشلىدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، بارگاھقا قايتساقمىكىن ، ئابدۇللا قۇد ـ دۇسنىك قايتىپ كېلىدىغان ۋاقتى بولدى ، ـــ دېدى ئەكرەم كۆيۈپ كۈلگە ئايلانغان سالجىلار توپىدىن كۆزىنى ئېلىپ ، ئۇلۇغ تىنىپ :

ـــ قايتايلى ئەمىر ، ۋاقىت تۇن يېرىمىدىن ئۆتۈپتۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشتخانمۇ ئاينىك تىكلەشكىنىگە قاراپ . ئۇلار كەلگەن يول بىلەن ئارقىسىغا قايتتى . يىراقتىن خورازنىك چىللىغىنى ، يېقىندىن ئاتنىك كىشنىگىنى ئاڭلاندى .

ئابدۇرېشتخان بارگاھ ئالدىغا كەلگەندە ، چاي ئىچىپ ئولتۇرغان ئابدۇللا قۇددۇس ئورنىدىن تۇردى .

2

ـــ خان ئالىيلىرى ، بۇ نۆۋەت ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا رايىلىرى تـازا بارمىغانىدى . مانا ئەتە بۇ ئەلۋەك شەھەرگە بېسىپ كىرىمىز . ئەمىر خـوجا ئەلى باھادىرنىك كاللىسىنى ئېلىپ ، ئابدۇرېشتخانغا ئەۋەتىپ بەرسەك ، ئالدىلىرىغا سالامغا كەلمەي قويمايدۇ . ئامەت قۇشى باشلىرىغا قونغۇسى .

ـــ بەس ، جاپپاربەردىبەگ ، ھېلىمۇ ئىنىم سەئىدخانىنىك روھى

ئالدىدا يۈزۈم ئۈيۈتىدۇ . شۇنداقتىمۇ كەلگەنىكەنمەن ، ئاقسۇنى ئېلىشىمىز كېرەك . بىراق ، يەركەنگە يۈرۈش قىلىش ئويۇم يوق ، ـــ دېدى مەنسۇرخان قاپقىنى سېلىپ . ئۇ خېلىلا ياشىنىپ قالغانىدى .

ـــ ئەلۇەتتە ، ئەلۇەتتە خان ئالىيلىرى ، ـــ جاپپارېردىبەگ تەكىدىن تولىسى ئاقارغان ئۇزۇن ساقىلىنى سىپاپ ، نوشىغان جامغا مەيزاپ قۇيۇپ مەنسۇرخانغا تۇتتى ، ـــ پېقىرنىڭ ئويىمۇ شۇ ، ئۇلۇغ بوۋىلىرى چىڭگىزخانىنىڭ ئىدىل دەريياسىدىن ئۆتۈپ ، پەرەڭلەر ئېلىسىگە يۈرۈش قىلىشى زېمىننى كېڭەيتىش ، ئالەمشۇمۇل كائىتا خان بولۇش ئۈچۈن ئىدى . تارىختا ئۆتكەن مەشھۇر پادىشاھلارنىڭ ھەممىسى مەملىكىتىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن قىلغان جەڭلىرى بىلەن نام قازانغاندۇر . ئالىيلىرى ئاقسۇغا كېلىپلا توختاپ قالسىلىرى بولمايدۇ .ئىسسىق كۆل ، دەشتى قىپچاق دەريالىرىمۇ ئالىيلىرىغا قاراش كېرەك .

مەنسۇرخان جامغا لىق قۇيۇلغان مەيزاپنى بىر ئوتلاپ ، داستىخانغا قويىدى :

ـــ مەن بۇنى ئويلىغان ۋەزىر ، ئەمما قېرىپ قالدىم ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ، مەرھۇم ئىنىمنىڭ ئوغلى بىلەن زېمىن تالىشىپ جەڭ قىلغۇم يوق . ئاقسۇنى ئېلىپ تۇرپانغا قايتىمەن .

ـــ ئەلۇەتتە سۇلتان ئالىيلىرى ، ئەلۇەتتە ، ـــ خۇپسەنلىك قىلىپ ھېجايدى جاپپارېردىبەگ ، ـــ ئۆزلىرىنى ئۇنداق قېرى چاغلىمىسلا ، بۇ تازا كۈچكە تولغان قىران چاغلىرى ، ھەر شەھەرنى ئالغاندا بىر قىزغا نىكاھلانسلا ، ياشىرىپ كەتمەملا . ھا ـ ھا ـ ھا ، قېنى ئىچىۋەتسىلە ئالىيلىرى .

مەنسۇرخان جامنى بوشىتىشىغا كاۋاپ قىلىنغان بۆدۈنە گۆشىنى سۇندى جاپپارېردىبەگ ئېگىلىپ .

ـــ ئەتە قانداق چاغدا ئاقسۇ شەھىرىگە بېسىپ كىرىمىز ؟ ھېلىمۇ بىر ئايدىن بېرى قامال قىلىپ تۇرۇۋاتىمىز . خوجا ئەلى ھاكىمبەگ لەشكەرلەرنىمزنى شەھەرگە يېقىن يولاتمايۋاتىدۇ ، قانداق بېسىپ كىرىمىز ؟ باشقا گەپنى قويۇپ مۇشۇ ھەقتە مەسلىھەت بېرىڭ ۋەزىر .

جاپپاربەردىبەگ كۆتۈرۈلۈپلا جامدىكى مەيزانىنى ئىچىپ تۈگەتتى . جاۋغىيىدىن ئاققان تامچىلار ساقلىنى ھۆل قىلىۋەتتى . ئۇ ئويلىنىپ قېلىپ دېدى :

ــ خوجا ئەلى ئەمدى بەرداشلىق بېرەلمەيدۇ . ئەتە نامازىامداتىنى ئوقۇپ بولۇپلا توپچىلىرىمىز ئاقسۇ شەھەر دەرۋازىلىرىغا كۆيدۈرگۈچ ئاتسا ، نۆكەرلىرىمىز شوتا بىلەن سېپىلىغا چىقسا ، چەۋەندازلىرىمىز بېسىپ كىرسە ئۇ قېرى ھاكىمبەگ قىلىچىنى بوينىغا ئېسىپ ئالدىلىرىغا ئۆزى چىقىدۇ ، تىز پۈكۈپ تۆۋبە قىلىدۇ .

ــ تۆۋبە قىلامدۇ ، قىلمامدۇ ؟ ئەتە كۆرىمىز ، ــ مەنسۇرخان بۆدۈنە گۆشىنى تەلەڭگىگە تاشلاپ قويدى . كۆڭلى ھېچنېمىنى تارتمايتتى . « ئەگەر ئاللا خالىماي ئەتىمۇ شەھەرنى ئالالمىساق ، قايتىپ كېتىمەن . ئاقسۇغا لەشكەر تارتىپ كەلگىنىمنى ئابدۇلرەشىدخان ئاڭلىماي قالمايدۇ . ئۇنىڭ مىجەزى ئىتتىك ، لەشكەر تارتىپ ئۇستۈمگە باستۇرۇپ كېلىشى مۇقەررەر ، ئۇ تاغام دەپ مېنى ئايىپ ئولتۇرمايدۇ ، بۇنى بىلىپ تۇرۇپ ، ئەھدىنامىنى بۇزدۇم . ئاھ ، خۇدا ! ياشانغان چېغىمدا ئاخىرقى ئۆمرۈمنى تىنچ ــ ئامان ئۆتكۈزسەم بولاتتى . لېكىن ، ۋەزىر ، ئەمرلىرىم ئارام خۇدا كۇن كەچۈرۈشكە قويمايۋاتىدۇ ، قانداق قىلسام بولارىكىن ؟ . . . » ئۇ خىيالدىن نېرى بولالماي بىقىنىغا يۆلەكلىك تەكىيگە باش قويغىنىچە ئۇخلاپ قالدى .

جاپپاربەردىبەگ ئەمىر ، سەردارلارغا ئەتە ئەتىگەندە شەھەرگە بېسىپ كىرىش ئۈچۈن تەييار تۇرۇشلىرىنى تاپىلاپ ، مەنسۇرخانىڭ يېنىدا قالدى . شامدانلاردىكى شام يېنىپ تۇراتتى . سۇلتان بارگاھى بولغان بۇ شاھانە چېدىرنىڭ ئىشىك ياپقۇسى قايىرىۋېتىلگەنىدى ، شۇڭا چېدىر ئىچى تىنجىق ئەمەس ئىدى .

« بۇ سۇلتانىمىز ناھايىتى كاج ، ئۆزۈمچىل ئادەم ــ دە ، يەپ ــ ئىچىپ ، تەختتە ئولتۇرۇشنىلا بىلىدۇ ، باشقا ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق . خان نەسلىدىن بۇنداق غەيرەتسىز سۇلتانمۇ چىقىدىكەن .

تـۇڭا ، نەچچە ئون يىل بولدى ، تۇرپان دىيارىغىلا ① قانائەت قىلىپ ، زېمىنىنىمۇ كېڭەيتەلمىدى . ئابدۇلرەشىدخان ئىنىلىرىنىڭ ئوغلى تۇرۇپ شۇنچە كەڭ مەملىكەتكە خانلىق قىلىۋاتىدۇ . سىلى بولسىلا تاغلارنىڭ ئارىسىدا قالدىلا . ھېچ بولمىسا ئاقسۇنى ئىلكىلىرىگە ئېلىۋالسىلا ، دەپ مىڭ تەستە گېپىمگە كۆندۈرۈپ ، ئون مىڭ لەشكەر بىلەن ئېلىپ كەلـ سەم ، قايتىپ كېتىمەن ، دەۋاتقىنىنى . خان غەيرەتلىك بولمىسا ، لەشـ كىرىدىمۇ غەيرەت بولمايدۇ ، ھەتتا ئەلدىمۇ غەيرەت بولمايدۇ . شۇڭا ، بىر ئايدىن بىرى شۇنچە كۈچەپمۇ ئاقسۇنى ئالالمايۋاتىمىز . مۇبادا ئابدۇلرەـ شىدخان لەشكەر تارتىپ كېلىپ قالسا ، قۇيرۇقىمىزنى خادا قىلماقتىن باشقا ئىلاج يوق . ئەتە سەھەر يەنە بىر ئۇرۇنۇپ كۆرەيلى . خۇدا نۇسـ رەت بەرسە ئەجەب ئەمەس . . . » دەپ ئويلىدى جاپپاربەردىبەگ ئـ شەنچىسزلىك بىلەن ئوچۇق ئىشكىتىن زۇلمەت باسقان دالىغا كۆز سېلىپ تۇرۇپ .

جاپپاربەردىبەگ ئويلىغاندەك مەنسۇرخان ئۇنچىلا كاج ، غەيرەتـ سىز ئادەم ئەمەس ئىدى ، لېكىن غەيۇرمۇ ئەمەس ئىدى . مەملىكىتىنىڭ زېمىنىنى كېڭەيتىشنى ئويلىغان چاغلىرىمۇ بولغان . ئۇ ۋاقىتلاردا جۇر-ئەتلىك بولغان ئىنىسى سەئىدخان جاسارەت بىلەن يۇرۇش قىلىپ كاتتا خانلىقنى بەرپا قىلغان ، ئۇنىمۇ قايىل قىلغانىدى . ئەمدىلىكتە بولسا يا-شىنىپ قالدى . ئارمانغا چۇشلۇق دەرمان قالمىغانىدى . شۇنداقتىمۇ ، ۋەزىر ، ئەمىرلىرىنىڭ قاتتىق تۇرۇپ دەۋەت قىلىشى ئارقىسىدا ئاقسۇغا كەلگىنى ئۇچۇن پۇشايمان قىلمىغىنى بىلەن ئۇمىدۋارمۇ ئەمەس ئىدى . ئابدۇرېشىتخانىنىڭ لەشكەر تارتىپ كېلىشىدىن ئەندىشە قىلاتتى . ئەنە شۇنداق غەم بىلەن ئۇيقۇغا كەتكەن مەنسۇرخان ، بىرى تۇۋلىغاندەك بولۇپ ، چۆچۈپ ئويغاندى . جاپپار بەردىبەگ بىرقانچە ئەمىر ، سەردارلار بىلەن ئىشىك تۇۋىدە ساقلىنى تىترىتىپ تۇراتتى .

— نېمە گەپ ۋەزىر ؟ — سورىدى ئۇ باش كۆتۈرۈپ .

---

① ئۇ چاغدىكى تۇرپان دىيارى — شىمالىي شىنجاڭنىڭ جىلى قىسمىنى ئۆز ئىچىگە ئالاتتى .

ـــ ئابدۇلرەشىدخان نۇرغۇن ـ نۇرغۇن . . ، ـــ جاپپاربەردىبەگ تىلى كالۋالىشىپ گەپ قىلالماي قالدى .

مەنسۇرخان ئىرغىپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئالدى .

ـــ ئابدۇلرەشىدخان نېمە بوپتۇ ؟ ئېيتمامسەن كالۋا ! ـــ ۋارقىرىدى مەنسۇرخان ئۇنى سىلكىشلەپ .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ھۆمۈدەپ ئۆزىنى سەل توختىتىۋالغان جاپپاربەردىبەگ ، ـــ ئابدۇلرەشىدخان نۇرغۇن لەشكەرلەر بىلەن ئۇستىمىزگە باستۇرۇپ كېلىۋېتىپتۇ ، چارلىغۇچى نۆكەرلەر ھازىر بۇ خەۋەرنى ئېلىپ كەلدى . قانداق قىلىمىز ؟

ـــ قانداق قىلاتتىڭ ؟ ماڭ ، قىلىچىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ ئابدۇلرەشىدخانىڭ ئالدىغا بېرىپ گۇناھىڭنى تىلە ، ـــ دېدى ئاچچىقلىنىپ مەنسۇرخان ۋە ئۇنى قاتتىق يۇتەل تۇتۇپ ئولتۇرۇپ قالدى . چىرايى بوىرىدەك سارغىيىپ ، تىنىقى ناھايىتى ئىتتىكلەپ كەتتى .

ـــ پادىشاھ ھارۇنىسىنى ئېلىپ كېلىڭلار ، تېۋىپنى چاقىرىڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇدى جاپپاربەردىبەگ نېمە قىلىش لازىملىقىنى چۈشىنىپ .

مەنسۇرخانىڭ مەخسۇس ئىككى تېۋىپى بولۇپ ، ئۇلار دەرھال دورا ـ دەرمانلارنى ئېلىپ يېتىپ كېلىشتى . پادىشاھ ھارۇنسىمۇ چېدىر ئالدىغا كەلتۈرۈلدى . جاپپاربەردىبەگ مەنسۇرخانىڭ بېشىنى ، ئىككى تېۋىپ ئاياغ تەرىپىنى كۆتۈرۈپ ھارۇنغا ئېلىشتى .

ـــ پۇتۇن لەشكەرلەر تېزلىك بىلەن ئاتلىنىپ يولغا چىقسۇن ، تۇرپانغا قايتىمىز ، ـــ دەپ ئەمر قىلدى جاپپاربەردىبەگ ، ـــ ئوقياچى مەرگەنلەر ئەڭ ئاخىرىدا مېڭىپ ، دۈشمەننى بىزگە يېقىن كەلتۈرمىسۇن . خان ئالىيلىرىنى ئامان ـ ئېسەن ئاستانىغا يەتكۈزۈشىمىز كېرەك . ھەرگىز بىخەستەلىك قىلماڭلار ، كىمكى بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلىدىكەن ، شۇ يەرنىڭ ئۆزىدىلا چېپىپ تاشلانسۇن !

پۇتۇن لەشكەر ئاتلاندى . ئەڭ ئالدىدا ئوچ قارا بويۇن ، ئوچ ئاق قاشقا تۇرۇق قوشۇلغان ئۇستى يېپىق پادىشاھ ھارۇنسى ئۇچقاندەك كېـ

تۇتاتتى . ئۇستىدە يېرىم بەھوش ھالەتتە مەنسۇرخان ياتاتتى . ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا جاپپاربەردىبەگ ، سول يېنىدا ئىككى تېۋىپ ئولتۇراتتى . ھارۋا بىر دۆڭ ئۇستىگە چىققاندا ، بېشىنى ئۇستۇن كۆتۈرۈپ ، كەينىگە بويۇنداپ قارىغان ۋەزىر ناھايىتى يىراقتا باش - ئاخىرى يوق چەكسىز ئوت يالقۇنىنى كۆردى . « يا ئاللا ، نېمە كارامەت ئۇ ئەجەب ۋاقتىدا يولغا چىققان ئىكەنمىز ،بولمىسا جاندىن ئايرىلىدىكەنمىز » دېدى ئىچىدە قورقۇنچ بېسىپ ۋە قاتتىق ئاۋاز بىلەن ھارۋىكەشكە :

— چاپسان ھەيدە ، ئاتلارغا قامچا ئۇر ! — دەپ توۋلىدى .

تېخى تاڭ سۈزۈلمىگەن ، چولپان يېڭى تۇغقانىدى . جاپپار بەردىبەگ كۆرگەن ئوت يالقۇنى ئابدۇرېشىتخان لەشكەرلىرى كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئوتقاشلار ئىدى .

3

نۇرغۇن لەشكەرلەر ئاقسۇ شەھىرىگە يېقىنلاپ كەلمەكتە ئىدى . بۇنى ئەڭ ئاۋۋال سېپىل ئۈستىدە كۆز سېلىپ تۇرغان خوجا ئەلى باھادىر كۆردى . ئۇيغۇرسىزلىقتىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن بۇ سەركەردىنىڭ سولغۇن چېھرىدە كۈلكە پەيدا بولدى . ئاق ياماشقان قويۇق ، ئۇزۇن قاشلىرى كۆتۈرۈلدى ، ئۇ ئاقىرىپ كەتكەن شاپ بۇرۇتىنى سىلاپ قويدى — دە ، خاس نۆكەر ياساۋۇللىرى بىلەن سېپىلدىن چۈشتى .

— دەرۋازىنى ئېچىڭلار ! — دەپ بۇيرۇدى ئۇ .

دەرۋازىۋەنلەر ئاۋۋال ئۇچ تۆمۈرلۈكىنى ئالدى ، ئاندىن گىرەلەشتۈرۈپ سېلىنغان ئۇچ قۇيما قۇلۇپقا ئاچقۇچ سالدى . ئىككى ياساۋۇل مىس ھالقىدىن تۇتۇپ ، دەرۋازىنىڭ ئىككى قانىتىنى ئاچتى . دالا شامىلى غۇرۇلداپ كىرىپ ، خوجا ئەلى تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان جەدىنىڭ بېغىرىغا يايلىنى يەلپۈندۈردى .

— ھەممىمىز چىقىپ ، سۇلتاننى كۈتۈۋالايلى ، — دېدى ئۇ ئاتنى

بىر نۆكەرگە بېرىۋېتىپ .

ئۇ پىيادە دەرۋازىدىن چىقتى ۋە توختىماي ئالدىغا قاراپ ماڭدى . ئۇنىڭغا پۈتۈن دالا ئوتقاش بىلەن توشۇپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ « ئەجەب پەيتىدە كەلدى ، يەنە بىرنەچچە كۈن كېچىككەن بولسا شەھەرنى تارتقۇزۇپ قويياتتۇق . . . » دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ ، قەدىمنى تېزلەتتى . كۆز يېتىم يەردە ئاق تورۇققا مىنگەن ئابدۇرېشىتخان كۆرۈندى . ئۇنىڭ قولىدىمۇ ئوتقاش بار بولۇپ ، لوقىراپ ئۇچقۇن چاچىرىتىپ كۆيۈۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، ئاتتىن چۈشكىنىگە قاراپ تۇرۇپ قالغان خوجا ئەلى قالقان بىلەن نەيزىسىنى خاس ياساۋۇلغا بېرىپ ، بۇركۈت قانىتىنى كەرگەندەك غۇلىچىنى يايدى . ئۇلار قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

ـــ ئاللاھۇ ئەكبەر ! ـــ دېگەن تەكبىر ساداسى ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈرگەندى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ لەشكەرلىرى بىلەن شەھەردىن چىقىقان ياساۋۇل نۆكەرلەر ئۆز غەلبىسىگە تەنتەنە قىلىشتى .

ئابدۇرېشىتخان ئۆزىگە بەگ ئەتكە ، ئۇستاز بولغان پېشقەدەم سەركەردىگە مىننەتدارلىق نەزىرى بىلەن قارىدى . خوجا ئەلى ئۇچىسىغا يېپىنچاقلىۋالغان ئاق شايى يوپۇقنىڭ مۇرە ـ پەشلىرى تېشىلىپ ، يىرتىلىپ كەتكەن ، قۇلىقى تۆۋىدە قان ئۇيۇپ قالغانىدى . ياداپ ، كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ ، ياڭاق سۆڭىكى بۇرتۇپ چىققانىدى . ئۇچلۇق ئىڭىكىنى قاپلىغان قىسقا ساقىلى ئۇچتەك ئاقىرىپ تۇراتتى . بېشىدىكى كۇمۇش ئوتۇغات قادالغان چويۇن دۇبۇلغا ، ئۇچىسىدىكى ساۋۇتقا تەگكەن ئوقلار ئاز ئەمەستەك قىلاتتى .

ـــ ئەجەب ۋاقتىدا كەلله ، ـــ دېدى خوجا ئەلى شاھقا ياندىشىپ ، ـــ بىر ئايدىن بۇيان مەنسۇرخاننىڭ لەشكەرلىرى شەھىرىمىزنى قامال قىلىۋېلىپ ، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ سۇيىنىمۇ توختىتىۋەتكەن ، ئاشلىق ، يەل ـ يېمىش ئېلىپ كىرىدىغان دېھقانلارنىڭ يولىنىمۇ توسۇۋەتكەنىدى . سېپىل ، دەرۋازىلارغا يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ ، زادى ئارام بېرىشمىدى . بىرقانچە قېتىم سېپىل ئۈستىگە باستۇرۇپ چىقىشقانىدى ،

يەرگە شوتىلىرى بىلەن قوشۇپ ئۇلاقتۇرۇۋەتتۇق . بىزدىمۇ مەنسۇرخان لەشكىرىدىنمۇ كۆپ كىشى جېنىدىن ئايرىلدى ، ـــ ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئېغىر تىندى ۋە قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ دېدى ، ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئاتقا مىنۇالغايلا .

ـــ باھادىر ئاغا ، سىز ھاياتلا بولىدىكەنسىز ، ئاقسۇ شەھىرىگە ھېچقانداق دۈشمەن كىرەلمەيدۇ . بۇۋام كىرگەن ، ئاتام كىرگەن بۇ دەرۋازىدىن پىيادە كىرگۈم بار ، ـــ ئابدۇرېشىتخان باھادىر ئۇستازىنىڭ يېڭىدىن بوشقىنا تارتىپ ، سۆزىنى داۋام قىلغاچ قەدەم تاشلىدى ، ـــ ئاللا سىزگە رەھمەت قىلسۇن ئاغا ، مەكتۇپىڭىزنى تاپشۇرۇپ ئالغان چېغىم ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەلى تاغاينىڭ ساداقەتسىزلىك ، ئاسىيلىق قىلمىشلىرى سېزىلىپ ، ئاشكارىلىنىپ ، پۈتۈن دىققىتىم مەركەزلەشكەن جىدىي پەيت ئىدى . شۇ ئىش بىلەن بولۇپ كېتىپ ، كېچىكىپ كەلدۇق .

ـــ « قوچقار قىشلىقى » دىكى ۋاقتىمىزدىلا مىرزا ئەلى تاغايىدىن گۇمانلانغانىدىم ، ئەمما ئالىيلىرىغا دېيىشكە پېتىنالمىغانىدىم . ئاخىر بۇ قۇۋ تۈلكە قۇيرۇقىدىن ئىلىنىپتۇ ـ دە ، ئوبدان بوپتۇ سۇلتان ، ناھايىتى ئوبدان بوپتۇ .

ئۇلار سۆزلىشىپ سېپىلگە يېقىنلاپ كەلدى . سېپىلنى بويلاپ قېرىلغان خەندەككە سۇ تولدۇرۇلغانىدى . دەرۋازا ۋە سېپىلغا تېگىپ قاتقىمپ ، يەرگە ۋە خەندەككە چۈشكەن ساداق ئوقلىرى ئۆتمىتۇشۇك قىلىۋەتكەن سېپىلنىڭ بەزى يەرلىرى ئوپۇرۇلۇپ چۈشكەنىدى .

ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتۈپ ، ئابدۇرېشىتخان بۇ يەردە كەسكىن جەڭ بولغىنىنى بىلدى ، يەنە بىر قېتىم تەشەككۇر ئېيتىپ دېدى :

ـــ باھادىر ئاغا ، ئەمىر ئەكرەم بەش مىڭ نۆكەر بىلەن تاغامنىڭ لەشكەرلىرىنى قوغلاپ كەتتى . ئۇلارنى ئەراپات قىشلىقىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ قايتىپ كېلىشكە بۇيرۇدۇم . تاغامنىڭ ئەقلى بولسا ، لەشكەرلىرىنىڭ قىرىپ تاشلانمىغانلىقىنى ، ئۆزىنىڭمۇ ئەسىرگە ئېلىنمايى قويۇۋېتىلگەنلىكىنى ئويلاپ كۆرۈپ ، ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇغا باستۇرۇپ كەلمەيدىغان بولىدۇ . ئەمىر ئەكرەم ئەتە كەچكىچە قايتىپ كەلسە ، بۇۋاملارنىڭ مەق-

بەرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىپ كىرىمەن . باھادىر ئاغا ،تېزرەك يولغا چىقمىسام بولمايدۇ .

ـــ مەن قېرىندىم سۇلتان ، بوۋىلىرى ئەزىز كۆرۈپ مەڭگۈلۈك ماكان تۇتۇپ ياتقان بۇ ئەلۋەك شەھەرنى دۇشمەنگە تارتقۇزۇپ قويماي ، خانۇ ۋەيران قىلماي ، ساق ـ سالامەت ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشىمگە ئېسىپ قىلغان ئاللادىن مىننەتدارمەن . بۇ تىلىكىمنى يەردە قويمغايلا .

ـــ رەھمەت ئاغا ، ـــ ئابدۇرېشىتخان نۆكەرلەر كۆتۈرۈپ تۇرغان ئوتقاشلارنىڭ يورۇقىدا ، چىرايى نۇرلۇنۇپ كەتكەن خوجا ئەلىنىڭ گۈس ـ گۈس دەسسەپ كېتىۋاتقىنىغا قاراپ ، « بوۋاي تېمەن تۇرۇپتۇ . يەنە بىرقانچە يىل ئاقسۇغا ھاكىمبەگ بولۇپ بېرەلەيدىكەن » دەپ ئويلاپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ سىز ئاتامغا ئۇزۇن مۇددەت ھەمراھ بولۇپ ، ئۇمىدىدىن چىقتىڭىز . ئەمدى پېقىر شاگىرتىڭىزنىڭ تىلىكىنى يەردە قويماي ، ئاقسۇدا تۇرۇپ بەرسىڭىز .

سۇلتانىنىڭ بۇ ئۆتۈنۈشى ياشانغان سەركەردىنى ئويلاندۇرۇپ قويدى . ئۇ خەندەككە ئۆزى سالدۇرغان كۆركەم ئەگمە كۆۋرۈكىنىڭ رىشاتكىسىنى تۇتۇپ توختىدى .

ـــ مەن باللىق بولدۇم سۇلتان ، بۇ ئۆمرۈمدە ئون يەتتە خوتۇن ئېلىپ بالا يۈزى كۆرمىگەنىدىم . ئاقسۇغا كېلىپ ، خوجا تاجىدىن ھەزـ رەتنىڭ نەۋرىسىگە ئۆيلىنىپ ، بۇ يىل باھار پەرزەنتلىك بولدۇم . شۇڭا پايتەختكە كېتىپ ، قالغان ئۆمرۈمدە بالامنى ئوبدان تەربىيىلەش نىيىتىگە كەلگەنىدىم .

ـــ مۇبارەك بولسۇن ئاغا ، ـــ ئابدۇرېشىتخان چىن قەلبى بىلەن ئۇنى تەبرىكلەپ سورىدى ، ـــ غاردىن چىققان تۇلكىمىكەن يا ؟

ـــ ياق سۇلتان ، غاردىن چىققىنى بۆرە . يەتمىش سەككىز ياشقا كىرگەن چېغىمدا ، ئوغۇل كۆردۇم . يۈرسىلە ئالىيلىرى ، ئۇ كۆك بۆرىنى كۆرسىتەي .

ئۇلار داغدام ئېچىلغان دەرۋازىدىن ئۆتۈپ ، ئاقسۇ شەھىرىگە قەدەم قويدى .

ئالتىنچى باب

قوغلاپ تۇتۇش

1

سەردار بەھرامنى تاغايى ئەمەس ، ئوبۇل ھادىبەگ كۈتۈۋالدى . بۇ چاشكا ۋاقتى بولۇپ ، كۈن تۇتۇق ئىدى . ئۇلار ئۇچراشقان جاي قەزىل دەريا كۆۋرۈكىنىڭ ئۇستى ئىدى . بۇ كۆۋرۈك ئابدۇرېشىتخان سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان يىلى ياسالغانىدى .

ئۇلار قىلىچ تەڭلەشمەي قول بېرىپ كۆرۈشتى . لېكىن ، بەھرام بىلەن ئوبۇل ھادىبەگ بىر ـ بىرىنى تونۇمايدىغان بولغاچقا ، بىر ھازا بىر ـ بىرىنىڭ ئىسىم ـ شەرىپى ۋە نېمە قىلىدىغانلىقىنى سوراشتى . ئېگىز بويلۇق ، بۇغداي ئۆڭ كەلگەن ھادىبەگ ئۆزىنى :

ـــ ئىسىم ـ شەرىپىم مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ ، سۇلتان مىرزا ئابا-بەكرىنىڭ كەنجى ئوغلى ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ باش پۇتۇكچىسى بولەمەن ، ـــ دەپ تونۇشتۇرغاندا ھەيران بولغىنىدىن بەھرامنىڭ قارا قېشى يۇقىرى كۆتۈرۈلدى :

ـــ سۇلتان مىرزا ئابابەكرىنىڭ ؟

ـــ شۇنداق .

ـــ مۇنداق دېسىلە جانابلىرى .

ئەجەبلەنگەن بەھرام ئوبۇل ھادىبەگنىڭ بېشىدىن ئايىغىچە سەپسېلىپ چىقتى . ئۇنىڭ بېشىدىكى بادام دوپپىسىغا ئاق سەللە ئورۇ-لۇپ ، كۇمۇش ئوتۇغات قادالغانىدى . يوغان ، قارا كۆزلىرى چىرايىنى خىيالچان كۆرسىتەتتى . تەكشى قىرقىلغان ساقىلى قىسقا ، چىرايلىق

يـاسالغان ، مەخمەل كەمزۇل ئۇستىدىن يېشىل تون كىيگەن ، بېلىدىكى كۇمۇش كەمەرگە خەنجەر ئېسىلغانىدى . ئۇزۇن قونجىلىق قارا خۇرۇم ئۆتـۈكى پارقىراپ تۇراتتى . « نېمانچە ئېگىز ئادەم بۇ ، ئۆزۈمنى بويلۇق ساناپ يۈرسەم ، يەلكىسىگە كېلىۋاتىمەنا . . . » دېدى بەھرام ئىچىدە ، ياندىشىپ تۇرۇپ .

ـــ پېقىر ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمرى بىلەن ، مىڭ ياساۋۇل ، نۆكەرلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا قەشقەرگە كېلىشىمدىكى مۇددىئا جانابلىرىغا يېزىلغان مەكتۇپتە ئوچۇق بايان قىلىنغان ، ـــ دېدى بەھرام ۋە تۆمۈر ساۋۇتنى قايرىپ ، ئىچكى كىيىم يانچۇقىغا سېلىۋالغان ، خوتەنلىك پاتلىق قەغىزىدە قىلىنغان لىپابنى سۇندى .

ھادىبەگ لىپاپىنىڭ ئۇستىدىكى ئابدۇرېشىتخانىنىڭ تامغىسىنى كۆرۈپ ، باش ئۇستىگە كۆتۈرۈپ ئۈچ قېتىم بوسە قىلغاندىن كېيىن لىـ پاپىنى ئېچىپ ، كەشمىرنىڭ تىللا رەڭ قەغىزىگە قارا سىياھ بىلەن يېـ زىلغان خەتنى ئوقۇدى :

« ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ،

سەرمۇنشى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ جانابلىرىغا :

ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن يازغان مەكتۇپىڭىزنى تاپشۇرۇپ ئېلىپ ، مەزمۇنىدىن ۋاقىپ بولدۇم . سەمىمىيەت بىلەن ھەق ـ ناھەقنى ئېنىق كۆرسىتىپ ، مىرزا ئەلى تاغايى ئۇستىدىن قىلغان شىكايىتىڭىز پېقىرنى غەپلەت ئۇيقۇسىدىن ئويغىتىپ ، دىققەت ـ نەزىرىمنى قەشقەرگە قاراتتى . كۆتۈۋالىبەگ سەردار بەھرامنى ئۇ ياۋۇز قانخورنى تۇتۇشقا ئەۋەتتىم ، يارەمدە بولغايسىز . ئاقسۇدىن قايتقاندا قەشقەردە توختاپ ، يۇز بەرگەن قانخورلۇقنى ئۆزۈم تەكشۈرىمەن . ئاللا كېرىم : « بەندىلىرىمگە مەن زۇـ لۇم قىلمايمەن ، بەندىلىرىم ئۆزىگە ئۆزى زۇلۇم قىلىدۇ » دېگەن . مىرزا ئەلى تاغايى ئۆزىگە ـ ئۆزى زۇلۇم قىلغۇچى ئەبلەختۇر . ئۇنى تۇتۇپ زىـنـدانغا تاشلاڭلار ، ئاۋام خەلقنى زالىمنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتقۇزۇش بىز ـ نىڭ مۇقەددەس بۇرچىمىزدۇر .

سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان
ھىجرىيە 940 ـ يىلى جامادىيەسسانىنىڭ 13 ـ كۈنى »

ـــ سەردار ، ھەقىقەت ئېگىلىدۇ ، سۇنمايدۇ . . . سۇلتان ئالىيـ لىرى پېقىرغا ئىشىنىپتۇ . ئىشەنمەي قالارمىكىن ، دەپ ئەندىشە قىلغانـ دىم ، ـــ دېدى خەتنى ئوقۇپ بولغان ئوبۇل ھادىبەگ خەتنى قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ .

ـــ مىرزا ئاباباەكرى سۇلتانىنىڭ ئوغلى بولغانلىقلىرى ئۈـ چۈنمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى بەھرام دولقۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دەريا غا قاراپ .

ـــ شۇنداق سەردار جانابلىرى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ، پېقىرنى مەرـ ھۇم ئەمىر كەبىر سەئىد مۇھەممەد مىرزا تاغام ئۆز تەربىيىسىدە چوڭ قىلغانىدى ، ئاتامنىڭمۇ ، تاغامنىڭمۇ ئۆلۈمى ئوخشاشلا پاجىئەلىك بولدى . مانا بۇ مېنى چوڭقۇر ئويغا سېلىپ كەلگەن ئېچىنىشلىق ھەقىقەت . سەردار ، بۇ توغرۇلۇق كېيىن سۆزلىشەيلى . مىرزا ئەلى تاغايىغا كەلـ سەك ، ئۇ تۇنۇگۈن كېچە قېچىپ كېتىپتۇ .

ـــ قېچىپ كېتىپتۇ ؟ ـــ ئىگىكىنى سىلىدى بەھرام . ئۇنىڭ چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىقتى .

ـــ ھەئە ، ئۇ خۇنپەرگە نامەلۇم بىر كىشى خەۋەر يەتكۈزگەن بولۇشى مۇمكىن ، بۇ توغرۇلۇق شەھەرگە بېرىپ سۆزلىشەيلى .

بەھرام جاۋاب بەرمەي كۆۋرۈكنىڭ ئۇ بېشىدا سەپراست بولۇپ تۇرغان نۆكەر ، ياساۋۇللارغا مېڭىش توغرۇلۇق ئىشارەت قىلىپ ، ئوبۇل ھادىبەگ بىلەن بىرگە قەدەم تاشلىدى . كۆۋرۈكنىڭ بۇ بېشىدا تۇرغان باش پۇتۇكچىنىڭ يۈزدەك ياساۋۇل ، نۆكەرلىرى ئۇلارنىڭ بىرگە كېـ لىۋاتقىنىنى كۆرۈپ سالام بېرىشتى .

« خۇنپەر قېچىپتۇ ، نەگە كەتكەندۇ ؟ ئۇنىڭغا سادىق بىرى خەـ ۋەر يەتكۈزۈپتۇ . بۇ خوجا شاھ مۇھەممەدمىندۇ ، ھامىد قەللاتمىدۇ ؟ دېـ

مەك مىرزا ئەلى تاغايى قەشقەردىكى ئەمىر ، سەردارلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولالمىغان ، كۆچمۇ توپلىيالمىغان ، شۇڭا قاچقان ، ھازىر قەيەر-دىدۇ ؟ ئۇنى قوغلاپ تۇتۇۋشۇم كېرەك . . . » سەردار بەھرام ئاق ئوردىغا كىرگۈچە خىيالدىن نېرى بولالمىدى .

ئوبۇل ھادىبەگ ئۇنىڭ نۆكەر ، ياساۋۇللىرىنى شەھەرنىڭ غەربىدىكى كونا ئوردىغا ئورۇنلاشتۇردى . بۇ يەردە خانلىققا بۇۋاستە قارايدىغان چەۋەندار نۆكەرلەر تۇراتتى ، سەردارى تۇرغۇنبەگ ئىدى . سەئىد مۇھەممەد مىرزا ئۆزى سالدۇرغان ئاق ئوردىغا كۆچكەندىن كېيىن چاغاتاي زامانىدىن بېرى تەختگاھ بولۇپ كەلگەن كونا ئوردا خانلىق لەشكەرنىڭ تۇرار جايىغا ئايلىنىپ قالغانىدى .

ئوبۇل ھادىبەگ بەھرامنى ئۆز قەسرىگە باشلىدى ، چۈشلۈك تاماقنى بىللە يېدى . ئاق ئوردا ئۇدۇلىدىكى ھېيتگاھ جامەسىدە پېشىن نامىزىنى بىللە ئوقۇشتى . ئۇلار ھاكىمبەگ دىۋانخانىسىغا كەلگەندە ، ئوردا ئەمەلدارلىرى ئىشقا كىرىشىپ كەتكەنىدى . ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سالاملاشتى .

ـــ ۋەزىر نەجمىدىن مەخدۇم مەنسۇرى كەلمىدىمۇ ؟ ـــ سورىدى ئوبۇل ھادىبەگ .

ـــ تۇنۇگۈندىن بېرى كەلمىدى . ئاغرىپ قالدىمىكىن ، بىلمىدۇق ، ـــ جاۋاب بەردى ھاكىمبەگ سارىيىنىڭ ئىشىك ئاغىسى ئابدۇسەمەت بەگ ئۇلارغا يېقىن كېلىپ .

ـــ ئەمىر ئالا ئىددىن بارلاسچۇ ؟

ـــ ئۇمۇ تۇنۇگۈندىن بېرى يوق .

ـــ مىرزا ئىلى تاغايىنىڭ خاس ياساۋۇللار باشلىقى زوھۇرىدىن بەگمۇ ئۆز ئادەملىرى بىلەن تۇنۇگۈندىن بېرى قارىسىنى كۆرسەتمىدى ، ـــ دېدى قەشقەردە تۇرۇشلۇق خانلىق لەشكەرلەرنىڭ ئەمىرى تۇرغۇنبەگ .

بەھرام ئۇنى ئون بەش يىللار بۇرۇن ، مىرزا ئابابەكرىنىڭ جەستىنى ئېلىپ كەلگەن ئاكىسى مەرھۇم ئەلىبەگنىڭ يېنىدا كۆرگەنىدى ،

ئۇ چاغدا ياشلا يىگىت ئىدى . بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئادەم ئەيمەنـ گۈدەك سالاپەتلىك سەردار بولۇپ يېتىشكەنىدى . ئۇنىڭ گۆشلۈك ئېگىـ كىنى قاپلىغان قىسقا ساقىلىغا جاۋغىينى ياپقان قويۇق قارا بۇرۇتى تۇـ تىشىپ كەتكەنىدى . چىرايىدىن جىددىيلىك چىقىپ تۇراتتى . ئۇ يۈز بېشى ، مىڭ بېشى بولۇپ خوتەندە بىرقانچە يىل ئىشلىگەندىن كېيىن سۇلتانىنىڭ پەرمانى بىلەن ئەمرلىككە كۆتۈرۈلۈپ ، قەشقەرگە يۆتكەلگەـ نىدى .

ـــ قارىغاندا مىرزا ئەلى تاغايى ئۆزىگە يېقىن كىشىلەرنىمۇ بىرگە ئېلىپ قاچقانىدەك قىلىدۇ سەردار . مەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ كۈـ تـۈۋالـبەگلىرىگە پەرمان چۈشۈرۈپ ، دەرھال ئۇنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلاي ، ئۆزلىرى بىر ـ ئىككى كۈن ئارام ئېلىۋالسلا ، ـــ دەپ ، ئوبۇل ھادىبەگ سەردار بەھرامنى تەكىنخانىغا باشلىماقچى بولۇۋىدى ، ئۇ رەت قىلدى :

ـــ سـەرمۇنشى جانابلىرى ، سۇلتان مېنى مىڭ نەپەر ياساۋۇل ـ نـۆكـەر بىلەن تاغايى ۋە ئۇنىڭ شېرىكلىرىنى تۇتۇشقا مەخسۇس ئەۋەتـ كـەن تۇرسا ، ئارام ئېلىپ ياتسام قانداق بولىدۇ ؟ ھازىردىن باشلاپ ھـەممىمىز ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈشىمىز زۆرۈر . شۇنداق ئەمەسمۇ تۇرغۇنـ بەگ جانابلىرى ؟ ـــ دېدى بەھرام سەرمۇنشىدىن نەزىرىنى ئەمىرگە يۆتكەپ ، ـــ بىر سائەت كېچىكسەك ، ئۇلار شۇنچە يىراقلاپ كېتىدۇ .

ـــ شۇنداق سەردار ، مىرزا ئەلى تاغايى ناھايىتى شەپقەتسىز ، ھىيلىگەر ئەبلەخ ئىكەن . ئۇنى تۇتۇشقا مەنمۇ يارەملىشەي . سۇلتانىنىڭ ئەمرىنى ۋاقتىدا بېجىرىش بىزنىڭ بۇرچىمىز ، لېكىن جانابلىرى ، ئۆزاق يول يۈرۈپ چارچىدىلا ، سەرمۇنشى ئېيتقانىدەك ، لەشكەرلىرى بىلەن ھېچ بـولمىسا بىر كۈن ئارام ئېلىۋالسلا ، بىز مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇ مەككارنى تۇتۇشقا دەرھال ئاتلىنايلى .

تۇرغۇنبەگنىڭ سۆزىنى ئوبۇل ھادىبەگ قۇۋۋەتلىدى :

ـــ ئەمـىر توغرا دېدى سەردار . بىز ياساۋۇل ـ نۆكەرلىرىمىزنى تەشكىللەپ ، يېزا ـ كەنتلەرگە ، بازارلارغا ماڭغۇزايلى . ئۇلار سۈرۈش ـ

تۇرۇپ ئىز قوغلاپ تۇتماي قويمايدۇ .

ـــ مەنمۇ ئاتلىنىمەن سەرمۇنشى ، ئەگەر توغرا كۆرسەڭلار بىز ئۈچ يولغا بۆلۈنۈپ ، ئۇ خۇنپەرلەرنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلايلى ، ـــ دېدى بەھرام سەرمۇنشىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلغان ھالدا ، ـــ بىرىنچى يول قەشقەر ، يەركەن ، خوتەن يولى . مىرزا ئەلى تاغايى بۇ يوللارنى پىششىق بىلىدۇ ۋە بۇ يول بىلەن يۈرۈپ باشقا دۆلەتلەرگە چىقىپ كېتىشى مۇمكىن . مەن ئادەملىرىم بىلەن قەشقەردىن خوتەنگىچە ، ھەتتا تىبەت ، كەشمىرگىچە بېرىپ ئىز ـ دېرىكىنى قىلاي . ئۆزلىرى قەشقەر دىيارىنىڭ بازار ـ يېزىلىرىنى ئارىلاپ ئۇلارنىڭ دېرىكىنى قىلسۇنلار . مىرزا ئەلى تاغايى ، خوجا شاھ مۇھەممەدلەر قەشقەرلىك ، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى كۆپ ، يوشۇرۇنۇۋالالايدۇ . ئۇچىنچى يول قەشقەردىن ئاقسۇغا ، تۇرپانغا بارىدىغان يول . ئەمىر تۇرغۇنبەگ بۇ يولنى قامال قىلسۇن ، مىرزا ئەلى تاغايى مەنسۇرخانىنىڭ يېنىغا قېچىپ بېرىۋېلىشى مۇمكىن . سۇلتان ئابدۇلرەشىتخان ئالىيلىرى ئاقسۇدىن قەشقەرگە كەلمەكچى جانابلار . . . ـــ ئۇ سۆزىنىڭ ئاخىرىنى قىلمايلا مېڭىشقا تەمشەلدى ، ـــ جانابلار ، شۇنداق بولسۇن ، ئەمدى خىزمىتىمنى ئادا قىلىشقا كىرىشەي .

ـــ بىز پۈتۈن كۈچىمىز بىلەن سىزگە ياردەملىشىمىز سەردار . مەن مىرزا ئەلى تاغايى ۋە باشقىلارنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى قىلىشنى ئۈلار-نىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتلىرىدىن باشلاي . بەلكىم ئۇلارنىڭ دېرىكى بولۇپ قالار ، ـــ دېدى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ بەھرامنىڭ ئالدىراپ تۇرغانلىقىنى توغرا چۈشىنىپ .

ـــ مەنمۇ ماڭاي سەرمۇنشى جانابلىرى ، قابىل چەۋەندازلارنى ، ئىز چىلارنى ئاتلاندۇرۇپ بۇگۈنلا يولغا چىقىمەن . سۇلتان ئابدۇلرە-شىدخان ئالىيلىرى بىلەن يولدا ئۇچرىشىپ قالامدۇق تېخى . بەلكىم مىرزا ئەلى تاغايىنى قوغلاپ تۇتۇپ سۇلتانغا تاپشۇرۇپ بەرسەم ئەجەب ئە-مەس ، ـــ تۇرغۇنبەگ كۆڭلىدىكى گېپىنى قىلىپ ، سەردار بەھرام بىلەن بىللە دىۋانخانىدىن چىقىپ كەتتى .

ئوبۇل ھادىبەگ ئۇلارنى ئۇزىتىپ قويۇپ ، دىۋانخانىغا كىرىپ ئۆز

ئورنىدا ئولتۇردى . ئۇ ھاكىمبەگ قاچقان ، كىشىلەر دەككە ـ دۈككىدە قالغان چاغدا ئوردىدا بولۇپ ، خىزمەتلەرگە رىياسەتچىلىك قىلمىسا بولـ مايتتى . مۇشۇ دەم بېجىرىشكە تېگىشلىك ئەڭ زۆرۈر خىزمەت تاغاينى تۇتۇش ئىدى . شۇڭا ، ئىشىك ئاغىسى ئابدۇسەمەتبەگ قاتارلىق سەردار ، بەگلەرنى يىغىپ ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ مەكتۇپىنى ئوقۇپ بېرىدى ۋە ھەمـ مەيلەننىڭ جان ـ دىل بىلەن سۇلتاننىڭ بۇ پەرمانىنى تېز ئورۇنلاش ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشنى تەلەپ قىلدى . تەجرىبىلىك ، غەيرەتلىك سەردار ، بەگلەرنى ، ئىزچى ، ئەييارلارنى قەشقەر شەھىرىنىڭ ھەرقايسى مەھەللىلىرىگە ، يېزا ـ قىشلاقلىرىغا ماڭدۇردى .

« ئۆزىگە ئوخشاش ئادەمگە نەپ يەتكۈزۈش ئۈچۈن يارىتىلغانلـ قىنى بىلمىگەن ، چۈشەنمىگەن ئىنسان ئۆزىنىڭلا پايدىسىنى كۆزلەپ ، باشقىلارغا زىيان يەتكۈزۈشنى ياشاش مەنتىقىسى قىلىۋالىدۇ . مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ شۇنداق ئادەملىكىنى ئۇ قەشقەرگە ھاكىمبەگ بولۇپ كەلگىنـ ىدىلا بىلگەنىدىم . 〈 سۇلتان مىرزا ئىبابەكرى ئاكامنى ئۆلتۈرگەنىدى ، شۇنداق ھۆرمەتكە سازاۋەر ، مەرتىۋىسى يۇقىرى ئەمىر كەبىر بولغان تاـ غىڭزنى ئابدۇلرەشىدخان ئۆلتۈردى . ئەمما ، سىزنىڭ ئالىي نەسىبـ ڭىزگە ، ئىقتىدارىڭىزغا ، غەيرىتـ ـ شىجائىتىڭىزگە قايىل بولدۇم . ھەرگىز سىزگە زىيان يەتكۈزەلمەيدۇ . خاتىرجەم بولۇپ خىزمىتىڭىزنى ئادا قىلىۋېرىڭ . ساداقىتىڭىزدىن گۇمانلانمايمەن 〉 دەپ مېنى ئۆزىگە تارتقاندەك گەپلەرنى قىلغىنىدا بىر ياماق مۇددىئانىڭ بارلىقىنى بىلگەنـ ىدىم . ئۇزۇنغا قالماي تاغام سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاـ تىنى زىندانغا تاشلىدى ، قابىل سەردار ، بەگلەرنى تۇتقۇن قىلدى . بۇـ نىڭ بىلەن قالماي مەرھۇم تاغامنىڭ ئىككى ئوغلىنى قەتل قىلدى . ئۇـ نىڭ بۇ ياماق قىلمىشلىرىدىن سۇلتاننى ۋاقىتىدا ۋاقىپلاندۇرغىنىم ياخشى بولغانىكەن . شۇڭا ، سەردار بەھرامنى لەشكەر بىلەن ئەۋەتىپتۇ . . . »

ئوبۇل ھادىبەگنىڭ خىيالى مۇشۇ يەردە ئۈزۈلۈپ ، بىردىن تۇرۇپ كەتتى . تاغايى تۇتقۇن قىلغانلارنى دەرھال قۇتقۇزۇش كېرەك . كاللـ سىغا چاقماق تېزلىكىدە چۈشكەن بۇ ئوي ، ئۇنى شۇنداق تېز ماڭدۇر.

دىكى ، دىۋانخانىدىن چىقىپ كەتكىنىنى باشقىلار بىلمەي قالدى .

2

زىندان ـ ئاق ئوردىنىڭ سول تەرىپىدە بولۇپ ، ئەنجان تام ئىچىگە ئېلىنغانىدى . مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ ئىككى ياساۋۇل ئايپالتا تۇتۇپ تۇرغان قارامتۇل ئىشكتىن ئېتىلىپ كىردى . ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن زىندان باشلىقى جەمشىتبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ ، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن زىنداننغا تاشلانغان ، مەرھۇم ئەمىر كەبىرنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىنى ، سەردار ـ بەگلەرنى يورۇقلۇققا چىقارغىلى كەلگەنلىكىنى ئېيتتى ۋە ئابدۇرېشىتخاننىڭ مەكتۇپىنى قويۇن يانچۇقىدىن ئېلىپ كۆرسەتتى .

جەمشىتبەگ خەتنى باش ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ، ئۈچ قېتىم بوسە قىلىپ ، ئاندىن ئوقۇدى . تۈكلۈك قوللىرى تىترەپ ، پوكاندەك قىزىل يۈزى تامدەك تاتاردى ۋە ساپال چىراغ كۆتۈرگەن بىرقانچە گۇندىپاينى كەينىگە سېلىپ ، پەلەمپەي بىلەن يەر ئاستى قاماقخانىغا چۈشتى . ئۇلار-نىڭ ئارقىسىدىن ماڭغان ئوبۇل ھادىبەگ چىراغنىڭ غۇۋا يورۇقىدا ، زەي پۇراپ تۇرغان تار يوچۇقنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى گەمە ئۆيلەرگە كۆز سالدى ، جەمشىتبەگ ئاچقۇچلارنى جارانقشتىپ ، ئىشكىلەردىكى چوپون قۇلۇپلارنى بىر ـ بىرلەپ ئاچتى .

ئىشكىلىرى ئېچىلغان ئۆيلەردىن ساقاللىرى ئۆسۈپ ، چىرايلىرى سارغىيىپ ، ئۈستۈبشى كىرلىشىپ كەتكەن بىرقانچە ئادەم چىقتى . يۇ-تىغا كىشەن ، قولىغا تۆمۈر قىسماق سېلىنىپ ، ئايرىم ئۆيگە قامالغان ئابدۇۋاھىتبەگمۇ ، ئەمىر كەبىر سىيت مۇھەممەد مىرزىنىڭ ئائىلە ـ تاۋا-بىئاتلىرىمۇ نىجاتلىققا ئېرىشىپ ، ئۆيلىرىگە قايتىشتى . . .

ئوبۇل ھادىبەگ شۇ كۈنى بىر كۈن يۈگۈرۈپ يۈرۈپ دېگۈدەك ئىشلەپ ، ھېرىپ ـ چارچاپ ، ئاق ئوردىنىڭ شىمال تەرىپىدىكى قە-

سىرگە قايتقىنىدا قۇياش پېتىپ ، قاراڭغۇ چۈشكەنىدى . قەسىر ئالدى-دىكى كۆلدە يېڭى ئاينىڭ شولىسى كۆمۈش ئورغاقتەك يالتىراپ تۇراتتى . ئۇ كۆل بويىدا بىردەم تۇرۇپ قەسىر ھويلىسىغا كىردى ۋە مۇلازىمىگە زەپەر سېلىپ چاي دەملەپ كىرىشنى تاپىلاپ ، دېرىزە ـ تەكچىلىرى كى-تاب بىلەن توشۇپ كەتكەن ھۇجرىسىغا كىرىپ ، ئۆزىنى كۆرپە ئۈستىگە تاشلاپ ياتتى . بۇ ھارغانلىقىدىن ئەمەس ، يۈرىكىگە كەتكەن دەزمىنىڭ چوڭايغانلىقىدىن پەيدا بولغان روھىي ھالسىزلىنىش ئىدى . جىسمانىي جەھەتتە تىمەن ، غەيرەتلىك كۆرۈنگىنى بىلەن خىيال ، غەم ـ ئەلەم ، تېڭىرقاش ، بۇرۇقتۇرمىلىق ئۇنى چارچىتىۋەتكەنىدى .

ئوبۇل ھادىبەگ ئاتىسى قەتل قىلىنغاندا ئۈچ ياشتا ئىدى . ئۇ ئون ئىككىگە كىرگەندە ، ئاكىسىنىڭ بوغۇپ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى تۇل قالغان ئانىسىدىن ئاڭلىغانىدى . بۇ چاغدا ئۇلار ئەمىر كەبىر ۋە قەشقەرنىڭ ھا-كىمبېگى بولغان سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ ھىمايىسىدە تۇرۇۋاتاتتى . ئۇ تاغىسىدىن ئاتىسىنىڭ زالىملىقى توغرىسىدا كۆپ ئاڭلاپ ، كۆلپەت چەككەن ئاۋام خەلقە ، يېتىم ـ يېسىر ، مىسكىن ، ئاجىزلارغا ھېسداش-لىقى كۈچەيدى ، ئىخلاس بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىپ ، مەدرىسىدە تىزلا كۆزگە كۆرۈندى ، ئۇنىڭ ئىقتىدار ـ ئەقلىگە قايىل بولغان تاغىسى سە-ئىد مۇھەممەد كېيىن ئۇنى ئۆزى تەربىيىلىدى . ئانىسى قازا قىلىپ ، قارا يېتىم بولۇپ قالغاندا ، كىتابنى ئەڭ يېقىن دوست تۇتقان بۇ يىگىت تا-غىسىنىڭ دەۋىتى بىلەن ئوردىدا ئەڭ ياخشى سەرمۇنشى بولۇپ قالغا-نىدى . بەختكە قارشى سۇلتان سەئىدخان ۋاپات بولۇپ ، پايتەختكە كەتكەن تاغىسى قەتل قىلىنىپ ، ئۇ يەنە قايغۇ ـ ھەسرەت دېڭىزىغا غەرق بولۇپ كەتتى . ئوبۇل ھادىبەگ شۇنىڭدىن كېيىن « پەزىلەتلىك ئادەم-لىك ساداقىتى » ناملىق كىتاب يېزىشقا كىرىشتى . بۇ مەرھۇم سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ تەرجىمھالى بولۇپ ، كىتابتا ئۇ مەرھۇمنىڭ سەر-گۈزەشتلىرىنى ئەينەن ، تەسىرلىك بايان قىلغان ، تاغىسىنىڭ سەئىدىيە خانلىقىغا ۋە سەئىدخانغا بولغان ساداقىتىنى ئەمەلىي مىساللار بىلەن ئىس-پاتلاپ ، ئۇنى ئاقلىغانىدى . كىتاب يېزىلىپ بولۇشقا ئاز قالغاندا ، قەش-

قەرگە ھاكىمبەگ بولۇپ كەلگەن مىرزا ئەلى تاغايى سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ جەمەتىنى تۇتقۇن قىلىپ ، زىندانغا تاشلىدى ۋە يۇقىرىدا كۆرسۈپ ئۆتكىنىمىزدەك ، « ئابدۇلرەشىدخاندىن قىساس ئالماقچى بولغان » دېگەن تۆھمەت بىلەن ئاۋام ئالدىدا مەرھۇم ئەمىر كەبىرنىڭ ئىككى ئوغلىنى قەتل قىلدى . بۇ ئۇلارنى قېرىندىشى ، دوستى بىلگەن مىرزا ئوبۇل ھادىبەگكە قاتتىق زەربە بولدى . تاغايىغا ئاشكارا قارشى چىقىش ئۆلۈمگە ئېلىپ بارىتتى . شۇڭا ، ئۇ ئۇنچىقمىدى ، بەلكى مىرزا ئەلى تاغايىغا ساداقەتمەنلىك بىلەن خىزمەت قىلىۋاتقان قىياپەتكە كىرىۋالدى . ئۇ كىتابىنى يېزىپ پۈتتۈرۈپ ، ئابدۇرېشىتخانغا ئەۋەتمەكچىدى ، ئەمما كىتابنى ئەۋەتمەي ، تاغايىنىڭ قەشقەرگە كەلگەندىن بېرى قىلغان قانخورلۇق قىلمىشلىرى توغرىسىدا شىكايەتنامە يېزىپ ئەۋەتتى .

ئوبۇل ھادىبەگ تاغايىنىڭ ئىز ـ دېرىكى توغرۇلۇق خەۋەرنى كۈتۈپ بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزدى . ئەپسۇسكى ، تاغايى توغرۇلۇق ھېچقانداق خەۋەر بولمىدى .

ئىككى ھەپتىمۇ ئۆتتى . كۈتكەن خەۋەر كەلمەيۋاتاتتى . بۇگۈن مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ ئادەتتى بويىچە بامدات نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا چاي ئىچىپ ، ئاق ئوردىغا چىقتى . كۈنلۈك ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇردى ، پۈقرالاردىن كەلگەن ئەرز ـ ئىلتىماسلارنى كۆزدىن كەچۈردى ، تەستىق سىزىلىپ مۇناسىۋەتلىك مەھكىمىلەرگە يوللاپ بەردى . ئاندىن زىنداندىن چىققاندىن بېرى خەزىنە ئىشلىرىنى ئىلگىرىكىدەك باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان ۋەزىر ئابدۇۋاھىتبەگنىڭ ئىشخانىسىغا كىردى . ئۆزئارا سالام ـ سائەتتىن كېيىن ئابدۇۋاھىتبەگ سورىدى :

ـــ سەرمۇنشى جانابلىرى تاغايىنى تۇتقىلى كەتكەنلەردىن خەۋەر كەلدىمۇ ؟

ـــ تېخى خەۋەر يوق جانابلىرى ، ـــ دېدى ئوبۇل ھادىبەگ . ئۇ ھاۋارەڭ پەردىسى قايرىپ قويۇلغان دېرىزىدىن ئورداغا سەيناسىغا كۆز سالغىنىچە سورىدى ، ـــ ۋەزىر ئەزەم ، سىز زىنداندىكى كۈنلەردە خەزىنىگە سوغۇق قول تەگمىگەندۇ ـ ھە ؟

ـــ تېگىپتۇ سەرمۇنشى جانابلىرى . . .

ـــ توختىسلا ۋەزىر ، ئاتلىق بىر ياساۋۇل ئوردىغا كىردى . قا-
رىغاندا خەۋەر ئېلىپ كەلگەندەك تۇرىدۇ ، ـــ دەپ ئورنىدىن تۇرغان
ئوبۇل ھادىبەگ ۋەزىرنى باشلاپ تاشقىرىغا چىقتى .

ـــ سەرمۇنشى جانابلىرى ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان مەشھەدكە
كېلىپ چۈشتى . پېقىرنى جانابلىرىغا خەۋەر يەتكۈزگىلى ئەۋەتتى ، ـــ
دېدى ئاتتىن چۈشكەن ياساۋۇل .

سەرمۇنشى بىلەن ۋەزىر دەرھال يولغا چىقتى .

3

بەھرام مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ قىلىچ كۆتۈرۈپ قارشىلىق قىلىشقا
تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن ، سۇلتان ئابدۇرېشىتخان قوشۇپ بەرگەن مىڭ
لەشكەرنى ئەمدى باشلاپ يۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى ھېس قىلىپ ،
خىللانغان مەرگەن ، ئىزچى ، پالۋان نۆكەرلەردىن ئون توققۇزنى سو-
دىگەرلەرچە كىيىندۈرۈپ ئېلىپ ماڭغانىدى . ساداق ، قىلىچ ، نەيزە ،
مىلتىق قاتارلىق قورال ـ ياراغلارنى ، دوبۇلغا ـ ساۋۇت ، كىيىم ـ
كېچەكلىرىنى يۈك قىلىپ تېڭىپ ، بۇغداي ئۈنى ، گۈرۈچ قاتارلىق ئاش-
لىق ـ يېمەكلىكلەر بىلەن بىرگە تۆگە ، ئات ، ئېشەكلەرگە ئارتقانىدى .
چىمەن دوپپا ، شايى يەكتەك ، چورۇق كىيىپ ، بەلۋاغ باغلىۋالغان
بەھرام كۆتۈۋالبەگكىمۇ ، سەردارغىمۇ ، ياساۋۇلغىمۇ ئوخشىماي قالغان .
ھەتتا يەركەندىن چىققاندىن بېرى ياساتماي قويۇۋەتكەچكە ساقال ـ بۇ-
رۇتلىرى يۈزىنى قاپلاپ كەتكەنىدى . ئۇ يېزا ـ قىشلاقلارنى قويماي ئا-
رىلاپ ، ئۆتەڭ ـ بازارلاردا توختاپ كىشىلەردىن مىرزا ئەلى تاغايىنى
سوراپ ، سۈرۈشتۈردى . قەشقەر شەھىرىدىن ياپچان يېزىسىغا بارغىچە
مەستۇرە خۇتۇندەك ياسىنىپ ، قارا پەرەنجە ئارتىۋالغان پاكار بويلۇق
مىرزا ئەلى تاغايىغا ھېچكىم نەزىرىنى سالمىغاچقا ، ئۇ توغرۇلۇق كىشى-

لەردىن ئېنىق بىر ئۇچۇر ئالالمىدى ، ئىزچىلارمۇ ئىزىغا چۈشەلمىدى . بەھرامىلار ياپچانغا ئىككىنچى كۈنى كەچقۇرۇن يېتىپ بېرىشتى . سارايغا چۈشۈپ يۈك ـ تاقىلارنى ، ئۇلاغلارنى ئورۇنلاشتۇردى . ئۇلارغا قاراشقا ئىككى كىشىنى قالدۇرۇپ ، ئۇچكە بۆلۈنۈپ ، ئاشخانا ، چايخانا ، كاۋاپخانىلارغا كىرىشتى .

ئاشخانا خوجايىنى بەھرام ۋە ئۇنىڭ تۆت ھەمراھىنى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالدى ، ئالدىغا داستىخان سالدى .

ـــ غوجىلىرىمىز ، نېمە يېيىشىلا ؟ پەرمۇدە ، نان بىلەن زەپەر سالغان چاي ئىچىشەمدىلا ، ئادەمنىڭ ھاردۇقىنى چىقىرىپ ، تەننى يايراتىدىغان ئۇگرىمۇ ؟ مانتا ، پولۇ ، شورپا قاتارلىق تاماقنىڭ شاھ ـ سۈلتانلىرىمۇ بار ، قايسىسىنى كۆڭۈللىرى تارتىدۇ ـ ھە ؟ ـــ دېدى سارغۇچ قوڭۇر شاپ بۇرۇت خوجايىن .

ـــ ئاۋۋال نان ، چاي بەرسىلە ئۇستام ، چاڭقاپ ئۆلگۈدەك بولدۇق ، ـــ بەھرام يۈز ـ بويۇنلىرىدىن ئېقىپ تۇرغان تەرنى ئېرتىپ ، يەكتىكىنى سېلىپ يېنىدا قويدى ، ـــ نېمە دېگەن تىنجىق . يەلپۇگۈدەك بىر نەرسە بارمۇ ؟

ـــ ھاي چايچى ، ئوبدان دەملەنگەن چاي ئەكېلىپ بەر ، ـــ دەپ بۇيرۇپ بەھرامغا قارىغان خوجايىن بېشىنى لىڭشىتتى ، ـــ غوجام ، مەن ئۆزلىرىگە شۇنداق بىر يەلپۇگۈچ تەييار قىلىپ بېرەيكى ، ئاشخانىمىزدا بوران چىقىرىپ ، يۈرەكلەرنى سەگىتىۋەتسۇن .

ئۇ چېلەكتە سۇ توشۇيدىغان بالداقتا بىر داستىخاننى تۆت قاتلاپ ئۆتكۈزۈپ ئېلىپ كەلدى ۋە ئىككى قوللاپ تۇتۇپ ، ئۇياق ـ بۇياققا ئۇچۇرۇپ يەلپۇشكە باشلىدى . دېگەندەك بەھرامنىڭ تەرلىرى قۇرۇپ ، كۆڭلىكىنىڭ پەشلىرى ، داستىخاننىڭ بۇرجەكلىرى ، ئېسقلىق لۆڭگە ، پەشتامىلار كۆتۈرۈلۈپ يەلپۇنۇپ كەتتى .

ـــ بولدى ، رەھمەت ئۇستام ، ئەمدى بىرقاچىدىن ئۇگرە ، پەرمۇدە بەرسىلە .

ـــ بولىدۇ غوجام ، مانا ھازىر ، ـــ دېدى خوجايىن ۋە توۋلاپ

بـۇيرۇدى ، ـــ بەش قاچا ئۇگرە ، بىر كىشىگە بەشتىن ، بەش مېھمانغا يىگىرمە بەش پەرمۇدە كەلتۇرۇڭلار !

ـــ بولىدۇ ئۇستام ، مانا كەلدى ، ـــ دەپ ۋارقىراپ بىر تەخسە پەرمۇدىنى كۆتۈرۈپ كەلگەن مۇلازىم يىگىت سالام قىلىپ داستىخانغا قويدى . ئارقىدىن بەش چىنە ئۇگرىمۇ كەلتۇرۇلدى .

ـــ ھەر بىرلىرى قەشقەردىن كېلىشكەن ئوخشىماملا ؟

ئۇگرە ئىچىۋاتقان بەھرام جاۋاب بەردى .

ـــ بىز يەركەنلىك لاتىپۇرۇش ، تۇرپان ، قەشقەرلەردە تىجارەت قىلىپ يۇرتىمىزغا قايتىپ كېتىۋاتىمىز ئۇستام ، ئۆزلىرى ياپچانلىقمۇ ؟

ـــ ئەسلىم قەشقەرلىق ، سەئىدخانغا نۆكەر بولۇپ ، جەڭ ببسقـ قاندىن كېيىن يۇرتۇمغا قايتۇرغانىدى . ئاللانىڭ ئىرادىسى بىلەن ياپچانغا كـېلىپ ، ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ تۇرۇپ قالدىم دېسىلە . ھازىر بەش بالام بار .

ـــ ئۇستام ، بۇ ياپچان باي يۇرت كۆرۈنىدۇ . تولا ئۆتۈپ مەنمۇ ياقتۇرۇپ قالدىم . بۇ يەردە كاتتا بايلار ، يۇزلۇك ئادەملەر ئاز بولمسا كېرەك ؟ ـــ غەرەزلىك سوربدى بەھرام پەرمۇدىنى بىر چىشلەپ .

ـــ ياپچان ئوبدان يۇرت . شۇڭا ، مەنمۇ تۇرۇپ قالغان دېسىلە . بـۇ يەردە پايتەختدىكىدەك توشۇق بايـلار بولـمـسـمۇ ، بىرنەچچە قو-تان كالا ـ قويى ، بىرنەچچە چاقىرىم يەرگىچە يېرى بار ، نەچچە يۈز ئوتاقچىنى ئىشلىتىدىغان بايلارمۇ يوق ئەمەس . ئۇلار ئىچىدە ئابدۇغوپۇر باغدادى ھەممىدىن باي ، ھەممىدىن يۇزلۇك . ئۇنىڭ تېخى سۇلتانىڭ ۋەزىرى بولغان تۇغقىنىمۇ بار ، دېسىلە ، ـــ خوجايىن سۆزىنى توختىتىپ بوشاپ قالغان ھېجىرلارغا چاي قۇيۇپ قويدى . ئىسلىشپ كەتكەن تۇڭۇرۇككە ئورنىتىۋالغان چىراغپاينىڭ پىلىكىنى ئوڭلاپ ياندۇرۇپ ، ئاشپەزلەرنىڭ يېنىغا بېرىپ كەلدى .

ـــ ئۇستام ئېيتسىلا ، ئابدۇغوپۇر بەگ دېگەن كاتتا باينىڭ سۇل-تانىڭ ۋەزىرى بولغان تۇغقىنى بۇ يەرگە كېلىپمۇ تۇرغانمۇ ؟

ـــ بۇنى ئۇقمايمەن .

ـــ ئۇ ۋەزىرنىڭ ئىسمى ـ شەرىپنى بىلمەمدىلا ؟

ـــ ئاڭلىغان ، ئۇنتۇپ قاپتىمەن . بىر نېمە شاھ دېگەندەك قىلـ ۋىدى ، ـــ خوجايىن بېشىنى سىلاپمۇ ئېسىگە كەلتۈرەلمىدى .

ـــ قوشنا دۇكانلاردا ئۇقىدىغانلار بارمۇ ؟ ـــ بىلىشكە تەقەززا بولغان بەھرام يولدىن ئۆتۈۋاتقان كىشىلەرگە ئاشخانىغا كىرەرمىكىن ، دەپ تاما بىلەن قاراپ قالغان خوجايىننىڭ بىقىنىغا تۈرتتى ، ـــ گەپ قىلسىلا دەيمەن .

ئىتتىك بەھرامغا قارىغان خوجايىن ھەجىيىپ دېدى :

ـــ غوجام ، يولنىڭ ئاۋۇ چېتىدە بىر ساتىراش ئۇستام بار ، ئۇـ نىڭ ئۇقمايدىغىنى يوق . مەنمۇ چېچىمنى ئالدۇرۇۋۇتتىم ئۇنىڭدىن ئاڭلـ غان .

بەھرام ھەمراھلىرىغا كۆز قىسىپ قويۇپ ، ئۇگرىنى ئىچىپ تۇـ گەتتى ، دۇئا قىلىپ تۇرۇشتى .

بىر ئەمەس ، ئىككى ئەمەس ، بەش خىرىدار كىرىپ كەلگەندە ، راۋاب چېلىپ ئولتۇرغان ساتىراشنىڭ گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ كەتتى ، قويۇپ سالاملاشتى :

ـــ كېلىشسىلە بايۋەچچىلىرىم ، كېلىشسىلە ، ـــ ساتىراش خې ـ رىدارلىرىنى سۆزلاپ ئاقارتىلىپ ، زەدىۋال تارتىلغان تام تۇۋىدىكى ئۇـ زۇن ياغاچ ئورۇندۇققا ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى ، خالاتنى كىيىپ ئۇستىرىنى بىلىدى ، ـــ قېنى ، قايسىلىرى كېلىشىلا ؟ باشلىرىنى پوسـ تۇمىدەك ئاقلۇبتەي .

ـــ ماقۇل ئۇستام ، ـــ دېدى بەھرام بىرىنچى بولۇپ ئورۇندۇققا ئولتۇرۇپ ۋە سورىدى :

ـــ ئاتلىرى نېمە ئۇستام ؟

ـــ ئېتىم بىر ـــ ھاشىم ئاخۇن ، ئەمما لېكىن لەقىمىم يەتتە ، ـــ ساتىراش شۇنداق دەپ كۈلدى ـ دە ، بەھرامنىڭ بېشىنى ھۆل قىلىپ ئۇۋۇلاشقا باشلىدى .

ـــ ئۇستام ، قوللىرى بەك يۇمشاق ئىكەن ، ناھايىتى راھەتلەندىم ،

دۇكانلىرىغا خېرىدار كۆپ كېلىدىغاندۇ ـ ھە ؟ ـــ بەھرام ئۇنى گەپكە سالدى .

ـــ كېلىدۇ ئۇكا ، كەلمەمدىغان ، نى ـ نى بايلار ، سەردار ، بەگـ لەر كېلىدۇ ، ئەمىر ـ ۋەزىرلەرمۇ كېلىدۇ دېسىلە .

ـــ مۇنداق دېسىلە ، سەردار ، بەگلەرنىڭ كەلگىنى راستتۇ ، لې كىن ئەمىر ، ۋەزىرلەرنىڭ ساتىراشخانىلىرىغا كېلىدىغانلىقىغا ئىشىنەلـ مەيۋاتىمەن . پو ئاتمىغانلا ئۇستام ؟

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە غوجام . بايا مەن « ئېتىم بىر ، ھاشىم ئا ـ خۇن ، يەتتە لەقىمىم بار » دېگەنتىمغۇ ، بۇ راست . ئەمدىلەتىن قىرىققا ئۇلاشقىنىم بىلەن يەتتە لەقەملىك بولۇپ قالغان ئادەممەن ، ـــ ساتىراش چاچ ئېلىشنى توختىتىپ قاينىپلا كەتتى ، ـــ بىرىنچى لەقىمىم بويتاق ، ئۆيۈمدە خاتۇن تۇرمايدۇ ، بۇ دېمەتلىك بولغۇچە ئوتتۇز توققۇز خاتۇننى نىكاھىمغا ئاپتىمەن ، ھازىر بىرىمۇ يوق ، توۋا دېسىلە . ئىككىنچى لەقىمىم ئەخمەق ، بەزى چاغلاردا قويۇپ بەرگەن خاتۇنۇمنى ماختاپ ، ئەخمەقلىق قىلىپ قويىمەن . ئۇچىنچىسى يانتاق ، كاززاپ ـ ئالدامچىلارنىڭ كۆزىگە سانجىلغىنىم ـ سانجىلغان . تۆتىنچىسى ، قىلتاق ، مەن قىلتاق قويۇپ ، قۇچقاچلا ئەمەس ، قارىچىغىمۇ تۇتىمەن . بەشىنچىسى ، بەش ياماق ، چاچ ئالدۇرغانلا كىشىدىن بەش ياماق ئالىمەن ، ساھىل ، يېتىم ـ يېسىرلار دۇكانغا كەلسىلا بەش ياماق بېرىمەن . ئالتىنچىسى ، ئالتە بارماق ، مانا قارىسىلا ، بىر بارمىقىم باشقىلاردىن ئارتۇق . يەتتىنچىسى ، موللا تاپاق ، مەن تاپالمايدىغان تېپىشماق يوق .

ـــ ھە ، ئەمدى بىلدىم ، ئەمىر ، ۋەزىرلەرمۇ ماڭا چېچىنى ئالدۇـ رىدۇ ، دېگەنلىرى سىلى ئويلىماي تاپقان تېپىشماق ئىكەن ـ دە ؟

ـــ ۋەزىر ، ئەمىرنىڭ چېچىنى چۈشۈردۈم ، دېسەم ، مېنى پوچى ساناپ ، ئۇنى بىر تېپىشماققا چىقىرىۋەتتىلە ، زادى ئۇنداق ئەمەس ، ئۇ جانابلارنىڭ چاچ ـ ساقىلىنى ئالغىنىم راست .

ـــ قاچان ؟

ـــ تېخى يېقىندا .

ـــ قىزىق ، ئۇلار يولدىن ئۆتۈۋېتىپ دۇكانلىرىغا كىرىپتۇ ـ دە .
ـــ ياق كىرمىدى ، مەن ئۇلارنىڭ يېنىغا باردىم .
ـــ مۇنداق دېسىلە ئۇستام ، ئىشەندىم . ئۇلارنىڭ ۋەزىر ، ئەمىر ئىكەنلىكىنى قانداق بىلدىلە ؟
ھاشىم ئاخۇن ئۇستىرىنى كاپلاپ تۇرۇپ گېپىنى باشلىدى .

4

ـــ مەن سۆزلەي ، دەققەت بىلەن ئاڭلاپ ، راست ـ يالغانلىقىغا ئاندىن باھا بەرسىلە . خوش ، ئۆتكەن ھەپتە دۇشەنبە كۈنى قاش قارا-غان چاغ ئىدى . دۇكاننى ياپاي دەۋاتسام ، ئابدۇغوپۇر بەگ كېلىپ قالدى ۋە ماڭا يېقىنلاپ كېلىپ ئارغىماقتىن چۈشۈپ : « ئەسسالامۇ ئە-لەيكۈم ھاشىم ئاخۇن ، تېخى ئۆيگە كەتمەپسىلەرغۇ ؟ » دېدى . بۇنداق كاتتا باينىڭ ماڭا سالام قىلىشى بىرىنچى قېتىم بولغاچقا ھودۇقۇپ كە-تىم ۋە ئۇنىڭغا تەزىم قىلىپ : « باي ئاكا ، ئۆزلىرىنىڭ كېلىشى كۆڭ-لۈمگە ئايان بولغىنىدىن كەتمىگەن بولسام كېرەك » دېۋېدىم ، « ئۇنداق بولسا ، كاپلىغۇچ بىلەن ئىتتىك ئۇستىرىدىن ئىككىنى ئېلىپ ئاتقا مىنـ-گىشىگلا » دېدى . شۇنداق قىلىپ ، ئۇنىڭ چاھار بېغىغا بېرىپ قالدىم . قاراڭغۇ بولۇپ كەتكەچكە ، ئېنىق كۆرەلمىگەن بولساممۇ ، پىشايۋان ، ئۆيلەر ناھايىتى كۆركەم ئىدى . مېنى كاتتا ئايۋان ئۆيدىن ئۆتۈپ كىرى-دىغان بىر ئازادە ھوجرىغا باشلىدى . موربسىغا قۇيما گۈمبەز چىقارغان ئوچاق بېشىدىكى ئۇچ كۆزلۈك شامداندا شاملار يېنىپ تۇراتتى . قار-سام ، بىر ئېگىز ، بىر پاكار ، يەنە بىر ئىلمەك بۇرۇن كىشى كىمخاپ يې-كەندازدا تەكى ، ياستۇقلارغا يۆلۈنۈپ ئولتۇرۇپتۇ . سۆلتىدىن ئەيمىنىپ ئېگىلىپ سالام بەردىم . ئۇلار زۇۋان سۈرمەي مانېۋ دوپپا كىيىۋالغان باشلىرىنى بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەۋرىتىپ قويۇشتى . پەگادىلا تىزىمنى گىلەمنىڭ بۇرجىكىگە قويۇپ يۆكۈندۈم . چاكار بولسا كېرەك ئەتمالىم

چاساقال بىر ئادەم قولۇمغا سۇ بېرىپ داستىخان سالدى . بىر لېگەن پو-
لۇنى ئالدىمغا قويدى .

ـــ باقسىلا ھاشىم ئاخۇن ، ـــ دېدى مېھمانلىرىنىڭ ئالدىدا دور-
غىدەك يۇكۈنۈپ ئولتۇرغان ئابدۇغوپۇر بەگ ، ـــ تارتىنمىسىلا ، بىز
ھېلى تاماق يەۋالغان .

دۇنيادا كەمبەغەلنىڭ قورسىقىدىن باشقا نېمىسى بار دەيلا ؟ ئاللا
يەتكۈزگەن رىزقىم ، دەپ يېگىنىمنى تۇرۇۋېتىپ ، پولۇنى نىقتاپ ئاتقىلى
تۇرۇۋىدىم ، بىردەمدە لېگەن قۇرۇغدىلىپ قالدى . بىرنى كېكىرىپ ، ئۇچ
پىيالە چاي ئىچىۋەتتىم ، ئاش ئوخشىغانىكەن ، ھازىرغىچە ئاغزىمدىن
تەمى كەتمىدى .

ـــ ئىشتەيلىرى ساز ئىكەن ھاشىم ئاخۇن . ئەمدى قوللىرىنى پا-
كىز يۇيۇپ ، ئۇستىرىنى ئالسىلا ، ۋەزىر بىلەن ئەمىر جانابلىرىنىڭ
چاچ ـ ساقاللىرىنى چۈشۈرىلا ، ـــ دېدى ئابدۇغوپۇر بەگ .

ـــ نېمىدېگەن بىمەنە گەپ بۇ ، بۇ سەھرايى قىيامەتتە ۋەزىر ،
ئەمرلەر نېمە ئىش قىلىدۇ ئابدۇغوپۇر بېگىم ، بىزنى ئۇنداق مەسخىرە
قىلماي تۇغقانلىرىم دېسىلە بولمامدۇ ؟ بىزنىڭ نەرىمىز ئۇ زاتلارغا ئوخ-
شىسۇن ، ـــ دېدى ئاچچىقلاپ پاكار بويلۇق ، يوغان قورساق ئادەم ۋە
بەگكە ئالىقىنى بىلەن ئاغزىنى بېسىپ ئىشارەت قىلىپ قويدى ، كۆرۈپ
تۇردۇم . ئابدۇغوپۇر بەگ :

ـــ ۋەزىر ـ ئەمىردىن قېلىشمايلا ئەمەسمۇ تۇغقانلىرىم ، ـــ دې-
ۋىدى .

ـــ ھەر بىرلىرىنى سۇلتاندىنمۇ چوڭ بىلىپ ئويناپ دەپ قويغان
بولسا كېرەك . ھا ـ ھا ـ ھا ، ـــ دەپ كۈلدى ئىلمەك بۇرۇن .

ـــ ئويناپ سۆزلىسىلمۇ ئويلاپ سۆزلىسىلە بەگ . بىر ئېغىز گەپ
جاننى ساقلاپ قالسا ، بىر ئېغىز گەپ ئادەمنى جاندىن ئايرىيدۇ ، ـــ
دېدى ئېگىز بويلۇق ئادەم تەنبىھ بېرىپ .

ئابدۇغوپۇر بەگ قول باغلاپ. تۇرۇپ ئۆزىنىڭاھلىق ئېيتتى . بايىقى
دېدەك ئاپتۇ ـ چىلاپچى ئېلىپ كىردى ، قولۇمنى يۇدۇم . دېدەك يەنە

يۆلەنچۇكلۇك ئورۇندۇق ئېلىپ كىرىپ ، تەكچىگە تىكلەگلىك تاش ئەيـ
نەككە ئۇدۇللاپ قويۇپ چىقىپ كەتتى .

ـــ مەرھەمەت قىلسلا ئەزىز تۇغقىنىم . بۇ ساتىراش داڭلىق ئۇستا . كەسمەيدۇ ، ئاغرىتمايدۇ ؛ قولى پاختىدەك يۇمشاق . راھەتلەندۇـ رۇپ چۈشۈرۇپ قويىدۇ ، ـــ دەپ پاكار كىشىنى تەكلىپ قىلدى ئابدۇـ غوپۇر بەگ ۋە ئىتتىك ببرىپ ئۇنىڭ قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزدى ، شـايى تونىنى سالدۇرۇپ ، دوپپىسىنى ئېلىپ يىكەنداز ئۇستىدە قويدى .

ئۇ ئادەم مـسـۇاش تاز ئىكەن ئەمەسمۇ . بىلگەن بولسام ، مەخـ سۇس تازىنىڭلا بېشىنى چۈشۈرىدىغان ئۇسترا ئېلىۋالىدىكەنمەن . . . ئۇ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرۇۋىدى ، تەۋرىنىپ قاراسلاپ كەتكەن ئورۇنـ دۇققا ئاران پاتتى . چىلاپچىنى يېقىنراق قويۇپ ، ئۇنىڭ سىدام بېشىنى ھۆلدىدىم . ياغ توشۇپ قاتلىنىپ كەتكەن گەردىنىدىكى شالاڭ تۇكتىن باشقا ، سۇ قاپقىدەك بېشىدا بىر تال چاچمۇ يوق ئىدى . شۇنداق بولـ سىمۇ ئۇستىرىنى ، تاختىغا رەندە سالغاندەك يۇرگۈزۈپ ئەينەكتەك پار ـ قـىرىتىۋەتتىم . ئادەتتە تاز دېگەننىڭ كۆپى كوسا كېلىدۇ ، لېكىن بۇ بەگچەك پاكارنىڭ تېخى بىرلىكمۇ ئۆسمىگەن ساقلى چېقىر تىكەندەك يـېرىك ئىكەن . ئالدۇرغىنىغا ئۇزۇن بولمىغاندەك قىلاتتى ، ئىلگىرى قو ـ يـۇق سۈپۈرگە ساقاللىق ئىكەنلىكىدە گۇمان يوق ئىدى . نېمىشقا چۈـ شۈرۈۋەتتىكىن ؟ بۇنىڭدا چوقۇم بىر سىر بار ، دەپ ئويلىدىم ـ دە ، سا ـ قلىنى پاكىز قىرىپ ، بۇرۇن ، قۇلاق تۆشۈكلىرىدىكى سېرىق تۈكلەر ـ نىمۇ قايچىلۇەتتىم . ئاغزى ئاپتاپتا قالغان ئۆچكە گۆشىدەك سېسىق پۇرايدىكەن ، ئۇ تۇرۇپ كەتكۈچە ئاران چىدىدىم . ئۇنىڭدىن كېيىن ئېگىز بويلۇق كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭمۇ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئېلىپ پوستۇمىدەك ئاقلۇەتتىم . ئىلمەك بۇرۇنىڭكىنىمۇ چۈشۈردۇم .

ئابدۇغوپۇر بەگ ماڭا كۆمۈش يامبۇنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ :

ـــ ھاشىم ئاخۇن ، ئەتە كېتىڭلار ، چېچىنى ئالدۇرىدىغان ئىككى ئوغلۇم بار ئىدى ، ئۇخلاپ قاپتۇ ، ـــ دېدى ۋە مېنى ھويلىغا باشلاپ چـىقىپ ، بىر دېدەككە تاپشۇردى . ئۇ مېنى ئېغىل يېنىدىكى بىر ئۆيگە

باشلاپ ، شۇ يەردە ئۇخلىشىمنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى .

ئون سەر كېلىدىغان كۆمۈش يامبۇ ببلىمدە تۇگۈكلۈك ، شېرىن خىياللار ئىلكىدە ئۇيقۇم كەلمەي ياتاتتىم ، ئىككى ـ ئۈچ ئايالنىڭ ئاۋازى قۇلىقىمغا كىرىپ قالدى . تۇرالماي قوپۇپ كەتتىم . ئىشكنى ئاستا ئېچىپ هويلىغا چىقسام ، تۆت خاتۇن باغقا كىرىپ كېتىۋېتىپتۇ ، بەدىنىم تىترەپ كەتتى . خۇدايىم مېنى خاتۇن ـ قىزلارغا هېرىس قىلىپ يارىتىپتىكەنتۇ ، بويىتاق قىلىپ قويۇپتىكەن . بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ باغقا كىردىم . خاتۇنلارنىڭ بىرى جىن چىراغ كۆتۈرۈۋالغانىدى . تاھارەت سۇندۇرغىلى چىققانلىقىدا گەپ يوق . خالا باغنىڭ بىر چېتىنده ئىكەن . ئۇلار خالاغا بارمايلا زوڭ ئولتۇرۇشتى . بىر چاغدا ئۈچ خاتۇن ئارقا ـ ئارقىدىن تۇرۇپ مېڭىشتى .

ـــ ئايخان ، سېنى قاچانغىچە ساقلاپ تۇرىمىز ؟ ـــ دېدى بىر ئايال .

ـــ خېنىم ، قورسىقىم ئاغرىپ كەتتى ، هەر بىرلىرى كىرىپ كېتىۋېرىشسىلە ، مەن هاجەتىمنى راۋا قىلىپ قىلىپ كىرەي ، ـــ دېدى بىر ئايال ۋە ئەنجۇر تۇۋىدە ئولتۇرغىنىچە قالدى .

ئۈچ خاتۇن چىراغنى ئېلىپ ، غىتىلداپ مېڭىپ ئۆيگە كىرىپ كېتىشتى . قاراڭغۇدا تازا تىكىلىپ قاراپ ، زوڭ ئولتۇرغان ئايالنى مارىدىم . ئادەم ئاتامنى ئازدۇرغان شەيتانىنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرىدىم ، ئۇ ئايال تۇرۇپ ئىشتانىبېغىنى ئېتىۋاتقانىدا مۆكۈنۈۋالغان ئۇجمە دەرىخىنىڭ كەينىدىن چىقتىم ـ دە ، تاقلاپ بېرىپ ئۇنى قۇچاقلىۋالدىم .

ـــ سابىر قىلىۋېتىڭ ، بېگىم تېخى ئۇخلىمىدى . ئەتە ، ماقۇلمۇ ؟ ـــ دېدى پىچىرلاپ ئۇ ئايال .

بۇنداق گەپكە كۆكلۈم ئۇنامدىغان ، تېخى چىڭ قۇچاقلاپ گەپ قىلماقچى بولغان ئاغزىغا شۆلگەي ئاققان لەۋلىرىنى چىڭ بېسىپ تۇرۇۋالدىم . گۈناھ ئۆتكۈزدۇم . . . سابىر ئەمەسلىكىمنى بىلگەن بۇ چوكان ئىشتىنىنى كىيىپلا يۈگۈرگىنىچە باغدىن چىقىپ كەتتى . ئوتتەك قىزىغان تېنىم ئېرىقنىڭ مۇزدەك سۇيىدە سەگىدى ، يۇيۇنۇپ كىيىنۋال-

ىدىم .

باغدىن چىقىپ ، بېگىمنىڭ مېھمانلىرى بىلەن تېخىچە ياتمىغانلىقىنى چىراغنىڭ ئايۇزان بوسۇغىسىغا چۈشكەن شولىسىدىن بىلدىم . ئۇلارنىڭ نېمە ئىش قىلىۋاتقانلىقىنى بىلگۈم كېلىپ ، بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئايۇانغا كىردىم . ھوجرىدىن گۇدۇكشىغان ئاۋاز ئاڭلاندى . يېقىن بېرىپ ھوجرىنىڭ ئىشىكىگە قۇلىقىمنى ياقتىم . ھوجرا ئۆيىدىن كاۋاپ پۇرىقى كېلىپ تۇراتتى . ئۆي ئىچىدىكىلەر نېمە توغرۇلۇقتۇر پاراڭلىشىۋاتقانىكەن ، ئۇلاردىن پەقەت ئابدۇغوپۇر بەگنىڭلا ئاۋازىنى پەرق قىلالىدىم . قالغانلار ئەلۋەتتە مەن چېچىنى ئالغان مېھمانلار ئىدى . باشتا ئۇلارنىڭ گەپ ـ سۆزىنى ئېنىق ئاڭلىيالمىدىم ، پەقەت بىر ـ بىرىنى ۋەزىر ئەزەم ، ئەمىر جانابلىرى دەپ ئاتاشقىنىنى ئاڭلىدىم . بىر چاغدا ئابدۇغوپۇر بەگنىڭ : « قارا تىكىن ھەر بىرلىرى يوشۇرۇنۇپ تۇرۇشقا ئەڭ مۇۋاپىق . . . ئەتراپى خىلۋەت ، ئۇ يەردە مېنىڭ بىر ئىنىم بار ، ئىسمى ئابدۇسوپۇر بەگ . . . » دېگىنىنى ئاڭلاپ قالدىم . شۇنىڭ بىلەن ئابدۇغوپۇر بەگنىڭ مېھمانلىرىنىڭ قانداقتۇر بىر ئىش بىلەن پايتەختتىن قېچىپ كەلگەن ۋەزىر ـ ئەمىرلەر ئىكەنلىكىنى بىلدىم ۋە ئابدۇغوپۇر بەگ مېنى نېمە ئۈچۈن بۇ كېچە بۇ يەردە قوندۇرۇپ قالغانلىقىنى چۈشەندىم . ئىچىمگە بىر قورقۇنچ چۈشۈپ ، دەرھال كەينىمگە ياندىم . شۇ كېچە قورقۇنچتىن ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالمىدىم . سەھەرگە يېقىن ئۇخلاپ كەتسەم كېرەك ، بىر چاغدا يەر ئاستىدىن ئاڭلانغاندەك تۇيۇلغان :

ـــ ھاشىم ئاخۇن ! ـ دېگەن ئاۋازدىن ئويغىنىپ كەتتىم . كۈن خېلىلا كۆتۈرۈلۈپ قالغانىكەن ، ـــ كاپىردەك ئۇخلاپ كەتتىڭلارغۇ ، چاي ئىچىۋېلىپ ئوغۇللىرىمنىڭ بېشىنى چۈشۈرۈپ قويۇڭلار .

ئابدۇغۇپۇربەگ شۇنداق دەپ ئۆيگە كىرىپ كەتتى .

چايدىن كېيىن ئىككى بايۋەچچىنىڭ چېچىنى ئالدىم . كېتەي دەپ چىقسام ، بەگنىڭ بىرنەچچە چاكىرى بېشىمىزنى چۈشۈرۈپ قويۇپ ئاندىن كەتسىلە ، دەپ تۇرۇۋالدى ، ماقۇل دېمەي نېمە ئىلاج ، پېشىنگىچە ئون نەچچە كىشىنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئالدىم . ماڭاي دەپ تۇرسام ،

ئاشخانىدىن يۇزى يېرىم ئوچۇق چىراپلىق بىر چوكان چىقىپ ماڭا قاراپ تۇرۇپ قالدى ۋە قولى بىلەن يۇزىنى توتۇۋېلىپ قېچىپ كىرىپ كەتتى. شۇندىلا مەن ئۇنىڭ تۇندە خېنىملار بىلەن ھاجەتكە چىققان مالايلىقىنى بىلدىم، يۇرىكىم دۇپۇلدەپ كەتتى. شۇ ئارىدا ئابدۇغوپۇربەگ مېھمانلىرىنى ئۇزىتىپ چىقتى. ھېلىقى پاكار، ئېگىز ئىككىسى بىلەن ئىلمەك بۇرۇن ئادەم دېھقانلاردەك كىيىنىۋالغانىدى. ئۇلار بىلەن يەنە يىگىرمىدەك ئادەم ئات ـ خېچىرلارغا خېلى كۆپ يۈك ئارتىپ ئۇزاپ مېڭىشتى. بايىنىڭ مەن چېچىنى چۈشۈرۈپ قويغان ئىككى ئوغلىمۇ ئۇلار بىلەن بىرگە كەتتى. ئۇلارنى كۆرگەن كىشى ھاشاغا ماڭغان دېھقانلار ئىكەن، دەپ قالاتتى.

ـــ ھاشىم ئاخۇن، بىزنىڭ ئۆيگە كەلگىنىڭلارنى ئۇنتۇپ كېتىڭلار، بىراۋغا تىنغۇچى بولماڭلار. ئەگەر ئۆيۈمدە قونغىنىڭلار كىشىلەرنىڭ ئاغزىغا چىقىپ قالسا، چۆچىنى بويىندىن ئۇزۇپ تاشلىغاندەك بېشىڭلارنى ئۇزۇپ تاشلايمەن، ـــ دېدى ئابدۇغوپۇر بەگ ماڭا تەرىنى تۇرۇپ قاراپ.

ـــ ماقۇل بېگىم، دېگەنلىرىدەك قىلىمەن، ـــ دەپ ۋەدە بەردىم.

ئۇ ماڭا يەنە بىر يامبۇ بەردى. زاۋال ۋاقتى بىلەن ئۆيگە پىيادە يېنىپ كەلدىم ۋە موك چۈشۈپ، ئەتىسى ئەتىگەنگىچە ئۇخلىدىم. يەتتىنچى لەقىمىم موللا تاپاق ئەمەسمىدى، ئاخىر تاپتىم.

ـــ نېمىنى تاپلا ئۇستام؟ ـــ ھاياجانلانغان بەھرام ئالدىراپ سورىدى.

ـــ ھېچنېمىنى، سىلەرگە بايا تىن نېمىلەرنى دېدىم ـ ھە! ئېسىم قۇرۇسۇن، ئۆلەي، دېگەنلىرىمنىڭ ھەممىسى يالغان. كاللامنىڭ كېتىشىنى بىلىپ تۇرۇپ سۆزلەپ كېتىپتىمەنا، بولدى، سۆزلىمەيمەن، مەن ئۇنداق ئەخمەق ئەمەس، ـــ ھاشىم ئاخۇن كۈتمىگەندە دېگەنلىرىدىن تېنىۋالدى.

بەھرام ساتىراشنىڭ ئېيتقانلىرىدىن تاغايى ۋە شاھ مۇھەممەدلەر ئابدۇغوپۇر بەگنىڭ ئۆيىگە كەلگەنلىكىنى، كېيىن خوتەننىڭ قارا تىكىن

دېگەن يېرىگە قېچىپ كەتكەنلىكىنى بىلىپ بولغاندى ، شۇڭا ئۇ چاندۇرماي :

ـــ ئۇستام ، نېمە ، قورقۇۋاتاملا ؟ قورقمىسلا ، سىلىنى ئابدۇغوپۇر بەگكە چېقىپ قويمايمىز . بىز ئۇ ئادەمنىمۇ تونۇمايمىز ، بىز بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان سودىگەر ، ـــ دەپ قويدى ۋە ساتىراشنى گۇمانلاندۇرۇپ قويماسلىق ئۈچۈن تاغايى توغرىسىدا باشقا سورىمىدى .

5

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىنى بېسىپ ئۆتۈشكە ئابدۇرېشتخانىنىڭ كۆڭلى قېيماي ، قەشقەرگە خەۋەرچىنى ماڭدۇرۇۋېتىپ ، ئېتىنى چوڭ يولدىن مەشھەدكە بۇرىدى . ئەكرەم ئۇنىڭغا يانداشىپ كېلىۋاتاتتى . يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى سۆگەت ، جىگدە دەرەخلىرى ئۇيقۇغا كەتكەن مومايدەك قىمىرلىمايتتى . تىنجىق ئىسسىقتا قۇشلارمۇ ئۇۋۇسىدىن چىقمىغانىدى ، پەقەت ئېرىقتا ئېقىۋاتقان سۇنىڭ شىرىلدىشىلا ئاڭلىنىاتتى . قىزىغان شېخىل تاشتىن ئىسسىق ئۆرلەيتتى . ئۇلار جىگدە پۇراپ تۇرغان بۇ تاشلىق يولنىڭ ئۆستەڭ كېسىپ ئۆتكەن يېرىگە سېلىنغان كۆۋرۈك ئۈستىگە كەلگەندە ئابدۇرېشتخان بىرىنچى بولۇپ ئاتتىن چۈشتى . ئارقىسىدىكى يۈزدىن ئارتۇق خاس نۆكەر ئەمىر ـ ئەركانلارمۇ پىيادە بولۇشتى .

لەشكەرنىڭ كۆپ قىسمى مارالبېشىدىن ئۈدۈل يەركەنگە ماڭدۇرۇۋېتىلگەن ، قالغان قىسمى قەشقەرگە كەتكەن ، شاھقا ھەمراھ بولۇپ ، ۋەزىر ، ئەمىر ، سەردارلار بىلەن خاس نۆكەرلەر قالغانىدى .

ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مەقبەرىسىنىڭ ئىككى يېنىغا مۇنار چىقىرىلغان پەشتاقلىق دەرۋازىسىنىڭ لىم ياغاچتىن قىلىنىپ ، سىر بېرىلگەن بوسۇغىسىدىن ئۆتكەن ئابدۇرېشتخان چىمەنزارلىق كاتتا سەيناغا قەدەم قويدى . بۇ بۇغراخان مەقبەرىسى ئالدىدىكى سەيلىگاھ بو-

لۇپ ، ئوتتۇرىدىكى چوڭ كۆلدىكى لىپمۇلىق سۇ سۇرتۇلگەن ئەينەكتەك تىنىق ئىدى . تىكلەشكەن قۇياش شولىسى كۆلنىڭ جىمىرلاپ تۇرغان يۈزىدە ئالتۇن لېگەندەك پارقىراپ ، ئاجايىپ گۈزەل مەنزىرە ھاسىل قىلغانىدى . كۆلدە قارا كۇمۇتىلار ئۇزۇشۇپ ئويناشاتتى ، بېلىجانلار پىلىتىلاپ شۇڭغۇشاتتى . كۆلنىڭ قۇمساڭغۇ گىرۋەكلىرى يېشىل بەرقۇت زەردىۋالدەك لەش باغلاپ كەتكەنىدى . سۇ يالاپ ، يىلتىزى ئېچىلىپ قالغان سۆگەت ، تېرەكلەر ئەتراپىغا ئاپتاپ چۈشۈرمەيتتى .

سۇلتاننىڭ كەلگىنىدىن خەۋەر تاپقان خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئېتىكاپخانىدىن ئىتتىك چىقىپ ئابدۇرېشىتخان بىلەن كۆرۈشتى . ئۆسكىلەڭ ساقال ـ بۇرۇتىغا زادىلا تەڭ تەگمىگەن قويۇق قارا قاشلىق ، بويلۇق ، كېلىشكەن بۇ كىشىنىڭ بېشىدا سەللە ، قولىدا تەسبىھ بار ئىدى . ھىجرىيە 940 ـ يىلىنىڭ بېشىدا سەمەرقەنتتىن قەشقەرگە كېلىپ ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىغا تىلاۋەتكە بارغاندا ، شەيخلەرنىڭ تەلىپى بىلەن بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانىدى .

ئابدۇرېشىتخان شەيخلەر ، مۇلازىم ، خادىملار ۋە زىيارەتكە كەلگەن ئامما بىلەن سالاملاشقاندىن كېيىن كۆلنىڭ شەرقىي جەنۇب تەرىپىگە سېلىنغان ھاممامغا كىرىپ غۇسلى قىلىپ چىقتى . بىرلا ۋاقىتتا ئەلچىلىك ـ ئاتمىش ئادەم يۈيۈنالايدىغان بۇ ھاممام ، ئالدىنقى يىلى سەئىد خاننىڭ پەرمانى بىلەن قايتا كېڭەيتىپ ياسالغان سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرى بىلەن بىرگە بىنا قىلىنغانىدى .

ئابدۇرېشىتخان ھەمراھلىرى بىلەن مەقبەرە يېنىدىكى مەسچىتتە پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان روھىغا ئاتاپ ، ئىككى رەكەت نەپلە ناماز ئوقۇدى . ئورنىدىن تۇرۇپ ، پەنجىرىلىك تۆت چاسا ئۆي ئىچىدىكى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان قەبرىسىنى زىيارەت قىلىپ ، سۇرە « ياسىن » نى قىرائەت قىلدى . ئۇ مەقبەرىدىن يېنىپ چىققاندا :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان ئالىيلىرى ، ئامان ـ ئېسەن كېلىپلا ، ـــ دەپ سالام بېرىشتى بىرى ياش ، بىرى ياشانغان تەمبەل ئىككى

كىشى .

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! ــ ئابدۇرېشىتخان جاۋاب سالام قىلدى ۋە ، ــ سىلەر قەشقەردىن كەلدىڭلارمۇ ؟ ــ دەپ سورىدى .

ــ ھازىر كەلدۇق ئالىيلىرى . ياساۋۇلنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپلا يولغا چىققانىدۇق ، ــ دېدى ياش كىشى ، ئۇنىڭ بېشىدا كۇمۇش ئوتقات قادالغان يېشىل سەللە بار ئىدى .

ــ سىز مىرزا ئويۇل ھادىبەگنىڭ ئوغلىمۇ ؟

ــ شۇنداق ئالىيلىرى . پېقىرنى تونۇۋالدىلا ، بۇ جاناب مىرزا ئەلى تاغايى زىندانغا تاشلىغان ئابدۇۋاھىتبەگ بولىدۇ . يوللىرىغا كۆپ قارىغانىدۇق .

ــ سىلەر بىلەن كۆرۈشكىنىمگە خۇش بولدۇم ، ــ ئابدۇرېشىتخان تۇرۇپ قېلىپ سورىدى ، ــ سەردار بەھرام قەشقەردە قالدىمۇ ؟

ــ ياق ئالىيلىرى ، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئىز ــ دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن ئىزدەپ كەتتى .

ــ ئىز ــ دېرىكىنى ئېلىش ئۈچۈن ؟ ــ ئابدۇرېشىتخان ئەجەبلەنگەندەك بولدىيۇ ، ئەھۋالنى چۈشەنگەندەك قىلىپ بېشىنى چايقاپ قويدى ، ــ خەير ، سىلەر ئەنجۇردىن بىر ئاز يەۋېلىڭلار . قەشقەرگە بېرىپ سۆزلىشەيلى . ئاتۇشقا كېلىپ ، شېخىدىن ئۇزۇپ ئەنجۇر يېمىگەن كىشى ئارماندا قالىدۇ .

ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىنى چاقچاق بىلەن چۈشۈرگەن بولسىمۇ ، جىددىيلىشىپ قالغانىدى . « مىرزا ئەلى تاغايى قارشىلىق كۆرسەتمەيلا قېچىپتۇ ــ دە ، ئۇنى تۈتۈپ جازالىمسام ، ئاۋامغا يۈز كېلەلمەيمەن » دەپ ئويلىدى .

ــ ئەمىر ، بىز يولغا چىقايلى ، ــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئەكىرەمگە .

ــ بولىدۇ ، سۇلتان ئالىيلىرى .

ئەكرەم ۋەزىر ، سەركەردىلەر بىلەن ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەينىدىن ماڭدى .

ئابدۇرېشتىخان قەشقەرگە نامازدىگەر ۋاقتىدا كەلدى . ئاق ئوردا ئىچىدىكى سەئىدخان كەلگەندە چۇشىدىغان خان قەسرىگە چۇشتى . نامازدىن پارىغ بولۇپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بارلىق ئەمىر ـ ئەركانلىرى بىلەن كۆرۈشتى . مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ مىرزا ئەلى تاغايى قەشقەرگە كەلگەندىن بېرى بۇز بەرگەن ئەھۋاللارنى تەپسىلىي سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ئابدۇرېشتىخان ئوبۇل ھادىبەگدىن سورىدى :

ـــ سەردار بەھرامدىن خەۋەر يوقمۇ ؟

ـــ يوق ئالىيلىرى ، ئەمىر تۇرغۇنبەگدىنمۇ يوق . شەھەر ۋە يېزا ، بازارلارنى ئالا قويماي تەكشۈرۈۋاتىمىز .

ـــ ئەمىر تۇرغۇنبەگ بىزگىمۇ ئۇچرىمىدى . يېزا ـ بازارلارنى ئايلاپ ، توختاپ ماڭمىغانلىقىمىز ئۈچۈن ، ئۆتۈشۈپ كەتكەن ئوخشايمىز . خەۋەر بولۇپ قالار . ھەر ئىككىيلەنگە غەيۇر چاپارمەنلەردىن ئەۋەتىلگەن ، خەۋىرىنى ئېلىپ كەلسۇن . مىرزا ئەلى تاغايى غەلۋىردە سۇ توختىتالايدىغان مەككارلاردىن ، ئالىمادىس يوشۇرۇنۇپ تۇرۇپ ئۇلارنى قاپقىنىغا چۈشۈرۈۋالغان بولسا ، كۆپ زىيان تارتىپ كېتىمىز . مەن قەشقەردە تۇرۇپ ئۇلاردىن خەۋەر كۈتىمەن .

ـــ بولىدۇ ئالىيلىرى ، دەرھال چاپارمەنلەرنى يولغا سالاي .

ـــ توختاڭ سەرمۇنشى ، ـــ ئابدۇرېشتىخان ئۇنى توختىتىۋالدى ، ـــ سىز بۈگۈندىن ئېتىبارەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ خىزمىتىگە رىياسەتچىلىك قىلغايسىز .

ـــ پېقىر ياش ، بېشىمدىن كۆپ ئىش ئۆتمىگەن ، شۇڭا باشقا ۋەزىر ، ۋۇزرالاردىن بىرى رىياسەتچىلىك قىلىپ تۇرسا خان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ قول قوشتۇرۇپ .

ـــ ئەقىل ياشتا ئەمەس ، باشتا . ۋەزىر ، سەردارلار بىلەن كېڭىشىپ باشقۇرمامسىز ؟ بۇ مېنىڭ پەرمانىم .

ـــ خوپ ئالىيلىرى .

ئەمىر ـ ئەركانلارنىڭ كۆپى باش لىڭشىتىپ ، سۇلتانىنىڭ پەرمانىنى قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى . ئابدۇۋاھىت بەگنىڭ چىرايىدا تەم

بەسسۇم پەيدا بولدى .

ئوبۇل ھادىبەگ ئابدۇرېشىتخانغا تەشەككۇر ئېيتىپ ئەمر ـ ئەر-كانلار بىلەن چىقىپ كەتتى .

خان قەسرىنىڭ دېرىزىسىگە كەچكى شەپەق جۇلا تاشلىدى . تا-غايىنىڭ تېخىچە تۈتۈلمىغىنىدىن كۆڭلى غەش بولغان ئابدۇرېشىتخان پەردىنى قايرىپ خىيالچان نەزىرىنى تاشقىرىغا قاراتتى . قەسىر ھويلىسىدا خىلمۇخىل گۈللەر يەلپۇنۇپ ، خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى . ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كۆلچەكتىكى سۇ نوردىن چۈشۈۋاتقان سۈنىڭ بېسىمىدا يېنىك چايقىلىپ تۇراتتى . كۆل بويىدىكى مەجنۇنتالغا ئېسىپ قويۇلغان قەپەسلەردىكى تومۇچۇق ، تورغايلار چاڭىلداپ سايراۋاتاتتى . نېمىدېگەن گۈزەل كەچكى مەنزىرە بۇ ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆڭلى ئېچىلغاندەك بولدى .

ئابدۇرېشىتخان بامداتتىن بۇرۇن تۇرۇپ كەتتى . ناشتىدىن كې-يىن دادىسى يارلىق چۈشۈرۈپ ياساتقان خانلىق مەدرىسە ، ساقىيە مەد-رىسلەرگە بېرىپ ، تالىپلارنىڭ ئوقۇش ئەھۋالىنى كۆردى ، ھۈجرىدا دەرس تەكشىدى ، ئالىملار بىلەن ھەمسۆھبەت بولدى ، مۇددەرىس ۋە تا-لىپلارنىڭ ئوقۇش ـ ئوقۇتۇش ، تۇرمۇش راسخوتىغا قوشۇپ ئىشلىتىش ئۈچۈن بەش مىڭ سەر كۈمۈش بەردى . شەخسلەر ئىلكىدە بولمىغان شەھەر ئەتراپىدىكى بوز يەردىن ئىككى يۈز چارەك كېلىدىغان زېمىننى مەدرىسلەرگە ۋەخپى قىلىپ بېرىشكە يارلىق چۈشۈردى .

ئىككىنچى ھەپتىسى ئابدۇرېشىتخان مىرزا ئوبۇل ھادىبەگنى ئېلىپ ئىستىقامەت ئۈچۈن يۈسۈپ خاس ھاجىپ مازىرىغا چىقتى . قىزىل دەر-ياسى بىلەن تۈمەن دەريانىڭ قوشۇلغان يېرىگە جايلاشقان بۇ مازارمۇ زىيلىشىپ كەتكەنىدى . ئۇ ئىتتىكاپخانا ، مەسچىت ، گۈمبەز ، پەشتاقلارنى تەپسىلىي كۆرۈپ بېشىنى چايقىدى .

ـــ مازار خەتەر ئاستىدا قاپتۇ ، يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىلىم ئەھ-لىگە پىر ئۇستاز بولۇپ ئۆتكەن ، نەچچە يۈز يىلدىن بېرى نامى ئۇنتۇل-ماي كېلىۋاتقان مۇتەپەككۇر ئالىمدۇر . بۇ مازارنىڭ ئۆرۈلگىنىدىن تەخ-

تىنىمىك ئۆرۈلگىنى خوپتۇر . شۇڭا ، مۇڭاپىق ئورۇنغا يۆتكەش ئىنتايىن زۆرۈر .

ـــ باش ئۇستىگە سۇلتانىم ، بۇ ۋەزىپىنى پېقىرغا تاپشۇرغايلا .

ـــ تاپشۇردۇم مىرزا ، خانلىق خەزىنىسىدىن ئون مىڭ سەر كۈمۈش مازارنى قايتا بىنا قىلىش ئۈچۈن بېرىلىدۇ .

ئۇلار قايتقۇچە بۇ ھەقتە كۆپ مەسلىھەتلەشتى .

شۇنداق قىلىپ ئون نەچچە كۈن ئۆتتى . ئابدۇرېشىتخان ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن دىۋانخانىغا كىرىپ ، ئوبۇل ھادىبەگ باشلىق ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن كۆرۈشۈپ تۇراتتى ، ئوبۇل ھادىبەگ بەھرامىلار-نىڭ خەۋىرىنى ئۇقۇشقا ئەۋەتكەن چاپارمەن قارا تەرگە چۆمگەن ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە ئوردىغا كىرىپ كەلدى . ئۇ دىۋانخانىغا پىيادە كىرىپ سالام بەجا كەلتۈرۈپ دېدى :

ـــ خان ئالىيلىرى ، سەردار بەھرام ھەمراھلىرى بىلەن كېلىۋاتىدۇ .

ـــ قەيەردە قالدى ؟ دەرھال ئالدىمغا كىرسۇن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان

چاپارمەن « خوپ ئالىيلىرى » دەپ كەينىچە مېڭىپ چىقىپ كەتتى . ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇستۇبشى توپا ـ چاڭغا مىلەنگەن ، چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن بەھرام كىرىپ كەلدى ۋە ئابدۇرېشىتخانغا سالام بەردى . ئابدۇرېشىتخان جاۋاب سالامدىن كېيىن :

ـــ مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئىز ـ دېرىكىنى ئالالىدىڭلارمۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى .

ـــ ئالدۇق ئالىيلىرى ، ئۇ خۇنپەر خوجا شاھ مۇھەممەد بىلەن خوتەننىڭ قارا تىكىن دېگەن يېرىگە قېچىپ كېتىپتۇ ، ـــ دېدى بەھرام تۇتۇپ كېلەلمىگىنى ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىپ .

ـــ دەرھال يولغا چىقايلى . ئۇنى تۇتمىغۇچە پايتەختكە قەدەم باسمايمەن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ كۈتۈۋالبەگ ، سىز ئالدىمىزدا يولغا چىقىپ ، ئۇ مۇناپىقنىڭ مۆكۈنگەن يېرىنى تېپىڭ ، زىنھار قاچۇرۇپ

قويماڭلار .

ـــ باش ئۇستىگە ئالىيلىرى ، ـــ سەردار بەھرام ئۇچقاندەك چەقىپ كەتتى .

6

ئابدۇرېشىتخان پېشىن نامىزىنى ئۆتەپ ، ۋەزىر ـ ۋۇزرا ، ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن ئاتلىنىپ يولغا چىقتى . ئۇلار يەكەندىمۇ توختىماي ، توققۇز كۈن دېگەندە خوتەنگە يېتىپ باردى . ئەھلى خوتەن بۇ سۈلتاننى ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن قىزغىن قارشى ئالدى . خوتەن شەھەر دەرۋازىسىدىن ئوردىغىچە ئاق پايانداز سېلىپ ، مىڭلىغان خەلق ھۆرمەت بىلدۈردى .

بەھرام خەلقنىڭ ياردىمى بىلەن مىرزا ئەلى تاغايىنى قارا تىكىندىن تۇتۇپ كەلدى .

تاغايى بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەدنىڭ باشلىرىغا تاغار كىيگۈزۈپ قويۇلغان ، ئۇلارغا ئەگىشىپ قاچقان سەردار ، بەگلەر ، سىپاھلار چەمبەرچاس باغلانغانىدى . تاغايى بىلەن شاھ مۇھەممەدنىڭ بېشىدىكى تاغارلار خوتەن ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئالدىغا كەلگەندە ئېلىۋېتىلدى . ئوردىنىڭ بارلىق ياساۋۇل ـ نۆكەرلىرى يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە سەپراست بولۇپ تۇراتتى ، ئۇلار تاغايى قاتارلىق ئاسىيلارنى كۆرۈپلا قىلىچلىرىنى باش ئۇستىگە كۆتۈرۈشتى . ئوردا دەرۋازىسى ئۇستىدىكى ھەيۋەتلىك پەشتاقتا بۇغرا ـ كانايلار چېلىندى . شۇ ھالدا بەھرام ئۇلارنى ئالدىغا سېلىپ ئوردىغا ئېلىپ كىردى .

ئابدۇرېشىتخان قىلىچ كۆتۈرۈپ تۇرغان نۆكەر ، ياساۋۇللارغا قاراپ قورقۇپ ، تىترەپ كېلىۋاتقان مىرزا ئەلى تاغايىنى كۆرۈپ ، چىرايىغا شۇ ھامان كۈلكە يۈگۈردى . تاغايى ئابدۇرېشىتخاننى كۆرۈپ ، تىزلىنىپ ماڭغىنىچە ئالدىغا كەلدى .

ـــ خان هەزرەتلىرى ، ئازغۇن قوللىرىنىڭ بىر قوشۇق قېنىدىن كەچسىلە ، بىلمەپتىمەن ، ـــ دېدى ئۇ يېلىنىپ . تاغايىنىڭ ئوڭ قولىقى بىلەن ئوڭ قولى جەينەكتىن يوق ئېدى . ئوڭ قولىقىنىڭ ئورنىدا قىپقىزىل قان قاقاش بولۇپ قالغانىدى . ئوڭ يېڭى بوش ، ساڭگىلاپ تۇراتتى . بېشىغا ياغلىشىپ كەتكەن شاپاق دوپپا كىيىۋالغان ، ئۇزۇن تونچا تىكىلگەن چوتا كۆڭلەك لاي بولۇپ كەتكەن چورۇقىغا تېگىپ قالغانىدى . چۈچىلىق ئىشتانىبېغى ساڭگىلاپ تۇراتتى . ئىلگىرى سەمرىپ ساماندىق تەققان تاغاردەك بولۇپ كەتكەن تاغايى مۇشۇ بىر ئاي ئىچىدە ئورۇقلاپ ئورا كۆز بولۇپ قالغانىدى . ئۇنى كۆزدىن كۆچۈرگەن ئابدۇرېشىتخان تەقدىرنىڭ بۇ كارامىتىگە قايىل بولۇپ سورىدى :

ـــ سېنىڭ باشقا سۆزۈڭ بارمۇ ؟

ـــ بار ، سۇلتان ئالىيلىرى ، بار ، گۇناھىمدىن ئۆتسىلە ، ـــ تاغايى ئۆمىلەپ كېلىپ ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئايىغىغا باش قويدى .

ـــ سېنىڭ گۇناھىڭدىن ئۆتۈش مۇمكىنمۇ ؟ ياق ! سەن ئۆلۈمگە مەھكۇمسەن . خانلىقىمىزنىڭ يۆلەنچۈكى ، داناسى ، ساداقەتمەنلەرنىڭ ئۇلگىسى بولغان ئۇستاز سەئىد مۇھەممەد مىرزا ، ئەلى سەئىد كۇلداشلارنى سەن بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەد ماكا چېقىپ خاتا ھالدا قەتل قىلغۇزۇشتۇڭ . مەن ئۆزۈمنى كەچۈرمەيمەن ، سېنىمۇ كەچۈرمەيمەن . ئېيتقىنا ، مەرھۇم ئۇستازنىڭ ئىككى ئوغلىنى نېمىدەپ ئۆلتۈردۈڭ ؟ بىگۇناھ ۋەزىر ، سەردارلارنى ، ئۇلارنىڭ ئائىلە ـ تاۋابئاتلىرىنى نېمە ئۈچۈن زىندانغا تاشلىدىڭ ؟ ـــ پۈتى بىلەن ئۇنى تېپىۋېتىپ سورىدى ئابدۇرېشىتخان غەزەپى قاينىاپ .

بىر يۇمىلاپ يېتىپ قالغان ۋە چىرايى ئاغرىقتىن كۆكۈرۈپ كەتكەن مىرزا ئەلى تاغايى :

ـــ مەن ، مەن . . . ـــ دەپ سۆزلىيەلمەي قالدى .

ـــ سەن تاغام مەنسۇرخاننى قاچۇرۇۋەتتىڭ ، ئىنىم رۇستەمبەگنى قەتل قىلدىڭ . بۇنىڭ بىلەن قالماي سەردار بەھرامنىڭ ياشانغان ئانىسىنىمۇ ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتىڭ . سەن بۇ قانخورلۇقلىرىڭنى ئاشكارىلانمايدۇ ،

دەپ چۆچۈرىنى خام سانىغانىدىكى . جانابىي ئاللا ئۆزى ئادىل ، ھەممە قىلمىشلىرىڭنى ئاشكارىلىۋەتتى .

ـــ ياق ، ياق ، بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە خان ئالىيلىرى ، تۆۋبە قىلىپ گۇناھىمنى يۇيايى ، ـــ يەنە ئۆمىلەپ كەلدى تاغايى .

يېلىنىپ يالۋۇرۇۋاتقان تاغايىدىن يىرگەنگەن ئابدۇرېشىتخان چىرايى دات باسقان تۆمۈردەك تاتىرىپ كەتكەن خوجا شاھ مۇھەممەد- كە ، يەردىن باش كۆتۈرمەي دۈمچىيىپ تۇرغان ئابدۇغوپۇر بەگكە قا- رىدى ، يەنە بىر گۇناھكارنىڭ يوقلۇقىنى بىلگەن ئابدۇرېشىتخان قىلىچ كۆتۈرۈپ تۇرغان بەھرامغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى :

ـــ بۇلار ئارىسىدا ھامىد قەللات يوققۇ ؟

ـــ ئۇ تۇرپانغا كېتىپتۇ ئالىيلىرى ، ـــ جاۋاب بەردى بەھرام .

ـــ بۇلارنى قەيەردىن تۇتۇپ كەلدىڭىز ؟

ـــ قارا تىكىندىن ، سۇلتان ئالىيلىرى .

ـــ قانداق تۇتتۇڭلار ؟ سۆزلەڭ .

ـــ ئالىيلىرى ، بىز ئابدۇغوپۇر بەگنى تۇتۇپ ، ئالدىمىزغا سې- لىپ ، خوتەنگە ئېلىپ كەلگەنىدۇق ، ئۇ بىزنى قارا تىكىنگە ، ئۇدۇل ئې- نىسى ئابدۇسوپۇربەگنىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى . ئۇ دەرۋازىسىغا تۆت قاراۋۇل قويۇپتىكەن . ئۇلار بىزنى « نەگە بارىسىلەر ؟ » دەپ توستى ، ئابدۇغوپۇربەگ كۆزۈمنىڭ ئىچىگە قاراپ تۇرۇپ : « بۇلار ئىنىمنىڭ مېھ- مانلىرى » دېۋىدى . قاراۋۇللار ئىشكنى ئېچىپ بەردى . بىز تال ـ باراڭلىق كاتتا ھويلىغا كىرسەك ، بىدىش ئاستى ۋە كەڭ پېشايۋاندا بىر- قانچە ئادەم سايىداپ ئولتۇرغانىكەن ، بىزنى كۆرۈپ دۇررىدە تۇرۇپ كېتىشتى . ئۇلار ئارىسىدا مىرزا ئەلى تاغايى بىلەن خوجا شاھ مۇھەممەدمۇ بار ئىكەن . ئۇلار مېنى كۆرۈپ تامدەك تاتىرىپ كېتىشتى ۋە قوللىرىنى بېلىگە ئېسىۋالغان خەنجەرگە ئۇزىتىشتى . كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىز- نىڭ ئەزىمەتلەر ئۇلارنىڭ بېشىدا قىلىچ ئوينىتىپ ، قىمىرلاشقىمۇ ئىمكان بەرمىدى . سۇلتان ئالىيلىرى ، مېنى كەچۈرسىلە . بۇ مۇناپىق ۋەزىرنىڭ خەنجەر سالماقچى بولغان قولىنى بىر قىلىچ ئۇرۇپ بېلىكىدىن كېسىپ

تاشلىدىم ، ئوڭ قولىقىنىمۇ كېسىۋالدىم . لېكىن ،ئۆزىنى تىرىك ئېلىپ كەلدىم . بولمىسا چاناپ قېيما ـ چېيما قىلىۋېتەتتىم، ـــ بەھرام سۆزـ دىن توختاپ تۇرۇلۇپ ياتقان تاغايىغا ھومىيىپ قارىدى .

ـــ ئۇلارنىڭ ئادەملىرى قارشىلىق قىلمىدىمۇ ؟

ـــ خان ئالىيلىرى ، بىزگە قولايلىق بولغىنى ، ئۇلار ئادەملىرىنى ئىككى ـ ئۈچتىن بۆلۈپ باغ ئەتراپىغا كۆزەت قىلىشقا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغىنى بولدى . ئۇلارنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ كېلىپ تۇتتۇق . تاغاـ يىنىڭ قولىنى كەسكىنمىدىلا ھوشىدىن كەتكەنىدى ، قولىنى داغلاپ تېـ ڭىپ قويغانىدىم ، يولدا ھوشىغا كەلدى . بۇ بەك جېنى چىڭ ئەبلەخ ئىكەن .

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى ، ھامىد قەللاتنى تۇرپانغا نېمە ئۈچۈن ئەـ ۋەتتىڭ ؟ سۆزلە ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان .

ـــ مەنسۇرخاندىن يارىدىم سوراپ ئەۋەتكەن ئالىيلىرى ، گۇناـ ھىمدىن ئۆتسىلە .

ئابدۇرېشىتخان بىگىز بارمىقىنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ دېدى :

ـــ مىرزا ئەلى تاغايى ، ئاللادىن كەلگەن ئەجەلنى بىر مىنۇتمۇ كېچىكتۈرگىلى بولمايدۇ ، سەن بۇگۈن خۇدا بۇيرۇسا زاۋال ۋاقتىدا چالما ـ كېسەك قىلىنسەن ، ئىستىخپار ئېيت ، ـــ ئۇ سۆزىنى توختىتىپ بەھرامغا قارىدى ، ـــ بۇ ئاسىيغا ئوبدان قاراڭ .

بەھرام نۆكەرلەرگە تاغايىغا زاۋال بولغۇچە كۆز ئۈزمەي قاراشنى تاپىلىدى .

ئابدۇرېشىتخان غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى قوللىرى باغلانغان گۇناھكارغا تىكتى .

ـــ سابىق ئەمىر خوجا شاھ مۇھەممەد بۇگۇن زاۋال ۋاقتىدا دارغا ئېسىلسۇن . ئۇ خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلغان گۇناھكاردۇر . نەجمىدىن مەخدۇم مەنسۇرى مىرزا ئەلى تاغايىنى قوللاپ ، ئۇنىڭ بىگۇناھ كىشـ لەرنى ئۆلتۈرۈشكە ، زىندانغا تاشلىشىغا ھەمدەم بولغان گۇناھكاردۇر ، زىندانغا ئۆمۈرلۈك تاشلانسۇن . زوھۇرىدىنبەگ مىرزا ئەلى تاغايىغا سادا-

قەت بىلدۇرۇپ ، بۇيرۇغان ئىشنى قىلىپ كەلگەن ۋە بىللە قاچقان گۇناھكاردۇر ، زىندانغا بەش يىللىق قامالسۇن . ئابدۇغوپۇر بەگ ، ئابدۇسوپۇر بەگلەر مىرزا ئەلى تاغايىنى قانات ئاستىغا ئېلىپ ، خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلغان گۇناھكارلاردۇر ، ئىككىسى زىندانغا بىر يىللىق قامالسۇن . مىرزا ئەلى تاغايى ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغان ياساۋۇل ، سىپاھلار قويۇپ بېرىلسۇن .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھۆكمىنى سۆزمۇسۆز يارلىق قىلىپ يازغان ئوبۇل ھادىبەگ پۈتۈن مەملىكەت ئەھلىگە جاكارلاش ئۈچۈن جارچىلارغا تاپشۇردى .

گۈگۈم چۈشكەندە مىرزا ئەلى تاغايى خوتەن شەھىرىنىڭ جەنۇبىدىكى قىيپاش دۆڭ ئۈستىدە چالما ـ كېسەك قىلىندى . خوجا شاھ مۇھەممەدنىڭ شۇم بېشىمۇ دار ئۈستىدە ساڭگىلاپ قالدى .

يەتتىنچى باب

مەنسۇرخاننىڭ ئەپۇ سورىشى

1

ئەمىر ئەكرەم ، مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ قاتارلىق ئەربابلارنى قايتۇ-رۇپ ، بەھرام قاتارلىق سەردار ، سپاھلار بىلەن خوتەندە قالغان ئابدۇ-رېشتخان باش كۆزدە يەركەنگە قايتىپ كەلدى . ھاشىم ئاخۇن سا-تراشنىمۇ قايتۇرۇۋەتمەي ئېلىپ قالغانىدى ، ئۇمۇ پايتەختكە بىللە كەلدى .

گۈلسما سۇلتانبېگىم مىجەزى چۈس خان ئوغلىنىڭ ئېغىر ـ بې-سىق بولۇپ قالغىنىدىن سۆيۈنۈپ ، « ئۇنى بۇ قېتىمقى سەپەر خېلى تاۋلاپتۇ » دەپ ئويلىدى . مەغرۇر كۆيئوغلىنىڭ تەمكىن بولۇپ قالغىنىغا سۇلتانىنگار خېنىم ئەجەبلەندى ، قىزىقى مەلىكە چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئېرىنىڭ جىمغۇر بولۇپ قالغىنىدىن غەلىتىلىك ھېس قىلدى ، بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدى . بۇنىڭدىكى ھېكمەت ئابدۇرېشتخاننىڭ ئۆزىگە ئايان ئىدى . سۇلتان سەئىدخاننىڭ ۋاپاتى ۋە يۈز بەرگەن پاجىئەلەر ، مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ ئاسىيلىقى ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى ئۇنى ئەنە شۇنداق ئېغىر قىلىپ قويغان ، چىدام ـ غەيرىتىمۇ ئاشقانىدى .

ئابدۇرېشتخان ئۇچ كۈن دەم ئېلىپ ، سەئىد خان مەقبەرىسىدە دۇئا ـ تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن سۇلتان سارىيىغا كىرىپ تەختتە ئولـ-تۇردى . كۆپ ئويلىنىپ ، ئەمىر ـ ئەركانلارنىڭ مەسلىھىتىنى ئالغاندىن كېيىن خەزىنە ۋەزىرى نىزامىدىنبەگنى ئاتا ۋەزىر ، ئالائىددىن ماخمۇد بارلاسنى ئىشىك ئاغىسى ، مىرزا ئوبۇل ھادىبەگنى قەشقەرگە ھاكىمبەگ

قىلىپ يارلىق چۈشۈردى . ئوردىدىن جىمغىنا كېتىپ قالغان ئوقۇمۇشلۇق ئەربابلارنى بىر ـ بىرلەپ چاقىرىپ ، سۆزلىشىپ ، ئۆز رازىلىقى بىلەن ئەسلىدىكى خىزمىتىگە قويدى . گۈلئېھرام ئوردىسىنىڭ كۈندۈلۈك ئىشلىرى سەئىدخان ۋاقتىدىكىدەك يەنە جانلىنىپ كەتتى .

بۇگۈن ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى قىلىپ تەيىنلىنىپ ، ئەمرلىككە كۆتۈرۈلگەن بەھرام ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندە ، مەريەمنىسا ئىككى خىل تاماققا قويۇلغانىدى ـ سەۋزە قەلەم قىلىپ ، گۈرۈچنى يۇيۇپ ، ئۇگرە كېسىپ قويغانىدى .

ـــ بەللى خاتۇن ، بۇگۈن ئىشلار باشقىچىغۇ ، بۇ شاپتۇل ، ئەنجۇر ، قوغۇنلارنى ئۆزۈڭلار بازاردىن ئېلىپ كەلدىڭلارمۇ ؟ ـــ دېدى بەھرام ئاشخانىغا كۆز سېلىپ خۇشاللانغان هالدا .

ـــ سىلىگە خۇش خەۋەر ، بويۇمدا قاپتۇ ، بۇگۈن تەۋرەپ ، ئاتا بولىدىغانلىرىدىن بېشارەت بەردى . . . .

بەھرام سەۋزە ، گۆشنى قورۇۋاتقان خوتۇنىنىڭ مۇرىسىگە قولىنى قويدى .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن مېنى مېھمان قىلماقچى بولۇپسىلەر ـ دە ، خاتۇن . لېكىن ،مەن قۇرۇق قول كېلىپ قاپتىمەن .

ـــ بولدى ، قەشقەر ، خوتەندىن شۇنچە نەرسە ئېلىپ كەللىغۇ ، ئەمدى بالا تۇغۇلغاندا ئېلىپ بېرەرلا ، ـــ مەريەمنىسا شۇنداق دەپ ئېرىنى مېھمانخانىغا ئېلىپ كىرىپ ، قولتۇقىغا ياستۇق يۆلەپ قويدى ، ـــ هە راست ، چۈشتە يوللىرىغا قاراپ ئولتۇرسام ، پاتمىخان ئاچام مۇشۇ قوغۇن ، شاپتۇل ، ئەنجۇرلەرنى ئېلىپ باغدىن كىرىپتىكەن . بەك خۇش بولدۇم . لېكىن ، سىلى كەلمىلە . پاتمىخان ئاچامنى هالۋا ، مانتا ئېتىپ مېھمان قىلدىم . سىلىگە ئالاهىدە سالام ئېيتتى . هە راست ، يەنە بىر گەپ ، تۇردى ئاخۇن ئاكام ئۆيلىنىپتۇ .

ـــ ئۆيلىنىپتۇ ؟ ـــ هەيران بولغىنىدىن تۇرۇپ كەتتى بەھرام ، ـــ كىمگە ئۆيلىنىپتۇ ، پاتمىخانچۇ ؟

ـــ مىرزا ئەلى تاغايىنىڭ مەستۇرەخان دېگەن ئۇچىنچى خاتۇنىنى

ئاپتۇ .

ـــ قىزىق ئىش ، تۇردى ئاخۇن پاتمىخان ئاچىنى قانداق ئۇناتـقاندۇ ؟

ـــ پاتمىخان ئاچام تۇغماس ئىكەن ، ئېرىنىڭ بولسا باللىق بولـغۇسى بار ئىكەن ، شۇڭا پاتمىخان ئاچام ئېرىنىڭ ئۇستىگە خوتۇن ئېـلىشقا قوشۇلۇپتۇ . مەستۇرەخان تاغايىدىن ئاجرىشىمەن ، دەپ قازىخانىغا ئەرز سۇنغان ، قازى پەتـۋا چىقىرىپ ، ئېرىدىن ئاجراشقانلىقى توغرۇلۇق ھۆكۈم قىلغانىكەن . ئالدىنقى ھەپتە ئۇ خاتۇنىنىڭ ئۈچ ئاي ، يىگىرمە كۈن ئىچىدە ئىددەت ۋاقتىمۇ توشقانىكەن . تۇردى ئاخۇنكام ئۇ ئايالغا « ماڭا تەگسە » دەپ كىشى قويسا ، ماقۇل دەپتۇ . شۇنىڭ بىلەن تۇردى ئاخۇنكام ئۇ ئايالنى نىكاھ قىلدۇرۇپ ئەمرىگە ئاپتۇ .

ئۇلار پولۇ يەپ ، ئۇگرە ئىچىپ ئولتۇرۇپمۇ مۇڭداشتى .

ئەتىسى جۈمە كۈنى بولغاچقا دەم ئېلىش ئىدى . بەھرام خوتۇنى بىلەن پاتمىخانلار تۇرۇۋاتقان تاغايىنىڭ بېغىغا چىقىشتى . تۇردى ئاخۇن ئۇلارنى چوڭ ـ كىچىك خوتۇنلىرى بىلەن كۈتۈۋالدى . پاتمىخان كۈنـدىشى بولغان مەستۇرەخانغا ئۆز سىڭلىسىدەك مۇئامىلە قىلىۋاتقىنىدىن بەھراممۇ ، مەريەمنىسامۇ باشتا سەل ئەجەبلەندى ، ئەمما كېيىن ئۇلارنىڭ مۇئاملىسىدە قىلچە ساختىلىق يوقلۇقىنى بىلىپ خۇرسەن بولۇشتى .

بـەھرام ھەر كۈنى ئوردىدا بولاتتى . نۆكەر ، ياساۋۇللارنى كۆزـدىن كەچۈرەتتى ، مەشىق قىلدۇراتتى . ئابدۇرېشىتخانىنىڭ سۆھبىتىدە بولاتتى . ئۇ تاپشۇرغان ۋەزىپىلەرنى ئادا قىلاتتى . ئۇنىڭ تاپشۇرۇقى بـەلەن ئىككى قېتىم مەنسۇرخان ئالدىغا ئابدۇرېشىتخانىنىڭ تاغىسىغا يازغان ھـامىد قەللاتنى تۇتۇپ ، پايتەختكە ئەۋەتىپ بېرىش توغرىسىدىكى مەكـتۇپى بىلەن چاپارمەن ئەۋەتتى . ئالتە ئاي ئۆتكەن بولسىمۇ ، ئۇلاردىن دېرەك بولمىدى . بەھرام بۇنى ئويلىسا ئىچى تىت ـ تىت بولاتتى . مەرـيەمنسا يەڭگىپ ، ئۇ يەنە بىر قېتىم بەخت بۇلىقىغا چۆمۈلدى . ئوغۇل تـۇغقاندى ، بالىغا ئابدۇرېشتخان دەۋرانبەگ ، دەپ ئات قويۇپ بەردى . بىر يىل ئۆتتى . تۇرپانغا كەتكەن چاپارمەنلەر كەلمىدى . ئابدۇـ

رېشتىخان مەرھۇم تاغىسى ئىمىن خوجا سۇلتانىنىڭ قىزى دىلدار ئايبېگە كەنى چوڭ ئوغلى ئابدۇلىتىپخانغا ئېلىپ بەردى . تويدىن كېيىن بەھرام ئۇنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن ئون نەپەر چاپارمەننى يەنە تۇرپانغا ماڭدۇرىدى .

بەھرام يەنە ئابدۇكېرىمخان بىلەن ئابدۇلىتىپخانلارنى بىرگە جەڭ مەشقى قىلغۇزاتتى . بۇ شاھزادىلەر ئات مىنىش ، ئوقيا ، مىلتىق ئېتىش ، نەيزە سانجىش ، قىلىچۇازلىق قىلىشنى ياخشى ئۆگەنگەنىدى . بەھرام ھەر ھەپتىنىڭ سەيشەنبە ، چارشەنبە كۈنلىرى ئۇلارنى شىكارغا ئېلىپ چىقىپ ماھارىتىنى سىنايتتى .

خەتتات شاھ سەئىد ئالىم بۇ ئىككى شاھزادىغا ئەرەب ، پارس تىللىرىنى ئۆگەتكەنىدە ، بۇ ئىككى ئەمىر ـــ بەھرام بىلەن ئەكرەم سەما بولاتتى ، مەدرىسە ئۆگەنگەنلىرىنى پىششىقلايتتى . ئۇلارغا ئەڭ كۆڭۈللۈك دەملەرنى ئابدۇرېشىتخان ئۇيۇشتۇرغان مۇزىكا كېچىلىكى ، ئالىملار سۆھبىتى بېغىشلايتتى . مۇزىكا كېچىلىكى شەنبە ئاخشىمى ، ئالىملار سۆھبىتى پەيشەنبە ئاخشىمى ئۆتكۈزۈلەتتى . ئابدۇرېشىتخان مۇقام مۇقەددىمىسىگە ساتار يېكى ئۇد چېلىپ باشلاپ بېرەتتى . شۇنىڭ بىلەن مۇزىكا ساداسى يىراقتىن ئاڭلانغان دەريا ئۆركەشىدەك ۋە يېكى مەيدان تاڭ شامىلىدەك ئاستا ـ ئاستا ئەۋجىگە كۆتۈرۈلەتتى . . .

2

يەنە بىر يىلمۇ ئۆتتى . بىر ياشتىن ھالقىغان دەۋرانبەگنىڭ تىلى چىقتى . ئەمما ، تۇرپانغا كەتكەن چاپارمەنلەردىن تېخىچە خەۋەر يوق ئىدى . ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنىڭ كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى بەھرامدىن ئىككى قېتىم سورىدى ، يەنە كۆپرەك ئادەم ئەۋەتىشنى بۇيرۇدى . بەھرام ئەكرەمنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئەييار ، چەۋەندازلاردىن تەركىب تاپقان قىرىق بىر چاپارمەننى تۇرپانغا ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتقاندا ، ئاقسۇدىن ئادەم

كېلىپ قالدى . ئۇ خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئابدۇرېشىتخانغا يازغان مەكتۇپىنى ئېلىپ كەلگەنىدى .

ئەكرەم بىلەن بەھرام مەكتۇپنى ئېلىپ شۇ ھامان سۇلتان سارىيغا كىردى . چۈش بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، ئابدۇرېشىتخان ھەرەم قەسرىگە قايتمىغانىدى ، تەختتە خىيالچان ئولتۇراتتى . ئەمىر ئەكرەم :

ـــ خان ئالىيلىرى ، ئاقسۇدىن كەپتۇ ، ـــ دەپ مەكتۇپنى سۇنۇپ بەردى .

ئابدۇرېشىتخان لىپاپىنى ئېچىۋىدى ، ئايرىم ـ ئايرىم ئىككى پارچە قەغەزگە يېزىلغان ئىككى خەت چىقتى . ئۇ خوتەننىڭ پاتلىق قەغىزىگە يېزىلغان خەتنى ئوقۇدى :

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانى ئابدۇلرەشىدخان ئالىيلىرىغا :

ھۆرمەت بىلەن مەلۇم قىلىمەنكى ، سۇلتان مەنسۇرخان ئۈچ تۈمەن سىپاھ بىلەن كېلىپ ، ئاقسۇ شەھرىنى قامال قىلىۋالدى . پۇتۇن كۈچىمىزنى ئىشقا سېلىپ تاقابىل تۇرۇۋاتىمىز ، يارەمگە دەرھال لەشكەر ئەۋەتكەيلا .

كامال ئېھتىرام ئىلە

نامۇناسىپ قۇللىرى خوجا ئەلى .

ھىجرىيە 943 ـ يىلى ① جامادىيەلئەۋۋەلنىڭ 21 ـ كۈنى » ② قوشۇمىسى تۇرۇلگەن ئابدۇرېشىتخان ئاددىي سامان قەغەزگە يېزىلغان ئىككىنچى خەتكە كۆز يۈگۈرتتى :

« نامۇناسىپ ئەمىر خوجا ئەلىگە :

مەن سانسىز لەشكەر بىلەن ئۈستۈگگە باستۇرۇپ كەلدىم . شۇم كالىلاك نەجىس تېنىڭدە بار ۋاقىتتىدا ساغدىقىڭنى بوينۇڭغا ئېسىپ

---

① ھىجرىيە 943 ـ يىلى ـــ مىلادىيەنىڭ 1536 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ .

② ھىجرىيە يىلىنىڭ 5 ـ ئېيى .

چىقىپ ، شەھەر دەرۋازىلىرىنىڭ ئاچقۇچلىرىنى ماڭا تاپشۇر !

مۇغۇلستاننىڭ شانۇ شەۋكەتلىك خانى سۇلتان مەنسۇرخان بىننى سۇلتان ئەخمەتخان .

ھىجرىيە 943 ـ يىلى جامادىيەلئەۋۋەلنىڭ 15 ـ كۈنى »

ئابدۇرېشىتخان دەرغەزەپ بولۇپ تەختتىن چۈشتى :

ـــ ئەمىر لەشكەر ، ئۇچ كۈن ئىچىدە ئۇچ تۈمەن نۆكەرنى تەق قىلىپ ئاتلىنىشقا تەييارلىق كۆرۈڭ .

ـــ باش ئۈستىگە ئالىيلىرى ، ـــ قولىنى كۆكسىگە ئالدى ئەكـ رەم .

ـــ ئەمىر ، سىز دەرھال يولغا چىقىپ ، ھايالسىز قەشقەرگە بېـ رىڭ ، ئۇبۇل ھادىبەگ بىلەن ئىككى تۈمەن لەشكەرنى باشلاپ تەخىرسىز يولغا چىقىڭ . بىز ئاقسۇ دەريالىسى بويىدا ئۇچرىشايلى .

ئابدۇرېشىتخان بەھرامغا بۇيرۇق بېرىپ بولۇپ ، تەخت يېنىغا قويۇلغان شىرە ئۈستىدىكى قەلەم بىلەن كەشمىر قەغىزىگە بۇ پەرماننى يازدى :

« مىرزا ئوبۇل ھادىبەگكە :

ئەمىر بەھرام يېتىپ بېرىش بىلەن تەڭ ، ئىككى تۈمەن لەشكەر ئېلىپ ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىقىڭ .

سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان بىننى سەئىدخان 943 ـ يىلى جامادىـ يەلئەۋۋەلنىڭ 26 ـ كۈنى »

ئەكرەم ئابدۇرېشىتخان يېنىدا قالدى . پەرماننى ئالغان بەھرام يۈزدەك نۆكەر ، ياساۋۇلنى ئېلىپ ئۆيىگە كەلدى . كۆزىگە ياش ئالغان خوتۇنى بىلەن ئايرىلىشقا قىيمىغان ھالدا خوشلاشتى . « داددا ـ داددا ! . . . » دەپ تەلىپۈنگەن ئوغلىنى بارىغا بېسىپ سۆيۈپ ، يەرگە دەسسىتىپ قويدى ـ دە ، ئاتقا مىنىپ قامچا ئۇردى . كەچلىك تاماقنى نۆكەرلەر بىلەن بىرىنچى ئۆتەڭدە يېدى . كېچىچە توختىماي يۈرۈپ سۇبھى يورۇغاندا يېڭسارغا باردى . قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ ، ئاتلىرىغا

بوغۇز بېرىپ ماڭغان پېتى نامازدىگەرگە قالماي ، قەشقەرگە يېتىپ باردى .

مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ خانىنىڭ پەرمانىنى كۆرۈپ ، ئەمىر ، سەردارلارنى يىغدى . مىڭبېگى ، تۈمەنبېگى بولغان سەركەردە ، سەردارلارغا ئىككى تۈمەن لەشكەر بىلەن ئاقسۇغا بارىدىغانلىقىنى ئېيىتىپ ، ئەتە سەھەر يولغا چىقىش ئۈچۈن جىددىي تەييارلىق قىلىشنى تاپشۇرغاندىن كېيىن بەھرامنى باشلاپ ھاكىمبەگ قەسرىدىكى خاس مېھمانخانىسىغا ئېلىپ كىردى .

ـــ مەن ئۆيلەندىم ئەمىر ، بىر ئاي بولدى . كەچلىك تاماقنى بىللە يەيلى ، ـــ دېدى ئۇ .

ـــ قۇتلۇق بولسۇن ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ـــ دېدى بەھرام ۋە سورىدى ، ـــ مەھبۇبلىرى كىمنىڭ قىزى ئىكەنلىكىنى بىلىشكە بولارمۇ ؟

ـــ ئۇ پېقىرنى شەيدا قىلغان دىلرابا مەرھۇم ئەمىر كەبىر سەئىد مۇھەممەد مىرزىنىڭ قىزىدۇر . ئەمدى ۋاقىتلىق بولسىمۇ ئايرىلىدىغان بولدۇم .

ـــ توي قىلغىنىڭىزغا بىر ئاي بولغاندا ئائىلىدىن ئايرىلىش ھەقىقەتەن ئېغىر كېلىدۇ ، بۇ مېنىڭمۇ بېشىمدىن ئۆتكەن . شۇڭا ، سىز ئاقسۇغا بارمىسىڭىزمۇ بولىدۇ ، ـــ دېدى بەھرام ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ھېسداشلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ئۇنىڭ ئايالى بىلەن ئوغلى كۆز ئالدىغا كېلىۋېلىپ بىر قىسما بولۇپ قالدى .

ـــ مەن بارمىسام بولمايدۇ ئەمىر . ئەلگە يىغا كەلگەندە ، كارى بولماي راھەتكە بېرىلگەن ھۆكۈمدار نەپرەت ، لەنەتكە قالىدۇ ، ئۆمرى كوتا بولىدۇ . مەن خانغا سادىق بولۇشنى ، ئاۋام بىلەن بىللە بولۇشنى ھەممىدىن ئەۋزەل كۆرىمەن .

ئۇلار پاراڭلاشقاچ بىر قاچىدىن ئۈگرە ئېچىپ بولۇۋىدى ، دېدەك ئايال بىر لېگەن پولۇ ئېلىپ كىردى . ئاشقا قىرغاۋۇل گۆشى بېسىلغانىدى . ئىككى كىچىك تەخسىدە چاچتەك توغرالغان ، دورا ـ دەرمانلار سېلىنغان كۆك تۇرۇپمۇ داستىخانغا قويۇلدى .

قورسقى ئاچقان بەھرام پولۇنى نەقتاپ ئېلىپ يېگىلى تۇردى . مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ ئۇنى توختاپ قالمىسۇن ، دەپ پولۇ تۇگىگۈچە ئاز ـ ئازدىن يەپ ئولتۇردى . ئوبدان دەملەنگەن چاي بەھرامنىڭ ھاردۇقىنى چىقاردى . ئۇلار خۇپتەن ئۆتەپ يېتىپ قېلىشتى . سەھەردە تەڭلا ئۇندەرەپ قوپۇپ نامازبامداتنى ئوقۇشتى . چاي ئىچىشىپ ، ئاق ئوردا ئالدىغا چىققاندا ، ئىككى تۇمەن لەشكەر سەپراست بولغانىدى . ئەمىر تۇرغۇنبەگ باشلىق سەردالار ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئاتلىرىغا مىنىشتى . ئۆتەڭدىن باشقا جايدا توختىماي يۇرۇپ ، بەشىنچى كۈنى ئاقسۇ دەريا سىنىڭ بويىغا كەچ يېتىپ بېرىشتى .

ـــ ۋاقتىدا يېتىپ كەلدىڭلار قېرىنداشلىرىم ، تاغام ئاقسۇ شەھرىگە بېسىپ كىرىپتۇ ، ئەمىر خوجا ئەلى باھادىرنىڭ نېمە بولغانلىقى نامەلۇم . بىز شەھەرنى قورشۇالدۇق . تاغامنىڭ نۆكەرلىرى سېپىلدىن يامغۇردەك ئوق ياغدۇرۇپ ، بىزنى يېقىن كەلتۈرمەيۋاتىدۇ . ئەمما ، شەھەرنى ئېلىشىمىز كېرەك . تاغامنىڭ يولسىزلىق بىلەن تاجاۋۇز قىلغانلىقىغا جاۋاب بەرمەي بولمايدۇ . ھازىردىن باشلاپ تاڭ سەھەرگىچە ئوبدان ئارام ئېلىڭلار . بامداتنى ئوقۇپلا ھوجۇمغا ئاتلىنىمىز ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان بەھرام ۋە ئوبۇل ھادىبەگ بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن .

ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇ شەھىرىنىڭ يېراقتىن قارىيىپ كۆرۈنگەن سېپىل ، پەشتاق مۇنارلىرىغا تىكىلدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ ، مەڭزى گىرده ناندەك قىزىرىپ كەتكەنىدى . ئۇ ھەر قاچان غەزەپلەنسە ، چىرايى ئەنە شۇنداق تۈس ئالاتتى .

ئاي قاراڭغۇسى ئىدى . ئوتقاشلارنىڭ يورۇقىدا چىدىرلارنىڭ ئەتراپىغا باغلاپ قويۇلغان ئاتلار بوغۇز يەۋاتاتتى . جەمجەت ئېقىۋاتقان ئاقسۇ دەريا سىنىڭ مۇڭلۇق شارقىرىشى گويا مېھرىبان ئانىنىڭ ئەللىيەدەك نۆكەرلەرنى ئۇيقۇغا غەرق قىلىۋەتكەنىدى .

ئەسنەك توتۇشقا باشلىغان ئەمىر بەھرامنىڭ دەريا بويىدىن كېلىۋاتقان شاھزادىلەرگە نەزىرى ئاغدى ، « سۇلتان ئوغۇللىرىنى ئېلىپ كەپتۇ . كۆزى پىشسۇن ، چېنىقسۇن دەپتۇ ـ دە » ـــ دەپ ئويلاپ تۇ-

رۇشىغا شاھزادىلەر كېلىپ بەگ ئەتكىسىگە سالام بېرىشتى . بەھرام ئۇلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ روھلىنىپ كەتتى .

ـــ ئەمىر ، ئوغۇللىرىم ئەتە سىز بىلەن بىللە جەڭگە كىرىدۇ . قايىسىسى سېپىلگە بىرىنچى بولۇپ چىقسا ئاقسۇنى ئۇنىڭغا سوۋۇرغال قىلىپ بېرىمەن ، ـــ دېدى ، ئابدۇرېشىتخان بەھرامغا ، ـــ كېچىنى يېنىڭىزدا ئۆتكۈزسۇن .

ـــ بولىدۇ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئەمما . . .

بەھرام سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالمىدى ، ئۇنىڭ نېمە دېمەكچى ئىكەنلىكىنى بىلىۋالغان سۇلتان ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

ـــ بولدى قىلىڭ ئەمىر . پەرزەنتلىرىم بۇ يەرگە سەيلە ـ سايا-ھەتكە كەلگەن ئەمەس ، ـــ دېدى ـ دە ، ئوغۇللىرىغا بىر قاراپ قويۇپ چېدىرىغا كىرىپ كەتتى .

بەھراموۇ شاھزادىلەرنى چېدىرغا ئېلىپ كىردى . ھازىر ئۇخلاش ھەممىدىن زۆرۈر ئىدى ، شۇڭا باشقا گەپ قىلماستىن ئۇلارنى ئۇخلاشقا تەۋسىيە قىلىپ بېشىنى تەكىيگە قويدى .

3

نامازىامداتنى ئوقۇپ ، چاي ئىچىپلا جەڭگە ئاتلانغان لەشكەرلەر سېپىل تۈۋىگە يېقىنلاپ باردى . ئابدۇرېشىتخانىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوتتۇز ئۇچ توپتىن ئېتىلغان ئوق ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈردى . ئونلىغان شوتىلار سېپىلغا قويۇلدى . مىڭلىغان مىلتىق ، ساداقلاردىن ئېتىلغان ئوق ، مەنسۇرخانىڭ سېپىل ـ ئۇستىدىكى نۆكەرلىرىنى باش كۆتۈرگۈزمىدى .

ـــ توپچىلار شەھەر دەرۋازىسىنى قارىغا ئېلىپ ئاتسۇن ، مىنۇتمۇ توختىمىسۇن ، ـــ دەپ بۇيرۇق قىلدى ئەكرەم چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ .

ـــ خوپ باش ئەمر ، ـــ دېدى توپچىلارنىڭ يېنىغا ئات چاپتۇ-
رۇپ كەلگەن تۇمەنبېگى ۋە باش ئەمرنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزدى ، ـــ
دەرۋازىغا قارىتىپ ئېتىڭلار ، توختىماي ئېتىڭلار ، تاكى دەرۋازا پاچاقلا-
نىپ ، سېپىل ئۆرۈلۈپ چۈشكىچە ئېتىڭلار .

ـــ سېپىلدىن ئېتىلغان توپ ئوقى تۇمەنبېگىدىن ئون قەدەم بې-
رىغا چۈشۈپ پارتلىدى . ئېتى يىقىلىپ ، تۇمەنبېگى تىك موللاق
چۈشتى . ئۇنىڭ چېكسى قانغا بويالغانىدى .

تـوپـچىلار ئېتىشقا باشلىدى . ئەكرەم سېپىلغا قويۇلغان شوتىلار-
نىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن غۇلاپ چۈشۈۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئۇ يان ـ بۇ
يـېنىغا قاراپ ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئوق ئېتىۋاتقان مەرگەنلەرنىڭ يېنىدا
ئىكەنلىكىنى كۆردى ، ئۇمۇ سېپىلگە قارىتىپ ساداقتىن ئوق ئۇزۇۋاتاتتى .
ئەكرەم « سۇلتانىنىڭ يېنىدىراق تۇراي » دەپ ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىشىغا ،
ساداق ئوقى ئۇنىڭ چاپقۇر تۇرۇقىنىڭ كۆزىگە سانچىلدى ، ئات ئۆچ
قەدەم مېڭىپ مۇدۇرۇپ ، تېز چۆكۈپ ئاستا يىقىلدى . ئەكرەم يەرگە
چـۈشۈپ ۋاپادار ئېتىنىڭ بېقىنىغا ، سۆگۈچىگە ، بوغزىغا مىلتىق ئوقى
تـەگكەنلىكىنى بىلدى . نېمىدېگەن چىداملىق ئات ـ هە ! ئۇ ئاتىنىڭ بې-
شىنى سىلاپ ، قان ئېقىپ تۇرغان كۆزىنى سەللىسىنىڭ ئۇچى بىلەن
ئېرتتى . ئات تېپىرلاپ ـ تېپىرلاپ جان ئۈزدى .

بەھرام ئىككى شاھزادە بىلەن بىر شوتىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ سې-
پىلغا قويدى . بۇ ئۇلارنىڭ ئۇچىنچى قېتىم سېپىلغا يامىشىشى ئىدى .
شۇتىغا بىرىنچى بولۇپ شاھزادە ئابدۇللىتىپخان قەدەم قويدى . بىر قولىدا
قىلىچىنى ئېگىز كۆتۈرگەن بۇ غەيۇر يىگىت ناھايىتى تېز قەدەم ئېلىپ
شـوتىنىڭ ئۇستۈنكى ۋاخىنىسىغا قەدەم قويدى . سېپىل ئۇستىدىكى سې-
رىـق ساقال بىر نۆكەر ئۇنىڭغا قىلىچ چاپماقچى بولۇۋىدى ، ئاكسىنىڭ
كەينىدىن ئىز بېسىپ كۆتۈرۈلگەن ئابدۇكېرىمخان ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ
سـېرىق ساقال نۆكەرنىڭ كۆزىنى قۇيۇۋەتتى ، سېرىق ساقال نۆكەر ئار-
قىسىغا ئۇچۇپ كەتتى .

ئابـدۇللىتىپخان سېپىلغا بىرىنچى بولۇپ چىقتى . ھەر ياندىن

كەلگەن دۇشمەن نۆكەرلىرى بىلەن قىلىچلىشىپ كەتتى . كەينى ـ كەينىدىن سېپىل تۆپىسىگە چىققان ئابدۇكېرىمخان بىلەن بەھرام ئابدۇللا تېپىخانىنى ئارىغا ئېلىۋالغان نۆكەرلەرنى سۈرۈپ ، باشقىلارنىڭ سېپىل ئۈستىگە چىقىشىغا يول ئاچتى . باشقا ياقتا قويۇلغان شوتىلاردىنمۇ ئارقىمۇ ئارقىدىن سېپىلغا چىققان ئابدۇرېشىتخان سىپاھلىرى مەنسۇرخانىنىڭ نۆكەرلىرىنى سۈرۈپ توقاي قىلىپ ، بىر قىسمىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزدى ، بىر قىسمىنى سېپىلدىن چۈشۈرۈۋەتتى . كەچ پېشىن بولغاندا ئۈزلۈكسىز ئېتىلغان توپ ئوقلىرىنىڭ زەربىسىدە شەھەر دەرۋازىسىمۇ پاچاقلاندى . سېپىلنىڭ بەزى جايلىرى ئوپۇرۇلۇپ چۈشۈپ ، بىرنەچچە جايدىن يوچۇق ئېچىلدى . قىلىچنى باش ئۈستىگە كۆتۈرۈپ ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن ئابدۇرېشىتخان ھاڭيادەك ئېچىلىپ قالغان دەرۋازىدىن بىرىنچى بولۇپ كىردى .

مەنسۇرخانىنىڭ ۋەزىر ، ئەمىر ، سەردارلىرى قېچىپ كېلىشىپ ئوردىغا قاپسىلىپ قالدى . نۆكەرلىرى يول ـ يولدا تىز پۈكۈپ تەسلىم بولدى .

ئابدۇرېشىتخان ئوردىغا بېسىپ كىرگەندە مەنسۇرخانىنىڭ يوقلۇقىدىن ئەجەبلەندى . ئۇنىڭ ئاتا ۋەزىرى جاپپار بەردىبەگ ، ھامىد قەللاتلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمەيتتى .

ـــ سۇلتان تاغام قېنى ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان قەھرى بىلەن تىزلىنىپ باش ئەگكەن بىر سەردارىدىن .

ـــ خان ئالىيلىرى زىندانىدا .

ـــ زىندانىدا ، كىم زىندانىغا سالدى ؟

ـــ ئاتا ۋەزىر جاپپاربەردىبەگ بىلەن ھامىد قەللات دېگەن دولانلىق .

ـــ نېمىشقا زىندانىغا سالدى ؟

ـــ مەن ئىنىمنىڭ ئوغلى بىلەن جەڭ قىلمايمەن ، دېگەنلىكى ئۈچۈن .

ئابدۇرېشىتخان تۇرۇپ كېتىپ قىلىچىنى غىلاپىغا سالدى . ئەكرەم

ۋە خان نۆكەرلەر بىلەن زىندانغا باردى . مەنسۇرخانىنىڭ بۇ يەردىكى نۆكەرلىرى ئاللىقاچان زىندانىنى تاشلاپ قاچقانىدى . خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ئەمر ، سەركەردىلىرىمۇ زىندانغا قاماپ قويۇلغانىدى . يەر ئاستى سولاقخانىدىن مەنسۇرخانىنى ئېلىپ چىقتى . ئۇ ئابدۇرېشىتخانىنى كۆرۈپ تىزلانماقچى بولۇۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان يۈگۈرۈپ كېلىپ ئۇنى يۆلەپ قوللىرىدىن تۇتتى .

ـــ تاغا ، ئۇنداق قىلمىسىلا ، مەن ئەھۋالنى چۈشەندىم .

ـــ خان بالام ، دۆلەت ھوقۇقىنى قارا نىيەتلەرگە بېرىپ قويغانلىقىمنىڭ جازاسىنى تارتتىم ، ـــ مەنسۇرخانىنىڭ ياشلىرى ئاقارغان ساقىلىغا تامدى ، ـــ ئۇلار ئەمر خوجا ئەلى باھادىرنىمۇ سېپىل ئۈستىدە قىيما ـ چىيما قىلىۋەتتى .

ـــ خوجا ئەلى باھادىرنىمۇ ؟ يا خۇدا ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ھەسرەت ـ نادامەت بىلەن دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ ، ئۇنىڭ كۆزىدىن ياش ئاقمىغان بىلەن يۈرىكى يىغلاۋاتاتتى . ئۇ ئۆزىنى تۇتۇپ لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى .

ـــ مەن گۇناھكار بالام ، نۇرغۇن ياخشى ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولدۇم ، ـــ مەنسۇرخان خىجالەتچىلىكتىن يەرگە قارىدى .

ئابدۇرېشىتخان ئەپسۇسلانغان ھالدا ئۇنىڭغا قارىدى :

ـــ جاپپاربەردىبەگ ، ھامىد قەللاتلەر قېچىپتۇ تاغا .

ـــ قېچىپتىمۇ بالام ؟ ـــ دېدى مەنسۇرخان ھاسراپ ، ـــ ھامىد قەللات تۇرپانغا كېلىپلا « مىرزا ئەلى تاغايى قەشقەرگە خان بولدى . ئابدۇرېشىتخان ئەمدى ئاقسۇغا بارالمايدۇ » دەپ جاپپار بەردىبەگ بىلەن بىرلىشىۋالدى ، ئەمر ، سەردارلىرىمنى ئۆزىگە قارىتىۋالدى . ئاقىۋەت شۇ بولدىكى ، لەشكەر باشلاپ ئاقسۇغا يۈرۈش قىلدىم . خۇدا مەن ئىشەنگەن كىشىلەرنىڭ ئەسلىدە قارا نىيەت دۇشمەن ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بەردى ، مەن سىلىدىن كەچۈرۈپ سورايمەن سۇلتان بالام ، كەچۈرسىلە .

ـــ تەقدىرى قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ تاغا . گۇناھ سىلىدە ئەمەس ، مەن سىلىنى ئاتامدەك كۆرىمەن .

ئابدۇرېشىتخان تاغسىنى يۆلەپ ئوردىغا ئېلىپ كەلدى . تەختتە ئولتۇرغۇزدى ، شۇ چاغدا بەھرام ئىككى شاھزادە بىلەن بىللە يۈزى يېپىقلىق ئۇچ خوتۇننى يالاپ ئېلىپ كىردى . بەھرام :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، قارىسىلا بۇ ساقاللىق خېنىملارغا ، ـــ دەپ ئۇلارنىڭ چۈمبىلىنى قايرىۋەتتى .

ئابدۇرېشىتخان قاراپ قوللىرى ئارقىغا قىلىپ باغلانغان جاپىپار بەردىبەگ ، ھامىد قەللات بىلەن تۆمۈر بەگنى كۆردى . ئۇلارنىڭ ئاغزى ـ بۇرنى قان قىلىۋېتىلگەنىدى .

ـــ ھامىد قەللات مەن سېنى تونۇدۇم . تولىمۇ ئەخمەق قارام ئىكەنسەن ، خوجايىنىڭ چالما ـ كېسەك قىلىندى . پايتەختكە ئېلىپ بېرىلغاندىن كېيىن جازالىنىسەن ، ـــ ئابدۇرېشىتخان چىرايى قارىداپ ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان ھامىدتىن كۆزىنى ئېلىپ ، جاپىپار بەردىبەگكە تىكىلدى ، ـــ ۋەزىر ، قارانىيەتلەرنى ئاللا مەقسىتىگە يەتكۈزمەيدۇ . سىزگە بۇ دۇنيادىن گۆر ياخشى ، ـــ دېدى ـ دە ، تۆمۈر بەگگە قارىدى ، ـــ ئەمىر ، سىز ئاتىگىزنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن خانلىقىمىزغا ئاسىيلىق قىلدىڭىز ، شۇنداقمۇ ؟

ـــ شۇنداق ، پەيت كۈتكەنىدىم . ئەمما ، كۈتكەن مەقسىتىمگە يېتەلمەي قوللىرىغا چۈشۈپ قالدىم سۇلتان ، ـــ دېدى ھېيىقماستىن تۆمۈر بەگ . ئۇ پۇشايمان قىلدىغاندەك تۇرمايتتى .

ـــ سىز ئەتە دارغا ئېسىلىسىز تۆمۈر بەگ . باشقا گېپىڭىز بارمۇ ؟ ـــ غەزەپلىنىپ سوردى ئابدۇرېشىتخان .

ـــ جاپپار بەردىبەگمۇ ئەتە دارغا ئېسىلسۇن ، ـــ دېدى مەنسۇرخان ئىچىنى ئەلەم ئۆرتەپ ، ـــ سەن بويۇنتاۋلىق قىلماي ، سۆزۈمنى ئىلىك ئالغان بولساڭ بۇ كۈنگە قالمايتتىڭ .

ـــ گۇناھىمدىن ئۆتسىلە خان ھەزرەتلىرى . سۇلتان ئابدۇلرەشىدخاندىن بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەپ بەرسىلە ، ـــ تىزلىنىپ يېلىنىدى ئۇ جاپپار بەردىبەگ .

ـــ مەن گۇناھىڭدىن ئۆتىمەيمەن ، بالام ئابدۇلرەشىدخانمۇ بىر

قوشۇق قېنىڭدىن كەچمەيدۇ ـــ ئىستىغپار [1]ئەيت مەلئۇن !

ـــ ۋەزىر ئەزەم ، ئاق ساقىلىڭىزغا لەنەت . سىز بۇ كۈننى ئويلىمىغانمۇ ؟ مەن ئويلىغان . دارغا ئېسىلىشىمنى ، ئۆلۈشۈمنى ئويلىغان ، سىز ئەرزىمەس ، نومۇسسىز ئادەم ئىكەنسىز . تۇفى ! ـــ تۆمۈر بەگ ئۇ-نىڭ يۈزىگە تۈكۈردى ۋە لېۋىنى چىشلەپ تۇرغان ئاكىسى تۇرغۇنبەگكە قاراپ دېدى ، ـــ ئاكا ، سىز ماڭا ئىچ ئاغرىتماڭ . كەنجى ئوغۇل بولغىنىم ئۈچۈن ئاتامنى ئۇنتالمىدىم . ئەتە خۇدا بۈيرۇسا ئاتامنىڭ روھى بىلەن ئۈچرىشىمەن . تېگىشلىك ئادەمدىن ئۆچ ئۇمنى ئالالمىغان بولسامۇ ، قەدىرى ـ قىممىتىمنى ساقلاپ ئۆلۈشنى ئۆزۈمگە راۋا كۆردۈم . ئىككى ئا-كامغا سالامىمنى يەتكۈزۈڭ . خەير ـ خوش .

تۇرغۇنبەگ تاتىرىپ كەتتى ، گەپ قىلالمىدى . ئۇنىڭ بىئارامل-قىنى سەزگەن ئابدۇرېشىتخان :

ـــ تۇرغۇنبەگ ، كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ . ئۇ مەردلەرچە جان بېرىدىغان بولدى ، ـــ دېدى ئۇنىڭغا ، ـــ سىز ئاقسۇغا ھاكىمبەگ بول-دىغان ئوغلۇم ئابدۇلېتىپخانغا ئاتا ۋەزىر بولۇپ بۇ يەردە قالسىز . ئەتە مەرھۇم خوجا ئەلى باھادىرنىڭ ۋە دارغا ئېسىلغانلارنىڭ نامىزىنى جامەدە چۈشۈرىمىز .

مەنسۇرخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئابدۇرېشىتخاننى يېنىدا ئولتۇر-غۇزۇپ دېدى :

ـــ ئەسلىدە ، قېرىغان چېغىدا ئالجىغان تاغلىرىنى دارغا ئاسسىلا ئوبدان بولاتتى بالام ، مېنى ئەپۇ قىلغانلىرىدىن مىننەتدار بولدۇم . ئىنىم سەئىدخاندەك كۆكسى ـ قارنىلىرى كەڭ جۈۋانى مەرد ئىكەنلا . رەھ-مەت ، ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن .

ـــ مەن رەھمەتلىرىنى قوبۇل قىلالمايمەن تاغا . گۇناھلىرىنى تونۇتقان ئاللاغا رەھمەت ئوقۇسىلا ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋەزمن ھالدا ، ـــ ياخشى نىيەتلىك خان ، سۇلتانلارنى ھېيلە ـ مىكىر بىلەن يا-مان يولىغا باشلىغان ئەبىلەخلەر جازالىنىشى كېرەك . ئۇلارغا رەھىم

---

① ئىستىغپار ـــ تۆۋا قىلىش ، گۇناھىنى ئاللادىن تىلەش .

قىلساق ، خەلقتە زۇلۇم قىلغان بولمىز .

ئابدۇرېشىتخان بەھرامنىڭ يېنىدا تۇرغان ئابدۇلىتىپخاننى چاقىردى . سېپىلغا بىرىنچى بولۇپ چىققانلىقىدىن مەمنۇن بولغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ئۇنىڭغا ئاقسۇنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەنلىكىنى جاكارلىدى ، مەنسۇرخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، بۇ شاھزادىگە تون ۋە تاج كىيدۈردى .

سەككىزىنچى باب

مۇسقا ــ جەننەت شامىلى

1

ئابدۇرېشىتخان يەركەنگە قايتىپ كېلىپ ئۇچىنچى كۈنى چاشكا ۋاقتىدا ، ھامىد قەللات بىلەن قاسىم خىچىر بىرگە دارغا ئېسىلدى . مىڭ لىغان ، ئون مىڭلىغان خەلق بۇ ئىككى نادان قانخورنىڭ ساڭگىلاپ تۇرغان جەسىتىگە لەنەت قىلىشتى .

بەھرام خەلق توپى ئالدىدا دارغا ئېسىلغانلارغا غەزەپ بىلەن قاراپ تۇرغان ، بۇرۇتى ئەمدىلا خەت تارتقان بىر يىگىتنى كۆرۈپ قېلىپ يېنىغا كەلدى . ئۇ مەرھۇم ۋەزىر ئەلى سەئىد كۈكۈلداشنىڭ ئوغلى ئابدۇلئەزىز ئىدى .

ــ ئابدۇلئەزىز ، سىزمۇ كېلىپسىز ــ دە ؟ ــ دېدى دار سۈپىسىدىن چۈشۈپ كەلگەن بەھرام .

ــ پاششاپ تۇرۇپ كەلمىسەم بولامدۇ ئەمىر ؟ بۇ ئاسىيلارنىڭ دار ئالدىدىكى ھالىتىنى كۆرگۈم كەلدى .

ئالتۇن مەدرىسىدە بىلىم تەھسىل قىلىپ كۆزگە كۆرۈنگەن ئابدۇلئەزىز كۈكۈلداشنى ئۆتكەن ھەپتە ئابدۇرېشىتخان چاقىرتىپ ، پاششاپبەگ مەھكىمىسىنىڭ پاششاپلىقىغا تەينىلىگەنىدى . ئۇ بۇ يىل ئون يەتتە ياشتا ئىدى . گۈلبەھرام ئوردىسىدىكى ئەڭ ياش ئەمەلدار بولۇپ قالغىنىدىن بۇ يىگىت ئانچە رازى ئەمەستەك قىلاتتى .

ــ رەھمەتلىك دادامنىڭ مېنى باغدادتا ئوقۇتقۇسى بار ئىدى ، ئارزۇسىغا يېتەلمىدى . مەنمۇ سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ سۆزىنى يىرالمىدىم .

بولمسا بەك ئوقۇغۇم بار ئىدى .

ـــ قايسى مەدرىسىدە ئوقۇۋاتاتتىڭىز ئىنىم ؟

ـــ ئالتۇن مەدرىسىدە .

ـــ پايتەختتىكى ئەڭ كاتتا مەدرىسىدە ئوقۇپتىكەنسىز ـ دە ، ئىنىم .

ـــ شۇنداق ئەمىر ، ـــ ئابدۇلئەزىز ئۇلۇغ كىچىك تىندى ، ـــ ئىلمى نۇجۇمىغا ، مۇسىقىغا قىزىقاتتىم .

ـــ ئالتۇن مەدرىسىدە مۇسىقا دەرسى بېرىدىغان مۇدەررىس يوقمۇ ئىنىم . يېڭىدىن كەلگەن ئوخشىمامدۇ ؟

ـــ جاھان مەدرىسىدە بار ئەمىر . مەن ھەر كۈنى نامازدىگەردىن شامغىچە بۇ مەدرىسكە كىلىپ ئۇستاز يۈسۈپ قىدىرخاندىن دەرس ئالىمەن . ئۇ ئىران ، ھىندىستان ، خۇراسان ، ھەتتا ئۇزانتىيە [1]دىن كەلگەن تالىپلارغا مۇسىقا دەرسى ئوتىدۇ . يېقىرنى مۇسىقىغا ھەۋەس قىلدۇرغان مەرھۇم ئاتام ئىدى ، مەرھۇم ساتار ، راۋابنى ياخشى چالاتتى .

ـــ سىزمۇ ياخشى چالىدىغانسىز ؟ سۇلتانمۇ ئۇد ، ساتار ، دۇتارنى سايرىتىۋىتىدۇ ، ھەر شەنبە ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلىپ مۇسىقا كىچىلىكى ئوتكۈزىدۇ ، شۇنداق ئاجايىپ . سىزمۇ قاتنىشىڭ ئىنىم ، روھىڭىز كۆتۈرۈلۈپ ، غەمدىن خالاس بولۇپ قالسىز .

ـــ مەن تېخى ئوگىنىۋاتىمەن ، ـــ ئابدۇلئەزىزنىڭ چىرايىغا ۋىلىلىدە قان يۈگۈردى ، ـــ سۇلتاننىڭ مۇسىقىغا خۇشتار ئىكەنلىكىنى بىلىمەيدىكەنمەن ئەمىر ، بىلسەمۇ ، ئۇنىڭ مۇسىقىسىنى ئاڭلاش پىقىرغا قانداق نېسىپ بولسۇن ؟ ئاددىي بىر خادىم تۇرسام ، ئۇنداق تەنتەنىلىك مۇسىقا كىچىلىكىگە قانداقمۇ قاتنىشىشقا جۈرئەت قىلاي ؟

ـــ سۇلتانغا بۇ ئارزۇيىڭىزنى يەتكۈزەي ، مۇشۇ شەنبە سىزنى ئۆزۈم مۇسىقا كىچىلىكىگە ئىلىپ باراي .

ـــ راستمۇ ؟ ـ ئابدۇلئەزىز ئۇمىدلىنىپ سورىدى .

ـــ راست يېگىت ! گېپىم گەپ .

---

① ئۇزانتىيە ـــ ئوتتۇرا ئەسىردىكى شەرقىي رىم دۆلىتى .

بەھرام ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ ، دارغا ئېسىلغانلارنىڭ جەسىتىنى نامازدىگەردىن كېيىن ئائىلە تاۋابئاتلىرىغا تاپشۇرۇپ بېرىشنى پاششاپبەگ باباسالىغا تاپىلاپ ئوردىغا كەلدى . ئەمىر ـ ئەركانلار ئۆز ئىشلىرى بىلەن بەنت ئىدى . ئابدۇرېشتخان ۋەزىرلەر بىلەن قەشقەر ، يەركەن ، خوتەنلەرگە سېلىنىدىغان مەدرىسە ، قارىيخانا ، مەسچىتلەر توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىۋاتاتتى . بەھرام كىرىپ بىر چەتتە قول باغلاپ تۇردى .

ـــ سەرمۇنشى يارلىق يېزىڭ ، ـــ دېدى ۋەزىرلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىر قارارغا كەلگەن ئابدۇرېشتخان ، ـــ قەشقەرگە ئىككى مەدرىسە ، ئۇچ مەسچىت ، يەتتە ھاممام ؛ يەركەنگە ئۇچ مەدرىسە ، بەش مەسچىت ، توققۇز ھاممام ؛ ھەرقايسى يېزا ـ بازارلارغا بىردىن مەدرىسە ، ئىككىدىن قارىيخانا ، بىر جامەئە سېلىنسۇن . خانلىقىمىز تەۋەلىكىدە مەدرىسە ، مەسچىت ، ھاممام بولمىغان شەھەر ، يېزىلار قالمىسۇن . بۇنىڭغا يۇز مىڭ سەر كۈمۈش خەزىنىدىن ئاجرىتىلسۇن .

قېرىپ مۇكچىيىپ قالغان شاھ سەئىد ئالىم يارلىقنى يازدى . يېپقا تىزىلغان مەرۋايىتتەك دانە ـ دانە قىلىپ چىرايلىق يېزىلغان يارلىققا ئابدۇرېشتخان مۆھرىنى باسقاندىن كېيىن تەختتىن چۈشتى .

چۈش ۋاقتى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئەمىر ـ ئەركانلار قايتتى . بەھراممۇ ئۇلار كەينىدىن مېڭىۋىدى ، ئابدۇرېشتخان ئۇنى چاقىرىپ سورىدى :

ـــ توختاڭ ئەمىر ، مەيدانىي ئادالەتتىن ھازىر كەلدىڭىزمۇ ؟

ـــ ھازىر كەلدىم ئالىيلىرى .

ـــ ئاۋامنىڭ كەيپىياتى قانداق بولدى ؟

ـــ ئاۋامنىڭ كەيپىياتى ياخشى بولدى ئالىيلىرى ، دارغا ئېسىلغان مەلئۇنلارغا لەنەت ئوقۇمىغان بىرمۇ ئادەم قالمىدى ، يېغىلغان ئادەممۇ بىر تۇمەندىن ئاشىدۇ .

ـــ زىنداندا يەنە قانچە گۇناھكار بار ئىكەن ؟

ـــ زىنداندا بىرمۇ گۇناھكار قالماپتۇ ئالىيلىرى .

ـــ زىندانغا بىرمۇ ئادەم كىرمەسلىكىنى ئۈمىد قىلىمەن ئەمىر .
ـــ ئالىيلىرىنى ئاللا تىلەكلىرىگە يەتكۈزگەي سۇلتان .
ـــ ئاتۇشقا بېرىپ كەلسىڭىز قانداق ؟ ـــ دېدى ئابدۇرىشتخان ئۆتۈنۈش تەلەپپۈزىدا ، ـــ ئوغلۇم ئابدۇلېتىپخاننىڭ تويىنى قىلغىلى بىر يىلدىن ئاشتى . ئابدۇلكېرىمخانمۇ ئون يەتتىگە كىرىپ قالدى . مومىسىنىڭ بۇ بالامنىڭ تويىنى كۆرگۈسى بار ئىكەن ، ئۆيلەپ قويايى دەيمەن . مۇشۇ تويىنىڭ باھانىسىدا ، سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتلىرىنى مېنىڭ نامىدىن پايتەختكە تەكلىپ قىلىپ كەلگەن بولسىڭىز . ئوغلۇمنىڭ نىكاھىنى قىلىپ ، قاراڭغۇلۇقتا قالغان ۋۇجۇدىمىزنى يورۇتۇپ كەتسە ، ئۇ زات بىلەن ئىلگىرى كۆرۈشكەن بولساموۇ ، قەدىرىگە يەتمىگەنىكەنمەن . ئەلھال ئۇ پېشىۋا ـ بۇزرۇكۋار بىلەن دىدار كۆرۈشۈشكە ئىنتىزار بولۇۋاتىمەن .
ـــ ماقۇل ئالىيلىرى ، ـــ دېدى بەھرام .
بەھرام قايتىپ كەتكەندىن كېيىن ئابدۇرىشتخان ھەرەم ھويلىسىدىكى خاس ھۇجرىسىغا كىرمەستىن ، قىينىنسى سۇلتان نىگارخېنىم تۇرۇشلۇق پېشايۋانلىق قەسىرگە قەدەم قويدى . چېكە چاچلىرى ئاقارغان ، قامەتلىك ، خۇش چىراي سۇلتان نىگار خېنىم قاتمۇ قات سېلىنغان يىكەندازدا تەكىي ـ ياستۇقلارغا يۆلىنىپ يانتۇ ئولتۇراتتى . ئىككى كېنىزەك ئۇنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى تۇتۇۋاتاتتى .
ئابدۇرىشتخان قېينانىسىغا سالام قىلىپ ، تىنچلىق سورىدى . ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ دۇئا قىلدى . سۇلتانىنىڭ « يۈز ياشقا كىرگەيلا . . . » دېگەن سۆزىدىن سۆيۈنگەن قېينانا :
ـــ بالام ، نەۋرەم ئابدۇلكېرىمخانىنىڭ تويىنى كۆرسەم ماڭا كۇپايە قىلاتتى ، بىر ئانا ئۇچۇن نەۋرىسىنىڭ تويىنى كۆرۈشتىنمۇ ئارتۇق ئارزۇلىمسا كېرەك ، ـــ دېدى .
ـــ شۇنداق خان ئانا . تويىنى خۇدايىم بۇيرۇسا ، يەنە بىر ئايىنىڭ بېشىدا دۇئاگۇيىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئىجازىتى بىلەن باشلايمىز . نىكاھنى قە-

لمش ئۇچۇن بۇزرۇكۇار خوجا مۇھەممەد شېرىپ شەيخۇلئەلا ھەزرەتلىرىگە ئادەم ئەۋەتتىم .

ـــ ئەجەب ئوبدان بولۇپتۇ بالام ، ئەجەب ئوبدان بولۇپتۇ . قىزىم چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ بېشى ئاسمانغا يېتىدىغان بولدى . ـــ سۇلتان نىگار خېنىم ئابدۇرېشىتخانغا زەن قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ مەن كېلىپ سەئىدخاننىڭ دىدارىنى ئەمەس ، قەبرىسىنى كۆردۇم ، سىلى يەنە ئۆيلىنۇپلا . ئۇ خاتۇنلىرىدىنمۇ بالىلىق بولۇپلا ، قىزىمنىڭ روھى چۇشۇپ كېتىپتۇ . مەن بۇنداق بولار دەپ ئويلىمىغانىدىم . خاتۇنلىرىنىڭ شەۋكەتلىك سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ نەۋرىسى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايلا بالام .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ چىرايى ئۆڭدى .

ـــ خان ئاتا . بۇنداق دېسىلە ، ئازار يەپ قالىمەن ، چۇچۇك سۇلتان ئاغىچا بىلەن مۇناسىۋىتىم ئوبدان . خاتۇن ئېلىشىم شەرىئەت ئەھكاملىرىغا ئۇيغۇنغۇ ؟

ـــ بولدى بالام ، سىلىنى خاپا قىلغۇم يوق . ئىككىڭلار ياخشى ئۆتسەڭلار پۇتۇن ئەل خۇش بولىدۇ .

ئابدۇرېشىتخان جاۋاب يىندۇرماي بېشىنى ئېگىپ قويۇپ ، خاس ھۇجرىسىغا چىقىپ كەتتى . ئۇ بۇ قېتىنقىسىنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى ، ئۇ دەشتى قىپچاق دىيارىدىن كەلگەندىن بۇيان ئۇنىڭدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ كېلىۋاتاتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ قىزىنى ھەممىدىن ئۇستۇن قويۇشىغا ، دۆلەت ئىشلىرىغا ئارىلىشىشىغا يول قويماي ، نارازى قىلىپ قويغانىدى . بۇ نارازىلىق ئابدۇرېشىتخان ھال سوراپ كىرگەندە ، بىللە تاماق يېگەندە ئىپادىلىنىپ تۇراتتى . بۇنداق نارازىلىقلارغا ئېرەن قىلماسلىق ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئۇنۇملۇك چارىسى ئىدى . ئۇ چۇچۇك سۇلتانبېگىمگە قانداق كۆيۈنسە ، نۇرنىسا سۇلتانبېگىمنۇ شۇنداق كۆيۈنەتتى . ئۇنىڭدىنمۇ قۇرەيش سۇلتان ، ئابدۇللاخان ئىسىملىك ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەنىدى . نۇرنىسا سۇلتانبېگىم بۇ يىل يەنە ئېغىر ئاياغ بولۇپ قالغانىدى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئالدىنقى يىلى ئابدۇرېھىم سۇلتان ، بۇ يىل مۇھەممەدخان ، دەپ ئات قويۇلغان ئىككى ئوغۇل تۇغقاندىن كېيىن ئۆزىنى تېخىمۇ ئەتىۋارلاپ ، چوڭ تۇتۇپ ، ھەرەم ئىچىدىلا ئەمەس ، پۈتۈن ئوردا ئىشلىرىغا چات كىرىپ كۆرەڭلەپ كەتكەچكە ، ئابدۇرېشىتخان « سىز خانىش ، پادىشاھ ئەمەس ، خانلىقىمىز تۈزۈمىدە دۆلەت ئىشلىرىغا قول سىلىشىڭىزغا يول قويۇلمايدۇ ئەزىزىم ، بۇنى بىلىشىڭىز كېرەك » دەپ ئۇنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئىش قىلىشىنى چەكلەپ قويغانىدى . قېينانىسىنىڭ نارازىلىقىمۇ مانا شۇنىڭ ئۈچۈن ئىدى .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئانىسى گۈلسىما سۇلتانبېگىم چۈچۈك سۇلتانبېگىمدىن نۇرنىسا سۇلتانبېگىمنى ئارزۇلايىتتى . قۇدىسى كەلگەندىن بۇيان ئۇنىڭغا ناھايىتى ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىدىغان بولۇپ قالدى . دېمىسىمۇ ، قېينانىسىنىڭ گەپ ـ سۆزلىرىگە دىققەت قىلىدىغان چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ خۇيلىنىپ يۇرۇشى ، ئوچۇق چىراي ئاچمايى ، تاپا ـ تەنىگە ياتىدىغان سۆزلەرنى كۆپ قىلىشى ئۇنى شۇنداق ئېھتىياتچان قىلىپ قويغانىدى . بۇ ھالنى سەزگەن ئابدۇرېشتخان ئىلاجى بار ئانىسىنىڭ روھىنى كۆتۈرۈشكە ، كۆڭلىنى ئېلىشقا تىرىشاتتى .

ئابدۇرېشتخان بۇ يىل باش باھاردا زاراختەمە ئۆتكۈزۈپ ، ئۆزى ئۈل قويۇپ بەرگەن ئالىي بىلىم يۇرتى رەشىدىيە مەدرىسى جىددىي يا ـ سىلىۋاتتى . شۇڭا ، ئۇ ھەر ھەپتە دېگۈدەك ئىش ئورنىغا بېرىپ ئۇستا ، ئىشلەمچىلەر بىلەن مۇڭدىشىپ ، ئۇلارنى ئىلھاملاندۇرۇپ كېلەتتى . مەدرىسلەرگە بېرىپ ، ئالىم ـ پازىللار بىلەن ھەمسۆھبەت بولاتتى . رەستىلەرگە بېرىپ ، سودىگەر ـ تىجارەتچىلەرنىڭ تەلەپ ـ ئىلتىماسلىرىنى ھەل قىلاتتى . ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار بىلەن ئۇچرىشىپ ، غەيرىتىگە ـ غەيرەت قوشاتتى . شۇ چاغلاردا يەركەن ، خوتەن شەھەرلىرىدە پىلە بېقىپ ، يىپەكچىلىك قىلمىغان ئائىلە يوق دېگۈدەك ئىدى . ئۇلار توقۇغان يىپەك گىلەم ، ئەتلەس ، شايى ، بەقەسەملەر يەرلىك ئاھالىلەرنى تەمىنلەپلا قالماستىن ، بەلكى ھىندىستان ، ئوتتۇرا ئاسىيا ، ئەرەب ، ھەتتا نا ـ

سارالار ①ئەللىرىگە ئاپىرىلىپ سېتىلاتتى ياكى شۇ مەملىكەتلەردىن كەلـ گەن سودىگەرلەر سېتىۋېلىپ ئېلىپ كېتەتتى . قەشقەرنىڭ گۈلە ـ قاق ، چىلانلىرى ، ھۇنەر ـ سەنئەت بۇيۇملىرى ، پىچاق ، خەنجەر ، قىلىچلـ رىمۇ باشقا ئەللەرگە چىقىرىلاتتى .

ئابدۇرېشىتخانىڭ ھەر بىر ئائىلىدە بىر تۇپ ئۈجمە بولۇش دېـ گەن ئارزۇسى ئەمەلگە ئېشىپلا قالماي ، ئېتىز قىرلىرىغا ، يوللارنىڭ چېـ تىگە ، يارلىقلارغا نۇرغۇن ئۈجمە دەرەخلىرى تىكىلىپ ئاينىتىلغانىدى . قويۇق تىكىلگەن جىگدە دەرەخلىرى ئېتىزلارنى بوران ـ چاپقۇندىن ، قۇم بېسىشتىن ، زەيلىشىشتىن ساقلاپ ، دېھقانچىلىقنى رونىق تاپقۇزغانىدى . دۆلەتكە يىلدا بىر قېتىم تاپشۇرىدىغان غەللە ـ پاراق ۋە ئۆشرىدىن باشقا سېلىق يوق بولغاچقا ، دېھقانلارنىڭ كىرىمى زور دەرىجىدە ئاشقانىدى .

يەركەن شەھىرى پايتەختكە مۇناسىپ ھالدا ناھايىتى ئاۋات ، تـەرەپ ـ تەرەپتىن كېلىپ ـ كېتىپ تۇرغانلار ناھايىتى كۆپ ئىدى . كوچىلاردا ھىندى ، ئوردۇ ، ئەرەب ، ھەتتا پەرەڭلەر ② نى دائىم ئۇچراتقىلى بولاتتى . ئۆزبەك ، قازاق ، قىرغىزلارغۇ ئۆز يۇرتىدەك ئەر ـ كىسى ـ ئازادە يۈرۈشەتتى . ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسى سودىگەر بولۇپ ، ئابـ دۇرېشىتخانىنىڭ يارلىقى بويىچە قەيەرگە بارسا ، تۇرسا چەكلىمىگە ئۇچـ رىمايتتى . پەقەت باشقا ئەللەردىن ئېلىپ كېلىپ ساتقان مالىلىرىغلا باج تۆلەيتتى . ئالغان مالىلىرىغا باج ئېلىنمايتتى .

بـايلىق ـ بايلىقچىلىق ياخشىلىققا يول ئاچىدۇ . نامراتلىق ، يـوقسۇزلۇق ـــ كۈلپەتكە ، ئازابقا دۇچار قىلىدۇ . سەئىدىيە خانلىقىنىڭ تەۋەسىدىكى شەھەر ، بازارلاردىكى زىنداىلار بوشاپ قالغانىدى . تۇتۇپ قامالىغان ئوغرى ، قاراقچىلار ، قاتىل ، لۇكچەكلەر بولمىغاچقا ، پۇقرالار ئەندىشىسىز ياشايتتى ، بىر ـ بىرىگە سىلىق مۇئامىلە قىلاتتى ، بىر ـ بىـ رىگە كۆيۈنەتتى .

ئابدۇرېشىتخان ھەر كۈنى دېگۈدەك خەلقنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر

---

① ناسارا ئەللىرى ـــ ياۋروپا ئەللىرى .

② پەرەڭلەر ـــ شۇڭتسارىيىلىكلەر .

تېپىپ تۇراتتى ، بەزىدە ، ئەمىر ئەكرەم ۋە بەھراملار بىلەن سودىگەر يېاكى دېھقان سىياقىدا ياسىنىپ ئاخشاملىرى كوچا ئارىلايتتى . خەلقنىڭ تۇرمۇشىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ ، قېيىنچىلىقتا قالغانلارنى ئۇچراتسىلا ، ئۆزىنىڭ كىملىكىنى بىلدۈرمەي ، قىيىنچىلىقتىن قۇتقۇزۇپ قويا تتى . بۇگۈن ئاخشامىمۇ ئەمىر ئەكرەم بىلەن يەركەنىڭ ئەڭ ئاۋات رەستىسى بولغان ئوردا كۆل كوچىسىدىكى گەزمال رەستىسىنى ئارىلاپ ، ھەرەم قەسرىگە يېرىم كېچىدە قايتىپ كەلدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە مېڭىپ بولۇپ ، قايىرىلىپ نۇرنىسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە كىردى .

2

زۇلمەتكە چۆمگەن ئۇيغۇق يۇزى ئاستا ـ ئاستا ئاقىرىپ ، تاڭ سۈزۈلدى . نامازدىن يانغان ئابدۇرېشىتخان ئەمىر ئەكرەم بىلەن سالامـلىشىپ دېدى :

ـــ ئەمىر بەھرامنىڭ ئاتۇشقا كەتكىنىگە ئىككى ھەپتە بولدى . خەۋەر يوق ، بۇزرۇكۇارنىڭ يېنىدا ۋاقتىنىڭ ئۆتۈپ كەتكىنىنىمۇ بىلمەي قالغان بولسا كېرەك .

سۇلتان ئوغلىنىڭ تويىنى قىلىشقا ئالدىراۋاتقىنىنى پەمىلگەن ئەكرەم :

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى ، ئەمىسە ئادەم ئەۋەتەي ، تۆت ـ بەش كۈن ئىچىدە قايتۇرۇپ كەلسۇن ، ـــ دېۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان :

ـــ ياق ئەمىر ، كېلىپ قالار . ئادەم ئەۋەتسەك ، بۇزرۇكۇارنىڭ كۆڭلىگە كېلىپ قالمىسۇن . تەخىر قىلايلى ، ـــ دەپ چاھار باغقا ماڭدى .

ئەمىر بەھرام پېشىندىن كېيىن كەلدى . تىز يول ماڭغىنىدىن يۇزلىرى قىزىرىپ ، ئۇستۇېشىنى چاڭ بېسىپ كەتكەنىدى . ئۇ سۇلتان

ساريىغا كىرىپ ئابدۇرىشىتخانغا سالام بېرىپ بولۇپ شۇنداق دېدى :

ـــ بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى ئۆزلىرىگە سالام يوللىدى ، تەكلىپلەرىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى . پېقىرمۇ ئۇنىڭ سۆھبىتىدە بولۇپ ، كۇنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي قاپتىمەن . يولغا قارىتىپ قويغان ئوخشايمەن .

ئابدۇرىشىتخان جاۋاب سالام بېرىپ دېدى :

ـــ يولىڭىزغا قارىغىنىمىز راست ئەمىر . ئېيتىڭا ، بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى قاچان كېلىدىغان بولدى ؟

ـــ كېلىۋاتىدۇ ئالىيلىرى ، سىلىگە خەۋەر قىلاي ، دەپ كەرىشىم . . .

ـــ چۈشەندىم ئەمىر ، دەرھال بۇزرۇكۇارنىڭ ئىستىقبالىغا چىقايلى ، ـــ دېدى تەختتىن چۈشكەن ئابدۇرىشىتخان ، ئۇ چوڭ ـ چوڭ قەدەپ تاشلاپ سۇلتان ساريىدىن چىقتى .

كۆز قۇياشى غەربكە خېلى سىلجىغاندى . ئىللىق ئاپتاپ ئاتلىق كىتىۋاتقان ئابدۇرىشىتخاننىڭ گاھ تاجىغا ، گاھ يەلكىسىگە ، گاھ قارا قۇلاننىڭ ساغرىسىغا چۈشەتتى . يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى ئېگىز ئۆسكەن سۇۋادانلار ئىزغاڭشىپ ، يولدا ئالىتاغىل سايىلەرنى پەيدا قىلغانىدى . بۇغداي ، قوناقلىرى ئورۇلۇپ بولغان ئېڭىزلاردا ئوتلاۋاتقان قوي ، ئۆچكە ، كالا ـ موزايلارنىڭ بەزىلىرى ئاپتاپقا قاقلىنىپ كۆشەپ ياتاتتى ، بەزىلىرى يولدىن ئۆتۈۋاتقانلارغا ھاڭۇبقىپ قاراپ تۇراتتى .

ئابدۇرىشىتخان ئەتراپقا كۆز سېلىپ ، پات ـ پات ئاتنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قويياتتى . ئۇنىڭغا يانداش شاھ ھارۇسى كىتىۋاتاتتى . يىراقتىن بىر توپ ئاتلىقنىڭ قارىسى كۆرۇندى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئاشۇ كېلىۋاتقانلار بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرى ۋە مۇرتلار ، ـــ دېدى بەھرام يېقىنلاپ كېلىپ .

ئابدۇرىشىتخان ئاتتىن چۈشتى ، ئۇ خۇراساندا تونۇلغان ، بۇ يەرگە كەلگەندىن بىرى خەلق ئارىسىدا ناھايىتى زور ئابرۇي قازانغان ، ھۆرمەت تاپقان بۇزرۇكۇار خۇجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتلىرىنى

ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگىنى ئۈچۈن ، هايا‌جانلىنىپ قەدەم تاشلىدى . ئەمىر ـ ئەركانلارمۇ پىيادە بولۇشتى .

بىزنىڭ ئۇلۇغ ئېگىمىز
ئاللادۇر ـ ئاللادۇر .
هەق دوست رەببىنا .
ئاڭا سادىق دىلىمىز
دەريادۇر ـ دەريادۇر .
هەق دوست ئىللەللا . . . ،

دېگەن هېكمەت يەر ئاستىدىن ئاڭلانغاندەك بولدى ، ئاتلىقلار پېقىنلاپ كەلگەنسېرى ، كۈچلۈك يا‌ڭراشقا باشلىدى .

ئابدۇرېشىتخان قارا تونلۇق بىر توپ كىشىنىڭ پىيادە بولۇپ ، ئاق تون كىيگەن قارا ساقال ، ئاتلىق كىشىنىڭ ئەتراپىدا جەرە سېلىپ ، هۇ تارتىپ ، هەلقە بولۇپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ هايا‌جانلىنىپ ، ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى . ئاق تونلۇق كىشى سۇلتانغا يېقىنلاشقاندا ئاتتىن چۈشتى ، هۇ تارتىپ پىرقىراپ كەلگىنىچە ئابدۇرېشىتخان ئەتراپىنى ئۈچ قېتىم ئايلاندى . سوپىلىرىمۇ جەرە سېلىپ ، ئىككىيلەننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ هەلقە بولۇپ هېكمەت ئوقۇدى . . .

ئابدۇرېشىتخان سالام بېرىشنى ياكى سۆز قىلىشنى بىلەلمەي تۇرغاندا ، ئاق تونلۇق ئادەم ئېغىز ئاچتى :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئى شاهى جاهان ، خىزمىتىڭىزگە كەلدى بىر لاماكان ①. قوبۇل كۆرسىڭىز بەختىمدۇر ، ئالدىڭىزدا لال ـ ئەقىلسىزدۇر . . ئالىيلىرى بىلەن دىدار كۆرۈشتۇرگەن ئاللادىن پېقىر مىننەتدار .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئى ئۇستاز ساهىب قىران ، پاساهىتىڭىزگە

① لاماكان ـــ ماكانسىز .

قايسل ئەھلى جاھان . گەرچە شاھ بولساموۇ ، ئالدىڭزدا مۇرىتمەن ، خان بولساموۇ گۇناھكار يىگىتمەن . بۇزرۇكۇار ، ھەزرەتلىرى بىلەن دىدار مۇلاقەتكە ئىگە قىلغان رەببىمگە شۇكرى ، ـــ ئىككى قولىنى كۆكسىگە قويغان ئابدۇرېشىتخان بۇزرۇكۇاردىن تىنچ ـ ئامانلىق سورىدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، جەنىدە ـ كۇلاھ ئىچىدىكى كەمىنە پېقىر ـ نىڭ ئالدىغا چىقىپ ، ئۆزلىرىنى مۇرىت سانىغانلىرى بۇ مىسكىن بېشىمنى ئاسمانغا يەتكۇزدى . دىل ئاللانىڭ ئۆيىدۇر ، دىل بىلەن تەستىق قىلىپ ، تىل بىلەن ئىزھار قىلىنغان تىلەك ئۇمىد بېغىدا گۇل ئاچماي قالماىدۇ ، ـــ دېدى خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئالاھىدە قەدەم رەنجى قىلىپ كۇتۇۋالغىنىغا رەھمەت ئوقۇپ ، ئۇنىڭ نۇر ـ لىنىپ تۇرغان چىرايىدا تەبەسسۇم پەيدا بولدى ، ـــ ئالىيلىرىنى يول ئۇستىدە پېقىرغا قول بېرىپ ، ئاللانىڭ ساھىبى بولغانلىرى بىلەن مۇبا ـ رەكلەيمەن .

ـــ رەھمەت پىر ئۇستاز ، ئۇزاقتىن بۇيان كۆڭۇل بېغىمدا بىخ سۇرگەن ئارزۇ كۆچىتى مانا بۇگۇن ھەزرەتلىرىنىڭ بىخۇبار قەلب بۇلاقلىرىدىن سۇ ئىچىپ چېچەكلىدى . ئۇمىد ئولدۇركى ، پەرۋىش قىلىش بىلەن مېۋە بەرگەي :

ئابدۇرېشىتخان كۆڭلىدىكىنى ئىزھار قىلىپ ، ئەمىر ، ئەركانلارنى بىر ـ بىرلەپ بۇزرۇكۇارغا تونۇشتۇردى . ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ، سەر مۇنشى شاھ سەئىد ئالىم ، يەركەن شەھىرىنىڭ ھاكىمبېگى ئەمىر ئوسمان ـ بەگلەر قول بېرىپ كۆرۇشۇپ ، ئۆزلىرىنى مۇرىت ، دەپ بىلىشىنى ئۆتۇ ـ نۇشتى . بۇزرۇكۇار تەخىرسىز قوبۇل قىلدى .

شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا بۇزرۇكۇار بىلەن سو ـ غۇقلا كۆرۇشۇپ ، سۇلتانىنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۇپ تۇردى . ئەكرەم باشلىق بىر قانچە سەركەردە ، ئۇنىڭغا مۇرىت بولۇش توغرۇلۇق ئېغىز ئاچمىدى ، بەھرام بىرقانچە سەردارلار بىلەن كېلىپ كۆرۇشۇپ ، مۇرىت بولۇش ئارزۇلىرىنى بىلدۇردى . بۇزرۇكۇار باش لىڭشىتىپ ماقۇللۇق بىلدۇردى .

ئابدۇرېشتخان سايىۋەنلىك شاھ ھارۋىسىغا ئولتۇرۇشقا بۇزرۇكۇارنى تەكلىپ قىلىۋىدى ،

— ياق ئالىيلىرى ، بۇ دۇنيانىڭ راھىتى ماڭا نېسىپ قىلىنمىغان . ئاتقىمۇ مىنىپ ئازار بەرگۈم يوق . ئەگەر يول ئۇزۇن بولمىسا پىيادە كېلەتتىم ، — دەپ ئۇنىمىدى .

ئۇنىڭ بۇنداق راھەتكە بېرىلمەسلىكى ئابدۇرېشتخاننىڭ ھۆرمەتىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇردى ، ھەتتا بەزى ئەمىر ، سەردارلار تەسىرلەنگىنىدىن كۆز يېشى قىلىشتى .

ئابدۇرېشتخان بۇزرۇكۇار ھەزرەتكە ئالىي مېھمان كۈتۈش ئورنى بولغان ئوردا تەكىخانىسىدا تۇرۇشنى ئۆتۈنگەنىدىمۇ ، بۇزرۇكۇار رەت قىلىپ :

— مۆمىنلەر دىلى ھەرقانداق ئالىي ئىمارەتتىن ئازادە ۋە كەڭ بولغان ئاللانىڭ ئۆيىكى ، پېقىرنىڭ جايى ئاشۇ ئۆي بۇسۇغىسىنىڭ ئالدىدۇر ، بەلكى قەبرىستانلىقتۇر . رۇخسەت قىلسىلا ، قىرىق چىلتەنلىرىم مازىرىدا ئىستىقامەت قىلسام ، — دېدى .

ئابدۇرېشتخان ياش ئەگىگەن كۆزلىرىنى بۇزرۇكۇارنىڭ پېشىگە سۈرتۈپ ، ئۇنى چىلتەنلىرىم مازىرىغىچە ئۇزىتىپ باردى .

3

توي باش كۈزدە بولدى . ئۇزۇم تازا پىشقان ، ئانار قىزىرىپ پىشىقا باشلىغان ، ئەنجۇر ئۇچىنچى قېتىم پىشىشقا يۈزلەنگەن ، ئەشپاتۇل يوغىناپ ، سۇزۇلۇپ مەي بولغان كۈنلەر ئىدى .

ئەنجۇر مۇرابباسىنىڭ تەمىنى تېتىپ كۆرگەن سەلتەنەت سۈلتانىبىگىم توي كىيىمى كىيىپ ، سەھەر ئېچىلغان قىزىلگۈلدەك ھەم خۇشبۇي ، ھەم چىرايلىق بولۇپ كەتكەن قىزغا قاراپ ، كۆز يېشىنى زادىلا توختىتالمىدى .

ـــ دادىسى بولسا قانچە خۇشال بولار ئىدى ، ياشانغان چېغىدا تـۇغۇلغان بۇ قىزنىڭ خۇيمۇ ئامراق ئىدى . رەھمەتلىك ، ھېلى ئامراق بولمىسۇن . ھۇ ـ ھۇ ـ ھۇ . . .

ـــ ئاغىچا خېنىم ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا . « ئۆلۈمنىڭ يارىشقى يىغا ، توينىڭ يارىشغى ناخشا ـ ساز » دەپتىكەن . توي بولۇۋاتسا ، ياش تۆكسىلە ، مەلىكەمنىڭ كۆڭلى يېرىم بولمامدۇ ؟ ـــ تەسەللى ئېيتتى ئۇزۇن يىللاردىن بېرى خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان كېنىزىكى . ئۇنىڭ كـېنىزەك ۋە دېدەكلىرىدىن باشقا تەسەللى بېرىدىغان كىشىسى يوق ئىدى .

ئىمىن خوجا سۇلتانىنىڭ رەپىقىسى بولغان بۇ تۇل خانىش ئاقسۇ-دىن پايتەختكە كەلگەندىن بېرى ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئالاھىدە غەمخورلۇ-قىغا ئېرىشكەن بولسىمۇ ، يەنىلا ئۆزىنى يالغۇز ، ئەسىردەك ھېس قىلاتـتى . ئېرى بار ۋاقىتىدىكىدەك كۆرەڭ ، شەرەندار ئەمەس ئىدى ۋە ئۇنداق بولۇشىمۇ ئەمەلىيەتتە ئەقىلگە سىغمايتتى ، ئەمما بارىمەن دېگەن يېرىگە بارالايتتى ، ئىختىيار قىلغان نەرسىگە ئېرىشەلەيتتى . بىرلا كەم بولغىنى خـانـزادە ئەر ئىدى . بىر ئايالغا نىسبەتەن ئېيتقاندا ، ئۆزى ياخشى كۆر-گـەن ئېرىنىڭ ئورنىنى ھېچنېمە باسالمايدۇ . سەلتەنەت سۇلتانىبېگىمنىڭ ھـەشەمەتلىك تۇرمۇش قوينىدا ئۆزىنى مىسكىن ، يالغۇز ھېسابلىشى ئەنە شۇ سەۋەبتىن ئىدى . كاشكى ئېرى ھايات بولسا . . .

قىزى ئانىسىغا نىسبەتەن روھلۇق ۋە مەغرۇر ئىدى . ئاتىسىنى سېغىنىپ ئەسلىسىمۇ ، تويى بولۇۋاتقان مۇشۇ سائەتتە يىغلىمىدى ، بەلكى كۈلۈمسىرىدى . ئۇ ئىلگىرى ۋۇجۇدىدا كۆرۈلمىگەن بىر تۈيغۇ ئىلكىدە ، ھاياجانلىنىۋاتاتتى . ئانىسى كۆز ياشلىرىنى ئېرتىپ ، كىيىنىپ بولغان قىزىنى كۆزدىن كەچۈردى . ئۇزۇن ئاق يېپەك كۆڭلەك ، ھاۋا رەڭ ھىلـە ھىلە رومال ئىچىگە پىنھان بولغان دىلدارئايبېكە ئاجايىپ ساھىبجامال بو-لـۇپ كـەتكەنىدى . كەچ كىرگۈچە خانزادە قىزلار بىلەن ئۆيدىن چىق-مىدى .

كـۆيئوغۇلنى ئارىغا ئېلىپ ، « ئاللا ـ ئاللا ! » دەپ ئات يورغىلـ

تىپ كېلىشكەن شاھزادە ۋە بەگزادىلەر قەسىر ھويلىسىغا كىرگەندە ، دىلدار ئايپېكەنىڭ يۇرىكى دۈكۈلدەپ سېلىپ كەتتى . ئۇنى ھۇجرا ئۆيـ ىدىن دەھلىزگە ئېلىپ چىقىشتى .

نىكاھنى بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئوقۇدى .

تويغا كەلگەن چوڭ ـ كىچىك مېھمانلار ئابدۇكېرىمخانىنى مۇبـ رەكلەپ ئۇزاشتى . يىگىتلەر « ئاللا ـ ئاللا ! » دەپ توۋلىشىپ مېڭىشتى . دىلدار ئايپېكەنى ئارىغا ئالغان قىز ـ جۇۋانلارمۇ مەپىگە ئولتۇرۇپ ، يار ـ يار ئېيتىپ ، ئوردىنىڭ شىمالىدىكى گۈلسما سۇلتانبېگىم قەسرىگە يۈـ رۈپ كەتتى .

ئابدۇرېشىتخان خوجا مۇھەممەد شېرىپ گۈلئېھرام ئوردىسىنىڭ « دەرۋازىئى مەشرىق » تىن چىقىپ ، چىلتەنلىرىمگە يول ئالغۇچە ھەمراھ بولۇپ ، ئۇزىتىپ قويىدى . ئۇنىڭ روھى كەيپىياتى چاغ ئىدى . ئاللا بەرگەن پەرزەنتلىرى ئارقا ـ ئارقىدىن ئەر يېتىپ ، ئۆي ـ ئوچاقلىق بوـ لۇۋاتقىنىدىن نېمىشقا سۆيۈنمىسۇن ، دەيسىز ؟

ئابدۇرېشىتخان يۈز ئاچقۇ كۈنى كېلىنىگە تاج كىيگۈزۈپ قويـ دى . ئۇنىڭ زىممىسىدىن بىر يۈك يېنىكلىگەنىدى . توي يەتتە كۈن داۋام قىلدى . سەككىزىنچى كۈنى خوجا مۇھەممەد شېرىپ سۇلتان سا ـ رىيغا ئىجازەتسىزلا كىرىپ كەلدى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ئۇ ساقاللىرىنى تـ تىرىتىپ ، ـــ خۇدانى ئۇنتۇپ قالغانلىرىغا سەككىز كۈن بولغانلىقىنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويايي ، دەپ كەلدىم .

ئابدۇرېشىتخان جاۋاب سالام بېرىپ تەختتىن چۈشۈپ ، قول بېـ رىپ كۆرۈشتى . ۋەزىر ـ ۋۇزرالارغا رۇخسەت بېرىپ ئۇلار چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاستا دېدى :

ـــ بۇزرۇكۋار ھەزرەتلىرى ، گەپلىرىنى چۈشىنەلمىدىم . بۇ سەككىز كۈن جەريانىدا نامازنى تەرك قىلغىنىم يوق ، دۆلەت ئىشلىرىمۇ توختاپ قالمىدى . كەچۈرسىلە ، بەلكىم ئۆتكۈزگەن گۇناھىم ئۆزۈمگە مەلۇم بولمىغاندۇر .

ـــ بۇنى بىلمەن سۇلتان ، ئوغۇللىرىنى ئۆيلەپ ، پەرزىنى ئادا قىلغانلىرى ئاللا دەرگاھىدا مەقبۇل ئىش . لېكىن ، نەغمە ـ ناۋا ، كەيپ ـ ساپاغا بېرىلىپ كېتىش ـ گۇناھ . بۇ ھەقتە كىشىلەر نېمە دەۋاتىدۇ ؟ بىلىشنى خالىسلا كېرەك .

ـــ ئەلۋەتتە بۇزرۇكۋار ، ـــ ئابدۇرېشىتخان سەل يېنىكلەپ جاۋاب كۇتتى .

ـــ جەھەننىيە ① سۇلۇكىنىڭ مۇرىتلىرى ئالىيلىرىنى ھەددىدىن ئاشتى ، دەۋاتىدۇ . سوھبەتلەر ② سۇلۇكىنىڭ ئېشانى خوجا پەيزۇللا ھەجرانى بولسا ئالىيلىرىنى « ئاداشتى ، ئاللانى ئۇنتۇدى ، بۇ دۇنيانىڭ پاراغىتىگە بېرىلىپ كەتتى » دەپ ئەيىبلىمەكتە . بۇنىڭغا چىداپ تۇرالماي يانلىرىغا كەلدىم سۇلتان .

ـــ پىر ئۇستاز ، ئۆزلىرىگە مەلۇم ، پېقىر گەرچە بىرمۇرىت بولسامۇ ، كاتتا مەملىكەتكە سۇلتانمەن . ئوغلۇمنىڭ تويىنى بۇنچىلىك دەپدەبە بىلەن ئۆتكۈزمىسەم قانداق بولار ؟ بەزى پادىشاھلار قىرىق كۈن توي قىلىدۇ . نەغمە ـ ناۋاغا كەلسەم ، مەن ئۇنىڭ ئەھلى . مەرھۇم ئاتامۇ ساز خۇمار ئىدى ، شۇڭا چىستىيە سۇلۇكى ③ئىشانلىرىغا ئالاھىدە ھۆرمەت كۆرسەتكەنىدى . پېقىرمۇ ساتار چېلىپ ئولتۇرۇپ ئاللانى ياد ئېتىشنى ئەۋزەل بىلىمەن . چۈنكى ، ئاللا مۆمىن مۇسۇلمان بەندىلىرى ئۈچۈن ئاپىرىدە قىلغان جەننەتتە سازلارنىڭ ھەممە خىلى بار ئىكەنغۇ .

ـــ ئارى سۇلتان ، لېكىن بۇ دىيار جەننەت ئەمەس ، بىز خۇپىيە ④ مەزھىبىنىڭ مۇرىتلىرى ئاللاغا خۇپىيانە ئىبادەت قىلىشنى تەۋسىيە قىلىمىز . پىر ئۇستازىمىز ھەزرىتى باھاۋىدىن نەقشىبەند پىرىم : دىلنى ئاللاغا بېرىپ ، قولنى ئىشقا ئۇزىتىشنى ، ئاللا ئۈچۈن بېرىلگەن سەدىقىنى قوبۇل قىلىپ ، بالانى دەپئىي قىلىشنى ، ئىشچانلىق ۋە پاكلىق

---

① جەھەننىيە ـــ مەخپىي ھەم ئاشكارا ئىبادەت قىلغۇچىلار .

② سۇھبەتلەر ـــ مەخپىي ھەم ئاشكارا ئىبادەت قىلغۇچىلار .

③ چىستىيە سۇلۇكى ـــ نەغمە ـ ناۋا ئارقىلىق ئىبادەت قىلغۇچىلار .

④ خۇپىيە ـــ مەخپىي ئىبادەت قىلغۇچىلار .

بىلەن گۈزەللىك بەرپا قىلىپ ، شۇكۇر قىلىپ ياشاشنى ، بىر ـ بىرىگە نەپ يەتكۈزۈپ ، رىزقىنى ئاللادىن تىلەشنى ، بىر ـ بىرىگە كۆيۈنۈشنى ، مېھرىبانلىقنى ، ئىناقلىقنى تەۋسىيە قىلىپ ئۆتكەن ئالىيلىرى ، ئەگەر ماڭا ئاللا ئۇچۇن مۇرىت بولغان بولسىلا ، مۇسىقىغا ئازراق ، تائەت ـ ئىبادەتكە كۆپرەك بېرىلگەيلا . خەير ، ئامان بولغايلا .

ـــ پىر ئۇستاز ، ئاندەك تەخىر قىلسىلا .

خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئارقىسىغا قارىماي چىقىپ كەتتى .

« خۇدايا گۇناھىمنى كەچۈرگىن » دېدى ئابدۇرېشىتخان كۆڭلى غەش بولۇپ ، ئۇ ساز چېلىشنى ، ناخشا ئېيتىشنى گۇناھ ھېسابلىمايتتى .

« غەم ـ غۇسسە بىلەن تولغان بۇ دۇنيادا ساز چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ ، كۆڭۈل ئېچىشنىڭ نېمە يامنى بولسۇن ، ساتار ، ئۇد ، تەمبۇر ، دۇتار قاتىللىق قورالى ئەمەسقۇ ؟ كىشىگە زىيىنى تەگمەيدىغۇ . بۇ بىر مەنىۋى ساخاۋەتقۇ ؟ بۇزرۇكۋار ھەزرەتلىرى بۇنى بىلمىسە ـ ھە ! . . . » ئۇ خىيال بىلەن سۇلتان ساريىدىن چىقتى . دىۋانخانىدا بىر ئاز توختاپ ، ئىشىك ئاغىسى ئالائىددىن ماھمۇد بارلاس ، سەرمۇنشى شاھ سەئىد ئالىم ، باش ئەمىر ئەكرەم ، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ ئەمىرى بەھرامىلارنى ئېلىپ ، پايىتەختتىكى ئەڭ كاتتا ئالىي بىلىم يۇرتى بولغان جاھان مەدرىسىگە قاراپ يول ئالدى ، جاھان مەدرىسە ـــ گۈلئىبھرام ئوردىسىنىڭ غەربىدىكى چىمەنزارلىققا جايلاشقانىدى . گۈمبەز ـ پەشتاقلىق دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئون توققۇز مېتىر ئېگىزلىكتە ئىككى مۇنار بار ئىدى . دەرۋازىدىن كىرگەن ئابدۇرېشىتخان ئالدىدا خىيابانلىق ، گۈل ـ چىمەنلىك كەڭ سەينا نامايان بولدى .

بىر توپ كىشىنىڭ كىرىپ كەلگىنىنى ھۇجرا دېرىزىسىدىن كۆرگەن باش مۇدەررىس ئابدۇۋارىس دامۇللا تاشقىرىغا چىقىپ سۇلتاننى كۆردى .

ئابدۇرېشىتخان مەدرىسە سەيناسىنىڭ تۆت ئەتراپىغا رەتلىك سېلىنغان ھۇجرىلارغا كۆز يۈگۈرتتى . قوش دېرىزىلىك ، پەنجىرىلىك بۇ ھۇجرىلار يۇزدىن ئاشاتتى . ھۇجرىلار ئارىلىقىدا دەرەخلار بولۇپ ، ئىـ

شك دېرىزلىرىنىڭ چوڭلۇقى بىلەن ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . ئۇ سەينانىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى مەجنۇنتاللار سايە تاشلاپ تۇر-غان كۆلنى ئايلىنىپ ئۆتۈپ ، ئىشكى قىيا ئوچۇق ھۇجرىغا قاراپ ماڭ-غاندا پاپپاسلاپ كېلىۋاتقان مۇدەررىسكە كۆزى چۈشتى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئابدۇۋاىرس دامولـلام ، ساق تۇردى-لىمۇ ؟ ـــ دەپ ھال سورىدى ئابدۇرېشىتخان ئىگىلىپ سالام بەرگەن مۇدەررىسىدىن ، ـــ ئۇشتۇمتۇت كېلىپ ، ئۆزلىرىنى بىسەرەمجان قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن كەچۈرگەيلا ئۇستاز .

ـــ ئۇنداق بولامدىغان سۇلتان ئالىيلىرى ، قەدەم تەشرىپ قىلـ غانلىرىدىن ناھايىتى مەمنۇن بولدۇم . كۆرگۈم كېلىپ ئۆزلىرىنى كۆپ ئەسلەيمەن .

ئابدۇۋاىرس بۇ ئالىي مەرتىۋىلىك شاگىرتىنى ئۇستى پەنجىرە-لىك ، ئاستىغا ناۋا چىقىرىغان ئىككى قاناتلىق ئىشىكتىن دەھلىزگە ، ئاندىن دەر پەردىلىك دېرىزىلىرى سەينىغا قارىغان ھۇجرىغا باشلاپ كىردى . سۇپىغا گىلەم سېلىنغان ، ئۇيۇقلارغا كىتاب تىزىلغانىدى . ئىككى دېرىزىنىڭ تەكچىلىرىگە ئىككى يامدىن قويۇلغان رەيھانگۈل خۇش پۇراق چېچىپ تۇراتتى . ئۆي ئىچى ناھايىتى پاكىز ۋە يورۇق ئىدى . ئەينەك قاپقىقى كۆتۈرۈپ قويۇلـغان تۆكـلۈكـتىن چۈشـكەن شولا ئۇ-ياقتىن ـ بۇياققا يۆتكىلىپ ، ئۆي ئىچىنى يېقىملىق قىلىۋەتكەنىدى .

ـــ تالىپلار دەرىسته ئوخشامدۇ ، ئۇستاز ؟

سىنجىلاپ قاراپ ، ئۆسمۇرلۇك ۋاقتىدا بۇ مەدرىسكە كېلىپ ئو-قۇغىنى ، ئۇستاز ۋە ساۋاقداشلىرى ئېسىگە چۈشكەن ئابدۇرېشىتخانىڭ قوي كۆزلىرىدە بىر نۇر چاقنىدى . ئاغزى سەل ئېچىلىپ ، چىرايىدا ئىلـ لىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى . ئۇ چاغلاردا بۇ مەدرىسته ئاران ئوتتۇز ھۇجرا ، يەتته دەرسخانا بار ئىدى . سەئىدخانىڭ پەرمانى بىلەن ، ھـۇجرىلارنىڭ سانى بىر يۈز يىگىرمىگە يەتكۈزۈلۈپ ، ئون توققۇز دەرسخانا تەسىس قىلىنغانىدى .

ـــ شـۇنـداق ئالـيىلرى ، تالىپلار دەرس ئۇستىدە ، ـــ ئابدۇۋا-

رەس يانچۇق سائىتىنى ئېلىپ قارىدى ، ـــ ئۇلار يەنە يىگىرمە مىنۇتتىن كېيىن ھۇجرىلىرىغا قايتىپ چۈشلۈك غىزا يەيدۇ .

ـــ بۇ ھۇجرىدا قانچە تالىپ بار ؟

ـــ بەش تالىپ بار ئالىملىرى ، ـــ دېدى مۇدەررىس دېرىزىدىن چۈشكەن كۈن نۇرىنىڭ سۇيىغا ياماشقىنىغا زەن قويۇپ ، ـــ ئەگەر تالىپلار بىلەن ئۇچراشماقچى بولسىلا ، غېرىب خانەمدە تەخىر قىلىپ تۇرسىلا .

ئابدۇرېشىتخان ھەمراھلىرىغا قاراپ قويۇپ دېدى :

ـــ ئۇستاز ، دەرسخانىغا چىقساق ، چۈشلۈك تاماقنى تالىپلار ۋە ئۇستازلار بىلەن بىرگە يېگۈم بار .

ئابدۇۋاھىس داموللا ئابدۇرېشىتخانغا يانداشىپ مېڭىپ ، ئۇنى ئىلمىي نۇجۇم دەرسخانىسىغا باشلاپ كىردى .

4

ئابدۇرېشىتخان مەمنۇن بولغان ھالدا دەرسخانىدىن چىقتى . ئۇ سەينادا ، باشقا دەرسخانىلاردىن چىققان مۇدەررىس ، ئوقۇغۇچىلار بىلەن كۆرۈشۈپ ئەھۋاللاشتى . ئۇلار ئارىسىدىكى جەنده ـ كۆلاھ كىيىپ ، قولتۇقىغا راۋاب قىستۇرۇۋالغان ، ئۇتتۇرا بويلۇق ، قارا كۆز ئادەم ئابدۇرېشىتخاننىڭ نەزىرىنى تارتتى ، ئۇ كىشىنى بىر يەردە كۆرگەندەك قىلسىمۇ ، ئېسىگە ئالالمايى ، يېنىدىكى باش مۇدەررىسىدىن قولى بىلەن ئىما قىلىپ تۇرۇپ سورىدى :

ـــ ئۇستاز ، ئاۋۇ جەنده ـ كۆلاھ كىيىۋالغان كىشى كىم بولىدۇ ؟

ـــ ئۇ قېدىرخان دېگەن مۇغەننى بولىدۇ ، مۇسقىدىن دەرس بېرىدۇ . ئىبادەت بىلەن خۇشى يوق ، نەغمىگە ئامراق ، ـــ دېدى ئابدۇۋاھىد رەس قېدىرخاننى مەنستىمىگەن قىياپەتتە .

ـــ ھە ، قېدىرخان دېگەن مەشھۇر مۇسقا ئۇستازى شۇ ئىكەن ـ

ده ، نامىنى ئاڭلىغان . پېقىرمۇ مۇسقا خۇشتارى ، چۈشلۈك تاماقنى ئۇ-
نىڭ ھۇجرىسىدا يېگۈم ، مۇسقىسىدىن غەمكىن كۆڭلۈمنى ئاچقۇم كې-
لمۇاتىدۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قىدىرخانغا قاراپ مېڭىپ .

ـــ مەرھەمەت ئالىيلىرى ، ئۇ جاناب بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ قويايلى .

ئابدۇۋارىس بۇ تەرەپكە كۆز تىككەن قېدىرخاننى قول ئىشارىتى بىلەن چاقىردى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ ئىتتىك كېلىپ سالام بەردى قېدىرخان يەركەندى تەۋەززۇ بىلەن .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام مۇسقا ئۇستازى . ئەگەر ئىجازەت بەر-
سىلە ، تالىبۇل ئىلملارنىڭ ھۇجرىسىدا ھەم تاۋام ، ھەم مۇسقىدىن
بىرگە بەھرىمەن بولساق ، قانداق ؟

ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ تەلىپىدىن ئابدۇۋارىس دامولا ئاچچىقلىنىپ ھۇجرىسىغا كىرىپ كەتتى . قېدىرخان يەركەندى ئىككى قولىنى ئالد سۇنۇپ :

ـــ مەرھابا ، مەرھابا ئالىيلىرى ، ـــ دەپ ھۇجرە پ قىلدى .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھەمراھلىرىمۇ ئۇنىڭ بىلەن مۇد ئازى باشلىغان ھۇجرىغا كىرىپ ، يېكەندازدىن ئورۇن ئېلىشتى . بر ر ياتاق قىلغان بەش تالىپ قول باغلاپ پەگادا تۇرۇشتى .

ـــ پېقىر بۇ شاگىرتلىرىمنى تونۇشتۇرۇپ ئۆتەي ، ـــ دېدى قې-
دىرخان ئاق سېرىق ، كۆك كۆز ، ساقاللىق يىگىتنى كۆرسىتىپ ، ـــ بۇ
باغدادلىق يىگىت فۇئاد ، بۇ ئىستامبۇللۇق مۇرتازا ، بۇ شىرازلىق پەررۇھ ،
بۇ سەمەرقەندلىك ھەيدەر ، بۇ بومبايلىق راجىب ، بۇلار مۇسقا ئىلمىنى
ۋە مۇسقا چېلىشنى ئۆگىنىش ئۈچۈن كەلگەن . بۇ مەدرىسته پەرەڭ ئەل-
لىرىدىن كەلگەنلەرمۇ بار سۇلتان ئالىيلىرى . ھەممىسى ئەرەب تىلىنى
بىلىدۇ .

ـــ ئولتۇرۇڭلا يىگىتلەر ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئەرەبچە سۆزلەپ .

پادىشاھنىڭ ئۆزلىرىدىن ئانچە چوڭ ئەمەسلىكىنى كۆرگەن تا-لىپلار ھەيران قالغانىدى . ئۇنىڭ بۇنچە ئوچۇق كۆڭۈللۈكىدىن دىللىرى سۆيۈنۈپ ئولتۇرۇشتى .

بـۇگۈن نۆۋەتچىلىك قىلغان فۇئاد مەدرىسە ئاشخانىسىدىن بىر مىس چۆگۈندە چاي ، بىر قانچە پىيالىلارنى ئېلىپ كىردى . ئارقىسىدىن سىرىق بۇرۇتلۇق ، ئاق دوپپا كىيگەن ئاشپەز ئېھتىرام بىلدۇرۇپ كى-رىپ ، قولىدىكى لېگەننى داستىخانغا قويدى . ئۇنىڭغا دۇملەپ پىشۇرۇل-غان يەتتە قازان نېنى سېلىنغانىدى . ئاندىن يەتتە چىنە ئۆگرە قويۇلغان چوڭ پەتنۇسنى بېشىدىن ئالدى . قېدىرخان ئابدۇرېشىتخاندىن باشلاپ ، ھەر كىشىگە بىر چىنىدىن ئۆگرە سۇنۇپ بەردى .

ئابـدۇرېشىتخان بىر پارچە قازان نېنىنى يەپ ، بىر چىنە ئۆگرە ئىچتى .

ـــ بو تائام سىلەرگىمۇ مەزۇر كېلەمدۇ ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرې-شىتخان چىنىلەرنى بوشاتقان تالىپلاردىن .

ـــ مەزور كېلىدۇ ـــ جاۋاب بەردى فۇئاد ، ـــ تاتلىق ھەم مەز-زىلىك ، بۇ يەرگە يېڭى كەلگەندە تازا كۆنەلمىگەنىدۇق . بارا ـ بارا ئۆ-گىنىپ ، ھۇزۇرلىنىپ تاماقلىنىدىغان بولدۇق . يۇرتىمىزغا قايتقاندا ، بۇ تـائاملارنـى ، ئۇستازىمىزنى سېغىنىمىز ، شۇنداق ئەمەسمۇ ساۋاقداشلار ؟

ـــ شۇنداق فۇئاد ، ئۇيغۇرلارنىڭ تامىقى بەك لەزىز بولىدىكەن ، ئېلىمىزگە قايتساق ئۆزىمىزنىڭ تامىقى تېتىماي قالامدۇ تېخى ، ـــ سۆز قاتتى راجىب .

ئابدۇرېشىتخان كۈلۈپ كەتتى .

ـــ شـۇنچە يىراقتىن مۇسقا ئۆگىنىشكە كەلگىنىڭلارنىڭ سەۋە-بىنى ئېيتىپ بېرەلەمسىلەر ؟

تالىپلارمۇ بىر ـ بىرىگە قارىشىپ كۈلۈپ كېتىشتى ۋە كۆز سو-قۇشتۇرۇپ پەررۇھنى سۆزلەشكە دەۋەت قىلىشتى . قارا قاش ، قارا بۇ-رۇت ، كـېلىشكەن بۇ يىگىت ئابدۇرېشىتخانغا ھۆرمەت بىلدۇرۇپ دېدى :

ـــ سۇلتان ئالىلىرى . بۇ دوستلىرىمىزنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئاللا

بىلىدۇ ، ئۆزۈمگە كەلسەم ، مۇسقىنىڭ ھېس ـ تۇيغۇنى قوزغاتقۇچى ھەم كۆڭۈلگە ئارام بەرگۈچى مەنىۋى ئوزۇق ئىكەنلىكىنى چۈشەنگەن كۈ-نۈمدىن باشلاپ ، ئۇنىڭغا ئىشتىياق باغلىغانىدىم . ئۇستاز قېدىرخان يەركەندىنىڭ مۇسقا بابىدا تەڭداشسىز ئىكەنلىكىنى سەييياھ ① لاردىن ئاڭلاپ ، غايىبانە ئىخلاس قىلىپ ، ئۇنىڭدىن ئۆگىنىش ئۈچۈن بەل باغلاپ كەلگىنىم راست . ئارزۇيۇم : سازنى ئۇنىڭدەك ۋايىغا يەتكۈزۈپ چېلىپ ، ھارغان ، چارچىغان يۇرتداشلىرىمغا ئارام بېغىشلاپ ، ھۇ-زۇرلاندۇرۇپ ، روھىنى ئۇرغۇتۇپ ، غەيرىتىنى قوزغاش .

بۇ تالپىنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ قېدىرخانغا بول-غان ھۆرمىتى يەنىمۇ ئاشتى . « بۇنداق نامى مەشھۇر كاتتا زاتنىڭ يېنى-مىزدا ئىكەنلىكىدىن ئەجەب خەۋەر تاپماپتىمەنا . (ياندىكى ھېسسىپنىڭ قەدرى يوق) دېگەن شۇ ـ دە ، نامىنى ئاڭلىغان بولساممۇ ، ئۇستا سا-زەندە بولسا كېرەك ، دەپ ئويلاپ ، دىدار كۆرۈشۈشكە كۆڭۈلشمەپتى-مەن . بۇگۈن مەدرىسكە كەلگىنىم ياخشى بولغانىكەن . ئالىملار بىلەن ھەمسۆھبەت بولدۇم ، بىر دەنا مۇسقا ئۇستازى بىلەن ئۇچراشتىم . . . »

ـــ ئالىيلىرى ، دۇئا قىلىپ بەرسىلە ، ـــ دەپ ئۇنىڭ خىيالىنى بولۇۋەتتى قېدىرخان .

ـــ ياق ، ئۆزلىرى دۇئا قىلىپ بەرسىلە ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۆتۈ-نۈپ تۇرۇۋالدى ، ئامالسىز قېدىرخان دۇئا قىلدى .

داستىخان يېغىشتۇرۇلدى . خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتلىرى-نىڭ ئەتىگەن قىلغان سۆزى ئېسىگە كېلىپ ، ئويلاپ قالغان ئابدۇرې-شىتخان تالپىلارغا مۇلايىم نەزەر تاشلاپ قېدىرخاندىن سورىدى :

ـــ ئى ئۇستاز ، كۆڭلۈمدە يېشىلمىگەن بىرقانچە چىگىش سوئال بار ، سورىسام جاۋاب بەرسىلە ئىكەن .

ـــ سورىسىلا ئالىيلىرى ، پېقىرمۇ سوراپ ئۆگەنگەن .

ـــ بەزىلەر ، مۇسقا ئەقلىنى ئاداشتۇرىدۇ . رەھمانى ئەمەس ، شەيتانىدۇر ، دەيدىكەن ، تەخسىر بۇ توغرىمۇ ؟

---

① سەييياھ ـــ ساياھەتچى .

ـــ ئەسلا ، مۇسقا ئىككىي مۇددىئادا چېلىنىدۇ . بىرىنچىسى ، ئۆزىنى ۋە باشقىلارنى بىردەم بولسىمۇ غەمدىن خالاس قىلىش ئۈچۈن چېلىنىدۇ ، بۇنىڭدا جەننەت شامىلىنىڭ سالقىنى بار . ئەقلىنى ساپلاشتۇرىدۇ ، بۇ رەھمانىدۇر . ئىككىنچىسى ، شەھۋانىي ھەۋەسنى قوزغاش ئۈچۈن چېلىنىدۇ ، بۇنىڭدا دوزاخ ئوتىنىڭ شەپسى بار ، ئەقلىنى ئاداشتۇرىدۇ ، بۇ شەيتانىدۇر .

قېدىرخان ئاق ئارىلىغان ساقلىنى سىپاپ قويدى . ئۇ ناھايىتى كېلىشكەن تەمبەل ئادەم بولۇپ مۇنازىرىنى ياخشى كۆرەتتى . ئەمما ، سۇلتان بىلەن ئۇچرىشىپ قېلىشنى ۋە ئۇنىڭ بۇنداق سوئال سورىشىنى خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى . ئابدۇرېشىتخان يەنە سورىدى :

ـــ مۇسقا خۇدانى ئۇنتۇلدۇرامدۇ ؟

ـــ ياق ئالىيلىرى ، مۇسقا مۇگدەپ قالغان دىلنى ئۇيغىتىپ ، خۇدانى ياد ئەتكۈزىدۇ ، پېقىر نەغمە ـ ناۋا بىلەن خۇداغا سېغىنىدىغان چىستىيە سۇلۇكىغا ئىخلاس قىلىمەن . لېكىن ، ئۇلار ئارىسىدا فارابى ھەزرەتلىرىدەك مەردانە ھالدا « يۈز يىل ئىبادەت قىلىپ ئالالمىغان پەيزىنى مېنىڭ قالۇنىمىنىڭ سىملىرىدىن ئالغايسىزلار » دەپ ئېيتالايدىغان دەنا مۇغەننىلەر يوق . ھالبۇكى ، مۇسقا چېلىشنىڭ ئۆزى خۇپيانە ئىبادەتتۇر . ئاشكارا ئىبادەتتىن خۇپيانە ئىبادەت ئاللا دەرگاھىدا ئەبزەلدۇر .

ـــ يەنە بىر سوئال ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان روھلىنىپ ، ـــ مۇزىكا چېلىش شەرىئەتكە خىلاپ ، دېگۈچىلەرگە نېمىدەپ جاۋاب بېرىگۈلۈك ؟

ـــ جاۋاب ئاددىي ، ياخشى نىيەتتە مۇزىكا چېلىش ـــ شەرىئەتكە ئەسلا خىلاپ ئەمەس ، پەقەت نامازغا ۋاقتىدا چېلىنغان مۇزىكا شەرىئەتكە خىلاپتۇر . چۈنكى ، نامازغا ھەرقانداق غەيرى سۆز ـ ھەرىكەتنى ئارىلاشتۇرۇش گۇناھىدۇر .

ـــ ئۇنداق بولسا ، نامازغا ۋاقتىدىن باشقا چاغلاردا چالسا بولىۋېرىدىكەن ـ دە ؟

ـــ ئەلۋەتتە ئالىيلىرى . مۇسقا مېڭىنى سۈزۈلدۈرۈپ ، ھېس ـ

تۇيغۇنى قوزغايدۇ . پىكىرنى راۋانلاشتۇرۇپ ، تەسەۋۋۇرنى گۈزەللەشتۈ-رىدۇ . مۇسقا جەمجىتلىق ئالىمنى جانلاندۇرىدىغان ئىلاھى سادادۇر . ئاۋۋال راۋاب چېلىپ ، ئاندىن شېئىر يېزىشمىنىڭ سەۋەبىمۇ ئەنە شۇ .

قېدىرخان سۆزىنى توختىتىپ ، پىيالىدىكى چايدىن ئىككى يۇتۇم ئىچتى . ئۇنىڭ قويۇق قاشلىرى سايە چۈشۈرگەن كۆز چاناقلىرى باش-قىچە يوروپ ، قىزارغان يۈزلىرى نۇرلىنىپ كەتكەنىدى . جەنىنى سە-لىۋېتىپ ، كۆلاھنى بېشىدىن ئېلىۋەتتى . ئاق دوپپا ، ئاق ئۇزۇن كۆڭلەك بىلەنلا قالغان بۇ مۇسقا ئۇستازنىڭ ناھايىتى كېلىشكەن تەمبەل ئادەم ئىكەنلىكى ئابدۇرېشىتخانغا ئايان بولدى . ئۇ كۆڭۈل خەزىنىسىدە ساقلى-نىۋاتقان يەنە بىر سوئالنىمۇ ئاياپ قالالماي سورىۋەتتى :

ـــ مۇسقا دىلىنى يۇمشىتامدۇ ؟ ئۇد ياكى ساتارنى چالسام ، پۇ-تۇن ۋۇجۇدۇم ئېرىگەندەك بولۇپ قالىدۇ . ھەتتا غەزىپىمگە ئۇچرىغان گۇناھكارلارغىمۇ ئىچىم ئاغرىپ كېتىدۇ ، شۇ سەۋەبتىن بىر قانچە قېتىم زىندانغا تاشلانغان گۇناھكارلارنى قويدۇرۇۋەتتىم .

ـــ مۇسقا دىلىنىڭ مەنىۋى ئوزۇقى . ئالىيلىرى دېگەندەك چال-غۇچىنىڭمۇ ، تىڭشىغۇچىنىڭمۇ دىلىنى يۇمشىتىدۇ . شۇنى قەيت قىلىشىمغا ئىجازەت بېرىشلىرىنى سورايمەنكى ، باغرى تاش ، ئالىكۆڭۈل ، تەكەببۇر كىشىلەر مۇسقا چېلىشنىمۇ ، ئاڭلاشنىمۇ ياقتۇرمايدۇ . زالىملار مۇسقىنى كۆڭۈل خۇشى دەپ چۈشىنىدۇ ، ئۇنى كەمسىتىدۇ ، چەكلەيدۇ . ئەك-سىچە ، ئاق كۆڭۈل ، سەمىمي كىشىلەر مۇسقىغا خۇشتار كېلىدۇ ، ئۇ-نىڭدىن تەسىرلىنىدۇ ، بەھرى ئالىدۇ . مەرھۇم سۇلتان مىرزا ئابابەكرى بەدخۇي ، تاش يۈرەك ، زالىم بولغىنى ئۈچۈن بارلىق مۇسقا ئۇستازلى-رىنى ئوردىدىن ھەيدىۋەتكەنىكەن ، پېقىرمۇ ئاتام بىلەن بىرگە ھەيدەل-گەنىدىم . مەرھۇم سۇلتان سەئىدخان پېقىرنىڭ نامىنى ئاڭلاپ ، چاقىر-تىپ ئوردىدا ئىشلەشكە تەكلىپ قىلغانىدى ، يەنە قوغلاندى بولماي ، خان سۇلتانلاردىن يىراقراق تۇراي ، دەپ ئۆزرە ئېيتىپ يېنىپ چىققانى-دىم . كېيىن ، ۋەزىر مىرزا ھەيدەر جانابلىرى : « ئوردىدا ئىشلىمىسلە ، مەدرىسە دەرس ئۆتسىلە » دەپ جاھان مەدرىسىگە ئەكېلىپ قويغانىدى .

بىرنەچچە يىلدىن بېرى مەملىكتىمىزنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدىن ۋە باشقا ئەللەردىن كەلگەن تالىبۇلئىلمىلەرگە دەرس ئۆتۈپ كېلىۋاتىمەن . پېقىرغا باشتىن ـ ئاخىر مۇسقا مەنىۋى ئوزۇق بولۇپ كەلدى ئالىيلىرى .

ئابدۇرېشىتخان زۇۋان سۇرمەي جىممىدە ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇ- نىڭغا مۇسقا ئۇستازىنىڭ سۆزلىرى قاتتىق تەسىر قىلغانىدى . ئۇ مۇسقا خۇمارى بولغان خان ئاتىسىنى ئەسلىدى . ئۇستازى ، دوستى مىرزا ھەيـ- دەر كـوراگان كۆز ئالدىغا كېلىپ ، ئاچچىق پۇشايمان ئىلكىدە كۆزىگە ياش ئالدى . « خۇدايا ، پېقىر قۇلۇڭ تاش يۈرەك زالىملاردىنمۇ ؟ ئۇستاز قېدىرخان توغرا ئېيتتى . زالىملار مۇسقىدىن تەسىرلەنمەيدۇ . بىراق ، پـېقىر مۇسقا ئاڭلىسام ياكى چالسام ۋۇجۇدۇم لەرزىگە كېلىدۇ . مۇسـ- قىنى شۇنچە ياخشى كۆرىمەن ، ئىلاھا ، پېقىر قۇلۇڭنى زىنھار زالىملاردىن قىلمىغىن . . . »

ئاجـايىپ زىل ئاۋاز ، مەيىن شامىلىنىڭ غۇر ـ غۇررىدەك سېھىر- لىك ئۇن ، تۇن كېچىدىكى دەريا سۈيىنىڭ شارقىرىشىدەك پىغانلىق سادا ئۇنى خىيال بىھوشلىقىدىن ئۆزىگە كەلتۈردى .

ئادەمنىڭ ئىچىدىكىنى بىر قاراشتا بىلىۋالغان قېدىرخان سۇلتانىنى ئازابلىق ئويدىن ، ھەسرەتلىك پۇشايماندىن خالىي قىلىش ئۈچۈن ، دەردكـە دەۋا زەخمەك بىلەن دىلكەش راۋابنىڭ نازۇك تارلىرىنى تىلغا كىرگۈزدى . شاگىرتلىرى ئۇد ، ساتار ، تەمبۇر ، قالۇن ، دۇتارنى قوللـ- رىغا ئىلىشىپ تەڭكەش قىلدى .

ئابدۇرېشىتخان بۇ چاغقىچە ئادەمنى مۇنداقمۇ رام قىلىۋالىدىغان مۇسقىنى ئاڭلاپ باقمىغانىدى . ئۇ بىرىلىپ تىڭشاپ ، يىرىم سائەتتىنڭ قانداق تېز ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلەلمەيلا قالدى . قېدىرخان راۋابنى چېلىشتىن توختىدى . تاقىتى ـ تاق بولغان ئابدۇرېشىتخان :

ـــ ئۇسـتاز ، بۇ قۇتلۇق مۇسقىنىڭ مۇبارەك نامى نېمە ئىكەن ؟ سىر بولمىسا ئېيتىپ بەرسىڭىز ، ـــ دېدى .

ـــ « مۇقامى ژسال » ئالىيلىرى .

ـــ پـېقىرنىڭ غەمناك بېشىدىن ھەسرەت ـ نادامەت قۇشىنى ئۇـ-

چۇرۇۋەتكەن بۇ نادىر مۇسقىنىڭ ئىجادچىسى فىساغۇرىسمۇ ، فارابىمۇ ؟ لۇتفىمۇ ، ناۋائىمۇ ؟ ئۇنىڭدا كۆيلەنگەن ئاشىق ـ مەشۇقلار بۇ دۇنيادا بارمىكىن ؟ ئېيتىپ بەرسىڭىز .

قېدىرخان راۋابنىڭ تارىنى قولى بىلەن سىلىدى . ئابدۇرېشىت-خاننىڭ ھەمراھلىرىغا ، شاگىرتلىرىغا قاراپ زۇۋۇان سۇرمەي ئويلىنىپ قالدى .

ـــ ئۇستاز ، ئېيتقۇلىرى كەلمىسە مالال قىلمايمەن .

ـــ بۇ ۋاقتا قەدەر كۆپ ئالدىدا بۇ سىرنى ئاچمىغانىدىم . خەيرى-يەت ، ئاڭلىغۇلىرى كەلگەن بولسا پېقىرنىڭ خانىسىگە چىققان بولسلا .

ئابدۇرېشىتخان باش لىڭشىتىپ ، ئۇنىڭ ھوجرىسىغا چىقتى . قۇ-ياش نۇرى كىتاب تىزىلغان ئۆيۈققا جۇلا تاشلىغانىدى . قېدىرخان ئاب-دۇرېشىتخاننىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى .

توققۇزىنچى باب

ۋەسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇق

1

« مۇقامى ۋەسال » ـــ قەدىرخان يەركەندى ئىجاد قىلغان ، ئىككى ياشىنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتلىرى كۈيلەنگەن سېھرىلىك مۇسىقا ئىدى . بۇ ئىككى ياش باشقا كىشى بولماستىن ، ناغرىچى كوچىسىدا ئولتۇرۇشلۇق ناسىرخان داپچىنىڭ ئوغلى قەدىرخان بىلەن ۋەزىر نىزا ـ مەدەنبەگنىڭ قىزى ئايتىللا بېكە ئىدى .

بۇنىڭدىن يىگىرمە يىل مۇقەددەم ، ناسىرخان داپچى ئون يەتتە ياشلىق ئوغلى قەدىرخانىنى ئېلىپ ئوردا كۆل بويىدىكى چايخانىغا باردى . چايخانا خوجايىنى ئىسمائىل چوڭام ئۇلارنى گىلەم سېلىنغان سۇپىغا باشلاپ داستىخان سالدى ۋە بىر چۆگۈن چاي ، نان ، پەرمۇدە ئېلىپ كەلدى .

ـــ ناسىرخان ئۇستام ، كامال تاپقۇر ئوغۇللىرى بىلەن ، چايخا ـ نىمزىغا كېلىپ تۇرغان بىر يىلدىن بۇيان ، خېرىدارلىرىمىز كۆپەيىپ كەتتى . بۇنىڭدىن ناھايىتى مەمنۇنمەن . قېنى تارتىنماي ئېلىشسىلا ، ـــ ئىسمائىل پىيالىغا چاي قۇيۇپ ، ئىككى قوللاپ سۇندى .

ـــ بولدى كايىمسىلا چوڭام . بىزمۇ چايخانىلىرىغا ئۆگىنىپ قالدۇق . خېرىدارلار كۆپەيگەن بىلەن خاپا بولمىدىغانلارمۇ بار تېخى ، ـــ دېدى ناسىرخان داپنى سۇپىنىڭ ئاپتاپ چۈشمىدىغان يېرىگە قويۇپ .

ـــ « بىر ياخشىغا بىر يامان ھەر جايدا بار » دېگەن مۇشۇ ئۇس ـ تام . چايخانىمىزنىڭ ئاۋات بولۇشىنى خالىمايدىغانلار سىلە بىلەن بىزدىن

خاپا بولىدۇ .

ـــ خۇدايىم خاپا بولمىسلا بولدى ، ـــ دېدى قېدىرخان ئاتىسىغا كۆز قىسىپ قويۇپ .

ـــ توغرا دېدىلە يىگىت ، مۇشۇ سۆزلىرى ئۈچۈن بىر ھېچىردىن شورپا كەلتۈرەي ، ـــ خوجايىن ئوچاق بېشىغا كەتتى .

ئاتا ـ بالا خۇشبۇي دەملەنگەن چاي بىلەن پەرمۇدىنى يەپ ئولـ تۇرۇشتى . بىردەمدە كۆلگە كۆلەڭگىسى چۈشۈپ تۇرغان ئىككى چوڭ سۇپا خېرىدارلار بىلەن توشۇپ كەتتى . بىر توپ كىشىلەر ئۆرە تۇرۇپ قالدى .

خوجايىن ئىككى ھېچىر شورپا ، گۆش ئېلىپ كېلىپ ئۇلارغا قويدى .

ـــ قېنى ئۇستام ، باقسىلا ، ھە يىگىت ، سىلىمۇ تارتىنمىسلا ، تاكى خۇپتەن نامىزىدىن يانغىچە بىر نەرسە بەرمەيمەن جۇمۇ ، ـــ چاقـ چاق قىلدى خوجايىن ۋە خىزمەتچى ئېلىپ كەلگەن گۈللۈك كىگىزنى سۇپىغا يانداپ سېلىپ ، ئۆرە تۇرغانلارنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى .

ھەر ھەپتىنىڭ چارشەنبە ، شەنبە كۈنلىرى كېلىپ داپ ، تەمبۇر چېلىپ بېرىدىغان ، بۇنىڭ بەدىلىگە ئون سەر كۈمۈش ئالىدىغان بوـ لـۇپ ، ئىسمائىل چوڭام بىلەن پۈتۈشكەندىن بېرى ، بۇ سازەندە ئاتا ـ بالا ھەپتىدە ئىككى كۈننى مۇشۇ چايخانىدا ئۆتكۈزۈپ كېلىۋاتاتتى . قالـ غـان كۈنلىرى خېرىدارلىرىغا شايى ـ ئەتلەس توقۇپ بېرەتتى . توي ، نەزىر ، چاي ، بەزمىلەرگىمۇ بېرىپ تۇراتتى .

شورپىنى ئىچىپ ، گۆشىنى يەپ بولۇشتى ، ناسىرخان ئۇستام داپنى ، قېدىرخان تەمبۇرنى ئالدى . بۇ تەمبۇر ئادەتتىكى تەمبۇرغا زادىلا ئوخشمايتتى . بېشى دۈگىلەك ، كىچىك بولۇپ ، تارى سىم بولماستىن قىلتار ئىدى ، بۇ قىلتار ئاچچىق ئۈچەيدىن ئىشلەنگەنىدى . قېدىرخان ئۆزى ئۆزگەرتىپ ياسىغان بۇ سازغا « راباپ » [1]دەپ نام بەرگەن ، ئاـ تـسى ئوغـلـىنىڭ بۇ ھۇنـەرىدىن سۆيۈنۈپ ، « سەن مۇسىقا ئۇستازى

---

① راباپ ـــ پارىسچە سۆز بولۇپ ، « يار »دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

بولغۇدەكسەن ئوغلۇم » دېگەنىدى .
ناسىرخان ئۇستام داپنى شالدىرلىتىپ ناۋا مۇقامىنى باشلىدى ، قېدىرخان جور بولدى :

ئاي جامالىڭدىن خىجىل خۇرشىد ماھى ئەنۋەرى ،
بۇ سېنىڭ جادۇ كۆزۈڭگە خەلقئالەم مۇشتەرى .
مەن ھەيران شەھرىدە كۆردۈم بىر ئاجايىپ مەنزەرى ،
مەنزەر ئىچرە ئولتۇرادۇر ھۆر يەڭلىغ بىر پەرى .
باردىم ، ئولتۇردۇم قېشىدا ، بوينىغا سۇندۇم قولۇم ،
شۆھبى نازۇ كەرەشمە بىرلە ئېيتۇر : كەت نېرى .
دېدىم : ئى سۇلتانۇ ئالەم قىلمىغىل جانىمغا قەست ،
ئەرزىمەسمۇ مىڭ تۇمەنگە بىر يىگىتنىڭ خاتىرى .
سەندىن ئالىپ بۇ كۆڭۈلنى كىمگە بېرىپ خار ئېتەي ،
ھۆسنى ئىقلىمىدا يوق سەندەك كىشىنىڭ دىلبەرى .
سەن ھېيرات شەھرىگە بارساڭ بىر دەرەم سىز بارمىغىل ،
بىر دەرەمگە رەڭگى ـ روھ بەرمەس ھېيراتىنىڭ خوبلىرى .
ئى ناۋائى سەن غەنىيمەت تۆت خۇراسان خوبلارى ،
قەدرى زەر زەرگەر شۇ ناسەد ، قەدرى گۆھەر ـ گۆھەرى . ①

ـــ ياشاپ كېتىڭ ئۇستام .
ـــ ياشاپ كەت يىگىت ، ئاۋازىڭ يۇرەكنى تىترەتتى .
چاي ئىچىۋاتقان ، غىزا يەۋاتقانلار باركالا ئېيتىپ ، رەھمەت ئوقۇشتى . بەزىلەر ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئۈچ مىسقاللىق ، بەش مىسقال تەڭگىلەرنىمۇ تاشلاشتى . ئاساندىن پارقىراپ چۈشكەن بىر تىللا چېيى ئىچىلىپ بولغان پىيالىغا تىگىپ جىرىڭلاپ پىلدىرلىغىنىچە توختىدى ، ئەمما پىيالە چاك كەتتى . قارا كۆزلىرى يولنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى قورۇنىڭ مەنزەر ئۆيىگە تىكىلىپ قالغان قىدىرخانىنىڭمۇ يۈرىكىگە دەز كەتكەنىدى .

① بۇ مىسرا ـــ ئالتۇننىڭ قەدرىنى زەرگەر بىلىدۇ ، گۆھەرنىڭ قەدرىنى گۆھەر ساتقۇچى . دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ .

بـۇ تىللانى ئاشۇ مەنزەر ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدە ئولتۇرۇپ ، قېدىرخانىنىڭ راۋابىنى تىڭشىغان ۋەزىرنىڭ قىزى ئايتىللا بىكە تاشلىغانىدى .

قـىدىرخان ئۇ ساھىبجامالنىڭ گۈزەل ھۆسنىگە شەيدا بولۇپ تەلمۈرۈپ قالغان ، ئايتىللا بىكەمۇ تاتلىق كۈلۈمسىرەپ ، كۆرۈنمەس سۆيگۈ رىشتى بىلەن ئۇنىڭ بويىندىن باغلۇۋالغانىدى .

نـاسىرخان ئۇستام مۇقامنىڭ تەزىسىنى باشلىغان بولسىمۇ ، قېـ ىدىرخانىنىڭ كۆزى ، دىلى يەنىلا ئاشۇ مەنزەردە ئىدى . ئاتا بۇنى سەزـ دى .

ئۇ قىز خېلى كۈنلەردىن بېرى ، ئاشۇ مەنزەرنىڭ قېيا ئوچۇق دېرىزىسىدە يانتۇ ئولتۇرۇپ ، گۈزەل نىگاھىنى قىدىرخاندىن ئۈزمەي ، ئۇنىڭ سازىنى تىڭشاپ كېلەتتى . دەسلەپكى كۈنلەردە بەش ـ ئون مـ نۇتتىن كېيىنلا دېرىزە يېپىلىپ قالاتتى ، يېقىندىن بۇيان بىرەر سائەتـ كىچە دېرىزە يېپىلمايدىغان بولۇپ قالدى . قېدىرخان بۇنى تاكى بۈگۈنـ گىچە سەزمەي كەلگەنىدى . تاشلانغان بىر تىللا ئۇنىڭ كۆكۈل ئىشـ كىنى چېكىپ ، نەزىرىنى ئىختىيارسىز تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان قىزغا قاراتـ تى . ئۇ مەپتۇن كۆزلىرىنى دىلرابا قىزدىن زادىلا ئالالماي قالدى .

بوۋاي ئاخىر ئوغلىنىڭ بېقىنىغا جەينىكى بىلەن قاتتىق نوقۇدى . چـۆچۈپ ئاتىسىغا قارىغان يىگىت داپقا تەڭكەش قىلىپ راۋابنى شۇنداق چالدىكى ، كۆل بويىدىكى سۆگەت شېخىغا ئېسىپ قويغان قەپەستىكى تورغايمۇ ھاڭۇبقىپ ، سايراشتىن توختاپ قالدى .

« نـاۋا » مۇقامنىڭ « تەزە » سىنى چېلىپ بولغان قېدىرخانىنىڭ كۆزى يەنە شۇ مەنزەرنىڭ دېرىزىسىگە تىكىلدى ، رام ، ئەينەكتىن باشقا نـەرسە كۆرۈنمىدى . ئىختىيارسىز تۇرۇپ كەتتى . ئوغلىنىڭ ۋۇجۇدىدا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى بىلىپ تۇرغان ئاتا ئۇنى پېشىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزدى ۋە « نۇسخە » نى باشلىدى .

بۇ ئاجايىپ ناخشا سازىنىڭ جەلپ قىلىشى بىلەن ساماۋارخانىنىڭ بالىخانىلىق ئۆيى ، كۆل بويىدىكى كارىۋاتلارمۇ ئادەمگە توشۇپ كەتتى ، يـەنە بىرمۇنچە كىشىلەر ئۆزە تۇرغانلىرىچە تىڭشاشتى . سېلىشقا گىلەم ،

كىگىزلەرمۇ يەتمەي قالدى . ھەتتا كۆل ئەتراپىدىكى ئۆيلەردە ئولتۇ-
رۇشلۇق ئاھاللىرمۇ ئىشىك ئالدىغا ، ئۆگزىلەرگە چىقىپ قۇلاق سې-
لىشتى . باشقا چايخانا ، ئاشخانىلار خېرىدارسىز چۆلدەرەپ قېلىشتى .

ئۇلار نامازغا ئاقتىدا مۇسقا چېلىشنى توختىتاتتى ۋە مەسچىتكە
بېرىپ كېلىشىپ يەنە باشلىشاتتى . ناسىرخان ئۇستام پاتراق كەچ بولسا ،
ئۆيگە كېتىۋالساق ، دەپ بىتاقەت بولغانسېرى كۇن ئورنىدىن مىدىرلىمە-
غاندەك بىلىنەتتى . قېدىرخانغا بولسا بىردەمدە كەچ كىرىپ كەتكەندەك
تۇيۇلدى . ئۇ قايتىدىغان چاغدا خوجايىن ئالاھىدە ئېلىپ كەلگەن قېي-
مىلىق ئۇگرىنىمۇ ئىچمىدى ، زەپەر سېلىپ دەملەنگەن چايدىنمۇ ئوتلە-
مىدى . ئەس ـ يادى شۇ قىزدا ئىدى ، ئۇنى يەنە بىر كۆرۈۋېلىشقا خۇمار
بولاتتى . ئويىغا باشقا ھېچ نەرسە كەلمەيتتى . ئۆيگە كەلگەندىن كېيىنمۇ
كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى . ئۆمرىدە ناھايىتى تەستە ئۆتكۈزگەن كېچە
مۇشۇ بولدى . ئەتىسى چىرايى سارغىيىپ ، ياداپلا قوپتى .

ـــ جېنىم بالام ، نېمە بولدۇڭ ، بىر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ ، نېمىشقا
زۇۋان سۇرمەيسەن ؟ ـــ دەپ بېشىدا پەرۋانە بولغان ئانىسى مۆلدۈرلەپ
ئولتۇرغان ئوغلىدىن جاۋاب ئالالمىدى . ئەھۋالنى بىلگەن ئاتىسى ئانىنى
يان ئۆيگە باشلاپ چىقىپ ، قۇلىقىغا كۇسۇرلىغاندىن كېيىنلا « ۋاي
خۇدايىمەي ! . . . » دەپ كۆز يېشى قىلدى . ئانا « خۇدايىم ھەممە
دەردكە داۋا بار ئىكەن . نېمىشقا كۆيۈككە ۋىسالدىن باشقا داۋا يوق ؟
ئەمدى قانداق قىلارمەن ؟ . . . » دەپ ، يىغلىغان بولسىمۇ ، مەيۇسلە-
گەنلىكىنى ئوغلىغا بىلدۈرمىدى . قۇرۇق ئارچا ياغىچىغا قوي يېغى قو-
شۇپ ئىسرىق سېلىپ ، قېدىرخانىنىڭ بېشىدىن ئۇچ قېتىم ئايلاندۇرۇپ ،
ھويلىغا قويۇپ قويۇۋىدى ، لوقمراپ كۆيۈپ ، خۇشبۇي ئىس تارىدى .

ـــ تۇرغىن ئوغلۇم ، بۇگۈنمۇ چايخانىغا بارايلى ، قارىغاندا ئەتە-
لەس توقۇشقا قولۇڭ بارمىغۇدەك ، ـــ دېدى ناسىرخان ئۇستام كۆپ ئوي-
لىنىشتىن كېيىن .

قېدىرخان ئۇنچىقماي راۋابنى ئېلىپ قوپتى . بۇلارنىڭ كەلگىنى-
دىن خۇش بولۇپ كەتكەن ئىسمائىل چوڭام ئون سەر كۇمۇشنى قوي-

بـۇ تىللانى ئاشۇ مەنزەر ئۆيىنىڭ دېرىزىسىدە ئولتۇرۇپ ، قېدىرخانىنىڭ راۋابىنى تىڭشىغان ۋەزىرنىڭ قىزى ئايتىللا بىكە تاشلىغانىدى .

قـىدىرخان ئۇ ساھىبجامالنىڭ گۈزەل ھۆسنىگە شەيدا بولۇپ تەلمۈرۈپ قالغان ، ئايتىللا بىكەمۇ تاتلىق كۈلۈمسىرەپ ، كۆرۈنمەس سۆيگۈ رىشتى بىلەن ئۇنىڭ بويىندىن باغلىۋالغانىدى .

نـاسىرخان ئۇستام مۇقامنىڭ تەزىسىنى باشلىغان بولسىمۇ ، قېـ ـدىرخانىنىڭ كۆزى ، دىلى يەنىلا ئاشۇ مەنزەردە ئىدى . ئاتا بۇنى سەزـ ـدى .

ئۇ قىز خېلى كۈنلەردىن بېرى ، ئاشۇ مەنزەرنىڭ قېيا ئوچۇق دېرىزىسىدە يانتۇ ئولتۇرۇپ ، گۈزەل نىگاھىنى قىدىرخاندىن ئۈزمەي ، ئۇنىڭ سازىنى تىڭشاپ كېلەتتى . دەسلەپكى كۈنلەردە بەش ـ ئون مـ ـنۇتتىن كېيىنلا دېرىزە يېپىلىپ قالاتتى ، يېقىندىن بۇيان بىرەر سائەتـ ـكىچە دېرىزە يېپىلمايدىغان بولۇپ قالدى . قېدىرخان بۇنى تاكى بۈگۈنـ ـگىچە سەزمەي كەلگەنىدى . تاشلانغان بىر تىللا ئۇنىڭ كۆكۈل ئىشـ ـكىنى چېكىپ ، نەزىرىنى ئىختىيارسىز تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان قىزغا قاراتـ ـتى . ئۇ مەپتۇن كۆزلىرىنى دىلرابا قىزدىن زادىلا ئالالماي قالدى .

بوۋاي ئاخىر ئوغلىنىڭ بېقىنىغا جەينىكى بىلەن قاتتىق نوقۇدى . چـۆچۈپ ئاتىسىغا قارىغان يىگىت داپقا تەڭكەش قىلىپ راۋابنى شۇنداق چالدىكى ، كۆل بويىدىكى سۆگەت شېخىغا ئېسىپ قويغان قەپەستىكى تورغايمۇ ھاڭۇبقىپ ، سايراشتىن توختاپ قالدى .

« نـاۋا » مۇقامىنىڭ « تەزە »سىنى چېلىپ بولغان قېدىرخانىنىڭ كۆزى يەنە شۇ مەنزەرنىڭ دېرىزىسىگە تىكىلدى ، رام ، ئەينەكتىن باشقا نـەرسە كۆرۈنمىدى . ئىختىيارسىز تۇرۇپ كەتتى . ئوغلىنىڭ ۋۇجۇدىدا بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەرنى بىلىپ تۇرغان ئاتا ئۇنى پېشىدىن تارتىپ ئولتۇرغۇزدى ۋە « نۇسخە » نى باشلىدى .

بۇ ئاجايىپ ناخشا سازىنىڭ جەلپ قىلىشى بىلەن ساماۋارخانىنىڭ بالىخانىلىق ئۆيى ، كۆل بويىدىكى كارىۋاتلارمۇ ئادەمگە توشۇپ كەتتى ، يـەنە بىرمۇنچە كىشىلەر ئۆرە تۇرغانلىرىچە تىڭشاشتى . سىلىشقا گىلەم ،

كىگىزلەرمۇ يەتمەي قالدى . ھەتتا كۆل ئەتراپىدىكى ئۆيلەردە ئولتۇ-رۇشلۇق ئاھاللىرمۇ ئىشىك ئالدىغا ، ئۆگزىلەرگە چىقىپ قۇلاق سې-لىشتى . باشقا چايخانا ، ئاشخانىلار خېرىدارسىز چۆلدەرەپ قېلىشتى .

ئۇلار ناماز ۋاقتىدا مۇسقا چېلىشنى توختىتاتتى ۋە مەسچىتكە بېرىپ كېلىشپ يەنە باشلىشاتتى . ناسىرخان ئۇستام پاتراق كەچ بولسا ، ئۆيگە كېتىۋالساق ، دەپ بىتاقەت بولغانسېرى كۇن ئورنىدىن مىدىرلىمـ-غاندەك بىلىنەتتى . قېدىرخانغا بولسا بىردەمدە كەچ كىرىپ كەتكەندەك تـۇيۇلدى . ئۇ قايتىدىغان چاغدا خوجايىن ئالاھىدە ئېلىپ كەلگەن قىيـ-مـلىق ئۇگرىنىمۇ ئىچمىدى ، زەپەر سېلىپ دەملەنگەن چايدىنمۇ ئوتلـ-مىدى . ئەس ـ يادى شۇ قىزدا ئىدى ، ئۇنى يەنە بىر كۆرۈۋېلىشقا خۇمار بولاتتى . ئويىغا باشقا ھېچ نەرسە كەلمەيتتى . ئۆيگە كەلگەندىن كېيىنمۇ كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزدى . ئۆمرىدە ناھايىتى تەستە ئۆتكۈزگەن كېچە مۇشۇ بولدى . ئەتىسى چىرايى سارغىيىپ ، ياداپلا قوپتى .

ـــ جېنىم بالام ، نېمە بولدۇڭ ، بىر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ ، نېمىشقا زۇۋان سۇرمەيسەن ؟ ـــ دەپ بېشىدا پەرۋانە بولغان ئانىسى مۆلدۈرلەپ ئولتۇرغان ئوغلىدىن جاۋاب ئالالمىدى . ئەھۋالنى بىلگەن ئاتىسى ئانىنى يان ئۆيگە باشلاپ چىقىپ ، قۇلىقىغا كۇسۇرلىغاندىن كېيىنلا « ۋاي خۇدايىمەي ! . . . » دەپ كۆز يېشى قىلدى . ئانا « خۇدايىم ھەممە دەردكە داۋا بار ئىكەن . نېمىشقا كۆيۈككە ۋىسالدىن باشقا داۋا يوق ؟ ئەمدى قانداق قىلارمەن ؟ . . . » دەپ ، يىغلىغان بولسىمۇ ، مەيۈسلەنـ-گەنلىكىنى ئوغلىغا بىلدۈرمىدى . قۇرۇق ئارچا ياغىچىغا قوي يېغى قو-شۇپ ئىسرىق سېلىپ ، قېدىرخاننىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئايلاندۇرۇپ ، ھويىلىغا قويۇپ قويۇۋىدى ، لوقمراپ كۆيۈپ ، خۇشبۇي ئىس تارىدى .

ـــ تـۇرغىن ئوغلۇم ، بۇگۈنمۇ چايخانىغا بارايلى ، قارىغاندا ئەتـ-لەس توقۇشقا قولۇڭ بارمىغۇدەك ، ـــ دېدى ناسىرخان ئۇستام كۆپ ئويـ-لىنىشتىن كېيىن .

قېدىرخان ئۇنچىقماي راۋابنى ئېلىپ قوپتى . بۇلارنىڭ كەلگىنـ-دىن خۇش بولۇپ كەتكەن ئىسمائىل چوڭام ئون سەر كۇمۇشنى قويـ-

دى . ناسىرخان :

ـــ چوڭام ، مەن پۇلنى دەپ كەلمىدىم ، يانلىرىغا سېلىپ قويسىلا ، ـــ دەپ تەڭگىلەرنى بىر يانغا سۈرۈپ قويدى ۋە سۆپىدىن پۇتىنى ساڭگىلىتىپ ئولتۇرۇپ « ئىراق » مۇقامىنى باشلىدى :

كىرمىگەيمەن جەننەتىل مەئۋاغا دىلبەر بولمىسا ،
شېشە پۇشى ①تۆشمەگەي دەريانغا گۆھەر بولمىسا .

چايخانا ئادەملەر بىلەن تولۇپ كەتتى . قېدىرخاننىڭ قولى راۋابتا ، كۆزى ئاشۇ مەنزىردە ئىدى .

بۇ مەنزىر ئۆي چايخانىنىڭ ئۈدۈلىدىكى مىس هالقىلىق چوڭ دەرۋازىسى بار قورۇنىڭ ئايۋېنى ② ئۇستىدە ئىدى . چايخانا بىلەن بۇ قورۇنىڭ ئارىلىقىدا ئون ـ ئون بەش قەدەم كەڭلىكتە يول بار ئىدى . كىچ كىرگۈچە مەنزىرنىڭ هاۋا رەڭ دېرىزىسى ئېچىلمىدى . تاقىتى ـ تاق بولغان قېدىرخان سالپىيىپ ، ئاتىسى بىلەن ئۆيگە يېنىپ كەلدى . ئەتىسى جۈمە بولغاچقا چايخانىغا بېرىشمىدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئايدەك ئەگىم قاش ، ئاهۇ كۆز ، ئاق يۈزلۈك ، لۈەن قىز كەتمەيتتى ، ئۇنىڭ قىزغۇچ هىلهله رومىلىنى سەل قايرىپ تەلمۈرۈپ قارىغان هالەتتىكى تۇرقى بىردەم پەيدا بولۇپ ، بىردەم يوقىلىپ كېتەتتى . قېدىرخان قىزنى ئويلىغانسېرى پىغانى تۇتۇپ ، راۋابنى بېرىلىپ چالاتتى . ئانىسى ئاڭلاپ ئۆزىنى تۇتالماي قالاتتى .

ناسىرخان شەنبە كۈنى ئەتىگەندىلا چايىنى ئىچىپ ، خامۇش بولۇپ قالغان ئوغلى بىلەن چايخانىغا كەلدى . قېدىرخان يېرىم يېپىقلىق دېرىزىگە سىنچىلاپ قاراپ ، بېشىنى ئەگدى ۋە شورپا ئىچىلىپ ، گۆش يېيىلىپ بولغۇچە بېشىنى كۆتۈرمىدى . ئوغلىنىڭ بۇ هالىغا قاراپ يۈرىكى

---

① شېشە پۇشى ـــ مەرۋايىت ئالغۇچى ، مارجانچى ، مۇنچاقچى .

② ئايۋان ـــ قورۇدىكى بىر يۈرۈش ئۆينىڭ بىرىنچىسى ئايۋان دېيىلىدۇ ، كۈن ـ ئاي نۇرى چۈشۈپ تۇرىدۇ .

ئېچىشىپ كەتكەن ناسىرخان داپنى ئاغزىغا يېقىن ئەكېلىپ ئايلاندۇرۇپ « ناۋا » مۇقامىنى يەنە باشلىدى . بۇ مۇقامنىڭ سەلكە ، جۇلا ، تەكتلىرى تۇغەپ ، داستان ، مەشرەپلىرى ئاخىرلاشقىچە قېدىرخان باش كۆتۈر-مىدى . ئۇ ئاشۇ لۇەن قىزنىڭ دېرىزە تۈۋىدە يوق بولۇپ قېلىشىدىن قورقاتتى ، شۇڭا قاراشقا جۇرئەت قىلالمايۋاتاتتى . ھالبۇكى ، ئاتىسى بىرقانچە قېتىم دېرىزىگە كۆز سالدى . پېشىن نامىزى ئوقۇلۇپ ، نامازدىگەرگە ئاز قالغاندا دېرىزە قىيا ئېچىلدى . قىزنىڭ مۇڭلۇق چىرايى بولۇت يېرىپ چىققان ئايدەك چاقناپ كۆرۈندى .

ناسىرخان ئوغلىنى تۇرتتى . ئەمما قېدىرخان گويا بۇ ئالەمدە يوقتەك يەرگە بېقىپ ئولتۇرىۋەردى . قىزنىڭ غايىب بولۇشىدىن ئەنسىرىگەن ئاتا داپ چېلىپ تۇرۇپ « ناۋا » مۇقامىنىڭ بىرىنچى داستانىدىكى بۇ غەزەلنى ئوقۇدى :

جاھاننى سەير ئېتەرگە نەچچە كۈن باغۇ چىمەن ياخشى ،
دەمى ئۇلپەت ئالۇرگە دىلبىرى شېرىن سۇخەن ياخشى .

بۇ غەزەلدىن بىر بېشارەت سەزگەن قېدىرخان شۇنداق باش كۆتۈرۈپ مەنزەرگە بېقىۋىدى ، لەۋلىرى يۇمران قىزنى كۆرۈپ مەڭگە لاپىدە قىزىللىق يۇرگۈردى ، تىترىگەن قوللىرى زەخمەك ئۇرۇشتىن توختاپ ، تەلمۇرگەن كۆزلىرى ئويناپ كەتتى . قىز قاراپ كۈلگەنىدى . بىردىن قىزنىڭ بوستان چاچلىق بېشى ئارقىغا قايرىلىپ ، دېرىزە جاققىدە يېپىلدى . قېدىرخاننىڭ دەز كەتكەن يۇرىكى پارە - پارە بولغاندەك ئاغرىق كىرىپ ، ئوڭشالغان چىرايى زەپەردەك سارغىيىپ كەتتى . ناسىرخان ئەنسىرەپ ئوغلىنى ئېلىپ كەتمەكچى بولۇپ تۇرۇۋىدى ، چاي ئىچىپ ئولتۇرغان سۇپىدىكى كىشىلەر دۇررىدە قوپۇپ :

— كەلسىلە ۋەزىر ئەزەم ، كەلسىلە ، — دېيىشىپ ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىشتى .

— ئولتۇرۇڭلار ، ئولتۇرۇڭلار ، سىلەرنى بىزەۋىتە قىلۇەتتىم —

هه ، ئولتۇرۇڭلار ، ـــ دېدى ئۇزۇن ، قارا ساقاللىق ، سەمەرقەند بەقەسـ
مدىن يېلىڭ تون كىيگەن ئاتيۇز ئادەم كۈلۈمسىرەپ ، نەزىرى بىلەن
كىشىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، ناسىرخان ئۇستامغا كەلگەندە چىرايى
سۆرۈنلەشتى ، ـــ ئىشكىمنىڭ ئالدى نېمىشقا بۇنداق ئاۋات بولۇپ كېـ
تىدىكىن دېسەم ، ئوغۇللىرى بىلەن سىلى بار ئىكەنلا ئۇستام . خېلىدىن
بېرى بۇ توغرۇلۇق گەپ قىلاي دەپ يەنىلا سىلىنى ئايىدىم ، ئۆزۈمگە
هاي بېرىپ كەلدىم . بۇ ھەپتىدىن بېرى ھەر كۈنى ئوردىدىن قايتىپ
كەلسەم ، ئىشكىمنىڭ ئالدىغا يىغىلىپ ، ئەلنەغمىلىرىنى ئاڭلاۋاتقان
خالايىقنى كۆرىمەن . خالايىقنىڭ كۆپلۈكىدىن يولدىنمۇ ئۆتكىلى بولـ
مايدۇ . بۇنداق كېتىۋەرسە ، قانداق بولىدۇ ؟ نامەھرەملەر كۆپىيىپ ،
خوتۇن ـ قىزلار سۇ ئالغىلى كۆل بويىغىمۇ چىقالمايدىغان بولدى نا ـ
سىرخان ، بۇنى ئويلاپ كۆرسىلە . ئەگەر پۇل لازىم بولسا مانا مەن بېـ
رەي . بۇ مەھەللىگە كەمرەك كەلسىلە ، ئەگەر پېقىرنىڭ يۈزىنى قىلمەن
دېسىلە ، كەلمىسىلە .

قېدىرخاننىڭ رەڭگىدىكى سېرىقلىق يوقلىپ ، قىزىرىپ كەتتى .
ئاتىسىنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، دىمى ئىچىگە چۈشۈپ ئۇنچىقمىدى .

ـــ بىزگە پۇل ئۇنچىلا كېرەك ئەمەس ۋەزىر ئەزەم . ئەگەر ئۆزـ
لىرىگە پۇل كېرەك بولىدىغان بولسا ، قانچىلىك دېسىلە ، شۇنچىلىك
بەرگىمىز بار ، ـــ دېدى قېدىرخان . ئۇنىڭ ئەتىگەندىن بېرى زۇۋان
سۆرۈپ ئېيتقان سۆزىمۇ شۇ ئىدى .

ـ بولدى بالام ، بىز كېتەيلى ، ـــ ناسىرخان ئۇستام ئوغلۇم يەنە
بىر نەرسە دەپ سالمىسۇن دەپ ، ئۇنىڭ قولىدىن تارتتى .

ـــ توختاپ تۇرسىلا ئۇستام ، تېخى گېپىمىز تۈگىمىدى ، ـــ
ۋەزىر بۇلۇتتەك تۈتۈلۈپ ، نەزىرىنى قېدىرخانغا قاراتتى ، ـــ ئەستاغپۇـ
رۇللا ! ـــ ئۇ ئۇزۇن ساقلىنى تۇتاملىدى ، ـــ مەن ئاتاڭ بىلەن سۆزـ
لىشۇاتقىمەن يېگىت ، ئاتاڭنىڭ ئوردىدىن قوغلانغىنىنى سەن بىلمىسەڭ
كېرەك ، بۇ ساۋاقنى ئۇنتۇپ قېلىشقا بولمايدۇ .

ـــ مەن بىلىمەن ۋەزىر ئەزەم ، ئۇ چاغدا كىچىك بولساممۇ ئەقلىم

جايىدا ئىدى ، ـــ دېدى قېدىرخان ئالدىغا بىر قەدەم چامداپ ، ـــ ئۇ زالىم سۇلتان ئاتام باشلىق مۇسقا ئۇستازلىرىنى تەختى لىكشىپ قالغاندا ، ماڭا بۇيۇنتاۋلىق قىلىپ ، شەرىئەتنى كۆزگە ئېلىشمىدىڭ ، دەپ ئەيىبلەپ ، ئوردىدىن ھەيدىگىنى راست . ئۇ چاغدا جانابلىرى پاششاپبەگ ئىدىلە ، ئاتامدا قىلچىلىك گۇناھ يوق ئىدى .

ۋەزىر دەرغەزەپ بولۇپ ، قېدىرخاننىڭ راۋابىغا قول ئۇزاتقانىدى ، يىگىت ئارقىغا بىرقەدەم چېكىنىپ ، راۋابقا ئۇنىڭ قولىنى تەگكۈزمىدى . ۋەزىرئېڭىشىپ قېلىپ ، كۈمۈش ئوتۇغات قادالغان سەللىسى چۈشۈپ كەتكىلى تاس قالدى .

ـــ ماڭ ، يوقال كۆزۈمدىن ! ئىككىنچى قېتىم قاراڭنى كۆرىدىغان بولسام ، ئاياپ تۇرمايمەن .

ـــ جۇر بالام ، بىزگە خۇدا بار .

ـــ ناسىرخان ئۇستام ئوغلىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ ئېلىپ كەتتى .

ئۇ قاتتىق خورلانغانىدى . ۋەزىر نىزامىدىنبەگنىڭ زالىم مىرزا ئابابەكرىنىڭ ، ئۆزلىرىنى ئوردىدىن ھەيدەپ چىقارغانلىقىنى نېمە سەۋەبتىن ، ئۇنتۇماي ساۋاق قىلىش لازىملىقى توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇش بەرگەنلىكى ئۇنىڭغا چۈشىنىشلىك بولسىمۇ ، ھار كەلگەنىدى . ئاتا ۋەزىر بولغانلىقى ، بايلىقى ، ئابرۇيى ئۇنى شۇنداق دېگۈزگەنلىكى بۇ سازەندە ئاتا ـ بالىغا مەلۇملۇق ئىدى .

ـــ ئاتا ، مېنى كەچۈرگىن ، سېنى ئازار يېگۈزۈپ قويدۇم . ئەمدى ئىككىنچى كۆڭۈلنىڭ ئارقىسىغا كىرمەيمەن ، ـــ دېدى قېدىرخان ئۆيگە كەلگەندە .

ـــ ياق ئوغلۇم ، سەن كۆڭۈلنىڭ ئارقىسىغا كىرمىدىڭ . بەلكىم ، پاك مۇھەببەت ساڭا تەۋرەنمەس ئىراده ئاتا قىلدى . مەن بۇنى چۈشىنىمەن . ئەمدى مۇسقىدا كامالەتكە يېتىدىغان ، شائىرلىق بابىدا ناۋائىغا تەڭلىشىدىغان بولدۇڭ . ئاللا ساڭا مەدەتكار بولسۇن ، ـــ ناسىرخان ئوغلىنى چىڭ قۇچاقلىدى .

شۇ كۈندىن باشلاپ ئاتا ـ بالا ئوردۇ كۆل مەھەللىسىدىكى چايخانىغا بارمىدى . قېدىرخاننىڭ ئۇ قىزنى ھەر قانچە كۆرگۈسى كېلىپ كەتسىمۇ ئاھ ـ پەريياد چەكمىدى . ھەپتە ئەمەس ، ئاي ، پەسلىمۇ ئۆتتى . قېدىرخان ئۇ كوچىدىن ئۆتمىدى . كېچىلىرى ئۇيقۇسى كەلمىسە فارابىنىڭ « رىسالىئى مۇغەننىيۇن » ①دېگەن كىتابىنى ، ناۋائىنىڭ « خەمىس » سىنى ئوقۇدى . كۈندۈزلىرى كوچىغا چىقمىسا ، ئانىسىغا ياردەملىشىپ شايى ـ ئەتلەس ياكى بەقەسەم توقۇدى ، راۋاب ، تەمبۇر ياسىدى . تۇيغۇسى كۈچەيىپ ، ھېسسىياتى ئۇرغۇغان دەملەردە بەيىت ، غەزەل يازدى . ئۇ نۇرغۇن كۈن ـ تۈنلەرنى شۇنداق ئۆتكۈزدى .

2

يىل ئۆتۈپ ، يەنە كۆكلەم كەلدى . قېدىرخان نوۋرۇز كۈنى كۆڭلى تارتىپ كوچىغا چىقتى . بىر بەسىپ ـ ئىككى بەسىپ ئوردو كۆل مەھەللىسىگە كەلدى ، لېكىن چايخانا بار ئاشۇ كوچىغا قەدەم باسمىدى . ئارقىسىغا يېنىپ ھەيدەر باغ مەھەللىسىگە كەلدى . كوچىسى دەل ـ دەرەخلىك بۇ مەھەللە ناھايىتى كۆجۈم ئىدى . باللار كېچىسى كۆيدۈرۈش ئۈچۈن ئۆزۈن ياغاچقا ياغلىقاپاق باغلاۋاتاتتى . ئۇ باللىق دەۋرىلىرىنى ئەسلەپ مېڭىپ ، جۇل ـ جۇل كىيىملىك ، چاچلىرى چۈۋۈق بىر ئايال بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى . ئايالنىڭ كەينىدە بىر توپ باللار تۆرتۈشۈپ « سارا ـ سارا » دەپ ۋارقىرىشىپ كېلىۋاتاتتى . « ماۋۇ بەكمۇ ئاشلىقىنى » دېدى ئۇ ئىچىدە ، ئايال لەپپىدە بىر قاراپ ئۆتۈپ كەتتى ، قېدىرخان باللارنى توسۇالدى :

ـــ ئىنىلىرىم ، ئۇ ئايالنى ھاقارەتلەپ نېمە پايدا تاپسىلەر ؟ توختاڭلار ، ئارقاڭلارغا يېنىڭلار ، سىلەرنىڭمۇ ئاشۇ ئايالدەك ئاچاڭلار يوقمۇ ؟ يېنىپ كېتىڭلار .

---

① رىسالىئى مۇغەننىيۇن ـــ سازەندىلەر رىسالىسى .

ـــ ئاۋۇ سارائ بىزگە قاراۋاتىدۇ ، ـــ دېدى بىر بالا قولىنى ئالـ دىغا ئۇزىتىپ .

ـــ شۇنچە گەپ قىلسام يەنە سارائ دەۋاتىسەنغۇ شۇمتەك ، ـــ قېدىرخان بارغىنىچە ئۇ بالىنى بىر تەستەك سالدى . بالا ۋارقىراپ يىغـ لىدى .

ـــ ئەمدى كىم يەنە سارائ دەيدىكەن تەستىكىنى ئۇچۇرۇۋېتىـ مەن .

بـاللار قورقۇپ كەينىگە يېنىپ كېتىشتى . قېدىرخان ئارقىسىغا قاراپ ، يىگىرمە قەدەم نېرىدا تۇرغان ھېلىقى ئايالنى كۆردى . « تونۇشـ تەكلا قىلىدىغۇ ، بۇ كىمدۇ ؟ خۇدايا توۋا . . . » دېدى ئۇ ۋە قەدەم بېـ سىپ ئايالغا يېقىنلىغانسېرى يۈرىكى دۈكۈلدەپ سوقۇپ كەتتى . قارا كـۆز ، قـارا قاش ، ئاق چىراي . . . ئۇ تونۇغاندەك قىلدى ، ئېتىلىپ بېـ رىپ ئايالنىڭ ئالدىدا توختىدى . بۇ يات ئايال ئەمەس ، ئاشۇ مەنزىرىنىڭ ھـاۋا رەڭ دېرىزىسىدىن قارىغان دىلرابا قىز ئىدى ، تونۇدى ، يۈرىكى كۆكرەك قەپسىنى يېرىپ چىقىپ كەتكۈدەك دەرىجىدە تېپچەكلەپ سوـ قۇپ كەتتى .

ـــ ئاھ ، رەنا قىز ، بۇ سىزمۇ ؟

تەلمۈرۈپ قاراپ قالغان قىزنىڭ قارا كۆزلىرىدىن يىپى ئۈزۈلگەن مـارجاندەك ياش تۆكۈلۈشكە باشلىدى ، يۈزلىرىنى توسۇۋالغان چاچلـ رىنى كەينىگە تاشلاپ :

ـــ ئاھ ، راۋابچى يىگىت ، راۋابىڭىز قېنى ؟ ـــ دېدى قىز .

ئۇ بـايا قېدىرخاننى يېنىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىدىلا تونۇغانىدى .

ـــ راۋابـىم ئۆيدە قالدى ، يۈرۈڭ مەلىكەم ، سىزنى غېرىب خاـ نـەمگە ئېلىپ كېتەي ، مەن سىزنى ئىزدەپ چىققانىدىم . خۇدايىم يولدا ئۇچراشتۇردى .

ـــ مەنمۇ سىزنى سېغىنىپ ئۆيدىن قېچىپ چىققانىدىم ، بۇ ئۇچـ رىشىشنى خۇدايىم نېسىپ قىلمىغان بولسا ، ئۆيگە قايتمىغان ۋە بېشىم قايغان تەرەپكە كەتكەن بولاتتىم ، تېز بولۇڭ ، كەينىمدىن ئاتام ئىزدەپ

كېلىپ قېلىشى مۇمكىن ، مېنى ئۆيىڭىزگە ئېلىپ كېتىڭ .
ـــ يۇرۇڭ . . .
قېدىرخان قىزنى ئەگەشتۈرۈپ ئۆيگە ئېلىپ باردى .
ناسىرخان ئۇستام قىزنى تونۇدى ، ئۇنىڭ بېشىنى سىلاپ :
ـــ ئوغلىمىز ئاشىق بولغان نازىنىن قىز مۇشۇ ، ـــ دېدى ئايالىغا . ئانا بۇ كۈتمىگەن ئۇچرىشىشتىن هاياجانلاندى . ئانا :
ـــ قىزىم ، قەدەملىرى قۇتلۇق بولغاي ، ـــ دەپ قىزنى قازناقتا ئېلىپ كىرىپ يۇيۇندۇردى . ئۆزىنىڭ ناسىرخان بىلەن تويى بولغاندا كىيگەن تويلۇق كۆڭلىكىنى قىزغا كىيگۈزدى ، ـــ بۇ كۆڭلەكنى ئەتۈارلاپ ساقلاپ كېلىۋاتقىنىمغا يىگىرمە يىلدىن ئاشتى قىزىم ، سىلىگە نېسىپ بولغانىكەن ، ـــ دەپ قۇلىقىدىكى زىرىسىنى ، قوللىرىدىكى ئۈزۈكلەرنى ئېلىپ قىزنىڭ قۇلىقىغا ، قوللىرىغا سالدى ، ـــ ئوغلۇمنىڭ تويىنى كۆرۈشنى شۇنچە ئارزۇ قىلاتتىم ، خۇدايىم كۆرسەتمىگان بولىدى . بالام ، ئەمدى ئاتىلىرىنى دەپ بەرسىلە ، كۆڭلۈم ئىمىن تاپسۇن ، مېنىڭ ئېتىم هاۋاخان .
ـــ ئايتىللا ـــ دېدى قىز ئىزا تارتقاندەك بولۇپ .
ـــ ئانا ـ ئانىلىرى بارمۇ ؟ ـــ بىلگۈسى كېلىپ سورىدى هاۋاخان .
ـــ بار ئانا ، دادامنىڭ ئىسمى نىزامىدىنبەگ . خانىنىڭ ۋەزىرى . ئانامنىڭ ئېتى نىسا خېنىم .
هاۋاخان ئاچا چۆچۈپ كەتتى .
ـــ قانداق بولۇپ كوچىغا چىقىپ قالدىلا قىزىم ؟
ـــ قېچىپ چىققانىدىم ، ـــ قىزنىڭ قارا كۆزلىرىدە ياش تامچىلىرى مەرۋايىتتەك لىغىلدىدى .
ـــ نېمىشقا بالام ؟
قىزنىڭ ئاپئاق چىرايى چوغدەك قىزاردى .
ـــ مەنزىرگە چىقىپ ئوغۇللىرىنىڭ راۋابىنى تىڭشىغانىدىم ، ئانام خاپا بولدى ، دادام ئاچچىقلاندى . « ئۇ سازەندىلەرنى بۇ مەھەللىگە يولـ

مايدىغان قىلىۋىتىمەن » دەپ ۋارقىراپ كوچىغا چىقىپ كەتتى . بىلمەدىم ، نېمە بولدىكىن ، شۇنىڭدىن كېيىن ئوغۇللىرى چايخانىغا كەلمەيدىغان بولدى . راۋابنى ئاڭلىغۇم كېلىپ مەنزىرگە چىقسام ، دېرىزىنىڭ قاپاقلىرىنى ئېتىپ مىخلىۋەتكەنىكەن ، ئاچالمىدىم ، كېيىن ساراڭ بولۇپ قالدىم . . .

قىز يىغلاپ بېشىنى ھاۋاخان ئاچىنىڭ قۇچىقىغا قويدى . پەرىشايۋاندا قىزنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان قېدىرخان چىدالماي قالدى . يۈرىكى زىڭىلدىغاندەك بولۇپ ، ئىككى قولى بىلەن چېكىسىنى تۇتۇپ ، ئايۋاننىڭ يېپىقلىق ئىشىكىدىن كۆزىنى ئۇزمىدى .

ـــ ساراڭ بولۇپ قالدىم ، بۇ نېمە دېگەنلىرى خېنىم بالام ؟

ـــ ئانا ! . . . ، ـــ تېلىقىپ يىغلاپ كەتتى ئايتىللا .

ھاۋاخان ئاچىمۇ ئۆزىنى تۇتالمىدى ، نېمە ئۈچۈن بۇ قىزنىڭ جۇل ـ جۇل كىيىم كىيىۋالغىنىنىڭ ، سۈمبۈلدەك چىرايلىق قارا چاچلىرىنىڭ تارالماي چۈۋۈلۈپ كەتكىنىنىڭ تېگىگە يەتكەندەك بولۇپ بۇ-ۋىلداپ يىغلىدى .

ـــ بالام ، جېنىم بالام ، ئەمدى سىلىگە ھېچكىم ئازار بەرمەيدۇ ، يىغلىمىسلا خېنىم بالام ، يىغلىمىسلا .

ئايتىللانىڭ كۆز ياشلىرى بىلەن تەڭ يۈرىكىدىكى دەردمۇ تۆكۈلمەكتە ئىدى . ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ يىغلىغانسېرى چىرايى سۈزۈلۈپ چىرايلىق بولۇپ كېتىۋاتاتتى .

ـــ ئانا ، ـــ دېدى ئۇ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈپ ، ـــ بىر يىلدىن بېرى مېنىڭ بېشىمغا كەلگەن دەرد ھېچكىمنىڭ بېشىغا كەلمىسۇن . بىلمەيمەن ، ئۆزۈمچە خۇدۇمنى يوقىتىپ ، ئالدىمغا ئۇچرىغان نەرسىنى ئۇرۇپ چاقىدىغان ، كوچىلارغا بەدبەشىرە چىقىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدىم ، ئېلىپ كەلگەن تاماقنى يېمەي تۆكۈۋېتەتتىم ، قورسىقىم ئېچىپ ھالىمدىن كەتكەن چاغلىرىمدا ، ئاشخانىغا كىرىپ ، نېمە بولسا شۇنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن يەپ كېتەتتىم . بەزى كۈنلىرى جۇدۇنۇم تۇتۇپ ، كىيىم ـ كېچەكلىرىمنى سېلىپ تاشلايتتىم ، كىيگۈزۈپ قويسا

يىرتىۋېتەتتىم . ئانام : « ھۇ بىنومۇس . ئاتاڭ كەلسە پاقالچىقىتكىنى چېقىۋېتىدۇ ، سەن زادى نېمە بولدۇڭ ؟ » دەپ يىغلاپ كېتەتتى . بىر كۈنى سەپرايىم ئۆرلەپ ، كىيىملىرىمنى يىرتىپ تاشلاپ ، كوچىغا قانداق چىقىپ كەتكىنىمنى بىلمەي قاپتىمەن . ئاتام ئوردىدىن كېلىۋاتقانىكەن ، ياساۋۇللىرىغا مېنى تۇتقۇزۇپ ھويلىغا ئېلىپ كىردى . كىيىم كىيگۈزۈپ قازناقتا سولاپ قويدى ، قانچە ئاي ئاشۇ قاراڭغۇ قازناقتا ياتتىمكىن ، بىلمەيمەن . تاماق ئېلىپ كىرگەن ئانامنىلا كۆرەتتىم . ئۇنىڭدىن باشقا ھېچكىم قېشىمغا كىرمەيتتى . بەزىدە « مەن نېمە بولدۇم ؟ » دەپ ئۆزۈمگە سوئال قوياتتىم ، يىغلايتتىم . بۇگۈن ئەتىگەن يىغلاپ ئولتۇرسام . ئانام نان ، چاي ئېلىپ كىردى . مەن بىلەن بىرگە ياش تۆكتى . « ئانا ، مېنى ھويلىغا ئېلىپ چىققىن » دېدىم . « خېلى ئوڭلىنىپ قالغاندەك قىلىسەن قىزىم ، ئاتاڭ كەلگەندە پېشىگە ئېسىلىپ تۆۋبە قىل ، كەچۈرۈم سورا ، رەھىمى كەلسە ئەجەب ئەمەس ، ئۇنداق قىلمىساڭ ــ ئۆمۈر بويى قازناقتىن چىقارمايدۇ » دېدى . مەن ماقۇل بولدۇم . ئانام مېنى قازناقتىن ئېلىپ چىقتى . پېشايۋاندا تۇرۇپ يېڭى چىققان كۈننى كۆردۇم . كۆڭلۈم يەنە كوچىنى تارتىپ ، ئۆزۈمنى باسالماي قالدىم ، ئەمما نېمە ئۈچۈندۇر بىلمەيمەن ، ناھايىتى ياۋاشلاپ كەتتىم . بەلكىم بۇ ساراڭ ئەمەسلىكىمنى بىلدۈرسە كېرەك . ئانامنىڭ باش ــ كۆزىنى سىلاپ ، سۆيۈپ ، قۇچاقلاپ ، ئۇنىڭ مېھرىنى تاشۇردۇم ،« جېنىم قىزىم . مېنىڭ يالغۇز قوزام ، سەن ساراڭ ئەمەس ، سەپرايىمڭ ئۆرلەپ قالغان خالاس. سەن ئوڭشىلىپ قالدىڭ . . . » دەپ سۆنايلىنىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى . ئاستا ئورنۇمدىن تۇرۇپ ھويلىغا چىقتىم . يۇزۈمنى رومال بىلەن يېپىۋالدىم . دەرۋازا قىيا ئوچۇق ئىكەن ، غىپىدە چىقىۋالدىم . بىر دېدەك ئىشىك ئالدىنى سۈپۈرۈۋاتاتتى . مېنى چاچ تارىغۇچى ئايال ، دەپ قالغان بولسا كېرەك ئەتىمالىم ، قاراپ قويۇپ ئۈنچىقمىدى . ئىتتىك مېڭىپ ئوردا كۆل مەھەللىسىدىن چىقىۋالدىم . كېتىۋېتىپ يەردىن بىر چاڭگال توپا ئالدىم ــ دە ، بويۇن ــ بېشىمغا چاچتىم ، يۈزلىرىمگە سۈرتتۈم ، چاچلىرىمنى چۈۋۈپ ، ساراڭنىڭ ئۆزى بولدۇم . نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلغىنىمنى ئۆ-

زۇمۇ بىلمەيمەن . بەلكىم راستتىنلا ساراڭلىقىم تۇتقاندۇ . مەن پەقەت راۋاپچى يىگىتنى ئويلاتتىم . ئۇنى دەپ كېتىۋاتاتتىم . باللار كەينىمگە كىرىۋېلىپ تاش ـ چالما ئاتتى . شۇ چاغدا ئوغۇللىرى كېلىپ قالدى . . .

ـــ ۋاي جېنىم بالام ، ۋاي جېنىم بالام ، هەممىنى بىلدىم ، ئەجەب دەرد تارتىپلا ، ـــ دېدى هاۋاخان ئاچا ، ـــ ئاتىلىرى كاتتا كىشى ئىكەن ، كەچتە ئويلىرىگە ئاپىرىپ قويماي ، ماقۇلمۇ ؟

ـــ ياق ـ ياق ، ئۆيگە بارسام ئاتام مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ . مېنى ئاپىرىپ بەرمەي بالا قىلىۋېلىڭلا ، مەن شۇنى ئارزۇ قىلىپ قېچىپ چىققان .

ناسىرخان ئىشكىكە تەلمۈرۈپ ئولتۇرغان ئوغلىنىڭ كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتكىنىگە زەن قويۇپ ، « بۇ ئىككىسىنىڭ بېشىنى قوشۇپ قويۇپ ، ئاندىن بېشىمغا كەلگىنىنى كۆرەي » دەپ ئويلىدى ۋە دەس تۇرۇپ ئىلغۇچتىكى تونىنى كىيدى .

ـــ بالىنىڭ ئانىسى ، هاي بالىنىڭ ئانىسى !

ـــ لەبەي ، ـــ دەپ ئايۇاندىن چىققان هاۋاخان ئاچا ئوغلىغا ، ئاندىن ئېرىغا قاردى ، ـــ بازارغا باراي دەۋاتاملا ئاتىسى ؟

ـــ هەئە خاتۇن . بۇگۈن كەچ ئۆيگە مېهمان كېلىدۇ . هېلى كېلىپ قوينى ئۆزۈم سويۇپ بېرىمەن ، كېرەكلىك نەرسىلەرنى ئوغلۇم بازاردىن ئەكېلىپ بېرىدۇ ،ئەمىسە مەن كەتتىم .

ئۇ شۇنداق قىلىپ ، قارا قولاننى ئېغىلدىن ئىشىك ئالدىغا ئېلىپ چىقىپ مىندى . . .

ـــ خۇدايىمغا ئامانەت ، ـــ دېدى هاۋاخان ئاچا ئىشكىنى يېپىپ . ئۇ ئالدىراپ قالدى . « قوي سويغۇدەك قايسى دوست ـ يارەنلىرىنى باشلاپ كېلىدىغاندۇ ؟ ۋەزىرئەزەم بولمىسۇن يەنە ، ياق ـ ياق ، ئۇنى باشلاپ كەلمەس ، بۇ ئادەم ئۆمرىدە كىشىگە ئۇۋال قىلىپ باقمىغان » بۇ ئوي كۆڭلىدىن كېچىپ بىر ئاز خاتىرجەملەندى ، ـــ ئوغلۇم ئاتاڭنىڭ

گېپىنى ئاڭلىغانسەن ، بازارغا بېرىپ كېرەكلىك ھامادىلارنى [1] ئېلىپ كەلگىن ، ئەگەر تاپالساڭ قوغۇن ، ئۈزۈمنۇ ئالغىن ، ئۆيدىكىسى تۇگەپ قاپتۇ ، ـــ دېدى ئانا .

قېدىرخان باش لىڭشىتتى ، ئۇ ئوتۇنخانىدىن چوڭ سېۋەتنى ئېلىپ ، بازارغا كەتتى .

ھاۋاخان ئايتىللانى ئارام ئالسىلا ، دەپ قېدىرخاننىڭ ھۇجرىسىغا باشلاپ قويۇپ ، ھويلىغا سۇ سەپتى .

بۇ ھۇجرىنىڭ ناۋالىق ئەگمە چىقىرىپ ياسالغان چىرايلىق ئۇيۇقلىرى ھەرخىل كىتابلار بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى . ئايتىللا قىز « رىسالىئى مۇغەننىيۇن » ، « خەمس » ، « شاھنامە » قاتارلىق كىتابلارنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، يەنە بىر ئويۇقتا تۇرغان « دىۋانى قېدىرخان » نامىلىق پاتقاق كەشمىر قەغىزىگە نەپىس يېزىلغان توپلامنى ئېلىپ ئاچتى . بىر ـ بىرىدىن تەسىرلىك ، ھېسسىياتلىق يېزىلغان غەزەل ، بەيىتلەر ئۇنى ئۆزىگە شۇنداق تارتتىكى ، ھاۋاخان ئاچىنىڭ كىرىپ كەلگىنىنمۇ سەزمىدى .

ـــ ھە ، كىتاب ئوقۇۋاتىپلىغۇ بالام . قېچقىرسام جاۋاب بەرمەيتىلە ، ئۇخلاپ قالغان چېغى ، دەپتىمەن ، ـــ دېدى ئۆيگە كىرگەن ھاۋاخان ئاچا ، پەردىسى قايرىقلىق دېرىزە تۈۋىدە ئولتۇرغان قىزغا ، ـــ كۆزلىرى قانداق كۆرگەندۇ ؟ ـــ ئۇ ئايتىللانىڭ يېنىدا ئولتۇردى ، ـــ مېھمانلار كەلگىنى نەۋاخ بالام ، شورپا ئېچىۋاتىدۇ . . .

ھاۋاخان ئاچا ئاغزىغا كېلىپ قالغان سۆزنى دېيەلمەي ئىچىگە يۇتۇۋەتتى .

ئايتىللا دېرىزىدىن قاراپ گۈگۈم چۈشكەنلىكىنى بىلدى . ئەۋرەز تۈۋىدە قوچقارنىڭ كاللا ـ پاقالچىقى ، تېرىسى تۇراتتى .

ـــ ئانا ، نېمە مېھمان ئىكەن بۇ ؟ دادامنىڭ بازاردىن كەلگىنىنمۇ ، قوي سويغانلىقىنمۇ تۇيماپتىمەن .

ـــ نېمە مېھمان بولاتتى ، دادىلىرىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، قېـ

---

[1] ھامادا ـــ نەرسە ـ كېرەك .

دىرخان بالامنىڭ نىكاھ چىيىغا داخىل بولۇش ئۈچۈن كېلىشىپتۇ ، ــ دېدى ھاۋاخان ئاچا بايا ئېيتالمىغان سۆزىنى پۈسۈققىدا دەپ سېلىپ .

ــ ئوغلۇم قېدىرخانىنىڭ نىكاھ چىيى ؟ ــ قىزنىڭ قارا قاشلىرى سەل كۆتۈرۈلۈپ ، چىرايى بۇلۇت توسقان ئايدەك تۇتۇلدى ، ــ ئۇنىڭ بۇگۈن تويىكەن ـ دە ؟ مەن شور پېشانە نېمىدەپ بۇ ئۆيگە كەلگەندىمەن . خۇدايىم ئەجەب كۈنگە قېلىۋاتىمەنا !

ھاۋاخان ئايتىللانى تارتىپ باغرىغا باستى .

ــ خېنىم بالام ، مانا ھازىر سىلى بىلەن ئوغلۇمنىڭ ئۆمۈرلۈك نىكاھى بولىدۇ ، مېھمانلار مۇشۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن ، قويمۇ شۇنىڭ ئۈچۈن سويۇلغان ، ماڭمۇ ئېرىم بايا بىلدۈردى .

ئايتىللانىڭ ياش بىلەن يۇيۇلۇپ تۇرغان گۈزەل چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى ، ئەمما تاراملاپ ئېقىۋاتقان يېشى توختىمىدى . نىكاھ ئوقۇلۇپ ، مېھمانلار ئۈزاپ ، قېدىرخان بىلەن بىر ياستۇققا باش قويغاندىن كېيىنمۇ ئۇنىڭ يىغىسى توختىمىدى .

مەھەللىدىكىلەر ناسىرخاننىڭ كېلىن چۈشۈرگەنلىكىنى بىلمەيلا قېلىشتى . چۈنكى ، نىكاھ قىلغان مۇللام ۋە مېھمانلار شەھەرلىك بولماي ، يېزىلىق ناتونۇش كىشىلەر ئىدى . . . بولغان ۋە بولىدىغان ئىشلارنى مۆلچەرلەپ كۆرگەن ناسىرخان ئۇستام بۇ نىكاھنى مەلۇم ۋاقىت مەخپىي تۇتۇش قارارىغا كەلگەنىدى . ياز ئۆتۈپ ، كۈز كەلگەندىلا مەھەللىدىكى لەرگە نەزىر بېرىپ ، « خوتەن شەھىرىدىكى بىر بىرادىرىنىڭ قىزىنى ئوغلىغا ئېلىپ بەرگەنلىكىنى » ئاشكارىلىدى ، خالاس .

قېدىرخان بەختكە ئېرىشكەنىدى . ئۇ يولنىڭ ئۇ چېتىدىكى مەنزىرىنىڭ ھاۋا رەڭ دېرىزىسىدىن ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان دىلرابا قىزنىڭ گۈزەل نىگاھىنى باشلىنىش قىلىپ ، « ۋىسال » نامىلق مۇقامنى ئىجاد قىلىشقا كىرىشتى . راۋابنىڭ زىل تارلىرى تىلغا كىرىپ شۇنداق مۇڭلۇق ، شۇنداق لەرزان ياڭرىدىكى ، ئانىسى بىلەن ئەتلەس توقۇۋاتقان ئايتىللانىڭ يۈرەكلىرى جىغىلداپ كەتتى ، بەقەسەم توقۇۋاتقان ناسىرخاننىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئەگىدى ، تامدىكى قوزۇققا ئېسىپ قويغان

داپنی ئېلىپ ئوغلىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ ، تەڭكەش قىلدى ، تال باراڭلىق ھويلا ئاجايىپ سېھرىلىك ساداغا تولدى .

شۇنداق قىلىپ ، « ۋىسال » مۇقامىنىڭ تەزبىسى ـــ قىزىنىڭ ئاق يىغىندەك ئۇزۇنىغا سوزۇلغان كۆز يېشىدىن ، مەرغۇلى ـ ھەسرەتـ لىك ئاھ ـ زارىدىن ، نۇسخىسى زەپىران چىرايىدىن ، سەلقىسى ـــ چۇـ ۋۇلغان سۇمبۇل چاچلىرىدىن ، جۇلاسى ـ ئۇزۇلمىگەن ئۇمىدىدىن ، تەكىتى ـ پىغانلىق خىيالىدىن ، بىرىنچى داستانى يولدىكى ئۇچرىشىشـ تىن ، ئىككىنچى داستانى نىكاھ ۋاقتىدىكى ھاياجاندىن ، مەشرىپى ـ مەشۇقەنىڭ ئاشىق باغرىغا تاشلانغان چاغدىكى تەبەسسۇمىدىن ئېلىنىپ ، يەتتە كۈندە تاماملاندى . . .

قېدىرخان مۇھەببەت سەرگۈزەشتىنى سۆزلەپ بولۇپ دېدى :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، پېقىر سۆيگەن يارىمنىڭ ۋىسالىغا يەتتىم . « ۋىسال » مۇقامىنى ھەم قىيامىغا يەتكۈزدۇم . ئەمما ، بىزنىڭ سەرگۈـ زەشتىمىز ئاخىرلاشقىنى يوق . ئاتا ـ ئانام ۋاپات بولۇپ ، بىز ئاتا ـ ئانا بولۇپ قالدۇق . يېگىرمە يىل ئۆتتى . بەش پەرزەنتلىك بولدۇق . چوڭى ئون توققۇز ، كىچىكى يەتتە ياش ، بىرى ئوغۇل ، تۆتى قىز . يەنە قانداق كۈنلەر بېشىمىزغا كېلىدۇ ؟ ئاللاغا مەلۇم . ئەمما ، تەقدىرىمىزە نېمە بولسا شۇنى كۆرۈشكە تەقەززامەن .

بۇ مۇقام ئۇستازىنىڭ مۇھەببەت سەرگۈزەشتىسىدىن قەلبى لەرـ زىگە كەلگەن ئابدۇرېشىتخان سورىدى :

ـــ تەقسىر ، قېيناتىلىرى بىلەن كۆرۈشلىمۇ ؟

ـــ يوقسۇ ئالىيلىرى ، كۆرۈشۈپ خىزمىتىدە بولغۇم بار ، رەپـ قەممۇ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ گېپىنى قىلىپ يىغلايدۇ ، بىز ۋىسالغا يەتكەن بـ لەن مىرادىمىز تېخى ھاسىل بولمىدى .

ـ ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ياشىنىپ قالغان بولسىمۇ ، تېخى كۈچ ـ قۇۋىتىدىن قالغىنى يوق ، غەيرەتلىك ، دىيانەتلىك ئەرباب . قىزى توغـ رۇلۇق بىراۋغا ئېغىز ئاچمىغىنى نومۇسچان ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . ئۇنىڭ بىلەن ئۆزلىرىنى كۆرۈشتۇرۇپ قويماي ، ئاداۋەت يۇيۇلۇپ ، مۇرا ـ

دىگلار ھاسىل بولسا ئەجەب ئەمەس .

قېدىرخان مەمنۇن بولۇپ كۈلۈمسىرىدى :

ـــ ئاللانىڭ قۇدرەت كامالىدىن ئۈمىدۋارمەن ئالىيلىرى .

ئۇلار ھۇجرىدىن چىققاندا پېشىن نامىزىغا ئەزان ئېيتىلدى .

ئونىنچى باب

شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى

1

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان جاھان مەدرىسىدىن گۈلئىبھرام ئوردىسىغا قايتىپ كەلگەندە ، ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ تاشكەنت خانى نوۋروز ئەخمەتخانىنىڭ ئەلچىلىرى بىلەن تەكىخانىدا تاماق يەۋاتاتتى . ئۇ نىزامىدىن بەگ بىلەن قېدىرخاننى ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇچراشتۇرۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ ، سۇلتان ساريېيغا كىرىپ كەتتى .

پادىشاھ تەكىخانىسى سەئىدخان ۋاقتىدا گۈلئىبھرام ئوردىسىنىڭ جەنۇبىي ئېتىكىگە سېلىنغان مەنزىرىلىك كۆركەم بىنا ئىدى . ئابدۇرېشىتخان شۇ كۈنى كەچقۇرۇن كۆل رەڭ پەردىلىرى يەلپۈنۈپ تۇرغان ، تورۇسىغا يۇلتۇزلۇق ئاسمانىنىڭ شەكلى چۈشۈرۈلگەن مېھمان كۈتۈش ئۆيىدە تاشكەنت خانىنىڭ ئەلچىلىرىنى قوبۇل قىلدى . قوبۇل قىلىشتا نىزامىدىنبەگ ، ئەكرەم ، شاھ سەئىد ئالىملار بىللە بولدى . ئەلچىلەرنىڭ باشلىقى ۋەلىخان تۆرەم سۇلتانغا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ ، تاشكەنت خانى نوۋروز ئەخمەتخانىنىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇردى .

تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخان مەكتۇپكە كۆز يۈگۈرتتى .

« ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم :

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سۇلتانى ئابدۇلرەشىدخانغا :

قېرىنداشلىق مېھرى ئوتلۇقتۇر ، قېرىنداشلىق رىشتى ئۈزۈلمەستۇر . سۇلتان ئالىيلىرى ، بۇۋىڭىز سۇلتان يۇنۇسخانىنىڭ قەبرىسىنى تۈ-

نۇگۈن زىيارەت قىلىپ كىرىپ ، يۈرەك قېتىمدىن سىزگە خەت يېزىش ئىشتىياقى تۇغۇلدى ، مەملىكەتلىرىمىزنىڭ تاغ - دەريالىرىلا تۇتىشىپ قالماستىن ، بەلكى دىلىمىز ، تىلىمىز بىر ؛ مۇسىقىمىز ، غەزىلىمىزمۇ ئا-ھاڭداش ، ئۇسسۇلىمىز ، خۇلقىمىزمۇ ئوخشاش ؛ جان - جىگەر قېرىنداشلارمىز . ھالبۇكى ، يېقىنقى يىللاردىن بېرى ، دىدار مۇلاقات بو-لۇش ئازىيىپ ، كېلىپ - كېتىدىغان يوللىرىمىز تارىيىپ كېتىۋاتىدۇ . بۇ بىز قېرىنداشلارغا قانداقمۇ مۇناسىپ كەلسۇن ؟ خەيرىيەت ، بىز ھايات تۇرۇپ مۇناسىۋىتىمىز ئۈزۈلۈپ قالسا ، ئەۋلادلار لەنەتلەنمەمدۇ ؟ سۇلتان ئالىيلىرى ، شۇڭا ۋەزىرىم ۋەلىخان تۆرىنى سوۋغا سالام بىلەن ئەۋەتتىم . بۇنىڭ بىلەن بېرىپ - كېلىش يوللىرى راۋان بولۇپ كەتكەي ، قېرىنداشلار دىدار كۆرۈشۈپ ، مۇراد مەنزىلىگە بىرگە يەتكەي ، ئالىيلىرىنى تاشكەنتكە تەكلىپ قىلىمەن .

ئالىي ئېھتىرام ئىلە تاشكەنت خانى نوۋرۇز ئەخمەتخان .

994 - يىلى ماھسەپەرنىڭ 11 - كۈنى ، تاشكەنت »

— قۇللۇق - تاشكەنت خانى ھۆرمىتى ئۈچۈن ئورنىدىن تۇردى ئابدۇرېشىتخان خەتنى ئوقۇپ بولۇپ ، — زېمىنلىرىمىز تۇتاش ، دەريا - تاغلىرىمىز كىرىشىپ كەتكەن بىزدەك قېرىنداشلار ئۈچۈن ھەرقاچان يول راۋان بولۇشى كېرەك ، يول خېتى ئېلىپ يۈرۈش ھاجەتسىز . مەم-لىكەتلىرىمىز ئۈچۈن دوستلىرىمىز ئورتاقتۇر ، دۈشمەنلىرىمىزمۇ ئورتاق-تۇر . قېرىنداشلىق مېھرىمىزنى ، دوستلۇقىمىزنى كۆچەيتىپ ، دۈشمەنلە-رىمىزگە بىرگە تاقابىل تۇرۇش ئەبدىيلىك نىشانىمىز بولۇشى زۆرۈر . پېقىر نوۋرۇز ئەخمەتخان ئالىيلىرىنىڭ ياخشى نىيىتىگە ، ئارزۇلىرىغا تە-لەكداشمەن ۋە پايتەختىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىشنى ئۆتىنىمەن .

— تەشەككۈر ، تەشەككۈر ، — ئورنىدىن تۇرۇپ قۇللۇق قىلدى ۋەلىخان تۆرە ، — مۇددىئا بىر يەردىن چىقتى ، ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ جانابلىرى بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىمىز ئۇنۇملۇك بولدى ، كۆپ خۇرسەن بولدۇق . سالامىلىرىنى نوۋرۇز ئەخمەتخان ئالىيلىرىغا

يەتكۈزىمەن .

ۋەلىخان تۆرە يەرگىچە ئېگىلىپ ، نىزامىدىن ئەلشىر ناۋائىنىڭ ناھايىتى چىرايلىق مۇقاۋىلانغان « خەمىس » ناملىق داستانلار توپلىمى بىلەن « چاھار دىۋان » ناملىق شېئىرلار توپلىمىنى تاشكەنت خانى نامىدىن تەقدىم قىلدى . ئابدۇرېشىتخان كىتابلارنى قولىغا ئېلىپ تىزى ئۈستىگە قويۇپ ئەمىرقىلدى :

ـــ ۋەزىر ۋەلىخان تۆرىگە ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىغا تون كىيگۈزۈلسۇن .

ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ئوردا مۇلازىملىرى ئېلىپ كەلگەن تونلارنى ئەلچىلەرگە كىيگۈزدى . ئابدۇرېشىتخان ئەلچىلەر بىلەن خوشلىشىپ ، نىزامىدىنبەگ بىلەن تەكىخانىدىن چىقتى .

ـــ ۋەزىر ، تاشكەنت ئەلچىلىرىنى خوتەن ، قەشقەر شەھەرلىرىنى سەيلە قىلدۇرۇشقا ئادەم بەلگىلەڭ ، تاشكەنت خانىغا يوللىنىدىغان سوۋغىلارنى ھازىردىن باشلاپ تەق قىلىپ قويۇش كېرەك ، مېنىڭ نامىدىن شاھقا ئالتۇن ساپلىق خەنجەر بىلەن ئالاھىدە نەپىس ياسالغان تەمبۇر ، راۋاب سوۋغا قىلىنسۇن .

ـــ خوپ ئالىيلىرى .

ـــ ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن سىزگە ئېيتىدىغان بىر خۇش خەۋەر بار ، ئاڭلاشنى خالامسىز ؟ ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئاخىرقى سۆزىنى ئۇنلۇكرەك ئېيتىپ .

نىزامىدىنبەگ ھەيران بولدى ، ئۇ جاۋاب بەرگۈچە ئابدۇرېشىتخان شاھ سەئىد ئالىمغا دېدى .

ـــ ۋەزىر ۋەلىخان تۆرە بىلەن قىلغان سۆھبىتىمىز تولۇق خاتىرىلەندىمۇ سەرمۇنشى ؟

ـــ تولۇق خاتىرىلەندى ئالىيلىرى .

ۋەلىخان تۆرىگە ئېيتقانلىرىمنى ئاساسىي مەزمۇن قىلىپ ، نوۋۇز ئەخمەتخانغا ئۆز نامىمدىن بىر مەكتۇپ يېزىپ ئەتە ماڭا تاپشۇرۇڭ .

ـــ باش ئۈستىگە ئالىيلىرى .

2

ـــ تەقدىرگە تەن بېرىش ـ قازاغا ـ رىزا بولۇش ئەمەس ئاغا . ئۆتكەن ئىشتىن ساۋاق ئېلىپ ئاللاغا شۈكۈر قىلىش دېمەكتۇر . مەن ئېيتماقچى بولغان خۇش خەۋەر ئۆزلىرىنى جەزمەن مەمنۇن قىلغۇسى .

ـــ ئىنشائاللا ، ـــ نىزامىدىنبەگنىڭ چىرايى لاپپىدە قىزىرىپ ، ئاقىرىشقا باشلىغان ساقلى تىترەپ كەتتى ، ـــ ئالىيلىرى ئېيتماقچى بولغان خەۋەر ئەلۋەتتە غەمكىن بېشىمدىكى ھەسرەت ـ نادامەتنى كۆتۈرۈۋەتكۈسى ، ئەگەر شۇئان ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولسام قايغۇم تېخىمۇ يېنىكلەپ ، خۇشلۇقۇم يەنىمۇ ئاشقان بولاتتى .

ـــ ئەلۋەتتە ، ـــ ئابدۇرېشىتخان كۈلۈمسىرىدى ، ـــ ۋەزىر ، بۇ خۇش خەۋەرنى ئېيتىشنىڭ ئورنى بۇ ئەمەس ، سائىتىمۇ ئەمەس ، خۇدا بۇيرۇسا ئەتە پېشىن نامىزىدىن كېيىن ھەرەمدىكى ئارامگاھ ساريېغا كەلسۇنلار .

ـــ خوپ ئالىيلىرى ، مەن سىلى تاپشۇرغان ئىشلارنىڭ كويىدا بولاي ، ھە ئەلچىلەرگە ئەمىر بەھرام ھەمراھ بولۇپ قەشقەرگە بارسا بولامدۇ ، يا باشقا كىشى بارامدۇ ؟

ـــ ئەمىر بەھرام بارسۇن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان بۇيرۇق تەلەپپۇزىدا ، ـــ باش ئەمىر سىزگە يارەملىشىدۇ ، ھازىر قايتىپ ئارام ئېلىڭ .

نىزامىدىنبەگ بىلەن شاھ سەئىد ئالىم خوشلىشىپ ماڭدى .

ـــ ئەمىر ئەكرەم ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئەكرەمگە ياندىشىپ مېڭىپ ، ـــ سىز ئەتە جاھان مەدرىسىگە ئادەم ئەۋەتىپ ، ئۇستاز قېدىرخانغا بالا ـ چاقىلىرى بىلەن چايغا تەكلىپ قىلغانلىقىمنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ . پېشىن نامىزىنى ئۆتۈپلا كەلسۇن ، ئۇلارنى ھەرەمدە ئۆزۈم كۈتۈۋالىمەن . ئوردا ئىشلىرىغا سىز رىياسەتچىلىك قىلىڭ .

ـــ باش ئۇستىگە ئالىيلىرى ، ـــ ئەمىر ئەكرەم دىۋانخانىغا كىـ رىپ كەتتى .

ئابدۇرېشىتخان ئەتىسى پېشىن نامىزىنى ئۆتۈپ چىقىپلا ئارامگاھ سارىيىغا كەلدى ، ساراي ئالدىدا كىچىك باغچە بار ئىدى . ئامۇت ، ئالما ، شاپتۇل دەرەخلىرى ھۇپپىدە چېچەكلەپ كەتكەنىدى . ئاق ، سېرىق قۇچقاچلار ۋىچىرلاپ شاختىن ـ شاخقا سەكرىگەندە يالغان چېچەكلەر توزۇپ يەرگە چۈشەتتى . ئارامگاھ سارىيىنى چۆرىدەپ تۇرغان بۇ باغنى ئابدۇرېشىتخان تەختىكە چىققاندىن كېيىن بەرپا قىلغانىدى . ھەر قايسى مەملىكەتلەر سوۋغا قىلغان نەپىس بۇيۇملار مۇشۇ سارايغا قويۇلغانىدى .

سەئىدخاننىڭ خاس مەھرىمى ئوبۇل ئەلاخان ھېلىمۇ بۇ سارايغا قارايتتى . ئابدۇرېشىتخان قەشقەردىن ئېلىپ كەلگەن ساتىراش ھاشىم ئاخۇن ئۇچ كۈندە بىر قېتىم ئۇنىڭ چاچ ـ ساقاللىرىنى ياساپ قويىاتتى . قالغان ۋاقىتلىرىدا باغ پەرۋىشى بىلەن مەشغۇل بولاتتى .

ئابدۇرېشىتخان بۇ ئىككى مەھرىمى بىلەن سۆزلىشىپ تۇرغاندا نىزامىدىنبەگ كېلىپ سالام بەردى .

ـــ كەلسىلە ۋەزىر ، ئۆزلىرىنى كۈتۈپ تۇراتتىم ، ـــ دېدى ئابـ دۇرېشىتخان ئۇنى ساراينىڭ ئىستىراھەت ئۆيىگە باشلاپ ، ـــ مەرھەمەت قىلسىلا .

ۋەزىر قورۇنغانداڭ بولۇپ ، يېكەندازدا يۇكۈندى . تۆردىن ئورۇن ئالغان ئابدۇرېشىتخان ۋەزىر بىلەن بىللە دۇئا قىلىپ ، ئۇنىڭ تەن ساقـ لىقىنى سورىدى .

ـــ ئەلھەمدۇلىللا سۇلتان ، يېشىم يەتمىشتىن ھالقىغاندا بۇنچىلىك تىمەن تۇرغىنىمغا شۈكۈرقىلىمەن .

ـــ سىزنى ئاتامدەك كۆرۈپ ھۆرمەت قىلىپ كەلدىم ۋەزىر ، پېـ قىرنىمۇ ئوغلىگىزدەك كۆرۈپ ، سىردىششىنى خالامسىز ؟ ـــ ئابدۇرېـ شىتخان نىزامىدىنبەگنىڭ ئېرىق ـ ئېرىق قورۇق چۈشكەن كەڭ پېشانـ سىدا بىرتۇرۇك پەيدا بولغىنىغا دىققەت قىلدى .

ـــ ئەلۋەتتە ئالىيلىرى . ئاللا پېقىرغا ئوغۇل پەرزەنت نېسىپ قىلـ

ماپتىكەن ، ئۆزلىرى ئاتا ئورنىدا كۆرىدىغان بولسىلىرى ، بېشىم ئاسمانغا يېتەتتى .

ـــ ئۇنداق بولسا مەنمۇ خۇش بولىمەن ئاتا ، ـــ ئابدۇرېشىتخان مۇڭاپىق سۆز ئىزدەپ بىر ئويلىنىپ تۇرۇپ گېپىنى داۋام قىلدى ، ـــ ئەمدى خۇش خەۋەرنى ئېيتاي : بۇنىڭدىن يېگىرمە يىللار ئىلگىرى تۇ-يۇقسىز يوقىلىپ كەتكەن قىزىڭىز تېپىلدى .

ـــ نېمە دېدىلە ئالىيلىرى ؟ ـــ ۋەزىر ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . چىرايى غەلىتە بولۇپ ، ئاغزى سەل ئېچىلغان پېتى گەپ قىلالماي تۇ-رۇپ قالدى ، بىردىن لاغىلداپ تىترەپ تىلى كالۋالىشىپ كەتتى ، ـــ ئا-لىيلىرى ، مېنىڭ قىزىمۇ ؟ بۇ ـ بۇ . . .

ـــ ۋەزىر ئاتا ، سىزنىڭ قىزىڭىز تېپىلدى ، بەش پەرزەنتلىك بولۇپتۇ . كۆيئوغلىڭىز ئالىم مۇدەررىس ئىكەن .

ـــ مەن ھېچنېمىنى چۈشىنەلمىدىم ، ـــ ئۆزىنى تۇتۇۋالغان نىزامىدىنبەگ بېشىنى چايقىدى ، ـــ بۇنداق بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ئا-لىيلىرى ، قىزىم ئۆلۈپ كەتكەن ، ئۆلۈكنىڭ تىرىلىشى قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن ؟

ـــ ياق ۋەزىر ، قىزىڭىز ھايات ، بەش نەۋرىڭىز ۋە ئېرى بىلەن بىرگە تۇرمۇش كەچۈرمەكتە ، ئەگەر خالىسىڭىز ئۇلار بىلەن دىدار كۆرۈشەلەيسىز .

ـــ دىدار كۆرۈشەلەيسىز ؟ بۇ قانداق مۇمكىن بولسۇن ئالىيلىرى ، قىزىمنىڭ يوقىلىپ كەتكىنىگە يېگىرمە يىل بولغان تۇرسا ، ئۇنىڭ ھايات بولۇشى ئەسلا مۇمكىن ئەمەس .

ـــ زادى قىزىڭىز ، نەۋرىڭىز ، كۆيئوغلىڭىز بىلەن دىدار كۆرۈ-شۈشنى خالامسىز ؟ ـــ كەسكىن سوردى ئابدۇرېشىتخان .

نىزامىدىنبەگ زۇۋان سۈرمىدى ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ ، كۆزلىرى پىيالىدەك بولۇپ كەتتى . چىشلىرى توختىماي كاسىلدايتتى ، قوللىرىنى ئىختىيارسىز بىرقانچە قېتىم شىلتىدى .

ـــ خالامسىز ۋەزىر ؟

نـــزامىدىنبەگ ساقلىنى سىقىمداپ تۇرۇپ ، كۆزلىرىنى يۇمۇپ ئاچتى . ئالدىدا گەپ قىلىۋاتقان باشقا كىشى ئەمەس ، مەملىكەتنىڭ سۇلتانى ئىدى ، ئۇ چۈش كۆرۈۋاتمايدىغاندىمەن ، دېگەندەك قىلىپ كـۆزلـىرىنى ئۇۋۇلاپ ، ئەتراپىغا كۆز سېلىپ چىقتى . ئاخىر زۇۋان سۇردى :

ـــ خالايمەن ئالىيلىرى ، ـــ نىزامىدىنبەگ پۈت ـ قوللىرى بو- شىشىپ جاۋاب بەردى . ئۇنىڭ ئاستا چىققان ئاۋازى ئابدۇرېشىتخاننىڭ يۇرىكىنى تىترەتتى .

ـــ ئوبۇل ئەلاخان ! ـــ چاقىردى ئۇ ئىشكنى قىيا ئېچىپ .

ـــ لەببەي ئالىيلىرى .

ـــ مەن بايا كۈتۈۋېلىشقا تاپشۇرغان مېھمانلار كەلدىمۇ ؟

ـــ كـەلدى ئالىيلىرى ، مۇسقا ئۆيىدىكى چالغۇ ئەسۋابلىرىنى تا- ماشا قىلىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى ئوبۇل ئەلاخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ .

نېمە ئۈچۈندۇر ھاياجانلىنىپ قالغان ئابدۇرېشىتخان مۇسقا ئۆ- يىگە كىرىپ قېدىرخان بىلەن سالاملىشىپ تىنچلىق سوراشتى .

ـــ قـېينىاتىلىرى ئاۋۇ ئۆيدە ئۇسـتاز ، سـىلەرنى كۈتۈپ ئولـتۇ- رىدۇ ، ـــ دېدى ئۇ بىر ـ بىرىدىن چىرايلىق نارەسىدە قىزلارغا ۋە بۇ- رۇتى ئەمدىلەتىن خەت تارتقان يىگىتكە كۆز سېلىپ .

قـېدىرخان غۇنچە بوي پەرەنجىلىك ئايالغا كۆز ئىشارىسى بىلەن ئۆزىنىڭ كەينىدىن مېڭىشنى بىلدۈرۈپ ، ئابدۇرېشىتخان بىلەن ئىستىرا- ھەت ئۆيىگە چىقتى .

ـــ دادا ، جېنىم دادا !

يـۈگۈرۈپ بارغان ئايتىللا بۇۋاي تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ دادىسىنىڭ تونىنىڭ پەشلىرىنى كۆزىگە سۈرتتى ۋە ئىچىدىن چىقىۋاتقان يىغا بىلەن بوغۇقۇپ قالدى . قېدىرخانغا تىكىلىپ قالغان ۋەزىرنىڭ كۆزىگە ، شاپاق دوپپا كىيىپ راۋاب چېلىۋاتقان ياش يىگىت كۆرۈنۈپ ، كەينىگە بىر قەدەم داجىدى ، تىترەك ئولاشقان ۋۇجۇدىدا جان قالماي ئوڭدىسىغا ئۇچۇپ چۈشتى . ئۇ ھوشىدىن كەتكەنىدى .

ـــ دادا ، جېنىم دادا ، نېمە بولدىلا ؟ ـــ ئايتىللا تىزلىنىپ بېرىپ دادىسىنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى تاشلىدى . بىر - بىرىدىن ئىككى ياشلار پەرقلىنىدىغان تۆت قىزمۇ تىز چۆكۈشۈپ چۈرقىراپ يىغلاشتى . پەقەت ئوغوللا زۇۋان سۈرمەي دەم ئاتىسىغا ، دەم ئانىسىغا قاراپ تۇرۇپ قالـدى .

ئابـدۇرېشىتخانىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن ئوبۇل ئەلاخان تېڭىپ ئابـدۇۋاھىد زوھورىنى چاقىرىپ كەلدى . ئۇ ۋەزىرنىڭ تومۇرىنى تۇتتى ، يېرىم يۇمۇق كۆزلىرىنى قولى بىلەن ئېچىپ تەكشۈردى . ۋەزىرنىڭ دېـمىغىغا بىر دورىنى پۈرۈتىۋىدى ، قاتتىق چۈشكۈرۈپ كۆزىنى ئاچتى . بېشىدا يىغلاپ ئولتۇرغان قىزىنى كۆردى .

ـــ بار ئىكەنلا قىزىم ، ئىز - دېرەكلىرىنى ئالالماي كۈندە مېڭىپ ئۆلۈپ ، مېڭىپ تىرىلدىم . تولا يىغلاپ ئانىلىرى ئەما بولۇپ قالدى ، ـــ نـــزامـدىنبەگ جانسىز ئاۋاز بىلەن . ئەمما ، قېدىرخانغا قاراپ قويمىدى .

ئايتىللانىڭ ئاغزىغا گەپ كەلمەي ، يىغلاۋەردى .

ـــ ئالىيلىرى ، ئاللا سىلىگە رەھمەت قىلسۇن ، ئەمدى بىزگە رۇخسەت قىلسىلا . بالىلىرىمنى ئانىسى بىلەن كۆرۈشتۇرەي ، ـــ دېدى ئورنـىدىن تۇرۇپ نىزامىدىنبەگ ۋە ئىتتىك كېلىپ قولىنى بەرگەن كۆيـئوغلى بىلەن سۈس كۆرۈشتى .

ـــ ماقۇل ۋەزىر ، ئاللا ئامان قىلسۇن ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇلارنى ئۆزىتىپ ئارامگاھ ساربېينىڭ ئىشكى ئالدىغىچە چىقتى . ئۇ نىزامىدىنـبەگنىڭ قېدىرخانغا سوغۇق مۇئامىلە قىلغانلىقىدىن ئەپسۇسلانغان ھالدا ئەسكەرتىپ دېدى ، ـــ قېدىرخان ئالىم ، مۇسقا ئۇستازى ، ئوردىمىزنىڭ دىۋانبېگى بولۇشقا مۇناسىپ زات ، ۋەزىر ئۇ سىزنى رازى قىلالايدۇ .

ـــ ئاللا دېگەنلىرىنى بەرسۇن ئالىيلىرى ، لېكىن كۆيئوغلۇمنى بۇگۈن ئۆيگە باشلاپ بارالمايمەن ، قىزىم ئانىسى بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن ئالاھىدە تەكلىپ قىلىمەن .

ۋەزىر خوشلىشىپ ، قىزى ۋە نەۋرىلىرىنى ئېلىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان قېدىرخانـنى ئابـدۇرېشىتخان ئارام-

گاھ سارىيىغا يەنە باشلاپ كىردى .

3

يىل ئۆتكەنسېرى ئالدىراش بولۇپ كېتىۋاتقان ئابدۇرېشىتخان قىدىرخان دىۋانىبېگى بولۇپ ، ئوردىغا كەلگەندىن بېرى خېلىلا ئارام ئېلىپ قالدى . ئىككى يىلدىن بېرى كىتاب ئوقۇشقىمۇ ۋاقىت چىقىرالمىغانىدى ، ئەمدى كىتاب ئوقۇشقىلا ئەمەس ، شېئىر يېزىشقا ، مۇسىقا چېلىشقىمۇ ۋاقىت يېتەرلىك ئىدى . قېدىرخان بىلەن ئوقۇغانلىرىنى بىرگە مۇلاھىزە قىلاتتى ، يازغان غەزەل ، بېيىتلىرىنى ئۇنىڭغا كۆرسىتەتتى ، پىكرىنى ئالاتتى .

بۇ ۋاقتا قەدەر ئوردا دىۋانىبېگى بولۇپ كەلگەن ھاجى بۇرھان ھۇسەينى ئاغزى يۇمشاق ، پۇتى ئېغىر ، بېجىم ھوش كىشى ئىدى . ياشىنىپ قالغانلىقى تۈپەيلىمۇ ياكى ئىقتىدارى شۇنچىلىكىمۇ ، ئىشلارنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلماي ، كەينىگە سۈرەيتتى ۋە ياكى تولا يوليورۇق سوراپ ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ ۋاقتىنى ئالاتتى . كىچىككىنە مۇشكىلاتقا دۇچ كەلسىلا ، سۇلتان ساريىغا يۈگۈرۈيتتى . ھەرقايسى ۋىلايەت ، بەگلىكلەردىن ، پۇقرادىن كەلگەن مەلۇمات ، خەت ـ چەكلەرنى ۋاقتىدا بىر تەرەپ قىلالمىغانلىقى ئۈچۈن دۆۋىلىنىپ قالاتتى . بۇ ئادەمنىڭ لايغەزىللىكىدىن ھەممە ئاغرىناتتى ، ۋەزىر ، ئەمىرلەرمۇ نارازى ئىدى .

ئابدۇرېشىتخانمۇ ئاتىسى ھايات ۋاقتىدا دىۋانىبېگى بولغان بۇ ئەمەلدارنىڭ بولۇمسىزلىقىغا تاقەت قىلالماي ، ئورنىغا باشقا كىشى قويماقچى بولۇپ كېلىۋاتاتتى . ئەمما ، مەملىكەت ئىشلىرى بىلەن قولى بوشمايلا ، دىۋانىبېگىنى يەڭگۈشلەش ئارقىغا سۈرۈلۈپ كەتكەنىدى . « جاھان مەدىنىسى » گە بېرىپ ، قېدىرخان بىلەن ئۇچراشقاندىن كېيىن ئۇنى نامزاتلارنىڭ بىرى قىلىپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى . قېدىرخاننى قېينىتىسى بىلەن دىدار كۆرۈشتۈرۈش ، ئۇنىڭ بىلەن ئايرىم سۆھبەتلىشىش جەريا-

نىدا ، ئۇنىڭغا بولغان ئىشەنچسى كۈچىيىپ ، دۇانىبىگى قىلىپ تەينىلەپ يارلىق چۈشۈردى .

بۇ يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان قېدىرخان ئەمەلدار بولۇش خيالىدا زادى بولمىغاچقا ھەيران بولدى ، تاسادىپىيلىق ھېس قىلدى . قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئوردىغا كەلدى . ئۇنىڭ سۇلتان سارىيىغا كىرىشى بىلەن جىددىيلەشكەن ئەكرەمنىڭ چىقىشى تەڭ كەلدى .

ئابدۇرېشىتخان تەختتە بىر مەكتۇپنى كۆرۈپ ئولتۇراتتى ، كۆڭلىنىڭ ئارامسدا ئەمەسلىكى خاپىلىق چىقىپ تۇرغان چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى .

قېدىرخان سۇلتانغا سەپسېلىپ ، باشقا كۈنى كەلمەكچى بولۇپ ئارقىسىغا يېنىۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان بېشىنى كۆتۈردى ۋە ئۇنى :

ـــ مەرھابا ئۇستاز ، تازا ۋاقتىدا كەلدىڭىز ، سىزدىن مىننەتدارمەن ، ـــ دەپ ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى .

ـــ رەھمەت ئالىيلىرى . قارىسام بىر ئىش يۈز بەرگەندەك قىلدۇ . مەن ئەتە كېلەي ، ـــ دېدى قېدىرخان كەينىگە يېنىپ .

ـــ تۇختاڭ ئۇستاز . ئالدىڭىزغا ئادەم ئەۋەتەي ، دەپ تۇراتتىم . كەلگىنىڭىز ياخشى بولدى ، يارلىقنى تاپشۇرۇپ ئالغانسز ؟

ـــ ئالدىم ئالىيلىرى ، بۇ خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدىغانلىقىمنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويماي ، دەپ كېلىۋىدىم . چۈنكى ، مەن بىر مۇغەننى ھەم ناتاۋان شائىر .

ـــ شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ خىزمەت سىزگە تازا مۇناسىپ ، ناۋائىمۇ ، شائىر ، مۇغەننى بولغىنى ئۈچۈن باش ئەمىرلىكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالغان ئۇستاز .

قېدىرخان تۇرۇپ قالدى .

ـــ جاھان مەدرىسىدىكى شاگىرتلىرىم ئۇستازسز قالسا مەيلىمۇ سۇلتان ئالىيلىرى ؟ ـــ دېدى قېدىرخان ئاخىر زۇران سۇرۇپ .

ـــ ئۇستازسز قالمايدۇ ، دەرسىنى ئۆتۈۋېرىسز ، مەن بۇنىڭغا

كېپىل ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنى ماقۇلغا كەلتۈرۈشتىن ئۈمىدلىنىپ .

ـــ بولىدۇ ئالىيلىرى . بۇنىڭغا قېيناتام قوشۇلارمىكىن ؟

ـــ قوشۇلىدۇ ، قوشۇلماي ئىلاجى يوق ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قېيىرخاننىڭ رازىلىق بەرگىنىدىن سۆيۈنۈپ ، ـــ ھە ، قېيناتىڭىزنىڭ ئۆيىگە باردىڭىزمۇ ؟

ـــ باردىم ئالىيلىرى ، ـــ قېيىرخان لېۋىنى بىر چىشلەپ قويۇپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ داستىخاننى ئوبدان سالدى . . .

ـــ مۇئاملىسى قانداقراق بولدى ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ .

ـــ داستىخانغا ئۆزۈم يالغۇز داخىل بولدۇم . قېيناتامنىڭ پېقىرەك مۇغەننى كۆيئوغلى بىلەن ئولتۇرغۇسى كەلمىگەن بولسا كېرەك ، ئۆيگە باشلاپ قويۇپلا قايسىنى كۆرسەتمىدى . مەنمۇ داستىخانغا قول ئۇزاتمىدىم ، كەچتە خاتۇن بالىلىرىمنى ئۆيۈمگە يانداۋرۇپ كەلدىم .

ـــ خەيرىيەت ، كۆرۈشكىنىڭىز ئوبدان بولدى ، ئۇ كىشى سىزنى چۈشەنگەندىن كېيىن قەدىرلىگىزگە يېتىدۇ ، بۇ توغرۇلۇق غەم يېمەڭ . ئەمدى قوشۇلغىنىڭىزنى بىلدۈرۈپ يارلىققا مۇھتىرلىگىزنى بېسىپ ، ماڭا بېرىڭ ئۇستاز .

قېيىرخان قويۇن يانچۇقىدىن يارلىقنى ئېلىپ ، ئەڭ تۆۋەن تەرەپىگە مۇھىرىنى باستى ۋە ئابدۇرېشىتخانغا سۇنۇپ بەردى .

ـــ ئوھۇ ئۇستاز ، ناۋائىدەك تامغىلىرىنى ئەڭ تۆۋەنگە بېسىپسىزغۇ . ۋەزىر ، ئەمىرلەر كەمىتەرلىكىلىرىنى ئۆرنەك قىلىدىغان بولدى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە ئويلىنىپ قېلىپ قېيىرخاندىن سورىدى ، ـــ دۇنيادا ئارامخۇدا ئەل سوراپ ئۆتكەن پادىشاھمۇ بولغانمۇ ؟

قېيىرخان بىر قانچە دەقىقە سۈكۈت قىلىپ ئاندىن جاۋاب بەردى :

ـــ بولغان ھەم بولمىغان ئالىيلىرى . بولغان دېيىشىمدىكى سەۋەب ، ئەلگە ئەمىنلىك ، سائادەت بەخش ئېتىش ئۈچۈن ، پادىشاھ ، خان

بولغان كىشى قىلىچىنى غىلاپىغا سالماسلىقى ، خەۋپ ـ خەتەرگە دائىم تەۋەككۇل قىلىشى كېرەك ، جەڭ مەيدانىدا شېئىر يازالايدىغان ، ئۆلۈم ئالدىدا مۇسىقىدىن ھۇزۇرلىنالايدىغان بولۇشى لازىم . گەرچە بۇنداق پا-دىشاھ ، خانلارنىڭ ھاياتى تىنچسىزلىقتا ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن ، ئەمە-لىيەتتە ئۇلار ئاۋام خەلقنىڭ خاتىرجەم ھاياتىدىن ئارامخۇدا ھۇزۇرلىنىپ ، تەخت ئۈستىدە ئولتۇرغۇچىلاردۇر .

بولمىغان دېيىشمدىكى سەۋەب ، ئۆزىنىڭ نەپسىنى قانداۋرۇش ئۈچۈن ئالۋان ـ سىلىقنى كۆپەيتىپ ، خەلقنە زۇلۇم قىلغۇچى شاھ ـ سۇلتانلارنىڭ ھاياتى راھەت ـ پاراغەتتە خاتىرجەم ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار كۆيۈۋاتقان ئوت ئۈستىدىكى تەختتە ئولتۇر-غۇچىلاردۇر . ئۇلارنىڭ كۈنى قورقۇنچ ـ ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتىدۇ .

ـــ تۇغرا دېدىڭىز ئۇستاز . مەن ئەلگە ئەمىلىك بەخش ئېتىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇۋاتىمەن ، دەشتى قىپچاق دىيارىنىڭ خانى ھەقنەزەرخان ، تۇغۇم خانلار يەتتە سۇغا بېسىپ كىرىپتۇ . ئوغلۇم ئابدۇللىتىپخاننىڭ ئۇ يەردىكى لەشكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپتۇ . ياردەم تە-لەپ قىلىپ ئاقسۇدىن ئوغلۇم ئەۋەتكەن بۇ خەتنى ھېلى ئەمىر ئەكرەم ئېلىپ كىرگەنىكەن ، دەشتى قىپچاققا يۇرۇش قىلىش قارارىغا كەلدىم . ئوردا ئىشىنى سىزگە تاپشۇرىمەن . قېينىتىڭىز بىلەن بىر مەسلىھەت ئىش قىلىڭ ، ئۇ تېخى ئاتا ۋەزىر.

ـــ خوپ ئالىيلىرى .

ئابدۇرېشىتخان خەزىنە ۋەزىرىنى چاقىرىپ ، ئۇنى مەخسۇس دىۋانبېگى ئۈچۈن تىكتۇرۇلگەن تون بىلەن كۇمۇش ئوتۇغات ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى . ئىشىك ئاغىسى ئالائىددىن ماھمۇد بارلاسقا :

ـــ ۋەزىر ـ ئەمىر ، مۇنىشلارنى دەرھال سۇلتان سارىيىغا ھازىر قىلىڭ ، ـــ دەپ ئەمرى قىلدى .

بەش مىنۇت ئۆتمەي دۆلەت ئەركانلىرى سارايغا يىغىلىپ بولدى . پەشلىرىگە زەرقىياق تۇتۇلغان مەخمەل تون ، يېشىل ياقۇت ئورنىتىلغان كۇمۇش ئوتۇغاتمۇ ئېلىپ كېلىندى :

كېپىل ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنى ماقۇلغا كەلتۈرۈشتىن ئۈمىدلىنىپ .

ـــ بولىدۇ ئالىيلىرى . بۇنىڭغا قېيناتام قوشۇلارمىكىن ؟

ـــ قوشۇلىدۇ ، قوشۇلماي ئىلاجى يوق ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قېدىرخاننىڭ رازىلىق بەرگىنىدىن سۆيۈنۈپ ، ـــ ھە ، قېيناتىڭىزنىڭ ئۆيىگە باردىڭىزمۇ ؟

ـــ باردىم ئالىيلىرى ، ـــ قېدىرخان لېۋىنى بىر چىشلەپ قويۇپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ داستىخاننى ئوبدان سالدى . . .

ـــ مۇئامىلىسى قانداقراق بولدى ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ .

ـــ داستىخانغا ئۆزۈم يالغۇز داخىل بولدۇم . قېيناتامنىڭ پېقىرەك مۇغەننى كۈيئوغلى بىلەن ئولتۇرغۇسى كەلمىگەن بولسا كېرەك ، ئۆيگە باشلاپ قويۇپلا قارىسىنى كۆرسەتمىدى . مەنمۇ داستىخانغا قول ئۇزاتمىدىم ، كەچتە خاتۇن بالىلىرىمنى ئۆيۈمگە يانداۋرۇپ كەلدىم .

ـــ خەيرىيەت ، كۆرۈشكىنىڭىز ئوبدان بولدى ، ئۇ كىشى سىزنى چۈشەنگەندىن كېيىن قەدىرىڭىزگە يېتىدۇ ، بۇ توغرۇلۇق غەم يېمەڭ . ئەمدى قوشۇلغىنىڭىزنى بىلدۈرۈپ يارلىققا مۇھتىرىڭىزنى بېسىپ ، ماڭا بېرىڭ ئۇستاز .

قېدىرخان قويۇن يانچۇقىدىن يارلىقنى ئېلىپ ، ئەڭ تۆۋەن تەرەپتىگە مۇھىرىنى باستى ۋە ئابدۇرېشىتخانغا سۇنۇپ بەردى .

ـــ ئوھو ئۇستاز ، ناۋائىدەك تامغىڭىزنى ئەڭ تۆۋەنگە بېسىپسىزغۇ . ۋەزىر ، ئەمىرلەر كەمىتەرلىكىڭىزنى ئۆرنەك قىلىدىغان بولدى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە ئويلىنىپ قېلىپ قېدىرخاندىن سورىدى ، ـــ دۇنيادا ئارامخۇدا ئەل سوراپ ئۆتكەن پادىشاھمۇ بولغانمۇ ؟

قېدىرخان بىر قانچە دەقىقە سۈكۈت قىلىپ ئاندىن جاۋاب بەردى :

ـــ بولغان ھەم بولمىغان ئالىيلىرى . بولغان دېيىشىمدىكى سەۋەب ، ئەلگە ئەمىنلىك ، سائادەت بەخش ئېتىش ئۈچۈن ، پادىشاھ ، خان

بولغان كىشى قىلىچىنى غىلاپىغا سالماسلىقى ، خەۋپ ـ خەتەرگە دائىم تەۋەككۇل قىلىشى كېرەك ، جەڭ مەيدانىدا شېئىر يازالايدىغان ، ئۆلۈم ئالدىدا مۇسىقىدىن ھۇزۇرلىنالايدىغان بولۇشى لازىم . گەرچە بۇنداق پا-دىشاھ ، خانلارنىڭ ھاياتى تىنچسىزلىقتا ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن ، ئەمە-لىيەتتە ئۇلار ئاۋام خەلقنىڭ خاتىرجەم ھاياتىدىن ئارامخۇدا ھۇزۇرلىنىپ ، تەخت ئۇستىدە ئولتۇرغۇچىلاردۇر .

بولمىغان دېيىشمىدەكى سەۋەب ، ئۆزىنىڭ نەپسىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئالۋان ـ سىلىقنى كۆپەيتىپ ، خەلقنە زۇلۇم قىلغۇچى شاھ ـ سۇلتانلارنىڭ ھاياتى راھەت ـ پاراغەتتە خاتىرجەم ئۆتكەندەك قىلغان بىلەن ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار كۆيۈۋاتقان ئوت ئۈستىدىكى تەختتە ئولتۇر-غۇچىلاردۇر . ئۇلارنىڭ كۈنى قورقۇنچ ـ ۋەھىمە ئىچىدە ئۆتىدۇ .

ـــ تۇغرا دېدىڭىز ئۇستاز . مەن ئەلگە ئەمىنلىك بەخش ئېتىش ئۈچۈن سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇۋاتىمەن ، دەشتى قىپچاق دىيارىنىڭ خانى ھەقنەزەرخان ، تۇغۇم خانلار يەتتە سۇغا بېسىپ كىرىپتۇ . ئوغلۇم ئابدۇللىتىپخاننىڭ ئۇ يەردىكى لەشكەرلىرى مەغلۇپ بولۇپتۇ . ياردەم تە-لەپ قىلىپ ئاقسۇدىن ئوغلۇم ئەۋەتكەن بۇ خەتنى ھېلى ئەمىر ئەكرەم ئېلىپ كىرگەنىكەن ، دەشتى قىپچاققا يۇرۇش قىلىش قارارىغا كەلدىم . ئوردا ئىشىنى سىزگە تاپشۇرىمەن . قېيناتىڭىز بىلەن با مەسلىھەت ئىش قىلىڭ ، ئۇ تېخى ئاتا ۋەزىر.

ـــ خوپ ئالىيلىرى .

ئابدۇرېشىتخان خەزىنە ۋەزىرىنى چاقىرىپ ، ئۇنى مەخسۇس دىۋانبېگى ئۈچۈن تىكتۇرۇلگەن تون بىلەن كۇمۇش ئوتۇغات ئېلىپ كېلىشكە بۇيرۇدى . ئىشىك ئاغىسى ئالائىددىن ماھمۇد بارلاسقا :

ـــ ۋەزىر ـ ئەمىر ، مۇنىشلارنى دەرھال سۇلتان سارىيىغا ھازىر قىلىڭ ، ـــ دەپ ئەمرى قىلدى .

بەش مىنۇت ئۆتمەي دۆلەت ئەركانلىرى سارايغا يىغىلىپ بولدى . پەشلىرىگە زەرقىياق تۇتۇلغان مەخمەل تون ، يېشىل ياقۇت ئورنىتىلغان كۇمۇش ئوتۇغاتمۇ ئېلىپ كېلىندى :

ـــ ئەمىر ـ ئەركانلار ، خانلىقىمىزنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىنى راۋانلاشتۇرۇش ئۈچۈن ، ياشىنىپ قالغان ھاجى بۇرھان ھۈسەينىنىڭ ئورنىغا ئالىم ، مۇسقا ئۇستازى قېدىرخان يەركەندىنى ئوردا دىۋانبېگى قىلىپ تەينىلىدىم . بۇ توغرۇلۇق تۈنۈگۈن يارلىق چۈشۈرۈلدى . قېدىرخان يەركەندى ئۆز رازىلىقىنى بىلدۈرۈپ مۆھرىنى باستى ، ھەر بىر رىئاللارمۇ مۆھرىئالارنى بېسىپ ، رازىلىق بىلدۈرۈئالار . ۋەزىر سىز تون كىيگۈزۈڭ .

نىزامىددىنبەگ بىرىنچى بولۇپ مۆھرىنى باستى ، چىرايى تۇتۇلغان ھالدا قېدىرخانغا تون كىيگۈزدى ، ئۇنىڭ يېشىل سەللىسىگە كۈمۈش ئۇتۇغاتنى قاداپ قويدى . باشقا دۆلەت ئەركانلىرىمۇ ، يارلىققا مۆھرىنى باستى ، ئەڭ تۆۋەنگە ۋە ئاخىرىغا بېسىلغان مۆھۈر قېدىرخانىنىڭ ئىدى . بۇ ھەممەيلەنگە سوئال بولۇپ قالدى .

4

ئابدۇرېشىتخان ئۈچ تۈمەن لەشكەر ئېلىپ يولغا چىقتى . ئالدىنقى كۈنى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ بىلەن بىللە ئىككى تۈمەن سپاھنى ئېلىپ ، ئاقسۇغا بېرىشنى بەھرامغا تاپشۇرۇپ ئۈنى قەشقەرگە ماڭدۇرغانىدى .

ئابدۇرېشىتخان ئاقسۇغا يېتىپ بارغاندا ، ئابدۇلېتىپخان بىلەن ئەمىر تۇرغۇنبەگ ئىككى تۈمەن سپاھنى سەپراست قىلىپ قويغانىدى . ئاتا ـ بالا قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى .

تۆت كۈندىن كېيىن بەھرام بىلەن ئوبۇل ھادىبەگلەر يېتىپ كەلدى . ئابدۇرېشىتخان يەتمىش تۇغ ئەلەم كۆتۈرگەن يەتمىش مىڭ سپاھنى باشلاپ ، ئۈچ تۈرپان ئارقىلىق يەتتە سۇغا يۈرۈپ كەتتى .

ئۈچ يولغا بۆلۈنگەن ئابدۇرېشىتخان لەشكەرلىرى ھەقنەزەرخان ، تۇغۇمخان لەشكەرلىرىنى يەتتە سۇ بوستانلىقىدا قورشۇالدى . جەڭ ناھايىتى كەسكىن بولدى . تۇغۇمخان ئۆزىگە قانداش بولغان ئوتتۇز يەتتە

سۇلتان بىلەن ھالاك بولغۇچە قىلىچلىرىنى تاشلىمىدى . ئاكىسى تاھىر-خان ، ھەقنەزەرخان دەشتى ـ قىپچاقنىڭ غەربىگە قېچىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ ئازغىنە نۆكەرلىرى قالغانىدى .

غەلىبە قىلغان ئابدۇرېشىتخان ئوغلى ئابدۇللىتىپخانىنى يەتتە سۇ دىيارىغا خان قىلىپ يارلىق چۈشۈردى ، بەھرامنى ئەمىر لەشكەرلىككە بەلگىلىدى . بىر ئاي ئىسسىق كۆل بويىدا دەم ئېلىپ ، كۈزدە ئاقسۇغا قايتىپ كەلدى . ئىككىنچى ئوغلى ئابدۇكېرىمخانىنى ئاقسۇغا ھاكىمبەگ قىلىپ تاج كىيدۈردى . تۇرغۇنبەگنى ئۇنىڭغا ئاتا ۋەزىر قىلىپ بەردى . قايتىشىدا ، لەشكەرلەرنى مارالبېشى بىلەن ئۈدۈل يەركەنكە ماڭدۇرۇ-ۋەتتى . ئۆزى شېكەر كۆلىنى بويلاپ مېڭىپ ئاتۇشقا باردى ، ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىدا ئۇچ كۈن تۇردى . بۇزرۇكۋار خوجا مۇھەممەد شېرىپ يېنىدا ئىستىقامەت قىلدى . ئۇنى پايتەختكە بېرىپ شۇ يەردە تۇرۇشقا دەۋەت قىلدى . بۇزرۇكۋار كېلەر يىلى بېرىشقا ۋەدە قىلدى .

ئابدۇرېشىتخان قەشقەرگە كېلىپ ، مىرزا ئوبۇل ھادىبەگنىڭ ھاكىمبەگ بولغاندىن بېرى قىلغان خىزمەتلىرىدىن ناھايىتى رازى بول-دى . ئۇ پاينىاپ كەنتىگە يۆتكەپ كېلىنىپ قايتا ياسالغان گۈمبەز ، پەش-تاقلىق يۇسۇپ خاس ھاجىپ قەبرىسىنى زىيارەت قىلدى . ئوپالغا بېرىپ مەھمۇد قەشقەرى مازىرىدا ئۇچ كۈن ئىستىقامەتتە بولدى . ئۇ يەردىن قايتىپ كىرىپ ، ئىككى يىلدىن بۇيان كېڭەيتىپ ياسالغان ساچ مەدرە-سى ، ساقىيە ، ئوردا ئالدى مەدرىسىلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى . يېڭى ياسالغان چاسا ئازنا مەسچىتىدە جۈمە نامىزىنى ئوقۇدى . ئوقۇش پۈتە-تىۋرگەن تالىپلاردىن ئەللىكنى تاللاپ ، ئۆزى بىلەن يەركەنكە ئېلىپ كەلدى .

گۈلئىبھرام ئوردىسىدىكى ئىشلارنىڭ رەتلىك ، تەرتىپلىك كې-تىۋاتقانلىقىدىن ئابدۇرېشىتخان مەمنۇن بولدى . قېدىرخان گۈلئىبھرام ئوردىسىدا يېڭى مۇھىت بەرپا قىلغانىدى . ئىلگىرىكىدەك لاغايلاپ يۈرە-دىغان نۆكەر، ياساۋۇللارنى ئۇچراتقىلى بولمايتتى . مەخسۇس تازىلىق

ئۇچۇن ئاجرىتىلغان خادىملار سەينا ، يول ، باغ ئىچىنى تازىلاپ ، چە-
نىدەك پارىلدىتىۋەتكەنىدى . سۇلتان ساريىي سۇتتەك ئاقارتىلىپ ، دې-
رىزە كېشەكلىرى باشقىدىن سىرلانغانىدى .

ئابدۇرېشىتخانغا ئوردا ئەھلىمۇ بۆلەكچە زوھلۇق كۆرۈندى . پە-
قەت ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگلا خارامۇش بولۇپ قالغانىدى . ئۆزى ئاددىي
چاغلاپ كۆڭۈل بۆلمەي تاشلاپ قويغان ئىشلارنى كۈيئوغلىنىڭ شۇنچە
چىڭ تۇتۇپ ، ئوردا ئەھلىنىڭ ئادىتىگە ئايلاندۇرغانلىقىدىن خاپا ئىدى .
ئۇ كۈيئوغلىنىڭ قولىدىن چوڭ ئىشلار كەلمىگەچكە ، كىچىك ئىشلارغا
ئېسىلىۋالدى دەپ چۈشىنىپ ، يەنىلا ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمايۋاتاتتى .
ئۆزىنى تەدبىرلىك ، بىلىملىك چاغلايدىغان بۇ ئادەم كۆڭلىدە ئۇنى بىر
سازەندە ھېسابلايتتى .

ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا قايىل بولغانىدى . پەيشەنبە ، شەنبە
كۈنلىرى ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇسقا كېچىلىكىگە رىياسەتچى قىلىش نىيە-
تىدە بولۇۋاتقىنىنى ئۇنىڭغا بىلدۈرگەنىدى ، قېدىرخان خۇشال-
لىق بىلەن :

ـــ باش ئۈستىگە ئالىيلىرى . ئوردا خىزمىتىنى قىلىشتىنمۇ مۇسقا
چېلىشقا ماھىرمەن ، ـــ دېدى چاقچاق قىلىپ .

كۈزنىڭ شەنبە كېچىسى ئۆتكۈزۈلگەن مۇسقا كېچىلىكى ئاجا-
يىپ جانلىق ، ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتتى .

قېدىرخان بۇ مۇسقا كېچىلىكىگە ئۆزى ئوقۇتۇۋاتقان فۇئاد باش-
لىق چەتئەللىك شاگىرتلىرىنى ۋە پايتەختتىكى ماھىر سازەندە ئاتالغان
دوستلىرىنىمۇ تەكلىپ قىلىپ قاتناشتۇرغانىدى . ئابدۇرېشىتخان « ۋە-
سال » مۇقامىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولدى . ئۇنىڭدىنمۇ
بىر مۇقام ئىجاد قىلىش ئىستىكى تۇغۇلدى . . . ئۇ دۆلەت خىزمىتى بىلەن
بولۇپ چارچىغاندا ، ئۇد ، ساتار چېلىپ ، قېدىرخاننىڭ غەزەل ، مۇسقە-
لىرىنى ئاڭلاپ ھاردۇقىنى چىقىراتتى ، كۆڭلىنى ئېچىپ راھەتلىنەتتى .
بۇلاقتەك ئوخچىغان تۇيغۇ ـ ھېسسىياتلىرىنى باسالمىغاندا ، ئاق قەغەزگە
ئۇنچىلەر تىزاتتى . نەتىجىدە ، كۈنلەرنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى

بىلمەي قالاتتى .

ئۇنىڭ پەرمانى بىلەن ياسلىشقا باشلىغان رەشىدىيە مەدرىسى ھىجرىيە 947 ـ يىلى ①پۈتتى . بۇ مەدرىسە ئىككى قەۋەتلىك بولۇپ ، ئۇچيۇز ئاتمش ھۇجرىسى ، كايىۋانلىق يەتتە خانىقاسى ، ئازادە ، يورۇق ئون ئىككى دەرسخانىسى بار ئىدى . تۆت يۇز كىشى بىرلا ۋاقىتتا ئايرىم ـ ئايرىم ئۆيدە يۇيۇنالايدىغان كاتتا ھاممام بۇ مەدرىسنىڭ شىمالى بۇرجىكىدە ئىدى . ئالدىغا چېپىلغان چوڭ كۆل سۇغا تولدۇرۇلغانىدى ، كېچە ـ كۈندۈز ئايىغى چىقىپ تۇراتتى .

پەشتاق ، گۈمبەزلىك چوڭ دەرۋازىنىڭ قۇلۇپىنى ئېچىپ كىرگەن ئابدۇرېشتخان گۈلچىمەنلىك باغقا كىرىپ قالغاندەك بولدى . ئۇ دەرسخانىلارنىڭ ، خانىقالارنىڭ ئىشكىنىمۇ ئېچىپ ، ئاچقۇچىلارنىڭ ھەممىسىنى باش مۇدەررىسلىككە تەيىنلەنگەن قېدىرخانغا تاپشۇردى . يۈزلىگەن ئالىم ، ھۆكۈما ، مۇنەججىم ، ئەدىب ، شائىر ، سازەندىلەر قېدىرخانىنى مۇبارەكلەشتى .

ئۇزۇن ئۆتىمەي نۇرنسا سۇلتانبېگىم ماھىرە ، نادىرە ئىسىملىك قوشكېزەك قىز تۇغۇپ بەردى . بۇ غۇنچىلار ۋىلىق ـ ۋىلىق كۈلۈپ ، ئويىماقتەك ئاغزىنى ئۇمەللەپ ، بېلىقتەك پىلتىڭ ئېتىشىپ ئابدۇرېشتخانىنىڭ مەستلىكىنى كەلتۈرەتتى ، كۆڭلىنى ئاچاتتى ، ھېرىپ ـ ئېچىپ كىرگەندە ئەمەك بولاتتى . بۇلارتۇغۇلغاندىن بۇيان ھەر كۈنى دېگۈدەك بىر قېتىم كىرىپ ، بۇ ئوماق قىزلىرىنى كۆرمىسە ، ئابدۇرېشتخان ئارام تاپمايتتى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم يەنە قوشكېزەك ئىككى ئوغۇل تۇغقانىدى . ئۇلارنىڭ ئىسىملىرى ئەبۇ سەئىد سۇلتان ، ئىبراھىم سۇلتان بولۇپ ، ياخشى چوڭ بولۇۋاتاتتى . بۇ قوشكېزەكلەرمۇ تەڭ يىغلاپ ، تەڭ كۈلۈشەتتى ، ھەتتا ئانىسىنمۇ تەڭلا ئېمىشەتتى . ئابدۇرېشتخان كەينى ـ كەينىدىن تۇغۇلغان بۇ قوشكېزەك قىز ـ ئوغۇللىرىنى ئارامگاھ سارايىنىڭ ئىستىراھەت ئۆيىگە ئالدۇرۇپ كېلىپ ئويناتاتتى . ئۆمىلەشكە باشلىغاندا ،

① ھىجرىيە 947 ـ يىلى ـــ مىلادى 1542 ـ يىلىغا توغرا كېلىدۇ .

بىر يەردە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ تاماشاسىنى كۆرىدىغان بولدى . ئىككى ئوغۇل بوتا كۆز ئاچىلىرىنىڭ قوللىرىنى ، قۇلاقلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ئىمىشەتتى ، بىر ـ بىرلىرى بىلەن پوميداقلىشىپ كېتەتتى . . . ئابدۇرېشىتخان بۇ سەبى ئاسماقلىرىغا ، ئۇد ، ساتار چېلىپ بېرەتتى ، سۆيۈپ ئەركىلىتەتتى .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىككى چۆرىسىمۇ بار ئىدى ، بۇلارمۇ بىردىن تۇغۇپ بەرگەنىدى . ھەرئىككىلىسى ساز چالاتتى . ناخشا ئېيتاتتى . بۇلارنىڭ مۇسىقا خۇمار ئابدۇرېشىتخان كېنىزەكلەر ئىچىدىن تاللىۋالغانىدى . بىرى ، قەشقەرلىك بەگنىڭ قىزى بولۇپ ، داپ ، دۇتار چېلىشقا ماھىر ئىدى . يەنە بىرى ، يەركەنلىك سازەندىنىڭ قىزى بولۇپ ، ئۇد ، ساتارنى ياخشى چالاتتى . ئالدىنقىسىنىڭ ئېتى رەيھانە ، كېيىنكىسىنىڭ ئېتى ھەببىبە ئىدى . ھەر ئىككىلىسى ئوغۇل تۇغقانىدى . ئابدۇرېشىتخان بۇ بالىلىرىغا مۇھەممەد شاھ سۇلتان ، مۇھەممەد باقى سۇلتان دەپ ئات قويۇپ بەردى . كۆز تەگكەندەك بىر ئىش بولۇپ ، كېيىنكى ئوغلى قىزىل چىقىپ ژاپات بولدى . ھىجرىيە 951 ـ يىلى قوشكېزەك قىزلىرى بەش ياشتىن ئەمدىلا ھالقىغان چېغىدا تۇيۇقسىز بويۇن قېتىشىش ① كېسەللىكىگە گىرىپتار بولۇپ ، تەڭلا كېتىپ قېلىشتى . قايغۇ ـ ھەسىرەتكە چۆمگەن ئابدۇرېشىتخان ئۇچ كۈنگىچە ئۇلارنىڭ قەبرىسى بېشىدا تۇنىدى . تۆتىنچى كۈنى قېدىرخان ئۇنى ئارامگاھ سارايغا قايتۇرۇپ كەلدى . كۈتمىگەن بۇ ئېغىر مۇسىبەتتىن پاتمە سۇلتانبېگىمنىڭ قارا چاچلىرىغا ئاق كىرىپ كەتتى .

مانا شۇنداق قايغۇلۇق كۈندە ، ئاقسۇدىن تۇيۇقسىز كەلگەن مەكتۇپ تېخى ھازىسى ئوشتۇلمىغان ئابدۇرېشىتخاننىڭ يۈرەك ـ باغرىنى قان ـ قان قىلىۋەتتى .

شاھزادە ئابدۇكېرىمخان مۇنداق دەپ يازغانىدى :

« خان ئاتا ، يەتتە سۇ دىيارىغا باستۇرۇپ كەلگەن ھەقنەزەرخان بىلەن جەڭ قىلىپ ياردار بولغان ئاكام ئابدۇلېتىپخان ئەسىر چۈشكەندە

---

① بويۇن قېتىش ـــ مېننگىت كېسەللىكى .

ۋاپات بولۇپتۇ . يەتتە سۇدىن چاپارمەن ئېلىپ كەلگەن بۇ شۇم خەۋەرنى ئۆزلىرىگە قانداق يەتكۈزۈشنى بىلمەي بېشىم قاتتى . ئاخىر بولماي نا-ئىلاج بۇ مەكتۇپنى ئەۋەتتىم . سىلىگە ئاللا سەۋر - چىدام ئاتا قىلغاي ، دۇشمەنلىرىنى يەر بىلەن يەكسان قىلغۇدەك كۈچ - قۇۋۋەت بەرگەي .

ئىبھتىرام ئىلە :

پەرزەنتلىرى ئابدۇلكېرىمخان .

ھىجرىيە 951 - يىلى رەبىيەلئەۋۋەلنىڭ 13- كۈنى ئاقسۇ »

ئابدۇرېشتخانىنىڭ بېشىغا تاغ ئۆرۈلدى ، كۆكۈل قاچسى چۈل - چۈل بولۇپ كەتتى . چۈچۈك سۇلتانىبېگىم نەچچە قېتىم ھوشىدىن كېتىپ ، ھوشىغا كەلدى . ئابدۇرېشتخان بەش تۇمەن لەشكەرنى ئېلىپ ئاتلانغان كۈنى ، چۈچۈك سۇلتانىبېگىم ھەم ساۋۇت - دوبۇلغىسىنى كىيدى ، ئوقيا ، قىلىچلىرىنى ئالدى . ياش بىلەن يۇيۇلغان يۈزىگە نىقاپ تارتىپ ، ئەمىر ئەكرەم بىلەن لەشكەرلەرنىڭ ئالدىدا كېتىۋاتقان ئېرىنىڭ ئالدىنى توستى :

ـــ ئالىيلىرى ، مېنىڭ بېرىشىمغىمۇ رۇخسەت قىلسىلا . بۇ يەردە قالسام ، يۈرىكىم يېرىلىپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ ، ـــ دېدى ئۇ قەتئىي تۇرده .

ئابدۇرېشتخان ئويلىنىپ قېلىپ ، زۇۋان سۇرمەي ، قىرىق كېنىزىكى بىلەن ئاتلىنىپ چىققان خوتۇنىغا قاراپ باش لىڭشىتتى .

ئەكرەم ئوبۇل ھادىبەگ بىلەن قەشقەردىن ئىككى تۇمەن سىپاھنى ئېلىپ ئاقسۇغا كەلگەنده ، ئابدۇرېشتخان ئوغلى ئابدۇكېرىمخان بىلەن سەككىز تۇمەن لەشكەرنى سەپراست قىلىپ تۇرغانىدى .

ئون تۇمەن لەشكەر يۈز دانە تۇغ - ئەلەملىرىنى لەپىلدىتىپ ، ئۇچتۇرپان داۋانلىرىدىن ئۆتۈپ ، يەتتە سۇ دىيارىغا قاپسىاپ كەلدى . كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ كەتكەن ھەقنەزەرخان ئالتە تۇمەن لەشكىرى بىلەن قورشاۋنى ئاسانلا بۆسۈپ چىقىپ كەتمەكچى بولدى . ئۇ بۇرغا - كانايلىرىنى چالدۇرۇپ ھەيۋەت بىلەن ھۇجۇم قىلدى . ئابدۇرېشتخانىنىڭ

ئەمری بىلەن ئون مىڭ مەرگەن ئۇلار ئۇستىگە مىلتىق ، ساداقتىن يامـ غۇردەك ئوق ياغدۇردى . ئەمىر ئەكرەم يەتمىش توپتىن ئوت ئېچىپ ، ھـەقنەزەرخان چەۋەندازلىرىنىڭ سېپىنى بۇزۇۋەتتى . ئابدۇكېرىمخان ئىككى تۈمەن چەۋەندازنى باشلاپ قىلىچ ئويناتىپ ، دۈشمەن ئۇستىگە باستۇرۇپ باردى . قان گويا دەريادەك ئاقتى ، ياپيېشىل ئوت ـ گىياھلار قانغا چىلاشتى .

ئابدۇرېشىتخان ساداقتىن ئوق ئۇزۇپ ، ھەقنەزەرخانىنىڭ تۇغ ـ ئەلەم كۈتۈرگەن نۆكەرلىرىنى پاراكەندە قىلىۋەتتى . كېنىزەكلىرى بىلەن جـەڭگە كىرگەن چۈچۈك سۇلتانبېگىم قېچىشقا باشلىغان دۈشمەنلەرگە قەھرى بىلەن ئوق ئۇزدى .

جەڭ يەتتە كۈن داۋاملاشتى . ئەكرەم يارىلانغان ئېتىنىڭ ئاستىدا قالغان ھەقنەزەرخانىنى تۈتۈپ ، ئابدۇرېشىتخان ئالدىغا ئېلىپ بارغاندا چۈچۈك سۇلتانبېگىم قىلىچ يالىڭاچلاپ يېتىپ كەلدى .

ـــ كاللامنى ئېلىشقا ئاراڭلاردا بىرەر ئوغۇل بالا يوقمۇ ؟ خانـ تۇنلارنىڭ قىلىچى ماڭا كار قىلمايدۇ ، ـــ دېدى ھەقنەزەرخان تۈسۈن ئاتـتەك يولقۇنۇپ تۇرۇپ .ئۇنىڭ ساپسېرىق ، ئۆسكىلەڭ ساقال ـ بۇرۇتـ لىرى تىترەپ كەتتى .

ـــ ئانا ، بۇ قانخورنى ماڭا قويۇۋېتىڭ ، ـــ ئابدۇكېرىمخان چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئالدىغا ئۆتۈپ ، قولىنى كۆكسىگە ئالدى ، ـــ ئاتا ، بۇيرۇسلا ، بۇ قانخورنىڭ ئەدىبىنى بېرىشكە تەييارمەن .

ئابدۇرېشىتخان ئاسمانغا كۆز تىكىپ تۇرغان ھەقنەزەرخاندىن سورىدى .

ـــ ئوغلۇمنى سەن قەتل قىلدىڭمۇ ؟

ـــ ياق سۇلتان ، مەن ئۇنداق نامەرد ئەمەس ، ئۇنىڭغا جەڭدە ئوق تەگكەن ئىكەن ، ئەسىر چۈشكەندە قازا قىلدى .

ـــ سەنمۇ ئەسىر چۈشتۇڭ ، پۇشايمان قىلغانسەن ؟

ـــ باھادىر قىلغان ئىشىغا پۇشايمان قىلمايدۇ .

ـــ ئوغلۇم ساڭا سۆز قىلدىمۇ ؟ ـــ چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى

ئابدۇرېشىتخان .

ـــ سۆز قىلدى « تۆۋبە قىلمامسەن ؟ » دېسەم . « تۆۋبە ـــ ئاسىي ، مۇناپىقلار جان بېقىش ئۈچۈن قىلىدىغان ئالدامچىلىق ، مەن دىنىمغا ، ئۆز ئىلىمغا سادىق » دىدى . ئاخىرقى قېتىم قىلغان سۆزى شۇ بولدى .

ـــ سەن تۆۋبە قىلمامسەن ؟

ـــ ئۆز ئالدىمغا ئېلىمنى سوراش ئۈچۈن جەڭ قىلغان تۇرسام ، نېمىدەپ تۆۋبە قىلغۇدەكمەن ؟ ـــ دېدى ھەقنەزەرخان قامىتىنى تىك تۇتۇپ .

ـــ بۇ سېپىڭ ئاخىرقى سۆزۈڭمۇ ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان جاۋاب كۈتۈپ ، بىلىگە ئېسىقلىق قىلىچىنىڭ سېپىنى سىقىمداپ تۇتتى .

ـــ سەن ھازىر بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلساڭ ئاخىرقى سۆزۈم بولۇپ قالىدۇ .

ئابدۇرېشىتخان قولىنى قىلىچ سېپىدىن ئېلىپ ، ئابدۇكېرىمخانىڭ مۇرىسىگە قويدى :

ـــ ئوغلۇم ، جەڭدە ئۆلگەنلەرنىڭ قاتىلى بولمايدۇ . قىلىچىڭنى غىلاپىڭغا سالغىن ، ـــ دېدى ئۇ كەسكىن تۇردە ۋە چۈچۈك سۇلتانبېگىمگە قاراپ « جىم تۇرۇڭ » دېگەن مەنىدە لەۋلىرىنى چىشلىدى . ئاندىن ھەقنەزەرخانغا قارىدى ، ـــ شۇنى ئېسىڭدە تۇتقىن خان : بىز تاغلىرىمىز تۇتىشىپ كەتكەن قانداش ، دىنداش قېرىنداشلارمىز ، ئىجىل ـ ئىناق بولماي يەر تالىشىپ ، بىر ـ بىرىمىزگە تىغ كۆتۈرسەك ، بىگۇناھ قېرىنداشلىرىمىزنىڭ جېنىغا زامىن بولۇپلا قالماي ، تاج ـ سەلتەنىتىمىزدىن مەھرۇم بولۇپ ، مەملىكىتىمىزنىڭ ھۆرلۈك ، ئەركىنلىكىنى ئايرىلىپ مۇنقەرز بولۇشىغا سەۋەبچى بولۇپ قالىمىز ، ساڭا دەيدىغىنىم مۇشۇ ، ھازىردىن باشلاپ سەن ئازاد .

ھەقنەزەرخان داڭ قېتىپ قالدى . دۇشمەن قولىدا ھايات قېلىشتىن ئۆمىد ئۈزگەن ئادەم ئۆلمىسە ، يەنە كېلىپ ئەسىرلىكتىن ئازاد قىلىنسا قانداق ھېس ـ تۇيغۇدا بولار ؟ ئۇنىڭ قاشلىرى كۆتۈرۈلۈپ ،

قۇلاقلىرى لىكىلداپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخانغا خوش ، دېگەن مەنىدە بېشىنى سەل ئەگدى ـ دە ، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ گۇرس ـ گۇرس دەسسەپ ، لەشكەر ئىچىدىن چىقىپ كەتتى .

شۇنداق قىلىپ ، شاھزادىنىڭ ئۆلۈمى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئارامنى بۇزۇۋەتكەن بولسا ، ھەقنەزەرخاننىڭ قويۇپ بېرىلىشى پۈتۈن ئەلگە ئەمىلىك بەخش ئەتتى .

ئون بىرىنچى باب

نەغمە ـ ناۋا بىلەن ھازا ئوشتۇش

1

ئابدۇرېشىتخان يەتتە سۇدا ھەقنەزەرخانىنى مەغلۇپ قىلىپ ، ئەلگە ئەمىلىك بەخش ئەتكەن بولسىمۇ ، يۇرىكىنى پۇچۇلاۋاتقان ھەسرەت ئوتى تېخى ئۆچمىگەنىدى .

چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ ئاھ ـ زارى ، ئابدۇلىتىپخانىنىڭ ياش قالغان خوتۇنى نائىمە سۇلتانبېكەنىڭ يىغىسى ئابدۇلىتىپخانىنىڭ قەددى ـ قامىتىنى سۇلتانىنىڭ كۆز ئالدىدىن نېرى قىلمايتتى . ئابدۇلىتىپخان بىلەن بىرگە قەتل قىلىنغان ئەمىر بەھرامنىڭ خوتۇنى مەريەمنىسا بۇۋىنىڭ نالە ـ پەريادى سادىق نۆكىرى ـــ باھادىر ئەمىر ـ لەشكەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، پۇچىلانغان يۈرىكىنى ئېچىشتۇراتتى .

شۇنداقتىمۇ ئابدۇرېشىتخان ئۆزىنى قاتتىق تۇتۇۋالدى . ئۇ سايىلىقتىكى ئازغالغا كۆمۈۋىتىلگەن شاھزادە ۋە سەركەردىلەرنىڭ جەسىتىنى ئالدۇرۇپ ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىش ئۈچۈن پايتەخت يەركەنگە ئەۋەتىۋەتتى . مىڭ بىر قوي ، يۈز بىر قوتاز ، قىرىق بىر تاي سويدۇرۇپ ، قازاق ، قىپچاق ـ قىرغىز ئەھلىگە نەزىر بەردى ، ئون مىڭ قىش چاينى ئۇلارغا تارتۇق قىلدى . يەتتەسۇ دىيارىدىكى خەلقتىن بىر يىل سېلىق ئالماسلىق توغرىسىدا يارلىق چۈشۈردى . مەرھۇم ئەمىر مۇھەممەدبېكنىڭ ئوغلى قەيسەربېك بېيىنى قىپچاق ـ قىرغىز ئىلىگە ھاكىمبەگ قىلىپ تەينىلەپ ، ئەمرىلىك ئۇنۋانىنى بەردى .

قازاق ، قىپچاق ـ قىرغىزلار جەڭنىڭ توختىغىنىدىن ، ئەلگە ئەـ

مىنلىك يۈزلەنگىنىدىن خۇرسەن بولۇشۇپ ، ئۈچ كېچە دومبىرا ، قوۋۇزا چېلىپ ، خۇشاللىقىنى نامايان قىلىشتى . ئابدۇرېشىتخان ئاق ئۆيدە قىز-غىز ئاقىنىدىن « ماناس » ئىپوسىنى يەنە بىر قېتىم ئاڭلىدى . كېچىنىڭ قانداق ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي قالدى . ئەتىسى ئىسسىق كۆل بو-يىغا سەيلە ـ سايا‌ھەت قىلىپ ، ئارام ئېلىشقا كەلگەن تاشكەنت خانى نوۋرۇز ئەخمەتخانىنىڭ دىدار كۆرۈشۈشكە تەكلىپ قىلىپ ئەۋەتكەن ۋە-زىرىنى ئاق ئۆيدە خۇشال كۈتۈۋالدى ۋە تەكلىپىنى قوبۇل قىلدى . ئەمىر ئەكرەم لەشكەرنى ئېلىپ يەركەنگە قايتتى .

ئابدۇرېشىتخان قايغۇدىن باش كۆتۈرەلمەيۋاتقان رەپىقىسى ، كې-لىنى ۋە مەريەمنىسانى ئېلىپ ، ئەمىر ـ ئۆمەرالاربىلەن ئىسسىق كۆل بو-يىغا كەلگەندە ، نوۋرۇز ئەخمەتخان ۋەزىر ـ ۋۇزرالار بىلەن ئالدىغا چې-قىپ كۈتۈۋېلىپ ، ئۇنى شاھانە چېدىرغا چۈشۈردى ، ئۈچ كون زىياپەت بەردى . ئۇلار ئات مىنىشىپ دالا سەيلىسى قىلدى ، قىيىققا چۈشۈپ ، بۇ گۈزەل كۆلنىڭ دولقۇن ـ ئۆركەشلىرىنى تاماشا قىلىشتى .

ئابدۇرېشىتخان نوۋرۇز ئەخمەتخانغا دەشتى قىپچاققا نازارەت قى-لىپ تۇرۇشنى تەۋسىيە قىلدى . ئۇنىڭ بىلەن سودىنى راۋاجلاندۇرۇش ، ئىككى ئەل خەلقلىرىنىڭ بىرىپ ـ كېلىشىنى ئاسانلاشتۇرۇش ئۈچۈن يول خېتىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ، ئىككى مەملىكەتنىڭ ئالتۇن ، مىس ، قەغەز پۇللىرىنى ئۆز قىممىتى بويىچە ئالماشتۇرۇپ ئىشلىتىشكە كاپالەتلىك قىلىش ، دۈشمەنگە بىرلىكتە تاقابىل تۇرۇش توغرىسىدا بىر پىكىرگە كەلدى ۋە كېلىشىم ھاسىل قىلدى .

نوۋرۇز ئەخمەتخان ئابدۇرېشىتخاننى ئائىلە تاۋابئاتى بىلەن تاشكەنتكە بىرىپ سەيلە ـ سايا‌ھەت قىلىشقا تەكلىپ قىلدى . ئابدۇرې-شىتخان قايغۇسىنى يېنىكلىتىش ، پاراكەندە كۆڭلىنى ئارامغاچۈشۈ-رۈش ، چۈچۈك سۈلتانبېگىم ۋە كېلىنىگە خۇشاللىق بېغىشلاش ئۈچۈن ماقۇل بولدى . ئۇنىڭ بۇ كاتتا شەھەرنى بىر كۆرگۈسى بار ئىدى .

ئۇلار تاشكەنتكە تازا پىژغىرىم تومۇزدا باردى . مېۋىلەرنىڭ ھەممە تۈرى پىشقانىدى . چاڭقىسا قوغۇن ـ تاۋۇز يەپ ، خىيابان ، بوستان-

لىقلاردا سايىداپ ، باغ ـ دالىلاردا سەيلە قىلىپ ، كۆنلەرنى ناھايىتى كۆڭۈللۈك ئۆتكۈزۈشتى . مەشھۇر شەيخ خاۋەندى تۆرە قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلىنغان بوۋىسى يۇنۇسخاننىڭ قەبرىسىگە چىقىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلىشتى . گەج سۈۋاقلىرى ئوپۇرۇلۇپ ، كاھىشلىرى ئۆڭۈپ كەتكەن بۇ چوڭ مەقبەرىنى نوۋرۇز ئەخمەتخانغا دەپ ، يېڭىلاپ ياسىتىپ قويدى . ئۇ تاشكەنت شەھىرىنى ياقتۇرۇپ قالغانىدى . شۇڭا ، يەنە بىر ھەپتە ئارتۇق تۇردى . چۈچۈك سۈلتانبېگىم ، كېلىنى ۋە مەريەمنىسا بۇۋى بىلەن بىرگە ، نوۋرۇز ئەخمەتخانىنىڭ خانىش ، كېنىزەكلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا شكارغا چىقىپ كۆڭلى خېلى ئېچىلىپ قالدى . ئۇ بىر كىيىك ، ئىككى تۇشقان ئېتىۋالدى ، ياشلىق چاغلىرىدىكى قەيسەرلىكىدىن تېخى قالمىغان ئىدى . بۇرۇن ئوۋ قىلىپ باقمىغان نائىمە سۈلتانبېكە بىلەن مەريەمنىسا بۇۋى تەبىئەتنىڭ سېخى قوچىقىدا ھۇزۇرلىنىپ يۈرۈپ ساداق ئېتىشنى ئۆگىنىۋىلىشتى .

ئابدۇرېشىتخان تومۇز چىققاندا تاشكەنتتىن ئۇزاپ يولغا چىقتى . ئاتا ـ بوۋىلىرى ئىز قالدۇرغان ئەنجان ، ئوش شەھەرلىرىدە توختاپ ، ئۇلۇغچاتقا كېلىپ ، ئاتۇشقا چۈشتى ، ئۇ سەپىرىدە ھەرگىز سۈلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرىنى بېسىپ ئۆتمەيتتى . ئۇلار باش كۈزدە پايتەختكە قايتىپ كېلىشتى . قېدىرخان ، نىزامىدىنبەگ ۋە بىر ئاي ئىلگىرى يېتىپ كەلگەن ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەربابلىرى ، خان جەمەتىدىكىلەر بىلەن بىرگە قارشى ئېلىشقا چىققان دەۋرانبەگ ئابدۇرېشىتخانىنىڭ نەزىرىنى ئۆزىگە تارتتى .

« قوچقار قىشلىقى » دىكى قارىيخانىدا ئوقۇپ ساۋادىنى چىقارغان بۇ سەبى ئوغلىنى ئەمىر بەھرام جاھان مەدرىسىدە ئوقۇتۇش ئۈچۈن ، بۇلتۇر پايتەختكە ئەۋەتىپ ، ئەكرەمدىن ئۇنىڭدىن خەۋەر ئېلىپ تۇرۇشنى ئۆتۈنگەنىدى . بۇ يىل ئون بىر ياشقا كىرگەن بۇ ئۆسمۈر ئامراق دادىسىنىڭ قەتل قىلىنغىنىنى تېخى بىلمەيتتى .

ـــ دادام كەلمىدىمۇ ؟ بەك سېغىنىپ كەتتىم ئانا ، ـــ دېدى ئۇ مەريەمنىساغا ئېسىلىپ تۇرۇپ ۋە قاپقارا كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ .

پوسوققىدا يىغلاپ تاشلىغان ئانا شۇ ھامان ئۆزىنى ئوڭلاپ ئوغلىنى باغرىغا تاڭدى ۋە كۈلۈمسىرەپ دېدى :

ـــ داداڭنىڭمۇ سېنى كۆرگۈسى كېلىپ كېتىپتۇ . كېيىنرەك پايتەختكە بېرىپ ئوغلۇمغا قېنىپ كېلىمەن ، دەپ قالدى ، ئىخلاس بىلەن كۆڭۈل قويۇپ ئوقۇشۇڭنى ئۈمىد قىلدى .

ـــ مەن سەرپنى [1]تۇگەتتىم . راۋاب چېلىشنىمۇ ئۆگىنىۋالدىم . دادام كەلگەندە چېلىپ بېرىمەن ، ـــ دېدى دەۋرانبەگ .

ئانا ـ بالىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ قالغان ئابدۇرېشىتخان ـ نىڭ ۋۇجۇدى لەرزىگە كەلدى . دەۋرانبەگ ئۆزىگە كۆز سېلىپ تۇرغان سۇلتاننى كۆرۈپ ، ئىگىلىپ تەزىم قىلدى :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان ئالىيلىرى .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئەزىمەت . چوپچوك بولۇپ كېتىپسەن . ئاناڭنى خاپا قىلمىغىن ، ياخشى ئوقۇ ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ دولـ ىسىغا ئۇرۇپ قويدى .

دەۋرانبەگ قوللىرىنى كۆكسىدىن چۈشۈرمەي دېدى :

ـــ ئانامنى ھەرگىز خاپا قىلمايمەن ئالىيلىرى . ياخشى بىلىم تـەھسىل قىلسام ، مېنى نۆكەرلىككە قويۇل قىلامدىلا ؟ ئاتامدەك ئەمىر بولغۇم بار .

ـــ بارىكاللا ! ـــ ئابدۇرېشىتخان بۇ ئۆسمۈرنىڭ كىچىك قوللـ رىنى ئالىقىنىغا ئالدى ، ـــ خۇدا بۇيرۇسا ، ياخشى تىلەك ئادەمنى مۇراد تاپقۇزىدۇ ئوغلۇم .

دەۋرانبەگ ئۈچۈن بۇ ئۇنتۇلماس بىر كۈن بولدى .

شاھزادە ئابدۇلىتىپخان ، ئەمىر بەھرامىلارنىڭ ئالەمدىن ئۆتكىنى ئەلدىن پىنھان تۇتۇلدى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن مەرىيەمنىسا بـۇۋى ياشىنىپ قالغان گۈلسىما سۇلتانبېگىمگە ھەمراھ بولۇپ ھەرەم قەسرىدە قالدى .

سەئىدىيە خانلىقىدا تىنچ ـ ئاسايىشلىق كۈنلەر باشلاندى . ئاب-

---

① سەرپ ـــ ئەرەبچە گراماتىكا .

دۇربەشتىخان تەختتە ئولتۇرۇپ ، مەملىكەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىشقا كىرىشتى ، ئۇ يارلىق چۈشۈرەتتى ، پەرمان يازاتتى ، بۇيرۇق بېرەتتى ، ھەر قايسى ئەللەردىن كەلگەن مېھمانلارنى ، ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلاتتى ، ئۇزىتاتتى ، ھال ئېيتىپ كەلگەن پۇقرالار بىلەن كۆرۈشەتتى ، بەزى كۈنلىرى مەدرىسلەرگە بېرىپ ئالىملار بىلەن ئۇچرىشاتتى . جاھان باغ ، ھەيدەر باغدا زىياپەت ، چاي ئۆتكۈزەتتى . قەيەردە بولسا قېدىر خاندىن ئايرىلمايتتى .

بۇگۈن ئۇلار ئېغىر بىتاپ بولۇپ قالغان شاھ سەئىد ئالىمنى يوقلاپ ، پادىشاھ شىپاخانىسىغا بىرگە بېرىشتى . كەچ كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى پايراقلىرى سارغايغان دەل ـ دەرەخلەرنى ئىرغاڭشىتاتتى . قۇرۇپ ساپقىدىن ئايرىلغان يايراقلار يەرگە پىلدىرلاپ چۈشەتتى . ھەر ئىككىلەن تەپەككۇر ئىلكىدە ئۇنچىقماي كېسەل ياتقان ئۆيگە كىرىشتى .

شاھ سەئىد ئالىم كۆزىنى ئېچىپ ، سۇلتان ۋە دىۋانبېگنى كۆرۈپ ، ئىككى قولىغا تايىنىپ بېشىنى كۆتۈرمەكچى بولدىيۇ ، ھالسىزلىنىپ يېتىپ قالدى .

ـــ مىدىرلىماي يېتىۋەرسىلە ئاتا ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئىتتىك كېلىپ ئېڭىشىپ ، ـــ قانداقراق ، ئوبدان تۇرۇۋاتاملا ، ياخشىلىنىپ قالدىلمۇ ؟

خۇنى كەتكەن كۆزلىرى بىلەن مۆلدۈرلەپ قارىغان شاھ سەئىد ئالىم كۈلۈمسىرەپ دېدى :

ـــ خۇداغا شۈكۈر سۇلتان . ئەمدى تېزرەك كېتىۋېلىشنى خالاپ قىلىۋاتىمەن ، توقسان ئۇچ ياشقا كىرىپتىمەن ، يەتتە پادىشاھنىڭ دەۋرىنى بېشىمدىن ئۆتكۈزدۇم ، بۇ دۇنيادا ھەققىم قالمىدى . دەرماندىنمۇ كەتتىم . يۈك بولۇپ ياشاشتىن گورغا كىرىۋالغان ياخشى . شۇنداق ئالىلىرى ، گورغا كىرىۋالغان ياخشى ـ ھە ، يەتتە سۇ دىيارىدىن تىنچ ـ ئامان كېلىپلا . بالىلىرىم گەپلىرىنى قىلىپ بەردى ، جەڭ ئاخىرلاشقانمۇ ؟

ـــ ئاللانىڭ پاناھىدا تىنچ ـ ئامان كەلدۇق ئاتا ، جەڭمۇ ئا-

خىرلاشتى . ئەل ئەمىلىككە ئېرىشتى . كېلىپلا ئىش بىلەن بولۇپ كېتىپ يوقلىيالماي قالدىم .

ـــ رەھمەت سۇلتان ، رەھمەت دىۋانبېگى . ھەر بىرلىرىنىڭ پېقىرنى يوقلاپ كېلىشكەنلىرىدىن خۇرسەن بولۇپ جانلىنىپ قالدىم ، ـــ دەپ ئابدۇرېشىتخانىنىڭ قولىنى تۇتقان شاھ سەئىد ئالىم بىر دەم تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ ئالىيلىرىغا ئۆمرۇمنىڭ تۇگەپ قالغان ۋاقتىدا قىلىدىغان ۋەسىيىتىم شۇكى ، ئادەمنىڭ ياخشى ـ يامىنىنى پەرق ئەتمەك تەس ، باشقىلارنىڭ سۆزىگە ئارتۇقچە قۇلاق سېلىپ كەتمەي ، يۇرەكلىرىنىڭ دەۋىتىگە كۆپرەك قۇلاق سالسىلا ، چۈنكى يۇرەك ئادەم تونۇيدۇ .

ـــ ماقۇل ئاتا . بۇ ھەقتە ئالغان ساۋىقىم ناھايىتى نادامەتلىك .

ـــ ھەببەللى ، ھايات ساۋىقى ئۆزىنى تونۇغان ئادەمنى ئەقىللىق قىلىپ قويىدۇ سۇلتان . ئالىيلىرىغا ئېيتىدىغان يەنە بىر گېپىم شۇكى ، جەڭگە ھېرس بولماي ، شىكارغا خۇشتار بولسىلا ، شىكار ئۆزلىرىدەك مۇغەننى ، شائىر سۇلتانغا زوق ، ئىلھام بېغىشلايدۇ ، كۆتمىگەن بەختكە ئېرىشتۇرىدۇ .

ـــ ماقۇل ئاتا . بۇ سۆزلىرىنى ئۇنتۇمايمەن . يەنە قانداق تەلەپ ، تىلەكلىرى بولسا ، دېسىلە ، خۇدا بۇيرۇسا بەجا كەلتۇرىمەن .

ـــ ئالىيلىرى ، ـــ دېدى شاھ سەئىد ئالىم ، ـــ جانابىي ئاللا پېقىرغا ئوتتۇز يەتتە پەرزەنت بەردى . يىگىرمە بىرى قىز ، ئون ئالتىسى ئوغۇل ، ئۇلار ئون ئۈچ خاتۇندىن بولغان . خاتۇنلىرىمنىڭ ھازىرمۇ ئۈچى ھايات . قالغانلىرى ئەجىلى يېتىپ ئۆلۈپ كەتكەن . قىزلىرىم ياتلىق بولۇپ ، ئەللىك ئىككى نەۋرە تۇغۇپ بەردى ، ئوغۇللىرىم ئۆيلىنىپ ، قىرىق ئۈچ پەرزەنت كۆردى ، جەمئى توقسان بەش نەۋرە كۆردۈم . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، يىگىرمە تۆت پەي نەۋرەمۇ بار ، قىزلىرىمنىڭ ھەممىسىنى ئۆزۈم ساۋاتلىق قىلغان ، يىگىنە ئىشلىرىغا ماھىر . ئوغۇللىرىم ، كۆيئوغۇللىرىمنىڭ ھەممىسى مەدرىسە ئوقۇغان ، بەزىلىرى ھۈنەر ، بەزىلىرى تىجارەت قىلىدۇ . تۇرمۇشى بايلىقات . دېمەكچى بولغىنىم ، ئالىيلىرىدىن

ئۇلارغا غەمخورلۇق قىلىشنى ئۆتۈنۈش ئەمەس ، ئۇلارغا ئاللا ئۆزى غەمخورلۇق قىلىۋاتىدۇ . مەن كۆز يۇمغاندىن كېيىن ، ياۋ باستۇرۇپ كېلىپ ، مۇبادا ئەلنىڭ بېشىغا كۈن چۈشۈپ قالسا ، ئۇلار چەتتە قول قوشتۇرۇپ قاراپ قالمىسۇن ، چاقىرىپ جەڭگە سالسىلا ، ئىشەنچىلىرىگە داغ چۈشۈرمەيدۇ . مەن كىچىكىدىن ئۇلارنى چەۋەندەز قىلىپ تەربىيەلىگەن . مەن باللىرىمدىن پەخىرلىنىمەن سۇلتان . ئاتىلىق بۇرچۇمنى ئادا قىلدىم ، ئەمدى ئۆلسەم ئارمان يوق . مېنىڭ دەيدىغانلىرىم مۇشۇ .

ـــ رەھمەت ئاتا ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئاپئاق ساقالى مەيدىسىگە يېيىلىپ تۇرغان بوۋايغا مېھرى بىلەن تىكىلدى ، ـــ شۇنچە پەرزەنتلەرنى قاتارغا قوشۇپلا ، ئىزلىرىنى باسقۇدەك بىرەرى چىقمىدىمۇ ؟

شاھ سەئىد ئالىم كىچىك بالدەك پىخىلداپ كۈلدى :

ـــ ئالىيلىرى ، شۇنداق سوئال قويىدىغانلىرىنى بىلەتتىم . بالىلىرىمنىڭ يەتتىسى خەتتات ھەم نەققاش ، جاھان مەدرىسىنىڭ تام ـ تورۇسلىرىدىكى نەقىشلارنى ئۇلار ئويغان .

ئابدۇرېشىتخان سوئالنىڭ جايىدا قويۇلمىغانلىقىنى ھېس قىلىپ ، ئوڭايسىزلاندى ، زۇۋان سۈرمەي جىم بولدى .

شاھ سەئىد ئالىم بۇنى ئاڭقىرىپ دېدى :

ـــ سوئاللىرى ئورۇنلۇق ئالىيلىرى . پەرزەنتلىرىدىن ئۆزىگە ئىز باسار يېتىشتۇرمىگەن ئاتا ـــ ئۆز بۇرچىنى ئادا قىلالمىغان نامۇناسىپ ئىنىدۇر . بۇنى ماڭا مېنى تەربىيەلەپ يېتىشتۇرگەن ئاتام بىلدۇرگەن ، شۇڭا ئۇچ ئوغلۇمنى ئۆز ئىزباسارىم قىلىپ تەربىيىلىگەنىدىم . لېكىن ، بىرىلا ھەقىقى ئىز باسار بولۇپ يېتىشتى . ئۇ ئوردىدا مۇنشىلارنىڭ بىرى بولۇپ ئىشلىمەكتە .

ـــ ئىسمى ـ شەرىپى نېمە ئاتا ؟ ـــ قىزىقىپ سورىدى ئابدۇرېشىتخان .

ـــ شاھ ھەبىپ يەركەندى .

ـــ شاھ ھەبىپ يەركەندى ؟ قوي كۆزلۈك ، ماڭلىيى كەڭ ئورتا بويلۇق يىگىتمۇ ؟ كۆز ئالدىمغا كەلدى ، سۇلتانلىق تەختىگە يېڭى ئولـ

تۇرغان چېغىمدا ئۇنى سىلى بۇيرۇپ يارلىقىمنى يازدۇرغان ئىدىلە ، ئۇ يىگىتنىڭ يازغان يارلىق ـ پەرمانلىرىنى كۆرۈپ قايىل بولغانىدىم . ھازىر سەرمۇنشىلارنىڭ بىرى بولسا كېرەك .

ـــ شۇنداق ئالىيلىرى . ئىككى يىلدىن بىرى بېرىلگەن پەرمان ، چۈشۈرۈلگەن يارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى شۇ ئوغلۇم يېزىپ كېلىۋاتىدۇ . . .

ئابدۇرېشىتخان ، قېدىرخان بىلەن شىپاخانىدىن چىققاندا نامازدىگەرگە ئەزان چىققانىدى .

2

ئاقۇش كۆل رەڭ ئاسماندىن لەپىلدەپ چۈشۈۋاتقان قار پايتەختكوچىلىرىنى شېكەر تۆكۈۋەتكەندەك ئاقارتىۋەتكەنىدى . يولنىڭ ئىككى قاسىنىقىدىكى دەل ـ دەرەخلەر كۆمۈش جالا باغلاپ ، شىنىدەك قېتىپ قالغانىدى . شىكارىدىن يانغان ئابدۇرېشىتخان ئەمىر ـ ئەركان ، خاس ياساۋۇللىرى بىلەن گۈلئىبھرام ئوردىسىغا كىرىپ ئاتتىن چۈشتى . بۇ يەتتە سۇدىن قايتىپ كەلگەندىن بۇيان ، بىرىنچى قېتىم ئۇۋغا چىقىپ كېلىشى ئىدى . تىرىك تۈتۈپ كەلگەن ئارقار ، بۇغا ـ مارال ، كېيىكلەر باغۋەنگە تاپشۇرۇلدى . ئۇۋلانغان چوڭ ـ كىچىك ھايۋانلار ئاز ئەمەس ئىدى . كەيپى چاغ ئۇۋچىلار ئۆزلىرىگە تېگىشلىك ئولجىلارنى ئېلىپ قايتىشتى .

ئابدۇرېشىتخان ئۆزى ئۇۋلىغان كېيىك ، توشقانلارنى ، بۇلغۇن ، تۈلكە تىرىلىرىنى مەھرەملەرگە كۆتۈرتۈپ گۈلسىما سۇلتانبېگىم قەسىرىگە كەلدى . كىمخاپ يوتقان يېپىلغان سەندەلگە پۈتىنى سېلىپ ئولتۇرغان ئانا ، ئۆيىگەكىرىپ كەلگەن ئابدۇرېشىتخاننى كۆرۈپ ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇرۇپ ، قۇچاقلىشىپ كۆرۈشتى . ئابدۇرېشىتخان ئانىسىنى يۆلەپ ئاپىرىپ ، سەندەلدە ئولتۇرغۇزدى . ئۆزىمۇ توغىان پۇتلىرىنى

سەندەلگە تىقتى . يىلىنجاپ تۇرغان چوغلار بىردەمدىلا ئۇنى ئىللىتتى . ئۇلار ھال ـ ئەھۋاللىشىپ پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . مەريەمنىسا كىرىپ :

ـــ ئەسسالام سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ دەپ ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى . ئۇ مەشكە ئوتۇن سېلىپ ، بىر كۆرەككە چوغنى ئېلىپ سەندەلگە سالدى .

ـــ قانداق تۇرۇۋاتىلا بۇۋىم ، دەۋرانبەگنىڭ ئوقۇشى ئوبدانمۇ . سىلىنى خاپا قىلمىغاندۇ ؟ ـــ دەپ تىنچلىق سورىدى ئابدۇرېشىتخان باشتىن ئاياغ قارا رەختتىن ھازا كىيىمى كىيىپ ، قارا شال ئارتىۋالغان مەريەمنىساخاندىن . ھازىر ئوردىدىكى ئەر ـ ئاياللار مەريەمنىسانى بۇۋىم دەپ ئاتىشاتتى .

ـــ ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن ئالىيلىرى . ئوغلۇم تىرىشىپ ئوقۇۋاتىدۇ . مۇدەررىسلەرگە تاپىلاپ قويغانلىرىغا رەھمەت . ئۇلار بۇ يېتىم بالامغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى مەريەمنىسا يىغلاپ سېلىشتىن ئۆزىنى تېيىپ ، ئۇنىڭ ياش تۆكۈپ سۇلتانىنىڭ كۆڭلىنى غەش قىلغۇسى كەلمىدى .

ـــ ھەرەم بىلەن يۇرت ئىچى ئىككى دۇنيا بۇۋىم . ئەگەر سىلى خالىسىلا ھەرەمدە تۇرسىلا بولىدۇ ، خالىسىلا ئوغۇللىرى بىلەن بۇرۇنقى ئۆيلىرىدە تۇرسىلمۇ بولىدۇ . ياتىسىراپ ، سەقلىپ قالسىلىرى بولمايدۇ . قەيەردە بولسىلا خانلىقىمىز سىلىنى ھەرگىز ئۇنتۇپ قالمايدۇ ، خەۋەر ئېلىپ تۇرىمىز .

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئەتراپلىق ئويلاپ قىلغان بۇ سۆزى مەريەمنىسا بۇۋىنى قاتتىق تەسىرلەندۈردى ، يېنىغا قاراپ كۆز ياشلىرىنى سۈرتۈۋېلىپ دېدى :

ـــ يوقسۇ سۇلتان ئالىيلىرى . ھەرەمگە ئۆگىنىپ قالدىم ، خان ئانىمىزدىن ئايرىلغۇم يوق ، تاكى ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىغىچە ھەرەمدە قالماقچىمەن .

ـــ تەلەپ ـ تىلەكلىرى بولسا ئانامغا ئېيتسىلا ، ھەرگىز تارتىنمىسىلا . ئوغۇللىرى دەۋرانبەگ ئوقۇش پۈتتۈرگەندە ئوردىغا ئېلىپ كې-

لمۇالىمەن . ئۇنىڭدىن خاتىرجەم بولسىلا .

ـــ رەھمەت سۇلتان ئالىيلىرى . خۇدايىم ئېيتقانلىرىنى كەلتۈرۈپ بەرگەي ، ـــ مەرىيەمنىسا ئارقىسىچە مېڭىپ ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى .

ـــ بالام ، تاماقنى مەشىدە يەملا ؟ ـــ سورىدى ئانا .

ـــ ياق ئانا ، قېينانامنىڭ مىجەزى يوق ئوخشايدۇ . ئەھۋالىنى سورىغاچ شۇ يەردە تاماق يېسەك ، خانىش ، چۆرىلەر ، كېلىنلەرمۇ چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە كەلسە ، چارشەنبە ئاخشامنى جەم بولۇپ ئۇتكۈزگۈم بار .

ـــ ئۇنداق بولسا چىقايلى بالام ، بىر نەچچە كۈندىن بىرى قۇدامدىن ئەھۋال سورىيالمىغانىدىم ، ـــ دەپ گۈلسىما سۇلتانبېگىم قوپۇماقچى بولۇۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قەسىر ھويلىسىغا ئېلىپ چىقتى . مەرىيەمنىسادىن باشقا كېنىزەك ، مەھرەملەرنى ئارام ئېلىشقا بۇيرۇپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە كېلىشتى . قەسىر ھويلىسىدا ئابدۇرېھىم سۇلتان ، ئىبراھىم سۇلتان ، مۇھەممەدخان ، ئەبۇسەئىد سۇلتان ، ئابدۇللا سۇلتان ، قۇرەيش سۇلتان ، مۇھەممەد شاھ سۇلتان قاتارلىق شاھزادىلار « كۆچ ـ كۆچ » ئويۇنىنى ئويناۋاتاتتى . ئۇلارمۇمىسى بىلەن ئاتىسىنى كۆرۈپ ، قوللىرىدىكى ئۇزۇن تاياقنى تاشلاپ يۈگۈرۈپ كېلىشتى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بۇزرۇكۇار موما ، خان ئاتا ! ـــ سالام بېرىشتى گۆدەكلەر قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئەدەپ بىلەن . ئۇلارنىڭ جۈۋا ، قۇلاقچىلىرى قار بولۇپ كەتكەنىدى .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام بالىلىرىم ، ـــ شاھزادىلەرنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ كۆرۈشتى ئابدۇرېشىتخان .

گۈلسىما سۇلتانبېگىم بىر ـ بىرىدىن ئوماق نەۋرىلىرىنىڭ توقۇپ ، ئانارەك قىزىرىپ كەتكەن يۈزلىرىگە سۆيۈپ قويدى .

ئابدۇرېشىتخان بالىلىرىنى باشلاپ ، ئالدىدا مەرىيەمنىسا بۇۋى بىلەن ئانىسى كىرىپ ئورۇن ئالغان ساراي ئۆينىڭ بۇسۇغىسىغا قەدەم قويدى . كۈيئوغلىنىڭ كىرىۋاتقىنىغا كۆزى چۈشكەن سۇلتان نىگار خېـ

نـم قوپۇپ ، قولـنى كۆكسگه ئېلىپ تەزىم بەجا كەلتۈردى . ئابدۇرە-
شىتخان ئۇنىڭدىن تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم قېينانىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى
ۋە ئوڭ ، سول مەڭزىنى سۆيۈپ قويۇشقا تۇتۇپ بەردى . گۈلسما سۇل-
تانبېگىم سۇلتان نىگار خېنىم بىلەن يۈز يېقىپ كۆرۈشتى . ئۇلار ئابدۇ-
رېشىتخاننى ئوتتۇرىغا ئېلىپ تۆردىن ئورۇن ئېلىشتى . شۇ چاغدا كە-
رىشكەن پاتمە سۇلتانبېگىم ، نائىمە سۇلتانبېكەلەر تەزىم قىلىشىپ ،
گۈلسما سۇلتانبېگىم قېشىدا ئولتۇرۇشتى . بۇلارنىڭ كەينىدىن كىرگەن
چۆرە خوتۇنلار رەيھان خېنىم بىلەن ھەببە خېنىم ئېگىلىپ سالام بېرە-
شىپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم يېنىغا تېز چۆكۈشتى . باللارمۇ ئەدەپ بە-
لەن ئولتۇرۇشتى . مەريەمنسا بۇۋى داستىخان سالدى .

ئۆي تازا ئىسسىغاندى . ئوچاقتا ئۇرۇك ئوتىنى لاۋۇلداپ يېنىۋا-
تاتتى . قىزىل چوغلار كەھرىۋادەك پارىلدايتتى . مەشتىمۇ گۈرۈلدەپ
ئوت كۆيۈۋاتاتتى .

ئولار گۈشىنىڭ شورپىسىغا سېلىنغان ئۇگرە ، كىيىك ، بۇغا
گۈشلىرىنىڭ قورۇمىسى ، قىرغاۋۇل گۆشىدىن قىلىنغان كاۋاپ ، دۆم-
لەپ پىشۇرۇلغان توشقان گۆشى . . . ئارقا ـ ئارقىدىن ئېلىپ كىرىلدى .
مەريەمنسا بۇۋى سوت بىلەن يۇغۇرۇلغان توقاچ نانلارنى ئوشتۇپ
قويدى ، خۇشبۇي دەملەنگەن چاينى پىيالىلەرغا قويۇپ سۇنۇپ بەردى .
چۈچۈك سۇلتانبېگىم : « ئېلىشسىلا ، ئۇۋ نېمەتلىرى ئىكەن » دەپ تە-
ۋەززۇ بىلەن ئانسى ۋە قېينانىسىنى كۆپرەك يېيىشكە زورلىدى . گۈلسما
سۇلتانبېگىم ، سۇلتان نىگار خېنىملار ئۇگرىنى ھۇزۇرلىنىپ ئىچىشتى ،
قورۇما ، كاۋاپتىنمۇ بىرئاز يېيىشتى . دۆملىنىپ يۇمشاق پىشقان توشقان
گۆشى ئۇلارغا بەك ياراپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخان بىيە دەرىخىنىڭ تال ـ
چىۋىقىدىن قىلىنغان زىخقا ئۆتكۈزۈلگەن كاۋاپنى ئانسى بىلەن قېينانـ
سىغا تۇتتى :

ـــ ئېلىشسىلا ، ئوبدان پىشىپتۇ . ھەر بىرلىرىنىڭ خىزمىتىدە
بولالمايۋاتىمەن ، كۈندە مۇشۇنداق بىرگە ئولتۇرۇپ شېرىن سۆھبەن

گەپ ـ سۆزلىرىنى ئاڭلىغۇم كېلىدۇ قەدىردانلىرىم .

ـــ سۇلتان بالام ، ھېلىمۇ ئوبدان خەۋەر ئېلىۋاتىلا . مەملىكەت ئىشىدىن بوشىماق ئاسان ئەمەس ، سىلىگە كۆپ دۇئا قىلىمەن ، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم يېغلامسىراپ ، ـــ نەۋرەم ئابدۇللىتىپخانىنىڭ ئۆلۈمى يۈرەك ـ باغرىمنى ئېزىۋەتتى . ئوغلۇم تاھىرخاندىنمۇ ئەنسىرەيمەن . داـ دىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن قازاق ئىلىنى تىنجىتالمىدى . ئۆزىمۇ كېچە كىدىن بەكۈڭلى ، كۆرەڭ ئىدى يا سەئىدىيە خانلىقىغا بويسۇنمىدى ، يا ئەلنى باشقۇرالمىدى . ئانا باشقا ئىنىسى تۇغۇمخان ئۇنىڭدىن خانلىق تاـ جىنى تالىشىپ ، مېنىڭمۇ ئارامىمنى قويمىغانىدى . بۇ يەرگە كەلگىنىمدىن كېيىن ، ھەقنەزەرخان بىلەن بىرلىشىپ ، ئاقۇەت بېشىنى يەپتۇ . بۇ دۇنيادا مانا شۇنداق ۋاپاسىز ، ئاتام يۇنۇسخاندەك شاھنشاھمۇ ئۆلۈپ تۇگەپ كەتتى . بالام ، سىلى ئاقىل ، زېرەك بولغاچقا ، شۇنداق چوڭ خانلىققا ئەمىنلىك ، ئاسايىشلىق بەخش ئېتىپ كېلىۋاتىلا . خۇدا ئۆمۇرـ لىرىگە بەرىكەت بېرىپ ، كۇچ ـ قۇۋۋەتلىرىنى زىيادە قىلغاي .

سۇلتان نىگار خېنىم دادىسى يۇنۇسخان ، ئېرى قاسىمخان ۋە ئوغلى تاھىرخانىنىڭ گەپلىرىنى قىلىپ كۆز يېشىنى توختىتالماي قالدى .

ـــ يېغلىمىسلا سۇلتان نىگار خېنىم . قانداق قىلىمىز ؟ تەقدىر قىسمەتتىن قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ . ئۆزلىرىنىڭ دۇئالىرى خانلىقىمىز ئۈچۈن مەدەت ھەم بەرىكەت ، ـــ دېدى گۈلسىما سۇلتانبېگىم ئۇنىڭغا تەسەللى ئېيتىپ .

ـــ خان ئانا ، ئۆزلىرىدەك چىداملىق ، غەيرەتلىك ، پەزىلەتلىك ئانىلار ئاز ، قانچە ھۆرمەتلىرىنى قىلساق ئەرزىيتتى . ئەمما ، قىلالمايۋاتـ مىز . ئارزۇيۇم كۈتكەن ئۈمىدلىرىدىن چىقىپ دۇئالىرىنى ئېلىش . ھەرـ گىز كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسۇنلار . ئانام بىلەن ئىككىمىز ئۆزلىرىدىن ئالاھىدە ھال سورىغاچ ، شېرىن سۆزلىرىنى سۇنۇق دىلىمىزغا مەلھەم قەـ لىپ ، غەمناك بېشىمىز ئۈستىدىكى قايغۇ بۇلۇتلىرىنى تارقىتۇېتىش ئۈـ چۈن قاشلىرىغا كىردۇق . خۇشال ئولتۇرسىلا ئانا .

سۇلتان نىگار خېنىم ياشلىرىنى ئېرتتى . چىرايىدا تەبەسسۇم

پەيدا بولدى . ئۇ ئاتمىشتىن ھالقىغان بولسىمۇ ، ناھايىتى چىرايلىق تۇر-غانىدى . چېكە چاچلىرىغا ئانچە - مۇنچە ئاق كىرگەن ، تۆۋەن قاپقىنىڭ ئاستىدىكى قورۇقلار كۆپىيىپ قالغان بولسىمۇ ، سۆلكىتىنى يوقاتمىغانىدى . بېشىدىكى ئۇكە قادالغان ئالتۇن تاج ئۇنىڭ يەنىلا نازاكەتلىك مەلىكە ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى . ئۇ شۇ تۇپەيلىدىنمۇ ئۆزىنى ھەمىشە ئۇستۇن تۇتۇشقا ھەقلىقمەن ، دەپ قارايتتى . كۆيئوغلىنىڭ ھامىيلىقىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ئويلىسا ، كۆڭلى يېرىم بولاتتى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ سۆزى ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈردى .

— سۇلتان بالام ، يېنىمدا سىلى ، قىزىم تۇرۇشسىلا ، نېمىشقا كۆڭلۈمنى يېرىم قىلاي ؟ پەقەت ئوغلۇم تاھىرخاننى ئويلىسام غەمگە چۆمۈپ قالىمەن ، ئۇنىڭدىن ئەندىشە قىلىمەن . بولمىسا بۇ يەردە دەشتى قىپچاقتا تۇرغىنىمدىنمۇ ئوبدان تۇرۇۋاتىمەن ، — سۇلتان نىگارخېنىم-نىڭ ياش لىغلىدىغان كۆزلىرىدە كۈلكە ئوينىدى .

— دۇئا قىلسىلا ، ئەنسىرىمىسىلە مەلىكە خېنىم . تاھىرخانغا ھېچنېمە بولمايدۇ . بالام ئابدۇلرەشىدخان ئۇ ئاغىسى بىلەن ئەپ ئۆتە-لەيدۇ ، — گۈلسىما سۇلتانبېگىم « توغرا دېدىڭمۇ » دېگەندەك قىلىپ ، ئوغلىغا بىر قارىۋالدى .

— شۇنداق خان ئانا ، تاھىرخان قىلىچ يالتىڭلاپ باستۇرۇپ كەلمىسىلا ، قىلىچ كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ئۇستىگە باستۇرۇپ بارمايمەن ، — دېدى ئابدۇرېشىتخان قېينانىسىغا .

— رەھمەت - رەھمەت سۇلتان بالام ، — دېدى سۇلتان نىگار-خېنىم كۆيئوغلىنىڭ سۆزىدىن سۆيۈنۈپ .

3

بۇگۈن ئابدۇرېشىتخان قېدىرخاننى ئائىلە تاۋابىئاتى بىلەن جا-ھان باغقا ، خان جەمەتى ئولتۇرۇشىغا تەكلىپ قىلدى . ئەسلىدە خان

جەمەتىنىڭ ئولتۇرۇشىغا بۇ چاغقا قەدەر سىرتتىن ھەرقانداق كىشى تەكلىپ قىلىنمايتتى . بارغانسېرى پىكىر ـ خىيالىرى بىر يەردىن چىقىۋاتقان قېدىرخاننى تەكلىپ قىلىشتا ئۇنىڭ مۇسقىنىڭ سېھرى كۈچى بىلەن قايغۇنى يېنىكلىتىپ ، ھازىدار پېشۋا مەلىكە ـ خېنىملارنىڭ ھازىسىنى ئوشتۇش ، ھەرمەدە جۇشقۇن كەيپىيات بەرپا قىلىش مۇددىئاسى بار ئىدى .

قېدىرخان بۇ تەكلىپنى قوبۇل قىلدى .

نامازغا پېشىندىن كېيىن ئۇلار بەزىلەر ھارۇندا ئولتۇرۇپ ، بەزىلەر ئاتلىق بولۇپ جاھانباغقا يول ئېلىشتى . قېدىرخاننىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئوردا سازەندىلىرى ، سازچى ، ئۇسسۇلچى كېنىزەكلەرمۇ ئاتلىنىشتى .

ھاۋا ئوچۇق بولۇپ ، قۇياش نۇر چېچىپ تۇراتتى . تۇنۇگۈن ياغقان قارنىڭ سوغۇقى جاندىن ئۆتەتتى . ئەمما ، ھەممەيلەننىڭ روھى كۆتۈرەڭگۈ ئىدى . شاھزادىلەرمۇ ئاتقا مىنىشكەنىدى . شاھ ھارۇنسىغا سۇلتان نىگار خېنىم ، گۈلسىما سۇلتانبېگىملا نەۋرىلەر بىلەن چۈشكەنىدى . ئۇلار جاھانباغقا يېتىپ كەلگەندە ئات ، ھارۇنلاردىن چۈشۈشتى .

باغ يولنىڭ قارى سۈپۈرۈلۈپ ، ئىككى تەرەپتىكى ئېرىقتا تەكشى يېيىتىلغانىدى . دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدا توختاپ قالغان غۇزمەك ـ غۇزمەك ئاق قارلار كىشىگە گۈزەل چېچەك پەسلىنى ئەسلىتەتتى . ھەممە ياق ئاپئاقچىلىق ، يانتۇ چۈشكەن قۇياش نۇرىدا قار جۇلالىنىپ ، ئادەمنىڭ كۆزىنى چاقنىتاتتى . ئابدۇرېشىتخان ، جاھانباغنىڭ ئىككى بۆلۈكى بولغان باغ ئىرەم بىلەن باغنى ھۈزۈرنىڭ قىشلىق مەنزىرىسىنى ئانا ، قېينانا ، خانىش ، بالىلىرىغا تاماشا قىلغۇزۇپ ، ھەۋزەئى سۇلتان بويىغا كەلدى . بۇ كۆلنىڭ تىنىق سۈيى مۇزلاپ ، كىرىستالدەك پارقىراپ كەتكەنىدى . شاھزادىلەر چۈرقىرىشىپ ، مۇز تېيىلىپ ئويناشقا باشلىدى .

تۇنۇگۈن چىققان ئاشپەز ، مۇلازىملار قەسىرلەرنى بېزەپ ، يېمەك ـ ئىچمەكلەرنى تەييار قىلىپ قويغانىدى . مەرمەر تۇۋرۇكلۇك

كاتتا قەسرىنىڭ ساراي ، ئايۋان ، ھۇجرىلىرىدىكى ئوچاق ، مەشىلەردە گۈرۈلدەپ ئوت كۆيۈۋاتاتتى . ئۇلار كىرگەندە بۇ ئۆيلەر ئوبدان ئىسسىغىنىدى . سۇلتان نىگار خېنىم ، گۈلسىما سۇلتانبېگىم باشلىق مەلىكە ، خانىشلار ، چۆرە ، كېنىزەكلەر ئايۋان ئۆيدە ئولتۇرۇشتى . خان جەمەتىنىڭ شاھزادە ، بەگلىرى ، مۇغەنىلەر سارايدىن ئورۇن ئېلىشتى .

ئاياللار ئولتۇرغان ئۆيگە داستىخانىنى مەريەمنىسا بۇۋى سالدى ، ئەرلەر بار ئۆيگە پادىشاھ ساتىراشخانىسىنىڭ باشلىقى بولۇپ كېلىۋاتقان ھاشىم ئاخۇن ئۇستام سالدى . ئۇ يەركەنگە كېلىپ ، گۈلئېھرام ئوردىسىغا ئورۇنلاشقاندىن بىرى ئولتۇرۇشلاردا داستىخان سېلىپ ، داستىخانچى بولۇپ قالغانىدى . ئۇنىڭ خۇش چاقچاق ئادەملىكىگە ، داپ ، دۇتارنى ياخشى چالىدىغانلىقىغا نەزىرى چۈشكەن قېدىرخان ئۇنىڭغا ئوردا سازەندىلىرى قاتارىدىن بىر كىشىلىك ئورۇن بەرگەنىدى .

قېدىرخان بىلەن بىرگە قېيمىلىق شورپىدىن ئىچىپ ، پۇتۇن پېتى كاۋاپ قىلىنغان بۇدۇنە ، قىرغاۋۇل گۆشلىرىدىن يەپ ئىسسىغان ئابدۇرېشىتخان سۇسەر جۇۋىسىنى سېلىۋەتتى . بىر پىيالە ئانار شەربىتىنى قېدىرخانغا سۇنۇپ ، قولىغا ساتارنى ئالدى . قۇلىقىنى بۇراپ تەڭشەپ ، ناۋايىنىڭ بۇ غەزىلى بىلەن « ئوشاق » مۇقامىنى باشلىدى :

تۇپراغىمدىن ئەھلى ئىشق ئەتىسە تونۇرى شادىمەن ،
كىم ئىچىمدە ئىشق ئوتى يانماق بىلەن مۇئتادىمەن .①

. . .

راۋابنى قولىغا ئالغان قېدىرخاننىڭ بىر ئىشارىتى بىلەن بارلىق مۇغەنىلەر ئۇد ، دۇتار ، تەمبۇر ، غىجەك ، قالۇن ، چاك ، ھەشتار ، داپ ، نەيلىرىنى تىلغا كىرگۈزۈپ ئابدۇرېشىتخانغا جور بولدى ، ھاشىم ئاخۇن چالغان داپنىڭ جۇشقۇن ساداسى ئۆزگىچە ياڭراشقا باشلىدى . ئۇ داپنى گاھ باش ئۇستىگە كۆتۈرسە ، گاھ ئېگىلىپ يەر بېغىرلىتاتتى ؛ گاھ تىزى

① مەنىسى : ئاشىقلار توپامدىن تونۇر قىلىۋالسا خۇش بولىمەن . چۈنكى ، مەن ئىچىمدە ئىشق ئوتىنىڭ كۆيۈشىگە كۆنۈپ قالغان .

ئۇستىگە قويسا ، گاھ پىشانىسىگە تەگكۈزەتتى . باشقا سازەندىلەرمۇ پۈ-تۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئۆز سازىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ چالماقتا ئىدى . قې-دىرخان چېلىۋاتقان راۋابنىڭ جارانگلىق ئۈنى خۇددى باغدا سايراۋاتقان قۇشلار ئارىسىدىكى بۇلبۇل ئاۋازىدەك يېقىملىق ئاڭلىناتتى .

ئابدۇرېشىتخان « ئوشاق » مۇقامىنىڭ داستانى باشلانغاندا ئور-نىدىن تۇرۇپ ئايۇانغا چىقتى . مەلىكە ، خانىش ، كېنىزەكلەر سازىنى نا-ھايىتى دىققەت بىلەن تىڭشاۋاتاتتى . چۈچۈك سۇلتانبېگىملا مىشىلداپ يىغلاپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئېرىنى كۆرۈپ :

ـــ ھازىنى مۇشۇنداق ئوشاتساق خۇدا راۋا كۆرەرمۇ ؟ بىر قانىتى سۇنغان قۇش قانداقمۇ ئۇچالسۇن ؟ شۇنداق جاسارەتلىك غەيۇر ئوغلا-نىمىز ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلماي تۇگەپ كەتكەن تۇرسا ، زادى چىدالماي قالدىم سۇلتان . بىز ھازىر ھېچنېمە بولمىغاندەك نەغمە ـ ناۋا قىلىۋاتىمىز ، ـــ دېدى ياشلىرىنى تارىلىتىپ ئېقىتىپ تۇرۇپ . ئابدۇرې-شىتخان ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى :

ـــ ئۆلۈم ھەممىمىزنىڭ بېشىدا بار مەلىكەم ، ئەمما ھايات كەچۈ-رۈشىمۇ ئاللانىڭ تەقدىرى . تەقدىر قىسمەتتىن ھېچبىر ئادەم قېچىپ قۇ-تۇلالمايدۇ . ئوغلىمىز قازا تاپتى ، بۇنىڭلىق بىلەن كۈنلەرنى قايغۇرۇپلا ئۆتكۈزسەك بولامدۇ ؟ پەيغەمبىرىمىز : « ئون ئۆلۈكتىن بىر شېھىد ئەلا . ئون شېھىدتىن بىر تىرىك ئەلا » دەپ تەلىم بەرگەن . ھايات كەچۈرۈش ئاللانىڭ ئەمرى ، قايغۇرۇش ، يىغلاش ئاللانىڭ ئەمرى ئەمەس ، پەيغەم-بىرىمىزنىڭ سۈننىتىمۇ ئەمەس ، ئاللانىڭ ئەمرى شۇكى ، قازاغا رىزا بو-لۇپ ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ياشاشنى داۋاملاشتۇرۇش . قايغۇرۇپ يۇر-گەندىن كۆرە ، شادىمان بولساق ، قەبرىدە ياتقانلارنىڭ روھىمۇ خۇش بولىدۇ . مەن شۇڭا ھەر بىرلىرىنىڭ ھازىسىنى نەغمە ـ ناۋا بىلەن ئوش-تۇپ ، قىسقا ، چەكلىك ئۆمرىمىزدە ، ھاياتىمىزنى خۇشال داۋاملاشتۇ-رۇشنى تەۋسىيە قىلماقچىمەن . بۇنىڭغا بۇزرۇكۇار ئانىلىرىمىز نېمە دې-دىكىن ؟ ـــ ئۇ ئاق ھىلھىلە رومال سېلىپ ئولتۇرۇشقان سۇلتان نىگار خېنىمغا ، ئاندىن گۈلسىما سۇلتانبېگىمگە سوئال نەزىرى بىلەن باقتى .

ـــ ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان ئادەت بويىچە كېيىم ـ كېچەك ، ئەن رەخت سوۋغا قىلىش بىلەن ھازا ئوشتىلاتتى ، ئەمدى بۇنداق ھازا ئوشتۇش . . . ، بىلمىدىم . ئالىيلىرى تەۋسىيە قىلغاچقا ، مۇۋاپىق بولسا كېرەك ، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم يېنىدا بۇقۇلداپ يىغلاپ ئولتۇرغان قىزغا قاراپ .

ـــ بالام ، ئاتىلىرى دۇنيادىن ئۆتكەن بىر نەچچە يىل مابەينىدە ، ئارقا ـ ئارقىدىن مۇسىبەت بولۇپ ، قايغۇدىن باش كۆتۈرەلمىگىنىمىز راست ، مۇسىبەت بولغاندا ياش تۆكۈپ قايغۇرۇش بۇرۇندىن بار ئىش . « مېيىت ئىشكىتىن ئۇزىسا ، سەۋرىسى تۆكۈلۈكتىن كىرىدۇ » دېگەن گەپ بار . سەۋر قىلىپ ئۆمۈرىنى خۇشال ئۆتكۈزۈشنى ، ھازا ۋاقتىنى ئۇزۇنغا سوزماسلىقنى پەيغەمبىرىمىز دەۋەت قىلغانىكەن . مېنىڭچە ، ھازا ئوشتۇش دېگەن ، ھاياتنى خۇشال داۋاملاشتۇرۇش دېگەن سۆز . سەلىنىڭ نەغمە ـ ناۋا بىلەن ھازىنى ئوشتۇيمەن ، دېگەنلىرى ئورۇنلۇق . بۇنىڭ نېمە يامىنى بولسۇن بالام ؟ شۇنداق قىلايلى .

ـــ شۇنداق قىلايلى ، ـــ دېيىشتى خان جەمەتىنىڭ ئاغىچا ـ خېنىملىرى ۋە كېنىزەكلەر .

ئابدۇرېشىتخان ئانىسىغا باش لىڭشىتىپ ، ئۇنىڭ ئېيتقانلىرىنى ماقۇللىدى . ئاندىن سۇلتان نىگار خېنىمغا قاراپ دېدى :

ـــ ھەر بىرلىرىنىڭ ھازىسىنى ئوشتۇش ئۈچۈن خان جەمەتى تىكۈچىخانىسىغا يەتتە سۇدىن قايتىپ كېلىپلا ، تاشكەنتتىن ئېلىپ كەلگەن رەڭگا رەڭ يىپەك رەختلەردىن لىباس بۇيرۇتقانىدىم . شىكاردىن قايتىپ كەلگۈچە تىكىلىپ تەييار قىلغانىكەن . ئۇلارنى ئېلىپ چىقتۇق ، ـــ ئۇ گېپىنى توختىتىپ ، سارايغا كىردى .

« ئوشاق » مۇقامىنىڭ ئىككىنچى داستانىنى ئەمدىلا ئاخىرلاشتۇرغان قېدىرخان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ چىرايىدىكى تەبەسسۇمنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇردى . ھەممەيلەن ساز چېلىشنى توختاتتى . ئىككىيلەن قەسىر ئالدىغا چىقىپ ، مۇلازىملارغا لىباسلارنى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ساندۇقلارغا رەتلىك سېلىنغان قىممەت باھالىق كىيىم ـ كېچەكـ

لەر كەلتۈرۈلدى ، ئۇلارنى كېنىزەكلەر ئايۇانغا ئېلىپ كىرىشتى . ئابدۇ-رېشىتخان ھال رەڭ گۆھەر قادالغان ئىككى ئالتۇن تاجنى ئانسى بىلەن قېينانىسىغا كىيدۈرۈپ قويدى . خۇددى شۇنداق قىزىل گۆھەر قادالغان ئىككى ئالتۇن تاجنى چۈچۈك سۇلتانبېگىم بىلەن پاتىمە سۇلتانبېگىمگە كىيگۈزدى .

ـــ قىزىم ، ـــ دېدى ئابدۇرېشتخان نائىمە سۇلتانبېكەنىڭ بې-شىنى سىلاپ ، ـــ ئوغلۇم ئابدۇللىتىپخان سىزنىڭ بۇنداق قايغۇرۇپ يۈ-رىشىڭىزدىن بىئارام بولۇپ گۈرىدە تىنچ ياتالمايدۇ ، ئۇنىڭ روھىنى خۇش قىلىمەن ، دېسىڭىز بۈگۈندىن باشلاپ شاد ـ خۇرام يۈرۈڭ ، بولامدۇ ؟ سىز مېنىڭ قىزىم ، ھەرگىز كۆڭلىڭىزنى يېرىم قىلماڭ .

ـــ ماقۇل سۇلتان دادا ، ـــ نائىمە سۇلتانبېكە كۈلگەندەك قىلـ-سىمۇ ، مۇڭلۇق كۆرلىرىدىن پۈرقىراپ ياش چىقىپ كەتتى .

ئابدۇرېشتخان قىزىل گۆھەر قادالغان ئالتۇن ئوتۇغاتنى ياشلا تۇل قالغان كېلىنگە كىيگۈزۈپ قويدى . دەستە ـ دەستە لىباسنى ئۇلار-نىڭ ئالدىغا قويدى . ئىككى چۆرە خوتۇنغا قىزىل ياقۇت قادالغان كۈ-مۈش ئوتۇغات ، لىباس تەقدىم قىلدى . مەريەمنىسا بۈۋىگىمۇ كۈمۈش ئوتۇغات ، لىباس تەقدىم قىلىپ ، مەرھۇم بەھرامغا بولغان چوڭقۇر ھۆر-مىتىنى ئىپادىلىدى ، بارلىق كېنىزەكلەرگە قىزىل جىيەكلىك ئوتۇغات ، لىباس تەقدىم قىلىپ :

ـــ بۈگۈندىن باشلاپ يىغا ـ زارىنى توختىتايلى ، بۇ مېنىڭ پەر-مانىم ئەمەس ، تەلىپىم . ئانا ، خان ئانا ، ھەر بىرلىرىنىڭ يەنە قانداق مەسلىھىتى بار ؟ ـــ دېدى ئۇ ماقۇللاپ كۈلۈمسىرىگەن گۈلسىما سۇلتان-بېگىم بىلەن قاپاقلىرىنى سۈزۈپ ئولتۇرغان سۇلتان نىگارخېنىمغا كۆز سېلىپ .

ـــ قۇللۇق بالام ، قۇللۇق ، ئېيتقانلىرى كەلسۇن ، ـــ ئورنىدىن تۇرغان قېينانا كۈيئوغلىغا تەزىم قىلدى .

ـــ قۇلـلۇق ! ـــ دېدى سۇلتانمۇ قېينانىسىنىڭ سۆزىدىن خۇر-سەن بولۇپ .

ـــ قۇللۇق ! ـــ دېيىشتى خان جەمەتىنىڭ ئاغىچا ـ خېنىملىرى ۋە كېنىزەكلەر .

ـــ پېقىر ، ئاتا ـ ئانىسى ۋە ئەزىز يارى دىلكەشتىدىن ئايرىلغان بىر يەتىمە ، ـــ سۆز باشلىدى قولىغا دۇتارنى ئالغان مەريەمنىسا بۇۋى تەزىم قىلىپ ، ـــ بۇ ۋاقتا قەدەر ھەسرەت پىغانىمنى دۇتار چېلىش بىلەن بېسىپ ، ياشلىرىمنى ناخشا ئېيتىش بىلەن توختىتىپ كەلدىم . سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ تەلىپى ھاياتىمىزغا گۈزەل مەنزىرە ئېلىپ كەلگۈسى . ھۆر-مەتلىك مەلىكە ، ئاغىچا ـ خېنىملار ، ھاياتىمىزنىڭ بۇ سائادەتلىك پەيت-لىرىنى كۈتۈۋالايلى .

مەريەمنىسا بۇۋى ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، ئېگىلىپ تەزىم قىلدى . ئۇنىڭ چىرايى ئاپتەپتەك ئېچىلىپ كەتكەنىدى .

ـــ بارىكاللا بۇۋىم . جاھانباغ جاھان خەلقىگە خۇشاللىق بەخش ئەتكۈچى سەيلىگاھ . بۇ يەردە قايغۇرۇپ ئولتۇرۇشمىزنى ئاللا راۋا كۆر-مەيدۇ ، بۇ يەردە ئۆزىڭىز باش بولۇپ ، تىترەتكەن ئەۋرىشىم تارلار مالال كۆڭۈللەردىن نادامەت ـ ھەسرەتنى كۆتۈرۈۋەتسۇن . قېنى باشلاڭ .

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن مەريەمنىسا بۇۋى دۇ-تارنى سازلاپ ، « ئوشاق » مۇقامىنىڭ مەشرەپىگە سۈلكەت ـ نازاكەت بىلەن شۇنداق لەرزان چالدىكى ، باش كېنىزەك شەمشىبانۇ ، گۈلئايىملار ئىختىيارسىز ھالدا ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى .

ئون ئىككىنچى باب

جاڭگالدىكى ھۆر قىز

1

ئەتىياز قۇياشى زەرەپشان بويلىرىنى ئىللىتتى . توڭ ئېرىپ ، يەر يۈمشاپ ، ئۇۋۇسسدىن چىققان چۈمۈلىلەر توغراق ، تېرەكلەرنىڭ غوللىرىغا يامىشىپ يۈرەتتى . كەينى ـ كەينىدىن ئېقىپ كېلىۋاتقان مۇز پارچىلىرى دەريا سۈيىنى ئۇلغايتىۋەتكەنىدى . قىرغاقتىكى سۆگەت ، جىگدە دەرەخلىرى كۆكىرىشكە باشلىغانىدى . بېدە كۆكى ، بۇغداي مايسىلىرىمۇ يەردىن ئەمدىلا باش كۆتۈرگەن بولۇپ ، غۇر ـ غۇر شامالدا مەيىن ھىلپىرەيتتى . جاھان كەڭرىپ قالغاندەك ، زەرەپشان ئېتەكلىرى نۇرلىنىپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى .

ئابدۇرېشىتخان جاھانباغدا خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ ھازىرسىنى ئوشتۇپ ، كۆڭۈل قاتلىرىدىكى ھەسرەت ـ نادامەت مۇزلىرىنى ناخشا ـ ئۇسسۇل مۇسىقا بىلەن ئېرىتىپ ، خۇشال ـ خۇرام ھالدا كۆكلەمنى كۈتۈۋالغاندىن كېيىن تۇنجى قېتىم شىكارغا چىقتى . مىڭ كىشىلىك ئوۋچىلار ئىچىدە قىرىق سازەندىمۇ بار ئىدى .

ئابدۇرېشىتخان ئوۋغا قۇش سېلىشقىمۇ ، ئوق ئۇزۇشكىمۇ ماھىر ئىدى . ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى قۇش بېگى شاھ قارا قۇشنى ، سول تەرىپىدىكى قۇش بېگى شاھ قارچىغىنى بىلەكلىرىگە قوندۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .ئوۋچىلار سېپىدە ئابدۇرېشىتخانىڭ ئوغۇللىرى ۋە ئۇلارنىڭ بەگ ئەتكىلىرى بولغان ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداش ، شاھ ھەبىپ يەركەندى ، دەۋرانبەگ قاتارلىق يىگىتلەرمۇ بار ئىدى .

ئۇلار زەرەپشان دەريانسنى ياقىلاپ يۇرۇپ ئۇچ كۈن ئوۋ ئوۋ-لىدى . ئوۋلىغان قۇش ـ ھايۋانلارنى ئۆزلىرى بېسىپ ئۆتكەن يېرا ـ قىشلاقلاردىكى كۆپ بالىلىق ، ياكى مسكىن يېتىم ـ يېتىمەلەر ئائىلىلىر-رىگە بەرگۈزۈۋەتتى . تۆتىنچى كۈنى تىزناپ بويىغا كېلىشىپ ، چېدىر ، بارگاھ تىكىشتى . بۇ يەردە دەريا بويىدىكى سۆگەتلەر بوستان چىقر-رىپ ، تېرەكلەر پۈتلا تاشلىغانىدى . دەريا بويلىرىدىكى يېشىل تۈس ئالغان قومۇشلار مەيىن يەلپۈنەتتى ، بېدە تېرىلغان ئېتىزلار تەكشى كۆ-كىرىپ ، بېدىلەر تەرگىدەك بولۇپ قالغانىدى . ئۆتكەمە ، غەلۋىر بولۇپ ، گاھىدا تارتىلغان ئارقاندەك تۈز سىزىق ھاسىل قىلىپ ، ئىسسىق ياقلار-دىن كېلىۋاتقان قۇشلارنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى . مانا يا شەكلىدە يېرىم چەمبەر بولۇپ كەلگەن بىر توپ تۇرنىلار پەسلەپ ـ پەسلەپ ، دەريا بويىغا قونۇشتى ۋە سۇغا شۇڭغۇشتى ، قانات قېقىشىپ ، يەنە سۇغا شۇڭغۇپ ئوينىغىلى تۇردى . نەزىرىنى دەريادىن ئۈزمەي ، باش ئەتىياز-نىڭ بۇ جىلۋىسىدىن زوقلانغان ئابدۇرېشىتخان :

ـــ بۇگۈن نورۇز ، شىكار قىلمايمىز . بۇ يەردىكى قېرىنداشلىرى-مىز بىلەن مەشرەپ ئۆتكۈزىمىز ، ـــ دېدى قېدىرخان باشلىق ئەمىر ـ ئەركانلارغا .

ـــ بۇ تولىمۇ ئاقىلانە مەسلىھەت بولدى ئالىيلىرى ، بۇ يەردىكى دولانلىقلار كۈندۈزىنى ھۇنەر ـ ئەمگەك بىلەن ، تونلىرىنى بەزمە ، مەش-رەپ بىلەن ئۆتكۈزىدىغان سەنئەتخۇمار خەلق .

ۋەزىر ـ ۋۇزرالار قېدىرخانىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەشتى .

مەرىكە ئابدۇرېشىتخانىنىڭ بارگاھى ئالدىدىكى قومۇشلۇق يېنىغا راسلاندى ، ئارغامچا بويى كۆتۈرۈلگەن كۈن نۇرى ئۇنىڭ ئاق ئالتۇندىن يا-ساالغان تاجىغا قويۇلغان يېشىل گۆھەردە جۇلالاپ ، كۆكۈش ئۇچقۇن چىقىرىپ تۇراتتى . ئىللىق ھاۋا ئەتراپنى يېقىملىق قىلىۋەتكەنىدى . دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دەريادىن ئۇرۇلغان سەلكىن جۇت بولغان كۈنلەر-دىكىدەك ئادەمنى شۇركۈندۈرمەيتتى ، بەلكى ھۇزۇر بېغىشلايتتى .

ئابدۇرېشىتخان بارگاھ چېدىرغا كىرىپ كېيىم يەڭگۈشلەپ

چىقتى . ئۇ تۆمۈر رەڭ بەقەسەمدىن تىكىلگەن تون ، بادام دوپپا كىيىپ ، بېلىگە يېشىل شايە بەلۋاغ باغلىۋالغانىدى . پۇتىدا ئۇزۇن قونجلىق ئۆتۈك پارقىراپ تۇراتتى . شۇ تۇرقىدا ئۇ پادىشاھقا ئەمەس ، سازەندىگە ئوخشاپ قالغانىدى . قولىدا ساتار بار ئىدى . ئۇ ئوردىدىكى كۆڭۈل ئېچىش كېچىلىكلىرىگىمۇ مانا شۇنداق ئادەتتىكىچە كىيىنىپ چىقاتتى . بۇ-نىڭ بىلەن باشقىلاردىكى ئەيمىنىش ، قورۇنۇش ، ھودۇقۇش ، قورقۇنچ كەبى روھى ئىسكەنجىلەر ۋۇجۇد دەرىخىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، ئۇنىڭ ئور-نىنى خۇشخۇيلۇق ، سەمىمىيەت ، جۇرئەت ، كۆڭۈل ئازادىلىك ئىگىلەپ ، سورۇن كەيپىياتى جۇشقۇنلىشاتتى . بۇگۈنمۇ شۇنداق بولدى . ئەتراپ-تىكى كەنت ـ قىشلاقتىن كەلگەن سازەندە ـ مۇغەننىلەر ، دېھقان ، چار-ۋىچىلار سورۇن دائىرىسىنى كېڭەيتىۋەتكەنىدى . ھەتتا سۆگەت ، تېرەكلەرنىڭ ئۇستىگە چىقىۋالغان بالىلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى .

قېدىرخان بارلىق سازەندىلەرنى رەتلىك ئولتۇرغۇزدى . ئاندۇرىشتىخان بۇ غەزىلى بىلەن مەشرەپنى باشلاپ بەردى :

ئى زاھىد رەسۋا جاھانمىزنىلا كۆرمە شۇئان ،
سۆيگۈ سۇلتانىغا مەنزىل كۆڭلىمىز ھۆر شادىمان .
مەي بىلەن بۇلغانسا باشتىنۇ ئاياغ دىل ، جانۇ تەن ،
داغ ، غۇبار يوقماس مۇدام ، دەپ مېھرىمىز سۇرگەي زۇۋان .
ئى ساقى بۇ نامىنى يەتكۈز ئەزىز دوستۇ ـ يارغا ،
شاد بولۇر كىم كۆڭلىمىز ئىزھارىنى بىلىپ ھامان .
خىلۋەتى بولۇڭ ئېرۇر بىغەم زاھىدنىڭ كۆلبىسى ،
ھالبۇكى تۇرار يېرىمىز ۋەسلى دىلدار ھەر قاچان .
ئەي رەشىدى يول تېپىپ دەرگاھى ھەقغە قىل قۇللۇق ،
شۇكرى لىللا جايىمىز خىرداۋسى بولغاي بى گۇمان .

قېدىرخان بۇ غەزەلگە ئۇلاپلا « پەنجىگاھ » نىڭ بىرىنچى مەش-رىپىگە راۋابىنى تەڭكەش قىلدى . تەمبۇر ، ئۇد ، دۇتار ، داپ ، نەي ، قا-

لۇن قاتارلىق سازلارنى جور قىلغان سازەندىلەرنىڭ ئاۋازى تىزناپ شاۋقۇنىغا قوشۇلۇپ كەتتى . ياشلار، باللار ئۇزۇن ياغاچ ئۇچىغا باغلاپ ، ئوت تۇتاشتۇرۇپ كۆتۈرۈۋالغان ياغلىق قاپاقلار كېچە ئاسمىنىدا لاۋۇلداپ ، نوۋرۇز بايرىمىنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى .

بۇ مەرىكە يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى . ئابدۇرېشىتخان سورۇن ئەھلى تارقالغاندىن كېيىنمۇ تىزناپ بۇيىدا ئۇزۇنغىچە ئايلىنىپ يۇردى . نوۋرۇز بايرىمى ئۇنىڭ روھىنى كۆتۈرگەنىدى . يۇزلىگەن مۇغەننىلەر زوق - شوق بىلەن تارلارنى تىلغا كىرگۈزگەن چاغدىكى سۆلكەت - نازاكەتلىرى ، بېيىت ئېيتىپ ، چاي سۇنغان لۇەن قىز ، چاچ - ساقىلى ئۇچىتەك ئاقارغان بوۋاي بىلەن مومانىڭ بىر - بىرىگە ھۆسىلە قىلىپ ئوينىغان ئۇسۇلى ، داد خالىق قىلىپ ئالدىغا كەلگەن جۇڭان كۆز ئالدىدىن كەتمەيتتى . تامغا سۇرىتىنى تارتىش ، ئىككى خوتۇن ئېلىپ بېرىش قاتارلىق ھەجۋى كۆرۈنۈشلەر ئۇنى ھېلىمۇ كۈلدۈرمەكتە ئىدى .

ئابدۇرېشىتخان دەريا‌غا قاراپ ئويلىنىپ تۇراتتى . سان - ساناقسىز يۇلتۇز ۋە ئون يەتتە ، ئون سەككىز كۈنلۈك بولغان ئاينىڭ شوللىرى سۇ ئىچىدە چاقناپ تۇراتتى . تالا - تالا نۇر شوللىرى دەريا قېنىغا سىڑىق يوللۇق ئەتلەسنى يېيىپ قويغاندەك كۆرۈنەتتى . بىردىن نۇر تالا-لىرى بۇزۇلدى ، نۇرغۇن بېلىقلار دەريا يۈزىنى قاپلاپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخان قىزىقسىنغان ھالدا قاراپ شۇنى بايقىدىكى ، بېلىقلار قالايمىقان ھالدا ئەمەس ، بەلكى سەپ - سەپ بولۇپ ، تەرتىپلىك ئۇزۇپ كەلمەكتە ئىدى . چاقماق چېقىلىپ ، ھاۋا قاتتىق گۈلدۈرلەپ كەتتى - دە ، ھەش - پەش دېگۈچە ئاسمان يۈزىنى قارا بۇلۇت قاپلاپ يۇلتۇزدىن ئەسەرمۇ قالمىدى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ يۈزىگە سۆرۈن ، نەمخۇش ھاۋا ئۇرۇلدى . بارگاھقا كىرىپ بولغۇچە يامغۇر شارىلداپ يېغىپ كەتتى . بىر ياندا شاھنى قوغداپ تۇرغان خاس ياساۋۇللار سەردارى ئابدۇللامۇ چېدىرغا كىرىپ كەتتى .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ خېلى ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇسى كەلمىدى . « قېدىرخان ھەقىقەتەن مۇسقا ئۇستازى ئىكەن . شۇنچە نۇرغۇن مۇغەننى ،

سازەندىلەرگە رىياسەتچىلىك قىلىپ ، ئۇيغۇر مەشرەپىنىڭ ھاياتىي كۆ-چىنى ناماياں قىلدى . بۇ قېتىم شىكاردىن قايتىپ بارغاندا ، ماھىر مۇ-غەننى ـ سازەندىلەرنى(رەشىدىيە مەدرىسى) گە جەلپ قىلىپ ، ئاۋام-نىڭ مۇسىقا تەشنالىقىنى قاندۇرۇشنى قېدىرخانغا ھاۋالە قىلىمەن » ئۇ خىيال بىلەن تىزناپ دەرياسىنىڭ شارقىرىشىغا قۇلاق سېلىپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى . چولپان تۇغقان مەھەللىدە چۈش كۆردى . چۈشىدە ئۇ باغ ئىچىدە سەيلە قىلىپ يۈرگۈدەك ، گۈلزارلىقنى ئارىلاپ كېتىۋېتىپ ساتار چېلىپ ئولتۇرغان بىر رەناغا كۆزى چۈشكەنىمىش . ئۇ رەنا « ئاسمان يىراق ، يەر قاتتىق بولسىمۇ گۈل يەنىلا ئۆسۈۋېرىدۇ ، غۇنچىلاپ ئېچىلىدۇ ، خۇشبۇيى ئاي ، كۈننى مەست قىلىدۇ » دەپ ناخشا ئېيتىۋاتـ-قانمىش . ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ مۇڭلۇق ناخشىسىغا مەھلىيا بولۇپ تۇ-رۇپ قالغانمىش . گەپ قىلاي دېسىمۇ زۇۋان سۈرەلمىگۈدەك . قىز ئۇنىڭغا قاراپمۇ قويماي ساتارىنى چېلىپ ناخشىسىنى ئېيتىۋەرگۈدەك . ئابدۇرې-شىتخان قىزنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقاندا « كەينىمدىن مېڭىڭ » دېگەن مەنىدە شەرەتلەپ قويغانمىش . قىز پىسكۈكىدە كۈلۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىپتۇدەك . ئابدۇرېشىتخان پات ـ پات كەينىگە قاراپ ، قىزنىڭ ئېز ببسىپ كېلىۋاتقىنىنى كۆرۈپ ، خوشلۇقىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قاپتۇمىش . بىر چاغدا ھەرەمگە يېتىپ كەپتۇمىش . قىز بىلەن بىرگە خان جەمەتىنىڭ قەسرىگە كىرىشىگە ھەر ئۆيدىن بىر يىلان چىقىپ ئېتىلىپ كەپتۇدەك ، ئۇ يىلانلاردىن قىزنى قوغداپ قېلىش ئۈچۈن چىڭ قوچاقلاپ تۇرۇۋاپتىمىش . . .

ئابدۇرېشىتخان شۇ چاغدىلا چۆچۈپ ئويغاندى . ئۇ قارا تەرگە چۈمۈلگەنىدى . « ئەجەب چۈش كۆرۈپتىمەنا ، ئوردىدا بىر ئىش بولمـ-غاندۇ ؟ » دەپ ئويلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ ، بارگاھ ئىشكىدىن چىقتى . تاڭ يورۇغان ، يامغۇر توختاپ ، ھاۋا ئېچىلغانىدى . ئاي تېخىچە ئاسماندا نۇرلىنىپ تۇراتتى . ئۇ تىزناپ بويىغا كېلىپ تاھارەت ئېلىۋاتقان قېدىرخانغا ئۇچرىشىپ قالدى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان ئالىيلىرى . شۇنچە كېچىدە يېـ-

تىپمۇ يەنە ئەتىگەن تۇرۇپ كېتىپلا . ياخشى قويۇپلىمۇ ؟ ــ ئورنىدىن تۇرغان مۇسقا ئۇستازى ئېگىلىپ سالام بەردى .

ــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، سەھەر تۇرۇشتا يەنە سىزدىن كېيىن قاپتىمەن ئۇستاز . ئاخشامقى مەشرەپ بەخش ئەتكەن ھۇزۇر ۋە ئىلھام غەيرىتىمگە جاسارەت قوشتى . ھېچ نەرسە ئادەمگە مۇسقىدەك ئارام ، جۇشقۇن روھ بېغىشلىيالمىسا كېرەك ، ــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ يېنىدا توختىدى ، ــ قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئەڭ ماھىر مۇغەننى ــ سازەندىلەردىن بىر سانايىنەپسە تەشكىللەڭ ، بولامدۇ ؟

ــ باش ئۇستىگە شاھىم ، ــ دېدى قېدىرخان خۇرسەن بولۇپ . لېكىن ، ئابدۇرېشىتخان مۇرىتى بولغان خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ سانايىنەپسە قۇرۇشنى ياقتۇرماسلىقنى ئويلاپ ، بۇ گۇماننى ئوچۇقلا ئېيتتى ، ــ بۇنىڭغا بۇزرۇكۇار خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتلىرى قانداق قارار ؟

ــ بۇزرۇكۇارنىڭ پايتەختكە قەدەم تەشرىپ قىلغىنىغا ئۇچ يىل بولدى . خانلىقىمىز ئۇنىڭغا يۇز ھۇجرىلىق كاتتا خانىغا ياستىپ بەردى ئۇستاز ، ھۆرمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتىمىز . بۇزرۇكۇار ھەر ھالدا بىزدىن رازى . كۆڭۈل ئېچىش ، كەيپ ــ ساپا ئىشلىرىنى قاتتىق توسقان بولسىمۇ ، مۇسقىغا مەيلىم بارلىقىنى بىلىپ يول قويۇپ كەلدى . بۇنىڭ ئۇچۇن ئۇنىڭدىن مىننەتدار بولساق ئەرزىيدۇ .

ــ يول قويۇپ كەلدى دېسەك ، ئۇ زاتنىڭ شەنىگە مۇناسىپ كەلمەس . يول قويۇشقا مەجبۇر بولدى ، دېسەك توغرى بولارمىكىن ئالىلىرى . بۇ سۆزۈم ئۇچۇن كەچۇرگەيلا ، ــ قېدىرخان قوللىرىنى كۆكسىگە ئالدى .

ــ چۇشەندىم ئۇستاز . ماڭا شۇ ئايانكى ، بۇزرۇكۇارنىڭ مۇسىقىغا ھېرىسمەن بولۇپ ، ئەيش ــ ئىشرەتكە بېرىلىپ كېتىشنى گۇناھ دەپ يىشمۇ بىر جەھەتتىن توغرا . بىزنىڭ ئەيش ــ ئىشرەتنى قوغلىشىپ ئەمەس ، بەلكى ئىنسانىنىڭ مەنىۋى كەيپىياتىنى تەڭشەپ ، ئۇنى روھلاندۇرۇش ئۇچۇن مۇسقا ، ناخشا ، ئۇسسۇلغا شارائىت يارىتىپ بېرىشىمىز

مىزمۇ خاتا ئەمەس . ئالدىنقىسى بىزنى ئەخلاقىي جەھەتتىن چەكلەپ ، ئىمانىمىزنى ساپلاشتۇرسا ، كېيىنكىسى ھارغىنلىقىمىزنى تۇگىتىپ ، غەيرەت ـ شىجائىتىمىزنى ئاشۇرىدۇ . « گاھىدا خۇدا بىلەن رۇسۇل ، گاھىدا دۇتار بىلەن ئۇسسۇل » دېگەن ھېكمەتنىڭ مەنىسى شۇ بولسا كېرەك ، ـــ دېدى ئىشەنچ بىلەن ئابدۇرىشىتخان ۋە قوشۇپ قويدى ، ـــ مەن مۇسقىدىن ۋاز كەچمەيمەن ئۇستاز ، بۇنى بۇزرۇكۇار چۈشىنىدۇ .

ـــ ئارى شاھىم . ئەمما ، بۇزرۇكۇار ھەزرەتنىڭ بۇنى چۈشەنمىكى ئوڭاي ئەمەستەك قىلىدۇ . مەن ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن ، بىر قانچە قېتىم مەدرىسىمىزگە كېلىپ ماڭا تەنبىھ بېرىپ كەتتى ، ـــ قېدىرخان دەريادىكى چاقناپ تۇرغان ئاي شولىسىغا نەزەر سالغان ھالدا سۆزىنى توختاتتى .

ـــ بىز بۇزرۇكۇار ھەزرەتلىرىنىڭ ئۇلۇغۋار ئىشلىرىغا يول قويغىنىمىزدەك ، ئۇنىمۇ مۇسقا بىلەن كۆڭۈل ئېچىشىمىزغا يول قويغۇزىمىز .

ئۇلار دەريانىڭ قوملۇق قىرغىقىدا ياندىشىپ ماڭدى . قىشلاقتىن خورازنىڭ چىللىغىنى ، قويلارنىڭ مەرىگىنى ئاڭلاندى .

ـــ ئۇستاز ، بىر ياقتىن شىكار قىلىپ ، بىر ياقتىن يۇرت ئىلاپ ، دېھقان ، چارۋىچى قېرىنداشلىرىمنىڭ دەرد ھالىنى بىلىپ بېقىشىنى ئويلىشىۋاتىمەن ، سىز ماڭا ھەمراھ بولۇشنى خالامسىز ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرىشىتخان ئۇزاق جىمجىتلىقتىن كېيىن .

ـــ ياخشى ئويلاپلا ئالىلىرى . سۇلتان ، پادىشاھ بولغان كىشىنىڭ رەئىيەت ھالىنى بىلىپ تۇرۇشى زۆرۈر . خەلقنىڭ ھالىغا يەتكەن پادىشاھنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى تۇگىمەيدۇ .

تىزناپ دەرياسى تاڭ قاراڭغۇسىدا شارقىراپ ، ئۆركەشلەپ ئاقماقتا ئىدى . ئابدۇرىشىتخاننىڭ كۆڭلىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمۇ دولقۇنلاۋاتاتتى . قېدىرخانىنىڭ سۆزى ئۇنى ھاياجانلاندۇرغانىدى .

ئابدۇرىشىتخان ئەتىگەنلىك چايىدىن كېيىنلا ئۇۋ ئۇۋلاشقا ئاتلاندى . كۈن تىكلەشكەندە ئۇۋچىلىق بەخش ئەتكەن جۇشقۇن روھ بىلەن خۇشال ـ خۇرام قايتىپ كېلىپ ، ئاشپەزلەر تەييار قىلىپ قويغان

تاماقنى يېدى . پېشىن نامىزىنى كۆل بويىدا ئۆتەپ ، چېدىرغا كىرىپ ئارام ئالدى . ئىككى سائەتلەردىن كېيىن چاھار بازارچى دېھقان قىياپەتتىدە كېيىنىپ ، خۇرجۇنىنى كۆتۈرۈپ تاشقىرىغا چىقتى . كۆل ئەتراپىغا خېلى كۆپ ئۆۋچىلار توپلىشىپ ، نېمىگىدۇر ئەنسىز ھالدا كۆز سېلىپ تۇرۇشاتتى . سۇلتاننىڭ چىققانلىقىنى كۆرۈشۈپ ، قوللىرىنى كۆكسىگە ئالغان ھالدا يول بوشاتتى . ئالدىغا قارىغان ئابدۇرېشىتخان ۋەھىمە بېسىپ تۇرۇپ قالدى . نۇرغۇن يىلانلار چەمبەر ـ چەمبەر بولۇپ ، ئاپتاپقا قاقلىنىپ كۆل بويىدا يېتىشاتتى . خۇددى ئارقاندەك ئۇزۇن بىر يىلان بېشىنى تىك كۆتۈرۈپ ، ئۇنىڭغا تىكىلگىنىچە تىلىنى چىقىرىپ كۇشۇلىدىدى .

ـــ ئەمىر ، سەردارلار ، ھېچكىم بۇ يىلانلارغا چېقىلمىسۇن . شۇكارغا چىقمايمىز . چېدىرغا كىرىپ ئارام ئېلىڭلار ، ـــ دېدى ئارقىسىدا بۇرۇلۇپ ئابدۇرېشىتخان .

تۇپلىشىپ تۇرغانلار چېدىرلىرىغا كىرىپ كېتىشتى . ئابدۇرېشىتخان ئۆزىدەك كېيىنگەن قېدىرخان ، ئەمىر ئەكرەم بىلەن ئاتقا ئاستا مىنىشتى ـ دە ، غەربىي جەنۇبقا سوزۇلغان چىغىر يول بىلەن مېڭىپ كېتىشتى . ئات تۇياقلىرىدىن پۇرقىراپ ئۆرلىگەن توپا چاڭ ـ توزانغا ئايلىنىپ ، دەرەخلەرگە سىڭىپ كەتتى . قاياقتىندۇر سېغىزخانىڭ سايرىغان ئاۋازى ئىشتىلدى .

ـــ سېغىزخان سايراۋاتىدۇ ئالىلىرى ، ـــ دېدى ئەكرەم يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ .

ـــ بۇ ياخشىلىقتىن بېشارەت ، ـــ قېدىرخان يۈزىگە تەگكەن سۆگەت دەرىخىنىڭ يېشىل تىلىنى قايرىپ ، ئابدۇرېشىتخانغا قارىدى . ئۇ خىيالچان ھالدا تىزگىنىنى قويۇۋېتىپ كېتىۋاتاتتى . ئۇۋ ئۇۋلاش جەريانىدا ئىككى قېتىم چۇشىگە كىرگەن قىز توغرىسىدا قېدىرخاندىن تەبىر سورىماقچى بولدىيۇ ، ئۆزىگە بۇنى مۇناسىپ كۆرمەي :

ـــ سېغىزخانىڭ سايرىغىنىنى بۇ ۋاقىتقىچە بۇنداق ئوچۇق ئاڭلىماپتىكەنمەن ، ناھايىتى يېقىملىق سايرايدىكەن ، ـــ دېدى .

ـــ قاغىنىڭ سايرىشى شۇم خەۋەردىن ، سېغىزخاناڭ سايرىشى خۇش خەۋەردىن بېشارەت ، دېگەن گەپ بار ئالىيلىرى . يولغا چىقىشىمىزغا بۇ سېغىزخان سايراپ قالدى . چوقۇم بىر ياخشىلىققا ئېرىشىمىز ياكى بىر خۇش خەۋەر ئاڭلايمىز .

قېدىرخاناڭ گېپى ئابدۇرېشىتخاناڭ ئىلگىرى كۆڭلىدە بولۇپ باقمىغان بىر ئۈمىدنى پەيدا قىلدى . لېكىن ، ئۇ ئۇنچىقماي تەبەسسۇم قىلدى . ئاتنى دىۋىتىپ مېڭىشنى تىزلەتتى . ئۇلار ئوڭغا بۇرۇلۇپ ، مەززىلىك پۇراققا تولغان جىگدىزارلىقنى بېسىپ ئۆتتى . كېيىن تىكەنلىك ، جىغانلىق ئوچۇقچىلىققا چىقتى . ئاپتاپنىڭ خېلى قىزىقى بار ئىدى . ئاتلار پۇشقۇرۇپ ، كىشنەپ توختۇالدى ، قامچا ئۇرسىمۇ تىرەجەپ زادىلا ماڭمىدى . بۇنىڭدىن ئەجەبسىنگەن ئابدۇرېشىتخان ھەيران بولۇپ ئىككى ھەمراھىغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىشىغا بۆرىنىڭ ھۇۋلىغان ئۈنى ئاڭلاندى . ئۇ ئەتراپقا كۆز سېلىپ قاراپ ، سول تەرەپتىكى يۇلغۇنلۇقتا كۆزلىرىدىن ئوت چاقنىتىپ تۇرغان كۆك بۆرىنى كۆردى . ئۇچەيلەن يانى تەڭ بەتلەپ ئوق ئۇزمەكچى بولۇۋىدى ، بۆرە يۇلغۇنلۇق دۆمبەنىڭ كەينىگە ئۆتۈپلا يوقاپ كەتتى .

ـــ بۆرىنى قوغلايلى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئوڭچىلارغا خاس قىزغىنلىق بىلەن يۇلغۇنلۇققا ئات سېلىپ .

بۆرە كۆز يېتىم يەردە توختاپ ھوۋلاپ قويۇپ ، ئۇلار يېقىنلاپ كەلگەندە توغرالىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى . ئۇلار بىر سائەت قوغلىدى . بۆرە دەم كۆرۈنۈپ ، دەم يوقاپ كېتەتتى . ئابدۇرېشىتخان ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا يېتەلمىدى . توغرالىقنىڭ چېتىگە چىققاندا بۆرە كۆزدىن غايىب بولدى . ئۇلار بىر ئاز مېڭىپ قىرلىرىنى ئوت باسقان ئېرىق بويىغا كېلىپ قېلىشتى . شىرىلداپ ئېقىۋاتقان سۇنى ياقلاپ مېڭىپ ، ئۇجمە دەرەخلىرى سايە سالغان ھارۋا يولىغا چىقىپ قالدى . شۇ چاغدا يەر ئاستىدىن تەمبۇر ئاۋازى ئاڭلانغاندەك قىلىپ ، تىزگىنىنى تارتىپ ئېتىنى توختاتقان ئابدۇرېشىتخان ئەتراپقا سەپسېلىپ ، ناھايىتى چوڭ قاپاق تېرەكنىڭ دالدىسىدا موريىسىدىن ئىس چىقىۋاتقان بىر ئۆينى

كـۆردى . تەمبۇر ساداسىمۇ شۇ تەرەپتىن كېلىۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخان :

ـــ قاراڭلار ، بۇ يەردە ئادەم بار ئىكەن . كۆك بۆرە بىزنى باشلاپ كـەپتۇ ئەمەسمۇ . بۇ بىر خاسىيەتلىك بېشارەت بولسا كېرەك . تەمبۇر ئاۋازىمۇ ئاڭلىنىۋاتىدۇ ، ـــ دەپ ئاتتىن چۈشتى .

ئەجـەبسىنگەن ھالدا قېدىرخان بىلەن ئەكرەمنىڭ ئاتتىن چۈشۈۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخان :

ـــ بۇ ئۆيگە كىرىپ ئىگىلىرى بىلەن ئەھۋاللىشىپ چىقايلى . بـەلـكىم بۇ جاڭگالدا ياشاۋاتقان ئۆي ئېگىسىدىن ياخشىلىق كۆرەرمىز ياكى خۇش خەۋەر ئاڭلارمىز ، ـــ دېگىنىچە ئاتنى يېتىلەپ ئۆيگە قاراپ ماڭدى .

يـانتۇ چۈشكەن غۇۋا كۈن نۇرى قوش قاناتلىق ياغاچ ئىشىكنىڭ تۈچ ھالقىسىدا جۇلالىنىپ ، يەردە چىرايلىق كۆلەڭگە ھاسىل قىلغانىدى . بوسۇغا ئالدى ۋە ئەتراپى سۇ سېپىپ پاكىز سۈپۈرۈلگەن ، بۇ ئۆيدىن ئون قەدەم نېرىدىكى ئىرىققا ، ئىشىككە ئۇدۇللاپ ئىككى غۇلاچ چامىسىدا سـاپال نو ياتقۇزۇلۇپ ، ئۈستى تۇپا ـ تاش بىلەن چىڭدىۋېتىلگەن . نو- نـىڭ ئىككى بېشىغا ئۇزۇن تاختا ئورۇندۇق ئورنىتىلغانىدى . ئابدۇرې- شىتخان سەپسېلىپ ئىشىك ئالدىغاكەلدى . تۈچ ھالقىغا قول تەگكۈزۈپ قاقتى . تەمبۇر ئاۋازى توختاپ قالدى .

ـــ كىم ؟

بىر كىشىنىڭ ئېچكىرىدىن كېلىۋاتقان تىۋىشى ئاڭلاندى .

ـــ پېقىر يولۇچى .

ئىشىكنىڭ بىر قانىتى ئېچىلدى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاكا ، ئارامىرىنى بۇزۇپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن كەچۈرگەيلا ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئىشكنى ئاچقان كىشىگە تەۋەززو بىلەن ئىككى قولىنى ئۇزىتىپ .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ، ـــ ئوتتۇرا بويلۇق ، كونىرغان چەكـ- مەن تون كىيگەن ، ياداڭغۇ بىر ئادەم پادىشاھ بىلەن قول بېرىپ كۆ- رۈشتى .

قەبدىرخان ، ئەكرەملەرمۇ ھودۇقۇپ قالغان ئۆي ئىگىسى بىلەن كۆرۈشۈپ تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى .

ـــ بىز چاھار بازارچى [1]سودىگەر ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۆي ئىگىسىگە ، ـــ يېزا ـ قىشلاقلارنى ئارىلاپ كېلىۋېتىپ جاڭگالغا كىرىپ قالدۇق . ئېزىپ قالغىنىمىزنى بىلىپ ، چىغىر يولدىن چىقماي مېڭىۋەرگەنىدۇق ، بۇ يەرگە كېلىپ قالدۇق . قارىساق ئۆي تۇرۇپتۇ . خۇدايىم قۇنالغۇغا ئۆزى يەتكۈزۈپتۇ ، دەپ ئىشىكلەرنى قېقىپ ، ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلىپ قويدۇق ، خاپا بولمىغايلا .

ـــ ياق ، ياق ، خاپا بولامدىغان ، ئۆيگە كەلگەن مېھمانىنى كۈتۈۋېلىش بىز مۇسۇلمان خەلقىنىڭ بۇرچى ، كىرىشسىلە .

ئۆي ئېگىسى ئىشىكنىڭ يەنە بىر قانىتىنىمۇ ئېچىپ ئۇلارنى باشلىدى .

كەڭ ھويلىدا بىر تۈپ ئۈجمە دەرىخى شىلدىرلاپ تۇراتتى . ئۈجمە تۈۋىدە ساپاق قۇلاق ، ئاق بويۇن چوڭ بىر ئىت خىرىلداپ ياتاتتى . يات كىشىلەرنى كۆرۈپ ئىرغىپ تۇرۇپ قاۋاپ كەتتى .

ـــ ھاي قاپلان ، جىم بول .

ئۆي ئېگىسى شۇنداق دەپ قولىنى كۆتۈرۈۋېدى ، ئىت شۇ ھامان قۇيرۇق شىپاڭشتىپ ، خىرقىراپ قويۇپ ياتاتتى . شۇ ئارىدا چىپار ئاسلانىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىرىپ كېتىۋاتقان قىزغا ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆزى چۈشتى .

ئۆي ئىگىسى ئۇلارنى تاللىرى يېڭىلا باراڭغا ئېلىنغان سۈپىغا باشلىدى ، قىز مېھمان كەلگىنىنى بىلىپ كۆرپە سېلىپ قويغانىدى . ئۆي ئىگىسى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىۋىدى ، ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا كۆز قىسىپ قويۇپ ، ئۇنى تۆردە ئولتۇرغۇزدى ، ئۆزى ئەكرەم بىلەن قاتارلىشىپ ئولتۇردى . ئۆي ئېگىسى داستىخان سالدى .

ـــ بۇرادەر كايىمسىلا . بىزگە ئولتۇرۇپ ئارام ئالغۇدەكلا جاي بولسا بولدى ، ـــ دېدى قېدىرخان ئۆي ـ ئىگىسىنى تونۇغاندەك قىلىپ ،

---

[1] چاھار بازارچى ـــ بازامۇ بازار يۆتكىلىپ تىجارەت قىلىدىغان سودىگەر .

لېكىن ئېسىگە ئالالمايسىز ، ـــ ئاتلىرىمىز ئىشىك ئالدىدا باغلاقلىق پېتى تۇرۇۋېرەمدۇ ؟

ئۆي ئىگىسى ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىغان ھالدا جاۋاب بەردى :

ـــ ئەنسىرەشمىسلە ، بۇ جاڭگالدا ئوغرى ئېمە قىلسۇن ، يامبۇ ، تىللانى يولغا تاشلاپ قويسىمۇ ، كىشى ئالمايدۇ . شامدىن كېيىن ئاتلارنى ئېغىلغا ئەكىرىپ قويىمەن .

ـــ ئۆزلىرىنى ئاۋارە قىلساق قانداق بولىدۇ ؟ ئۆزىمىز ئەكىرىپ قويىمىز ، ـــ قېدىرخان ئۆي ئىگىسى سۇنغان چايىنى قولىغا ئېلىپ ئىچىتى ، ـــ سېلى دېگەندەك كىشىلەر ھاللىنىپ قالدى . بۇنىڭ بىلەن ئوغرى ، قاراقچىلار تۇڭگەپ كەتتى ، دېگىلى بولمايدۇ .

ـــ بۇرادەر ، بۇ جاڭگالدا كۇن كۆچۈرۈۋاتقىنىمغا ئالتە يىل بولدى . قوي ـ ئېشەكلىرىمنى مۇشۇ ئەتراپتىكى ئوتلاققا قويۇۋېتىمەن ، بۆرە تەگمىسلا ، ئوغرى ـ قاراقچىدىن ئامان بولۇپ كەلدى . يوقسۇزلۇق ئادەمنى ھەر كويغا سالىدۇ . مىرزا ئاببابەكرى زامانىدا پۇقرالار نامراتلىشىپ ، قاراقچى ـ ئوغرىلارنىڭ كۆپىيىپ كەتكىنى راست . ئۇ زامانلاردا كىشىلەر كېچىسى خاتىرجەم ئۇخلىيالمايتتى . سەئىدخان كېلىپ ئۇ زامانىنى يوقاتقاندىن كېيىن ، ئوغرى ـ قاراقچىلارمۇ يىلسېرى ئازىيىپ ، بۇگۈنكى كۇنگە كەلگەندە ئۇلارنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرگىلى بولمايدىغان بولدى . قېنى مېھمانلار ، مەزەگە باقىلى .

ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا قاراپ قويدى . روھى دۇنياسىدا سۆيۈنۈش ، ئىپتىخارلىنىشتەك بىر تۇيغۇ گويا چاقماق چاققاندەك پاللىدە پەيدا بولۇپ ، شۇ ھامان غايىب بولدى . « ياق ، تېخى ئاتامنىڭ روھى سۆيۈنگۈدەك ، ۋەتەنداشلىرىم رازى بولغۇدەك ئادالەتنى تولۇق جارى قىلدۇرالمىدىم . مەدرىسە ، مەكتەپلەرنى كۆپلەپ سالالمىدىم . تېخىچە نادانلىق دەشتىدە كۇلپەت چېكىۋاتقان قېرىنداشلىرىم يوق ئەمەس . پۈتۈن ئەل ھۇنەر ـ سەنئەت بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ، جاپالىق ئەمگەك مەجبۇرىيىتىدىن قۇتۇلۇپ ، راھەت ـ پاراغەتتىن ئىختىيارىي بەھرىمەن بولىدىغان پاراغەتلىك زامانغا تېخى يەتكىنىمىز يوق . زالىم ئەمەلدارلار

قـوي تېرىسىگە ئورىنىۋالغان بۆرىلەر ئوردىمىزدا ، ھەر قايسى يۈرت ، قىشلاقلاردا يوق ئەمەس . . . »

ـــ بـۇرادەر ، سېلى مىرزا ئابابەكرى دەۋرىدىمۇ مۇشۇ جاڭگالدا تۇرامتىلە ؟ ـــ قېدىرخانىنىڭ بۇ سوئالى ئابدۇرېشىتخانىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ ، ئۆي ئىگىسىنى سەگەكلەشتۈرۈپ قويدى .

ـــ ياق ، ئۇ چاغدا مەن بۇ يەردە ئەمەس ، پايتەختتە ئىدىم ، ـــ ئۆي ئىگىسى جاۋاب بېرىپ قېدىرخانغا تىكىلىپ قارىدى ، ـــ سىزچۇ بۇرادەر ؟

ـــ مەنمۇ پايتەختتە ئىدىم .

ـــ پايتەختتە ؟ نېمە ئىش بىلەن شۇغۇللىناتتىڭىز ؟

ـــ ساز چالاتتىم .

ـــ ساز چالاتتىم ؟ قەيەردە ، قانداق ساز چالاتتىڭىز ؟

ئۆي ئىگىسى چاي قۇيۇشنىمۇ ئۇنتۇپ ، سوئال سوراش بىلەن بـولۇپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخان ئەكرەمگە قاراپ بويۇن قىسىپ قويدى .

ـــ دادام بىلەن ئوردىدا ساز چالاتتىم ، ـــ قېدىرخان جاۋاب بېرىۋېتىپ ، قولىنى ئۈزىتىپ ئۆي ئىگىسىنىڭ مۇرىسىنى تۇتتى ، ـــ قارىڭ بۇرادەر ، مەن سىزنى ئوردىدا كۆرگەن ، ئەمدى تونۇدۇم ، سىز ماھمۇد بولىسىز ، شۇنداقمۇ ؟ ئۇ چاغدا سىزنى ماھمۇد ئاكا ، دەيتتىم .

ـــ سىز ، سىز قېدىرخان ئىكەنسىزغۇ ، ناسىرخان داپچىنىڭ ئوغلى . بايىلا تونۇغاندەك قىلىۋىدىم ، لېكىن بۇ جاڭگالدا قېدىرخان نېمە ئىش قىلا ، دەپ ئويلاپتىمەن .

ھاياجانلانغان ئۆي ئىگىسى ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتـتى . قېدىرخانمۇ قوپتى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە دەققە قارىشىپ قېلىشتى ـ دە ، قۇچاقلىشىپ كەتتى .

« سېغىزخان بىكار سايرىماپتىكەن ـ دە . . . » دەپ كۈلۈمسىرەپ ئويلىدى ئابدۇرېشىتخان .

ـــ ئوتـتۇز سەككىز يىل بولۇپتۇ كۆرۈشمىگىلى ، ـــ دېدى قېـدىرخان ئويغا چۆكۈپ .

ـــ هـەئە ، بـىر قەنەدىن ئاشتى ، ـــ ماھمۇد ئاكا كۆزىگە ياش ئالدى .

ـــ بۇ جاڭگالغا قانداق بولۇپ كېلىپ قالدىلا ؟

ماھمۇد ئاكا قېدىرخاننى مۇرىسىدىن بېسىپ ئولتۇرغۇزدى . ئۆزىمۇ يۇكۈندى . خىيال قۇشى پەرۋاز قىلىپ ، ناھايىتى يىراقتا قالغان شۇ كۈلپەتلىك ئۆتمۈشكە راۋان بولدى . . .

2

ـــ سۆزلىسەم گەپ تولا ئۇكا ، ـــ دەپ بېشىنى كۆتۈردى ماھمۇد ئاكا ۋە كەچۈرمىشلىرىنى سۆزلەشكە باشلىدى ، ـــ ئۇ چاغلاردا ئاق ـ قارىنى پەرق ئەتكۈدەك ئەمەس ئىدىم ، سۇلتان مىرزا ئاتابەكرىنىڭ ئا ـ تامنى زىندانغا تاشلاپ ، ئانامنى ، ئايال ، سىڭىللىرىم بىلەن مېنى كىچىك ئىكەن دېمەي ، پايتەختتىن قوغلاندى قىلغىنى ئېسىمدە . بىز يىغلاپ ـ قاقشاپ يۈرۈپ تىزناپ بويىدىكى قۇمۇش قىشلىقىغا كېلىپ قالدۇق . مې ـ نىڭ سازەندە ئىكەنلىكىمنى بىلگەن دېھقانلار بىزگە ئىچىنى ئاغرىتىپ ئۆي سېلىپ بەردى ، يەرلىشىپ قالدۇق . ئانام زىنداندا ۋاپات بولغان دادامنىڭ ئىچ ئاغرىقىدا تولا يىغلاپ كۆزىدىن ئايرىلدى . تىلىكىمزگە يارىشا سۇلتان سەئىدخان تەختكە ئولتۇرۇپ ، ھال ـ كۈنىمىز ياخشىلا ـ غان بولسىمۇ ، ئانامنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ قازا قىلدى . ئىككى سىڭ ـ لىمنى ئۆي ـ ئوچاقلىق قىلىش زىممەمگە چۈشتى . تەمبۇر ، دۇتار چې ـ لىشنى قويۇپ ، چەكمەن ، ماتا توقۇيدىغان ئۇستىكارغا شاگىرت بولدۇم . بۇ ھۈنەرنى كۆڭۈل قويۇپ تېزلا ئۆگىنىۋېلىپ ، ئۆزۈم ماتا ، چەكمەن توقۇشقا باشلىدىم . ئەمما ، توي ـ تۆكۈن چايلىرىنى مىنىڭسىز ئۆتكۈز ـ مەيدىغان يۇرتداشلىرىم مەيلىمگە قويمىدى ، مېنى بەزمە ، مەشرەپلىرىگە يىگىت بېشى قىلىۋالدى . شەھەر ، بازار ، يېزا ـ قىشلاقلاردىن كەلگەن شاگىرتلىرىم كۆپىيىپ ، مەھەللىدە تۆتىنىڭ بىرى بولۇپ قالدىم . سە ـ

كىللىرىمنى ئارقا ـ ئاقىدىن ياتلىق قىلدىم . بۇ چاغدا يېشىم خېلىلا چو-
كىيىپ قالغانىدى . كېيىن مەھەللىدىكىلەر غېمىمنى يەپ ، بىر ياغاچچى
ئويمىگەرنىڭ قىزى بىلەن تويۇمنى قىلىپ قويدى . بېشىمغا باش ، چې-
يىمغا ئاش قوشۇلۇپ ، كۈنلىرىم كۆڭۈللۈك ئۆتۈشكە باشلىدى . خاتۇنۇم
ئېغىر ئاياغ بولۇپ بىر قىز تۇغۇپ بەردى ، بۇ قىزىم ئالتە ياشقا كىر-
گەندە ، تىزناپ بويىدا قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بەردى ، ئۇدا ئىككى يىل
قار ، يامغۇر ياغمىدى ، ئېرىق ـ ئۆستەڭلەرنىڭ سۈيى توختاپ ، دەريا
سۈيىمۇ ئازلاپ كەتتى . زىرائەت بولماي ، يۇرتىمىزنى ئاچارچىلىق قاپ-
لىدى ، تۇرلۇك كېسەللىكلەر يامراپ ، خاتۇنۇممۇ قىزىتىپ يېتىپ قالدى ،
ئۇ ئەسلى قارا كىزىك بولغانىكەن . تېۋىپ چاقىرىپ داۋالاتتىم ، داخا-
غىمۇ ئوقۇتتۇم ، دېمىدىمۇ ئىچىردىم ، قىلمىغىنىم قالمىدى . ئەجىلى
يەتكەنىكەن ، بىر ئوغۇل تۇغۇپ بېرىشكىمۇ ئۇلىگۈرمەي ، بىزنى داغى ـ
ھەسرەتتە قويۇپ جان ئۈزدى . بۇ مۇسىبەت ماڭا ئېغىر كەلدى . ھەسـ
رەت ـ نادامەتتە خۇدۇمنى يوقىتىپ بىر دۇتارنى ئۇرۇپ چېقىۋېتىپ
تىمەن . . . شۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن زېھنى كۈچۈمنى شاگىرت تەربە-
يىلەشكە سەرپ قىلىپ ، قىزىمغا مۇسىقا ئىلىمىدىن دەرس ئۆتۈشكە باش-
لىدىم . ئۇ تەمبۇر ، دۇتار ، غىجەك ، ئۇد ، قالۇن چېلىشنى ئۆگىنىۋالدى .
فارابى ، ناۋائى ، سەككاكى ، لۈتفى قاتارلىق مۇسىقا ئۇستازلىرىنىڭ ،
شېئىر ، غەزەللىرىنى ياد ئالدى ، بولۇپمۇ مۇقامنى ئىخلاس ۋە ئىشتىياق
بىلەن ئۆگىنىشكە باشلىدى . ئۇ مۇسىقىغا پۈتۈن ئىشتىياقى بىلەن بېرە-
لىپ كەتتى . سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان قۇرغاقچىلىق ، ئاچارچىلىق بولـ
غان يۇرتلاردىن غەلله ـ سېلىق ئالماسلىق توغرىسىدا پەرمان چۈشۈرـ
گەندىن كېيىن ھال ـ ئەھۋالىمىز بىرئاز ياخشىلىنىپ ، روھىمىز كۆتۈـ
رۈلۈپ قالدى . مانا شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە سوپى ـ سالىكلىرىنى
باشلاپ ، خوجا ئالائىددىن ئىشان مەھەللىمىزگە كېلىپ قالدى . ئۇ :
ـــ ئاللانى ئۇنتۇپ ، نەغمە ـ ناۋا بىلەن بولۇپ كەتكىنىڭلار ئۇ-
چۈن ئاپەت بولۇپ ، ئاچارچىلىق يۈز بەرگەنلىكىنى ئويلاپ كۆرمە-
دىڭلارمۇ ؟ خالايىق ، ئۇيقۇڭلارنى ئېچىڭلار ، نامازنى ۋاقتىدا ئوقۇپ ،

ئاللاغا يۈزلىنىڭلار ، كىمكى بۇنىڭدىن كېيىن يەنە شەيتانىنىڭ ئارقىسىغا كىرىپ ، ناخشا ، ساز بىلەن شۇغۇللىنىدىكەن ، ئۆزى كاپىر ، خاتۇنى تالاق ، دەپ ۋەز ئېيتىپ ، مۇسقا خۇشتارلىرىنىلا ئەمەس ، شاگىرتلىرىنىمۇ تەزدۇرۇۋەتتى .

قورقۇپ ۋەھىمە ئىچىدە قالغان كىشىلەر تۆۋبە - ئىستىغبار ئوقۇپ ، ئالائىددىن ئىشانغا مۇرىت بولۇشۇپ ، نەغمە - ناۋادىن ئۆزىنى تارتىشتى . مەھەللە ئاقساقىلى ئۆزىنىڭ ئايۇلان - سارىيىنى ئىشانغا خانىقا قىلىپ ئېچىپ بەردى . ھەر كۈنى پېشىن نامىزىدىن كېيىن ھەلقە - ھەلقە بولۇپ ھۇ تارتىپ ، جەرە سېلىپ دەرگاھى ھەقغە يۈزلەنگەن مۇرىتلار تاك ئېتىپ كۈن چىققاندىلا خانىقادىن تارايتتى . مەندىن باشقا ھەممە كىشى دېگۈدەك خانىقاغا بېرىپ دەرگاھى ھەقغە ئۆزىنى تاپشۇردى . مەن قىزىم بىلەن بەش ۋاق نامىزىمنى ۋاقتىدا ئادا قىلىپ ، تەمبۇر ، دۇتتار ىمنى چېلىپ ئۆيدە ئولتۇرىۋەردىم .

كۈزنىڭ دەسلەپكى كۈنلىرى ئىدى ، ناماز بامداتتىن كېيىن چاينى ئىچىپ ، قىزىمغا « راك » مۇقامىنىڭ داستانلىرىنى ئېيتقۇزۇۋاتسام ، ئىشكىنى ئېچىپ ئالائىددىن ھەزرەت چا ساقاللىرىنى تىترىتىپ كىرىپ كەلدى . ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدىم . سالامىمنىمۇ ئىلىك ئالماي مۇڭگۈز ساپلىق ھاسىسىنى دۇكۈلدۈتۈپ يەرگە ئۇرۇپ ، ھويلىنى بىر ئايلىنىپ چىقىپ ئالدىمدا توختىدى .

— سەن مۇسۇلمانمۇ ؟ — سورىدى ئۇ بېشىنى گىلدىڭشىتىپ ، كۈلاھىغا يۆگەلگەن يوغان سەللىسى ، قىرىق يىرىگە ياماق سالغان كونا جەندىسى بىلەن ناھايىتى سۈرلۈك كۆرۈنۈپ كەتتى .

— ئەلھەمدۇلىللا مۇسۇلمانمەن ، — دېدىم .

— ئۇنداق بولسا نېمىشقا خانىقاغا بارمايسەن ؟ — دەپ ھاسىسىنىڭ تۆمۈر قاپلانغان تۆۋەنكى ئۇچىنى كۆزۈمگە تەڭلىدى .

— « قۇرئان كەرىم » دە ئاللا تائاللا بەش ۋاق نامازنى ئوقۇڭلار. مەسچىتكە بېرىڭلار ، دېگەن ، خانىقاغا بېرىپ جەرە سېلىڭلار ، دېمىگەن . پەيغەمبىرىمىزمۇ خانىقاغا بېرىش توغرۇلۇق ھەدىس قالدۇرمىغان .

شۇڭا ، خانىقاغا بارماي مەسچىتكە بېرىۋاتىمەن ، ـــ دېۋىدىم ، ھەزرىتى ئىشاننىڭ جان ـ پېنى چىقىپ كەتتى . ياھۇ ـ ياۋاللا ، دەپ پىرقىراپ جەرە سېلىپ تۇرۇپ :

ـــ سەن پىر ھەزرەتكە ھۆرمەتسىزلىك قىلدىڭ . مۇسىقىغا بېرىلىش شەيتانىنىڭ ئىشى . سەن دەرھال ھوشىڭنى يىغىپ ، مۇسىقىدىن مېھرىڭنى ئۈز . خانىقاغا بېرىپ دىلىڭنى ئاللاغا بېرىپ ، قولۇڭنى پىر ھەزرەتكە ئۈزات ، تۆۋبە قىل ، ئىستىغبار ئېيت . ئەگەر بۇنداق قىلمىساڭ بۇ مەھەللىدىن كۆچۈپ كەت ، كەت ، بۇگۈندىن قالماي كەت ، كەتمەيدىكەنسەن چالما ـ كېسەك قىلدۇرۇۋېتىمەن ! ـــ دېدى .

ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كەلگەن مەھەللە ئاقساقىلى ، ئىمام ، مەزىن ئاخۇنۇملار مۇسىقىدىن قول ئۈزۈپ ، خانىقاغا بېرىپ ، ئىشان ھەزرىتىمگە مۇرىت بولۇشۇمنى تەۋسىيە قىلىشتى ، جاۋاب قايتۇرمىدىم . چۈنكى ، گەپ يېمەس نادان كىشىلەرگە سۆزلەش ـ ئېشەككە تەمبۇر چېلىپ بەرگەنگە ئوخشاش بىر ئىش ، شۇنداق ئەمەسمۇ ؟ ـــ ماھمۇد ئاكا قېرىخانىغا سوئال نەزىرى بىلەن قاراپ بىر دەم سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ ئالائىددىن ھەزرەت پەش قېقىپ ، سوپا ـ سالىنىرى بىلەن ئۆيىمىزدىن چىقىپ كەتتى ، ئۇلارنىڭ كېتىپ تۇرۇشىغا قىزىم ئايۋاندىن چىقىپ مېنى قۇچاقلىۋالدى . قار يامغۇردەك تۆكۈلۈپ :

ـــ بۇ يەردىن كېتەيلى دادا ، يىراقتا كېتەيلى ، ـــ دېدى .

ئاتا ـ بالا ئىككىمىز كېچىچە كىرپىك قاقمىدۇق ، گاھ خۇداغا يىغلاپ ، گاھ تەمبۇر ، ساتار چېلىپ تۈنەپ چىقتۇق . نامازىمدا تنى ئو-قۇپ چاي ئىچكەندىن كېيىن شاگىرتلىرىم ياساپ بەرگەن ھارۇنغا ئېشەكنى قېتىپ ، قازان ـ چۆمۈچ ، كۈدە ـ كۆرپىلىرىمىزنى بېسىپ يولغا چىقتۇق . قومۇش مەھەللىسىنىڭ چېتىدە ناھايىتى باراقسان بىر تۈپ ئۇجمە دەرىخى بار ئىدى ، شۇ يەردە توختاپ كەينىمگە قارىسام پۈتۈن مەھەللە ئادەملىرى دەۋرەپ كېلىۋېتىتۇ . ۋۇجۇدۇم ئېرىگەندەك بولۇپ ھۆركىرەپ يىغلاپ كەتتىم . ئۇلار كېلىپ « كەتمەڭ » دەپ ئۆتۈنۈشتى .

ـــ ئاللا مېھرىمنى مۇسىقىغا سالغانىكەن ، ئۇنىڭدىن ئايرىلالمىغۇ-

دەكمەن . توسماڭلار قېرىنداشلىرىم ، پېقىرغىمۇ بىر ئارامگاھ ماكان بار-دۇر ، ـــ دەپ ئۇلار بىلەن خوشلاشتىم .

ئۇلار قوي ، ھەتتا ئۆي بىساتلىرىنغىچە يوللۇق تۈتۈشتى . رەھمەت ئېيتىپ ئۇزاپ ماڭدىم . بىر چاغدا كەينىمگە قارىسام ، شاگىرتلىرىم ھارۋا ، ئېشەكلەردە يوللۇق تۈتقان نەرسىلەرنى ئېلىپ كېلىۋېتىپتۇ . ھەر قانچە گەپ قىلساممۇ ئۇناشماي مەن بىلەن بىرگە مېڭىشتى ، كۇن پېتىشقا قاراپ چىغىر يول بىلەن كېتىۋەردۇق . كۆڭلۇمدە « توختىماي قىلىگە قاراپ بىر كۇن ماڭىمەن ، قەيەردە قاش قارىيىپ ، شام ۋاقتى بولسا شۇ يەردە توختايمەن » دېگەن قارارغا كەلگەنىدىم ، قانچە يېرا - قىشلاقلاردا توختىماي ، ئۆتۈپ كېتىۋەردۇق ، ئاخىر شام ۋاقتىدا قازان كۆل جاڭگا-لىغا كېلىپ مانا شۇ يەرگە چۈشتۇق . دەرھال بىر ساتما ياساپ كېچىنى ئۆتكۈزۈۋالدۇق . شاگىرتلىرىم ئىككى ھەپتە تۇرۇپ ، ئۆي سېلىپ بېرىپ قايتىپ كېتىشتى . بۇ ئەتراپتا باشقا ئۆي يوقتەك قىلغان بىلەن بىر چا-قىرىمغا يەتمىگەن ئارىلىقتا قىشلاق بار ، جۇمە نامىزىغا شۇ قىشلاقتىكى جامەگە بارىمەن . بۇ يەردىمۇ مۇسقىغا بولغان مېھرىم مېنى جامائەتنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشتۈردى . ھەرقايسى جايلاردىن كەلگەن شاگىرتلە-رىم بارا - بارا كۆپەيدى . شۇنداق قىلىپ ، ئۇتۇنچىلىق قىلىپ ، مۇشۇ قورۇدا جان بېقىپ كەلدىم . بۇ ئەتراپتىكى كىشىلەر مېنى ماھمۇد ئو-تۇنچى ، دەپ ئاتىشىدۇ . ھەممە ياق دەل - دەرەخ ، ئوتۇننىڭ كانى ، ھەر ھەپتىدە بىر ھارۋا ئوتۇن قىلىپ بازارغا ئېلىپ بېرىپ ساتىمەن ، تەقدى-رىمدە نېمە بولسا شۇنى كۆردۇم ، سىزچۇ قېدىرخان ئىنىم ؟

ـــ ئاتام مىرزا ئاببەكرىگە ياقماي ئوردىدىن قوغلانغاندا كىچىك ئىدىم . مۇسقىغا ئىشتىياق تارتىپ كۇنۇم شۇنىڭ بىلەن ئۆتەتتى . ئاتام ھايات ۋاقتىدا بالا - چاقىلىق بولدۇم . كېيىن تىجارەت بىلەن شۇغۇللا-نىدىم . گاھىدا پايدا ئېلىپ ، گاھىدا زىيان تارتىپ دېگەندەك ھاياتىمنى داۋاملاشتۇرۇپ بۇگۇنكى كۇنگە كەلدىم . بۇلار مېنىڭ چاھار بازارچى ھەمراھلىرىم ، ئەگەر بۇ جاڭگالغا كېلىپ ئېزىپ قالمىغان بولساق سىز بىلەن دىدار كۆرۈشەلمەيدىكەنمىز . خۇداغا رەھمەت ، بىزنى ئارزۇيىمىزغا

يەتكۈزۈپ ، بۇ جاڭگالدا ئۇچراشتۇردى ، ـــ دېدى قېدىرخان پادىشاھ-
نىڭ سېزىلىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ھازىرقى ئەھۋالىنى يوشۇرۇپ .
ماھمۇد ئاكا كۈلدى . ئۇنىڭ قورۇق باسقان چېھرىسىدە يېقىملىق
تەبەسسۇم ئەمەس ، نەپرەتلىك مەسخىرە پەيدا بولدى :
ـــ سىزمۇ مۇسقىنى تاشلاپ لاتىپۇرۇشلۇق بىلەن بولۇپ كەت-
تىڭىزمۇ ؟
ـــ ئۇنداقمۇ ئەمەس ماھمۇد ئاكا ، ئۆيدە بولغان چاغلىرىمدا تەم-
بۇر ، ساتارنىمۇ چالىمەن ، ئۇنىڭدىن مېھرىمنى ئۈزۈلمەي كېلىۋاتىمەن .
ـــ قېنى مېھمانلار ، مەزەگە بېقىشسىلا . گەمىدە ساقلاپ كېلىۋات-
قان بىر قوغۇنۇم بار ، پىچپ بېرەي .
شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇرغان ماھمۇد ئاكا ئۆي ئارقىسىغا ئۆ-
تۈپ بىر قوغۇننى ئېلىپ كىرىپ داستخانغا قويدى . بەلۈبغىغا ئېسىقلىق
غىلاپتىن پىچاقنى ئېلىپ ، كۆكۈش سېرىق پوستى تورلاشقان قىشلىق
كۆكچىنى تىلىملاپ پىچپ ، تەخسىگە ئالدى . تىلنى يارغۇدەك تاتلىق
بۇ قوغۇن ئابدۇرېشىتخانىنىڭ يۈرىكىنى سەگىتتى . ئۇ تامغا ئېسىقلىق سا-
تار ، تەمبۇردىن كۆزىنى ئېلىپ ، بىر چەتكە قويۇپ قويۇلغان قالۇن ،
ئۇدقا تىكىلدى . « بۇ جاڭگالدا مۇنداق بىر مۇسقا ئۇستازىنىڭ ئوتۇنى-
چىلىق قىلىشى يەنىلا تەقدىر . بايا تەمبۇر چالغان ماھمۇد ئاكىمدۇ ، ئۇ-
نىڭ قىزىمدۇ ؟ . . . »
ـــ ماھمۇد ئاكا ، ئولتۇرماي نەگە بارىسىز ؟
قېدىرخانىنىڭ بۇ سۆزىدىن خىيالى بۆلۈنگەن ئابدۇرېشىتخانىنىڭ
نەزىرى ھويلىنىڭ نېرىقى تېمىغا يانداپ سېلىنغان قوتان تەرەپكە كې-
تىۋاتقان ماھمۇد ئاكىغا ئاغدى . ئۇ قوتاندىن سىمىز بىر پاخلاننى يېتە-
لەپ چىقتى .
ـــ قېدىرخان ئېنىم ، مېھمانلار بىلەن دۇئا بېرىڭ .
ـــ نېمە قىلاي دەۋاتىسىز ئاكا ، بولدى ، ئۇنداق قىلماڭ .
ـــ بۇ بىر پاخلانچاق ، ھەر بىرىڭلار ئۈچۈن تۆگە سويسام ئەر-
زىيدۇ . بۇنداق ئۇچرىشىپ قېلىشنى كىم ئويلىغان ؟

قېدىرخان ماھمۇد ئاكىنىڭ ئۇنىمايدىغانلىقىنى ھېس قىلىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى :

ـــ ئىلاھىا ، ئىسمائىل زىبىبىللانىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ، رىزقـ مىزنى ھالالدىن يەتكۈزۈپ بەرگىن ، ئامىن ، ئاللاھۇ ئەكبەر .

پاخلانغىنى گۈللۈككە سۇ كىرىدىغان ئېرىق قىرىدا ياتقۇزۇپ ، پۇتلىرىنى چېتىپ باغلىغان ماھمۇد ئاكا « ئاللاھۇ ئەكبەر ! » دەپ بوـ غۇزلىدى ۋە بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە قاراپ :

ـــ ھاي قىزىم ، تەڭلە ـ تەلەڭگىنى ئېلىپ چىققىن ، ـــ دەپ توۋلىدى .

ئىشىك ئېچىلىپ ، چۈچىلىق كاتەكچە رومال سالغان زىلۋاغىنا بىر قىز چىقتى . ئۇ ناھايىتى چىرايلىق ئىدى . زىبا قامىتىگە ياراشقان گۈللۈك شاتۇا كۆڭلىكىنىڭ پەشلىرى سەندەل كەشىگە تېگىپ تۇراتـ تى . قاپقارا ئۆرۈم ـ ئۆرۈم سۈمبۈل چاچلىرى تېقىمىغا چۈشكەن ، ئىنـ چىكە بېلىنى مەخمەل جىلىتكە قىسىپ ، يۈمران كۆكسى سەلگىنە كۆتۈـ رۈلۈپ قالغانىدى . ئۇ تەڭگە ، تەلەڭگىنى يەرگە قويۇپ ، قوينى سوـ يۇۋاتقان دادىسىغا قاراپ تۇردى .

ماھمۇد ئاكا ، يېغىنى ياغ ، گۆشىنى گۆش قىلىپ ئايرىدى .

ـــ قىزىم ، جاندوست بۇرادىرىم كېلىپ قالدى ، ماۋۇ تەلەڭگـ دىكى گۆشتە شورپا سالغىن ، ئۇگرىمۇ كېسىپ قويغىن ، سەۋزە ، چامـ غۇرى كۆپرەك بولسۇن .

ـــ ماقۇل دادا . تۇگۈپ قويغان كۆك چۆچۈرىسى تۇرۇپ تۇرامدۇ ؟

ـــ ياق قىزىم ، ئۇنى ھازىرلا پىشۇرغىن ، كۆكلەم ئېشىغا مېھمانلار ئېغىز تەگسۇن .

ئاماننسا چۆچۈرىنى پىشۇرۇپ دادىسىنى چاقىردى . ماھمۇد ئاكا مىس تەلەڭگىگە ئېلىنغان چۆچۈرىنى مېھمانلار ئالدىغا قويۇپ ، ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى ۋە قالغان بىر ياتا گۆشنى كۆكتات ئورىسىغا ئەكىرىپ قويدى .

ـــ ماهمۇد ئاكا قوي سويمسا بولاتتى ، مۇشۇ چۆچۈره كۈپايه قىلاتتى . كىملىكىمزنى بىلىپ قالغاندىمۇ ؟ ـــ دېدى هويلىنىڭ شەرقي بۇرجىكىدىكى ئاشخانىدىن كۆزىنى ئۈزمەي ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخان . ئۇنىڭغا چۆچۈره بەك تېتىپ كەتكەنىدى .

ـــ كىملىكىمزنى تېخى بىلگىنى يوق ، هۆرمىتىمزنى قىلىۋاتىدۇ . بۇ بەك ياخشى ئادەم ، مەيلىگە قويۇپ بېرەيلى ، ئاغرىنىپ قالمىسۇن ، ـــ قېدىرخان ماهمۇد ئاكىنىڭ ئاشخانىدىن بىر چۆگۈن چاي ئېلىپ چىققىنىنى كۆرۈپ ، ئۇ يېقىن كەلگەنده دېدى ، ـــ ئاكا ، بەك جوراپ كەتتىلىغۇ ، ئولتۇرسىلا ، شۇنچه ئۈزۈن يىللارتەقدىر بىر ـ بىرىمىزگه قارىمىزنى كۆرسەتمەي ، ئەمدى ئۇشتۇمتۇت دىدار كۆرۈشتۇرگەنده مۇڭدىشىپ پۇخادىن چىقىۋالايلى .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ گېپىگه لوقما سالدى :

ـــ قېدىرخان ئاكا ، سۆزلىشىپ قېنىشقىلى بولمايدۇ . ساز دېگەن كۆڭۈلنىڭ تىلى ، بىز بايا بۇ ئۆيگه كىرىشنىڭ ئالدىدا ، چالغان ئاهاڭغا ماهمۇد ئاكا يەنه بىر قېتىم چېلىپ ، يۈرەك مۇڭلىرىنى تۆكسه ، ئاندىن سىزمۇ مۇقامنى باشلىسىڭىز ، شۇ چاغدا پۇخادىن چىقمىساق ، بۇنداق باغدىن ـ تاغدىن سۆزلىشىپ پۇخادىن چىقالمايمىز .

ـــ ئۇكا ، سىلەر ئۆيگه كىرىشنىڭ ئالدىدا تەمبۇر چالمىغانىدىمغۇ ؟ ـــ ماهمۇد ئابدۇرېشىتخانغا ئەجەبسىنىپ قارىدى :

ـــ بىزنى ئىشكىڭىز ئالدىغا تەمبۇر ساداسى باشلاپ كەلدى ، بۇ راست . شۇنداق لەززان ، شۇنداق يېقىملىق چالدىڭىزكى ، ماڭا ئۇچار قۇشلارمۇ سايراشتىن توختاپ تىڭشاۋاتقاندەك تۇيۇلدى .

ماهمۇد ئاكا بېشىنى چايقاپ كۈلۈمسىرىدى :

ـــ هه ، دېگىنىڭىز راست ئۇكا . لېكىن ، تەمبۇرنى چالغان مەن ئەمەس .

ـــ ئۇنداق بولسا كىم ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان .

ماهمۇد ئاكىنىڭ قوشۇمسى تۇرۇلۇپ دەققه سۇكۇتكه چۈمدى ـ ده :

ـــ ئۇ مېنىڭ قىزىم ، ـــ دېدى .

ـــ قىزىم ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان يەنە نېمە دېيىشنى بىلمەي سوئال نەزىرى بىلەن قارىغىنىچە قېتىپ قالدى .

ـــ مېنىڭ ئوغلۇم يوق ، شۇ بىرلا قىزىم بار ، ـــ دېدى ماھمۇد ئاكا . ئۇ مېھمانلارنىڭ مۇقام ئاڭلىغۇسى بارلىقىنى بىلىپ ، تۇز كۆڭۈلـلۈك بىلەن ماقۇللۇق بىلدۇردى ، ـــ چېلىپ بېرسۇن . بايا دېگىنىمدەك قىزىم كىچىكىدىن مۇسىقىغا ھەۋەس قىلىپ ، مەندىن مۇقامنىڭ مۇسقا ، غەزەللىرىنى ئۆگىنىۋالغان .

قېدىرخان ئۇنىڭ ماقۇللۇق بىلدۇرگىنىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولدى :« ئۇمىدىمىزنى يەردە قويمىدى . كۆڭلىمىزنى چۈشەندى . »

ماھمۇد ئاكا ئايۇان ئۆينىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىنى داغداما ئېچىۋەتتى ۋە مېھمانلارنى ئۆيگە تەكلىپ قىلدى . سۇپىلىق بۇ ئۆينىڭ ئوـيۇق ، تەكچىلىرى كىتاب بىلەن توشۇپ كەتكەنىدى . ئابدۇرېشىتخان قاراپ ، فارابى ، ئىبن سىنانىڭ كىتابلىرىنى كۆردى . نىزامى ، ئابدۇراخـمان جامى ، ناۋائىلارنىڭ دىۋانلىرىمۇ كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى . « بـىـلىملىك كىشى ئىكەن ، ـــ دەپ ئويلىدى پادىشاھ ، ـــ مەنسەپ ، بايلىقنى كۆزلىمەي ، كىتابنى دوست تۇتۇپ كەپتۇ ، جاڭگالدىمۇ كىتابتىن ئايـرىلماپتۇ . نېمىدېگەن ئالىيجاناب ئادەم ـ ھە ! بەزى باي ، ئەمەلدارلارنىڭ ھەشەمەتلىك قەسىرلىرىدىن بىرمۇ كىتاب تاپقىلى بولمايدۇ . »

3

بۇ ئايۇاننىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى ئۆي بولۇپ ، دېرىزىلىرى ھويلىغا قارايتتى . بىرىدە ماھمۇد ئاكا ، بىرىدە قىزى مەشغۇلات قىلاتتى . بۇ گەرچە جاڭگالدىكى ئۆي بولسىمۇ ، تۇرۇسلىرى ۋاسا جۇپ ، ناۋا ، راملىرى نەقىشلىك ، يورۇق ئىدى . پاكىزلىقىدىن سەرەمجانلىرى پارقىراپ تۇراتتى .

زاۋال ۋاقتى ئۆتۈپ ، قاراڭغۇ چۈشتى . ماھمۇت ئاكا داستىخانغا بىر ، تەكچىگە بىر چىراغ يېقىپ قويدى . پاقىنلىك كۇركىرىشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . بىر كۆك تاغىل مۇشۇك مياۋلاپ كېلىپ ئابدۇرېشىتخانىنلىك تىزىغا ئۆزىنى سۇركەپ قويۇپ كۆرپە ئۈستىدە سۇنايلىنىپ ياتتى .

ئۇلار شامنى ئوقۇغاندىن كېيىن ماھمۇد ئاكا داستىخان سېلىپ ، سۈيىگە ئۇگرە سالغان شورپا ئېلىپ كىردى . ئۇگرە شۇنداق مەززىلىك ئوخشىغانىدى . ئۇلار راھەتلىنىپ ئىچىشتى . كېيىن دۈمبە جىگەر تارتىلدى ، ئارقىدىن ماھمۇد ئاكا سەۋزە ، چامغۇرلىرى كۆپ بىر تەلەڭگە گۆش ئېلىپ كىردى ، مېھمانلار يۇمشاق ، تاتلىق پىشقان پاخلان گۆشىنى ھۇزۇرلىنىپ يېيىشتى ، داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن :

ـــ ئەمدى مۇقام ئاڭلىساق ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۆتۈنۈش نەزىرى بىلەن ماھمۇد ئاكىغا قاراپ .

ـــ بولىدۇ ئۇكا ، ئەمدى كېچىچە ئۇخلىماي مۇسىقا ئاڭلىساق بىزگە ھېچكىم دەخلى قىلمايدۇ ، ـــ دېدى ماھمۇد ئاكا .

ئۇ چىقىپ كېتىپ تېزلا يېنىپ كىردى . ئارقىسىدىن كىرگەن قىز ئايۇاننىڭ سول تەرىپىدىكى ئۆيگە قەدەم قويۇپ ، ئىشكنى قىيا ئېچىپ قويدى . يۈزىگە يېپىقلىق رومىلىنى سەلگىنە قايرىپ قويۇپ ، تەمبۇرنى قولىغا ئالدى . پەدىسنى تەڭشەپ سازلاپ ، پەنجىگاھ مۇقامىغا شۇنداق لەرزان چالدىكى ، گويا قۇشلارنىڭ كەچكى سايراشلىرىمۇ ، پاقىنلىڭ كۇركىراشلىرىمۇ توختاپ قالغاندەك بولدى . جەمجىت ئۆي ئىچىدىن تەمبۇرنىڭ ياڭراق ئاۋازىلا ئاڭلىناتتى . ئابدۇرېشىتخانىنلىڭ يۈرىكى شۇرىدا ئېرىگەندەك بولدى ، ئۇ ئىشكىكە يېقىن ئولتۇرۇپ تەمبۇر چېلىۋاتقان قىزغا قارىشىغا قىز :

ساڭا يۇز شۇكۇر يا رەپ ، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ ،
يېقىر مىسكىنگە ئابدۇلرەشىدخاننى پاناھ قىلدىڭ .

دەپ غەزەل باشلىدى :

بۇ دەۋراندا تۇغۇلغىنىم ئۈچۈن نېچۈك خۇشال بولماي ؟
مۇقام كۈيلەر بىلەن دەشتۇ چۆللەرنى چىمەنگاھ قىلدىڭ .
ئاتام ئەجرى بىلەن گۈلدەك ئۆسۈپ ھۆر تاڭدا يەلپۈنسەم ،
جاھالەتنىڭ بالاسىدىن ھۇنۇز مېنى ئاگاھ قىلدىڭ .
نەفسە كېچە ـ كۈندۈز قىل دۇئا تەڭرى تەقدىسىغە ،①
كى شاھىڭ ھەققىدە قىلماي دۇئا قاتتىغ گۇناھ قىلدىڭ .

غەزەل تۇگىشىگە پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تىڭشاپ ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخان نەفسە دېگەن ئىسىمغا قىزىقىپ ئالدىراپ سورىدى :

ـــ نەفسە دېگەن شائىر كىم ؟ سىز بۇ غەزەلنى كىمدىن ئۆگەنگەنسىز ؟

قىز تەمبۇرنى قويۇپ ئورنىدىن تۇردى ، روملىنى زىبا چېھرىگە دالدا قىلىپ دېدى :

ـــ كىشىنىڭ غەزىلىنى يادقا ئېلىۋېلىپ ، ئۆزىنىڭ قىلىپ ئوقۇغان كىشى قانداقمۇ شائىر بولالىسۇن ؟ مەن ناۋائى ، فۇزۇلى ، زەلىلىنىڭ دىۋانلىرىنى كۆرۈپ چىققان ، بۇ غەزەل ئۆزۈمنىڭ ، نەفسە ـ مېنىڭ تەخەللۇسۇم .

قىزنىڭ سۆزلىرى ئابدۇرېشىتخاننى ھەيران قالدۇردى .

ـــ ماھمۇد ئاكا ، بۇ دىلرابا قىزىڭىز نەچچە ياشقا كىردى ؟

ـــ ئون تۆت ياشقا كىردى ئۇكا .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ھېچ ئىشەنگۈسى كەلمىدى . « چۆلدە ئۆسكەن ئون تۆت ياشلىق قىزدا قانداقمۇ ئۇنچىلىك پاساھەت بولسۇن ؟ » دەپ ئويلىدى ئۇ .

زىرەك قىز ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىشەنمەيۋاتقانلىقىنى ئۇنىڭ ئويچان چىرايىدىن بىلدى . دۇئان قىلىپ تۇرۇپ ، ئۇيۇقتا ئېلىپ قويغان غەزەل ـ شېئىرلىرىنى ئېلىپ ئاتىسىغا بەردى .

---

① تەقدىسى ـــ تەڭرىنىڭ ئىجات قىلىشى ، شەپقەت قىلىشى ئۈچۈن دېگەن مەنادا .

ـــ دادا ، مېهمانلار كۆرۈپ باقسۇن .

ماھمۇد ئاكا قىزى ئۇزاتقان دىۋانىنى قېدىرخانغا سۈندى ، ئۇ قول ئۇزاتقان ئابدۇرېشىتخانغا تۇتقۇزۇپ قويدى . ئابدۇرېشىتخان يېپەك رەختكە كەشتە تىككەندەك ، ئاق قەغەزگە چىرايلىق ، نەپىس ، تەكشى يېزىلغان مىسرالارغا كۆز يۈگۈرتۈپ ، ئۇلارنى بۇ قىزنىڭ يازغانلىقىدىن تېخىمۇ گۇمانلاندى .

ـــ قېنى ، مەن كۆز سېلىپ تۇراي ، سىز شېئىر پۈتۈپ بې-قىڭ ، ـــ دېدى ئۇ .

قىز يېنىك دەسسەپ بېرىپ ، تەكچىدىكى دۇۋەت ، قەلەمنى ئېلىپ كەلدى . بۇسۇغىدا سول تىزىنى قويۇپ ئولتۇرۇپ بۇ بېيىتنى يازدى :

يا رەب ، بۇ بەندە قىلدى ئەجەب سۇئى زەن [1]ماڭا ،
گويا بۇ ئۆيگە ئۇندى بۇ ئاخشام تىكەن ماڭا .

ئۇ رومىلى بىلەن قولىنى يۆگەپ ، يازغىنىنى ئابدۇرېشىتخانغا ئۇزاتتى . سۇلتان قەغەزنى ئېلىپ پىچىرلاپ ئوقۇدى . ئۇنىڭ چىرايىنى سۆرۈنلەشتۇرۇپ قويغان گۇمان كۈلكىسى غايىب بولدى ، ئىشەنچ چىرىغى پاللىدە يورۇدى ، سەدەپتەك ئاپئاق چىشلىرى كۆرۈندى .

ـــ ئاللانىڭ بۇ جاكىگالدىكى كارامىتىگە قايىل بولدۇم . مېنى مازاق قىلماڭ ھۆر قىز ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ ساھىبجامالنىڭ ھەر قانچە ئۆتكۈر ئەقىلىنى لال قىلىۋېتەلەيدىغانلىقىغۇ ئىشەندىم . كۆپ شەھەر ، قىشلاقلارنى كېزىپ ، سىزدەك پاساھەت ئىگىسىنى ئۇچراتمىغا-نىدىم . مۇبارەك ئىسمىڭىز نېمىكىن ؟

ـــ ئامانىنسا ، ـــ تىترەك ئاۋاز بىلەن جاۋاب بەردى قىز .

ـــ گۈزەل ئىسىم ئىكەن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان . ئۇنىڭ قەلب كۆكىدە سۆيگۈ چاقمىقى چېقىلىپ ، كۆكىلى ئىرادىسىگە بويسۇنماي قالدى ، مەپتۇن كۆزلىرى ئىختىيارسىز قىزغا تىكىلدى . ئامانىنسا ئانارەدەك

---

[1] سۇئى زەن ـــ سەپسېلىش ، تېگى ـ تەكتىنى بىلىشكە ئىنتىلىش .

قىزىرىپ ئىشكىنى يېپىۋالدى .

4

خۇپتەننى ئوقۇپ بولغان مېھمانلار بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشـ
تـى . يـىم ئېتىلمىگەن ئايۇان ئىشكىنىڭ يوچۇقلىرىدىن كىرگەن شامالـ
نىڭ كۈچىدە ، چىراغنىڭ پىلىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتى قىزىل تىلىنى ھەر
تەرەپكە سوزاتتى . ماھمۇد ئاكا ئاپتاپپەرەس يېغىدىن بىر پىيالە ئېلىپ
چىقىپ ، ئايۇان ۋە ئۆي ئىچىدىكى چىراغلارغا قويۇپ قويۇۋىدى ،
چىراغلار لوقىراپ يېنىپ ، ئۆي ئىچى باشقىچىلا يورۇپ كەتتى .

ماھمۇد ئاكا مېھمانلارنىڭ قىزىڭىز يەنە ساز چېلىپ بەرسە ، دېـ
گەن تەلىپىگە ، قىزىمغا قېدىرخان تەڭكەش قىلسا ، دەپ ئۆتۈنۈپ تەمـ
بۇر ، ئۇد ، دۇتار ئېلىپ چىقىپ ئوتتۇرىغا قويۇپ قويغاندى . ئابدۇرېـ
شىتخان بۇ سازلارغا قاراپ ساز چېلىش ئىشتىياقى قوزغىلىپ قالغان بولـ
سىمۇ ، قول ئۇزاتمىدى . كۆزى تەلمۈرگەن ئىشك ئاخىر ئېچىلىپ يۈـ
رەكلىرى ئويناپ كەتتى . ئاماننىسا ھاۋارەڭ يېپەك رومال سېلىپ ، ئاق
شايى كۆڭلەك ئۇستىدىن ئىزىملىق تاۋار پىنجەك كىيىۋالغاندى . قولىدا
ساتار بار ئىدى . بېشىنى ئېگىپ ئىشكىكە يېقىن ئولتۇردى ـ دە ،
ناۋائىنىڭ بۇ غەزىلى بىلەن « راك » مۇقامىنى باشلىدى :

نى ناۋا ساز ئەيلەگەي بۇلبۇل گۈلستاندىن جۇدا ،
ئەيلەمەس تۇتى تەكەللۇم شەككەرستاندىن جۇدا .

ئول قۇياش ھەجرىندە قورقارمەن پەلەكنى ئۆرتەگەي ،
ھەر شارارىكىم بولۇر ئول ئوتلۇق ئەفغاندىن جۇدا .

دىمە ھىجرانىمدا چەكمەيسەن پىغانۇ نالە كۆپ ،
جىم ئەيلەرمۇ پىغان بولغان نەپەس ، جاندىن جۇدا .

ئامانىنسانىڭ يازىنىڭ ئايدىڭ كېچىسىدىكى مەيىن شامالدەك يېـ
قىملىق ئاۋازى ئابدۇرېشىتخانىنىڭ يۇرىكىنى جىغىلدىتىۋەتتى . ئۇ بىر قو-
لىدا ئىگىكىنى تىرەپ ، بىر قولىنى تىزىغا قويغىنىچە تىكىلىپ قالدى .

« راك » مـۇقامىنىڭ تەزە ، مەرغۇللىرىنى ئامانىنسا تۇگەتكەندىن
كېيىن ، دادىسىغا مۇلايىم نەزەر تاشلىدى . ماھمۇد ئاكا قىزىنىڭ قارىشىنى
چۈشىنىپ ، « راك » مۇقامىنىڭ داستانىغا تەمبۇرىنى شۇنداق چەكتىكى ،
قېدىرخان باش لىڭشىتىپ : « بۇ ئوتۇنچى ئاغىنەم يەنىلا ماڭا ئۇستاز
بولالايدىكەن » دەپ ئويلاپ قالدى .

داستان ئوقۇلۇپ تۈگىدى . ماھمۇد ئاكا « راك » مۇقامىنىڭ
مەشرەپىنى باشلاش ئۈچۈن دوستىغا كۆز ئىشارىسى قىلدى . ئابدۇرې-
شىتخانمۇ قېدىرخانغا « ھە ، قېنى بولۇڭ » دېگەن مەنىدە قاراپ قـ
ىرلاپ قويدى . قېدىرخان ئۇدنى سازلاپ چېلىپ ، لەرزان ئاۋازى بىلەن
مەشرەپ ناخشىلىرىنى ئېيتىشقا باشلىدى . . .

ئامـانىنسا ساتارنىڭ مۇڭلۇق ساداسىغا تەڭكەش قىلغان ياڭراق
ناخشىسى بىلەن « راك » مۇقامىنىڭ چۈشۈرگىسىنى تاماملىدى .

ـــ بارىكاللا قىزىم . ماھمۇد ئاكا بۇ جاڭگالدا ئوتۇن توشۇپلا
قـالماي يەنە بىر مۇسقا ئۇستازىنى يېتىشتۇرۈپتۇ ، بۇنىڭدىن ناھايىتى
خۇشال بولدۇم . خۇدا مۇرادىڭىزغا يەتكۈزسۇن ، ـــ دېدى قېدىرخان
ئامانىنساغا رەھمەت ئېيتىپ .

ـــ قۇللۇق ، ـــ ئامانىنسا نازاكەت بىلەن ئىككى قولىنى كۆكسىگە
ئېـلىپ تەۋەززۇ قىلدى ، ـــ پېقىر تېخى مېھرىبان ئاتامنىڭ جان كۆيدۈ-
رۈپ پـەرۋىش قىلغىنىغا لايىق ئۆگىنەلمىدىم . بۇ ئاخشام ھەربىرلىرىنى
بىزار قىلىپ قويدۇممىكىن ، دەپ ئەندىشە قىلىپ قالدىم ، ئەپۇ قىلىشقايلا .

قـىزىنىڭ كەمتەرلىك بىلەن ئېيتقان سۆزلىرى ئابدۇرېشىتخانىنىڭ
يـۇرىـكـىگە تۇتاشقان ئوتنى ئۇلغايتىۋەتتى . ئۇ « گۈزەللىك بابىدىلا ئە-
مـەس ، پاساھەت بابىدىمۇ تەڭداشسىز ئىكەن ، نېمىدېگەن شېرىن سۆ-
خـەن ، نېمىدېگەن ئەدەبلىك . ئەجەب مەھلىيا قىلىۋالدىيا . . . » دەپ

ئويلاپ قىزغا تىكىلىپ قاراپ قالغاندا ، رومالنىڭ دالدىسىدا نەزەر تاشلىغان ئاماننىسانىڭ شەھلا كۆزلىرى بىلەن كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالدى . بىر نەچچە سېكۇنتلا داۋام قىلغان بۇ تەلمۈرۈشلەر ئابدۇرېشىتخاننى ئاشىقى بىقارار قىلىپ قويدى .

شۇنىڭدىن كېيىن ماھمۇد ئاكىنىڭ ئۆتۈنۈشى بىلەن قېدىرخان بىر پەدە تەمبۇر چالدى .

ماھمۇد ئاكا بۇرادىرى چالغان « ۋىسال » مۇقامىغا مەھلىيا بولۇپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا باش سىلىپ ئولتۇرۇپ كەتكەندى ، تاكى ئاخىرلاشقۇچە بېشىنى كۆتۈرمىدى . قېدىرخان تەمبۇرنى تامغا يۆلەپ قويغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ غۇلىچىنى يايغىنىچە ئۇنى قۇچاقلىۋالدى ، ئۇ ھاياجىنىنى باسالماي قالغانىدى .

ـــ بۇ يېڭى مۇقام ئىكەنغۇ دوستۇم ، كامال تېپىپلا . ئاپىرىن ! قايىل بولدۇم ۋە ئاجايىپ بىر مۇھەببەت قىسسىسىنى ئاڭلىغاندەك بولدۇم ، ـــ ھېس تۇيغۇلىرى دولقۇن ياسىغان ماھمۇد ئاكىنىڭ كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى .

ـــ يەنىلا سىلىگە يېتەلمەيمەن دوستۇم . ئاماننىسا قىزدەك نادىرە تالانت ئىگىسىنى يېتىشتۇرۇپ چىقالىغىنىم يوق . ئۇنىڭ مۇسىقىسىنى يەنە بىر پەدە ئاڭلاپ ئاندىن ئۇخلىساق ، ـــ دېدى قېدىرخان ئابدۇرېشىتخانىڭ دېيىلمەي تۇرغان كۆڭۈل سۆزىنى ئېيتىپ .

ـــ قىزىم ، ئۆزۈڭ ئىجاد قىلغان مۇسىقىدىن بىر پەدە چېلىپ بەرگىن ، ئاكىلىرىڭنىڭ ئاڭلىغۇسى بار ئىكەن .

ئاماننىسا ساتارنى قولىغا ئالدى . ئۇ كامالچىنى تارىغا ئاستا سۈركەپ چېلىشقا باشلىدى . بۇ ئۆزى ئىجاد قىلغان « چۈش » دېگەن مۇسىقا ئىدى .

بىر ئاجايىپ سېھىرلىك ئاۋاز يەر ئاستىدىن ئاڭلىنىۋاتقاندەك قىلىپ ، ئابدۇرېشىتخاننى ئۆز ئىلكىگە ئېلىۋالدى . ئالمىنىڭ بەرقۇت ياپراقلىرى شىلدىرلاۋاتقاندەك ، ئىرىققا تولۇپ ئاققان بۇلاق سۈيى شىرقىراۋاتقاندەك ، دېرىزىگە تارتىلغان شايى پەردە ھىلپىرەپ پىچىرلاۋاتقان

دەك تۇيۇلۇپ ، ئۇنى شېرىن ئۇيقۇ باستى ، نېمىدېگەن يېقىملىق سادا بۇ !

ئاماننسا كۆز سېلىپ ، ھەممەيلەننىڭ ئولتۇرغىنىچە مۇگدەپ قالغىنىنى كۆرۈپ ، پىسسىڭكىدا كۈلدى ـ دە ، ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئاتىسى مەشغۇلات قىلىدىغان ئۆيگە كىرىپ ، ئۇچ كىشىلىك ئورۇن سالدى . چىقىپ ئاتىسىنىڭ يۈزىنى سىلىۋىدى ، ئۇ ئۇنىدەرەپ كۆزىنى ئاچتى .

ـــ دادا ، مېھمانلار ئۇخلاپ قالدى . ئەمدى ئۇلارغا سەن قارىغىن ، ـــ دېدى ئاماننسا پىچىرلاپ .

ئاماننسا ئەتىسى مېھمانلار ئويغانغىچە ئورنىدىن تۇرۇپ تاھارەت ئالدى ـ دە ، بامدات نامىزىغىچە سەۋزە ، گۆشنى قورۇپ بولدى ، نامازنى ئوقۇپ بولۇپ ، گۈرۈچنى سالدى ، ئۇ پۇلۇغا چامغۇر بىلەن بەھەمۇ باستى . ئاش ناھايىتى ئوخشىغانىدى . مېھمانلار ئاماننسانىڭ كىچىككىنە تۇرۇپ ، پۇلۇغا ئۇستىلىقىنى ماختاپ ، پۇلۇنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى . دۇئادىن كېيىن ، مېھماندۇست ماھمۇد ئاكىغمۇ ، ئۆي ئىشىغا پىششىق ، سازغا ماھىر شائىر ئاماننساغمۇ كۆپ رەھمەت ئېيتتى . ئاماننسا ئۇلارنىڭ رەھمەتلىرىنى ئاشخانا ئۆيدە تۇرۇپ ئاڭلىدى .

ماھمۇد ئاكا ، مېھمانلارنى ئۇزىتىپ كىرىپ ، قىزىنى چاقىردى .

ـــ مېھمانلار كەتتىمۇ دادا ؟ ـ دەپ سورىدى ئاماننسا ئايۇانغا كىرىپ .

ـــ كەتتى قىزىم . يەنە كېلىدىغان ئوخشايدۇ ، پات ئارىدا يەنە كېلىمىز ، دېيىشتى . بۇ يەردە بىر مۇنچە نەرسىلەرنى قويۇپ كەتتى ، ـــ دېدى ماھمۇد ئاكا بىر بوپىنى كۆرسىتىپ .

ئاماننسا بوپىنى ئاچتى . بىر توپ كىمخاپ ، بىر توپ سەمەرقەند بەقەسمى ، ئىككى توپ گۈللۈك يىپەك رەخت ، ئىككى توپ قارا يوللۇق ھاۋارەڭ ئەتلەس ئۇستى ـ ئۇستىگە دەستىلەنگەنىدى . بۇ ئادەتتىكى رەختلەر بولماستىن سۇپىتى يۇقىرى ، ئېسىل ماللار ئىدى . قىز دادىسىغا سوئال نەزىرى بىلەن قارىدى .

ـــ قېدىرخان تىجارەت قىلىپ ئوبدان بېيىغاندەك تۇرىدۇ . بۇ

جاڭگالدا پېقىر قەدىناس دوستىنى ئۇچرىتىپ قالغىنىدىن ، ئېيتىپ تۇ-
گـەتكۈسىز خۇشال بولغان ئوخشايدۇ . بۇ ماللارنى ماڭا ھەدىيە قىلىپ
بـېرىۋەتتى . ئالمايمەن دېسەم زادىلا ئۇنىمىدى . « يەنە كېلىشىمنى خالـ-
سىڭىز قوبۇل قىلىڭ ، بۇلار مەن ئۈچۈن ھېچنېمە ئەمەس . قوبۇل قىلىڭ
بۇرادىرىم » دەپ تۇرۇۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئېلىشقا مەجبۇر بولدۇم قـ-
ىزىم .

ـــ قىممەت باھالىق رەختلەر ئىكەن دادا ، ئەجەب بىكاردىن بېرىـ-
ۋېتىپتۇ . ئويلمايلا قوبۇل قىلىپسەن ، ـــ دېدى ئويچان ھالدا ئاماننسا .

5

ماھمۇد ئاكىمۇ ، ئامانىنسامۇ مېھمانلارنىڭ « پات ئارىدا يەنە كېـ-
لىمىز » دېگەن سۆزىنى تەكەللۇپ سۆزى دەپ ئويلاشقانىدى . دېگەندەك
ئارىدىن ئۇچ كۈن ئۆتكەندە قېدىرخان بىر توپ مېھمان باشلاپ كەلدى .
كەلگەنلەر ئادەتتىكى كىشىلەر بولماستىن ، ۋەزىر ، ئەمىرلەر كىيىدىغان
كۆمۈش ئوتۇغات قادالغان سەللە ئورىغان ، كىمخاپ تون كىيگەن سالا-
پەتلىك ئوردا ئەمەلدارلىرى ئىدى . ماھمۇد ئاكا ئىشىك ئالدىدا ئۇلارنى
كۆرۈپ مەڭدەپ قالدى ، ئۇچ كۈن ئىلگىرى سودىگەر قىياپىتىدە كەلگەن
قېدىرخانمۇ ئىسسل كىيىنگەنىدى . ماھمۇد ئاكا ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ
تېخىمۇ ئەجەبلەندى . ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ داستىخان سالدى . قېدىر-
خانغا ئەندىشلىك نەزىرى بىلەن قاراپ قويدىيۇ ، گەپ قىلالماي قالدى .

ـــ بۇرادىرىم ، مەن ئۆزۈمنى قايتىدىن تونۇشتۇراي ، ـــ دېدى
قېدىرخان ماھمۇد ئاكىنىڭ ئەندىشىنى سېزىپ ، ـــ پېقىر سەئىدىيە خانـ-
لىق ئوردىسىنىڭ دىۋانبېگى بولىمەن . بۇ يېنىمدىكى خانلىقنىڭ ئەمىر
لەشكىرى ئەكرەم بولىدۇ ، ـــ ئۇ ماھمۇد ئاكىنىڭ يەنىلا زۇۋان سۇرمەي
تۇرغانلىقىغا قاراپ ، ۋەھىمىدە قالغانلىقىنى بىلىپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا
دېدى ، ـــ دوستۇم ، ئۆتكەندە كەلگەندە تىجارەتچىمەن دېگەنىدى ، بۇ

قىبتىم كېلىپ دۇانىبېگىمەن ، دەۋاتىدۇ ، زادى بۇ قانداق ئادەم ، مۇددە-ئاسى نېمە ؟ دەپ ئەجەبلىنىپ قالدىلىغۇ ، دەيمەن . ئۆتكەندە ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا ھەمراھ بولۇپ ، دېھقان ، تىجارەتچى سىياقىغا كىرىپ ، خەلقنىڭ ھال - دەردىگە يېتىش ئۈچۈن يۇرت ئارىلاپ ماڭغانىدۇق ، كۆتمىگەندە سىلىنىڭ ئۆيلىرىگە كېلىپ قالدۇق .

ـــ ئاراڭلاردا سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان بارمىدى ؟ ـــ ھەيرەتتە قالغان ماھمۇد ئاكا ھاياجانلىنىپ كېتىپ سورىدى .

ـــ بار ئىدى بۇرادىرىم . « نەفسە كىم ؟ » دەپ سورىغان ئاشۇ قارىقاش ، قارا بۇرۇت سالاپەتلىك يىگىت ـــ ئابدۇلرەشىدخان ئىدى . دىدارلىرىنى كۆرۈپ خۇشاللىقىمدىن بېشىم ئاسمانغا يەتكەن بولسىمۇ ، ھەمراھلىرىمنىڭ ئەسلى زاتىنى ئاشكارىلىشىمغا بولمايتتى . كېچىنى زەۋق - شەۋق بىلەن مۇسقا ئاڭلاپ ، مۇسقا چېلىپ ئۆتكۈزدۇق . ئۇنۇتۇلغۇسىز ئاجايىپ خىسلەتلىك كېچە بولدى ! ـــ قېدىرخان سۆزىدىن توختاپ ، تېخىچە پەگادا قول باغلاپ تۇرغان ماھمۇد ئاكىنىڭ پىشىنى تارتىپ يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ ئاكا ، جانابىي ئاللا سۇلتانىمىز ئابدۇلرەشىدخانىنى ئاشۇ كېچە ساھىبجامال قىزلىرىغا شەيدا قىلىپ قويۇپتۇ . بىز بارگاھقا قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاھ چېكىپ ئۈد چالغىنىنى كۆرۈپ سورىسام ،« ماڭا ئىشق بالاسى يېپىشتى ئاكا » دەپ ، ئاماننسا خېنىمغا مېھرى چۈشۈپ قالغىنىنى ئېيتتى ۋە ئەلچى بولۇپ كېلىپ سىلىدىن ماقۇللۇق ئېلىپ بېرىشىمنى ئۆتۈندى .

ماھمۇد ئاكا يۇمۇۋالغان كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى . ئاڭلىغانلىرىم راستىمۇ ، يالغانمۇ ، دېگەن مەنادا مۆلدۈرلەپ قارىدى :

ـــ پېقىر ئوتۇنچىنى مازاق قىلىۋاتمايدىغانلا دۇان ئەمىر ؟

ـــ زىنھار .

ـــ كېتىدىغان چېغىڭلاردا ئېسىل رەختلەرنى ھەدىيە قىلىشىڭلارمۇ ، مۇددىئاسىز ئەمەسكەن - دە ؟

ـــ سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ ئەمرى بىلەن ئۇ رەختلەرنى سىلىگە قالدۇرغانىدىم . بۇنىڭدا غەيرى مۇددىئا يوق ، ئەمما بۇ نۆۋەت ئېلىپ

كەلگەن قوي ۋە نەرسە ـ كېرەكلەر مۇددىئاسىز ئەمەس ، ئەلۋەتتە .

ماھمۇد ئاكا ساقلىنى سىپاپ جىمغىنا ئولتۇرۇپ كەتتى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى بىزنى يولغا سالىدىغان چاغدا « ئاتا بىلەن قىز رازى بولمىسا ، ھەرگىز زورلىماڭلار » ، دەپ تاپىلىغانىدى . بۇرادەرىم ، ئەگەر قىزلىرىنىڭ لايىقى بولسا ۋە ياكى سۇلتانغا ياتلىق قىلىشنى ماقۇل كۆرمىسىلە خەۋپسىرىمەي ئوچۇقىنى ئېيتسىلا . سىلىگە ھەرگىز ئۇۋال قىلىنمايدۇ . پىقىر پەقەت سىلىنىڭ بۇ ھەقتىكى مۇددىئالىرىنى بىلمىش ئۈچۈنلا كەلدىم ، ـــ دېدى قىدىرخان .

ـــ خۇدا ! پادىشاھلارنىڭ كۆزىدىن نىرى تۇراي ، دەپ بۇ جاڭگالغا كىلىۋالغانىدىم ، بۇ خىلۋەتتىمۇ سۇلتانىنىڭ كۆزىگە چۇشۇپ قالغىنىم رەھمىتىڭدىنمۇ يا قەھرىڭدىنمۇ ؟ ھەر نە قىلساڭ ئۆزۈڭ قىلسەن ، مەن ئالدىڭدا ئاجىز ، رەھىم قىلىشىڭنى تىلەيمەن ، نارەسىدە قىزىمنى ئۆزۈڭگە تاپشۇردۇم ، ـــ دەپ يىغلاپ كەتتى ماھمۇد ئاكا .

ـــ بولدى ، سەۋر قىلسىلا بۇرادىرىم . رازىلىق بەرگىلىرى بولمىسا بىز كېتىلى ، ـــ ئورنىدىن تۇردى قىدىرخان ، ـــ قىزلىرى بىلەن ئويلىشىپ جاۋاب بەرسىلە ئوبدان بولاتتى . قارىغاندا زادى رازىلىق بەرگىلىرى يوق ئوخشايدۇ ، ئەمدى مەن قايتاي ، لېكىن بۇنىڭلىق بىلەن دوستلۇقىمىز ھەرگىز ئۈزۈلۈپ قالمايدۇ ، كېلىپ تۇرىمەن .

ماھمۇد ئاكا قىدىرخاننىڭ ئالدىنى توستى .

ـــ نىيەتلىرىنىڭ ياخشى ، خالىسلىقى پىقىرغا بەش قولدەك ئايان بولدى ، ئەمما مەن بىر غېرىب ئوتۇنچى . شۇنداق تۇرۇقلۇق سۇلتانىنىڭ ئەلچىسى بولۇپ قىزىمنى دەپ كېلىشلىرى ماڭا نېمە ئۈچۈن تاسادىپى تۇيۇلمىسۇن ؟ بولۇپتۇ ، توختىسلا ، نېمە بولسىمۇ قىزىمنىڭ سەمىگە سېلىپ باقاي . ئاندىن جاۋابىنى بېرەي ، سىلەر بىردەم ئولتۇرۇپ تۇرۇڭلار .

قىدىرخان ئىچىدە خۇرسەن بولۇپ ئولتۇردى .

ماھمۇد ئاكا ئىشكنى ئېچىپ ئايۇاندىن چىقىشىغا ئامانىسا قۇم چۆگۈننى پىشايۇاندا قويۇپ ، ئىتتىك ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى .

ماهمۇد ئاكا يېڭى دەملەنگەن چۆگۈندىكى چاينى مېهمانلارغا ئەكىرىپ بېرىپ هويلىغا چىقتى . كۈن تىكلەشكەنىدى . ئۇجمىگە باغلاقلىق ئىت قۇيرۇق شىپاڭشتىپ غىڭشىدى . ئۇ قاراپ قويۇپ ئاشخانىغا كىردى ۋە كۆك چۆچۈرىسى تۈگۈۋاتقان قىزىدىن سورىدى :

ـــ قىزىم ، بۇ مېهمانلارنىڭ كىملىكىنى بىلگەنسەن ؟

ئاماننسا بېشىنى كۆتۈرۈپ چىرايى غەمكىنلىشىپ قالغان ئاتىسىغا ئەندىشلىك نەزىرىنى تىكتى .

ـــ بىلدىم دادا . سەن چىقمىغاندىن كېيىن چاينى ئەكىرىپ بېرەي ، دەپ ئىشىك تۈۋىگە كېلىشىمگە قېدىرخان ئاكامنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ قالدىم .

ـــ سەن بۇنىڭغا نېمە دەيسەن قىزىم ؟

ئاماننسا قىزىرىپ كېتىپ يەرگە قارىۋالدى .

ـــ سەن ئەقىللىق ، بىر ئىشنىڭ تەھتىگە يېتەلەيسەن . قىز بالا چوڭ بولسا ياتلىق قىلىش ئاتا ـ ئانىنىڭ مەجبۇرىيىتى ، بۇ ئادا قىلىش زۆرۈر بولغان پەرز ، سەن چوڭ بولدۇڭ ، ئەمدى پەرزنى ئادا قىلمىسام بولمايدۇ . ئابدۇرېشىتخانغا قانداقمۇ ياق دېيەلەيمەن ؟ ئۇ ئادىل ، دىيانەتلىك پادىشاھ ، ئەمما بىز غېرىب سەرگەردان ، بۇنى چۈشىنىسەن ، سېنىڭ جاۋابىڭ مېنىڭ قارارىم . ئوبدان ئويلىنىپ جاۋاب بەرگىن قىزىم .

ماهمۇد ئاكا يەرگە قارىغىنىچە توغاچتەك قىزىرىپ تۇرغان قىزىدىن جاۋاب كۈتۈپ ، ئاشخانىنىڭ گۈللۈك كىگىز سېلىنغان سۇپىسىغا ئولتۇردى . ئاماننسا ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن بېشىنى سەلگىنە كۆتۈرۈپ پىچىرلىدى :

ـــ سەن نېمە دېسەڭ مەن شۇنىڭغا رازى دادا .

« ياق ، ياتلىق بولغۇم يوق . سېنىڭدىن ئايرىلىشنى خالىمايمەن دادا » دەپ ، كەلگەن ئەلچىلەرنى بۇ ۋاقتا قەدەر ياندۇرۇۋەتكەن قىزىنىڭ بۇ قېتىم « سەن نېمە دېسەڭ مەن شۇنىڭغا رازى » دېيىشى رازىلىق بەرگەنلىكىنى بىلدۈرەتتى . ماهمۇد ئاكا قىزىنىڭ بېشىنى سىلىدى .

ـــ قىزىم ، ئەلچىلەر ئوندەك قوي ، يەنە بىرمۇنچە نەرسىلەرنى

ئېلىپ كەپتۇ . ئالمىسام رازىلىق بەرمىگەن بولىمەن ، ئالسام كۆڭلۈم غەش بولۇپ قالىدۇ . تەڭ قىسلىقتا قالدىم . مېنىڭمۇ سەندىن پەقەت ئايرىلغىم يوق .

ـــ جېنىم دادام . . . ـــ ئامانىنسانىڭ تەلمۈرگەن كۆزلىرىدە ياش لىغىلدىدى .

ـــ مېھمانلارغا رازىلىق بېرەيمۇ قىزىم ؟ ـــ يەنە بىر قېتىم سورىدى ماھمۇد ئاكا .

ئامانىنسا تېخىمۇ قىزىرىپ يەرگە قارىۋالدى .

ماھمۇد ئاكا بىر قارارغا كەلدى ـ دە ، جاۋاب بېرىپ مېھمانلارنىڭ كۆڭلىنى ئارامغا چۈشۈرمەكچى بولۇپ ئاشخانىدىن چىقىپ كەتتى .

ئون ئۇچىنچى باب

بۇ ــ تەقدىر

1

ئۇۋدىن يانغان ئابدۇرېشىتخان ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ ، نامازدىگەر ۋاقىتىدا يەركەنگە يېتىپ كەلدى . گۈلئېھرام ئوردىسىنىڭ چاھار بېغىدا چېچەكلەر ئېچىلىپ كەتكەنىدى . سۆگەتلەر بوستان چاچلىرىنى ھىلپىرىتىپ ئۇسسۇل ئويناشۋاتاتتى . ئۇنىڭ كۆزىگە پايتەختتىلا ئەمەس ، پۈتۈن جاھان گۈزەللىشىپ كەتكەندەك كۆرۈندى ، ئۆزىمۇ ناھايىتى روھلۇق بولۇپ ، كۈندەك ئېچىلغان چېھرىسىدە قەلئە ئالغان غالىب پادىشاھىنىڭ تەبەسسۇمى بار ئىدى . ئۇ بۇ نۆۋەت جەڭ بىلەن قەلئە ئالمىسمۇ ، ئۆزىنى مەپتۇن ئەيلىگەن ، ھۆسنىدە ، پاراسەتتە تەڭدىشى يوق ساھىبجامالنىڭ قەلب شەھرىنى ئىگىلىگەنىدى . ماھمۇد ئاكىنىڭ قېدىرخانغا : « سەھرادا ئۆسكەن بۇ ناتىۋان قىزنىم سۇلتان ئالىيلىرىغا يارىغان بولسا ، قېينىاتا بولۇش بەختىگە يەتكەنلىكىم ئۈچۈن ئاللاغا مىڭ شۈكۈرلەر قىلىمەن » دەپ بەرگەن جاۋابى ئۇنى غايەت خۇشال قىلغانىدى . ئانىسى ، قېينانىسى ۋە خانىشلىرىغا ، ۋەزىر ــ ۋۇزرالارغا بۇ مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ ، ئۇلارنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىنلا ، تويغا تۇتۇش قىلىش قارارىغا كېلىپ ، بۇ ھەقتە قېدىرخان بىلەن يولدا كېلىۋېتىپ مەسلىھەتلىشىۋالدى .

ئابدۇرېشىتخان ئاتتىن چۈشۈپ چاھار باغقا قەدەم قويۇپ تۇرۇۋېدى ، كاككۇكنىڭ ئاۋازى كەلدى . كاككۇك باغنىڭ ئوتتۇرىسىدا

ھەيۋەتلىك قەد كۆتۈرگەن گۈمبەز ـ پەشتاقلىق مەقبەرىنىڭ كۈڭگۈر-لۇق مۇنارىغا قونۇپ سايراۋاتاتتى . ئۇ ئېتىكاپخانىنىڭ ئالدىدا قول قوش-تۇرۇپ سالام بەرگەن شەيخ ۋە مۇلازىملار بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئىستىنجا-خانىدا مۇستەھەپ قىلىپ چىقتى ۋە مەخسۇس ياسالغان سۇپىغا چىقىپ تاھارەت ئالدى . ئېتىكاپخانىدا نامازدىگەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن ، ياغاچ ئويما پەنجىرلىك ئىشىكتىن سۈرلۈك گۈمبەز ئىچىگە كىرىپ ، ئاجايىپ كۆركەم ياسالغان يېشىل كاھىشلىق سەئىدخان قەبرىسى ئالدىدا تىز چۆكۈپ ئولتۇرۇپ ، سۈرە « ياسىن » نى قىرائەت قىلدى . ئابدۇرېشىت-خان بىر يەرگە بېرىپ كەلسە دادىسىنىڭ مەقبەرىسىنى يوقلىماي تۇرۇپ قەسىرگە كىرمەيتتى . بۇ ئۇنىڭغا ئادەت بولۇپ كەتكەنىدى . ئابدۇرې-شىتخان دۇئادىن كېيىن ، مەقبەرىدىن چىقىپ ساپ ھاۋا بىلەن تولغان باغنى بىر ئايلاندى . ئاندىن گۈلسىما سۇلتانبېگىم قەسرىگە باردى . پەر-زەنتلىرىنىڭ ھەممىسى شۇ يەردە ئىكەن ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ ، سۆز-لىشىپ ، ماڭلايلىرىغا سۆيۈپ قويۇپ ، ئانىسىنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىردى . گۈلسىما سۇلتانبېگىم ئوغلىنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى . ئابدۇرېشىتخان ئانىسىنى قۇچاقلاپ كۆرۈشتى . دىمىدە قىلىپ قويغان ئانار شەربىتىدىن بىر پىيالە ئىچتى . ئانىسىنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سوراپ بىر پەس مۇڭداشتى . شىكار يالدامىسى ، دەپ بىر قاما جۇۋىنى ئانىسىنىڭ ئالدىغا قويۇپ خوشلاشتى .

ئۇ يەردىن چىقىپ چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە باردى . ئېرە-نىڭ كەلگىنىنى ئاللىبۇرۇن بىلگەن خانىش نازاكەت ، سۇلكەت بىلەن ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى ۋە ئانىسىنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى . چاچ-لىرى ئۇچتەك ئاقارغان سۇلتان نىگار خېنىم قويماقچى بولۇۋېدى ، ئۇ-نىڭغىچە ئابدۇرېشىتخان كېلىپ ، قېشىدا يۈكۈندى . تىنچ ـ ئامانلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخان قىينانسى ئالدىغا بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن جۇۋىنى قويدى . دۇئا قىلىپ قويۇشنى سوراپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ خاس ھۇجرىسىغا چىقتى . ئىپارنىڭ خۇشبۇيى گۈپپىدە بۇرنىغا ئۇرۇلدى .

ـــ ئوۋدىن كۆڭۈللىرى كۆتۈرۈلۈپ يانغاندەك تۇرىلىغۇ شاھىم ، بۇلبۇلگويا ئۇچراپ قالدىمۇ يا ؟ ـــ چاقچاق قىلدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم قارا قاشلىرىنى ئويناتىپ . ئۇ ناھايىتى قېتىرقىنىپ ياسانغاندەك قىلاتتى ، بوي ـ بەستىدىن يېشىل كۆكلەم جىلۋىلىنىپ تۇراتتى ، بىر جامغا مايزاپ قۇيۇپ ئىرىغا تۇتتى .

ـــ شۇنداق مەلىكەم ، بۇ قېتىمقى شىكار ھەم ئولجىلىق ، ھەم خاسىيەتلىك بولدى . خۇدايىم ماڭا شىكاردا راستىنلا بۇلبۇلگويانى ـ پاساھەتتە تەڭداشسىز مۇغەننى ، شائىرە دىلرابانى ئۇچراشتۇردى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان جامنى قولىغا ئېلىپ ئۇ شاراب ئىچمىگەن بىلەن بەزىدە مايزاپ ئىچىپ قويىاتتى .

ـــ نېمە دېدىلە شاھىم ، راست ئېيتىۋاتاملا ؟ ـــ چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ چىرايى ئۆڭدى .

ـــ راست مەلىكەم . . .

ـــ مانە ، ئۇ شۇنچە كىم ئىكەن ، قايسى سۇلتانىنىڭ قىزى ئىكەن ؟

ـــ ئۇ بىر ئاددىي قىز . ئاتىسى سۇلتان ، بەگمۇ ئەمەس ، ئوتۇنچى . لېكىن ، شاھ قىزلىرىدا يوق ئىستىدات ئۇنىڭدا بار ئىكەن ، ئاشىق بولۇپ قالدىم .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم چاچراپ ئورنىدىن تۇردى .

ـــ مېنى بۇنچە مازاق قىلمىسلا سۇلتان ، بايىاتىن چۆكۈرۈپ مەسخىرە قىلغانلىرىمۇ يېتەر ، ـــ ئۇ يىغلاپ چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋېدى ، ئابدۇرېشىتخان :

ـــ تۇختاڭ مەلىكەم ، تېخى گەپ تۈگىمىدى ، ـــ دەپ توستى .

ـــ سۇلتانىم ، زادى نېمە دېمەكچى بولىلا ؟ گەپلىرىنى ئوچۇق قىلسىلا ، ـــ چۈچۈك سۇلتانبېگىم كەينىگە ياندى .

ـــ ئولتۇرۇڭ .

ئۇ ئولتۇردى ، ئابدۇرېشىتخان قوشۇمسىنى تۇرۇپ دېدى :

ـــ دېگەنلىرىم راست مەلىكە ، مەن ئاشۇ مۇغەننى شائىرە قىزغا

ئۆيلىنىش قارارىغا كەلدىم ، رازىلىق بېرىشىڭىز كېرەك .

ـــ پادىشاھ ياكى سۇلتاننىڭ قىزى بولسىغۇ مەيلى دەيتتىم ، بىر لولىنىڭ ① قىزى ئىكەن ، بۇنىڭغا قانداقمۇ رازىلىق بېرەلەيمەن ؟ ئىككى خانىش ، بىر قانچە چۆرە خاتۇن ئالىيلىرىغا ئازلىق قىلىۋاتامدۇ ؟

ـــ مەن پادىشاھ ، بىلىپ قويۇڭكى ، پادىشاھ ، سۇلتانلارغا خاتۇن ، چۆرىلەر كۆپلۈك قىلمايدۇ . مېنىڭ خانىش ، چۆرىلىرىم ناھايىتى ئاز ، رازىلىق بەرسىڭىز ئالدىمدىكى ئىناۋىتىڭىز ، ھۆرمىتىڭىز تېخىمۇ ئاشىدۇ ، ئەگەر رازىلىق بەرمىسىڭىز مېنى رەنجىتىپ قويىسىز .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم يەرگە قاراپ ئۇندىمەي ئولتۇرۇپ قالدى . بۇ كېچە ئۇنىڭ ھۇجرىسىدا قونىاقچى بولغان ئابدۇرېشىتخان بۇ قارارىنى ئۆزگەرتىپ ، ئەلتىر جۇۋىنى چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ ئېتىكىگە تاشلاپ قويۇپ ، نۇرنىسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە چىقتى . ئۆيدىن قوۋۇزنىڭ مۇڭلۇق ساداسى ئاڭلاندى . كېنىزەكلەر خەۋەر قىلغان بولسا كېرەك ، بۇ غۇنچە بوي خانىش گۈللۈك پەردە تارتىلغان ئىشىك ئالدىدا ئابدۇرېشىتخاننى خۇشال كۈتۈۋالدى ۋە ئېگىلىپ تۇرۇپ ئۆيگە باشلىدى .

ئابدۇرېشىتخان ئۆيگە كىرىپ ، قات ـ قات سېلىنغان مەخمەل كۆرپىدە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇشىغا :

ـــ ئالىيلىرىنىڭ كېلىشىنى بىلگەنىدىم ، ئامراق ئاشلىرى كۆڭچۆرىسىنى ئەتتۇرگەنىدىم ، زوقلىرى بارمىكىن ؟ ـــ دەپ سورىدى نۇرنىسا سۇلتانبېگىم .

ـــ زوقۇم بولمامدىغان ، نەچچە كۈندىن بېرى دالىدا گۆشلا يەپ ، ئۆي تامىقى سېغىنىپ قالدىم خانىش ، كۆڭچۆرىسى يىلدا بىر نەچچە قېتىم نېسىپ بولىدىغان شېپا تاماق ، قېنى ئېلىپ كېلىڭ .

نۇرنىسا سۇلتانبېگىم تاشقىرىغا چىقىپ كېنىزەكلەرگە چۆچۇرىنى پىشۇرۇپ ئېلىپ كىرىشىنى بۇيرۇپ ، زەر چۇچىلىق داستىخاننى ئابدۇرېشىتخانىڭ ئالدىغا سېلىپ ، كۈمۈش جامدا ئانار شەربىتى ئېلىپ كېلىپ تۇتتى . ئاچچىق ـ چۇچۇك شەربەت سۇلتانىڭ تېنىنى ھۇزۇرلاندۇردى .

---

① لولى ـ سازەندە دېگەن مەنىدىكى سۆز .

ئۇنىڭ ئىچىنى ئىسسىق باغلاپ كەتكەنىدى .

كېنىزەكلەر ئالتۇن سۈيىدە ھەل بېرىلگەن تەخسىگە ئېلىنغان چۆچۈرىنى گۈللۈك پەتنۇسقا قويۇپ ئېلىپ كىردى ، نۇرنىسا سۇلتانبېگىم تەخسىنى ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئالدىغا قويۇپ :

ـــ مەرھەمەت قىلسىلا ئالىيلىرى ، بۇ تەخسىدىكى چۆچۈرىنى ئۆزۈم تۈگىكەن ، ـــ دېدى .

ئابدۇرېشىتخان چۆچۈرىنى ئىشتەي بىلەن يەپ ئولتۇرۇپ ، مەھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىدە يېگەن چۆچۈرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈردى . ئۇ ئۆيدىكى چۆچۈرىنىڭ ھەممىسىنى بىرخىل ، گۈل پورىكىدەك چىرايلىق تۇغۇلگەنىدى ، تەمىمۇ ئۆزگىچە تاتلىق ئىدى ... ئۇ چۆچۈرە يەپ ئولتۇرۇپ ، بۇ قېتىمقى شىكاردىكى ئىشلارنى ، ماھمۇد ئاكا ۋە ئۇنىڭ قىزى ھەققىدە نۇرنىسا سۇلتانبېگىمگە سۆزلەپ بەردى ۋە ئامانىنساغا ئۆيلىنىش قارارىنى ئوچۇقلا ئېيتىپ سورىدى :

ـــ مەن ئۇ قىزغا شەيدا بولۇپ قالدىم ، ئەمرىمگە ئالايمىكىن ، دەيمەن . سىز بۇنىڭغا رازى بولامسىز ؟

خانىش بۇ سۆزنى ئاڭلاپ چۈچۈك سۇلتانبېگىمدەك ئاچچىقلىنىپ كەتمىدى . لېكىن ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ :

ـــ نېمىشقا رازى بولماي ، بۇ ئالىيلىرىنىڭ ئىختىيارىدىكى ئىش . ھېلىمۇ سىلى ئىككىلا خانىش بىلەن قانائەت تېپىپ كەلدىلە ، ئون خاتۇن ئالسىلىمۇ ، مەن نېمە دېيەلەيتتىم ؟ ـــ دېدى . ئەمما ، شۇ ھامان قارا كۆزلىرىدىن مۇنچاق ـ مۇنچاق ياشلار تۆكۈلدى ، ـــ لېكىن مەن رازى ، بىز ئاياللار ئەرلىرىمىزنىڭ رايىغا باقمىساق بەختلىك بولالمايمىز .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ قولىدىن تارتىپ يېنىدا ئولتۇرغۇزدى .

ـــ خانىش ، توغرا دېدىڭىز ، سىزنىڭ بولغۇسى خاتۇنۇم بىلەن ئوبدان ئۆتۈشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان سەممىي مېھرىبانلىق بىلەن خانىشنىڭ قوللىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ .

2

ئابدۇرېشتخان ئەتىسى گۈلبېھرام ئوردىسىدىكى ۋەزىر ، ئەمىر ، بەگ ، سىپاھلارغا شكار زىياپىتى بەردى . قېدىرخان بۇ زىياپەت مەزگىلىدە گۈلسىما سۇلتانبېگىم قەسرىگە بېرىپ ، پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ ، ئابدۇرېشتخاننىڭ ئۆيلىنىش ئارزۇسىنى يەتكۈزدى .

ــ ئوغلۇم ئاتىسىغا قارىغاندا قانائەتلىك چىقتى . ئىككى خاتۇن بىلەن ئۆتۈۋاتىدۇ ، قانچە ــ قانچە خان ، پادىشاھلارنىڭ ئۇستىدىكى سۇلتان تۇرۇقلۇق ئىككى خاتۇن بىلەن ئۆتۈشى ئادەمنى ئەجەبلەندۈرىدۇ ، مەن قۇتلۇقلايمەن ئەمىر دىۋان . ئۇ قايسى خانىنىڭ قىزى ئىكەن ؟ ساۋادى بارمىكەن ؟ ــ دەپ سورىدى .

قېدىرخان بۇ سۇئالنى سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ئالدىغا كىرگەندىمۇ ئاڭلىدى . بىراق ، ئىككى ئانىنىڭ قېدىرخانىنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ بولۇپ ، ئېيتقان سۆزلىرى ئوخشاشمىدى . گۈلسىما سۇلتانبېگىم :

ــ ئوتۇنچىنىڭ قىزى بولسىمۇ پاساھەتلىك شائىرە قىز ئىكەن . ئوغلۇمغا يارىغانلا بولسا ، بالا قىلىۋېلىشقا رازىمەن ، ــ دەپ ماقۇللۇق بىلدۈردى . ئۇ ئۆزىنىڭ بىر دېھقان قىزى ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇمىغانىدى .

ــ شۇنچە كاتتا سۇلتان تۇرۇپ ، ئوتۇنچىنىڭ قىزىنى ئالسا ، ئەل ـ يۇرت نېمە دەر ؟ قول ئاستىدىكى پادىشاھ ، خانلار نېمە دەر ؟ يۈزى تۆكۈلمەسمۇ ؟ ئىززەت ــ ھۆرمىتى تۆۋەنلىمەسمۇ ؟ ئۇ چاغدا باشقا ئەللەرنىڭ شاھ ، سۇلتانلىرى سۇلتانىنى كۆزگە ئىلارمۇ ؟ ۋاي ئىسست قىزىم ، ئۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن قانداقمۇ بىر داستىخاندا ئولتۇرار ؟ ياق ، مەن رازىلىق بەرمەيمەن ، بۇ نىيىتىڭدىن يانسۇن ، ــ دەپ پەرياد چېكىپ تۇرۇۋالدى سۇلتان نىگار خېنىم .

قېدىرخان ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي سۆزلەۋەردى :

ــ بۇزرۇكئارخان ئانا ، ھەممە راۋا كۆرمىسمۇ ، ئاللا راۋا كۆ-

رىدۇ . ئاشۇ قارا جاڭگالدا ئابدۇلرەشىدخانغا ئاشۇ دىلرابانى ئاللا ئۈچراشتۇردى . بۇ ـ تەقدىر ، ـــ قېدىرخان پەردىنىڭ ئارقىسىدا قول باغلاپ تۇرۇپ ، سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ ئولتۇرۇۋېلىشىنى كۈتۈپ سۆز-زىنى توختىتىپ قويدى . ئۇ سۇلتان نىگار خېنىم ئولتۇرۇپ پەي ياستۇققا يۆلەنگەندىن كېيىن يەنە گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ رازىلىق بېرىشلىرى كېرەك ، رازىلىق بەرمىسلە توي بولماي قالارمۇ ؟ ئاللا خالىغان ئىش ، بارچە مەۋجۇدات قارشىلىق كۆرسەتسىمۇ ، ۋۇجۇدقا چىقىۋېرىدۇ ، ئاللا خالىمىغان ئىش هەممە قوللىسىمۇ ئەسلا ئەمەلگە ئاشمايدۇ . بۇزرۇكۇار ئانا ، سىلى بۇرۇنراق رازىلىق بەرسىلە ، مەلىكە ئالىلىرىنىڭ هۆرمەت ـ ئىززىتىنى دەپ بولسىمۇ رازىلىق بەرسىلە .

ياغاق قوللىرىنى ئالدىغا سوزۇپ ، نېمىنىدۇر دېمەكچى بولغان سۇلتان نىگار خېنىم زورۇققىنىدىن تېنىقى ئىچىگە چۈشمەي كۆزلىرىنى ئالايتىپ يېتىپ قالدى .

ـــ ۋاي ئانا ، نېمە بولدىلا ؟ ـــ دېدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم قورقۇپ كېتىپ ، ـــ ئەمدى مەن قانداق قىلارمەن ؟ تېۋىپنى چاقـ-رىڭلار .

قېدىرخان ئىنتىك چىقىپ ئوردا تېۋىپنى چاقىرىپ كىردى . ئۇ سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كۆزۈپ دورا بېرىۋىدى ، ئۇ-چىپ ئاستا ـ ئاستا تىنىقى ئەسلىگە كەلدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ كۆڭلىمۇ ئارامىغا چۈشتى . ئۇ خالىمىسىمۇ ، سۇلتاننىڭ سوغۇق مۇئامـ-لىسىگە ئۇچراپ ، چەتكە قېقىلىپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ :

ـــ رازىلىق بەرسىلە ئانا . سۇلتان رەنجىپ قالمىسۇن ، يەنىلا مەن مەلىكە بولۇش سۈپىتىم بىلەن هەرقاچان بىر لولىنىڭ قىزىدىن ئۈستۈن تۇرىمەن . مېنى ئويلىسىلا ، رازىلىق بەرسىلە جېنىم ئانا ، ـــ دېدى .

سۇلتان نىگار خېنىم ئابدۇرېشىتخاننىڭ كەسكىن ، تەدبىرلىك ئىكەنلىكىنى ئويلاپ ، ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا رازىلىق بەردى :

ـــ ماقۇل ، سۇلتان ئۇ لولىنىڭ قىزىنى نىكاهىغا ئالسۇن . ئەمما ، سۇلتان يۇنۇسخاننىڭ نەۋرىسى بولمىش مەلىكە قىزىنى رەنجىتىپ قويسا

بولمايدۇ . بۇنى ئابدۇلرەشىدخان بالامنىڭ سەمىگە سېلىپ قويغايسىز ئە-
مىر دېۋان .

ـــ ئەلۋەتتە ، سەمىگە سېلىپ قويىمەن .

قېدىرخان ئىككى مۆھتەبەر ئانىنىڭ رازىلىقىنى ئالغاندىن كېيىن ۋەزىر ، ئەمىرلەرگە ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلدۈردى . دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ كۆپىنچىسى ماقۇللۇق بىلدۈرۈشتى . پەقەت ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ئوچۇقلا قارشىلىق قىلدى :

ـــ ئۆيلىنىش ـ سۇلتانىنىڭ ئۆز ئىشى بولسىمۇ ، باشقا ئەل شاھ-
لىرىنىڭ نەزىرىنى تارتىدىغان ، مەملىكەت پۇقرالىرىنىڭ دىققىتىنى قوز-
غايدىغان تەسىر دائىرىسى چوڭ ئىش . سۇلتان ئالىيلىرى ئۆزىنىڭ نە-
سىبىگە ماس كېلىدىغان شاھلارنىڭ قىزىغا ئۆيلەنسە ياكى ئۆز جەمەتى
ئىچىدىكى بىر مەلىكىگە ئۆيلەنسە ھېچ ئىش بولمايتتى . ئەزەلدىن شاھ ،
سۇلتانلار شاھ ، سۇلتانلار بىلەن قىز بېرىپ ، قىز ئېلىشىپ كەلگەن . بۇ
ئادەت ، نىزامنى بۇزۇش ـــ ئۆز ھۆرمىتىنى يەرگە ئۇرغانلىق بولارمە-
كىن ، ئەمىر دېۋان . سۇلتانىنىڭ ئالماقچى بولغىنى تېخى بىر لولىنىڭ
سازەندە قىزى ئىكەن . بۇنىڭغا سۇلتانىنىڭ جەمەتى قوشۇلمايلا قالماس-
تىن ، ئەل ـ جامائەتمۇ قوشۇلمايدۇ .

قېدىرخان كېيىنكى كۈنلەردە ، ئۆزىنىڭ سەمىمىيلىكى ، چارە ـ
تەدبىرلىك ئىكەنلىكى ، ئوچۇق ـ يورۇقلۇقى بىلەن بۇ تەكەببۇر قېينا-
تىسىغا خېلى يېقىنلىشىپ قالغاندى . كۆيئوغلىنىڭ ئوردا ئەمەلدارلىرى
ئىچىدە ئابرۇيىنىڭ كۆتۈرۈلۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقاپ ، ئۇنىڭ ئاز
ئۇچرايدىغان ئىقتىدار ئىگىسى ئىكەنلىكىنى تونۇپ يەتكەن نىزامىدىنبەگ
بىرۇنقىدەك ئۆزىنى ئۇنىڭدىن قاچۇرمايدىغان ، كۆپ ئىشلاردا مەسلىھەت-
لىشىدىغان ، ئۆيىگە پات ـ پات قېچىرىۋالىدىغان ، قىزىنىمۇ ئەتىۋارلاي-
دىغان بولۇپ قالغاندى . ئەمما ، كۆڭلىدىكى غۇم پۈتۈنلەي كۆتۈرۈلۈپ
كەتمىگەندى . شۇڭا ، بۇگۈن يەنە بىر سانجىۋالدى . ئۇنىڭ سۆزى
قاتتىق تەككەن قېدىرخان تاتىرىپ كەتتى . ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ جىددىي
ھالدا دېدى :

ـــ ئاتا ۋەزىر ، ئاللا كېرىم ھەممە ئادەملەرنى پادىشاھ ياكى ۋەزىر قىلىپلا ياراتمىغان . بىرىنى ئالىي تەبىقىگە مەنسۇپ قىلسا ، بىرىنى ئوتـ تـۇرا ، يـاكى تۆۋەن تەبىقىگە مەنسۇپ قىلغان ؛ بىرىنى ئالىم قىلسا ، بـ رىنى زالىم قىلغان ؛ بىرىنى كاسسىپ قىلسا ، بىرىنى سازەندە قىلغان . بۇ ھـبىكەمتىز ئەمەس ، بۇ جانابلىرىغا مەلۇم . ھالبۇكى ، سىلى بۇ تويغا قارشىلىق قىلىۋاتىلا . قىزىنى ، قىزىنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى پەس كۆرۈۋاتىلا . ئاللا نەزىرىدە ھەممە بەندە باراۋەر . « قۇرئان كەرىم » دە ، پادىشاھ پا ـ دىشاھنىڭ قىزىغا ئۆيلەنسۇن ، دېيىلگەن ئەمەس . بۇنى ئويلاپ كۆرسـ لە . يەنە شۇنىمۇ ئەسلىرىدىن چىقارماسلىقلىرى كېرەككى ، سۇلتان جا ـ نابلىرىنى ئۆزىگە يېقىن كۆرىدۇ . چوڭ بىلىدۇ ، دانىشمەن ، خاتا ھۆكۈم قىلمايدۇ ، كۆكسى ـ قارنى كەڭ ، بىلىملىك ئادەم ، دەپ ھۆرمەتلىرىنى قىلىپ كېلىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ ئىشەنچىسىنى يەردە قويسىلا قانداق بولار ؟ سۇلتانىمىزنىڭ بۇ توي ئىشىغا باش بولۇپ تۇرۇپ بېرىشلىرى ئەقىلگە مۇۋاپىقتۇر ۋە ئۆزلىرى ئېرىشكەن مەرتىۋىگە ھەم مۇناسىپتۇر .

بۇ چاغقا قەدەر ھەممىگە مەسلىھەت بېرىپ ، مەسلىھەت ئالماي ، ئۆزىنى ھەممىدىن دانىشمەن ساناپ كەلگەن ۋەزىر نىزامىددىنبەگ كۆيـ ئوغلىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋېلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى . چىرايلىق ياسالغان چار ساقلىنى سىپاپ قويۇپ ، لېۋىنى بىر نەچچە قېـ تىم چىشلىدى . يۈزى قىزىرىپ پوكاندەك ئىسىلدى . قېدىرخانىنىڭ سۆز ـ لىرىنى تەپەككۇر تارازىسى بىلەن قايتا ـ قايتا ئۆلچەپ كۆرۈپ ، ۋەزىر ـ نىڭ ئېغىرلىقىنى ھېس قىلدى . ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن كۆزلىرىنى ئېچىپ :

ـــ ئەمىر دـۇان ، بايا سـلـىنى كۆيـئوغـلۇم دەپ قاراپ ، ئاغزىمغا كەلـگـەنـنـى دەپـتـىـمـەن . بۇ ئىكـكـىـمزنىڭ ئارىـسـىدىلا قالسۇن ، ـــ دېدى ، ـــ ئويلاپ قارىسام ، دېگەنلىرى ناھايىتى ئورۇنلۇق . سۇلتاننىڭ بۇ نىكاھ ئىشىغا سەل قارىسام بولمىغۇدەك ، مەن قوشۇلدۇم . پەرمان ـ بەردار ئىكەنلىكىمنى يەتكۈزۈپ قويسىلا .

نىزامىددىنبەگ ئالىي مەنسىپىدىن ئايرىلىپ قېلىشنى ، سۇلتاننىڭ

نەزىرىدىن چۈشۈپ كېتىشنى ياشىنىپ قالغان چېغىدا زىنھار خالىمايتتى . رازىلىقنى ئاغزىدىلا بېرىپ ، نارازىلىقنى كۆڭۈل قېتىغا يوشۇرغاندى . بـۇنى سەزگەن قېدىرخان ئارتۇقچە گەپ قىلماي خوشلىشىپ ئۇنىڭ ئۆ- يىدىن ئۇزاپ چىقتى .

ئۇ كېتىۋېتىپ كۆل بويىغا قارىدى . كىچىكلىكىدە كېلىپ ساز چالغان ساماۋارخانا شۇ پېتىچە تۇراتتى . سۇپىسىدىكى گىلەم يېڭىلا- غاندەك قىلاتتى . خېرىدارلىرى كۆپ بولمىسمۇ ، بار ئىدى . كەچكى شەپەق جۇلا تاشلىغان كۆل سۇيى يېنىك چايقالماقتا ئىدى . ئۇ ئىختە- يارسىز ئاشۇ مەنزەر ئۆيگە باقتى ، دېرىزىسى ھىم ئېتىكلىك ئىدى .

كۆڭلى گۈزەل ئەسلىمىلەر بىلەن تولغان قېدىرخان كېچىنى بەخت قۇچىقىدا خۇشال ئۆتكۈزدى . ئەتىگەندە ئابدۇرېشىتخان بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئىككى ئانىنىڭ ، ۋەزىر ، ئەمىرلەرنىڭ ئۇنىڭ توي ئىشىغا قـوشۇلغانلىقىنى يەتكۈزدى ۋە ئۇنىڭ ئۆتىنىشى بىلەن توي كۈنىنى بې- كىتكىلى قازانكۆل جاڭگىلىغا يۇرۇپ كەتتى .

3

ھـەمـمە دەم ئالىدىغان جۈمە كۈنى ئىدى . ئەمدىگىنە ئۇيۇقتىن بـاش كـۆتۈرگەن كۈن نۇرى خانىقانىڭ ئېگىز تېمىدا ئالا ـ بۇلا سايە ھاسىل قىلغانىدى . تەرەپ ـ تەرەپتىن توپ ـ توپى بىلەن كېلىشۈاتقان مـۇرىتلار ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن ئاشلىق ، مال ـ چارۋا ، ئۇچار قۇشلارنى داش قازانغا مەسئۇل قۇربان سوپۇمغا تاپشۇرۇپ ، خانىقاغا كىرىپ كېتىشۈاتاتتى . قۇربان سوپۇم يەتتە سالىكى بىلەن كىشىلەر ئې- لىپ كەلگەن جانلىق ـ جانسىز نەرسىلەرنى ئۇدۇللۇق داشقازانغا تاشلايتتى . ئۆيدەك يوغان داش قازان توشاي دېمەيتتى . ئوچاقتا ھار- ۋىلاپ ئوتۇن گۇرۇلدەپ كۆيۈۋاتاتتى .

داش قازان ئېسىلغان ئۆي بىلەن خانىقا ئارىسىدا چوڭ سەينا بار ئىدى . شۇ تاپتا خانىقا ئىچى جىمجىت بولۇپ ، ئادەم يوقتەكلا ئىدى .

ئۆزىنى ئۇنتۇپ ، قەلبىنى ئاللاغا تاپشۇرغان خوجا مۇھەممەت شېرىپ سوپا ـ سالىك ، مۇرىتلىرى بىلەن جىمغىنا ئولتۇرۇپ تەپەككۇر دەريا-سىغا غەرق بولغانىدى . كېچىچە ۋە نامازبامداتتىن كېيىن داۋام قىلىۋاتقان بۇ جىملىق ئاللانى نەچچە مىڭ قېتىم ياد ئېتىشتىن ، ئاللاغا يۈزلىنىشتىن دېرەك بېرەتتى .

خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇردى . « لائىلاھە ئىللەللا ! لائىلاھە ئىللەللا ! » دەپ ئۇنلۇك زىكرى قىلىپ ھۇ تارتىپ ، جەرە سالدى ۋە قوللىرىنى سۇنۇپ بۇ ھېكمەتنى ئوقۇپ :

بۇ ھۆكمىڭلار يارىلىپ پەيدا بولغان جاھاندۇر ،
يارەب ، قۇدرەت كامالىڭ قايغا باقساق ، ئايانىدۇر .
ياھۇ ـ يائاللا ، ساڭا ھەشقاللا ،
بىزنى تۇپراقتىن قىلدىڭسەن پەيدا .
ھۇ ئاللا ھۇ ، ھۇ ئاللا ھۇ .

كېچىدىن بېرى تۇشمۇ تۇشتىن كىرىپ ھەلقىغە قوشۇلغان مۇ-رىتلار بىلەن تۇقسان توققۇز تۇۋرۇكلۇك بۇ كاتتا خانىقا توشۇپ ، لەر-زىگە كېلىشكە باشلىدى . جەرە سېلىپ تارتقان ھۇنىڭ ھەيۋەت ئاۋازى بىر چاقىرىم يەرگە ئاڭلىناتتى . يەتتە يەردىن تۇڭلۇك قويۇلۇپ ، تو-رۇسى ۋاساجۇپ قىلىنغان خانىقا ئېچى چاڭ ـ توزانغا توشۇپ كەتكە-نىدى . زىكرى ، سۆھبەت ئەۋجىگە چىقىپ ، پۈتۈن دۇنيانى ئۇنتۇپ ، ھوشىنى يوقاتقان بىر قانچە سوپۇم يىقىلىپ قالدى ۋە ئۇلار تام تۇۋىگە ياتقۇزۇپ قويۇلدى . بەزىلىرىنىڭ كۆز قاراقلىرى تارتىلىپ ، ئاغزىدىن مازغاپتەك كۆپۈك كەلگەنىدى .

خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ « ئاللا ! » دەپ ھۇ سېلىپ ئايلانغاندا قورسىقىغا چۇشكەن ئۇزۇن ساقىلى ئات يايلىدەك يەلپۇنەتتى . ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ ئۇ دۇنياغا يول ئالغانىدى ... شۇ چاغدا خانىقاغا كىرىپ كەلگەن قۇربان سوپۇم ئۇنىڭغا ياندىشىپ :

ـــ بۇزرۇكۋار ، سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئانىسى كېلىپتۇ . ھەزرەتـ لىرى بىلەن كۆرۈشىمەن ، دەيدۇ ، ـــ دەپ پىچىرلىدى .

خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ قۇلىقىغا شۇ تاپتا قانداقمۇ گەپ كىرسۇن ؟ ئۇ ھۇ تارتىپ ئايلىنىۋەردى ، سوپۇم بۇ سۆزنى ئۇنلۇك تەكرارلىدى ، يەنە ئاڭلىمىدى . ئاخىر ئۇنىڭ مۇرىسىنى تۈتۈپ تۇرۇپ قاتتىق ئاۋاز بىلەن توۋلاپ دېدى ، خوجا مۇھەممەد شېرىپ ئۇنىڭغا ئـ لىيىپ قارىدى ، ئىڭىشىپ سورىدى :

ـــ نېمە دەيسەن ؟

ـــ بۇزرۇكۋار ھەزرەتلىرى ، سۇلتانىنىڭ ۋالىدەسى كەلگەنىكەن ، خانىقا دەرۋازىسى ئالدىدا ئۆزلىرىنى ساقلاپ قالدى .

خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەلقە ئىچىدىن سۇغۇرۇلۇپ چىقتى . جەندە ، كۆلاھىنى تۈزەپ ، قۇربان سوپۇم بىلەن خانىقادىن سەيناغا قەـ دەم قويدى . سەينادا جەرە سېلىۋاتقانلارمۇ خېلى بار ئىدى . ئۇ دەرۋازا ئالدىغا چىقىپ ، ئۇجمە دەرىخىنىڭ تۈۋىدە توختىغان ، پەردىسى چۈـ شۈرۈكلۈك ئازادە ئوردا مەپىسىنىڭ قېشىغا كەلدى .

بىر دېدەك پەردىنى قايرىدى ، يەنە بىر دېدەك ئايال قارا پەرەنـ جىگە چۈمكىلىپ ، پەر ياستۇقلارغا يانتۇ يۆلەنگەن سۇلتان نىگار خېنىمـ نىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى . ئۇ رۇسلىنىپ ئولتۇرۇپ ، مەپىگە يېقىن تۇرـ غان سۇرلۇك ئادەمگە كۆز سالدى : .

ـــ ئەسسالام ، مەن سۇلتانىنىڭ قېينانىسى بولىمەن .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئاغىچا ئالىيلىرى ، غېرىب خانىمزىغا قەـ دەم تەشرىپ قىلغايلا .

ـــ رەھمەت بۇزرۇكۋارىم ، تېز قايتمىسام بولمايدۇ . ھەزرەتلىرىگە بىر مۇھىم گەپنى دەپ قويۇش ئۈچۈن كېلىۋىدىم .

ـــ نېمە گەپ ئىدى ئاغىچا ئالىيلىرى ؟ ـــ بېشىنى سەل ئېگىپ ، قۇلقىنى تۇتتى خوجا مۇھەممەد شېرىپ .

ـــ كۆيئوغلۇم ئابدۇلرەشىدخان بىر لولىنىڭ بەھايا سازەندە قىـ زىغا ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئەگەر ئۇنىڭغا ئۆيلەنسە ئىككى دۇنيادا

ئابروي تۆكۈلۈپلا قالماستىن ، ئىماندىنمۇ ئاجراپ قالىدۇ پىر ئۇستاز . ئۇنى بۇ نىيىتىدىن ئۆزلىرىلا ياندۇرۇپ توغرى يولغا سالالايلا ، شۇڭا بىر تاپلىقىمغا قارىماي ئالدىلىرىغا ئۆزۈم كەلدىم .

ـــ ئاللانىڭ مەدىتى بىلەن تۇسۇپ قالسام ئەجەب ئەمەس ، ئاغىچا ئالىيلىرى ، ھازىرلا سۇلتاننىڭ ئالدىغا باراي .

ـــ بۇزرۇكۇار پىر ئۇستاز ، بۇ ھەدىيەمنى قوبۇل قىلغايلار ، ـــ سۇلتان نىگار خېنىم تاۋار خالتىنى ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى ، ئىچىدە يىگىرمە تىللا بار ئىدى .

ـــ كايىپلا ئاغىچا ئالىيلىرى ، پېقىرنىڭ تىللاغا ھاجىتىم يوق . ئەگەر خەير ـ ساخاۋەت قىلماقچى بولسىلا ، خانىقايىمىزغا ئاشلىق ، ياغ ، گۆش ئەۋەتىپ بەرگەيلا . سوپى ، مۇرىتلىرىمىز ئېغىز تەگسە تىلەكلىرى يەردە قالمىغاي ، ـــ خوجا مۇھەممەد شېرىپ كەينىگە بىر قەدەم يېنىپ تۇردى ، ـــ ئەمما ، بۇنىڭ بىلەن ئۆتۈنۈشلىرىنى رەت قىلماقچى ئەمەس مەن ، سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ، نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كۆرىمەن . خاتىرجەم بولسىلا ئاغىچا ئالىيلىرى .

مەپىنىڭ پەردىسى چۈشۈرۈلدى .

ـــ ئەلەمدان كۆل مەھەللىسىگە ، شەيخۇلئىسلام ئۆيىگە ، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم خالتىنى كىمخاپ نىمچىسىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ .

سەئىدخان ۋاقتىدىن باشلاپ ھەرەم مەپىسىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان ھەيدەر ئاكا سۇلتان نىگار خېنىمنىڭ سىرتقا چىققانلىقىنى ھېچكىمگە دېمەسلىك توغرۇلۇق ۋەدە ئالغانلىقىنىڭ سىرىنى چۈشەنگەندەك بولۇپ ، قاس چىقرىپ قامچىنى شىلتىدى . ئىككى ئات قوشۇلغان بۇ كۆركەم مەپە ناھايىتى تېز يۈرۈپ كەتتى . پاكىز سۈپۈرۈلگەن بىر قانچە چوڭ ـ كىچىك كوچىلاردىن ئۆتۈپ ، كەڭرەك ، ئىككى قاسىنقىدا دەل ـ دەرەخلەر ئىرغاڭشىپ تۇرغان كوچىغا كىردى .

سۇلتان نىگار خېنىم شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا داموللا بىلەنمۇ ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئوردا كۆل مەھەللىسىگە بېرىپ نىزامىدىنبەگ بىلەنمۇ

كۆرۈشتى . ئۇلاردىن ئوخشاشلا بىر ئىشنى ـ كۈيئوغلىنى ئامانىنساغا ئۆيلىنىشتىن ۋاز كەچتۈرۈشنى ئۆتۈندى . ھەر ئىككى زات ئابدۇرېشىت خانىنى نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا ئاغزىنىڭ ئۇچىدىلا ۋەدە بەردى ، ئەمما سۇلتان نىگار خېنىم سۇنغان تىللا سېلىنغان خالتىلارنى ئالغىلى ئۇنىمىدى . ھەر ئىككى كىشى ئوخشاشلا « خالىس خىزمەتىنىڭ ئۆزى بايلىق ، پېقىر ھەدىيىگە موھتاج ئەمەس ، ئۇنى يېتىم ـ يېسىرلارغا ئىنئام قىلغايلا ... » دېيىشتى . ئۇلارنىڭ بۇ ئىشىدىن رەنجىگەن سۇلتان نىگار خېنىم ھەيدەر ئاكىغا مەپىنى داربلقازا مەھەللىسىگە ھەيدەپ بېرىشنى ئېيتتى . ئۇ ئۇ يەردە پەيزۇللا ئىشان بىلەن كۆرۈشمەكچىدى .

مەپە ئىتتىك ئۇزاپ كەتتى . رەستە ، گۈزەرلەردىن ① ، كوچا ـ مەھەللىلەردىن ئۆتۈپ ، خېلى ئۇزاق ماڭغاندىن كېيىن ، سۇۋادان تېرەكلەر سايە سالغان كوچىغا داربلقازا مەھەللىسىگە باردى . ھەيدەر ئاكا ھارۇنى خانقا ئالدىدا توختاتتى . خانىقادىكى سوپىلارنىڭ « لائىلاھە ئىللەللا ـ لائىلاھە ئىللەللا ! يا ھۇ يائاللا » دېگەن ئاۋازلىرى گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىگەندەك ئاڭلىنىپ تۇراتتى . مەپىنى تام تۈۋىدە توختاتقان ھەيدەر ئاكا ، خانقا ئىچىگە كىرىپ ، دۇمچەك سىرلىق ساقال سوپۇمغا ئۆزلىرىنىڭ گۈلئىبرام ئوردىسىدىن كەلگەنلىكىنى ، پەيزۇللا ئىشان بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ يېنىپ چىقتى . ئۇزۇن ئۆتمەي دۇپىدۇگىلەك ، قارا ساقاللىق ، قارا جەندە كۈلاھ كىيگەن قامەتلىك ئادەم خانىقادىن چىقتى .

ـــ ئەسسالام پىر ھەزرىتىم ، ـــ سالام بەردى سۇلتان نىگار خېنىم ئۇ كىشىگە ، ـــ مەن سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ قېينانىسى بولىمەن .

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ئاغىچا ئالىيلىرى ، قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي . غېرىب كۆلبەمگە مەرھەمەت قىلسۇنلار ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان تەزىم قىلىپ تۇرۇپ .

ـــ رەھمەت پىر ھەزرىتىم ، ھازىر كەتمەسەم بولمايدۇ . ئۆزلىرىنى

---

① گۈزەر ـــ بازار .

بىر ئەجەبلىنەرلىك ، بولمىغۇر ئىشتىن ۋاقىپلاندۇرۇپ قويماي ، دەپ كېلىۋەردىم .

ـــ ئۇ قانداق بولمىغۇر ئىش ئىكەن ئاغىچا ئالىيلىرى ؟

سۇلتان نىگار خېنىم يىغلامسىراپ دېدى :

ـــ ھەزرىتىم ، كۆيئوغلۇم بولمىش سۇلتان ھەرەمدىكى سازەندە چۆرىلەرنى ئاز ، دەپ يەنە بىر سازەندە قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئەگەر شۇنداق بولسا خەلقئالەم ئالدىدا نومۇسقا قالىمىز . بۇنى توسۇپ قالغان بولسىلا .

ـــ ئىنشائاللا ئاغىچا ئالىيلىرى . مەن ئاللادىن ئىزنى ئېلىپ ئورەدىغا بارىمەن . ئەگەر سۇلتان ئالىيلىرى رەت قىلسا ، ئاۋۋال ئۇنىڭ قەلبىدىكى ناپاكلىقنى ئۆرتەپ ، ئاندىن ئوردىنى كۆيدۈرۈپ كۈل قىلىۋېتىمەن .

سۇلتان نىگار خېنىم ئىشانىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ نىجاتكارنى دېگاندەك بولۇپ ، تەبەسسۇم قىلدى .

ـــ ھەزرىتىم ، سۇلتانىنى گەپكە كىرگۈزگەيلا ، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئالدىلىرىغا ئۆزۈم كەلدىم ، بۇ ھەدىيەمنى قوبۇل قىلغايلا ، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم ئۈچ خالتىدىكى تىللانى كۆز مۇنچاق قويۇلغان بىر خالتىغا تۆكۈپ .

تىللالارنى كۆرگەن خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ كۆزلىرى ئويناپ كەتتى ۋە قولىنى ئۇزىتىپ خالتىنى ئالدى .

ـــ بۇگۈنلا بېرىپ سۇلتانىنى گەپكە كىرگۈزىمەن .

سۇلتان نىگار خېنىم ئۇنىڭ بىلەن خوشلاشتى . ھەيدەر ئاكا قامچىنى بېشىدىن ئايلاندۇرۇپ قاس چىقاردى .

4

ئۇپۇق قىزارغاندى ، ئاسمان بىلەن يەر تۇتاشقان يەردە ھال رەڭ يېرىم چەمبەر ھاسىل بولغان ، خانىقا ئالدىدىكى ئىرغاڭشىپ تۇرغان

ئۇجمىنىڭ زۇمرەت ياپراقلىرىغا ئالتۇن شەپەق جۇلا تاشلىغانىدى . خوجا پەيزۇللا ئىشان بامدات نامىزىدىن يېنىپ ، بالا ـ چاقلىرى بىلەن تۇـ رۇۋاتقان ئېتىكاپخانىنىڭ ① تال ـ باراڭلىق سۇپىسىغا چىقتى ۋە ئايالى سائادەتخانىنى چاقىردى ، « لەببەي تەقسىرىم » دەپ ئۆيدىن چىقىپ كەلگەن سائادەتخانىغا :

ـــ ئاپپىقىم ، سۇلتان ئابدۇلزەشىدخان ئوردىسىغا بارىمەن . چاي ئىلىپ چىق ، ئالدىراپ تۇرىمەن ، ـــ دېدى بېشىدىكى سەللە ، كۇلاھىنى ئىلىپ بېرىپ ، ـــ يېڭى جەندە ، كۇلاھىمنى ئاچىقىپ قويغىن پاخلانچىـ قىم .

ـــ تۇنۇگۇن جۇمەدىن كېيىن ئوردىغا بارغان ئىدىلىغۇ ، يەنە بـارامدىلا ؟ ـــ سائادەتخان غەمزە قىلىپ تۇرۇپ ، ئىشاننىڭ جەندىسىنى سالدۇردى .

ـــ تۇنۇگۇن بارسام سۇلتان ئوردىدا يوق ئىكەن ، مەيدانىي ئادا ـ لەتتە خەلقنىڭ دەرد ـ ھالىنى ئاڭلاۋاتقانىكەن . بىردەم ساقلاپ تۇرۇپ ، كـۆرۈشەلمەي قايتىپ كەلگەنىدىم . بۇگۇن كۆرۈشمىسەم زادى بولمايدۇ .

سائادەتخان ئاشخانىغا كىرىپ ، چاي ، قاتلىما نان ، قايماق ئىلىپ كىردى . خوجا پەيزۇللا ئىشان چاينى ئويدان ئىچىۋالدى .

ـــ ئەمدى ساقلىمنى تاراپ قويغىن پاخلانچىقىم .

سائادەتخان بىر تەشتەك ئىلىپ كىرىپ ، ئىككى پۇتىنى كېرىپ ئولتۇرغان ئىشاننىڭ ئالدىغا قويدى . ئاپتۇۋادىكى سۇ بىلەن ئۇنىڭ چـ گىشلىنىپ كەتكەن ساقلىنى ھۆلدىدى .

ـــ ئەجەب توپا ـ چاڭ بېسىپ كېتىپتىغۇ ، سەكرەۋېرىپ ، قىرقـ قان قوينىڭ يۇڭىدەك بولۇپ كەتكىنىنى قارىمامدىلا تەقسىرىم .

ـــ تولا بىمەنە گەپ قىلما ، سەكرەش ئۆزلۇكىدىن بولغان ئىش ئەمەس .

سائادەتخان قوي كۆزلىرىنى ئوينىتىپ قويدى .

بـۇ خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ تۆتىنچى خوتۇنى ئىدى ، ئۇ ئازغانـ

---

① ئېتىكاپخانا ـــ تائەت ـ ئىبادەت قىلىدىغان ئۆي .

باي كەنتىگە بارغاندا بىر باي دېھقان مۇرتى ئۆزىنىڭ چىرايلىق قىزى بولغان سائادەتخانىغى ئۇنىڭغا تۇتۇپ ، دۇئا ئالغانىدى . بۇ يىل ئۇنىڭ بىلەن نىكاھلىنىپ ، روھلىنىپ ، ياشارغاندەك بولۇپ قالدى . ئۇ ياش خوتۇنىنى ھەمىشە كۆرۈپ تۇرۇش ئۈچۈن بارلىق ئۇششاق ـ چۈششەك ئىشلارغا سالاتتى . قالغان ئۇچ خوتۇنى قۇشناچىم بولۇپ ، دائىم ئايالار جامائىتى بىلەن زىكرى ـ سۆھبەت قىلاتتى . ئىشان ئۇلارنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ، خىيالىغا كەلتۈرۈپ قويمايتتى . سائادەتخانىنى «ئاپىقىم ، ياخلانچىقىم » دەپ ئەركىلىتىپ كۆڭلىنى خۇش قىلاتتى . بۇ خوتۇنى ياش بولغىنى بىلەن ھەييار ، شەرەنداز ئىدى . ئىشانىنىڭ كۆڭلىنى ئۇ- تۇپ ، مەيلىنى ئۆزىگە قارىتىۋالغانىدى . بۇنىڭ بىلەن ئىشانىنىڭ قالغان خوتۇنلىرى ئۇنىڭ تاپا ـ تەنىلىرىدىنلا ئەمەس ، دەرە قامچىسىدىنمۇ قۇ- تۇلۇپ قالغانىدى .

شۇ تاپتا ، قارا يوللۇق ئەتلەستىن كۆكرەك پۇرمە كۆڭلەك ، كەڭ پۇشقاقلىق شايى تامبال كىيگەن ، ئۇزۇن چاچلىق سائادەتخان بىبى ئى- شانىنىڭ تىزىدا ئولتۇرۇپ ئۇنىڭ ساقىلىغا تارغاق سالدى .

ـــ بەدبەخ ، يۇلۇۋەتتىڭ ، ھەربىر تال ساقىلىمدا بىردىن پەرىشتە بار ، ئاۋايلاپ تارىغىن ، ـــ ئىشان سائادەتخانىنىڭ مەڭزىگە نوقۇپ .

ـــ چىگىشلىنىپ كېتىپتۇ تەقسىرىم ، چىداپ ئولتۇرسىلا ، بىر- دەمدە تاراپ بولىمەن .

ـــ بولە ئاپىقىم .

سائادەتخان ئىشانىنىڭ ساقىلىنى تاراپ بولۇپ ، جەندىنى كىيگۈ- زۈپ ، سەللە ئورالغان ئۇچلۇق كۆلاھىنى قولىغا تۇتقۇزۇپ قويدى .

ـــ خۇدايىمغا ئامانەت تەقسىرىم ، ھايال قالمىغايلا .

ـــ خۇداغا تاپشۇردۇم قوزام .

خوجا پەيزۇللا ئىشان كۆلاھىنى كىيىپ خانىقاغا چىقتى . تەسبىھ سېرىپ ئولتۇرغان ئون ئىككى سوپىنى ئېلىپ ، ھۇ تارتىپ ، جەرە سالـ غىنىچە يولغا چۈشتى .

ئۇلار پىرقىراپ ، ئايلىنىپ يۈرۈپ ئىككى سائەت ئۆتكەندە گۈلـ

ئىبھرام ئوردىسىغا يېتىپ باردى . چاشكا ۋاقتى بولغانىدى . ھاۋا بۇلۇتلۇق بولغاچ ئاپتاپ يوق ئىدى . خوجا پەيزۇللا ئىشان چەمبەردەك ھەلقە بولۇپ ھېكمەت ئوقۇشۇۋاتقان سوپىلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئون بەش مىنۇتچە پىرقىراپ جەرە سالدى .

كېتىۋاتقان ، كېلىۋاتقان يولۇچىلار ، ئوردىدىن چىققان سىپاھلار قوشۇلۇپ ، ئۇلار ئەتراپىغا ئولاشقان ئادەملەر بىردەمدىلا كۆپىيىپ كەتتى . خوجا پەيزۇللا ئىشان ئىككى قولىنى تاشلاپ ئايلىنىپ پىرقىراپ ، تۇيۇقسىز يېرىپ چىقتى ۋە ھۇ تارتىپ گۈلئىبھرام ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرىپ كەتمەكچى بولدى . دەرۋازىنىڭ ئىككى يېنىدا ئۇرغان قاراۋۇل نەيزىلىرىنى گىرەلەشتۇرۇپ ئۇنى توسۇۋالدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەن ، مېنى توسماڭلار ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان بوم ئاۋاز بىلەن ، ئۇنىڭ ئاغزى ماغزاپتەك كۆپۈكلىشىپ ، كۆتمەك قاشلىرى تىكەنلىشىپ كەتكەنىدى .

ـــ تۇرۇپ تۇرسىلا تەقسىر ، ئۆزلىرى كىم بولىلا ؟ ـــ دەپ سوراپ يېنىغا ئېسىقلىق قىلىچنىڭ سېپىنى تۇتقان ھالدا دەرۋازىئۆمەن .

ـــ پېقىر خوجا پەيزۇللا بۇزرۇكۇار بولىمەن . بۇ يەردە بىر دەقىقە تۇرۇپ قالسام ، سىلەر ئۇ دۇنياغا پىلسىرات كۆۋرۈكى ئالدىدا مىڭ يىل تۇرۇپ قالىسىلەر ، مېنى دەرھال كىرگۈزۈۋېتىڭلار .

ـــ سەۋر قىلسىلا تەقسىر ، سۇلتان ئالىيلىرىغا كەلگەنلىكلىرىدىن خەۋەر بەرمىسەك بولمايدۇ .

ـــ ماقۇل خەۋەر بېرىڭلار ، بۇ يەردە ئۇزۇن ساقلاپ تۇرالمايمەن .

دەرۋازىئۆمەن كىرىپ كەتتى . خوجا پەيزۇللا ئىشان يەنە جەرىگە چۈشۈپ ، گاھ ئوڭغا ، گاھ سولغا چۆرگىلەپ يەردىن چاڭ چىقىرىۋەتتى . دەرۋازىئۆمەن چىقىپ دېدى :

ـــ مەرھەمەت ھەزرىتىم .

خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ ، جەرە سالغىنىچە سوپىلىرى بىلەن ئوردىغا قەدەم قويدى . خىشلىق يولنىڭ ئىككى يېنىدىكى ئارچا ، چىنار دەرەخلىرىگە قونۇپ سايراۋاتقان تورغاي ، تومۇچۇقلار ئۇركۈپ

ئۇچۇپ كېتىشتى . سۇئادان تېرەكنىڭ شېخىدا جۇش ئۇرۇپ سۆيگۈ داستانىنى ئوقۇۋاتقان كاككۇكمۇ جىم بولۇپ ، ئۈياق ـ بۈياققا بويۇنداپ كـۆز سېلىپ پەرۋاز قىلدى . ئوردا سەيناسىدىكى سپاھ ، بەگلەر ئۇلارغا ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى .

خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى بەقەمدەك قىزارغانىدى . ئۇ قوللىرىنى غاز قانىتىدەك كېرىپ ھۇ تارتىپ بۇ ھېكمەتنى ئوقۇدى :

بىر ئاللانى ئۇنتۇغان ، لائىلاھە ئىللەللا ،
دىللاردىن ئۆچەر ئىمان ، لائىلاھە ئىللەللا .

. . .

شۇ چاغدا دىۋانخانىدىن چىققان ئەكرەم قىلىچىنى قېنىدىن شارت قىلىپ سۇغۇرۇپ ۋارقىرىدى :

ـــ بۇ خانىقا ئەمەس ، ئىسلام مەملىكىتى سۇلتانىنىڭ ئوردىسى ، ئۆچۈر ئاۋازىڭنى !

خوجا پەيزۇللا ئىشان چېپ توختاپ قالدى . مۇشتى تۇگۇلۇپ ، چىشلىرى غۇچۇرلاپ ، ساقال بېسىپ كەتكەن يۈزلىرى قارىداپ كەتتى .

ـــ سەن كىمسەنكى ، تەرىقەت پېشۋاسىنىڭ ئالدىنى توسقۇدەك ؟ ـــ دېدى ئىشان غەزەپ بىلەن .

ـــ ئىسلام مەملىكىتىنىڭ ئەمىر لەشكىرى بولىمەن ، ـــ دېدى ئەكرەم ، ـــ جانابلىرى قايسى سۇلۇكتىن ؟

ـــ جەھرىيە ① سۇلۇكىدىن ئەمىر .

ـــ نېمە گەپلىرى بار ؟

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشمەكچىدىم .

ـــ مەرھەمەت ، سوپىلىرىڭىز مەشھەدە قالسۇن .

خوجا پەيزۇللا ئىشان سوپىلىرىغا كۈتۈپ تۇرۇشنى ئېيتىپ ، ئەكرەم كەينىدىن دىۋانخانىغا كىردى ، ھېچكىم سالام بەرمىگەچكە ، ئۆزى سالام قىلدى .

① تەرىقەتچىلەرنىڭ مەزھىپى بولۇپ ، جەرە سېلىپ ئاللانى ياد ئېتىدۇ .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ۋەزىر ـ ۋۇزرا ، ئەمىر ـ ئۆمەرالار .

ۋەزىر نىزامىدىنبەگ باش لىڭشىتىپ قويدى . ئۇنىڭ ئاغزى ئېچىلغاندەك قىلدىيۇ ، نېمە دېگەنلىكىنى ھېچكىم ئاڭلىمىدى . قېدىرخان بولسا ببشىنى كۆتۈرۈپمۇ قويمىدى .

ـــ بىر ئاز تەخىر قىلسىلا تەقسىر ، ـــ دېدى ئەكرەم بىلەن كۆز سوقۇشتۇرۇۋالغان ئىشىك ئاغىسى ماھمۇد بارلاس ۋە كەينىگە يېنىپ سۇلتان سارىيىغا كىرىپ كەتتى .

ئىشان قوش راملىق ، دەر پەردىلىك دېرىزىلەر ، مەرمەر تۇۋرۇك-لەر ، ئويما ، قاپارتما نەقىش چۇشۇرۇلگەن تورۇس ، گۈلدار ناۋالارغا قاراپ : « ھەي ـ ھەي ، بۇنداق ھەشەم نەھاجەت ، بۇ ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئەمەسمۇ ، بۇنداق راھەتتە ئىنسان ئازماي قالارمۇ ؟ ... » دەپ ئويلاپ تۇرۇۋېدى ، خوجا مۇھەممەد شېرىپ سۇلتان سارىيىدىن چىقىپ ، ھېچكىمگە نەزىرىنى سالماي ، يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى . « ئۇمۇ كەلگەن ئىكەن ـ دە ، سۇلتانغا گېپىنى ئۆتكۈزەلمىگەندەك قىلىدۇ ... » دەپ ئويلىدى ئىشان .

ـــ تەقسىر ، يۇرۇڭ ، ـــ دېدى ماھمۇد بارلاس ئۇنىڭ خىيالىنى بۆلۈپ .

ـــ ياھۇ ، يائاللا ، ـــ دەپ سۇلتان سارىيىغا قەدەم قويدى خوجا پەيزۇللا ئىشان ۋە پۇكۈلۈپ سالام بەردى :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم سۇلتان ئالىيلىرى .

ئۇچ ياياپلىق ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخان ، « بۇ ئىشان نېمە دەپ كەلگەندۇ ؟ خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋارلىقنى نەسىھەت قىلغىلى كەلگەنمىدۇ ، ئاللا ئىرادە قىلغان ئىشنى بەندە توسۇپ قالالارمۇ ؟ » دەپ ئويلاپ كەينىگە ئۇچقان ھالدا :

ـــ كېلىشىڭىزدىكى مۇددىئانى ئولتۇرۇپ سۆزلەڭ تەقسىر ، ـــ دېدى ئۇ سوغۇقلا .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئاھانەتلىك بىر ئىشنى قىلىشتىن ئۆزلىرىنى توسقىلى كەلدىم .

ئابدۇرېشتخاننىڭ قوشۇمسى تۇرۇلۇپ چىرايى ئۆڭدى .

ـــ قانداق ئاھانەتلىك ئىش ئىكەن تەقسىر ؟

ـــ بىر غېرىب ئوتۇنچىنىڭ سازەندە قىزغا ئۆيلەنمەكچى بولۇپ-تىلا . بۇ شەنىلىرىگە ئەسلا مۇناسىپ كەلمەيدۇ ئالىيلىرى .

ـــ كىمدىن ئاڭلىدىڭىز ؟

ـــ ئاللا بىلدۇردى .

ـــ تەقسىر ، بىلىپ قويۇڭكى ، شەرىئىتىمىزدە بۇ ئاھانەتلىك ئىش ئەمەس ، سائادەتلىك ئىشتۇر ، ـــ دېدى ئاچچىق كۆلۈپ ئابدۇرېشتخان .

خوجا پەيزۇللا ئىشان گەپ قىلالماي قالدى .

ـــ ئەگەر بۇ تويىنى قىلماسلىق توغرىسىدا ماڭا نەسىھەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن بولسىڭىز ، بىكار ئاۋارە بولۇپسىز تەقسىر . مەن بۇ تويىنى قىلىمەن .

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئالىيلىرى ، ساز چېلىش ـــ شەيتانى ، سازەندە ـــ شەيتانىڭ مۇرىتى . شۇنداق تۇرۇقلۇق ، ئۇ سازەندە قىزغا ئۆيلەنسىلىرى ئاللا راۋا كۆرمەيدۇ ، ـــ دېدى غالىبانە كۆلۈمسىرەپ خوجا پەيزۇللا ئىشان .

ـــ ئۇنداق ئەمەس . ئاللا ئىشقىدا ساز چېلىش ـــ رەھمانى . مۆمىن سازەندە ئاللانىڭ دوستى . مېنىڭ ئۇ سازەندە قىزغا ئۆيلىنىشىم ـــ تەقدىر . بۇ ھەقتە ئەمدى گەپ ئاچماڭ ئىشان ، بۇ تەقدىر .

قىلچە يۇز - خاتىر قىلماي ئېيتىلغان بۇ سۆز ئىشاننىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاپ قويدى ، تاۋۇزى قولتۇقىدىن چۈشتى . ئۇ « خوش - خوش » دەپ ئارقىسىچە مېڭىپ ، سۇلتان ساريېيدىن ، گۈلئېھرام ئوردىسىدىن سالپىيىپ يېنىپ چىقتى .

ئون تۆتىنچى باب

ئاي بېشىدا بولغان توي

1

قازانكۆل جاڭگىلىغا كەتكەن قېدىرخان توققۇز كۈن بولغاندا قايتىپ كەلدى . كەچ بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئوردىغا بارماي ئۆدۈل ئۆيىگە باردى . خوتۇنى ئايتىللا خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇۋاتاتتى . ئىشكىنى ئالتە ياشقا كىرگەن كەنجى قىزى سەلىمە ئاچتى . قېدىرخان بۇ ئوماق قىزىنى كۆتۈرۈۋېلىپ ، سۆيۈپ قويدى ـ دە ، ئاتىنى ھويلىغا ئېلىپ كىرىپ قاڭتۇرۇپ قويدى . يەنە قىزىنى كۆتۈرۈپ ئۆيگە كىردى . خۇپتەن نامىزىنى ئوقۇپ بولغان ئايتىللا قىزىغا كايىپ كەتتى .

ـــ قىزىم نېمە قىلىۋاتىسەن ، ھېرىپ ـ ئېچىپ كەلگەن داداڭغا كۆتۈرتىۋاپسەنغۇ ؟ چۈشە تەنتەك .

ئايتىللا قېدىرخانغا يېكەندازنى سېلىپ بېقىنىغا تەكىيە ، ياستۇق قويۇپ بېرىپ تۇراتتى ، ئوغلى جالالىدىنخان بىلەن كېلىنى خەيرۇلئەسما كىرىپ سالام بەجا كەلتۈردى . خەيرۇلئەسما ئاشخانىغا چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئوغلى :

ـــ بەك ئۇزاقتا كەلدىڭغۇ دادا ، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولمىغاندۇ ؟ ـــ دەپ سوريدى دادىسىدىن .

ـــ ياق ، ھېچقانداق كۆڭۈلسىزلىك بولمىدى بالام ، ـــ دېدى قېدىرخان ، ـــ ماھمۇد ئاكا كونا بۇرادىرىم ئىدى ، ئۇ بىز كۆرۈشمىگەن شۇنچە يىللاردىن بېرى مۇقامچىلىقتا مەندىن ئېشىپ كېتىپتۇ . مەن بىلـ

مەيدىغان مۇقاملارنىمۇ بىلىدىغان بولۇپ كېتىپتۇ . شۇڭا ، ئۇنىڭ بىلەن قىزىدىن مەن بىلمەيدىغان مۇقاملارنى ئۆگىنەي دەپ ، بىر ـ ئىككى كۈن كۆپرەك تۇرۇپ قالدىم .

ـــ قايسى مۇقامنى ئۆگىنىپ كەلدىڭ دادا ؟ ـــ دەپ سورىدى جالالىدىنخان قىزىقىپ .

ـــ « ئۆزھال » مۇقامىنى .

ـــ مەھمۇد ئاكىنىڭ قىزىمۇ شۇنداق ئۇستىمىكەن ؟ ـــ سورىدى ئاكىسىنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرغان سەلىمە ئۇلارنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ .

ـــ ھەئە بالام ، تەڭدىشى يوق ئۇستىكەن . سەنمۇ چوڭ بولغاندا شۇنداق بولارسەن قىزىم ؟

ـــ بولىمەن دادا ، ئانام ماڭا دۇتار چېلىشنى ئۆگىتىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى سەلىمە ئاكىسىغا قاراپ كۆزلىرىنى يۇمچىكلەپ قويۇپ .

خەيرۇلئەسما مەزە ، گېزەك ئېلىپ كىرىپ ، ئۇلارنىڭ پارىڭى ئۇزۇلىدى . ئۇ قېينانىسى ۋە ئېرىغا چاي قويۇپ بەردى ۋە نانىنى ئوشتۇپ قويۇپ ئاشخانىغا چىقىپ كەتتى .

جاھان مەدرىسىدە ئون يىل ئىلىم تەھسىل قىلغان جالالىدىنخان يىل بېشىدا ساپارەتبەگكە ① يارەمچى بەگ بولۇپ تەينىلىنىپ ئوردىدا خىزمەتكە چۈشكەنىدى . ئۇ ئارىدىكى جىملىقنى بۇزۇپ دېدى .

ـــ دادا ، يېقىندا ساپارەتبەگكە ھەمراھ بولۇپ پارس مەملىكىتىگە بارىدىغان ئوخشايمەن ،

ـــ بارىكاللا ، بۇ ناھايىتى ياخشى گەپ ئىكەن ، ـــ دېدى قېدىرخان ، ـــ بۇ سەپىرىگە ئاق يول تىلەيمەن . سەپەر قىلىپ جاھان كەزمىگەن ئاقىلنىڭ نەزەر دائىرىسى تار بولىدۇ . سېنى مۇبارەكلەيمەن ئوغلۇم .

جالالىدىنخان قولىنى كۆكسىگە قويۇپ دېدى :

ـــ رەھمەت دادا .

---

① ساپارەتبەگ ـــ چەت دۆلەتلەر بىلەن بولغان ئالاقە ئىشلىرىغا مەسئۇل بەگ .

ـــ ئوردىدا سۇلتاننىڭ بولغۇسى تويى توغرۇلۇق گەپ تولىمۇ ئوغلۇم ؟ ـــ دەپ سوردى قېدىرخان ئويلىنىپ قېلىپ .

ـــ ھەئە دادا ، « سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان بىر كەمبەغەل ئوتۇنچىنىڭ سازەندە قىزىغا ئۆيلىنەرمىش ، ئۇ قىزنىڭ ئاتىسى داخان ، ئۆزى جىنكەش ئىكەن ، ئوقۇپ پىرىخونلۇق قىلىپ ، ئابدۇلرەشىدخاننى ئۆزىگە مايىل قىلمۇاپتۇ » دېگەندەك ئەپقاچتى گەپلەر بىر نەچچە كۈندىن بېرى ئوردا ئىچىدە قاينىاپ كەتتى .

ـــ شۇنداقمۇ تېخى ؟

ـــ مەن ئابدۇرېھىم سۇلتان بىلەن ئىبراھىم سۇلتاننىڭ بەگ ئەتكىسى بولغىنىم ئۈچۈن ھەرەمگە كىرىپ دەرس بېرىپ تۇرىمەن ئەمەسمۇ ، بۇ گەپلەرنى مەلىكە چۇچۇك سۇلتانىبېگىم تارقىتىۋاتقاندەك قىلىدۇ . ئۇ « ئاتىگىزغا دەپ قويۇڭ ، تويىنى قىلماسلىق توغرۇلۇق سۇلتانغا نەسىھەت قىلسۇن » دەپ ماڭا نەچچە قېتىم تاپىلىدى دادا .

ـــ مۇنداق دە ئوغلۇم . مەلىكىنىڭ ئاغزى بېسىقماپتۇ ـ دە ، ـــ قېدىرخان شۇنداق دەپ خىيالغا چۆكۈپ كەتتى .

ئايتىللا كېلىنى بىلەن بىللە ھاردۇق ئېشى ئېلىپ كىردى . ئۆي ئىچىنى پىننە كۆكسىنىڭ مەززىلىك ھىدى قاپلىدى .

قېدىرخان خىيالغا چۆمگەن ھالدا ئاشنى ئىچىپ بولدى . خەيرولئەسما داستىخاننى يىغىپ ، جالالىدىنخان بىلەن بىللە مەنزىر ئۆيگە چىقىپ كەتتى . سەلىمە جايىدىلا قىڭغىيىپ ئۇخلاپ قالدى . ئايتىللا ئۇنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ ، ياتقۇزۇپ قويدى . قېدىرخان ھاجەتخانىغا چىقىپ كىرگۈچە ، خوتۇنى ئورۇن سېلىپ قويغانىدى ، ئۇمۇ يېشىنىپ ياتتى .

2

ئابدۇرېشىتخان چۇچۇك سۇلتانىبېگىم قەسرىدە ئەتىگەنلىك تاماقنى يەپ ئارامگاھ سارىيىغا چىققاندا قېدىرخان كەلدى . ئۇلار قىزغىن

كۆرۈشتى ، ئامان ـ ئېسەنلىك سوراشتى . شۇنىڭدىن كېيىن ئابدۇرېـ شىتخان قېدىرخاننى يان تەرەپتىكى پادىشاھ ساتىراشخانىسىغا باشلاپ كىردى . ھاشىم ئاخۇن ئۇستام ئۇلارنى قىزىق ـ قىزىق گەپلىرى بىلەن كۈلدۈرۈپ ، چاچلىرىنى ئېلىپ ، ساقاللىرىنى چىرايلىق ياساپ قويدى . ئاندىن ئۇلار ساتىراشخانىدىن چىقىپ ، رەڭگارەڭ گۈل ـ گىياھ بىلەن ياشىناپ كەتكەن ئارامگاھ سارىيىنىڭ مۇسقا بۆلۈمىگە كىرىشتى . نەپىس دەر پەردىلىك دېرىزە ئالدىغا سېلىنغان قوش قەۋەت تەيتىللا يېكەندازدا ئولـتۇرۇشتى . ئۇيۇق ـ تەكچىلەرگە تىزىلغان ، گۈلدار تامغا ئېسىلغان ھـەرخىل سازلار كۆركەملىكى ، نەپىسلىكى بىلەن ئادەمنى مەھلىيا قىلاتتى . ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېنىزەكلەر ئېلىپ كىرگەن يەل ـ يېمىش ، گېزەك ، شەربەتلەر قويۇلدى . ئابدۇرېشىتخان كۈمۈش جامغا ئانار شەرـ بىتى قويۇپ قېدىرخانغا تۇتتى .

ـــ توي ۋاقتى بېكىتىلدىمۇ ، قېدىرخان ئاكا ؟ ـــ دەپ سورىدى خۇش خەۋەرگە ئىنتىزار بولغان سۇلتان .

ـــ بېكىتىلدى ئالىيلىرى .

ـــ قايسى ۋاقىتقا ؟

ـــ جامادىيەلئەۋۋەل ئاينىڭ بىرىنچى كۈنىگە .

ـــ ئاي بېشىغا يەنە ئون توققۇز كۈن بار ئىكەن ، ـــ ھېسابلاپ كۆرۈشۈپ باش لىڭشىتىشىپ قويدى ئابدۇرېشىتخان .

ئابـدۇرېشىتخاننىڭ ئويچان چېھرىسىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى . ئۇ « قىز تەرەپ يېنىۋالارمۇ » دەپ ئەندىشە قىلغانىدى ، كۈتكىنىگە ياـ رىشا ، قىزلىق تەرەپتىن كۈن بېكىتىلگەچكە كۆڭلى ئارامغا چۈشتى .

ـــ تويلۇققا نېمىلەرنى سېلىپ بەردى ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېـ شىتخان ساتار چېلىپ ئولتۇرغان ئاماننىسانى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ .

ـــ تويلۇققا ھېچ نەرسە سېلىپ بەرمىدى ئالىيلىرى . ماھمۇد ئاكا بىز دەسلەپ بارغاندا ، كېيىن ئۆزۈم بارغاندا ئېلىپ بارغان نەرسىلەرنى ۋە بۇ قېتىم مەن ئېلىپ بارغان ئالماس ئۈزۈك ، توققۇز توپ تەيتىللا ، توققۇز توپ تاۋار ، توققۇز توپ كىمخاپ ، ئون توققۇز سەر ئالتۇن ، يۈز

تىللا ، يۇز تۇياق قوي ، كالىنى تويلۇققا ھېسابلىغان بولسا كېرەك ، « تويلۇق بۇنىڭدىن ئارتۇق بولمايدۇ ، مۇشۇ يېتەرلىك » دەپ تويلۇق سالغىلى ئۇنىمىدى .

ـــ « بۇ ئادەتتىكى توي ئەمەس ، كاتتا بىر مەملىكەتكە سۇلتانلىق قىلىۋاتقان پادىشاھنىڭ تويى . بۇ ئېلىپ كەلگەن نەرسىلەر تويلۇق ئەمەس ، توي تەييارلىقى ئۈچۈن سەرپ قىلىنىدىغان نەرسىلەر » دەپ چۈشەندۈرمىدىڭىزمۇ ئاكا ؟

ـــ چۈشەندۈردۈم ئالىيلىرى ، ماھمۇد ئاكا ئېغىز ئاچقىلى زادى ئۇنىمىدى ، ـــ قېدىرخان مەيۈسلىنىپ قالغان ئابدۇرېشىتخانغا يەنە بىر نېمە دېمەكچى بولۇۋېدى ، ئۇ :

ـــ باشقا تەلىپى يوقمىكەن ؟ ـــ دېدى .

ـــ گەپنىڭ قىزىقى مانا شۇ تەلەپتە . ماھمۇت ئاكىنىڭ ئۈچ تەلىپى بار ئىكەن .

ـــ قېنى ئېيتىڭ ئاكا ، قانداق تەلەپلەر ئىكەن ئۇ ؟

قېدىرخان تەمكىن ھالدا دېدى :

ـــ بىرىنچى تەلىپى ، قازانكۆل مەھەللىسىدە بىر خۇسۇسىي قازاخانىدىن باشقا مەكتەپ يوق ئىكەن . بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ كۆپى ساۋاتسىز قالدى ، خانلىق باشقۇرىدىغان بىر مەكتەپ سالدۇرۇپ بەرسە ، دېگەندىن ئىبارەت .

ئىككىنچى تەلىپى ، قازانكۆل مەھەللىسى دەريادىن يىراق . ئاندا ـ مۇنداق سۇ كېلىپ توختاپ قالىدىغان بىر ئېرىق بار . مۇمكىن بولسا بىر ئۆستەڭ چاپتۇرۇپ بەرسە ، دېگەندىن ئىبارەت .

ئۈچىنچى تەلىپى ، قازانكۆل مەھەللىسىدىكى دېھقانلار نەچچە يىلدىن بېرى تۇزۇك ئاشلىق ئالالماي ، سېرىقتال تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتىدۇ . ئۇلار ھاللىنۇالغىچە باج ـ سېلىقنى كەچۈرۈم قىلسا ، دېگەندىن ئىبارەت . ماھمۇد ئاكا « بىزگە ئارتۇقچە تويلۇقنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق ، مۇشۇ ئۈچ شەرت ئادا قىلىنسا ، تويلۇق ئالغانغا باراۋەر بولىدۇ » دېدى سۇلتان ئالىيلىرى .

ـــ قاراڭ ماۋۇ قېينىناتامنى ، دانا ئادەم ئىكەن قېدىرخان ئاكا .
شۇنىڭ ئۈچۈن سىلەر دوست بولۇپتىكەنسىلەر ـ دە ؟ بولىدۇ ، بۇ ئاۋامغا پايدىلىق تەلەپلەر ئىكەن ، چوقۇم ئورۇندايمەن . قىزىنى نىكاھىمغا ئېلىپ يۆتكەپ كېلىشىگە ئۆزۈم بارىمەن . بۇ تويغا قارشى چىقىۋاتقانلار جەمەتىمىز ئىچىدىكى خائىش ، مەلىكىلەر ، ئەمىر ، بەگ ، سەردارلار . ئۇلار كۆز تىكىپ تۇرغان بۇ تويىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزمەكچىمەن . بولغۇسى خانىشىڭ ھۆرمەت ـ ئىززىتى مانا شۇ تويىنىڭ قانداق ئۆتكۈزۈلىشىگە باغلىق ئىكەنلىكى ماڭا ئايان ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قىزىپ سۆزلەپ . ئۇ بىر پەس ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ قازانكۆل جاڭگىلىغا بارىدىغان ھارۋا يولى يوق ئىكەن . بۇ ئون كۈن ئىچىدە مەكىت بازىرىدىن ماھمۇد ئاكىنىڭ ئۆيىگە بارغۇچە ھارۋا يولى ياساش لازىم . مانا شۇ يول بىلەن بېرىپ قىزنى يۆتكەپ كېلىمەن . بۇنىڭ راسخودى ئۈچۈن بەش مىڭ سەر كۈمۈش بېرەي ، يولغا ئىشلىگەنلەرگە رازى بولغۇدەك ھەق بېرىلسۇن . قولىدىن ئىش كېلىدىغان بەگ ، سەردارلار يول ياساشقا يېتەكچىلىك قىلىشى زۆرۈر . بۇنى ئۆزىڭىز ئورۇنلاشتۇرۇڭ ئاكا .
قېدىرخان ئابدۇرېشىتخانىڭ بۇ گەپلىرىدىن ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى توي ئىشىدا ئىكەنلىكىنى ، باشقا گەپ ـ سۆز ياقمايدىغانلىقىنى بىلدى . ئۇمۇ مانا شۇنداق مۇھەببەت ئىنتىزارلىقىنى باشتىن كەچۈرگەچكە ، چىن قەلبىدىن ھېسداشلىق قىلىپ دېدى :
ـــ ياخشى ئويلاپلا ئالىيلىرى ، مەن پۈتۈن كۈچۈم بىلەن خىزمەتلىرىدە بولىمەن .
ـــ رەھمەت قېدىرخان ئاكا ، سىلىدىن مىننەتدار بولدۇم ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا يەنە بىر جام گىلاس شەربىتى سۇنۇپ ، ـــ تاغام مەنسۇرخاننى پېقىرغا ئاتا بولۇشقا تەكلىپ قىلماقچىدىم . ئۇ ئورنىغا ئوغلىنى قويۇپ ، ئۆزى ھىندى ئېلىگە ـــ ھۇمايۇن مىرزىنىڭ قېشىغا كېتىپتۇ . بۇ توغرۇلۇق سىز قازانكۆل جاڭگىلىغا ماڭغان كۈننىڭ ئەتىسى مەكتۇپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن قارارىمنى ئۆز-

گەرتتىم . ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ماڭا ئاتا بولۇپ بەرسە ئوبدان بولاتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ ھازىر دىلىدىكى بىلەن تىلى ئوخشمايدۇ . بۇنى سەزگەنسىز ؟ يەنىلا ماڭا سىز ئاتا بولۇپ بېرىڭ ، قولدىشىم ئەمىر ئەكرەم بولىدۇ . تۇيۇ ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇۋېرىڭ ئاكا . خۇدا بۇيرۇسا ، سۆز ـ چۆچەكنىڭ ئۇلغىيىپ كېتىشىدىن قەتئىينەزەر بۇ تويىنى قىلغىنىم قىلغان !

ئابدۇرېشىتخان ئاخىرقى بىر جۈملە سۆزنى قىلغاندا قارا كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ كەتتى .

قېدىرخان چاھار باغ تەرەپتىن كەلگەن كاككۇك ئاۋازىغا قۇلاق سالغان ھالدا كۈمۈش جامغا قول ئۇزاتتى .

3

گۈلئېھرام ئوردىسىنىڭ چاھار بېغىدىكى شاپتۇل ، ئۈرۈكلەرنىڭ چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ ، غورا ئاشقا سالغۇدەك بولۇپ قالغان ، ئۇجمە ، ئەنجۇر تۇغۇپ ، ئانار گۈلى غۇنچە باغلىغانىدى . پورەك ـ پورەك بولۇپ ئېچىلغان قىزىلگۈللەرنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغنى يارىتتى . ئوردا ۋە ھەرەمدىكىلەر تەرەپ ـ تەرەپتىن تويغا قاتنىشىش ئۈچۈن كېلىۋاتقان مېھمانلارنى كۈتۈش بىلەن بەند ئىدى .

بىرىنچى بولۇپ يېتىپ كەلگەن مېھمان قەشقەرنىڭ ھاكىمبېگى مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ بولدى . ئۇ ئالاھىدە تەربىيە كۆرگەن توققۇز جۈپ كېنىزەك قىز ، توققۇز جۈپ مەھرەم ئوغۇل ، توققۇز تاي چاڭگىن تاۋىرى ، توققۇز ھارۋا قوغۇن ـ تاۋۇز ، توققۇز مىڭ سەر كۈمۈش قاتارلىق نەرسىلەرنى توققۇز تارتۇق قىلىپ ئېلىپ كەلگەنىدى .

ئىككىنچى قېتىم كەلگىنى ئاقسۇ ۋە يەتتە سۇ دىيارىنىڭ ھاكىمبەگ سۇلتانى شاھزادە ئابدۇكېرىمخان ئىدى . ئۇ توققۇز تارتۇقتىن باشقا ئوتتۇز ھارۋا گۈرۈچ ئېلىپ كەلگەنىدى . بويى چوڭ دادىسىنى تارتقان بەستلىك بۇ شاھزادە ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنغانىدى . ئوغلىنىڭ قەددى ـ

قامىتىگە قاراپ ئابدۇرېشىتخانىنىڭ مەسلىكى كېلىپ كەتتى ، گۈلسىما سۇلتانبېگىم دەرھال ئىسرىق سالدۇرۇپ ، ئوغلى ، كېلىنى ۋە ئىككى نەۋرىسىنىڭ باشلىرىدىن ئايلاندۇرۇپ ، قەسىر ھويلىسىغا قويۇپ قويدى . بۇ ئۇنىڭ ئوغلۇمغا ئوت تۇتۇپ قالمىسۇن ، دەپ قىلغان كۆيۈنۈشى ئىدى .

باي ناھىيىسىدىن تارتىپ ، گەنسۇنىڭ جىيايۇگۇەن قوۋۇقىغىچە بولغان جايلارنى ئۆز ئىلكىدە تۇتۇپ كەلگەن مەنسۇرخانىنىڭ ئوغلى تۇر-يان سۇلتانى شاھخانىمۇ نۇرغۇن سوۋغا ـ سالامنى توققۇز تارتۇق قىلىپ كەلگەنىدى . ئۇ ئېلىپ كەلگەن قاراشەھەرنىڭ توققۇز جۈپ قارا گىر ئېتى ئابدۇرېشىتخانىنى ناھايىتى خۇش قىلىۋەتتى . ئالىملىقتىن تار-تىپ « دەشتى قىپچاق ، ئىسسىق كۆلگىچە ، يەتتە سۇدىن تارتىپ خوتەن دىيارىغىچە بولغان جايلارنىڭ ھاكىمبەگ ، سۇلتانلىرىمۇ توققۇز تارتۇق بىلەن خوتۇن ـ بالىلىرىنى ئېلىپ كېلىشكەنىدى . تاھىرخان ، ھەقنە-زەرخانلار ئۆزلىرى كەلمىگەن بولسىمۇ ، توققۇز تارتۇق بىلەن سۇلتان نىگار خېنىمغا سوۋغا ـ سالام ئەۋەتكەنىدى . قازاق ، قىرغىز ئېلىگە نازا-رەت قىلىپ كېلىۋاتقان تاشكەنت خانى نوۋرۇز ئەخمەتخانىمۇ توققۇز تاي سەمەرقەنت بەقەسىمى ، توقسان توققۇز تاي ئەنجان ئەتلىسى قاتارلىق نەرسىلەرنى توققۇز تارتۇق قىلىپ ئېلىپ كەلگەنىدى . شاھزادە ئىسكەن-دەر سۇلتان تىبەتتىن توققۇز تارتۇق ئەۋەتىپ ئۆزى كەلمىگەنىدى . « بۇ غەيۇر ئىنىم كەلگەن بولسا ئوبدان بولاتتى ، مەندىن خاپا بولۇپ قالغان چېغى » دەپ ئويلىغان ئابدۇرېشىتخانىنىڭ كۆڭلى يېرىم بولدى .

پايتەخت خەلقى ئۆز سۇلتانىنىڭ بۇ تويىغا ئەجەبلىنىش ئىلكىدە ھېسداشلىق قىلىپ ، جىددىي تەييارلىق قىلىشقا كىرىشكەن ، ئىشىك ئال-دىنى گۈل ـ گىياھلار بىلەن بېزەپ ، تاملارنى ئاقارتىپ ، كوچا ـ بازارلارنى سىرىپ ـ سۈپۈرۈپ يەركەننى يېڭى قىياپەتكە كىرگۈزگە-نىدى . ئەمىر ئوسمان ھاكىمبەگ يۈز مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئاق پايانداز تەييار قىلىپ قويغانىدى . كۈيئوغۇل بىلەن كېلىن مۇشۇ پايانداز ئۈستىدە مې-ڭىپ ئۆز قەسرىگە كىرەتتى . ئەمىر ئوسمان يەنە ئابدۇرېشىتخان باشلىق

خان جەمەتىنىڭ سۇلتان شاھزادىلىرىغا توققۇز جۈپ زەر ياقىلىق تون تىكتۇرۈپ قويغانىدى .

جامادىيەلئەۋۋەلنىڭ بىرىنچى كۈنى يېتىپ كەلدى . سۇلتان ئابـ دۇرېشىتخان ۋەزىر ـ ۋۇزرالارنىڭ ھەمراھلىقىدا كېلىننى يۆتكەپ كېلىش ئۈچۈن چاشكا ۋاقتى بىلەن پايتەختتىن ئاتلىنىپ چىقتى . گۈلسما سۇلـ تانبېگىم ، نۇرنىسا سۇلتانبېگىم ھەر قايسى جايلاردىن كەلگەن ، سۇلتان ، ھاكىمبەگلەرنىڭ خانىش ، رەپىقىلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوردا مەپىلىرىگە چۈشۈپ ماڭدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم :

ـــ ئانـامـىنىڭ كېـسـىلى ئېـغىر ، ئۇنىڭ يېـنىدا تۇرمىسام بولـ مايدۇ ، ـــ دەپ كېلىن يۆتكەشكە بارغىلى ئۇنىمىدى . ئۇ بۇ تويىنىڭ بولۇۋاتقىنىغا چىدالماي كەتتى . قىزنى يۆتكەپ كەلگۈچىلەر ئۇزاپ ماڭـ غاندىن كېيىن تولا يىغلاپ ، سۇلتان نىگار خېنىم قېشىدا قىزىتىپ يېتىپ قالدى .

قىزنى يۆتكەپ كەلگۈچىلەر توپىنىڭ ئەڭ ئالدىدا سەئىدىيە خانـ لىقىنىڭ بايرىقىنى كۆتۈرگەن قىرىق بىر بوز ئاتلىق تەكشى سەپ تۈزـ گەنىدى . ئارقىدىن قىزىل جەدىگە مىنىپ ، ناغرا ـ سۇناي ، بۇغرا ـ كاـ ناي چېلىپ ، قىرىق شادىيانىچىلار توپى ماڭدى . ئوتتۇرىدا ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى بىلەن ئاق ئاتقا مىنگەن ئابدۇرېشىتخان كۆك تورۇققا مىنگەن قىرىق بىر خاس نۆكەرلەرنىڭ مۇھاپىزىتىدە كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ ئۇچـ سىدا يېشىل تون بار ئىدى ، يېشىل سەللە ئورالغان تاجىغىمۇ ئاق گۆھەر قويۇلغانىدى . روھى جۇشقۇن ، كۆڭلى خۇش ئىدى . شەيخۇلئىسلام بـاشچىلىقىدىكى شەھەر مۆتىۋەرلىرى ، تىجارەتچى ، كاسىپلار ئۇلارنىڭ كەينىدە مەپە ـ ھارۋىلار بىلەن ، ئەڭ ئاخىرىدا بەگ ، سپاھ ، ياساۋۇللار توپى ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ ماڭماقتا ئىدى .

ھەممە ياق كۆكلەم قۇياشىنىڭ نۇرىغا چۆمۈلگەنىدى . توي كۆـ چۇرگۈچىلەر قومۇشلار يەلپۈنۈپ تۇرغان تىزناپ بويىغا كېلىشىپ نامـاز پېشىننى ئوقۇۋېلىشتى . قومۇش مەھەللىسىدىكىلەر ئېلىپ كەلگەن يېـ مەكلىكلەردىن يېيىشىپ يەنە يولغا چۈشۈشتى . كەچكى شەپەق قازانكۆل

جاڭگىلدىكى كۆلـگە جۇلا تاشـلىغاندا ماھـمۇد ئاكىنىڭ ئىشكى ئالـدىغا « ئاللا ـ ئاللا ! » دەپ توۋلاپ بېرىشتى .

ئابدۇرېشىتخان ئىشىك ئالدىغا ئاز قالغاندا ئاتتىن چۈشۈپ ، ئالـدىغا يۈگۈرۈپ كېلىشكەن ماھمۇد ئاكا باشلىق مەھەللە مويسپىتلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئوتتۇز غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى يەرگە سېلىنغان ئاق كىگىز پايانداز‌غا قەدەم قويدى . ئىشىك ئالدىدىكى سەينا ، هويلا ۋە ئۆيـلـەر ، قىزنى كۆچۈرگىلى كەلگەن مېھمانلار بىلەن توشتى . بۇغرا ـ كانـاي ، نـاغرا ـ سۇنايلار چېلىنىپ ، تويىنىڭ تەنتەنە بىلەن باشلانغانلىقىدىن دېرەك بەردى . ئونلىغان پانۇس ، چىراغلار دەل ـ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىغا ئېسىلىپ ياندۇرۇپ قويۇلدى . نۇرغۇن شام ئۆي ئىچى ، هويـلىغا يېقىلدى . سازەندىلەر ساز چېلىپ ، ياش يىگىتلەر ئۇسسۇلغا چۈشۈشتى . بىرىنچى بولۇپ ئابدۇرېشىتخان ئۇسسۇل ئويناۋاتقان شاھ هەبىب يەركەندى بىلەن جالالىدىنخان ئۇستىدىن تىللا ئۆرۈپ سازەندىلەر ئالدىدىكى پەتنۇشقا تاشلىدى . ساز ئەۋجىگە كۆتۈرۈلۈپ ، مەھەللە ياشـلىرىمۇ ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى . كۆك ئاسماننىڭ بىر بۇرجىكىدىن قـىزلارنىڭ ئەگىم قېشىدەك يېڭى چىققان هىلال ئاي كۆرۈندى ... خۇپـتەندىن كېيىن سۇلتان بىلەن ئامانىساخاننىڭ نىكاهى ئوقۇلدى . ئارىلىق يىراق بولغىنى ئۈچۈن شەيخۇلئىسلام ئابدۇللا دامواللامنىڭ قوشۇلىشى ۋە سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننىڭ رازىلىقى بىلەن قىزنى ئەتە ئەتىگەندە يۆتكەپ كەتمەكچى بولدى ۋە ئۇنى گۈلسىما سۇلتانبېگىم بىلەن نورنىسا سۇلتانبېگىمگە تاپشۇردى .

تويىنىڭ ئاخىرى مەشرەپكە ئايلىنىپ كەتتى. لەرزان چېلىنىۋاتقان سازلارنىڭ سېھرى كۈچى بىلەن قېرى ـ ياش ، ئەر ، ئاياللارنىڭ هەممىسى ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كېتىشتى . بۇ ئويۇن تاكى يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلدى . . .

ئون بەشىنچى باب

مۇقام مەلىكسى

1

سەئىدخانىنىڭ جەمەتى تۇرۇۋاتقان ھەرەم قەسىرلىرى گۈلئىبھرام ئوردىسىنىڭ غەربىگە ئورۇنلاشقانىدى . ئوردا بىلەن ھەرەمنى ئېگىز كۈڭگۈرلۇق تام ئايرىپ تۇراتتى . بۇ تامنىڭ ئوتتۇرىسىغا چوڭ دەرۋازا ، ئىككى تەرىپىگە ئارا ئىشىك ئورنىتىلغانىدى . بۇ دەرۋازا ، ئىشكىلەردە ساداقەتمەن مەھرەملەر قاراۋۇللۇق قىلاتتى . جەمەت ئادەمىدىن باشقا ھېچكىمنى ، ھەتتا ۋەزىر ، ئەمىرلەرنىمۇ كىرگۈزمەيتتى . ھەرەم ئىشكىدىن كىرىپلا ھەر تەرەپكە كەتكەن خىشلىق يول بىلەن مېڭىپ ، خالىغان قەسىرگە بارغىلى بولاتتى . ھەربىر قەسىرنىڭ گۈلزارلىق ھويلىسى ، ئاشخانا ، ھاممام ، ھاجەتخانىسى ، مېھمان كۈتۈش ئۆيى ، ساراي ، ئايۋان ، ھۈجرىلىرى بار ئىدى . قەسىر ئۆيلىرى بىر ۋە تلىك بولۇپ ، تاملىرى ئېگىز ، شالاسۇنلۇق پېشايۋانلىرى مەرمەر تۈۋرۈكلۈك ، دېرىزىلىرى قاپقاقلىق بولۇپ ، كۆركەم ياسالغانىدى . قەسىر ئىشكىلىرىدىمۇ مەھرەم قاراۋۇللار بار ئىدى .

سەئىدخانىنىڭ ئىككىنچى خوتۇنى ئايىنىگار سۇلتانبېگىم ئىككىنچى قەسىرده تۇرۇپ كېلىۋاتاتتى . يېشى ئەللىكتىن ھالقىغان بولسىمۇ ، تەمەن ، سۆزمەن ئىدى . ئۇ ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتاننى تەبەتكە ئەۋەتىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ، ئابدۇرېشىتخاننى ئۆچ كۆرۈپ قالغان ، بۇ دەمگىچە بىرەر قېتىممۇ ئۇنىڭغا ئوچۇق چىراي ئاچمىغانىدى . ئابدۇرېشىتخان ھال

سوراپ كەلسمۇ ، قاپقىدىن قار ياغدۇرۇپ زۇۋان سۈرمەيتتى . باشقا قەسىردىكىلەر بىلەن كىرىپ ـ چىقىشمۇ قىلمايتتى . ھەممەيلەنگە ماي تارتىپ ئاغرىنىپلا يۈرەتتى . ھەر نامىزدا ئىسكەندەر سۇلتانىنىڭ قايتىپ كېلىپ ، ئابدۇرېشىتخاندىن تەختنى تارتىۋېلىشنى تىلەپ دۇئا قىلاتتى . شېرىن خىيالىلارنى سۈرەتتى ، ئوغلىنى تەخت ئۈستىدە كۆرۈپ چۈشەپمۇ قالاتتى .

يىللار ئۆتىۋەردى . ئاينىگار سۇلتانبېگىم بۇ ئارزۇسى ئەمەلگە ئاشماي كوت ـ كوت ، بەدخۇي بولۇپ قالغانىدى . تويغىمۇ قاتناشمىدى .

يېقىندىن بېرى ئۇنىڭ ئىچىگە جىن كىرىپ ، ئۆيدە ئولتۇرالماس بولۇپ قالدى . ئۇ بۇگۈن ئىككى كېنىزىكى بىلەن ئالماس كۆز قويغان ئىلمەك ھاسسىنى توكۇلدىتىپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە كەلدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم بۇ چاغقىچە چاقىرىپمۇ كەلتۈرەلمىگەن قىينانسىنى ئەجەبلەنگەن ھالدا كۈتۈۋالدى .

ـــ سۇلتانبېگىم ئانا ، مەرھابا ، خەۋەر بەرگۈزۈپ قويغان بولسىلا ، يوللىرىغا پايانداز سېلىپ ئالاھىدە كۈتۈۋالاتتىم ، ـــ دېدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئاينىگار سۇلتانبېگىمنىڭ ئۆزۈن ھىلھىله رومىلىنى ئېلىپ ، ئۇنى يېكەنداز ئۈستىگە ئولتۇرغۇزدى .

ـــ ۋاي مەلىكە قىزىم ، شۇنداق چىرايلىق تۇرۇپلا . كۆرگۈم كەلدى ، سۇلتان نىگار خېنىم ھامماغا بىلەنمۇ مۇڭداشقۇم كەلدى ، ساق بولالماي كېلەلمىدىم . بۇ يىل خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم . سېغىنىپ قاپتىمەن ، ھال سوراپ چىقاي ، دەپ كەلدىم . ئۆزلىرى ئوبدان ، باللار ئامان ، سۇلتان نىگار خېنىم بىلەن شادىمان تۇرۇشقانلا ؟ ـــ دېدى ئاينىگار سۇلتانبېگىم ھال سوراپ .

ـــ نېمە دېسەم بولار ؟ ئوبدان ، شادىمان تۇرغانىدۇق ، سۇلتان بىر لولىنىڭ قىزىنى ھەرەمگە ئېلىپ كىرىپ ، ھەممىنى غادىرۇسكۇن قىلمۇەتتى ، يۇزىمىزنى قويمىدى خان ئانا .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم شۇنداق دەپ زەر چۇچىلىق ياغلىقىنى كۆزىگە بېسىپ ئۆكسۈپ يىغلىدى ، دادلىدى . مەزە ، گېزەك ئېلىپ كىرگەن

ئىككى كېنىزەك ، داستىخاننى سېلىپ يېمەكلىكلەرنى قويدى ، چاي ئېـ لىپ كىرىپ پىيالىغا قويۇپ ، ئايىنىگار سۇلتانبېگىمگە تۇتتى . ئۇ چايغا ھەسەل سېلىپ تۇرۇپ دېدى :

ـــ سىلىدەك خانزادە ، ئەتىۋار مەلىكە خانىشى تۇرۇپ بىر لولـ مىنىڭ قىزىنى ئالغانمۇ بارمۇ ؟ ھېلىمۇ بىر يىلدىن بېرى چىداپ كەپلا مەـ لىكە قىزىم . مەن چېغىمدا چىدالماي قالدىم ، ئۇ سازەندە پەسەندىنى بوـ غۇپلا ئۆلتۈرۈۋەتكۈم كېلىپ كەتتى . سۇلتانىنىڭ ئەقلى دۈمبىسىگە چىـ قىپ قالدىمۇ ، نېمە ؟ بولمىسا ناھايىتى زېرەك ، قەيسەر ئىدى .

ئاي نىگار سۇلتانبېگىم بۇ سۆزنى بىلەن ئوت ئۈستىگە ياغ قويـ دى ، ئاران تۇرغان چۈچۈك سۇلتانبېگىم قايناپلا كەتتى :

ـــ مانا كۆرگەنلا ، ئۇ مەرمز خاتۇن ھەرەمگە ئايىغ باسقان كۈنـ دىن بېرى تولا يىغلاپ تۈگۈشۈپلا كەتتىم . سۇلتانىنىڭ كارى بولمىدى ، نەغمە ـ ناۋا بىلەنلا بولۇپ كەتتى . ئوردىدىن كىرىپلا ماڭا بىر كۆرۈـ نۈش قىلىپ قويۇپ ، ئۇ سازەندە كاساپەتىنىڭ يېنىغا چىقىپ كېتىدۇ . كېنىزەكلەرنىڭ ساز بىلىدىغانلىرىنى قويماي تاللاپ ، ئۇنىڭغا غالچا قىـ لىپ بەردى . پايتەختتە داڭ چىقارغان سازەندە خاتۇنلارنىمۇ چاقىرىپ ھەرەمگە ئېلىپ كىرىپ ، ئۇ ناكەس بىلەن تونۇشتۇرۇپ ، سۇلتان سارـ يىنى بىر ئىشرەتگاھقا ئايلاندۇرۇپ قويدى . ئۇ سازەندە بەدبەخ خاتۇن ئۆزىگە ئوخشاش بۇزۇقلار بىلەن « مۇقام » دەپ ئاتىلىدىغان غەزەللىنى مۇسقىنى بىر باشلىۋالسا ، ۋاي خۇدايىمەي ، كۈندۈزنى تۈنگە ، تۈننى كۈندۈزگە ئۇلاپ ساتار ، تەمبۇر چېلىپ ، ئادەمنى بىزار قىلىۋېتىدۇ .

ـــ مۇنداق دېسىلە مەلىكە قىزىم ، ئۇ لولى ھەددىدىن بەك ئېشىپ كېتىپتىغۇ ، سىلىگە بەك ئۈۋال بولۇپتۇ . بۇرۇنراق بىلگەن بولسام ، ئۆـ مىلەپ چىقىپ بولسىمۇ ، سۇلتان بالامغا گەپ قىلغان بولاتتىم ، ـــ دېدى خۇپسەنلىك بىلەن مىشلداپ يىغلاپ ئايىنىگار سۇلتانبېگىم ۋە ياش كەلـ مىگەن كۆزىگە ياغلىقنى باستى .

كېنىزەك ئۇلار گۆشى بېسىلغان پولۇنى ئېلىپ كىرىپ ئۇنىڭ ئالدىغا قويدى .

ـــ يېسىله خان ئانا ، سىلىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم ئېچىلىپ قالدى ، ـــ دېدى چۈچۈك سۈلتانبېگىم .

ـــ سۈلتان نىگار خېنىم هامام ئوبدان تۇرغاندۇ مەلىكە خېنىم ؟

ـــ لولىنىڭ سازەندە يېتىمكى هەرەمگە كەلگەندىن كېيىن نازۇك كۆڭۈل ئانام بۇ ئاھانەتنى كۆتۈرەلمەي كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ يېتىپ قالدى . كۆرسەتمىگەن تېۋىپ قالمىدى . ساقىيالمايۋاتىدۇ . غىزانى يەپ بولۇپ باشلاپ چىقاي . تەسەللى بېرىپ قويسىلا خان ئانا .

ـــ ئەلۋەتتە مەلىكە بالام .

ئايىنىگار سۈلتانبېگىم ئۇلارنىڭ شېرىن پىشقان گۆشىنى قوشۇپ بىر تەخسە پولۇنىڭ يېرىمىنى يەۋەتتى . چۈچۈك سۈلتانبېگىم ئازراق يەپ ، چاي ئىچىپ ئولتۇردى .

دۇئا قىلىنىپ ، داستىخان يىغىلغاندىن كېيىن چۈچۈك سۈلتانبېگىم ئايىنىگار سۈلتانبېگىمنى ساراي ئۆيىدە ياتقان ئانىسى سۈلتان نىگار خېنىم يېنىغا باشلاپ چىقتى .

ـــ ئەسسالام ، ـــ دەپ يېنىغا بارغان ئايىنىگار سۈلتانبېگىم قوپۇشقا تەمشەلگەن سۈلتان نىگار خېنىمنىڭ مەڭزىگە مەڭزىنى ياقتى ، ـــ ئوبدان تۇرۇپلىمۇ هاماما ؟ سىلىنى سېغىنىپ كەردىم .

قاما يوتقانغا ئورنىپ ياتقان سۈلتان نىگار خېنىم ئىگىچسىنىڭ بۇ قىزىنى ئانچە ياقتۇرمايتتى . شۇنداقتىمۇ ، كىرمەي ـ كىرمەي ، بۇنداق ئۇشتۇمتۇت كىرىشىدە بىر گەپ بار ، دەپ ئويلاپ ، كۈلۈمسىرىگەن هالدا تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى . بۇ ئىككى ئايال خېلىغىچە هال ـ مۇڭ بولۇشتى . گەپ ئارا ئايىنىگار سۈلتانبېگىم ئامانىنسانىڭ ئىسمىنى چىقىرىپ قويۇۋىدى سۈلتان نىگار خېنىمنىڭ سارغىيىپ قالغان چىرايى ئۆڭدى ، نۇرى ئۆچۈشكە باشلىغان كۆزلىرى چىملداپ ، گەز باسقان لەۋلىرى تىترىدى . ئۇ جەينىكىگە يۆلىنىپ بېشىنى سەل كۆتۈردى :

ـــ شۇنى دېمەملا ئايىنىگار خېنىم ، ئابدۇلرەشىدخاننى بۇنداق قىلمىدۇ ، دەپ كىم ئويلىغان ؟ ئۇ پادىشاه ياكى سۈلتاننىڭ قىزى بولسىغۇ مەيلى ئىدى ، ئەمىر ، بەگنىڭمۇ قىزى ئەمەس ، بىر لولىنىڭ سازەندە

قىزى دېسىلە ئابدۇلرەشىدخانغا شۇنچە نەسىھەت قىلساموۇ قېتىغا ئېلىپ قويمىدى ، ـــ سۇلتان نىگار خېنىم سۆزدىن توختاپ ، رومىلىنىڭ ئۇچى بىلەن يېشىنى ئېرتتى ، ـــ مانا ، بىر يىلدىن ئاشتى . ئۇ لولىنىڭ قىزىدىن رايى ياناي دېمىدى ، دادىسى داخان ، قىزىڭ جىنكەش دېگەن گەپ راست ئوخشايدۇ . ئابدۇلرەشىدخان بارغانسېرى ئۇنىڭغا مەپتۇن بولۇپ كېتىۋاتىدۇ . ئەگەر ئۇ سەھرالىق سازەندىنىڭ قورسىقىدا قېلىپ ئوغۇل تۇغۇپ قالسا ، ۋەلى ئەھدى بولۇپ قېلىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس ، ئۇ چاغدا يۇنۇسخان ئەۋلادى سورۇلۇپ تۇگەيدۇ .

ـــ شۇنداق بولمامدىغان هاما ، بۇنىڭغا سۇكۇت قىلىپ تۇرىۋەرسەك ، ئۇ لولىنىڭ قىزى هەممىمىزنىڭ بېشىغا چىقىدۇ ، بولۇپمۇ سىلى بۇزرۇكۇارىمىز قاراپ تۇرسىلا بولمايدۇ .

ـــ قاراپ تۇرماي نېمە ئىلاجىمىز ئايىنىگار خېنىم ؟ ئابدۇلرەشىدخان دېگەن سۇلتان تۇرسا . . .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم ئانىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ :

ـــ ئابدۇلرەشىدخان ئەلهال كىچىك پادىشاھ ئەمەس ، ئۆزىمۇ ئۇنچىلا بىغەم ، كەم ئەقىللاردىن ئەمەس ئانىلىرىم ، ـــ دەپ تۇراتتى ، ئانىسى ئۇنىڭ سۆزىنىڭ شېخىغا ئۇرۇۋەتتى .

ـــ قىزىم ، سەندەك ساھىبجامال مەلىكە خاتۇنىنى بىر لولىنىڭ قىزىدىن تۆۋەن كۆرۈۋاتقان كۆكلى قارا ئېرىكنى ئەجەب ماختاپ كەتتىڭا ؟ ئۇ بىر يىلدىن بېرى سېنى خورلاپ كېلىۋاتىدىغۇ . . .

ـــ بولدى ئانا ، ئىچىم زەردابقا توشۇپ كەتتى . ئابدۇلرەشىدخان بۇ قېتىم ئازدى ، ياق ، ئۇنى پېرىخون ، جىنكەش سازەندە ئازدۇردى ، مەن ئۇنىڭ ئەدىبىنى بەرمەي قويمايمەن !

ـــ ماۋۇ گېپىڭ جايىدا بولدى مەلىكە قىزىم . قارغاش ، تىللاش بىلەن ئىش هەل بولمايدۇ . بىر يىلدىن بېرى ئۇ لولىنى قارغاپ كېلىۋاتىمەن يا ئۇ ناكەس ئۆلمىدى ، يا مەن تىلىكىمگە يەتمىدىم ، ئۇنىڭ چاچ-رىسىنى قىلىش كېرەك ، ـــ دېدى سۇلتان نىگار خېنىم ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ .

ـــ هاما ، ئېيتسلا ، چاربسنى قانداق قىلساق بولار ؟ ـــ بىردىن جانلىنىپ سوربدى ئاينىگار خېنىم .

ـــ مەن بۇ بىر يىلدىن بېرى ئاتا ۋەزىر نىزامىدىنبەگ ، شەيخۇل-ئىسلام ، بۇزرۇكۋار خوجىلار بىلەن خۇپيانە كۆرۈشۈپ ، ئۇلارنىڭمۇ ، ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ نەغمە ـ ناۋا بىلەن بولۇپ كەتكىنىگە نارازى ئىكەنلىكىنى ، ئۇنى ھىدايەتكە باشلاش ئۈچۈن باش قاتۇرۇشۇاتقانلىقىنى بىلدىم . بولۇپمۇ بۇزرۇكۋار خوجىلار قاتتىق غەزەپلەنگەنىدىكى قىلىدۇ . لېكىن ، ئۇلار ئابدۇلرەشىدخانىنى ئۇ سازەندە بۇزۇقتىن مەيلىنى قايتۇرۇپ ھىدايەتكە قاچان باشلايدۇ ؟ بۇ نامەلۇم ، ـــ دېدى ئىنگار خېنىم مەيۇس-لىنىپ ، ـــ بايا تىن كۆڭلۈمگە بىر ئوي كەلدى سىڭلىم ، سىلى مەرھۇم سەئىدخانىنىڭ خانىشى ، جامائەت ئارىسىدا ئابرۇيلىرى بار . ئاتا ۋەزىر ، بۇزرۇكۋار خوجىلارغا ئابدۇلرەشىدخانىنىڭ ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتكىنى توغرىسىدا شىكايەت قىلىپ باقسىلا ، بۇ ئۇلارنىڭ بۇرۇنراق تەدبىر قوللىنىشىغا سەۋەب بولۇپ قالسا ئەجەب ئەمەس . مەنمۇ بىر ئاز ئوڭلىنىۋالاي ، ئۇلار بىلەن كۆرۈشمەن . ئۇلار بىلەن كۆرۈشكىلى بارالامىلا سىڭلىم ؟

ـــ بارىمەن هاما ، بارىمەن . بۇ ئوبدان مەسلىھەت بولدى ، ـــ دېدى ئاينىگار سۇلتانبېگىم ، ـــ ئاۋۋال ئۇ لولىنىڭ قىزىنى بىر كۆرەي ، بۇ ۋاقىتقىچە ئۇ تېگى پەسىنىڭ ئالۋاستىدەك تەلەتىنى كۆرگۈم كەلمىگەن-دى . ئۇ نېمە قىلىۋاتىدۇ ، قانداق ئويى بار ؟ بىلەي ، ئابدۇلرەشىدخان بىلەنمۇ سۆزلىشىپ باقاي . مۇددىئا ، مەقسەتلىرىنى ئاڭلاي . ئاندىن بۇزۇ-رۇكۋار خوجىلىرىم يېنىغا بارسام قانداق ؟ ... ئاڭلىسام ، ئابدۇلرەشىدخان خانىش ، توقاللىرىنىڭ كۆزىچە ئۇ لولىنىڭ قىزىنى مەلىكەم ، دەپ ئاتىغانمىش . مەلىكە خانىشلارغا بېرىلگەن ھوقۇق ـ ئىمتىيازدىن ئۇ لولىنىڭ قىزىنى تولۇق بەھرىمەن قىلىش ئۈچۈن پەرمان چۈشۈرگەنمىش .

ـــ خان ئاتا ، ئۇ لولىنىڭ قىزىنى تېخى مەلىكە دەپ جاكارلى-مىدى ، ئەمما مەلىكە ، خانىشلارغا بېرىلگەن ھوقۇق ـ ئىمتىيازلاردىن بەھرىمەن بولۇشى كېرەك دەپ ئەمر قىلغىنى راست . ماڭا سادىق بىر

كېنىزىكمىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا ، ئابدۇلرەشىدخان ئۇ لولىنىڭ قىزىنى « سىز ھەقىقىي مەلىكە ، ئۆزىنى پادىشاھ ، سۇلتانلارنىڭ قىزى ، دەپ كۆرەڭلىگەن مەلىكىلەردىن ئارتۇق » دەپتۇ قارىسىلا :

ـــ راست شۇنداق دەپتىمۇ ئابدۇلرەشىدخان ، بالام ؟ ـــ كۆزلىرىنى يوغان ئېچىپ سورىدى چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ تىزىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ئايىنىگار سۇلتانبېگىم :

ـــ راست خان ئاتا ، چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى ، ـــ دېگىنىچە چۇچۇك سۇلتانبېگىم ھوقۇيتۇپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ مەن ھازىرلا ئۇ لولىنىڭ قەسىرىگە باراي ، ئابدۇلرەشىدخان كاللامنى تېنىمدىن جۇدا قىلمۇەتسىمۇ ، ئۇ تېگى پەس ، شەرمەندىگە سىلىنى بىر تونۇتۇپ قويماي مەلىكە قىزىم . ھەممىنى قىلمۇاتقان شۇ جىنكەش ، سۇلتان بالامنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇۋالغان گەپ . ئەمدى مەن ئۆيۈمدە ماي تارتىپ ئولتۇرىۋەرمەيمەن ، تاكى ئۇ لولىنىڭ قىزىنى ھەيدەپ چىقارمىغۇچە توختىمايمەن .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىم دۇئا قىلىپ قويۇپ ، چۇچۇك سۇلتانبېگىم ئۇنى قەسىر ئىشكى ئالدىغىچە چىقىپ ئۇزىتىپ قويدى .

2

ياز كىرگەندى ، ھاۋا بەك تىنجىق بولمىسمۇ ، ئىسسىق ئىدى . كۆكلەم قالدۇرۇپ كەتكەن گۈل ـ گىياھلار بىلەن ھەرەم ئىچى ناھايىتى گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى . قەسىرلەر گويا كۆك دېڭىزدا توختاپ قالغان كېمىلەرىدەك ، ياپيېشىللىق ئىچىگە چۆكۈپ تۇراتتى . ئىككى كېنىزىكى بىلەن سايە ، سالقىن خىشلىق يولغا ھاسسىنى توكۇلدىتىپ ئۇرۇپ ماڭغان ئايىنىگار سۇلتانبېگىم ساپاق ـ ساپاق ئۆزۈملەر ساڭگىلاپ كەتكەن تال باراڭلىقىتىن ئۆتۈپ ، كۈموش ھالقىلىق ، كۈڭگۈرلۈق ئىشىك ئالدىغا چىقىپ قالدى . ئۇنىڭ قۇلىقىغا خىلمۇ خىل سازلارنىڭ لەرزان ساداسى

ئىشتىلدى .

ـــ ئامانىسا خېنىمنىڭ قەسرى مۇشۇ مەلىكە ئاغىچا خېنىم ، ـــ دېدى كېنىزىكى ئۇنىڭ ھاكۆۋېقىپ قالغىنىغا كۆز سېلىپ .

قاراۋۇل مەھرەمنىڭ سالامىمۇ ئىلىك ئالماي قەسىر ھويلىسىغا قەدەم قويغان ئاينىگار سۇلتانبېگىم قايسى ئىشىكتىن كىرىشنى بىلمەي ، يېشىل كاھىشلىق ئازادە ئۆيلەرگە كۆز سېلىپ تۇرۇۋېدى ، ئوڭ تەرەپتىكى ئىشىك ئېچىلىپ بىر كېنىزەك چىقتى . ئۇ ئالتۇن تۇغىلىك ئۇزۇن كىمخاپ نىمچا كىيگەن ، ھىلھىلە رومال يوشۇرغان بېشىدا ئالتۇن ئوتۇغات جۇلالاپ تۇرغان سالاپەتلىك ئاغىچا خېنىمنى كۆرۈپ تەزىم قىلدى :

ـــ ئۆيگە مەرھەمەت قىلغايلا

ـــ ئامانىسا خېنىم ئۆيدە بولسا ، مېنىڭ كەلگىنىمنى كىرىپ ئېيت ، ـــ دېدى ئاينىگار سۇلتانبېگىم تەرىنى تۇرۇپ قويۇپ .

ـــ كىم كەلدى دەيمەن خېنىم ؟

ـــ مەلىكە ئاينىگار سۇلتانبېگىم كېلىپتۇ ، دېگىن .

كېنىزەك ئۆيگە كىرىپ ، ھايال ئۆتمەي ئامانىسانى باشلاپ چىقتى .

ئاينىگار سۇلتانبېگىم ئىشىكتىن چىققان ساھىبجامال چوكانغا قاراپ ، كۆزىنى ئۈزەلمەي قالدى . ئۇ ئوچۇق ھاۋارەڭ يېپەك رەختتىن بەلپۇرمە كۆڭلەك كىيىپ ، قىزىل ئەتىرگۈللۈك ئاق ھىلھىلە رومال سالغانىدى . بېشىدىكى ئالتۇن تاجىغا قويۇلغان يېشىل گۆھەر چوغدەك يېلىنجاپ تۇراتتى . يېڭى چىققان ئايدەك ھىلال قېشى سەل كۆتۈرۈلۈپ ، قارا كۆزلىرىدىن يالت قىلىپ بىر ئۇچقۇن چاقنىغاندەك بولدى ۋە ئېگىلىپ سالام بەردى :

ـــ ئەسسالام خان ئانا ، خۇش كېلىپلا قۇتلۇق ، قەدەملىرى مۇبارەك بولغاي .

ئۇنىڭ ئاستا ، ئېنىق چىققان ئاۋازى شۇنچە سىلىق ، يېقىملىق ئىدى . ئاينىگار سۇلتانبېگىم سۆزۈن تەلەتىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ :

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام خان قىزىم ، ـــ دەپ جاۋاب سالام

بەرگەن بولسىمۇ ، جايىدىن قىمىرلىمىدى .

ئامانىنسا ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، قاتلاق ـ قاتلاق قورۇق چۈشكەن مەڭزىگە مەڭزىنى يېقىپ كۆرۈشتى .

ـــ ئامانىنسا خېنىم ، چىرايلىق ئىكەنلا ، تەرىپلىرىنى ئاڭلاپ ، نەچچە قېتىم كەلمەكچى بولساممۇ ساقلىقىم ياخشى بولالماي كېلەلمىگەنىدىم ، ـــ دېدى ئايىنىگار سۇلتانبېگىم تىكىلىپ قاراپ .

ـــ ھېلىمۇ كېلىپلا خان ئاتا ، ئىككى قېتىم بارسام قەشقەرگە كېتىپ قالغان ئىكەنلا . يەنە بارغۇچە ئۆزلىرى كېلىپ ناھايىتى خۇش قىلىۋەتتىلە . قېنى مەرھابا !

ئامانىنسا شۇنداق دەپ ، مۇمايىنى قولتۇقىدىن يۆلىگىنىچە دەھلىزگە ئېلىپ كىرىپ رومىلىنى بېشىدىن ئالدى . نىمچىسىنىمۇ سالدۇرۇپ ، كېينىزىكىگە بەردى ۋە مېھمانخانىغا باشلاپ ، ئۈچ قات ماموق يېكەندازغا ئولتۇرغۇزدى .

ـــ خېنىم بالام ، ئۇ تەرەپتىكى ئۆيدىن چىقىۋاتقان نېمە شاۋقۇن ئۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئايىنىگار سۇلتانبېگىم « شاۋقۇن » نىڭ نېمىلىكىنى بىلىپ تۇرسىمۇ بىلمەسكە سېلىپ .

ئامانىنسا كۈلۈمسىرەپ جاۋاب بەردى :

ـــ ئۇ شاۋقۇن ئەمەس ، فارابى ھەزرەتلىرى ئىجاد قىلغان « راك » مۇقامىنىڭ مۇسىقا بىلەن ئورۇندىلىشى ، يېقىملىقمىكەن ، كۆڭۈللىرى تارتىۋاتامدۇ ، خان ئاتا ؟

ـــ يېقىملىقكەن خان بالام ، يېقىملىقكەن ، ئادەم قېرىغاندا چۆچەكمۇ ئاۋازىدىن باشقا سادالار قۇلاققا خۇشياقماس بولۇپ قالىدىكەن ، قۇلقىم ئېغىرلىشىپ قالغاچقا ئاۋازلارنى پەرق ئېتەلمەيمەن .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىنىمنىڭ سۆزىدىن ئامانىنسا خېنىم كۈلۈپ كەتتى .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىم چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسىدىدىن « تېگى پەس ، شەرمەندە » ئامانىنساغا ئۆزىنى بىر تونۇتۇپ قويماقچى بولۇپ چىققانىدى ، ئەمما ئامانىنسانى كۆرگەندىن كېيىن قورقۇنچلۇق ئەلپازى

ئاستا ـ ئاستا پەسكويغا چۈشتى . بۇ ھال ئۇ ئاماننىسانىڭ گۈزەللىكىگە قايىل بولغانلىقىدىن ئەمەس ، بەلكى ئۇنىڭ سۇلتاننىڭ ئوچۇق ـ ئاشكارا نىكاھلاپ ئالغان ئايالى ئىكەنلىكىنى ئويلىغانلىقىدىن سادىر بولماقتا ئىدى . ئۇ ئاماننىساغا قاتتىق ـ يىرىك گەپ قىلماقچى بولۇپ ، نەچچە قېتىم ئاغزىنى ئۆمەللىگەن بولسىمۇ جۈرئەت قىلالمىدى ، سۇلتاندىن ھېيىقتى ، ئۇنىڭ قەھرىگە ئۇچراپ قېلىشتىن قورقتى . ئايىنىگار سۇلتانبېگىم شۇ ھالدا ئاماننىساغا ئۇ رەنجىگۈدەك گەپ قىلىشقا پېتىنالماي ئولتۇرغاندا ، بىر كېنىزەك خان ئالىيلىرى كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ كىرىۋىدى ، ئايىنىگار سۇلتانبېگىم تېخىمۇ ئۇجۇقۇپ كەتتى .

ئاماننىسا خېنىم ئىتتىك تۇرۇپ ئىشىك ئالدىغا بېرىشىغا ، ئابدۇرېشىتخان كىردى ، ئۇ سۇلتان ئېرىگە سالام قىلدى .

ئابدۇرېشىتخان جاۋاب سالام بېرىۋېتىپ ، ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان ئايىنىگار سۇلتانبېگىمنى كۆردى ـ دە :

ـــ ئوھوي ، ھۆرمەتلىك ۋالىدىمىز كېلىپ قاپتىغۇ ، ـــ دېدى ۋە ئالدىغا بېرىپ قول قوشتۇرۇپ تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى ، ـــ ياخشىلىنىپ قالدىلىمۇ ؟

ـــ ئەلھەمدۇلىللا سۇلتان بالام

ـــ قەشقەردىن قاچانراق كەلدىلە خان ئانا ؟

ـــ ئۆتكەن ھەپتە كەلدىم سۇلتان بالام ، مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ ھۆرمىتىمنى ئوبدان قىلدى .

ـــ بىز ئالدىلىرىغا بارغۇچە كېلىپلا ، بۇنىڭدىن خۇش بولدۇم ئانا . بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پات ـ پات كېلىپ مۇسقا ئاڭلاپ كەتسىلە ، كۆڭۈللىرى ئېچىلىپ ، ياشىرىپ قالىلا .

« ئۇياقتىن كىرىپ بۇياقتىن قىلغان گېپىنى ، مۇسقا ئاڭلىسام ياشىرىپ قالارمىشەن . لولىنىڭ سازەندە قىزى راستىنلا ئۇنى ئەقلىدىن ئاداشتۇرۇپ بولۇپتۇ . ۋاي خۇدايىم ، كۆڭلىگە ئىنساپ بەرگىن » ، دېدى ئايىنىگار سۇلتانبېگىم سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئېچىدە غۇدۇراپ .

ئابدۇرېشىتخان يان ئۆيدىن ئاڭلىنىۋاتقان مۇزىكىغا خىيالچان قۇلاق سېلىپ ، دېرىزە يېنىدا تۇرغان ئاماننىسادىن سورىدى :

ـــ « راك » مۇقامنى سازەندىلىرىمىز تولۇق ئىگىلەپ بولدىمۇ ؟

ـــ ئىگىلەۋاتىدۇ سۇلتان ئالىيلىرى ، تۇنۇگۈن ئۇستاز قېدىرخان ئاكا كېلىپ ئاڭلاپ ، كەم يەرلىرىنى تولۇقلاپ ، خاتاسىنى توغرىلاپ بەرگەنىدى . بۈگۈن ئەتىگەندىن بېرى ئىككى قېتىم ئورۇندىدۇق . ئالىيلىرى ئاڭلاپ ، بولۇپتۇ دېسىلە ، شۇ بويىچە پۈتۈپ قويۇپ ، « ئوشاق » مۇقامنى باشلايمىز .

ـــ چۈشتىن كېيىن ئوردىدىن بۇرۇنراق قايتىپ ، قېدىرخان ئاكا بىلەن ئاڭلاي مەلىكەم . سىز ئوردىغا كەلگەندىن بېرى مەنمۇ مۇقامغا مۇشتاق بولۇپ قالدىم .

ـــ ئاھ سۇلتانىم ، مەن ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن ئارزۇ ـ ئارمانلىرىمغا يېتىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدۇم . ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن مۇقامنى ئۆگىنىش ، رەتلەش ئۈچۈن شارائىت ھازىرلاپ بېرىۋاتىلا ، بۇنىڭ ئۈچۈن جان ـ دىلىم بىلەن خىزمەتلىرىدە بولىمەن ئالىيلىرى .

ئاماننىسا خېنىمنىڭ قارا كۆزلىرىدە تاڭ شەبنەمىدەك ياش تامچىلىرى پەيدا بولدى . بۇ مىننەتدارلىق يېشى ئىدى .

ـــ مۇقامنى ئۆگىنىش ، رەتلەش ئۈچۈن ياردەم بېرىشكە ھەرقاچان تەييارمەن مەلىكەم !

ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئاغزىدىن « مەلىكەم » دېگەن سۆزنى ئىككىنچى قېتىم ئاڭلىغان ئاماننىسا خېنىمنىڭ چىرايى سەل قىزىرىپ ، زىننەتىدا تاتلىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى . ئاينىگار سۇلتانبېگىمنىڭ بولسا چىرايىي جۇدۇن بولۇش ئالدىدا تۇتۇلغان كۆكتەك بۇزۇلۇپ كەتتى . ئۇ ئولتۇرالمايلا قالدى ـ دە :

ـــ ۋاي ، قورسىقىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ ، ـــ دەپ ئىنجىقلاپ قوپتى ، ـــ سۇلتان بالام ، مەن كېتىۋالاي ، ئۆيگە بېرىپ دورا ئىچسەم ئوڭشىلىپ قالىمەن .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلدى بولغاي ، تۇتۇۋالـ

مىدى . ئىشىك ئالدىغا ئۇزىتىپ چىقىپ ھەرەم مەپىسىگە سېلىپ قويدى .

ـــ خان ئانىمز نېمشقا كېلىپتۇ مەلىكەم ؟ ـــ دەپ سورىدى سۇلتان قايتىپ كىرگەندىن كېيىن ئاماننىسادىن .

ـــ ھال سوراپ ، كۆڭۈل ئېيتقىلى كەپتۇ ، مېنى ئۇنداق مەلىكەم دەپ خىجىل قىلىپ قويمىسلا شاھىم ، ـــ دېدى خاس ھۇجرىغا كىرگەن ئاماننىساخېنىم ئوڭايسىزلانغان ھالدا ، ـــ مەن يا پادىشاھ ، سۇلتانىنىڭ قىزى بولمىسام ئېتىمنى ئاتاۋەرسىلە بولمامدۇ ؟

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ كۆڭلىنىڭ چىگىلىپ قالغىنىنى بىلدى .

ـــ خان ئانام سىزگە تەھدىت قىلغان ئوخشىمامدۇ ؟

ـــ ۋاي ياق شاھىم ، كېلەلمىگىنى ئۈچۈن ئەپۇ سورىدى شۇ .

ـــ قەدىرلىكىم ، پادىشاھ ، سۇلتانىنىڭ قىزى ئەمەسلىكىڭىز راست ، ئەمما ھەرقانداق شاھزادە ، خانزادە قىزلاردىن ھەربىرىنى ئۈستۈن تۇرىسىز . مەلىكە دەپ ئاتاشقا ئەڭ لايىقسىز . ئىچى ئاداپ ، سىزنى كۆرەلمەي « جىنكەش ، داخان ، سازەندە ، لولىنىڭ قىزى » دەپ كەمسىتىۋاتقانلارنىڭ ئاغزىنى تۇۋاقلاش ئۈچۈنمۇ سىزنى مەلىكە دەپ ئاتىشىم كېرەك .

ـــ شاھىم ، بۇ گەپنى مۇشۇنىڭ بىلەن خانىش ، كېنىزەكلەر ئالدىدىمۇ ، ئۆزۈمگىمۇ نەچچە قېتىم ئېيتتىلا . لېكىن ، ئۇلارنىڭ ئاغزى تۇۋاقلانمايلا قالماي ، بەلكى ئېچىلىپ كېتىۋاتىدۇ . ئۆتىنەي شاھىم ، مەلىكە دەپ ئاتىمىسلا .

ئابدۇرېشىتخان ئاماننىساخېنىمنى بىلدىن قاماللاپ قۇچاقلىدى .

ـــ قەدىرلىكىم ، ئوڭايسىزلانماڭ . مەن ئۇچۈن سىز مەڭگۈ مەلىكە ، ئوردىدا ، ھەرەمدە نېمە گەپلەر بولۇۋاتىدۇ ؟ ماڭا ئايان . ئۇنىڭغا پەرۋا قىلماي ئۆز ئىشىڭىز بىلەن بولۇۋېرىڭ . ئەگەر كىمكى پىتنە ـ پاسات تېرىپ ھەددىدىن ئاشىدىكەن ، ئۇنى ئاياپ ئولتۇرمايمەن .

3

ئانىنىڭ بىرىنچى تىلىكى پەرزەنت كۆرۈش ، پەرزەنت كۆرۈشنى ئارزۇ قىلمايدىغان ئانا بۇ دۇنيادا يوق .

ئابدۇرېشىتخانغا ياتلىق بولغىنىغا ئۇچ يىلدىن ئاشقان بولسىمۇ ، ئۇمىدىگە يارىشا ئاماننىساخېنىمنىڭ بويىدا قالمايۋاتاتتى . ئۇ تويى بولۇپلا بىر ئوغۇل تۇغۇشقا شۇنچە تەقەززا بولغانىدى . ھەر نامىزىدا ئاللاغا چىن قەلبىدىن سېغىنىپ ، ئوغۇل پەرزەنت ئاتا قىلىشنى تىلەپ دۇئا قىلاتتى . « ئانا ! » دەپ تىلى چىققان ئوغلىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرەتتى . يىل ئۆتكەنسېرى « قىز بولسىمۇ تۇغسام بولاتتى » دەپ بىر پەرزەنت كۆرۈش ئىشتىياقىدا باغرى كاۋاپ بولۇشقا باشلىدى .

ئابدۇرېشىتخانمۇ بۇ دىلرابا رەپىقىسىدىن بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈشكە ئىنتىزار ئىدى . ئۇ « ئوردىدىن يانسا ، ئوغلۇم يۈگۈرۈپ ئالـدىمغا چىقسا ، دادا ! ، دەپ بوينۇمغا ياماشسا ، ئۇنى سايرام بويىغا ، دەشتى قىپچاققا ئېلىپ بارسام . . . » ، دەپ ئارزۇ قىلاتتى . ئاللا بەرمىسە نېمە ئامال ؟ تېخىچە بۇ ئامراق جاناندىن بالا يۈزى كۆرمىدى .

ئالدىنقى يىلى گۈلسىما سۇلتانبېگىم زىققا كېسىلى ئېغىرلىشىپ ئالـمەدىن ئۆتتى . ئۆتكەن يىلى سۇلتان نىگار خېنىم يۈرەك كېسىلى بىلەن ۋاپـات بـولدى . ئابدۇرېشىتخان ، دەشتى قىپچاقنىڭ خانلىرى ھەقنەزەرخان ، تاھىرخانلارغا چاپارمەن ئەۋەتكەن بولسىمۇ ، ئۇلار ئانىسىنىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ كېلىشمىدى . ئاكىلىرىنىڭ كەلمىگىنىدىن چۈچۈك سۇلتانبېگىم قاتتىق خاپا بولدى . ئۇ ھېچ كۈتمىگەندە توساتتىن ئېغىرئاغ بولۇپ قالدى ۋە بۇ يىل باش باھاردا ئوغۇل تۇغدى . ئابدۇرېشىتخان بـۇ ئوغلىغا « ئەبۇ سەئىد سۇلتان » دەپ ئات قويۇپ بەردى ۋە ناھايىتى ھېرىس بولدى . ئوماق ، ئەسەك بۇ ئوغۇلنى گاھىدا ئاماننىساخېنىم يېنىغا ئېلىپ چىقاتتى . ئاماننىسانىڭمۇ بۇ قارا كۆز بوۋاققا مېھرى چۈشۈپ

قالدى . ئۇ ئەبۇ سەئىدنى كۆتۈرۈپ سازەندىلەرنىڭ يېنىغا ئېلىپ چىقسا ، بۇدرۇق قوللىرىنى پۇلاڭشتىپ ، قارا كۆزلىرىنى چىمچىقلىتىپ ، بو- يۇنداپ هەممەيلەننى كۆلدۈرۈڭىتەتتى . كىم قولىنى تەڭلىسە باراتتى ، هىيقماياتتى . بولۇپمۇ ئۇ ئاماننىسا سۇلتانبېگىمگە بەك ئامراق ئىدى ، ئۇ- نىڭ قۇچىقىدىن چۈشكىلى ئۇنمايتتى .

ئابدۇرېشىتخان ئاماننىسانى مەلىكەم ، دەپ قەدىرلەشكە باشلىغان- دىن تارتىپ ، كېنىزەك ، چۆرىلەر « ئاماننىسا سۇلتانبېگىم » دەپ ئاتاشقا باشلىغانىدى . سىلىق ـ سىپايە ، خۇشخۇي ، ئاق كۆڭۈل ، راستچىل ، سەمىمىيلىكى ، هەممەيلەنگە ئوخشاش ياخشى مۇئامىلە قىلىشى بىلەنمۇ ئۇنىڭ ئابرۇيى كۈنسېرى كۆتۈرۈلۈپ ، هەرمەدە بولسۇن ، ئۇرىدىدا بول- سۇن ، هۆرمەت ـ ئىززىتى يۇقىرىلاپ كەتكەنىدى . ئۇنىڭ پەزىلىتى تۇغرىسىدا پايتەختكە تارقالغان ياخشى گەپلەر ئاينىگار سۇلتانبېگىم بە- لەن چۈچۈك سۇلتانبېگىم تارقاتقان پىتنە ـ ئىغۋادىن كۆپ ئىدى . ئۇ- نىڭ كۈنى ئۆزى تەشكىللىگەن « سانايىنەپسە » بىلەن ئۆتەتتى . ئاب- دۇرېشىتخاننىڭ قوللاپ ، شائىرلىت يارىتىپ بېرىشى ، قېدىرخاننىڭ يار- دەمى بىلەن پايتەخت ۋە ئوردىدىن تاللانغان ئەڭ ماهىر مۇغەننى قىز ـ چوكانلار بۇ سانايىنەپسەگە قاتناشتۇرۇلغانىدى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىككى چۆرە خاتۇنى ـــ رەيهانە بىلەن هەبىبمۇ ، دۇتار چېلىشقا ماهىر مەريەمنسا بۇۋىمۇ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ باش كېنىزىكى شەمشىبا- نۇمۇ بۇ سانايىنەپسەنىڭ قىزغىن ئىشتىراكچىلىرى ئىدى . شەمشىبانۇ داپ بىلەن قاۋۇز چېلىشقا ماهىر ئىدى . ئۇ چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ ئالاهىدە تاپشۇرۇقى بىلەن قاتناشقانىدى ، بولۇنغان گەپ ـ سۆزلەر ، قە- لىنغان ئىشلار ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ كېلىپ نېمە دېگىنىنى . . . مەلىكىگە يەتكۈزۈلۈپ تۇراتتى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئەبۇ سەئىدكە ئامراق بولۇپ كەتكىنىنى شەمشىبانۇدىن بىلگەن چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ تەرى تۇرۇلدى . ئۇنى ئابدۇرېشىتخاننىڭ باشقا قەسىرگە ئېلىپ چىقىشىغا ئۇنىمايدىغان بولدى . « بالا شامالداپ قالىدۇ ، كۆز تېگىدۇ ، ئوت تۇتۇپ قالىدۇ ، چوڭ بو-

لۇۋالسۇن » دەپ يوق باھانىلەرنى كۆرسىتىپ ، بالىنى ئابدۇرېشىتخاننىڭ قولىدىن ئېلىۋالاتتى . ئابدۇرېشىتخان بالىنى ئېلىپ چىقىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ ، ئارقىسىدىن كېنىزەكلەرنى چىقىرىپ ، قايتۇرۇپ چىقاتتى . ئۇ ئامانىنسا سۇلتانبېگىمگە بارغانسېرى ئۆچ بولۇپ كېتىۋاتاتتى . ئەكسىچە ئانچە ياقتۇرۇپ كەتمەيدىغان ئاينىگار سۇلتانبېگىم بىلەن بولسا بارغانسېرى يېقىن بولۇپ كەتتى . ئۇنى پات ـ پات قەسرىگە چاقىرىپ مېھمان قىلاتتى ، كۆندىشىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىپ بېرەتتى . ئۇنىڭ بىلەن ئۆچ قېتىم بۇزرۇكۋار خوجىلارنىڭ يېنىغا بېرىپ دادخالىق ئېيتىپ كەلدى . نىزامىدىنبەگنى ئاينىگار سۇلتانبېگىم قەسرىگە چاقىرتىپ ، ئامانىسانى قانداق قىلىش ھەققىدە مەسلىھەتلەشتى . خوجىلارمۇ ، نىزامىدىنبەگمۇ ئوخشاشلا گەپ قىلىپ : « ئاللانىڭ ئارغامچىسى ئۇزۇن ، ئالدىرىماي تۇرسىلا ، بىزمۇ پەيت كۈتۈۋاتىمىز . ئۇ سازەندە بۇزۇقنىڭ جازىسىنى بەرمەي قويمايمىز » دېيىشىپ ، ئىككى مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى تەسكىن تاپقۇزغان بولدى . بىراق تاقىتى ـ تاق بولغان چۈچۈك سۇلتانبېگىم پۇرسەتنىڭ بۇرۇنراق يېتىپ كېلىشىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە ئىدى . ئۇ بۈگۈن يەنە ئاينىگار سۇلتانبېگىمنى چاقىرتىپ كەلدى . ئۇنى بۆدۈنە كاۋۇپى بىلەن مېھمان قىلدى .

ـــ خان ئانا ، ئاڭلىدىلىمۇ ، سۇلتان ئۇ سازەندە مەرەزنىڭ لولى دادىسىنى چاقىرتىپ كەلمەكچى بولۇۋېتىپتۇ ، ـــ دېدى چۈچۈك بىر تەخسە مايسەن ئۈرۈكنى داستىخانغا قويۇۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئاۋازى ئاچچىقلانغىنىدىن بۇغۇلۇپ چىقتى . قولىغا ئالغان ئۈرۈكنى مجىقلاپ داستىخانغا تاشلىدى .

ـــ توۋا مەلىكە قىزىم ، دادىسىنىمۇ ئوردىغا ئېلىپ كېلەمدىكەن ؟ جىنكەش قىزى سېھر قىلىپ ، چوڭ ـ كىچىك ھەممىنى ئۆزىگە رام قىلىۋالغاندا ، داخان دادىسى كېلىدىغان بولسا ئوردا ئىچى نېمە بولۇپ كېتەر ئەمدى ؟ ـــ پۇشۇلداپ تىندى ئاينىگار سۇلتانبېگىم . ئۇ قاپاقلىرىنى سوزۇپ ، تال ـ تال بولۇپ ئولتۇرغان خانىشقا قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ قارىسىلا مەلىكە بالام ، سىلى بۇ توغرۇلۇق سۇلتانغا

گەپ قىلىپ ياقمىلمۇ ؟

ـــ ئۇ داخانىڭ كېلىدىغانلىقىنى سۇلتان ئۆزى دېدى .

ـــ ئۆزى دېدى ؟ ئەجەب ئىش ـ هە ! بۇ كۆزگە ئىلمىغانلىق ئەمەسمۇ ؟ توۋا ـ توۋا ، ـــ ئاينىگار شۇنداق دەپ ، ئالتۇن زۇننار ئېسقلىق بوينىغا يېپىشىپ تۇرغان ياقىسىنى تۇتتى .

ـــ سۇلتان ئەمىر دىۋان قېدىرخانىنى ئەۋەتىپ ئۇ داخان لولىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپتۇ . سۇلتان ئۆز ئاغزى بىلەن شۇنداق دېۋىدى ، يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولدۇم . راستتىنلا مېنى كۆزگە ئىلمىدى ، بۇ ئاشۇ جىنكەش خاتۇنىنىڭ مەسلىھىتى بىلەن بولۇۋاتقان شەرمەندىلىك خان ئانا .

ـــ تاپتىلا مەلىكە قىزىم . ئۇ جىنكەش سۇلتانىنى ئالبقىنىغا ئېلىۋاپتۇ . بەك ياماق خاتۇن ئىكەن . . .

ئاينىگار سۇلتانبېگىم يەنە نېمىلەرنىدۇ دېمەكچى ئىدى ، خانىشىنىڭ كىيىم ـ كېچەككە مەسئۇل كېنىزىكى گۈلئايىم كىرىپ قىلىپ دېيەلمىدى . گۈلئايىم تەزىم قىلىپ ئامانىسانىڭ كەلگەنلىكىنى ئېيتىۋىدى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم دەققە ئويلىنىپ ، ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قويۇپ ، گۈلئايىمغا :

ـــ سەل تەخىر قىلىپ باشلاپ كىر ، ـــ دېدى ـ دە ، كىيىم يۆتكەش ئۆيىگە كىرىپ كەتتى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۈچىسىدىكى كىيىملىرىنى سېلىۋەتتى ، تولغان بەدەن ، يۈمران ساغرىسىغا قاراپ ، « مۇشۇ گۈزەل رۇخسارىم سۇلتانىنى نېمىشقا مەپتۇن قىلالمايدۇ ؟ يېشىم قىرىقتىن ئاشقان بولسىمۇ ، يىگىرمە بەش ياشلىق چوكانىدەك تۇرىدۇم ، ئۇ جىنكەشنىڭ نەرى مەندىن ئارتۇقتۇ ؟ » دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى . ئۇ شۇ تۇرقىدا ناھايىتى چىرايلىق ئىدى . چوكانلىق دەۋرى ئاخىرلاشقان بولسىمۇ زىبالىقىنى يوقاتمىغانىدى . بىنەپشەرەڭ يېپەك رەختتىن تىكىلگەن كەڭ ئىتەكلىك كۆڭلىكى بىلەن تەڭتىللا جىلتىكسىنى ، قىزىل گۆھەر قويۇلغان ئالتۇن

تاجىنى كىيدى . قوي كۆزلىرىگە سۈرمە تارتىپ ، ئەينەككە قاراپ قوڭۇر چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى ـ دە ، تاقىلداپ دەسسەپ يېنىپ چىقتى ۋە ئايىنىگار سۇلتانبېگىم يېنىدا بەدەشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، گۈلئايىمنى چاقىردى . گۈلئايىم كىرىپ ئېگىلىپ تەزىم قىلىۋېدى ، باش كېنىزىكى شەمشىبانۇنى چاقىرىشنى ئېيتتى . بويلۇق ، بۇغداي ئۆڭ شەمشىبانۇ كىرىپ تەزىم قىلىشىغا چۈچۈك سۇلتانبېگىم سورىدى :

ـــ ئامانمىسا بۇۋى بارمۇ ، كەتتىمۇ ؟

ـــ بار ئالىيلىرى ، مېھمانخانىدا كۆتۈپ ئولتۇرىدۇ .

ـــ مېھمانخانىدا ؟ كىم مېھمانخانىغا باشلىدى ؟ ـــ دەپ چېچىلدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم .

ـــ مەن مەلىكە ئالىيلىرى ، قەسىر ھويلىسىدا تۇرۇپ تۇرسلا دېيەلمىدىم . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرۇۋاتسام ، قانداقمۇ ئۇنداق دېيەلەيمەن ؟

ـــ ئۇ ئالدىمغا كىرىشى كېرەك ئىدى ، ئەمدى ئۇنىڭ ئالدىغا كىرەمدىمەن شەمشىبانۇ ؟

ـــ ئۇ مېھمان مەلىكە ئالىيلىرى ، كۆرۈشسىلە ، ئالدىغا كىرگەن بولمايلا ، چۈنكى ئۆزى ئالدىلىرىغا كەلگەن .

ـــ بولدى ، چىقىۋاتقىنىمنى ئېيتقىن ، ـــ شەمشىبانۇ « ماقۇل » دەپ تەزىم قىلىپ چىقىپ كېتىشىگە چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئايىنىگار سۇلتانبېگىمگە ئېيتتى ، ـــ خان ئانا ، ئۇ لولىنىڭ قىزى بىلەن كۆرۈشۈپ باقاي ، نېمىدەپ كەلدىكىن ، ئۇنىڭدىن ئۆزۈمنى قاچۇرغانسېرى ، يېقىنلاشماقچى بولۇۋاتىدۇ . تېخى سىلىق ـ سىپايىلىقىنى دېمەمدىغان ئۇ سەھرالىقنىڭ . « مەلىكە ئاچا ، خىزمەتلىرىدە بولغىلى كەلدىم » دەپ ياغلىما گەپ قىلىپ نەچچە قېتىم كېلىپ كەتتى . چىراي ئاچمىسامۇ ، قاتتىق تەگسەممۇ ، ئەپتىنى زادى بۇزمىدى .

ـــ ماقۇل بالام .

يەرگە سۆرۈلۈپ تۇرىدىغان قىزىل ھىلھىلە زومىلىنى ئارتقان چۈچۈك سۇلتانبېگىم دەھلىزگە چىقتى ۋە توققۇز كېنىزىكىنى كەينىگە سېلىپ مېھمانخانىغا كىردى ـ دە ، بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا زۇۋان سۈرمەي

تۇرۇپ قالدى . يېشىل گۆھەر قويۇلغان ئالتۇن تاج ، ھاۋارەڭ يېپەك كۆڭلەك ، يېشىل كەمخاپ جىلىتكە كىيگەن ئاماننسا نازاكەت بىلەن ئېگىلىپ سالام بەردى :

ـــ تىنچ ـ ئامان تۇرلىمۇ مەلىكە ئاچا ؟ ـــ چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭ سالىمغا جاۋاب قايتۇرماي ئۆرە تۇرىۋەردى . ئەمما ، ئاماننسا بۇ ھالغا دىققەت قىلمىغاندەك گېپىنى دەۋەردى ، ـــ مەلىكە ئاچا ، ۋاخلىرى يېتەمدىكىن ؟ سۇلتان « ئارامگاھ سارايغا كىرىپ بىردەم كۆڭۈل ئېچىپ كەتسۇن » دەپ مەرىيەمنسا بۇۋىنى يانلىرىغا ئەۋەتمەكچى بولۇۋېدى ، ھال سورىغاچ ئۆزۈم ئېلىپ كىرەي ، دەپ كەلدىم . سۇلتان ئالىيلىرى كۈتۈپ قالدى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئاماننسانى شۇنچە كۈتتۈرسىمۇ ، سالامىنى ئىلىك ئالمىسىمۇ كۆڭلىگە ئالمىغاندەك كۈلۈمسىرەپ تۇراتتى . نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي ، خىيال سۈرۈپ قالغان چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئاخىر ھەجىيىپ تۇرۇپ سورىدى :

ـــ سۇلتان زىيايەت بېرەمدىكىن ؟

ـــ سۇلتاننىڭ ئەمرى بىلەن ئوردا سانايىنەپىسەسى ۋە ھەرەمدىكى موغەننى چۆرە ـ كېنىزەكلەر « مۇقام ناۋاسى » مۇسىقا كېچىلىكى ئۆتكۈزمەكچىكەن ، زىيايەتمۇ بېرىلمىدىكەن مەلىكە ئاچا .

ـــ رەھمەتلىك ئانامنىڭ كۆز يۇمغىنىغا ئەمدىلەتىن ئۈچ ئاي بولغاندا ، بۇنداق ئەيش ـ ئىشرەت كېچىلىكىگە قاتناشسام قانداق بولار ؟

ـــ مەلىكە ئاچا ، ـــ دېدى ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن ، ـــ ھازىلىرى ئوشتۇلغىنىغا ئىككى ئايدەك بولۇپ قالدى . يەنىلا قايغۇرۇپ ، ھەسرەت چېكىۋەرسىلە سالامەتلىكلىرىگە زىيان يېتىدۇ . سۇلتان ئالىيلىرىمۇ مۇشۇنى كۆزدە تۇتۇپ بۇ ئەلنەغمە كېچىلىكىنى ئۆتكۈزۈشنى مۇۋاپىق كۆرگەن يەردە ، ئۆزلىرى قاتناشمىسلا بولارمۇ ؟ ئويلىنىپ كۆرگەيلا .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم قايتماقچى بولۇپ قەدەم يۆتكىۋېدى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۆزىنى ئوڭشاپ ، ئۇنى رەسمىيەت يۈزىسىدىن چاي ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى . ئەمما ، ئاماننسا رەھمەت ئېيتىپ كېنىزەكلىرى

بىلەن چىقىپ كەتتى .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭ كەينىدىن بىرنى تۆكۈرۈپ قويۇپ ئايىنىگار سۇلتانبېگىم قېشىغا كىردى . ئىشىككە قاراپ ئولتۇرغان ئايىنىگار چىرايى ئالىيېشىل بولۇپ ئۆزگىرىپ تۇرغان كېلىنىگە سەپسېلىپ :

ــ نېمىدەپ كېلىپتۇ ئۇ مەرەز ؟ ــ دەپ سورىدى .

ــ سۇلتان مېنى زېرىكىپ قالدى ، كۆڭلىنى ئاچسۇن ، دەپ ئەلنەغمە كېچىلىكىگە تەكلىپ قىلىپ ، ئۇ جىنكەشنى كىرگۈزۈپتۇ خان ئانا ، ــ دېدى چۇچۇك سۇلتانبېگىم قاپىقىنى تۇرگەن ھالدا .

ــ ماقۇل بولغانلا بالام ؟

ــ ياق ، چىققۇم يوق ، دېدىم .

ــ چىقمىسلا سۇلتان خاپا بولۇپ قالارمىكىن مەلىكە قىزىم ، سىلى چىقمىسلا ئۇ جۇمباق خۇش بولىدۇ . سۇلتانغا سىلىنىڭ يامان گەپلىرىنى قىلىپ ، سۇلتاننى سىلىدىن يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ . سۇلتان دېگەنگە ماقۇل بولسىلا ، كۆڭۈللىرىدە خالىمىسلىمۇ ئاغزىلىرىدا ماقۇل ، دەپ قويسىلا ، سۇلتاننىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇۋالىلا ، بارسىلا بالام ، بارسىلا ، ئۆزلىرىنىڭ چوڭ خانىش ، ھەقىقىي مەلىكە ئىكەنلىكلىرىنى بىر كۆرسىتىپ قويسىلا . قويسىلا ، كىينىپ چىقسىلا ، مەنمۇ بىرگە باراي .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىمنىڭ سۆزلىرى خانىشقا تەسىر قىلدى بولغاي ، ئورنىدىن تۇرۇپ گۈلئايىم بىلەن يان ھۇجرىغا چىقىپ ئۇزۇنغىچە قېتىرقىنىپ ياساندى . چاچلىرىنى باشقىدىن تاراتتى . يېڭى تويى بولغاندا كىيگەن ئاق گۆھەر قادالغان ئالتۇن تاجىنى كىيىپ ، كۆتۈپ تۇرغان ئايىنىگار قېشىغا چىقتى .

4

خانىش ئايىنىگار سۇلتانبېگىم بىلەن ئون نەچچە كېنىزەكنى كەينىگە سېلىپ ، سۇلتان ساريىغا كىرگەندە تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇ-

رېشتخاننىڭ چېھرىسىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى . ئۇ ئۆگەي بولسىمۇ ، ھايات تۇرۇۋاتقان بۇ ئاننىڭ ھۆرمىتىنى قىلىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئوڭ يېنىدىكى يۆلەنچۇكلۇك كۇرسقا تەكلىپ قىلدى .

ـــ ئولـتۇرسىلا خان ئانا ، چاقىرغىلى ئادەم ئەۋەتمەكچىدىم . مەلىكە بىلەن بىرگە كېلىپ مېنى بەك خۇش قىلىۋەتتىلە ، ـــ دېدى ئۇ چۇچۇك سۇلتانبېگىمگە ئىللىق نەزەر تاشلاپ .

ئونلىغان قەندىل چىراغلار ، شامدانلاردىكى شاملار ياندۇرۇلۇپ ، سۇلتان سارىيى كۈندۈزدەك نۇرلىنىپ كەتكەنىدى . تەختىنىڭ سول تەرىپىگە كەڭ يېپەك ئاسما پەردە تارتىلغان بولۇپ ، كەينىدە ئاماننىسا سۇلتانبېگىم باشچىلىقىدىكى سازەندە كېنىزەكلەر ئورۇن ئالغانىدى . تەختىنىڭ ئالدى تەرىپىدىن ئون قەدەم نېرىغا قاتار تىزىلغان ئورۇندۇقلاردا قىدىرخان يېتەكچىلىكىدىكى ئوردا سانايىنەپسەسىنىڭ ئەر مۇغەنىلىرى ئولتۇرۇشقانىدى .

ئىسلام ئەقىدىسى بويىچە ، ئەر ـ خوتۇن ، ئۇرۇق ـ تۇغقان بولمىغان ئەر ـ ئاياللارنىڭ بىر ـ بىرىگە كۆرۈنۈشى ، بىر يەردە ئولتۇرۇشى نامەھرەم سانىلىپ ، مەنئى قىلىنغانلىقى ئۈچۈن سازەندىلەر ئەنە شۇنداق ئايرىم ئولتۇرۇشقانىدى . قارا پەرەنجىگە پۈركەنگەن مەلىكە ، سۇلتان بېگىملەر كىرىپ كەلگەندە ، ئۇلار ئېھتىرام بىلدۈرۈپ قوپۇشتى ، سالام بېرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن قوللىرىدىكى سازلارنىڭ پەدىلىرىنى تۇزۇپ چىلىشقا تەييارلاندى . قولىغا تەمبۇر ئالغان ئابدۇرېشتخان « چارىگاھ » مۇقامىنى بۇ غەزىلى بىلەن باشلىدى :

دۇنيا بىر ھۆسنى ئەھلىدەك نامېھرىبانى پىش ئەمەس ،
كىمكى سۆيسە سۈدىدىن ① كۆپرەك زىيان پىش ئەمەس . ②
دۇنيانى باقي تەسەررۇف ③ تۇتماغىل شەددادەك ،

---

① سۈد ـــ پايدا ـ زىيان .
② پىش ئەمەس ـ ئاز ئەمەس .
③ باقى تەسەررۇف ـــ مەڭگۈ ئىگە بولۇش .

نەچە بىر ئىت كەم دېگەندەك ئۇستۇخۇانى پىش ئەمەس .
دۇنياغا پەرزەنت ئادەمنى ئېبەرمەكتىن غەرەز ،
قۇللۇقۇم قىلغايمۇ ، دەپ بىر ئىمتىھانى پىش ئەمەس .
سەلتەنەت تەختىدە مەندۇرمەن دېگەن ئول شاھلار ،
جان بېرۇردە بىر گادايى ناتۇۋانى ① پىش ئەمەس .
ئەي رەشىدى بولماغىل مەغرۇر جاھان گۈلزارىغا ،
قايسى گۈلشەننىڭ گۈلى ئاخىر غازاتى پىش ئەمەس .

ساتارىنى تىلغا كىرگۈزگەن ئامانىسا سۇلتانبېگىم سازەندە ، كېـ
نىزەك ، ئايالار بىلەن ، راۋابىنى تاڭ بۇلبۇلىدەك سايراتقان قېدىرخان
ھەمراھلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تەڭكەش قىلدى . داستان ، مەشرەپلىرى
تۇگەپ مۇقام ئاخىرلاشقاندا ، تاڭ ئالدىدىكى جىمجىتلىقتەك سېھىرلىك
تۇسكە كىرگەن سارايغا دېرىزىدىن ئاي شولىسى چۈشكەنىدى . سۇلتان
ئابدۇرېشىتخاندىن كۆزىنى ئۇزمەي ئولتۇرغان چۈچۈك سۇلتانبېگىم بىزار
بولغاندەك ئەسنىدى . ياشلىق چاغلىرىنى ئويلاپ ، ھەسرەت چېكىپ
ئولتۇرغان ئايىنگار سۇلتانبېگىمنى مۇگدەك باسقانىدى . ئۇلارنىڭ كەيـ
نىدە ئولتۇرۇشقان خان جەمەتىنىڭ ئاغىچا ـ خېنىملىرى مۇزىكا ، ناخـ
شىنى شۇنداق بېرىلىپ ئاڭلىدىكى ، تىنىقىنمۇ سىرتقا چىقارمىدى ،
ئۇلارنىڭ زوق ، ھۇزۇر ئىلكىدە دىللىرى يايراپ كەتكەنىدى .
ئابدۇرېشىتخاننىڭ تەكلىپى بىلەن قېدىرخان تولۇقلاپ ، قايتا
ئىشلەپ چىققان « ۋىسال » مۇقامىنى بۇ غەزىلى بىلەن باشلىدى :

پەلەكتىن بىر سادا كەلمىش چېچىپ ھەردەم ھالاۋەتنى ،
گاداي ئىزدەپمۇ جەننەتتىن تاپالماس ئۇ ساخاۋەتنى .
ئاتا قىلسا مۇنارىنى ياساپ كەۋسەرى ھەل تاشتىن ،
قېدىر ئۆلمەس مۇقام ئىچرە قىلىپ گۇمران جاھالەتنى .
سازەندىلەرنىڭ ھەممىسى تەڭكەش قىلدى . ئابدۇرېشىتخانمۇ جور

① ناتاۋان ـــ يالغۇز ، يېگانە .

بولۇپ تەمبۇرىنى شۇنداق چەكتىكى ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالدى . ئۇ بۇ ۋاقتا قەدەر ئېرىنىڭ تەمبۇرنى مۇنداق زوق بىلەن بېرىلىپ چالغىنىنى كۆرمىگەنىدى . تەمبۇر ساداسىدىن چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭمۇ يۈرەكلىرى ئۆيناپ كەتتى . بىرلا بېشىنى كۇرسىنىڭ ماموق يۆلەنچۈكىگە قويۇپ ئۇخلاپ قالغان ئايىنگار سۇلتانبېگىملا ۋقام ئاھاڭلىرىدىن تەسىرلەنمىگەندەك قىلاتتى .

قېدىرخان « ۋىسال » مۇقامىنى بۇ مىسرالار بىلەن ئاخىرلاشتۇردى :

مۇقام جاھاندا تاڭنىڭ ساباسى .
جانانغا جانكى ، قالۇن ساداسى .
ھېچ تەڭ كېلەلمەس بۇلبۇل سادىسى ،
ئالەمدە يوقكى ، بۇنىڭ باھاسى .

ھەممە ھاياجانغا چۆمۈلگەنىدى . ئابدۇرېشىتخان قېدىرخانغا بارىكاللا ئوقۇپ ، ئەر ـ ئايال سازەندىلەرگە رەھمەت ئېيتتى ۋە ئۇلارنى ئارامگاھ ساراينىڭ زىياپەت زالىغا تەكلىپ قىلدى .

زىياپەت يېرىم كېچىگە يېقىن ئاخىرلاشتى . ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بىلەن خوشلىشىپ ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە قايتتى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئايىنگار سۇلتانبېگىم بىلەن ھەرەم مەپىسىگە ئولتۇرۇپ قەسرىگە كەلدى ـ دە ، ئۆزىنى كىمخاپ تۆشەك ئۈستىگە تاشلاپ يىغلاپ كەتتى .

5

كۈزنىڭ ئاپتاپلىق بىر كۈنى ئىدى . ئارامگاھ ساراينىڭ چېقىپ كېتىۋاتقان ئاماننسا سۇلتانبېگىم بېشى قايغانەك بولۇپ ، ئارقىسىغا ياندى ـ دە ، پېشايۋاننىڭ مەرمەر تۈۋرۈكىنى تۈتۈپ ، ئولتۇرۇپ قالدى .

قولىدىكى كىمخاپ جىلتە ① ، بېشىدىكى ھىلھىلە رومال ئوتۇغات بىلەن يەرگە چۈشۈپ كەتتى . قاپقارا ئۆرۈم ـ ئۆرۈم چاچلىرى تىزلىرى ئۈستىگە يېيىلدى . غەلىتە ھال ، بۇ ۋاقتىچە ئۇ بۇنداق بولۇپ باقمىغانىدى .

ـــ ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ، نېمە بولدىلا ؟ ـــ دەپ سورىدى بىللە ماڭغان باش كېنىزەكى گۈلسارا ۋە ئۇنى يۆلەپ سۈپىغا ئولتۇرغۇزدى . يەنە ئىككى كېنىزەك ، رومال ، ئوتۇغات ، جىلتىنى يەردىن ئالدى .

ـــ بېشىم قېيىپ ، كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىپ كەتتى ، ـــ دېدى ئاماننىسا .

ـــ نېمە بولغانلا مەلىكە خېنىم ؟ ـــ ئەنسىرەپ قالغان گۈلسارا رومالنى ئۇنىڭ بېشىغا سېلىپ ، ئوتۇغاتنى كىيدۈرۈپ قويدى .

ـــ بىلمىدىم . ئەمدى ياخشى بولۇپ قالدىم .

ـــ بەھى شەربىتى ئىچەملا مەلىكە خېنىم ؟

ـــ گىلاس شەربىتى ئىچەي . كۆڭلۈم ئاچچىق ـ چۈچۈك نەرسىنى تارتىپ تۇرىدۇ .

گۈلسارا كۈمۈش جامغا گىلاس شەربىتى قويدۇرۇپ چىقتى . ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ئۇنى ئىچىپ ، تۇرۇپ بىر نەچچە قەدەم مېڭىۋىدى ، بىردىنلا كۆڭلى ئايىنىپ ھۆ تۇتتى . ئۇ دەلدۇگۇنۇپ بېرىپ ئارچا دەرىخىنى تۇتۇپ ئېڭىشتى . گۈلسارا ئۇنى تۇتۇۋالدى . كېنىزەكلەر ئەتراپىدا پەرۋانە بولۇپ كېتىشتى .

ـــ تېۋىپ چاقىرايلىمۇ مەلىكە خېنىم ؟

ـــ سۇلتان ئالىيلىرىغا خەۋەر قىلايلىمۇ يا ؟

ـــ ياق ، مەريەمنىسا ئاچامنى چاقىرىپ كىرسەڭلارلا بولىدۇ .

بىر نەچچە كېنىزەك يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى . ئۇزۇن ئۆتمەي كېنىزەكلەرنىڭ ھەمراھلىقىدا ، ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى كۆتۈرۈپ ، مەريەمنىسا كىردى . ئۇ ئاماننىسا بىلەن سالاملىشىپ يۇز يېقىپ كۆرۈشتى . مەريەمنىسانىڭ قولىدىكى ئەبۇ سەئىد سۇلتان بويۇنداپ قول ئۈزىتىپ ، ئاماننىساغا بارماقچى بولدى . ئۇنى قولىغا ئالغان مەلىكە بالىنىڭ مەڭزىگە

---

① جىلتە ـــ كىتاب سېلىش ئۈچۈن مەخسۇس تىكىلگەن خالتا .

يېنىشلاپ سۆيۈپ ، ئەجەبلەنگەن ھالدا :

ـــ شاھزادە ئەجەب ياداپ قاپتىغۇ . بىر ئايدىن بېرى كۆرمىگەنىدىم ، سېغىنىپ قاپتىمەن ، ـــ دېدى .

ـــ ۋاي مەلىكە خېنىم ، شاھزادەمنىڭ مىجەزى يوق ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭغا ئامراقلىق قىلىپ ئۆيدىن چىقارماي كېسەل قىلىپ قويۇپتۇ ، ـــ مەريەمنىسا بۇۋى بالىنىڭ بېشىدىكى كىچىك ئالتۇن ئوتۇغاتىنى ئېلىپ ، بېشىنى سىلىدى ، ئەسلىدە ئۇ « بالىنى سىلىدىن قىزغىنىپ ئۇنى چىقارماپتۇ » دېمەكچىدى ، چېقىمچىلىق بولۇپ قالمىسۇن ، دەپ ئۇنداق دېمەي بالىنىڭ ئەھۋالىنىلا ئېيتتى ، ـــ تۇرۇپ ـ تۇرۇپ دۆلۈيدىغان ، چىرقىراپ يىغلاپ كېتىدىغان ، ئالغايدەك قارايدىغان بولۇپ قاپتۇ .

ـــ بەك ئەسەك ، بەك ئوماق ئىدى ئەمەسمۇ ، بۇ شاھزادەم .

ـــ شۇنداق مەلىكە ، شاھزادەم بەك ئوماق ئىدى . ئەتىگەن ئاراماگاھ ساراينى سۈپۈرۈۋاتسام ، سۇلتان كىرىپ « بۇگۈندىن باشلاپ ئوغلۇمغا سىز قاراڭ ، ھېچكىمگە بەرمەڭ ، يېنىدىن ئايرىلغۇچى بولماڭ » دەپ مېنى چۈچۈك سۇلتانبېگىم قەسرىگە باشلاپ كىردى ۋە شاھزادىنى ماڭا كۆتۈرتۈپ قويدى . « ئوت تۇتۇپ قالسا كېرەك » دەپ ئۇزۇم ئوت كۆچۈردۈم . ئىسرىق سېلىپ ئوتلاپ قاقتىم . بالىنى ئوينىتىپ يۇرسەم كېنىزەكلەر ئىزدەپ بېرىپتىكەن ، سىلىنى چاقىرىدۇ دېۋىدى ، ئۇدۇل كېلىشىم .

ـــ ئوبدان قىلىپلا مەريەمنىسا ئاچا ، بىلمىدىم ، بايا تىن بېرى بېشىم قېيىپ ، كۆڭلۈم ئاينىپ نەچچە قېتىم ھۆ تۈتتى . كېنىزەكلىرىم تېۋىپ چاقىرماقچى بولۇۋىدى ، سىلىنى كۆرۈپ باقسۇن ، دېدىم .

مەريەمنىسا بۇۋى ئامانىنسا سۇلتانبېگىمگە سەپسالدى . ئۇنىڭ چىرايى شۇنداق ئوبدان ، ئەھۋالىدا ئۆزگىرىش يوق ئىدى . قارا كۆزلىرى يەنىلا كۈلۈپ تۇراتتى . مەريەمنىسا ئۇنىڭ ئالماس كۆز قويۇلغان ئالتۇن بىلەزۈكىنى قول بېغىشىدىن نېرى قىلىپ تومۇرىنى تۇتتى . يۈرەك سېلىشى سەل ئىتتىكلەپ قالغانىدى . كۆڭلىگە بىر گۇمان چۈشۈپ ئېيتتى :

ـــ بويلىرىدا قالغان بولمسۇن يەنە .

ـــ بۇ راستمىدۇ مەريەمنسا ئاچا ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى ئاماننسا سۇلتانبېگىم .

ـــ راستتەك قىلىدۇ مەلىكە خېنىم . يېقىندىن بېرى كۆڭۈللىرى نېمىنى بەكرەك تارتىدىغان بولۇپ قالدى ؟

ـــ ئالما ، ئامۇتنى ، يەل ـ يېمىشنى يېگۈملا كېلىپ تۇرىدۇ .

ـــ بۇرۇنچۇ ؟

ـــ كۆرسەم يەيتىم . كۆرمىسەم خىيالىمغا كەلمەيتتى .

ـــ ھە ، ـــ دېدى مەريەمنسا بۇڭى قاشلىرىنى سۇزۇپ ، ـــ بويلىرىدا جەزمەن بار ئىكەن مەلىكە خېنىم ، باشقا قورقۇدەك ئىش يوق ، كۆڭۈللىرىنى توق تۇتسىلا .

كۆڭلى ئارامغا چۈشكەن ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئەبۇ سەئىد سۇلتاننى سۆيۈپ قويۇپ مەريەمنساغا بەردى . سۇپىدىكى جىلتىنى ئېلىپ ماڭدى .

ئۇ بەلپۇرمە ئەتلەس كۆڭلەك ئۇستىدىن گۇللۇك مەخمەل جىلمتكە كىيىۋالغانىدى . مەلىكىلەردەك ياسىنىپ يۇرۇشتىن خىجىل بولاتتى . چوڭ سورۇنلاردا تاج كىيەتتى . بولمسا ، ئۇكە قادالغان ئالتۇن ئوتۇغات ياكى گۇللۇك دوپپا كىيىپ يۇرەتتى . مانا شۇنداق ئاددىي ـ ساددا تۇرقى بىلەن ھەممەيلەنگە ياقاتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئارامگاھ سارىيىنىڭ مۇسقا زالىغا كىرىپ بارغاندا ئۇنى قىز ـ ئايال كېنىزەكلەر كۆتۈپ ، سازلىرىنى تىرىڭشتىپ ئولتۇراتتى . ئۇلار ئاماننسا سۇلتانبېگىمنى كۆرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ سالام بېرىشتى . ئاماننسا سۇلتانبېگىممۇ جاۋاب سالام قايتۇرۇپ ، ئېرىنمەي ھەممەيلەن بىلەن يۇز يېقىپ كۆرۈشتى .

ـــ خاپا بولۇشمىسىلا كېچىكىپ قالدىم ، ـــ دېدى ئاماننسا سۇلتانبېگىم ۋە گۇللۇك گىلەم تارتىلغان تامغا يۆگەكلىك ساتارنى ئېلىپ ئولتۇردى ، ـــ ئاچىلىرىم ، راك مۇقامىنى ئۆگىنىشنى باشلايمىز ، دىققىتىمىز بۆلۈنمىسۇن ، ـــ ئۇ سۆزلىگەچ جىلتىدىن بىر خاتىرىنى ئېلىپ

ئاچـتى ، ـــ باشتا ئۆگەنگەن مۇقاملارغا ئوخشاش باشلىنىشتىن تارتىپ ، تەزە ، مەرغۇللىرىنى ، داستان ، مەشرەپلىرىنى ، ئاھاڭ ئۆزگىرىشلىرىنى قانۇنىيىتى بويىچە پۇختا ئىگىلىسەك ، غەزەللىرىنى پىششىق ياد ئالساق ، ئاندىن كىشىلەرنى ھەيرانلىق ئىلكىدە زوقلانغۇدەك ، ئۆزىمىزمۇ خۇدىمىزنى يوقاتقان ھالدا ھۆزۈرلانغۇدەك تەسىرلىك ئورۇندىيالايمىز . تىل بىلەن دېيەلمىگەن كۆڭۈل ئىزھارلىرىمىزنى مۇقام بىلەن ئاۋازغا يەتكۈزەلەيمىز . قېنى ھەمشىرىلىرىم ، باشلايلى .

دەسلەپ ئۇد ، ساتارنىڭ يېقىملىق ئۈنى ، ئاندىن قالۇن ، تەمبۇر-نىڭ ناھايىتى يىراقتىن تۇن كېچىدە ئاڭلانغان دەريانىڭ يېنىك شارقىرىشىدەك مەيىن ساداسى ، ئۇنىڭغا ئۇلىنىپ چېلىنغان دۇتار ، راۋابنىڭ گۈل ـ گىياھلارنىڭ شۇنچىلىشىدەك ئىشتىلگەن لەرزان ئاۋازى ، « دۇم ـ دۇمتاق ـ دۇم » قىلىپ ياڭرىغان داپ ھالقىلىرىنىڭ مەجنۇنتاللاردىنمۇ جىلۋىلىك شىلدىرلىشى ، يىراق چۆلدە ھەسرەت چەككەن ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ ئۇھ تارتىشىدەك مۇڭلۇق نەي ناۋاسى ياڭراپ تاراملار قوشۇلۇپ ، دولقۇنلۇق ئېقىن ھاسىل قىلغاندەك ئاجايىپ سېھىرلىك بىر مۇسىقىنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرگەندى ، بۇ مۇسىقىنىڭ سېھىرلىك ساداسى گويا غۇر ـ غۇر شامالدەك ھەرەمنىڭ سىرتىغا ـ ئەتراپقا تارىدى .

ئابدۇرېشىتخان بىلەن قىدىرخان زالغا كىرگەندە « راك » مۇقامىنىڭ مەشرەپى باشلانغانىدى . ئامانىنسا ئۇلارنى كۆرۈپ ، يۈزىگە قايرىپ قويغان چۈمبەلنى يالىتى ، باشقا مۇغەننى قىز ـ جۇۋانلارمۇ چۈمبەلنى يۈزلىرىگە يېپىپ قويقىنىچە سالام بېرىشتى . سۇلتانىنىڭ رۇخسىتى بىلەن ئولتۇرۇشۇپ مەشرەپنى ئەۋجىگە كۆتۈردى . پىرقىراپ ئايلانغىنىچە ئوتتۇرىغا چىققان سۇلكەت بابىدا تەنھا بىر نازىنىن ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ مەجنۇنتالدەك ئېگىلدى ـ دە ، ئۇسسۇلغا چۈشۈپ كەتتى . ئۇ گاھ ئوڭغا ، گاھ سولغا قاراپ ، دەم يۇقىرىغا دەم ، تۆۋەنگە بېقىپ ، قوللىرىنى قۇش قانىتىدەك ھەربىكەتلەندۈرۈپ ، ئۇسسۇلنى شۇنداق ئويىنىدىكى ، سىلىق قەدىمى ، ئەۋرىشىم قامىتى ، بوستان چاچلىرى بىلەن ھەممىنى ئۆزىگە مەھلىيا قىلدى . ئۇ بەجايىكى يەرگە دەسسىمەي ، سەل

كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇۋاتقاندەك يانتۇ مېڭىپ ، قىيا ئوچۇق ئىشككە يېـ قىنلاشقاندا ، مايسا كىرپىكلىرى يەرگە شۇنداق تاشلىنىۋىدى ، ھاۋارەڭ كۆڭلەك ، سېرىق مەخمەل جىلىتكە كىيگەن ، چۈمپەردە تارتقان توققۇز رەنا كۆكتىن شۇڭغۇپ چۈشكەن تۇرنىلاردەك ئوڭ تەرەپتىن قاتارلىشىپ يانداشتى . ئۇسسۇلچى كەينىگە قايرىلىپ يېنىپ ، يەنە بىر تەرەپتىكى قىيا ئوچۇق ئىشككە يېقىنلىشىپ ، يوغان ئېچىلغان كۆزلىرى بىلەن شۇنداق غەمزە قىلىۋىدى ، خۇددى بايقىدەك توققۇز دىلرابا تىزىلىپ چېقىپ سول تەرەپتىن ئۇنىڭغا پەرۋانە بولدى . گويا قىزىلگۈلمۇ ، نىلۇپەرمۇ تەڭ ئېـ چىلدى . « مەريەمنىسا بۇۋى ئۇسسۇلنى ئەجەب ياخشى ئويىنىدى » دېدى ئىچىدە ئامانىنسا سۇلتانبېگىم « راك » مۇقامىنىڭ چۈشۈرگىسىنى ئو ـ رۇنلاشقا تەييارلىنىپ ، ئۇنىڭ كۆككە كۆتۈرۈلگەن ئاۋازى ئاي ، يۇلـ تۇزلاردىن ئەكس سادا قايتۇرغاندا ، يۈرەكنى لەرزىگە كەلتۈرىدىغان پاـ ئۇزا بىلەن مۇقام ئاخىرلاشتى .

ـــ باركاللا ! ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان قايىل بولغىنىنى بىلدۈـ رۈپ ، ـــ « راك » مۇقامىنى قايتا ئورۇنلاشقا مۇغەننى قىز ـ ئاياللىرىمىزـ نىڭ رازىلىقى بارمىكىن ؟ پېقىر ئارماندا قالدىم . ئۇستاز قېدىرخان ئاكـ مىزنىڭ قانداق مەسلىھىتى بار ؟ ئاڭلاپ ، ئاندىن باشلىساق .

ـــ پېقىر بۇرۇنراق كېلەلمىگىنىم ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىپ قالدىم ، ـــ دېدى قېدىرخان ئابدۇرېشىتخانغا باش لىڭشىتىپ قويۇپ ، ـــ مـۇقامنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنداش ئۈچۈن ، مۇقام غەزەللىرى بىلەن مۇسىقىنىڭ ماسلىشىشى ناھايىتى زۆرۈر . ھېلى « راك » مۇقامىنىڭ مەشرەپى ئورۇندالغاندا پېقىرغا غەزەللەر بوشراق ، مۇسىقا چىڭراق ئاڭلاندى ، ھەتتا مۇسىقا غەزەلنى بېسىپ كەتتى . بۇنداق بولغاندا مۇسىقا بىلەن غەزەل ماسلىشالماسلىقتەك غەيرى ئەھۋال كېلىپ چىقىدۇ ، مۇقامـ نىڭ جەلپ قىلىش كۈچى تۆۋەنلەيدۇ . شۇڭلاشقا ، مۇسىقا ناخشا ـ غەـ زەلسىز ئورۇندالغاندا ، چىڭراق چېلىنىشى ، غەزەل بىلەن ئورۇندالغاندا بوشراق چېلىنىشى زۆرۈر .

قېدىرخان گەپنى ئوچۇق قىلىدىغان سەمىمىي ئادەم بولغاچقا ،

مۇقامنى ئورۇنداشتا كۆرۈلگەن نۇقسانلارنى ھەمشە تولۇق كۆرسىتىپ بېرەتتى . ئامانسا سۇلتانبېگىم تەلەپچانلىق بىلەن يېتەرسىزلىكلەرنى تولۇقلاپ ، مۇقامنىڭ ياخشى ئورۇندىلىشى ئۈچۈن ، مۇغەننىلەرنى قايتا ـ قايتا مەشىق قىلدۇراتتى ، شۇ تاپتىمۇ ئۇ سەل جىددىيلىشىپ ، « راك » مۇقامىنى بايامقىدىنمۇ لەرزان ئاۋاز بىلەن ساتارىنى تەڭكەش قىلىپ باشلاپ بەردى ، تاكى مۇقام ئاخىرلاشقىچە ھاياجىنىنى باسالمىدى .

ـــ بارىكاللا ، بارىكاللا ! ـــ ئابدۇرېشىتخان مۇقامنىڭ ماھارەت بىلەن ياخشى ئورۇندالغىنىدىن خۇرسەن بولغىنىنى بىلدۈردى . ئۇنىڭ تۇتۇق چېھرى ئېچىلدى .

ـــ ھەمشىرىلىرىم ، مەلىكە خېنىمنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئىخلاس بىلەن قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن « ناۋا » ، « پەنجىگاھ » ، « چارىگاھ » ، « ئۆزھال » مۇقاملىرىنى ئاۋام رازى بولغۇدەك ئورۇنداش ماھارىتىنى ئىگىلەپ ، مۇغەننىلىك مەرتىبىسىگە يەتكىنىڭلاردىن سۇلتان ئالىيلىرى ناھايىتى خۇشال ، پېقىرمۇ شۇنچە مەمنۇن . ھالبۇكى ، ئۆگەنگەنلىرىمىز بىزگە نامى مەلۇم ئون ئىككى مۇقامنىڭ ئاز بىر قىسمى ، ـــ دېدى قېدىرخان قارا ساقىلىنى سىپاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ بايا كىرگەندە خاپا كۆرۈنگەن چېھرىسىدە بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەبەسسۇم پەيدا بولدى ، ـــ پېقىر ئەۋلادىمىزنىڭ جۇشقۇن ، روھلۇق ھايات كەچۈرۈشى ، ئەجداد ـ لىرىنى ئۇنتۇماي ئەسلەپ تۇرۇشى ئۈچۈن مۇقاملارنى تولۇق ئۆگىنىشىمىز ۋە ئۇنى رەتلەپ پۈتۈپ قويۇشىمىزنى بۇ دۇنيادا ئۆتەشكە تېگىشلىك ۋىجدانىي بۇرچىمىز ، دەپ قارايمەن . شۇنىڭ ئۈچۈن سۇلتان ئالىيلىرىنىڭ ئەمرى بويىچە ، ھەرقايسى ئايماق ، ۋىلايەتلەرگە كىشى ئەۋەتىپ ، مۇقامغا ئىشتىياق باغلىغان ۋە ئۇنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندىيالايدىغان ئاتاقلىق مۇغەننىلەرنى پايتەختكە تەكلىپ قىلدىم . خۇدا بۇيرۇسا ئۇلار ئوردىمىزغا قەدەم تەشرىپ قىلغاندا ، مۇقام ئۆگىنىشىمىز يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرۈلىدۇ ، نىسلەرگە رەھمەت .

نېمە ئۈچۈندۇر بۇگۈن ئابدۇرېشىتخانمۇ ، قېدىرخانمۇ باشقا كۈندىكىدەك ئوچۇق ، خۇش چاقچاق ئەمەس ئىدى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ

قاتتىق خاپا ئىكەنلىكى ، تۇتۇق ، ئويچان چىرايىدىن بىلىنىپ تۇراتتى . ئۇ گەرچە كۆلۈمسىرىگەندەك قىلغان بىلەن ، تۇرۇپ ـ تۇرۇپ قوشۇمسى تۇرۇلۇپ قالاتتى .

سۆزىنى تۇگىتىپلا جىم بولۇپ قالغان قېدىرخان بىر نېمە دەپ پىچىرلاپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، ئالدىراپ چىقىپ كەتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم مۇغەننى قىز ـ ئايالارنى تاماقخانىغا باشلاپ قويۇپ ، ئابدۇرېشىتخان بىلەن قەسىرگە يېنىپ چىقتى .

ـــ شاھىم ، بىر ئىش بولدىمۇ ؟ چىرايلىرى بۆلەكچىلا ، قېدىرخان ئاكامۇ خاپا كۆرۈنىدۇ ، ـــ سورىدى ئۇ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ ۋە ئابدۇرېشىتخاننىڭ تونىنى سالدۇرۇپ ئاسقۇغا ئېلىۋېتىپ .

ـــ راست مەلىكەم ، بۇگۈن كۆتمىگەن بىر ئىش يۈز بەردى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان مامۇق يېكەنداز ئۇستىدە بەداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، ئۇ خانىش سۇنغان بىر جام شاتۇت شەربىتىنى ئىچىپ ئېغىر تىن ئالدى ، ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان بىرەر يۈزدىن ئارتۇق سوپى ـ سالىكلىرىنى ئەۋەتكەنىكەن ، ئۇلار كېلىپ : « ئەيش ـ ئىشرەت قىلىش ھارام . ساز چېلىپ كۆڭۈل ئېچىش ھارام . ئاللانى ئۇنتۇپ كەيپ ـ ساپا قىلىش ھارام » دەپ چۇقان سېلىپ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇپتۇ . ئۇلار ئەمىر دىۋان قېدىرخان چىقىپ : « بۇ ئوردا مۇسۇلمان سۇلتانىنىڭ ئورىدىسى ، ئەيش ـ ئىشرەت ، كەيپ ـ ساپاغا بۇ يەردە ئورۇن يوق . سىلەر خاتا چۇشىنىپ قاپسىلەر ، قايتىپ كېتىڭلار » ، دېسىمۇ ، ئۇناشماي ، دەرۋازىغا يېقىنلاپ كېلىشىپتۇ . قېدىرخان ئوردىنىڭ مۇھاپىزەتچى نۆكەر ياساۋۇللىرىغا ئۇلارنى كىرگۈزمەسلىك توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپ ، يېنىمغا كىرگەنىكەن . ئۇ ناكەسلەرنى دەرھال قوغلۇۋېتىش توغرىسىدا پەرمان بەردىم ، باش ئەمىر ئەكرەم قېدىرخان بىلەن چىقىپ ئۇلارنى قايتىپ كېتىشكە دەۋەت قىلىپتۇ . لېكىن ، ئۇلار ھەددىدىن ئېشىپ ، دەرۋازا ئالدىدا توسۇپ تۇرغان پاششاپ ئابدۇلئەزىز كۆكۇلداشنى ئۇرۇپ يارىلاندۇرۇپ ئوردىغا بېسىپ كىرىشكە باشلاپتىكەن . نۆكەر ، ياساۋۇلىرىمىز ، ئۇلارنى مانا ئەمسە دەپ سۇرۇپ ـ توقاي قىلىپ قوغلۇۋېتىپ

تۇ ، جاھىللىق قىلىپ كەتمەي تۇرۇۋالغانلارنى تۈتۈپ زىندانغا تاشلاپتۇ . قېدىرخان قايتىپ كېلىپ ئەھۋالنى ماڭا دېدى . مانا شۇ ئاۋارىچىلىكلەر تۈپەيلى كېچىكىپ قالدۇق . بولمىسا ، مۇسقا باشلىنىشتىن بۇرۇن كېلىپ بولاتتۇق مەلىكەم ، ئاللا بەندىلىرى ئۈچۈن ياراتقان بۇ زېمىننى « ۋاپاسىزلىق ، نومۇسسىزلىق جاھانى » دەۋالغان بۇ تەركىدۇنياچىلار ئۆزلىرىنىڭ نادان ، جاھىل قارامىلىقىنى ئاشكارىلاۋاتىدۇ .

ئابدۇرېشىتخان سۆزىدىن توختاپ خىيالغا غەرق بولدى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم بىئارامىلىق ئىچىدە داستىخان سالدى . كېنىزەكلەر تاماق كەلتۈردى . ئۇ ئابدۇرېشىتخانغا ياشقا توشقان مېھرىلىك كۆزلىرى بىلەن باقتى .

ـــ شاھىم ، بۇ ھەقىقەتەن باش قاتۇرىدىغان ۋەھىمىلىك ۋاقىئە ئىكەن . ئەنسىرەپ قېلىۋاتىمەن .

ـــ شۇنداق مەلىكە ، بىراق سىز ئەنسىرىگەندەك ۋاقىئە سادىر بولمايدۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئىشەنچ بىلەن گۈللۈك تەخسىدىكى نىرىنگە قوشۇق سېلىپ ، ئۇ بۇ ئاشنى ياخشى كۆرەتتى . ئەمما ، بۈگۈن كۆپ يېمىدى . بىر نەچچە قوشۇق يەپ ، قېتىق ئىچىپ قولىنى سۈرتتى .

ـــ خۇدايىم ئېيتقانلىرىدەك بولغاي شاھىم . ئالىيلىرى بۈزرۈكۈار خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتكە قول بېرىپ مۇرىت بولغان ئىكەنلا ئەمەسمۇ . ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىپ باقمىلىمۇ ، ئاڭلىسام ھەممە ئىشانلار ئۇ بۈزرۈكۈاردىن تەپتارتىدىكەن .

ـــ يېقىنىدىن بېرى بۈزرۈكۋار ئوردىغا ئىككى قېتىم كېلىپ ، « جامائەت ئىچىدە ، سۇلتان ئەيىش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى ، دېگەندەك گەپ ـ سۆزلەر ئاۋۇپ كەتتى ، بۇ شەنىلىرىگە ياخشى ئەمەس ئالىيلىرى » دەپ بېشىمنى ئاغرىتتى . « ياق بۈزرۈكۈار ، مەن ئەيىش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتكىنىم يوق ، بەلكى مۇغەننىلەرنى تەشكىللەپ ، ئۇلارنىڭ خەلقىمىزنىڭ ئېسىل مۇسقا بايلىقى بولغان ئون ئىككى مۇقامنى ئۆگىنىپ ، رەتلەپ ، ئاللاغا بولغان مېھىر ـ مۇھەببىتىنى كۈچەيتىپ ساپلاشتۇرۇشىغا يول قويدۇم » دەپ ، ئۇنىڭغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈۋـ

دىم ، ئۇ يۇمشاپ قايتتى . بۇگۈن كەلگەن ئەسەبىي سوپىلار ئۇنىڭ مۇ-رىتلىرى بولماستىن ، خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرى ئىكەن . . .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم داستىخاننى يېغىشتۇرۇپ كېنىزەككە بەر-دى . ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن تۇردى .

ـــ ئارام ئېلىۋالماي نەگە بارىلا شاھىم ؟ ـــ سورىدى تەكىيە ، ياستۇق قويۇپ بەرمەكچى بولۇۋاتقان ئاماننسا يېلىنىش نەزىرى بىلەن تەلمۇرۇپ .

ـــ رەھمەت مەلىكەم ، ئوردىغا چىقاي ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە ئۇنىڭغا سەپسېلىپ توختاپ قالدى ، ـــ ماڭا ئېيتماقچى بولغان بىر گېپىڭىز بارغۇ ، دەيمەن قەدىرلىكىم .

ـــ ياق شاھىم ، كېيىن ئېيتارمەن .

ـــ قەدىرلىكىم ، نېمىشقا ھازىر ئېيتمايسىز ؟

ـــ ئالىيلىرىنىڭ كۆڭۈللىرى بىئارام تۇرسا ، ـــ ئاماننسا سۇل-تانبېگىم شۇنداق دەپلا يەرگە قارىۋالدى .

ـــ بەلكىم بۇ سۆزىڭىز كۆڭلۈمنى ئارامسىغا چۈشۈرەر ، بەلكىم ئۇ-مىد چىرىغىمنى يانداۋۇپ ، غەيرىتىمنى ئاشۇرار ، ئېيتىڭ ، بىتاقەت قىل-ماي ئېيتىڭ قەدىرلىكىم .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم كۆزىنى يەردىن ئېلىپ ئۇنىڭغا ئىزا تارت-قاندەك بولۇپ قارىدى ـ دە ، يانتۇ بولۇپ ئاستا دېدى :

ـــ بويۇمدا قاپتۇ شاھىم .

ـــ بۇ كاتتا خۇش خەۋەر ئىكەنغۇ مەلىكەم ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنى يەردىن كۆتۈرۈۋېلىپ ئايلاندۇردى ، ـــ خۇدايىم ئوغۇل پەرزەنت تۇغقىلى نېسىپ قىلسۇن ، بەك خۇش قىلۇەتتىڭىز . ئەمدى مەن سىز خۇش بولىدىغان ئىشنى ئېيتاي ، قازانكۆل جاڭگىلىغا بېرىپ ماھمۇد ئا-كىنى ئېلىپ كېلىڭ ، دادىڭىزنى تازا سېغىنغان بولغىيتىڭىز قەدىرلىكىم .

ـــ ئارزۇيۇمغا يېتىدىغان بولدۇم شاھىم ، دادامنى خويمۇ سېغىنـ-غانىدىم . سىلىگە نەچچە ـ نەچچە قېتىم دادامنى يوقلاپ كەلسەم دەي ، دەپ كۆڭۈل ئاياپ دېيەلمىگەنىدىم . رەھمەت شاھىم ، رەھمەت .

ئامانىنسانىڭ كۆلكە ئوينىغان كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى .

6

كـۈز قۇياشى تىكلەشكەنىدى . ئۇنىڭ ئىللىق نۇرى چەللە ـ باراڭغا ياماشقان پىلەكلەرگە ئېسىلىپ تۇرغان قاپاق ، كاۋىلاردا چاقناپ ، گۈللۈك كىگىز ، شىرداق سېلىنغان سۇپىغا يېيىلغانىدى . قوزۇقتا ئېسىپ قـويـۇلغان تەمبۇر ، دۇتارنىڭ تارلىرى پارقىراپ تۇراتتى . مۇسقىغا هەـ ۋەسمەن شاگىرتلىرىنى چۈشلۈك دەم ئېلىشقا قويۇۋەتكەن ماهمۇد ئاكا سۇپىدا خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ، قول ـ پۇتلىرىنى ئۇزۇن سۇنۇپ ئالىتاغىل مۇشۇك خۇرۇلـداپ ياتاتتى . ئىكـكى ئاسـلان بـىر ـ بىرىنىڭ قۇيرۇقىنى چىشلىشىپ ئوينىشۇاتاتتى . هويلا ئىشكى غـىچىدە ئېچىلىۋىدى ، ئۇجمە تۇۋىدە ياتقان باغلاقلىق ئىت خىرىلداپ قـويدى . ئىشكىتنى ئاق رومال سالغان بىر ئايال گۈللۈك هېجىرنى كۆـ تـۇرۇپ كـىردى . ماهمۇد ئاكا ئورنىدىن تۇردى . ئايال تارتىنغان هالدا :

ـــ ئەسسالام ، ـــ دىۋىدى ، ماهمۇد ئاكا :

ـــ ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام هەجەرخان ، كەلسىلە ـ كەلسىلە ، ـــ دەپ ئايالنى ئايۋانغا باشلاپ ، ئاستىغا كۆرپە سېلىپ بەردى .

ـــ چۆچۈرە ئېتىۋىدىم ، ئۆزلىرىگە بىر قاچا ئېلىپ كىردىم . ئىسسىقىدا ئىچىۋالسىلا ئۇستام ، ـــ دېدى هەجەرخان قولىدىكى هېجىرنى قويۇپ ئولتۇرۇپ .

ـــ نېمىشقـا بـۇنـداق قـىلىلا هەجەرخان ئادەمـنى خىجىل قـىلىپ ؟ ـــ دېدى مەهمۇد ئاكا داستىخانغا نان ـ گېزەك قويۇپ ، ـــ هەر كۈنى تاماق ئېلىپ كىرىپ مېنى قەرزگە بوغۇپ قويدىلا .

ـــ ئۇنداق دېمىسىلە ئۇستام ، سىلى يالغۇز ئەمەسمۇ ، قوشنا تۇـ رۇپ ئەكىرمىسەم قانداق بولىدۇ ؟ ئىچىۋالسىلا ، مەن چىقاي ، ـــ هەـ جەرخان تۇرۇپ ماڭماقچى بولۇۋېدى ، ماهمۇد ئاكا توختىتىۋالدى :

ـــ توختىسلا ، ئۇياقتىن كىرىپ ، بۇياقتىن چىقىپ كەتسىلە قانداق بولىدۇ ؟ بىر پىيالە چاي ئىچسىلە .

ـــ رەھمەت ئۇستام ، چىقاي .

ـــ توختىسلا ، ـــ ماھمۇد ئاكا شۇنداق دەپ ، يان ئۆيگە كىرىپ ، بىر كۆكلەكلىك ئەتلەس كۆتۈرۈپ چىقىپ ، ھەجەرخانغا ئۇزاتتى ، ـــ كۆكلەك تىكىپ كەيسىلە ھەجەرخان .

ـــ نېمانچە كايىدىغانلا ئۇستام ، مەن بۇنى ئالمايمەن .

ـــ ئەگەر بۇ رەختنى ئالمىسلا ، مەنمۇ ئاشلىرىنى ئىچمەيمەن . بۇ دېگەن مېنىڭ كۆكلۈم ھەجەرخان .

ھەجەرخان تۇرۇپ قېلىپ ، رومال ئىچىدىن ماھمۇد ئاكىغا بىر قارىۋالدى ـ دە : « رەھمەت » دەپ ئەتلەسنى ئېلىپ ئۇچقاندەك تېز چىقىپ كەتتى .

« ياخشى ئايال ـ دە ، بۇ ھەجەرخان ، بۇ يەرگە كۆچۈپ كېلىپ ، ماڭا قوشنا بولغاندىن بېرى مېنى تاماقسز قويمىدى . ئوغلىنى مۇسقا ئۆگىنىشكە ماڭا شاگىرتلىققا بېرىپ ، مېنى كۈندە دېگۈدەك يوقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ . قىزىم بار چاغدا ئۆيلىنىۋېلىشقا رايىم بارمىغانىدى . ئۇ كېتىپ يالغۇزلۇق تارتىپ قېلىۋاتىمەن . ئايال يوق ئۆي گۆرىستانلىققا ئوخشاپ قالىدىكەن . خۇدايىم بۇ ئايالنى يېنىمغا ئەكېلىپ بەرگەندە ، كۆرۈمنى يۇمۇۋېلىپ بويتاق ئۆتۈۋېرسەم ، ئۆزۈمگە ـ ئۆزۈم زۇلۇم قىلىپ قويىدىغان ئوخشايمەن . . . » ماھمۇد ئاكا خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ ، مەززىلىك چۆچۈرىگە لىپمۇ لىق توشقان ھېجىرغا قوشۇق سالدى .

مەھمۇد ئاكا چۆچۈرىنى ئىچىۋېتىپ قىزىنى ئويلاپ قالدى : « ئامانىنسامۇ پات ـ پات چاغۇر ، پىننە كۆكى سېلىپ مۇشۇنداق تەملىك چۆچۈرە ئېتىپ بېرەتتى . مۇشۇ تاپتا نېمە قىلۋاتىدىكىن ؟ سۇلتانىنىڭ قېشىدا ساتار چېلىپ ئولتۇرغانمىدۇ ياكى يالغۇز پېتى ئۆز ئىشى بىلەن بولۇۋاتقانمىدۇ ؟ خۇدايا ئۇ جىگەر پارەمنى قانائەتلىققا قېنىقتماي ، تۇمشۇقلۇققا چوقۇتماي ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن . »

ماھمۇد ئاكىنىڭ خىيالىغا ئامانىنسانىڭ تويى بولغان شۇ كۈنكى

مەنزىرە كېلىپ ھاياجانلاندى : « نىكا غايىب » دېگەن سۆز ھەق ، راست ئىكەن . ئويلىمىغان يەردىن سۇلتان بۇ غېرىب كۆلبىمىزگە كېلىپ ، قەزىمىنىڭ چالغان ساتارى ، ئوقۇغان غەزىلىنى ياقتۇرۇپ قالدى . تەقدىرنىڭ كارامىتى ئاجايىپ بولىدىكەن . قىزىمنى سۇلتانغا ياتلىق بولىدۇ ، دەپ كىممۇ ئويلىغان ؟ مانا ياتلىق بولۇپ كەتكىنىگە ئىككى يىلدىن ئاشتى . . . شۇنىڭدىن بېرى سۇلتان ئالىيلىرى ئابدۇلرەشىدخان قويغان شەرتلىرىنى ئادا قىلىپ ، ئادەم ئەۋەتىپ پېقىردىن ھال سوراپ تۇردى . پايىتەختكە تەكلىپ قىلىپ ، بۇرادىرىم قېدىرخانىنى ئۇچ قېتىم ئەۋەتتى . لېكىن ، قىزىم بىر قېتىممۇ كەلمىدى . سۇلتان رۇخسەت قىلمىدىمۇ يا ؟ . . . » ئۇ خىيالىنى بىر باشقا ئېلىپ چىقالماي ئاستا ـ ئاستا ئىڭغىيىپ ، ياستۇققا باش قويۇپلا ئۇيقۇغا كەتتى . . .

ماھمۇد ئاكا كىمدۇر بىرى چاقىرغاندەك تۇيۇلۇپ ئويغىنىپ كەتتى ۋە چاچراپ تۇرۇپ ، كەشىنىمۇ كىيمەستىن ئىشىككە قاراپ يۈگۈردى . چۈنكى ، قىزى ئۇنى چاقىرىۋاتاتتى . ئۇ ئاماننىسانىڭ ئالدىغا ئېتىلىپ بېرىپ ، ئۇنى باغرىغا باستى ، باشلىرىنى سىلىدى . خۇشاللىقىدىن ئاغزىغا گەپمۇ كەلمىدى ، « بالام ، قىزىم . . . » دەپ تەكرارلىدى .

ئۇلار ئۇزاق ھال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ، ماھمۇد ئاكا قىزىنى قولىدىن تۇتۇپ ھويلىغا كىردى . ئارقا ـ ئارقىدىن نەرسە ـ كېرەك ، سوۋغا ـ سالاملارنى كۆتۈرۈپ كىرىشكەن كىشىلەك ، مەھرىملەر ھويلىغا توشۇپ كەتتى .

ـــ دادا ، بىز ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ كېتەيلى ، ـــ دېدى ئاماننسا سۇلتانبېگىم ۋە باش كىشىلىكى گۈلسارا بىلەن مەريەمنسا بۇۋىگە كىشىلەك ، مەھرەم ، ياساۋۇللارنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى ئېيتىپ ، دادىسى بىلەن ئۆزىنىڭ ئىلگىرىكى ھۇجرىسىغا كىردى .

ـــ ئەجەب كەتكەن چېغىمدا قانداق بولسا ، شۇنداق تۇرۇپتۇغۇ بۇ ئۆيۈم ، نەرسە كېرەكلەرگە چاك ـ توزاڭمۇ قوندۇرماپلا دادا ، ـــ دېدى ئاماننسا ھۇجرىسىنىڭ پاكىز ، رەتلىكلىكىدىن سۆيۈنۈپ .

ـــ سىلىنىڭ ئۆيلىرىنى چاك ـ توزاڭ بېسىپ كەتسە قانداق بو-

لىدۇ قىزىم ؟ بۇ ئۆيگە ھەركۈنى نەچچە قېتىم كىرىپ ، سىلىنىڭ بويلىرىنى ھىدلايمەن . ئولتۇرغان كۆرپىلىرىدە ئولتۇرۇپ ئارام ئالىمەن . چالغان سازلىرىنى ئېلىپ پىغانىمنى تۆكىمەن . خان قىزىم . سىلىمۇ مەشدىكى چاغلىرىدىكىدەك تۇرۇپلا ، كۆرۈپ شۇنچە سۆيۈندۈم ، ـــ دېدى ماھمۇد ئاكا قىزىنىڭ باش ـ يۈزىنى ، چاچلىرىنى سىلاپ .

ئاماننسا تاج ، ياكى ئالتۇن ئوتۇغات كىيمەستىن ، نەپىس تىكىلگەن چىمەن دوپپا كىيىپ كەلگەنىدى ، ئۇچىسىدىمۇ مەلىكىگە خاس ھەشەمەتلىك كىيىم بولماستىن خوتەن ئەتلىسىدىن تىكىلگەن كەڭ ئىتەكلىك كۆڭلەك ۋە يېشىل تاۋار نىمچا بار ئىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ پادىشاھ خانىشى ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ ، كىشىلىرىنى ، دوستلىرىنى ئەيمەنىدۈرۈپ قويۇشنى خالىمىغانلىقتىن ، ئەنە شۇنداق ئادەتتىكىچە كىينىۋالغانىدى .

قازانكۆل قىشلىقى ۋە يىراق ـ يېقىندىكى يېزا ـ قىشلاقلاردىكى كىشىلەر ئاماننسانىڭ كەلگىنىنى قانداق ئۇقتىكىن ، بىرەر سائەت ئۆتمەستىنلا پەتىگە كېلىشكە باشلىدى . ئەرلەرنى ماھمۇد ئاكا ، قىز ـ ئاياللارنى ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئۆزى كۈتتى . ماھمۇد ئاكا قىزىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن موزاي سويدى ، ئاشپەز چاقىرتىپ ، قازان ئاستى . خۇددى تويلۇغاندەك ، ئىشىك ئالدى ۋە ھويلىغا كىشىلەر يېغىپ كەتتى . پەتىچىلەرنىڭ ئايىغى يېرىم كېچىگىچە ئۈزۈلمىدى . ئاماننسا پەتىچىلەرگە لايىقىدا رەخت قويدى .

بىرىنچى بولۇپ پەتىگە كىرگەن ھەجەرخان داستىخان سېلىپ ـ يېغىپ ، ئاش قويۇپ ، قاچا ، تەلەڭگىلەرنى يۇيۇپ ، كېچىچە دېگۈدەك دەم ئالمىدى . بۇغداي ئۆڭ ، قامىتى كېلىشكەن ، يۈرۈش تۇرۇشى چاققان بۇ ئايالغا كۆزى چۈشكەن ئاماننسا :

ـــ دادا ، ئاۋۇ ئاچام كىم بولىدۇ ؟ كېچىچە كۆز يۇمماي خىزمەت قىلدى ، كۆرگەنلا ؟ ـــ دېۋىدى ، ماھمۇد ئاكا :

ـــ قوشنام بولىدۇ قىزىم ، ئېتى ھەجەرخان ، ـــ دېدى ئۇ ئايالغا بىر قارىۋېلىپ .

ـــ قوشنام ؟ ـــ ئەجەبلەندى ئاماننسا .

ـــ شۇنداق قىزىم ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخاننىڭ پەرمانى بىلەن يول ياسىلىپ ، ئۆستەڭ چېپىلىپ ، مەكتەپ سېلىنغان ، ئالۋان ـ سېلىق ئېلىنمايدىغان بولغاندىن كېيىن قازانكۆل جاڭگىلى ئاۋاتلىشىپ كەتتى بالام . كىشىلەر ھەر يىلدىن كۆچۈپ كېلىپ ، كۆجۇم بىر مەھەللە بەرپا بولدى ، ھەجەرخان كېلىپ بىزگە قوشنا بولغاندىن بۇيان ئاش ـ تاماق سىز قالمىدىم . ئىشچان ، ئۇياتچان مەزلۇم ، ھالىمدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىپ كەلدى .

ئامانىنسا ئاتىسىنىڭ گېپىدىن تەقدىرنىڭ كارامىتىدىن بىر-بېشا-رەت سەزگەندەك بولۇپ سورىدى :

ـــ دادا ، ھەجەرخان ئاچامغا ئۆزرە قويۇپ ھەشقاللا ـ رەھمەت ئېيتىپ قويايمۇ ؟

ـــ ئەجەپ ئوبدان دېدىلە بالام ، بىچارە تازا ھاردى ، ماقۇل ، كۆڭۈل ئېيتىپ قويسىلا .

ئامانىنسا سۇلتانبېگىم ھويلىدىكى گۈللۈككە سۇ كىرىدىغان ئېرىقچە بويىدا قاچا يۇيۇۋاتقان ھەجەرخانىنىڭ يېنىغا بارىدى ۋە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ :

ـــ تازا ھارىدىلا ھەجەرخان ئاچا ، ئارام ئېلىۋالسىلا ، قارىشىپ بەرمەي سىلىنى جاپادا قويدۇق ، دادام سىلىدىن كۆپ مىننەتدار بولدى ، رەھمەت ، ـــ دېدى .

ـــ ۋاي ياق ، ھارامدىغان ئامانىنساخېنىم ، بۇنداق قۇتلۇق ئىش كۈندە بولۇۋەرمەيدۇ . كېلىپ دادىلىرىنى ئېيتىپ تۇگەتكۈسىز خۇش قىلىۋەتتىلە ، ئەھلى مەھەللىمۇ ناھايىتى خۇرسەن بولدى ، سىلى ئارام ئالسىلا ، قاچىلارنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتەي ، ـــ دېدى ھەجەرخان ئامانىنسانىڭ « ئارام ئالسىلا » دېگىنىگە ئۇنماي . ئامانىنسا :

ـــ سىلى كىرگەندىن بېرى توختىماي يۇگۇرۇپ يۈرۈپ ھېرىپ كەتتىلە ھەجەرخان ئاچا ، ئارام ئالسىلا ، بالىلىرىنىڭ دادىسى ئۆيدە كۈتۈپ ئولتۇرىدىغاندۇ ، ـــ دېيىشىگە :

ـــ بالامنىڭ دادىسى تۇگەپ كەتكەن خېنىم ، ـــ دېدى ھەجەر-

خان . شۇ سۆز بىلەن ئۇنىڭ چىرايى قايغۇلۇق تۈس ئالدى ، ـــ مېنى ئۆيده كۈتۈپ تۇرىدىغان ئادەمم يوق ئامانىسا خېنىم ، بالام ئەنه سۈپىدا ئۇخلاۋاتىدۇ . قاچىلارنى ئۆزۈم يۇيۇۋېتەي . ئەكەلسىلە ، بىردەمده يۇيۇپ بولىمەن .

ـــ ئەمسە بىللە يۇيايلى ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم ۋە سۈپىدا پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان ئوغۇل بالىغا قاراپ قويدى .

ـــ بالىنىڭ ئاتىسى ئەجەب ياش كېتىپ قاپتۇ ، نېمە كېسەل بولۇپ قالغانىدى ؟ ـــ دەپ سورىدى ئامانىسا بىللە قاچا يۇيۇۋېتىپ .

ـــ كېسەل بولۇپ قالمىغان خېنىم ، ـــ ھەجەرخانىنىڭ قوي كۆزلىرى ياشقا تولدى ، ـــ تىمەن ، دېۋەڭ ئادەم ئىدى . ئۇشتۇمتۇت يۇز بەرگەن كۈتۈلمىگەن ھادىسە ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىپ كەتتى ، ۋاي خۇدايىم . . .

ـــ ۋاي توۋا ، ئۇ قانداق ھادىسە ئىدى ؟

ھەجەرخان ئۇھ تارتىپ قويۇپ سۆزلەشكە باشلىدى .

ـــ بالامنىڭ دادىسى ئوۋچى ئىدى . ئۇ قارچىغا بىلەن ئوۋ ئوۋلاشنى ياخشى كۆرەتتى . كېيىن ئۇ رەھمەتلىك قارچىغىنى ئوۋچى قوشنىمىزغا بېرىۋېتىپ ، بۇركۈت سېتىۋالدى ، لېكىن شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنىڭ ئوۋچىلىقى تازا كۆڭۈلدىكىدەك بولمىدى . ئارىدىن ئىككى يىل ئۆتتى . كۈز كۈنلىرى ئىدى ، ئۇ بىر كۈنى ئەتىگەنلىك چاينى ئىچىپ بولۇپ بېقىۋاتقان بىر قويىمىزنى سويدى ، ئىچ ـ قارنىنى ئالغاندىن كېيىن بۇركۈتنى ئۆيدىن ئېلىپ چىقتى . ئېچىرقاپ كەتكەن بۇركۈت ئېسىقلىق قوي گۆشىنى كۆرۈپ قانات كېرىپ ئېتىلىۋېدى ، ئېرىم ئۇنىڭغا تۇماقەسىنى كىيگۈزۈپ قويدى ۋە بېرىپ ئالقاندەك گۆشىنى كېسىپ كەلدى . سۈپىغا قويۇپ قويغان بۇركۈتنى سول قولىغا قوندۇرۇپ ، تۇماقەسىنى ئېلىپ سول قولىدىكى گۆشنى ئۇنىڭغا تەڭلەپ پۇلاڭلاتتى . ئاچ بۇركۈت گۆشكە ئىنتىلىپ تۇمشۇقىنى سوزۇۋېدى ، ئېرىم تۇماقەنى يەنه بۇركۈتنىڭ بېشىغا كىيگۈزۈپ قويدى . مەن ئوغلۇمنى كۆتۈرۈپ قىزىقىپ قاراپ تۇراتتىم . ئېرىم بۇ ھەركىتىنى كۆپ تەكرارلىدى . ئا-

خىرقى قېتىم بۇركۈت تۇمشۇقىنى سوزۇپ گۆشكە تەككۈزەي دېگەندە ، تۇماقەنى كىيدۈرمەكچى بولدى ، ئەمما بۇركۈت بىردىن ئېرىمنىڭ بوغۇزىغا چاڭگال سېلىپ ، كۆزلىرىنى چوقۇلىماسمۇ ، قاتتىق ۋارقىراپ تاشلىدىم . ئېرىم ۋاي ـ ۋايلىغىنىچە ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى . قورقۇپ كېتىپ ئولتۇرۇپ قالدىم . بالام قىرقىراپ يىغلاپ تاشلىدى . قارىسام ، ھوشسىز ياتقان ئېرىمنىڭ كۆزلىرى ئورنىدا بۇلدۇقلاپ قان چىقىۋاتقان چوڭقۇرچاق پەيدا بولۇپ قاپتۇ . دەھشەت ـ دەھشەت . « ۋاي ئىسىت ! » دەپ ، بالامنى كۆتۈرگەن پېتىم قوشنىلىرىمنى چاقىرىپ كىرسەم ، بۇركۈت ئېرىمنىڭ مەڭزىنى چوقۇلاپ قېيما ـ ياما قىلىۋېتىپتۇ . قوشنىلا بۇركۈتنى تۇتۇۋېلىشتى ، ئەمما ئېرىم كۆزدىن ئايرىلغىنىدى . ئۇ زۇۋان سۇرۇپ : « بولدى ، يىغلىماڭلار ، بۇركۈت مەندىن ئۆچ ئالدى ، ئۇنى قويۇۋېتىڭلار » دېدى . ئۇنى قويۇۋەتتۇق . ئېرىم شۇ ياتقانچە ئۇچ كۈن جان تالىشىپ ، ئاقىۋەت قازا قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ يۈرتىمىزدا تۇرغۇم كەلمەي ، بۇ يەرگە كۆچۈپ كەلدىم .

ھەجەرخانىنىڭ سەزگۈزەشتىسى ئامانىسا سۇلتانبېگىمگە قاتتىق تەسىر قىلدى . ئۇ ھەجەرخانىغا ئىچ ئاغرىتىپلا قالماي ، ئۇنى ياقتۇرۇپمۇ قالغانىدى . ئۇ « دادامغا تازا لايىق كېلىدىكەن ، مېھرىبان ئانا بولالايدىكەن » دەپ ئويلاپ ، مۇڭاپىق پەيتتە دادىسى بىلەن بۇ توغرۇلۇق سۆزلىشىپ بېقىشنى كۆڭلىگە پۈكتى .

نەچچە كۈنگىچە ئامانىسادىن ھال سوراپ پەتىگە كەلگۈچىلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىدى . كېيىن مېھماندارچىلىق باشلىنىپ كەتتى . ئۇ ئۆيىگە كېلىپ ئاردىدىن بىر ھەپتە ئۆتكەندىلا دادا ـ بالا ئۇچۇن ئارامخۇدا ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىش پۇرسىتى چىقتى .

ـــ دادا ، پەقىرە كېتىپ ، سىلى جاپادا قالدىلا ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم دادىسى بىلەن ھوجرا ئۆيدە يالغۇز قالغاندا ، ـــ بۇنداق يالغۇز ئۆتۈۋەرسىلە بولماس ، سىلىگە ھەمراھ بولىدىغان ، ئاش ـ تاماقلىرىنى ئېتىپ ، مېھمانلىرى كۈتىدىغان ، كەلسەم ئالىدىمغا چىقىدىغان ، كەتسەم ئۇزىتىدىغان بىر ئانام بولسا ئىكەن ، دەپ قېلىۋاتىمەن . پەقىرە

قىزلىرىغا ھەجەرخان ئاچام مانا شۇنداق ئانا بولالايدىغاندەك كۆرۈنۈۋا-تىدۇ . بۇنىڭغا نېمە دەيلىكىن ؟

ماھمۇد ئاكا قىزىغا سىنجىلاپ قارىدى . ئاق ئارىلىغان ساقىلىنى سىپاپ ، بېشىنى لىڭشىتىپ دېدى :

ـــ قىزىم ، توغرى دىدىلە ، سىلى كېتىپ يالغۇزلۇق تارتقىنىم راست ، ئەمما بۇ ۋاقىتتىچە ، سىلىنى ئاياپ ، ئۆيگە ئانا ئېلىپ كىرىش توغرۇلۇق باش قاتۇرمىغانىدىم . ئانا بولمىغان ئائىلىدە بەرىكەت بولمايدىكەن . سىلىلا ئۆيىمزدە بىر ئانىنىڭ بولۇشىنى خالىسىلا ، مەن نېمىشقا ياق ، دەي ؟ ئەگەر سىلىگە مەزۇر بولغان بولسا ، ھەجەرخانغا كىشى قويۇپ باقساق بولىدۇ .

ـــ جېنىم دادام ، باشقا كىشىنى قويۇشنىڭ ھاجىتى يوق ، ئۆزۈم ئەلچى بولۇپ كىرىپ باقاي ، ـــ دېدى ئامانىسا خۇشال بولۇپ .

ـــ ماقۇل قىزىم .

ـــ يەنە بىر ئۆتىنىشىم بار دادا .

ـــ نېمە گەپلىرى بولسا تارتىنماي دېسىلە مېھرىبان قىزىم .

ـــ دادا ، سىلىنى بولغۇسى ئانام بىلەن بىللە پايتەختكە ئېلىپ كېتەي ، دەيمەن . سۇلتان سىلىنى ئېلىپ كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى .

ماھمۇد ئاكا بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ كەتتى . ئۇزاق ئويلانغان-دىن كېيىن دېدى :

ـــ ماقۇل بالام ، بۇرادىرىم قېدىرخان ئۇچ قېتىم سۇلتان نامىدىن تەكلىپ قىلىپ ، كېلىپ كەتتى . بارسام باراي . ئاۋۋال ئۆيگە ئانا بول-غۇچى كىرسۇن ، ئاندىن سىلىنى ئۇزىتايلى ، ئارقىلىرىدىن بىز يولغا چې-قايلى ، مۇشۇنداق قىلساق مۇۋاپىق بولارمىكىن ، دەيمەن .

ـــ جېنىم دادام ، تازا مۇۋاپىق بولىدۇ ، خۇدايىم دېگەنلىرىدەك بولسۇن .

ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ شادلىق يېشى تەبەسسۇم ئوينىغان مەڭزىگە سىرغىپ چۈشتى ، ئۇ ماھمۇد ئاكىنىڭ ماقۇل بولغىنىدىن ناھا-يىتى خۇرسەن بولغانىدى .

ئون ئالتىنچى باب

قەست

1

« . . .
. . . دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر ، جاھان مېلىن ئالغانلار ،
كەركەس قۇشتەك بولۇبان ئول ھارامغا پاتمىشلەر .
موللا ـ مۇپتى بولغانلار ، يالغان دەۋا قىلغانلار ،
ئاقنى قارا ئەتكەنلەر ئول تامۇغقا كىرمىشلەر .
قازى ئىمام بولغانلار ، ناھەق داۋا سورىغانلار ،
ھىمار يەڭلىغ بولۇبان يۈك ئاستىدا قالمىشلەر .
ھارام يېگەن ھاكىملار ، رىشۋە ئېلىپ يېگەنلەر ،
ئۆز بارمىغىن تىشلەبان قورقۇپ تۇرۇپ قالمىشلەر [1] »
ياھۇ ـ يائاللا ، ھەق دوست ئىللەللا ،
ھۇم ، ئاللا ھۇم ! ھۇم ، ئاللا ھۇم !

يۈزدىن ئارتۇق سوپى ـ سالىكلىرىنى كەينىگە سېلىپ ، ھېكمەت ئوقۇپ ، جەرە سېلىپ كېلىۋاتقان خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ بوم ئاۋازى كېتىۋاتقان يولۇچىلارنى توختاتتى . دۇكانلىرىدا ئولتۇرغان سودىگەر ، كاسىپ ـ ھۇنەرۋەنلەرنى ئورنىدىن تۇرغۇزدى . ئۇلار « ھەزرىتىم نەگە بارىدىغاندۇ ؟ » دەپ كۆسۈرلىشىپ قاراپ قېلىشتى . بەزىلەر ئۇلارنىڭ

---

① ئەھمەد يەسەۋى شېئىرلىرىدىن .

كەينىدىن ئەگىشىپ ماڭدى . بارا ـ بارا ئەگىشىپ ماڭغانلار ئاۋۇپ ، مەيدانىي ئادالەتكە بارغاندا بىر نەچچە يۈز ئادەمگە يەتتى .

ئۇلار نەزمە ئوقۇپ ، جەرە سېلىپ مەيدانىي ئادالەتنى بىر ئايلىنىپ ، گۈلئىھرام ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ باردى . خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ ، جەرە سېلىپ ئايلانغاندا جەندىسىنىڭ ئالا ـ بۇلا پەشلىرى يەر سۈپۈرۈپ ، توپا سورۇپ ، ئەتراپنى توپا ـ چاڭغا تولدۇرۇۋەتتى . دەرۋازىۋەنلەر سەردارى قۇددۇسبەگ دەرغەزەپكە كېلىپ ، قىلىچىنى سۇغاردىيۇ ، يەنىلا غىلاپىغا سېلىپ ، ياساۋۇللارغا :

ـــ بۇلارنى ئوردىغا ئايىغ باستۇرماڭلار ، ـــ دەپ بۇيرۇدى . قۇددۇسبەگ بېرىپ ، پاششاپبەگ ئەمىر باباسالىغا سوپىلارنىڭ مەيدانىي ئادالەتنى مالمان قىلىۋاتقانلىقى توغرىسىدا خەۋەر يەتكۈزدى . بۇ خەۋەر بابا سالى ئارقىلىق ئاتا ۋەزىرگە ، ئۇ ئارقىلىق ئابدۇرېشىتخانغا يەتكۈزۈلدى .

ـــ « مەيدانىي ئادالەت » كەلسە ـ كەلمەس كىشىلەرنىڭ مالىمان قىلىدىغان جايى ئەمەس ، ئۇ ئىسلام ئادالىتىنى جارى قىلدۇرىدىغان ، ئاۋامنىڭ مەنپەئىتىنى قوغدايدىغان جەڭگاھ ، سوپىلارنى دەرھال قايتۇرۇۋېتىڭلار ، ـــ دەپ ئەمىر قىلدى ئابدۇرېشىتخان نىزامىدىنبەگكە

نىزامىدىنبەگ سۇلتان سارىيىدىن چىقىپ ، باباسالىغا ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئەمرىنى يەتكۈزدى . پاششاپبەگ پاششاپلار ۋە ياساۋۇللارنى ئېلىپ گۈلئىھرام ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسىدىن چىقىشىغا ، ھۇ تارتىپ ـ جەرە سېلىپ يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان سوپىلارنى كۆردى .

ـــ ئۇلارنى توسۇڭلار ! بىرسىمۇ ئوردىغا كىرگۈچى بولمىسۇن ، ـــ دەپ بۇيرۇدى باباسالى پاششاپلارغا .

ـــ بىزنى سۇلتان ئالدىغا كىرگۈزۈڭلار ! ـــ دەپ چۇقان كۆتۈردى خوجا پەيزۇللا ئىشان . ئۇنىڭ كۆزلىرى بەقەمدەك قىزىرىپ ، بويۇن ، چېكە تومۇرلىرى كۆپۈپ چىققانىدى ، ـــ مەن سۇلتان بىلەن سۆزلىشىمەن ، بىزگە ئاللانىڭ ئەمرىنى ئورۇنداىدىغان ۋەزىر ـ ۋۇزرالار كېرەككى ، ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ، ئاللانى ئۇنتۇغان ئەمىر ـ ئۆ-

مەرالار كېرەك ئەمەس ! يول بوشات ، بولمسا ئىلتىجا قىلىپ ئوردىنى ئۆرتىۋېتىمەن .

بۇ مالىمانىنىڭ ئۇستىگە ئەتىگەنلىك دەرسنى تۇگىتىپ ، مەدرىسىتىن قايتقان قېدىرخان كېلىپ قالدى ـ دە ، خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ نېمە ئىش قىلماقچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ ، ئىككى قولى بىلەن سوپىلارنى ئىتتىرىپ يول ئېچىپ ئىشانىنىڭ ئالدىغا ئۆتتى .

ـــ تەقسىر ، بۇ نېمە ئىش ؟ ـــ دەپ سورىدى قېدىرخان ئىشانىدىن .

ـــ ئاللانىڭ ئىزى بىلەن پادىشاھنى ئەيش ـ ئىشرەتتىن توسۇپ ، ئوردىنى ناپاكلاردىن تازىلىماقچىمەن ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان ۋە ھۇ تارتىپ جەرە سېلىپ ، دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى .

ـــ توختاڭلار ! ـــ ۋارقىرىدى قېدىرخان . ئۇنىڭ ئاۋازى تۇيۇقسىز گۈلدۈرلىگەن گۈلدۈرمامدەك ياڭراپ ، ئىشاننى توختىتىپ قويدى .

ـــ مەن سۇلتان بىلەن سۆزلەشكىلى كەلدىم ، سىز بىلەن ئەمەس ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ھۆرپىيىپ .

ـــ بىلمەن . بىلىپ قويۇڭكى ، سۇلتانىمىز ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن شۇغۇللانغىنى يوق ، بەلكى ئاللاغا سېغىنىپ ، ئىسلام شەرىئىتى بويىچە ئادالەت بىلەن ئەلنى سورىماقتا ، ئوردىمىزدا ناپاكلار يوق ، بولۇشىغا ھەم يول قويۇلمايدۇ .

قېدىرخان ساقلىنى بىر سىپاپ ، پەيزۇللا ئىشانغا مختەك قادىلىپ تۇردى . ئۇنىڭ سوغۇق قارىشىدا : « بىلمەن ، ناپاك ، دېگىنىڭدە مېنى كۆزدە تۇتۇۋاتىسەن . كىمنىڭ پاكلىقى ھەممىنى كۆرۈپ تۇرغان ئاللاغا مەلۇم » دېگەن مەنا چىقىپ تۇراتتى . قېدىرخانىنىڭ سوغۇق نەزىرى ئىشاننى تەمتىرىتىپ قويدى . لېكىن ، ئۇ جەندىسىنىڭ پېشىنى قېقىپ ئالدىغا بىر قەدەم باستى .

ـــ ئەگەر يەنە ماڭىدىكەنسىز تەقسىر ، نۆكەر ، ياساۋۇللارغا ساداق ، مىلتىقتىن ئوق ئېتىشنى بۇيرۇيمەن ، ـــ دېدى قېدىرخان ئىشانغا

دەرۋازىنىڭ ئۈستى ۋە ئەتراپىدا سەپراست بولۇپ تۇرغان نۆكەر ، ياساۋۇللارنى كۆرسىتىپ ، ــ تەلىپىگىز بولسا ئېيتىڭ ، سۇلتانغا يەتكۈزەي ، ئەمما بۇ يەردە قالايمىقانچىلىق پەيدا قىلسىگىز سۇلتانىنىڭ قەھرىگە ئۇچرايسىز .

ــ مەن پەقەت سۇلتانىنىڭ ئالدىدىلا مۇددىئا ـ تەلەپلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن ، ــ دېدى جاھىللىق بىلەن پەيزۇللا ئىشان . ئۇ نىيىتىدىن يانىدىغاندەك ئەمەس ئىدى .

ــ ئۇنداق بولسا مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇڭ ، مەن خەۋەر قىلاي .

قېدىرخان شۇنداق دەپلا ئوردىغا كىرىپ كەتتى . سۇلتان سارىيىغا كىرىپ ، ئابدۇرېشىتخانغا سالام بەجا كەلتۇرگەندىن كېيىن جاھان مەدرىسىدىن كېلىۋېتىپ كۆرگەن ئەھۋالنى ، سوپىلارنىڭ غوۋغاسىنى ، خوجا پەيزۇللانىڭ تەلىپىنى سۆزلەپ ئۆتتى .

ــ سوپىلار تېخىچە كەتمەپتىمۇ ؟ ئۇلارنى قايتۇرۇۋېتىش توغرىسىدا ئەمىر قىلغانىدىمۇ ؟ ــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئاچچىقلاپ ، ــ ئۇ جاھىل ئىشان بىلەن كۆرۈشكۈم يوق . ئەمىر ، پاششاپبەگكە ئېيتىڭ ، كەشنى توغرىلاپ قويسۇن ئۇ سوپىلارنىڭ .

ــ ئالىيىلىرى ، قوغلىۋەتمەك ئاسان ، بۇ توغرۇلۇق ئويلاپراق ئىش كۆرگىنىمىز تۈزۈك . خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ مۇرىتلىرى كۆپ ، ــ دېدى قېدىرخان شاھقا مەسلىھەت بېرىپ ، ــ سوپىلار ئەمرىلىرىگە پەرۋا قىلمىغاندەك تۇرىدۇ . ئۇنىڭ ئۇستىگە ، مەيدانىي ئادالەتكە ئادەم بەك كۆپ يىغىلىپ كېتىپتۇ . قاتتىقلىق قىلساق بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولۇپ قالارمىكىن ؟ ... ئالىيلىرى ، ئاۋۋال ئىشانىڭ مۇددىئا ـ تەلەپلىرىنى بىلىپ باقسىلا ، ئاندىن كېيىن چارە قىلساق ، ئۇنىڭ پەيلى ناھايىتى يامان تۇرىدۇ .

قېدىرخاننىڭ گېپىنى مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگەن ئابدۇرېشىتخان :

ــ ئۇنداق بولسا ، ئىشاننى باشلاپ كىرىڭ ، ــ دېدى .

قېدىرخان ئىشاننى باشلاپ كىردى . ئۇ تەخت ئالدىغا ھۇ تار-

تىپ ، جەرە سېلىپ باردى . تەختتە ئولتۇرغان سۇلتانلىنىڭ قەھرى ـ غەزەپلىك چىرايىغا كۆزى چۈشكەندىن كېيىنلا سالام بەردى :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئى ، جاھان سۇلتانلىرىنىڭ پالۋانى ، ئى ، ئادالەت تەختىنىڭ رەھنماسى ، ئاللانىڭ ئىزى بىلەن داد ئېيتىپ كەلـ دىمكى ، بۇزرۇكۋارنىڭ دېگىنىدەك قىلمىسلا ، ئوردىلىرى خاراب ، باغـ رىلىرى كاۋاپ بولغاي .

ـــ تەقسىر ، دېگەنلىرىدەك قىلمسام ئوردا خاراب ، باغرىم كاۋاپ بولىدىغان نېمە ئىش ئىكەن ئۇ ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان چىرايى ئۆڭۈپ .

ـــ بۇ ئۆزلىرىگە ئايان ئالىيلىرى ، بۇ سارايى ئالىدە ئىككىمىزدىن باشقا ئادەم بولماسلىقى كېرەك ئىدى ، ـــ دېدى ئىشان قول باغلاپ تۇرـ غان قېدىرخانغا ئىما قىلىپ .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، پېقىرغا رۇخسەت قىلغايلا ، ـــ قېدىرخان دەررۇ چىقىپ كەتمەكچى بولۇۋېدى ، ئابدۇرېشىتخان ئەمر قىلدى :

ـــ ئەمـر ، دېۋان ، سوپىلارنىڭ ھەربىكتى تەقىپ قىلىنسۇن ، خوجا پەيزۇللا ئىشان قايتار ۋاقتىدا ، تاكى ئۇ خانىقاسىغا بارغۇچە ئۆتـ دىغان يوللارمۇ نۆكەرلەرنىڭ مۇھاپىزىتىدە بولسۇن .

قېدىرخاننىڭ چىقىپ كېتىشىگە ، پەيزۇللا ئىشان ئېغىز ئاچتى :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، بۇ ئوردىغا بىر نەچچە تەلەپ بىلەن كەلـ دىم . بىرىنچى تەلەپ : سازەندە قېدىرخان ئەمىر دېۋانلىقتىن ، رەشىدىيە مەدرىسىنىڭ باش مۇدەررىسلىكىدىن ئېلىپ تاشلىنىشى كېرەك .

ـــ خوش ، ئىككىنچى تەلەپچۇ ؟ ـــ قوشۇمسى تۇرۇلگەن ئابـ دۇرېشىتخان ئىشانغا سوغۇق نەزەر تاشلىدى .

ـــ ئوردىدا تەسىس قىلىنغان سانايىنەپسەنى تارقىتىپ ، ئۇنىڭغا قاتناشقانلارنى يىراق سەھرالارغا قوغلۇۋېتىش لازىم ، سازلار كۆيدۇرۇلۇپ تاشلىنىشى كېرەك .

ـــ ئۇچىنچى تەلەپچۇ ؟ ـــ غەزەپلەنگەن ئابدۇرېشىتخان ئىشانـ نىڭ سەللە ئورالغان كۆلاھ ئاستىدىكى ساقال باسقان خۇنۇك چىرايىغا

قادالدى ، ـــ ئەگەر بۇ تەلەپلەر رەت قىلىنسىچۇ ؟

ـــ قۇدرەتلىك ئاللا ئاتا قىلغان كارامىتىم بىلەن ئوردىنى كۆيدۈرۈپ تاشلايمەن ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان تەئەددى قىلىپ ، ئۇنىڭ قىسسىق كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچرىدى .

ـــ مەن بەش مىنۇت ۋاقىت بېرىمەر ، قېنى ، كارامىتىڭنى بىلەن ئوردىنى كۆيدۈرۈپ تاشلاڭ . ئەگەر كۆيدۈرەلمىسىڭ پېقىرمۇ ئاللا ئىگەمنىڭ مەدىتى بىلەن كاللىڭنى ئۇزۇپ تاشلايمەن ، بۇنىڭغا قوشۇلمىدىغانسىز تەقسىر ؟ مانا ھازىر سائەت ئوندىن ئوتتۇز توققۇز مىنۇت ئۆتتۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان زەردە بىلەن شاھانە تونىنىڭ كېچىك يانچۇقىدىن ئالغان ئالتۇن سائەتكە كۆز سىلىپ .

ئابدۇرېشىتخان ئالتۇن كەمىرىگە ئېسىقلىق زۇلپىقارنىڭ سېپىنى تۇتۇۋېدى ، بويۇن بېشىدىن پۇرقىراپ تەر قۇيۇلغان خوجا پەيزۇللا ئىشان چۆچۈپ ئالاقزادە بولغان ھالدا بىر قەدەم داجىدى ، چىرايىدا خۇشامەت كۈلكىسى پەيدا بولدى .

ـــ سەۋر ، سەۋر قىلسىلا سۇلتان ئالىيلىرى ، پېقىر كارامىتىم بىلەن ھازىر ئوردىنى كۆيدۈرۈش نىيىتىدە ئەمەسمەن ، زىنھار ، زىنھار ئۇنداق قىلمايمەن .

ـــ ھېلى شۇنداق پو ئاتتىڭىزغۇ تەقسىر ؟

ـــ پەقەت ئالىيلىرىنى بولغۇسى دىشۋارچىلىقتىن ئاگاھلاندۇردۇم خالاس ، ـــ دېدى ئىشان ۋە قوشۇپ قويدى ، ـــ قېدىرخان ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلگەن سازەندىلەر ئالىيلىرىنى ئاللادىن يىراقلاشتۇرۇۋەتتى .

ـــ ياق تەقسىر ، ئەمىر دىۋان قېدىرخان ۋە مۇقامچى مۇغەننىلەر پېقىرنى ئاللاغا تېخىمۇ يېقىنلاشتۇردى ، مۇسقا بىلەن شامۇ سەھەر ئاللانى ياد ئەتكۈزدى . بۇنىڭ نېمىسى يامان تەقسىر ؟ توختاڭ ! سىزدىن سورايمەن ، كىشىلەردىن سىزنى نەشە چېكىپ مەست بولۇپ ، ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈيدۇ ، دەپ ئاڭلىدىم ، بۇ راستمۇ ؟

ـــ راست ئالىيلىرى ، پېقىر ئاللاغا يېتىشىش ئۈچۈن نەشە چېـ

كىمەن ، ئاللانىڭ ئىشقىدا چېكىمەن ، چېكىپ جەننەت ھۇزۇرىنى سۈرىمەن ، ئاللادىن ئىزنى ئالىمەن .

ـــ يالغان تەقسىر ، پەرۋەردىگار ئالەم مەست قىلغۇچى ھەممە نەرسىنى « قۇرئان كېرىم » دە ھارام دەپ كۆرسەتكەن ، سىز ھارامنى ئىستېمال قىلىپ ، قانداقمۇ ئاللاغا يېتەلەيسىز ؟ ھالبۇكى ساز ئادەمنى مەست قىلمايدۇ ، بەلكى ھاردۇقنى چىقىرىپ سەگەكلەشتۇرىدۇ ، ئاللاغا بولغان مېھرىنى كۈچەيتىدۇ . قېنى ئېيتىڭ ، نەشە چېكىپ بىخۇت ھالدا ئاللا دېگەنلەر ناپاكمۇ ؟ ياكى مۇسقا چېلىپ ، روھنى ئۇرغىتىپ ئاللا ، دېگەنلەر ناپاكمۇ ؟ چاپسان جاۋاب بېرىڭ .

ـــ . . .

خوجا پەيزۇللا ئىشان زۇۋان سۈرەلمەي قالدى .

ـــ تەقسىر ، سىز ئاللا ئالدىدا گۇناھكار ، دەۋزەخكە تاشلىنىشقا تېگىشلىك ئادەمسىز ، ـــ دېدى سۇلتان قەھرى بىلەن .

ـــ ياق ، ياق سۇلتان ئالىيلىرى ، پېقىر ئاللاغا قۇللۇق قىلىدىغان مۆمىن بەندە ، پېقىرنى كەچۈرسىلە ، مەن ئېزىپتىمەن ، ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان ئەمدى تىزلاندى ، ـــ كوچا ـ كويدىكى گەپلەرگە ئىشىنىپ ، ئالىيلىرىغا نەسىھەت قىلىپ قويماي دەپ كەپتىمەن ، پېقىرنى كەچۈرسۇنلار .

ـــ بەس ، تەقسىر ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ ھازىر قانچە مۇرىتىڭىز بار ؟

ـــ بەش مىڭدىن ئارتۇق ئالىيلىرى ، ـــ دېدى خوجا پەيزۇللا ئىشان كۆرەڭلىگەندەك كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ .

ـــ ھەي ئىسسىت ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان لېۋىنى چىشلەپ ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھەسرەت ، نادامەت ئالامەتلىرى پەيدا بولدى ، ـــ بىر قىسىم ئاۋامنىڭ نادانلىقى سىزدەك .كاززاپنىڭ ئەۋلىيا ، ماشايىق بولۇۋېلىپ ، سۇنى لېيىتىپ بېلىق تۇتۇشىغا سەۋەبچى بولۇۋاتقىنىنى بۇگۈن تېخىمۇ چۈشەندىم ، سىز ھەممىگە ئىگە بولسىڭىز ، بىز ھەممىدىن قۇرۇق قالساق ، شۇ چاغدىمۇ بالا نەپسىڭىز تويمايدۇ ، خەيرىيەت ، يەنە سىزنى

ئاللانىڭ جازالىشىغا تاپشۇردۇم . تۆۋبە قىلىپ ، مۇرىتلىرىڭىزنى توغرا يولغا باشلاڭ ، ئۇنداق قىلماي يەنە بالا نەپسىڭىز ، قارا كۆڭلىڭىزنىڭ كەينىگە كىرىپ ، كىشىلەرنى ئالداپ ، ئېزىقتۇرۇپ پاراكەندىچىلىك سالماقچى بولسىڭىز ، ئاللانىڭ بۇ ئەزىز دىيارىدا پۈت تىرەپ تۇرالمايسىز . ئۇقتىڭىزمۇ ؟

ـــ ئۇقتۇم ئالىيلىرى ، ئۇقمامدىغان ، ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان ئارقىسىغىچە بىر قانچە قەدەم مېڭىپ بولۇپ توختىدى ، ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، خەۋەرلىرى بارمىكىن ، ئۆتكەندە سادىق مۇرىتلىرىمدىن ئون بىر كىشى زىندانغا تاشلانغانىدى . شۇلارنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپ ، قويۇپ بېرىشكە پەرمان چۈشۈرگەن بولسىلا ، كۆپ خۇرسەن بولاتتىم .

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ چىرايىدا مەسخىرە كۈلكىسى پەيدا بولدى :

ـــ خەۋىرىم بار تەقسىر ، ئۇلار مەلۇم مۇددەت زىندانىدا يېتىشقا تېگىشلىك بولغان گۇناھكارلار ، ھازىر قويۇپ بېرىلمەيدۇ . ئەگەر زىندانغا تاشلانماي دېسىڭىز كېيىن ھەددىگىزدىن ئاشماڭ .

ئۇجۇقۇپ كەتكەن خوجا پەيزۇللا ئىشان « خوش ـ خوش » دېگىنىچە سۇلتان ساربىي ۋە دىۋانخانىدىن چىقتى . ئۇ ئۆزىدەكلا ياۋاشلاپ ، بويۇن قىسىپ تۇرغان سوپى ـ سالىكلىرى بىلەن ھۇمۇ تارتماي ، جەرىمۇ سالماي ، يولدا جىم مېڭىشتى . نۆكەر ، ياساۋۇللار قىلىچ ، نەيزىلىرىنى ، ئوقيا ، مىلتىقلىرىنى كۆتۈرگەن ھالدا ، ئوردا ئىشىكىدىن تاكى خانىقا ئالدىغىچە سەپراست بولۇپ تۇرۇشاتتى . ئۇلار خوجا پەيزۇللا ئىشان خانىقاغا كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا ، ئوردىغا قايتىپ كېتىشتى .

2

مەھبۇپ ئەگەر كۆڭۈل قەبۇلى بولسە ،
شېرىن ھەرەكەت خۇش ئۇسسۇلى بولسە ،
جان ئوتراسىدا ئانىڭكى يولى بولسە ،

نى ئەيىب ئانىڭ ئەسلىسى لۇلى بولسە .

ئابدۇرېشىتخان بۇ مۇرەببەنى[1] نى يېزىپ بولۇپ ، پىچىرلاپ ئوقۇدى ، ئۇنىڭ ئويچان چېھرىسىگە كۈلكە يۈگۈرۈپ ، ۋۇجۇدىدا ئاجايىپ بىر شىجائەت پەيدا بولدى . « بىزنى ئاللادىن بۆلەك ھېچكىم ئايرىمايدۇ . خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ بۇگۈن ئەتىگەن كېلىشىدە ، قېرىنداشلىرىنى ۋە سازەندىلەرنىلا ئوردىدىن ھەيدەشنى مەقسەت قىلغان ئەمەس ، بەلكى ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىمۇ كۆزدىن يوقىتىشنى ئاساسىي مۇددىئا قىلغانلىقىدا شەك يوق ، ئۇ شىرغەررانەلىك كىرىپ ، موللا مۇسۇكتەك سالپىيىپ چىقىپ كەتتى . ئەدىبىنى يېدى . ئەگەر پەيلىنى بۇزۇپ ماڭا يانىدىغان بولسا ، زىندانغا تاشلايىتتىم ئۇ دەيۈزنى ، قېدىرخان ئاكا بۇنىڭدىن ناھايىتى خۇرسەن بولغاندەك تۇرىدۇ . خۇدا بۇيرۇسا ، ئەتە ئۇنى ئاتا ۋەزىر قىلىپ تەينىلەپ ، نىزامىدىنبەگنى ئارام ئالسىلا ، دەيمەن . يېقىندىن بېرى بۇ ئادەم مىجەزىم يوق ، دەپ ئوردىغا كەلمەي قويدى . ھەممە ئىشقا قېدىرخان ئاكا رىياسەتچىلىك قىلىۋاتىدۇ . . . »

ئۇنىڭ خىيالىنى خانىش چۇچۇك سۇلتان بېگىمنىڭ « شاھىم ، تاماق يەۋالسىلا » دەپ چاقىرغان بوش ، تىترەڭگۈ ئاۋازى بۆلۈۋەتتى . ئۇ يېرىق زىق شىرەسى يېنىدىن تۇرۇپ ، قات ـ قات سېلىنغان يېكەندازدا ئولتۇردى . چۇچۇك سۇلتانبېگىم خاس ھۇجرىسىنىڭ ئىشىكىگە كۆز سېلىپ ،ئىشىك سىرتىدا خىزمەتكە تەييار بولۇپ تۇرغان كېنىزەكنى چاقىرىپ ئىشارەت قىلىۋىدى ، ئۇ يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىپ يانىدۇرۇپ كىرگەن ئوت بىلەن ، قەندىل ، شامدانلاردىكى چىراغ ، شاملارنى يورۇتۇپ ، يەنە شۇنداق تېز چىقىپ كەتتى . ئۆي ئىچى پاللىدە يورۇدى . شۇ ئاردا چۇچۇك سۇلتانبېگىم شىرە ئۇستىدىكى قەغەزگە كۆزى چۈشۈپ سوزىدى .

ـــ يازغانلىرى بېيىتمۇ ، غەزەلمۇ شاھىم ؟

ـــ مۇرەببە ، سىزنى ئوقۇسۇن ، دەپ يازدىم مەلىكەم .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم چۈچىلىق يېپەك داستىخاننى شاھنىڭ ئالدىغا سوزىدى .

---

① مۇرەببە ـــ تۆتلىك شەكىل (تۆت مىسرالىق شېئىر) .

دىغا سېلىپ قويۇپ ، پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە يېزىلغان شېئىرغا كۆز يۈگۈرتتى ، « نى ئەيىب ئانىڭ ئەسلىسى لولى بولسە » دېگەن مىسرانى پىچىرلاپ قايتا ـ قايتا ئوقۇدى ۋە چىرايى ئۆڭۈپ ، كۆكلەمنىڭ جۇت كۈنلىرىدەك تۇتۇلدى . قەغەز قولىدىن يەرگە چۈشۈپ ، ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ مەلىكەم ، نېمە بولدىڭىز ؟ ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ شېئىرنى ئوقۇپ ، كۈنداشلىقى كەلگەنلىكىنى چۈشىنىپ تۇرسىمۇ ، بۇرۇنمۇ بۇنداق ئەھۋال تولا يۈز بېرىپ ، شاھ پەرۋا قىلمايدىغان بولۇپ قالغاندى .

ـــ شاھىم ، سىز يەنە ئاشۇ . . . ـــ گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي يىغلاپ كەتتى چۈچۈك سۇلتانبېگىم .

ـــ ئاشۇ سەھرالىق لولىنىڭ قىزىنىلا ئويلايدىكەنسىزە دېمەكچىغۇ سىز ، مەلىكە ؟ بۇ توغرۇلۇق ئوبدان بىر سۆزلىشۈالىلى . مەيەرگە كېلىپ ئولتۇرۇڭ مەلىكەم ، ـــ ئابدۇرېشىتخان خانىشقا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى ، ـــ سىز ئاجايىپ چىرايلىق بولۇپلا قالماي ، ئاق كۆڭۈل ، قەيسەر ئىدىڭىز . ئاماننىسانى ئەمرىمگە ئالغاندىن بۇيان ، مىجەزىڭىزمۇ ئۆزگىرىپ كەتتى ، چىرايىڭىز بۇلۇتلۇق ھاۋادەك تۇتۇلۇپلا تۇرىدىغان بولدى . ئادەتتىكى بىر ئىشلارغىمۇ ئاچچىقلاپ ، خۇيلىنىپ يۇرىدىغان بولدىڭىز . بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلىمەن مەلىكەم ، سىز ئاماننىسانى كۆزىڭىزگە ئىلمايۋاتىسىز ، ئۇنىڭغا ئۆچلۇك قىلىۋاتىسىز . لېكىن ئۇچۇ ؟ ئۇنىڭ سىزگە قىلچە ئاداۋىتى يوق ، سىزنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلىدۇ . ئەگەر سىزمۇ ئۇنى مېنىڭ بىر خانىشىم سۈپىتىدە كۆرسىڭىز ، ئۇ ھازىر-قىدىنمۇ بەكرەك ئېچىلغان ، پاپىپىتەك بولۇپ خىزمىتىڭىزنى قىلغان ، ئۆزىنىڭ سېھرىلىك مۇسقا ، ناخشىسى بىلەن كۆڭلىڭىزنى كۆتۈرگەن بولاتتى . كۆكسى ـ قارنىڭىزنى كەڭ تۇتۇپ ، ئۇنىڭدىن خۇش نەزىرىڭىزنى ئايىماڭ مەلىكەم ، مەن ئۆتىنىمەن . ماقۇلمۇ ؟

چۈچۈك سۇلتانبېگىم شاھنىڭ سۆزىگە قانداقمۇ ياق دېيەلمىسۇن ؟ بوش ئاۋازدا :

ـــ ماقۇل ، ـــ دەپ جاۋاب بەردى ـ دە ، كېنىزەكلەرگە تاماق ئېلىپ كىرىشنى بۇيرۇدى .

كېنىزەكلەر داستىخان سېلىپ ، ئاۋۋال ئۇگرىنى ، ئاندىن پولۇنى ئېلىپ كىردى . ئابدۇرېشىتخان مەززىلىك ئۇگرىنى ئىچتى ، كۆك تۇ- رۇپ ، تەرخەمەك ، قىزىل مۇچ ، شوخلا قاتارلىق كوكتاتتىن ئايرىم ـ ئايرىم تەييارلانغان خام سەينى قوشۇپ تۇرۇپ پولۇنى ئوبدانلا يېدى .

ـــ ئېشىڭىز ئوخشاپتۇ مەلىكەم ، بەك ئوخشاپتۇ ، ـــ دېدى ئابـ دۇرېشىتخان چۈچۈك سۇلتانبېگمنى ماختاپ .

بۇ ماختاشتىن چۈچۈك سۇلتانبېگمنىڭ غەمكىن كۆڭلى بىر ئاز بولسىمۇ تەسەللى تېپىپ تۇرۇۋېدى ، تەزىم قىلىپ كىرىپ كەلگەن شەمشىبانۇ ئاماننىسا سۇلتانبېگمنىڭ قايتىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتى . چۈچۈك سۇلتانبېگمنىڭ شۇئان چىرايى تۇتۇلدى . شاھ ئۇنىڭغا پىسەنت قىلمىغاندەك دۇئا قىلىپ ئورنىدىن تۇردى . ئابدۇرېشىتخان بېشىنى چاڭگاللاپ ئولتۇرغان چۈچۈك سۇلتانبېگمگە قارىدى :

ـــ يۇرۇڭ مەلىكەم ، كۆرۈشۈپ چىقايلى .

ـــ ئارقىلىرىدىن چىقاي شاھىم ، بېشىم ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ ، ـــ دېدى چۈچۈك سۇلتانبېگم يالغان سۆزلەپ .

ئابدۇرېشىتخان شەمشىبانۇ بىلەن ئاماننىسا سۇلتانبېگم قەسرىگە كىرگەندە ئۇ نۇرنىسا سۇلتانبېگم ، چۆرىلەر ، كېنىزەكلەر بىلەن شام ـ چىراغلار چاقناپ تۇرغان ساراي ئۆيدە ھال ـ ئەھۋاللىشىپ ئولتۇراتتى .

ـــ سۇلتان ئالىلىرى كەلدى ، ـــ دەپ خەۋەر بەردى شەمشىبانۇ ئىشىكتىن باش تىقىپ .

ھەممەيلەن دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ۋە ئابدۇرېشىتخان كىرگەندە تەزىم قىلىپ سالام بېرىشتى . سالامدىن كېيىن سۇلتان ئاماـ ننىسا سۇلتانبېگمدىن سورىدى :

ـــ ئۇزاق تۇرۇپ قالدىڭىزغۇ مەلىكەم ؟

ئاماننىسا سۇلتانبېگم ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، يەنە بىر تەزىم قىلدى .

ـــ كەچۈرسىلە شاھىم ، دادامنىڭ توي ئىشى بىلەن كېچىكىپ قالدىم . ھەجەرخان ئىسىملىك بىر كۆيۈمچان ئاننى ئۆيىمىزگە ئەكىرىپ قويۇپ كەلدىم .

ـــ ئوھو ! مۇبارەك بولسۇن . مېنىڭمۇ بىر مەھرىبان قېينانام بار بولۇپتۇ ـ دە ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ دادىڭىزنى ئېلىپ كەلمەپسىزغۇ ؟

ـــ دادام خۇدا بۇيرۇسا قىشنى ئۆتكۈزۈپ باش ئەتىيازدا يېتىپ بارىمەن ، دېدى .

ـــ ناھايىتى ياخشى بولۇپتۇ ، ناھايىتى ياخشى بولۇپتۇ مەلىكەم . قېدىرخان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ قويدۇق . قېينىناتام كەلسە يېشىل مەدرىسكە ئورۇنلاشتۇرىمەن . مۇسىقىدىن دەرس ئۆتىدۇ . ئۇنىڭغا ئاتاپ سېلىنغان بىر يۇرۇش قورۇ ـ جايمۇ بار تېخى .

ئۇلار پاراڭلاشقاچ خاس ھۇجرىلىرىغا كىرىشتى . كۆرپىدە يانمۇيان ئولتۇرۇپ ئۇزاق مۇڭداشتى . ئاماننسا سۆز ئارا شۇنداق دېدى :

ـــ شاھىم ، تويىمىز بولغاندىن كېيىن كۆڭلۈمدە بىر ئارزۇ پەيدا بولغانىدى . بىلىمىمنىڭ يېتەرسىزلىكى ، مۇسىقىدىنمۇ پىشىپ يېتىلەلمىگەنلىكىم ئۈچۈن ئاۋۇال ئون ئىككى مۇقامنى ئۆگىنىش ، رەتلەش ئىشى بىلەن بولۇپ ، بىلىمگەننى ئۆگىنىپ ، بىلگەننى پىششىقلاپ ئۆزلىرىدىن سوراپ ، كىتاپ ئوقۇپ خېلى ئىشلارغا ئەقلىم يېتىدىغان بولۇپ قالدى . كۆڭلۈمدىكى ئارزۇمۇ كۈنسېرى كۈچەيدى . ئەمدى مۇشۇ ئارزۇنى ئەمەلگە ئاشۇرساقمىكىن ، دەيمەن .

ـــ قەدىرلىكىم ، ھازىرمۇ قىلىۋاتقان ئىشلىرىڭىز ئاز ئەمەس . پارسچە ، ئەرەپچە تىل ئۆگىنىشىنى داۋاملاشتۇرۇۋاتىسىز . شۇنچە كۆپ قىز ـ ئايال مۇغەنىلەرنى ھەرەمگە يىغىپ ، مۇقام ئۆگىتىش ، مۇقامنى رەتلەش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىسىز . ئېيتىڭا مەلىكەم ، سىزنى ئارامىڭىزدا قويمايۋاتقان نېمە ئارزۇ ئۇ ؟

ـــ شاھىم ، مەندىكى بۇ ئارزۇ ئېسىل رەختلەردىن لىباس كېيىش ، ھال رەڭ گۈھەر كۆزلۈك ئۈزۈك سېلىش ياكى ئالماس زۇننار ئېـ

سىش ئارزۇسى ئەمەس ، ئىككىمىز بىللە يېڭى بىر مۇقام ئىجاد قىلىشتىن ئىبارەت قۇتلۇق ئارزۇ .

ـــ خۇدا ئارزۇيىڭىزغا يەتكۈزگەي قەدىرلىكىم . ھازىردىن باشلاپ ھەر ئىككىمىز بۇ مۇقامنىڭ باشلىنىشى ، تەزە ، سەلىقەسى ، داستان ، مەشرەپلىرى ، چۈشۈرگىسى توغرۇلۇق ئويلىنايلى ، ئىنشائاللا ، پاك مۇ-ھەببىتىمىز ، ئىخلاس ئىشتىياقىمىز بىلەن بۇ يېڭى مۇقامنى شەكسىز مەيدانغا چىقىرالايمىز ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنى باغرىغا باستى .

ـــ مەن بۇ مۇقامنىڭ نامىنى ئويلاپ قويدۇم ، ـــ پىچىرلىدى ئا-مانىسا سۇلتانبېگىم ، ـــ ئۇنى « ئىشرەت ئەنگىز » دېسەك .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنى باغرىغا باستى .

3

چۈچۈك سۇلتانبېگىم غۇر ـ غۇر شامال ئۇرۇپ تۇرغان بىر قانىتى ئوچۇق دېرىزىدىن قەسىر ئىشىكىگە قاراپ ئولتۇرغىنىغا ئىككى سائەت بولغانىدى . ھويلا ئىچى تىمتاس بولۇپ ، ياپراقلارنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازىلا ئاڭلىنىاتتى ، چوغ رەڭ يۇلتۇزلار ئاسمان گۈمبىزىگە تولغانىدى . قاشتەك كىچىكلەپ قالغان ئەگىم ئاي ئۇنىڭغا قەسىرنىڭ ئېگىز تېمى ئۈستىدە تۇرغاندەكلا كۆرۈنەتتى . ئابدۇرېشىتخان تېخىچە ئامانىسا سۇل-تانبېگىمنىڭ قەسىرىدىن چىقمايۋاتاتتى . ئۇ قايتىپ چىقمىغانسېرى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنى ئازابلىق خىيالىار قىينىماقتا ئىدى .

ئابدۇرېشىتخان چۈچۈك سۇلتانبېگىم تۆت كۆزى بىلەن كىرپىك قاقماي تاڭ ئاتقۇچە كۈتۈپ ئولتۇرغان قەسىرگە قايتىپ چىقمىدى ، بۇ چوڭ خانىشقا قاتتىق ئەلەم بولدى . ئۇ ئۇچ كۈنگىچە قەسىر ئىشىكىنى تاقۇۋېلىپ ھېچكىمنى كىرگۈزمىدى . سوۋغا ئېلىپ ، سالام بەرگىلى كەلگەن ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىمۇ كىرگۈزمەي قويدى ، ئىشىك ئالدىدا خېلى تۇرۇپ قايتىپ كەتتى . ئۈچىنچى كۈنى كەچ ئابدۇرېشىتخان

كەلدى ، لېكىن چۈچۈك سۇلتانبېگىم يوتقانغا بېشىنى تىقىۋېلىپ كۆ-رۈشكىلى ئۇنىمىدى .

ـــ مەلىكەم ، بۇنچىلا قىلغۇدەك ھېچ ئىش ئۆتۈلمىدىغۇ ، ئۇنداق قىلماڭ ، ئامانىنسا سۇلتانبېگىم سىزگە قىممەتلىك سوۋغا ئېلىپ كەپتۇ . . . ھەر ئاي ، ھەر يىلدا خاتۇن يەڭگۈشلەپ تۇرىدىغان شاھلار دۇنيادا ئازمۇ ؟ ئويلاپ كۆرۈڭ مەلىكەم . سىز ئالتە ئوغلۇمنىڭ ئانىسى ، بۇ چاققىچە سىزنى قەدىرلەپ كەلدىم ، بۇنىڭدىن كېيىن ھەم قەدىرلەي-مەن . ئەمما ، سەۋر ـ تاقەتنىڭ چېكى بار ، بۇنداق ناشۇكۇرلۇك قىل-ماڭ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە كەينىگە قارىماي چىقىپ كەتتى .

ئەنە شۇ كەچتىن باشلاپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ ئامانىنسا سۇلتانبېگىمگە بولغان ئۆچمەنلىكى دۇشمەنلىككە ئايلاندى ، يەنى ئامان-نسا سۇلتانبېگىمنى قانداق قىلىپ كۆزدىن يوقىتىش توغرىسىدا ئويلاندى . تۆتىنچى كۈنى ئىككى كېنىزەكنى ئەۋەتىپ ، ئاينىگار سۇل-تانبېگىمنى چاقىرتىپ كەلدى .

ـــ خان ئانا ، ئەمدى چىدالمىدىم . زادى ئۇ لولىنىڭ قىزىنى كۆزدىن يوقاتمىسام ، ماڭا ياخشى كۈن يوق ئوخشايدۇ ، ئېيتسىلا ، مەن قانداق قىلىمەن ؟ ـــ دېدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئاينىگار سۇلتانبېگىمنى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ .

ـــ مەلىكەم بالام ، بۇزرۇكۇار ئىشانلارمۇ سۇلتاننى رايىدىن يان-دۇرالمىدى ، بۇ جىنكەش خاتۇن سۇلتاننى راستىنلا ئۆزىگە مەھلىيا قە-لىۋاپتۇ ، ئەمدى بىزمۇ ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ قىلايلى ، ـــ دېدى ئاينىگار سۇلتانبېگىم ، ـــ ئۇستا رەمچى داخاندىن بىرنى تاپايلى . پاي-تەختتە بىر ـ بىرىگە مەپتۇن بولۇپ ئايرىلىشقا كۆزى قىيمايدىغان ئەر ـ خاتۇنلارنى بىر قانچە قېتىم ئوقۇپ ، سويۇتقۇ قىلىپ بىر ـ بىرىگە قارە-ماس قىلىۋېتەلەيدىغان نىيازخان بۇۋى ئىسىملىك بىر داخان بارمىش . ئۇ يەنە بىر ـ بىرىنى كۆرسە ئىت ـ مۇشۇكتەك ھۆرپىيىشىپ خىرىلدىشە-دىغان ئەر ـ خوتۇنلارنى لەيلى ـ مەجنۇندەك ئاشىق ـ مەشۇق قىلىۋې-تەرمىش . مەلىكە بالام ، ئالدىرمىسلا ، ئۇ داخانىنى مەن چاقىرتىپ

كېلەي .

ـــ خان ئانا ، مەلىكە ئانا . سىلىدىن باشقا ماڭا كۆيۈنىدىغان تۇغقىنىم يوق . رەھىمەتلىك ئانام بولغان بولسا ، مېنى دەشتى قىپچاققا ئېـ لىپ كېتەتتى ، بۇ ھەرەمنى ئۇ لولىنىڭ قىزىغا تاشلاپ بېرەتتىم ، ـــ دەپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ھۇقۇيتۇپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ مەلىكە بالام ، يىغلىمىسىلا ، ئىككى ـ ئۈچ كۈن ئىچىدە نـ يازخان بۇۋىنى تاپتۇرۇپ كېلەي ، ئۇ سېلىنى ئارزۇلىرىغا يەتكۈزىدۇ .

ئاينىگار سۇلتانبېگىمنىڭ چۈچۈك سۇلتانبېگىمگە بۇنداق قانات يېيىشىدىكى غەرەز ـــ ئابدۇرېشىتخان بىلەن بۇ يۇزلۈك خانىشىنىڭ ئارـ سىنى بۇزۇش ئىدى . ئەگەر ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن قاتتىق قارشىلاشـ سا ، پەرزەنتلىرى ئارىسىدىمۇ نىزا پەيدا بولاتتى . نەتىجىدە ئابدۇرېشىتـ خانىنىڭ كۈچى بۆلۈنۈپ ئاجىزلايتتى ، ئابرويى چۈشەتتى . شۇنداق بولـ غاندا ، ئاينىگار سۇلتانبېگىمنىڭ تىبەتتە تۇرۇۋاتقان ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتان تەختتە ئاسان ئولتۇرالايتتى . ئۇنىڭ ئەس ـ يادى شۇ ئوغلىدا ئىدى .

ئاينىگار سۇلتانبېگىم خىزمەتچىلىرىنى چاقىرتىپ ، ئۈچ كۈن ئىزدىتىپ ، سۈرۈشتۈرۈپ يۈرۈپ ئاخىر نىيازخان بۇۋىم دېگەن داخاننى تاپتۇرۇپ كەلدى . پاكار ، چوقۇر ، ئىلمەك بۇرۇن ، چاچلىرى شالاڭ ، ھاپا قوۋۇز ، قارا پەرەنجە ئارتقان بۇ خوتۇن بەئەينى ئالۋاستىغا ئوخـ شايتتى . ئۇنىڭ تۇرقىنى كۆرگەن ئادەمنىڭ قورقۇسى كېلەتتى . شۇڭا ئايـنىگار سۇلتانبېگىم ئىككى سالىكى ① بىلەن كەلگەن بۇ داخاننى ئۆز قەسرىدە يۇيۇندۇردى ، ئۆزىنىڭ كونا لىباسلىرىنى كىيگۈزدى . قارا پەـ رەنجىنى ھاۋارەڭ پەرەنجىگە ئالماشتۇرۇپ ، ئاندىن ئۇلارنى چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ قەسرىگە باشلاپ باردى . داخاننى چۈچۈك سۇلتانبېگىم ناھايىتى ئوبدان مېھمان قىلدى . شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئاينىگار سۇلتانـ بېگىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، نىيازخان بۇۋىم ئاينىگار سۇلتانبېگىم قەسرىدە تۇرىدىغان بولۇپ كېلىشتى . ئۇلار قايتار چاغدا ، چۈچۈك سۇلـ

① سالىك ـــ دېدەك ، خىزمەتكار .

تانىبېگىم ئون تىللانى نىيازخان بۇۋىنىڭ ئالدىغا قويدى . بۇ ۋاقتا قەدەر تىللا ئەمەس ، كۆمۈش تەڭگىسىمۇ ، ئايدا ، يىلدا ئېرىشىپ قالىدىغان بۇ داخانىڭ بېشى ئاسمانغا يەتكەندەك بولۇپ ، ئاجايىپ سۆيۈنۈپ كەتتى . ئۇ ئاينىگار سۇلتانىبېگىمنىڭ تاپشۇرۇشى بىلەن ئۇچ كۈنگىچە بىر نوكچا ناۋاتقا سۇپلەپ ئوقۇپ سۇيۇتقۇ قىلدى . چوڭ ، كىچىك ئىككى ئايال قونىچاق ياساپ ، ھەربىر قونچاققا ئۈچ كۈندىن ھۇرۇپ ئوقۇدى . نىياز-خان بۇۋىم قايتىدىغان كۈنى چۈچۈك سۇلتانىبېگىم ئۇنى ئۇزاتقىلى كەل-گەنىدى . سۇيۇتقۇ قىلىنغان ناۋات بىلەن ئىككى قونچاقنى ئۇنىڭغا تاپ-شۇرغان نىيازخان بۇۋىم :

— سۇلتان كىرگەندە بۇ ناۋات بىلەن چاي دەملەپ ئىچكۈزۈ-ۋەتسىلە ، كۈنداشلىرىدىن شۇنداق سوۋۇپ كېتىدىكى ، كۆرەرگە كۆ-زى ، سۆزلەشكە تىلى يوق بولۇپ كېتىدۇ . ئۇ چاغدا ئۆزلىرىگە كۈنداش بولغان ئايالنىڭ كەتمەكتىن باشقا ئىلاجى قالمايدۇ . ئەگەر ئۇ كەتمەي تۇرۇۋالسا ، مانا بۇ قونچاقنى ئىشلەتكەيلا ، — دەپ چوڭ قونچاقنى كۆرسەتتى نىيازخان بۇۋىم ، — بۇنى كۈنداشلىرىنىڭ يولىغا قويدۇرۇپ قويسىلا ، ئۇ قونچاقنى كۆرۈپ ھوشىنى يوقىتىدۇ ، ئەقلىدىن ئادىشىدۇ . ئېغىر ئاياغ بولسا بالىسى چۈشۈپ كېتىدۇ ، — نىيازخان بۇۋىم سۆزىنى توختىتىپ ، كىچىك قونچاقنىڭ مەيدىسىگە بىر پىچاقنى سىپىگىچە تىقتى ۋە ئۇنى چۈچۈك سۇلتانىبېگىمگە ئۇزىتىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — بۇنى مۇشۇ پېتى كۈنداشلىرى ياتىدىغان ئۆينىڭ بوسۇغىسى ئاستىغا كۆمدۇرۇپ قويسىلا ، كۈنداشلىرى ئۆيگە كىرگەندە ، چىققاندا يۇرىكىگە پىچاق سانجىلغاندەك زىڭىلداپ ئاغرىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ . شۇنىڭ بىلەن مۇراد — مەقسەتلىرىگە يېتىلا .

داخانىڭ بۇ گەپلىرىگە ئىشىنىپ ، ناھايىتى خۇشال بولۇپ كەتكەن چۈچۈك سۇلتانىبېگىم نىيازخان بۇۋىگە ئون تىللا ، ئىككى سا-لىكىگە ئۇچتىن ئالتە تىللا ۋە ئىككى قۇردىن كىيىم — كېچەك بېرىپ ئۇ-زىتىپ قويدى . ئاينىگار سۇلتانىبېگىمگە بولسا قىممەت باھالىق قاما تۇماق سوۋغا قىلدى .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم ناۋات ، قونچاقلارنى شەمشىبانۇغا كۆتۈرتۈپ ئۆز قەسرىگە غىپپىدە كىرىۋالدى ، ئۇ ناھايىتى خۇش ئىدى . خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ ، كىيىملىرىنى ئالماشتۇرۇپ شەمشىبانۇنى چاقىردى .

ــ شەمشىبانۇم ، ــ دېدى چۇچۇك سۇلتانبېگىم ئۇنى يېنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، ــ سىزنى خان ئاتام قاسىم خان كىچىك چېغىڭىزدا ئەنجاندىن ئېلىپ كېلىپ ، ماڭا كېنىزەك قىلىپ بەرگەنىدى . مانا ، ئارىدىن ئوتتۇز يىل ئۆتۈپتۇ ، مەن تەقدىرنىڭ ھۆكمى بىلەن ئابدۇرېشىت خانغا ياتلىق قىلىنىپ ، بالىلىق بولۇپ قالدىم . ئەمما ، سىز قىز كېنىزەك بولۇپ ئۆتۈۋەردىڭىز . سىز مېنىڭ ئەڭ يېقىن ، ئەڭ ساداقەتلىك ھەمراھىم . سىزنىڭ ماڭا قىلغان خىزمىتىڭىزنى ھېچقاچان ئۇنتۇپ قالمايمەن ، ماڭا ئاخىرغىچە يارىدىم قىلىڭ شەمشىبانۇ .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم قولىدىكى قىزىل گۈھەر كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكنى ئۇنىڭ يان بارمىقىغا سېلىپ قويدى .

ــ باش ئۇستىگە مەلىكە خېنىم ، ــ دېدى شەمشىبانۇ ھەشقاللا رەھمەت ئېيتىپ تۇرۇپ :

ــ سىز يەنە ئۇ جىنكەش سازەندىنىڭ خىزمىتىنى قىلىشنى باھانە قىلىپ ، قەسىرگە بېرىڭ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ ، داخان بۇۋىم دېگەندەك مانا بۇ ئىككى قونچاقنىڭ چوڭىنى ئۇنىڭ ئۆتەر يولىغا قويۇڭ ، كىچىكىنى خاس ھۇجرىسىنىڭ بوسۇغىسى ئاستىغا كۆمۈڭ . لېكىن ، سىزنىڭ قىلغانلىقىڭىزنى خۇدادىن باشقا ھېچكىم بىلمىسۇن . . . مەن سىزنىڭمۇ تۇرمۇشلۇق بولۇشىڭىز ئۈچۈن باش قاتۇرىمەن . بۇ خىزمەتنى ئادا قىلالامسىز شەمشىبانۇ ؟

چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ « سىزنىڭمۇ تۇرمۇشلۇق بولۇشىڭىز ئۈچۈن باش قاتۇرىمەن » دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ ، يېشى ئوتتۇزدىن ئاشقان بۇ چىرايلىق كېنىزەكنىڭ بوتا كۆزلىرىدە گۈل بەرگىگە چۈشكەن شەبنەمدەك پارقىراق ياش تامچىلىرى پەيدا بولدى .

ــ جېنىم بىلەن ئادا قىلىمەن .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭدىن رازى بولۇپ كۈلۈمسىرىدى .

4

كۈن پېتىشقا نەيزە بويى قالغاندى . كۈزنىڭ ئىزغىرىن شامىلى ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ قەسرىدىكى دەرەخلەرنىڭ ياپراقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ، گۈللەرنى يەلپۈندۈرەتتى . كېنىزەكلەر ئارامگاھ سارايىنىڭ مۇسقا زالىغا بېرىش ئۈچۈن جابدۇنۇپ ھۇجرىلىرىدىن چىقىشىغا شەمشىبانۇ دۇتارىنى كۆتۈرۈپ قەسر ھويلىسىغا كىردى . ئۇ كېنىزەكلەر بىلەن تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىشىپ تۇراتتى ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم ھۇجرىسىدىن چىقىپ كەلدى . ئۇنى كۆرگەن شەمشىبانۇ يۈگۈرۈپ ئالدىغا بېرىپ سالام قىلدى ۋە :

ـــ چۈچۈك سۇلتانبېگىم سالام ئېيتتى ، ـــ دېدى .

ئامانىنسا سۇلتانبېگىم رەھمەت ئېيتىپ شەمشىبانۇغا تەييار تاماقتىن يەپ ، ئاندىن مۇسقا زالىغا چىقىشنى تاپىلاپ ، كېنىزەكلەر بىلەن بىللە ئارامگاھ سارايىغا قايتىپ ماڭدى .

شەمشىبانۇ ئاشخانىغا كىرمەستىن ، ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كۆز سېلىپ ئاستا قەدەم يۆتكىدى . قەسر ھويلىسىدا ھېچكىم كۆرۈنمەيتتى . ئۇ بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ، ھەرخىل شەكىل چىقىرىپ ، خىشتىن ياسالغان ئۈچ پايىلىق پەلەمپەيدىن چىقىپ ، كۈمۈش ھالقىلىق ئىشكىنى ئاچتى . پاللىدا يالتىراپ تۇرغان دەھلىزگە ئاياغ باستى . يۈرىكى سەل پوكۈلداپ ، ھاۋارەڭ سىرلانغان ، قۇلۇپلاغلىق ئىشىك ئالدىغا كەلدى . ئېڭىشىپ بوسۇغىنچە سېلىنغان خوتەن گېلىمىنى قايرىدى . ئاستىدا گۈللۈك كىگىز بار ئىدى . ئۇنى قايرىۋىدى ، تەكشى ، چىرايلىق ، يىم تىزىلغان خىشنى كۆردى . ھەرقانچە قىلىپمۇ قولى بىلەن خىشنى قومۇرالمىدى . « بۇگۈن تازا پەيتى ئىكەن ، ـــ دېدىيۇ ، شۇ ھامان بۇ پىكرىدىن ياندى ، ـــ ياق ، بۈگۈن پەيتى ئەمەس ، ۋاقىت يەنە بار . ھازىر قونچاقلارنى قەيەرگە كۆمىمەن ، قەيەرگە قويىمەن ؟ ئوبدان

كۆرۈۋېلىشىم كېرەك . »

ئۇ گـىلەم بىلەن كىگىزنى قايرىغىنىچە سىنجىلاپ قاراپ ، ئىككى خىشنى قومۇرۇپ ، قونچاقنى شۇ يەرگە كۆمسە بولىدىغانلىقىنى كۆڭلىدە جەزملەشتۇردى ، ئورنىدىن تۇرۇپ دەھلىزنى بىر ئايلىنىپ ، قەسىر سەيناسىغا چىقتى . خانىش كىيىم يۆتكەيدىغان ، پەردا قىلىدىغان يان تەرەپتىكى ئۆيلەرگە ، كېنىزەكلەرنىڭ ھۇجرىلىرىغا ، چوڭ ئىستىراھەت مېھمانخانىسىغا سەپسالدى . ئاخىرىدا چوڭ قونچاقنى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ئىمدىن باشقا ھېچكىم كىرمەيدىغان خانىش ھاجەتخانىسىغا ئەكىرىپ ، تـامغا يۆلەپ قويۇش قارارىغا كېلىپ ، ئاشخانىغا كىردى . مەرىيەمنىسا بۇۋى ئەبۇ سەئىد سۇلتانغا ئاش يېگۈزۈۋاتاتتى . ئىككى دېدەك بىلەن ئاشپەز ئايال كەچلىك تاماققا تەييارلىق قىلىۋاتاتتى . شەمشىبانۇ ئۇلار بىلەن كۆرۈشۈپ بىر پىيالە چاي ئىچتى . بىر تەخسە پېتىر مانتا ئەكىلىـ ۋېدى ، قورسىقىم توق ، دەپ يېمىدى .

شەمشىبانۇ مەرىيەمنىسا بىلەن بىللە مۇسقا زالىغا كىرگەندە سا ـ زەندە قىز ـ چوكانلار « ئەجەم » مۇقامىنى ئورۇنداۋاتاتتى .

شـەمشىبانۇ بىر ھەپتىگىچە چۇچۇك سۇلتانبېگىم قەسىرىگە بار ـ مىدى ، ھەركۈنى دېگۈدەك ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ چاچلىرىنى تاراپ ، ئۆينى سۈپۈرۈپ پەيت كۈتتى . مۇسقا ئۆگىنىشتىن يانغان مەھەلدە قـەسىر پېشايۋىنىدا ئولتۇرۇپ قوۋۇز چېلىپ ، كېنىزەكلەرنى ئۇسسۇلغا چـۇشۇردى . بۇنىڭدىن ئاماننىسا سۇلتانبېگىم خۇش ئىدى . ئابدۇرېشىتـ خان ھەپتىدە بىر قېتىم بۇ قەسىردە قونـاتـتـى . شەمـشىبانۇ ، قەسىردە سـۇلتان قونغان كۈنى ئەڭ مۇۋاپىق پەيت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ ، كۆڭلىدە بىر پىلان تۈزدى .

ئابـدۇرېشىتخان ئاماننىسا سۇلتانبېگىم قەسىردە قونىدىغان ئاخـ شىمى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم بىلەن بىللە مۇسقا زالىدىن شامغا يېقىن يانىدى . تاھارەت ئېلىشىپ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىشتى . كېنىـ زەكـلەرمۇ ئۆز ھۇجرىلىرىغا كىرىپ ئارام ئېلىشتى . ئەمما ، شەمشىبانۇ قەسىر ھويلىسىدا كېنىزەكلەرنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ غىپىدە ئـ

شىكتىن چىقىۋالدى . چۇچۇك سۇلتانبېگنىم قەسرىگە بېرىپ ، ئەھۋالنى بىر قۇر سۆزلەپ بەردى ۋە قونچاقلارنى ئېلىش ئۈچۈن كەلگىنىنى ئېيتتى .

ـــ ئەنسىرەپ تۇراتتىم شەمشىبانۇ ، ئىشنى پۇختا قىلىۋېتىپسىز ، سۇلتان بىلەن ھېلىقى جىنكەش سىزدىن گۇمانلىنىپ قالمىسۇن ، ـــ مەقسىتىنىڭ ئەمەلگە ئېشىۋاتقىنىدىن سۆيۈنگەن چۇچۇك سۇلتانبېگنىم بۇ قەدىناس كېنىزىكىدىن يوشۇرماي دېدى ، ـــ سۇلتان ئۆتكەن ھەپتە قەسرىمدە قونغانىدى . ھېلىقى ناۋاتتا چاي دەملەپ بەردىم ، ئىچتى . ئەتىسى شۇنداق خۇشخۇي قوپتى .

ـــ تەلەيلىرى ئوڭىدىن كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ . مەن دەرھال قايتىپ كەتمىسەم بولمايدۇ . ئىشلارنى بۇگۈن كېچە بېجىرىپ بولىمەن ، سۇلتانمۇ ئاشۇ قەسىردە .

چۇچۇك سۇلتانبېگنىم چوڭ ـ كىچىك قونچاقنى ئوراپ شەمشىبانۇغا بەردى . ئۇ يەنە كەكە بىلەن بەلچە ئېلىۋالدى ـ دە ، چۇچۇك سۇلتانبېگنىم بىلەن خوشلاشتى . ئۇ ئىشكىتىكى مەھرەم كۆزەتچىلەر خۇپتەن نامىزىغا تۇرغاندا يەنە غىپپىدە ئامانىسا سۇلتانبېگنىم قەسرىگە كىرىۋالدى . ئەتراپ جىمجىت ئىدى . شام ـ چىراغلارنىڭ نۇرى يەر ، تاملاردا ئالا ـ بۇلا سايە ھاسىل قىلغانىدى . شەمشىبانۇ ياتاق ئۆيىگە كىردى . بوپىنى يوتقان ئىچىگە يوشۇرۇپ نامازغا تۇردى .

قەسىر ئىچى يەنىلا تىمتاس ئىدى . ئەگەر بۇ ئاخشام سۇلتان كەلمىگەن بولسا ، نەغمە ـ ناۋا ، ژاراڭ ـ چۇرۇڭ تېخىچە داۋام قىلغان بولاتتى . نامازنى ئوقۇپ بولغان شەمشىبانۇ ھاجەتخانىغا چىقىپ كىرىپ ياتتى . ئۇيقۇسى كەلمىدى . ئۇنىڭ خىيالىغا گۆدەك چېغىدىكى دەھشەتلىك پاجىئە كىرىۋېلىپ ئارامنى بۇزۇۋەتكەنىدى . ئۇ قانغا مىلىنىپ ياتقان جۇۋانغا قاراپ : « ئانا ! ئانا ! . . . » دەپ يىغلاپ تۇرغاندا يېتىپ كەلگەن ئاتلىق كىشى ئۇنى كۆتۈرۈپلا ئالدىغا ئېلىپ چېپىپ كەتتى . بۇ ئاتلىق كىشى دەشتى قىپچاقنىڭ سۇلتانى قاسىمخان ئىدى . « بۇ قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى ئوخسى دەرياسىنىڭ بويىدا قاراقچىلار ئۆلتۈرۈۋەتكەنـ

كەن . قىزىم ، ئۇنى ساڭا ھەمراھ بولسۇن ، دەپ ئېلىپ كەلدىم . ئۆ-زۈگگە كېنىزەك قىلىۋالغىن » دەپ ، ئۇنى چۈچۈك سۈلتانبېگىمگە قو-شۇپ قويدى . شەمشىبانۇ شۇنىڭدىن بېرى چۈچۈك سۈلتانبېگىمنىڭ خىزمىتىدە بولۇپ كېلىۋاتاتتى . « خۇدا پېشانەمگە تاق ئۆتۈشنى پۈتۈ-ۋەتكەن ئوخشايدۇ . تېخىچە قىز كېنىزەك بولۇپ ياشاۋاتىمەن . . . » دەپ ئويلىنىدى ئۇ ھەسرەت بىلەن . شۇنىڭ بىلەن خىيالى چېچىلىپ كەتتى .

ئۇ نەچچە قېتىم قوپۇپ دېرىزىدىن قاراپ باقتى . قايسى ۋاقىت بولغىنىنى زادىلا بىلەلمىدى . ئاسماندا يۇلتۇزلار چاقناپ تۇراتتى . ئون ئىككى كۈنلۈك بولغان ئاي تىكلەشكەنىدى . قەسىر ئۆيلىرىنىڭ شام ـ چىراغلىرى ئۆچۈرۈلگەن بولۇپ ، پېشايۋان تۈۋرۈكلىرىگە ئورنىتىلغان قەندىللەردىكى چىراغلار يېنىپ تۇراتتى . ئۇ يەنە ياتتى . خىيال سۈرگە-نىچە ئۇخلاپ قالدى . بىر چاغدا چۈچۈك سۈلتانبېگىمنىڭ چاقىرغان ئاۋازى ئاڭلانغاندەك بولۇپ تۇرۇپ كەتتى ـ دە ، ھويلىغا چىقتى . بىر بىسىپ ـ ئىككى بىسىپ پەلەمپەيدىن چىقىپ ، ئىشىكنى ئاچتى ، دەھ-لىزگە كىردى . ئامانىسا سۈلتانبېگىمنىڭ ھۇجرىسى ئالدىغا كېلىپ زوڭ ئولتۇردى . چىراغدان ئىشىك بېشىغا ئورنىتىلغانلىقى ئۈچۈن ، يورۇقى يەرگە ئوبدانلا چۈشۈپ تۇراتتى .

ئۇ گىلەم ۋە كىگىزنى قايرىپ ، خىشنىڭ ئاراچلىرىغا سىنجىلاپ زەن قويۇۋالغاندىن كېيىن ئامانىسا سۈلتانبېگىمنىڭ خاس ھاجەتخانىسىغا كىردى ، مۇنچىخانىغا يانداپ ، يېشىل كاھىش بىلەن سىلىنغان بۇ ھا-جەتخانىدا مۇستەھەپ قىلىدىغان ۋە تاھارەت سۇندۇرىدىغان ئىككى ئۇ-چاق بار ئىدى . ئىككى يان تامغا بىردىن قەندىل چىراغدان ئورنىتىلغاچقا ھاجەتخانا يوپيورۇق ئىدى . ئوبدان كۆرۈۋالغان شەمشىبانۇ كەينىگە يانىدى . ياتقىغا كىرىپ ئوراقلىق چوڭ ـ كىچىك قونچاقنى كەكە ، بەل-چىنى ئالدى . يۇرىكى پوكۇلدىغان ھالدا ئاستا مېڭىپ ، خاس ھۇجرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى . گىلەم ، كىگىزنى قايرىپ قويۇپ ، كەكە بىلەن خىشنى بوشاتتى ، بەلچە بىلەن قۇمۇردى . توپىنى كولاپ ئېلىپ قوند-چاقلارنى ئوراپ كەلگەن بوغچىغا سالدى . كىچىك قونچاقنى كولىغان

يەرگە قويۇپ ئازراق توپا تاشلاپ ، خىشلارنى جايىغا ئورناتتى . كەكە بىلەن چىڭداپ ، قايىرىقلىق كىگىز ، گىلەمنى ياپتى ـ دە ، ئورنىدىن تۇردى . ئۇ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەنىدى . بىر ئاز تۇرۇۋېلىپ ھاجەتخانىغا كىردى . چوڭ قونچاقنى ئىشككە ئۇدۇل تامغا يۆلەپ قويۇپ ، ئاستا كەينىگە ياندى .

ياتقىغا كىرگەندىن كېيىنمۇ ، قاتتىق دۇكۇلدەپ سوقۇپ كەتكەن يۈرىكى خېلى ۋاقىتقىچە ئورنىغا چۈشمىدى . ئۇ سېلىنغلىق ئورۇنغا ئۆزىنى تاشلاپ ھاسراپ ياتتى . ئەمدى قىلغان ئىشىڭ نەتىجىسىنى كۆتۈش كېرەك ئىدى . بولۇپمۇ چوڭ قونچاقنىڭ رولى بۇ كېچە جارى بولمىسا ، كۈندۈزى تېخىمۇ جارى بولمايتتى ۋە ئۇنىڭدىن گۇمانلاندۇرۇپ قويىاتتى .

شەمشىبانۇنىڭ نېرۋىلىرى تىنچلىنىپ ، يۈرەك سېلىشى تەڭپۇڭلاشقاندىن كېيىن تۇرۇپ ئىشكىنى سەل ئېچىپ قويىدى ، قۇلىقىنى دىڭ قىلىپ ئولتۇردى .

شەمشىبانۇ بۇ قەسىرگە كەلگەندىن بېرى ، كېنىزەكلەرنىڭ ياتاق ئۆيى زىچ بولغىنى ئۈچۈن ، ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ ، كېنىزەكلەر پەرداز قىلىدىغان مۇشۇ ئۆيدە يالغۇز تۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

ئۇ ئورنىدىن نەچچە قېتىم تۇرۇپ شەپە تىڭشاپ يەنە ئولتۇردى . ئىككى قېتىم قەسىر ھويلىسىغا چىقىپ كىردى . بىر چاغدا ئۇ كۈتكەن ئىش ئاخىر يۈز بەردى . قاتتىق چىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلىنىش بىلەن تەڭ ، ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ چىققان شەمشىبانۇ ئاشۇ ھاجەتخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختاپ قالدى . يەردە ئېچ كىيىم بىلەنلا سۇنايلىنىپ ياتقان ئامانىسانى كۆردى ، ئۇ ھوشىدىن كەتكەنىدى . شەمشىبانۇ ھاجەتخانىغا ئېتىلىپ كىرىپ قونچاقنى ئالدى ـ دە ، يەنە شۇنداق ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ ، ئۆيگە كىرىپ ئىشكىنى يېپىۋالدى . يۈرىكى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغاندەك بولۇپ ، ھاسراپ كەتكەنىدى . قونچاقنى يوتقان ئىچىگە يوشۇردى ـ دە ، كۆڭلەك ، كەمزۇلىنى سېلىۋېتىپ ئىچكى كىيىمى بىلەن

يېتىپ كۆزىنى يۇمۇۋالدى . دۇكۇر ـ دۇكۇر ئاڭلىنىشقا باشلىدى . تـ
ىنغى ، يۇرىكىنىڭ سوقۇشى ئورنىغا چۈشكەن شەمشىبانۇ تۇرۇپ ، بېشىغا
سېلىپ ياتقان رومىلى بىلەنلا سەندەل كەشتىنى سېپىپ ھويلىغا چىقتى .
ئۆي ـ ئۆيدىن ئويغىنىپ چىققان كېنىزەكلەر خاس ھۇجرىنىڭ ئىشكى
ئالدىدا توپلىشاتتى .

ـــ نېمە بولدى قىزلار ، تاڭ قاراڭغۇسىدا ھەممىڭلار ھويلىغا چـ
قىۋاپسىلەرغۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ تۇرۇپ .

ـــ ۋاي ئاللا ، تېخى سەن ئاڭلىمىدىڭمۇ ؟ ـــ دېدى رەيھاننىسا
ئىسىملىك كېنىزەك يېنىغا كېلىپ ، ـــ بايا بىر ئايالنىڭ قاتتىق چىرقـ
ىرىغان ئاۋازىدىن ھەممىمىز ئويغىنىپ كەتتۇق ، كىيىملىرىمىزنى كىيىپ
چىقساق ، سۇلتان ئالىيلىرى ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنى كۆتۈرگىنىچە خاس
ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىۋاتقانىكەن ، شۇندىلا بايا چىرقىرىغان مەلىكە
خېنىم ئىكەنلىكىنى بىلدۇق . قارىغاندا ھوشىدىن كەتكەن ئوخشايدۇ .
ئۇنىڭدىن ئەنسىرەپ تۇرۇپ قالدۇق . تازا غەم يېمەس ئىكەنسەن .

ـــ مۇنداق دېگىن ، مەلىكە خېنىمغا نېمە بولغاندۇ ؟ ـــ سورىدى
شەمشىبانۇ بىلمەسكە سېلىپ .

بۇ سۇئال بىلەن كېنىزەكلەر ھەرخىل پەرەزلەرنى ئېيتىشتى :

ـــ مەلىكە خېنىمغا جىن كۆرۈنۈپ كەتكەن چېغى ، شۇڭا قور-
قۇپ ھوشىدىن كەتكەن .

ـــ ياق ، كۆرۈنگىنى جىن ئەمەس ، ئالۋاستى ئوخشايدۇ . بولمىسا
ئۇنچىۋالا قورقۇپ كەتمىگەن بولاتتى .

تـاڭ يورۇپ قالغانىدى . ئەزان ئاۋازى ھەرياندىن ئاڭلىنىشقا باشـ
لـىدى ، شەمشىبانۇ غىتىلداپ مېڭىپ ياتقىغا كىرىپ ، شامنى يورۇتتى .
« ياخشى ، مېنى ھېچكىم كۆرۈپ قالماپتۇ . بەكمۇ قارامىلىق قىلغانىدىم .
قـونچاقنى ئېلىپ چىقىۋالغىنىمۇ ئوبدان بولغانىكەن . مەندىن گۇمانلانـ
مايدۇ . كىچىكىمدىن بېشىمنى سىلاپ كەلگەن چۈچۈك سۇلتانبېگىم بۇ-
نـىڭدىن تازا خۇش بولىدىغان بولدى . . . » دەپ خىيال سۈرگەچ كـ
يـىملىرىنى كىيدى . شەمشىبانۇ قەسىر ھويلىسىغا چىققاندا ، ھەرەم ئەمـ

چىسى باش كېنىزەكنىڭ ھەمراھلىقىدا خانىشنىڭ ھۇجرىسىغا كىرىپ كېتىۋاتاتتى . كېنىزەكلەر تېخىچە پەلەمپەي تۆۋىدە تۇرۇشاتتى . ھەرەم ئەمىچسى قايتىپ چىقىپلا ئابدۇرېشىتخانمۇ خاس ھۇجرىسىدىن چىقتى . ئۇنىڭ چىرايى قايغۇلۇق ئىدى . ئۇ كېنىزەكلەرنىڭ سالىمىغا باش لىڭشىتىپ قويۇپ :

ـــ مەلىكە قورقۇپ كېتىپتۇ . ھازىر خېلى ئوبدان ، ئىككى ، ئۈچتىن كىرىپ ھەمراھ بولسىڭلار بولىدۇ ، ـــ دېدى ـ دە ، تاھارەت ئالغىلى ھاممامغا كىرىپ كەتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم باش كېنىزىكى گۈلسارا سۈرەييە بىلەن شەمشىبانۇنى شەرەتلەپ خاس ھۇجرىغا ئېلىپ كىردى .

ـــ ۋاي مەلىكە خېنىم ، نېمە بولغانلا ؟ چىرايلىرى ئەجەب سارىغىيىپ كېتىپتۇ ، ـــ دېدى شەمشىبانۇ تىترەك ئاۋاز بىلەن پۈكۈلۈپ تەزىم قىلىپ .

ـــ تاڭغا يېقىن ھاجەتكە چىققانىدىم ، ھاجەتخانا ئىشىكىنى ئېچىشىمغا ، ئەتلەس كۆڭلەك ، چىمەن دوپپا كىيگەن ، چاچلىرى چۈۋۈق ، دۇمباق يۈز ، ئالغاي بىر قىز ماڭا قاراپ ھىجايىماسمۇ ، قورقىنىمدىن قاتتىق ۋارقىراپ ، پۈت ـ قولۇمدا جان قالماي يىقىلدىم . كۆزۈمنى ئاچسام ئۆيدە ياتىمەن ، سۇلتان بېشىمدا ئولتۇرۇپتۇ . بايا ئوردا تېۋىپى كىرىپ تومۇرۇمنى تۇتۇپ ، قاتتىق قورقۇپ كەتكىنىمنى ، ياخشى ئارام ئېلىشىمنىڭ زۆرۈرلۈكىنى ئېيتىپ چىقىپ كەتتى . ئەمما ، خۇن تۆختىماي كەلگىلى تۇردى . ئىزا تارتىپ سۇلتانغا دېيەلمىدىم . مانا قاراپ بېقىڭلار ، ـــ ئاماننسا سۇلتانبېگىم يوتقانىنى قايرىپ كۆرسەتتى . كۆرپە ، يوتقان لەختە ـ لەختە خۇن بىلەن بۇلغىنىپ كەتكەنىدى . ئىچىدە خۇشال بولۇپ كەتكەن شەمشىبانۇ :

ـــ ئەجەب جىق كېلىپ كېتىپتۇ مەلىكەم ، ھېلىمۇ ئوبدان تۇرۇپلا ، ـــ دەپ يوتقان ، كۆرپىنى يۆگەپ كۆتۈرۈپ ، كىر يۇيىدىغان مەھرەمگە تاپشۇرۇپ كىردى . گۈلسارا ئىككى قەۋەت كۆرپە ، بىر قانچە قات كىرلىك سېلىپ ، خانىشنى ياتقۇزۇپ ، يېڭى يوتقان يېپىپ قويدى .

ـــ قورساقلىرى تەۋرەۋاتامدۇ ، مەلىكەم ؟ ـــ سورىدى شەمشىبانۇ كۆيۈنگەندەك قىلىپ .

ـــ ھاجەتخانىغا چىقىشتىن ئىلگىرى تەۋرىگەنىدى . ئۇنىڭدىن كېيىن تەۋرىمەيۋاتىدۇ ، ـــ ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ئەنسىرەپ قورسقىنى سىلاپ باقتى ، ـــ بالام چۈشۈپ كەتمەس ـ ھە ؟

ـــ چۈشۈپ كەتمەيدۇ ، خۇدايىم ساقلا ، ـــ دېدى گۈلسارا چىن قەلبىدىن .

ـــ خۇدايىم ساقلا ، ـــ دەپ قويدى شەمشىبانۇ .

ـــ مەرىيەمنىسا بۇۋىنى چاقىرىپ كەلسەڭلارچۇ ، شۇ خۇننى كۆرۈپ باقسا بىلەتتى ، ـــ ئاماننىسا سۇلتانبېگىم .

مەرىيەمنىسا بىر ھەپتە ئالدىدا سۇلتاننىڭ ساتىراشى ھاشىم ئاخۇنغا تەككەنىدى . گۈلسارا ئۇنى چاقىرىپ كېلىشكە كېنىزەكلەردىن بىرىنى ئەۋەتتى .مەرىيەمنىسا كىرىپ خانىشنىڭ ئەھۋالىنى سورىغاندىن كېيىن ، قورسقىنى مۇجۇپ باقتى ، يوتقانىنى قايرىپ ، بېشىغا بىرنى ئۇردى .

ـــ مەلىكە خېنىم ، بالا چۈشۈپ كېتىپتۇ .

قان ئىچىدە ئادەم شەكلىگە كىرىشكە باشلىغان لەختە گۆش تۇراتتى .

ـــ سۇلتان كىرسە ئەمدى نېمە دەرمەن ؟ ـــ ئاماننىسا يىغلاپ يەنە ھوشىدىن كەتتى .

ئون يەتتىنچى باب

ببباها تۆھپە

1

ـــ مەلىكەم ، قەدىرلىكىم ، « ئىشرەت ئەنگىز » ناملىق مۇقامىڭىز گويا كۆكلەمنىڭ ئەگىز سۈيى ئېرىققا تولۇپ ، شارىلداپ ئاققاندەك شۇنداق مۇڭلۇق ، شۇنداق لەرزان باشلىنىپ ، چۈشۈرگىسىمۇ ۋىسالغا يەتكەن ئاشىق ـ مەشۇقنىڭ شادلىق كۈلكىسىدەك شۇنداق جۇشقۇن ، شۇنداق تەسىرلىك ئاخىرلىشىپتۇ . مەن تىل بىلەن ئىزھار قىلىپ تۈـ گەتكۈسىز دەرىجىدە مەمنۇن بولدۇم . سىزگە رەھمەت قەدىرلىكىم .

ـــ شاھىم ، « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى ئىجاد قىلىشتا سىللىمۇ كۆپ ئەجرى قىلدىلا ، غەزەل ـ بەيىتلىرى بۇ مۇقامغا جان ئاتا قىلدى . بۇنىڭ ئۈچۈن مەن سىلىدىن مىننەتدار ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم شاھنىڭ ماختاشلىرىغا جاۋابەن .

« ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇندىغان مۇـ غەننى قىز ، ئاياللار ھاياجان ئىلكىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ، خۇشاللـ قىنى ئىچىگە سىغدۇرالماي قالغانىدى . ئۇلار شۇ دەم ھەۋزەئى سۇلتان ① بويىدا ، سازلىرىنى ئالدىدا قويۇپ ئولتۇرۇشاتتى . بۇ كۆلنىڭ يۇلتۇزلۇق ئاسماندەك تىنىق يۈزىگە ئۇلارنىڭ شولىسى چۈشكەنىدى . ئىككى پايىلىق تەختتە ساتار بىلەن تەمبۇرنى تۇتۇپ تۇرغان سۇلتان بىلەن خانىشنىڭ شوللىرى گويا رەسسامەك جەلپكار ئىدى .

---

① ھەۋزەئى سۇلتان ـــ سۇلتان كۆلى ، پادىشاھ كۆلى .

ئابدۇرېشتخانىنىڭ رۇخستى بىلەن ، مۇغەننى قىز ـ ئاياللارنى ئېلىپ ، جاھانباغقا چىقىپ تۇرۇۋاتقىنىغا بىر ھەپتىدىن ئاشقان ئامانىسا سۇلتانـ بېگىم ئۇلارغا ئەتىگەن ـ ئاخشامدا قايتا ـ قايتا مەشىق قىلدۇرۇپ ، « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى تولۇق ۋە پىششىق ئىگىلەتكەنىدى . بۇگۈن ئەتىگەن چىققان ئابدۇرېشتخانىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە يەنە بىر قېتىم ئۇـ رۇنداپ ، بۇ مۇقامنىڭ باشقا مۇقاملاردىنمۇ جەلپكار ، يېقىملىق ئىكەنلـ ىكىنى نامايان قىلىپ بەردى .

ـــ ئەمدى بۇلار ئارام ئالسۇن ، مەلىكە ، سىزمۇ چارچىدىڭىز . ئارام ئېلىۋېلىڭ ، چۈشتىن كېيىن قېدىرخان ئاكام دادىڭىزنى ئېلىپ چىقىدۇ . ئۇلارمۇ « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى ئاڭلاپ باقماقچى ، ئىشـ ىمەنكى ، بۇ ئۇستازلارمۇ قايىل بولىدۇ قەدىرلىكىم ، ـــ دېدى سۇلتان ئامانىسا سۇلتانبېگىمگە .

ـــ دادامـمۇ چىقامدۇ ؟ ـــ ئاجايىپ بىر سۆيۈنۈش ئىچىدە سوـ رىدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم ، ـــ دادام كەلگەندىن بېرى جاھانباغقا چىقـ مىغانىدى .

ـــ داداملا ئەمەس ، ئانامۇ چىقىدۇ تېخى .

ھەجەرخان ئاچىنىڭمۇ چىقىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ئامانىسا سۇلـ تانبېگىمنىڭ كۆڭلى تېخىمۇ يايراپ كەتتى ۋە سۇلتان بىلەن بىللە دەم ئېلىش ھۇجرىغا كىردى .

ئالدىنقى يىلى ئامانىسانىڭ بالىسى چۈشۈپ كېتىپ ئىككى ئاي ئۆتكەندە ، ئايالى ھەجەرخان بىلەن بىللە پايتەختكە كەلگەن دادىسى يېيىشىل مەدرىسكە ئورۇنلاشقانىدى . ئۇلار شۇنىڭدىن تارتىپ كۈندە بولـ مىسىمۇ ، ھەپتىدە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم كۆرۈشۈپ تۇردى .

ـــ مەلىكە ئاچىلىرىمۇ چىقامدۇ ؟ ـــ دەپ سورىدى ئامانىسا سۇلتانغا كۆرپە سېلىۋېتىپ . ئۇنىڭ ئۆتۈنۈش ھېسسىياتى بىلەن سورـ غان بۇ سۇئالىغا ئابدۇرېشتخان دەرھال جاۋاب بەردى .

ـــ چىقىدۇ قەدىرلىكىم ، ھەز ئىككىيلەن چىقماقچى ، ھەتتا ئاينـ ىگار سۇلتانبېگىم ئانىمىزمۇ چىقىدۇ ، ئۇلارنى تەكلىپ قىلدىم .

ـــ ئوبدان قىلىپلا ئالىيلىرى ، يەنە بىر گەپ ، ـــ دېدى ئاماننىسا ، ـــ « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى ئىككىمىز بىرلىكتە ئىجاد قىلدۇق . راستىنى دېسەم ، ئالىيلىرى مەدەت بەرمىگەن ، قوللىمىغان ، شائىرىت يالىرىتىپ بەرمىگەن بولسىلىرى ، بۇ مۇقامنىڭ يورۇقلۇققا چىقىشى يوق گەپ ئىدى .

ئابدۇرېشىتخان دېگەندەك كەچ پېشىن بىلەن خانىشلىرى بىلەن مۇقام ئاڭلىغىلى جاھانباغقا چىقتى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى ھەر ھالدا ئاڭلاپ ئولتۇردى .

بۇ مۇقامنى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم مۇنۇ غەزىلى بىلەن باشلاپ بەرگەنىدى :

ساڭا يۇز شۇكۇر يارەب ، بىزگە ئادىل پادىشاھ قىلدىڭ ،
پېقىر ـ مىسكىنغە ئابدۇلرەشىدخاننى پاناھ قىلدىڭ .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم بۇ مىسرالارنى ئاڭلىغىنىدا ئورنىدىن بىر تۇرۇپ يەنە ئولتۇردى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ خۇش نەزەرىدىن سۆيۈنۈپ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتتى . جاھانباغقا چىقىقاندىن بېرى خۇددى كېنىزەكىدەك گاھ چاي سۇنۇپ ، گاھ مېۋىگە تەكلىپ قىلىپ ھۆرمىتىنى قىلغان ئاماننىسا سۇلتانبېگىمدىن رايى يېنىپ كەتكەن بولسىمۇ ، چاندۇرمىدى ، ئۇ تۆۋەندە ئولتۇرۇشقان قېدىرخان ، ماھمۇد ئاكا ۋە ھەجەرخانلارغا ئالىيىپ قاراپ قويۇپ ، يېنىدىكى ئايىنگار سۇلتانبېگىم بىلەن كۇسۇرلىشىپ ئولتۇردى . ئاماننىسا سۇلتانبېگىم مۇقام ئاخىرلاشقاندا ، بۇ مۇقامنى ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئىجاد قىلغانلىقىنى جاكارلاپ ، گۈلدەستە تۇتۇپ بەرگەندە ، ئايىنگار سۇلتانبېگىم چوڭ خانىشنىڭ قۇلىقىغا :

ـــ ۋاي خۇدايىمەي ! سۇلتاننى ئەمدى سازەندىگە ئايلاندۇرۇپ قويۇپتىغۇ بۇ جىنكەش ، ـــ دەپ پىچىرلىدى . ئەمما ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىغاندەك :

ـــ سۇلتانغا ئاپىرىن ! ـــ دەپ ئۇنلۇك توۋلىدى ، ئۇ سۇلتاننى مازاق قىلىپ شۇنداق دېدىمۇ ياكى قايىل بولۇپ دېدىمۇ ؟ بۇنى ئۆزى

بىلەتتى .

قېدىرخان يەركەندى ، ماھمۇد ئاكىلار چىن دىلىدىن قايىل بو-لۇپ ، ئابدۇرېشىتخانغا گۈلدەستە تۇتۇشتى . نورنسا سۇلتانبېگىم شاھزادە قۇرەيش سۇلتاندىن ئابدۇرېشىتخانغا بىر دەستە گۈل ، ئاماننسا سۇلتانبېگىمگە بىر دەستە گۈل ئەۋەتىپ بەردى . پۇزۇر كېيىنگەن چۆرە ـ كېنىزەكلەرمۇ ھاۋارەڭ رومال سالغان ئەتلەس كۆڭلەكلىك مۇ-غەننى قىز ـ ئاياللارغا گۈل تاشلاشتى . سەھنە گۈلگە توشۇپ كەتتى . ئابدۇرېشىتخان ئاينىگار سۇلتانبېگىم ، چۇچۇك سۇلتانبېگىم بىلەن ئامان-نىسا سۇلتانبېگىمگە گۈل تۇتتى . ماھمۇد ئاكا بىلەن ھەجەرخانمۇ ئامان-نىسا سۇلتانبېگىمگە گۈلدەستە سۇندى . ئاماننسا سۇلتانبېگىم قولىدىكى گۈلدەستىلەردىن ئىككىنى تاللاپ ، ئاينىگار سۇلتانبېگىم بىلەن چوڭ خا-نىشقا تەقدىم قىلدى .

مۇغەننىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئايدەك ئېچىلىپ ئولتۇرۇشقان مەر-يەمنسا بۇۋى بىلەن شەمشىبانۇ ، دۇتارلىرىنى يېنىدىكى ھەمراھلىرىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ ، ئاماننسا سۇلتانبېگىمگە گۈلدەستە تۇتۇشتى ، ئۇلارغا كۆزى چۇشكەن چۇچۇك سۇلتانبېگىم تەتۇر قارىۋالدى . چىرايىمۇ ئۆ-گۈپ كەتتى ، بۇنىڭ سەۋەبى مۇنداق ئىدى :

ئاماننسا سۇلتانبېگىم بىر كۈنى شەمشىبانۇنى تۇيۇقسىز خاس ھۇجرىسىغا چاقىرتىپ سورىدى .

ـــ شەمشىبانۇ ئاچا ، كۆڭلىڭىزگە پۇككەن بىرەر كىشى بارمۇ ـ يوق ؟ بولسا تويلىرىنى قىلىپ قويايلى .

ـــ سىرتقا چىقالمىسام ، ئەرلەر بىلەن سۆزلىشەلمىسەم ، قانداقمۇ لايىق تاپالايمەن ؟

ـــ بۇگۈندىن باشلاپ سىزگە رۇخسەت ، گۈلئېھرام ئوردىسىغا كۆز سېلىپ كۆرۈڭ ، ئەگەر بىرەر سەردار ياكى ياساۋۇل كۆڭلىڭىزگە يېقىپ قالسا ماڭا ئېيتىڭ ، ئۇنىڭغا نىكاھلىنىشىڭىزغا ياردەم قىلاي .

ـــ راست دەۋاتامدىلا مەلىكە خېنىم ؟ ـــ شەمشىبانۇ خۇش بولۇپ كەتتى .

ـــ راست شەمشىبانۇ ، بۇ سۆزۈمگە ئۆزۈم ئىگە .

شەمشىبانۇ شۇ كۈندىن باشلاپ ، چىرايلىق كىيىنىپ ، گۈلئىھرام ئوردىسى ، چاھار باغدا ئايلىنىپ يۈرىدىغان بولدى .

يۈزىگە چۈمبەل تارتقان ، ھاۋارەڭ ھىلىلە رومال سالغان بۇ سۈمبات قىزنى كۆرگەن سەردار ، نۆكەرلەر ھەيران بولۇپ قاراپ قېلىشتى . شەمشىبانۇ « بىر كىشىنى ئىزدەيتتىم » دەپ سەردار ، نۆكەرلەر ئەتراپىدا بىر ھەپتە ئايلىنىپ يۈردى . ئىككىنچى ھەپتىنىڭ پەيشەنبە كۈنى ئۇ سەربازلار ①مەشىق قىلىۋاتقان بەيگە مەيدانىغا بېرىپ قالدى . قارا بۇرۇت ، بۇغداي ئۆڭ بويلۇق كەلگەن بىر سەرباز ئۇنىڭغا تونۇشتەكلا كۆرۈندى . يېقىنلاپ كېلىپ قارىۋىدى ، ئۇ يىگىت ناتونۇش بولۇپ چىقتى . ئۇ قايتماقچى بولۇپ كەينىگە بۇرۇلۇۋېدى . سەرباز ئۇنى توختىتىۋالدى :

ـــ خېنىم ، كىمنى ئىزدەيلا ؟

ـــ مەن ئىزدىگەن كىشى بۇ يەردە يوق ئىكەن .

ـــ ئوبدان قاراپ باقسىلا ، بەلكىم باردۇر .

ئوتتۇز ياشلارغا كىرگەن بۇ سەرباز بىر قولى بىلەن بېلىگە ئېسىلغان قىلىچنىڭ سېپىنى تۇتقان ھالدا ، تاق ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . شەمشىبانۇ رومالنى سەل قايرىپ سەربازغا كۆز سالدى . ئۇ « كېلىشكەن يىگىت ئىكەن ، خۇدايىم خوتۇنى يوق بولسا ئىدى . . . » دېگەن ئوي بىلەن ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قارىدى . يىگىت ئۇنىڭ ئىسمىنى سورىدى . ئۇلار شۇنداق تونۇشتى ، مۇڭداشتى ، بىر ـ بىرىنى بىلىشتى ، يىگىت ئايالىنى مىجەزى بىلەن كېلىشمەيدىغانلىقىنى قويۇۋەتكەنگە خېلى زامان بولۇپ قالغانىدى ، ئۇ شەمشىبانۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسى يوق ، يېتىم كېنىزەكلىكىنى بىلىپ قىزىقتى ، ئۇيان ـ بۇيان پاراڭلىشىپ ، ئاخىر يىگىت ئۇنىڭغا ئۆيلىنىش تەكلىپىنى قويدى ، شەمشىبانۇ ماقۇل ، دېدى . ئۇلار ۋەدىلەشتى .

يۇقىرىقى ئەھۋالنى شەمشىبانۇ ئاماننسا سۇلتانىبىگىمگە ئېيتىپ

---

① سەربازلار ـــ ئاتلىق ئەسكەرلەر .

بېرىۋىدى ، ئۇ : « ياخشى بوپتۇ ، سىز چىقىپ تەييارلىق قىلىۋېرىڭ ، خۇدا بۇيرۇسا سۇلتان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئالدىمىزدىكى ھەپتە ئىچىدە تويىڭىزنى قىلىپ قويىمىز » دېدى .

ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئايدۇرىشتىخانىغا ئېيتىپ ، قەشقەرلىك سەر-باز ئايدۇباست بىلەن شەمشىبانۇنىڭ تويىنى قىلىپ قويدى . بۇ توي پۈتۈن ئوردىنى تەۋرىتىۋەتتى . « ئۆمرىمىز كېنىزەك بولۇپ ئۆتۈپ كېتىدىغان ئوخشايدۇ » دەپ ئۇمىدسىزلەنگەن يېشى چوڭراق كېنىزەكلەردە ئۇمىد پەيدا قىلدى . ئۆز كېنىزىكىنىڭ تويىنى ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ قىلىپ قويغىنىغا چىدالماي كەتكەن چۈچۈك سۇلتانبېگىم تويغىمۇ قاتناشمىدى . تويدىن كېيىن سالامغا بارغان شەمشىبانۇنى قەسىرگە كىرگۈزمەي ھەيدىۋەتتى . شەمشىبانۇغا بۇ ئىش شۇنداق ئەلەم بولدىكى ، ئىككىلەنمەستىن ئامانىسا سۇلتانبېگىم يېنىغا كىرىپ :

ـــ مەلىكە خېنىم ، سىلىگە رەھمەت ، تۆز كورلۇق قىلغان مەندەك بىر نالايىق دېدەكلىرىگە خەيرخاھلىق قىلىپ ، تويۇمنى قىلىپ قويدىلا . ئەمدى ھەقىقىي ئەھۋالدىن ئۆزلىرىنى خەۋەردار قىلغىلى كەلدىم ، ـــ دېدى ـ دە ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ كەينىگە كىرىپ قىلغان ئەسكىلىكلىرىنى سۆزلەپ بەردى ، ـــ ھاجەتخانىغا كىرگەندە سىلىگە كۆرۈنگەن جىن ئەمەس ، مەن قويۇپ قويغان قونچاق ئىدى . . .

شەمشىبانۇ بوسۇغا تۈۋىگە كۆمۈكلۈك قونچاقنىمۇ كۆرسەتتى . . .

ـــ بولدى شەمشىبانۇ ، ئەھۋال ماڭا ئېنىق بولدى ، ھەرقانداق كىشىگە ، ھەتتا سۇلتانغىمۇ ، ئېرىڭىزگىمۇ بۇ توغرۇلۇق ئىككىنچى ئېغىز ئاچماڭ ، بۇ گەپ تارىلىپ كەتسە ، ئاقىۋىتى ئېغىر بولىدۇ . چۈشەندىڭىزمۇ ؟

ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ بۇ سۆزىدىن تەسىرلەنگەن شەمشىبانۇ شۇ كۈندىن باشلاپ ، ئۇنىڭغا سەمىمىي ساداقەت بىلەن خىزمەت قىلىشقا كىرىشتى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ بالىسى چۈشۈپ

كەتكەندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ئۇنىڭغا تېخىمۇ قانات يېيىپ ، كۆرمىسە تۇرالمايدىغان بولۇپ قالغانلىقىنى بىلىپ ، قونچاقنىڭ « كارا-مىتى » يوقاپ چىققانلىقىنى ھېس قىلدى . شۇڭا ، ئۇ بۇ كۈندىشىنى كۆزدىن يوقىتىشنىڭ چارىسى ئۈستىدە كېچە ـ كۈندۈز باش قاتۇردى . ئاخىر ئاينىگار سۇلتانبېگىمنىڭ مەسلىھىتى بىلەن ئۇنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش نىيىتىگە كېلىپ ، ئۆزىگە ئەڭ يېقىن بولغان يەنە بىر كېنىزىكى گۈلئايىمنى ئىشقا سالماقچى بولدى ۋە ئۇنى ئۆتكەن يىل كۈزدە ئاماننسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە « مۇسقا ئۆگىنىش » كە ئەۋەتتى . گۈلئايىم سەلىق ـ سىپايىلىقى ، يۈمشاق سۆزلۈكى ، قول ئىشلىرىغا ماھىرلىقى بىلەن ئاماننسا سۇلتانبېگىمگە يېقىپ قالدى . گۈلئايىم بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ يېقىنلىشىپ ، كېنىزەكلەر ئارىسىدا ئابرۇيىمۇ ئۆستى . دۇتار چېلىشنى ، بىر نەچچە مۇقامنى ياخشى ئۆگەندى . . .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم سازەندىلەر ئارىسىدا دۇتارىنى باغرىغا قويۇپ ئولتۇرغان گۈلئايىمغا كۆز سېلىپ ، « ئەگەر جىنكەش لولىنىڭ قىزىنى ئۇجۇقتۇرالمسا ، ئۇنى دەشتى قىپچاقتا كەتكۈزۈۋېتىمەن » دەپ كۆڭلىگە پۈكۈپ قويدى . بۇ چوڭ خانىش ئالا ـ بۇلا بولۇپ ، دىمىغىنى قېقىپ ئولتۇرسىمۇ ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم كۆرمەسلىككە سالدى ، ھەتتا ئۇ ئوچۇق چىراي بىلەن تاماقنىڭ ئالدى ، مېۋىنىڭ ئوبدىنىنى ئۇنىڭ ئالدىغا قويدۇرۇپ ئىززىتىنى قىلدى .

جاھانباغدا ئۇچ كۈن تۇرغان چۈچۈك سۇلتانبېگىم دۇشەنبە كەچقۇرۇن ئاينىگار سۇلتانبېگىم ۋە كېنىزەكلىرى بىلەن گۈلئېھرام ئورىسىغا كىرىپ كەتتى .

2

يەنە ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئون ئىككى مۇقامغا « ۋىسال » ، « ئىشرەت

ئەنگىز » مۇقاملىرىنى قوشۇپ ، ئون تۆت مۇقام قىلىپ رەتلەپ بولغا-
نىدى . ئۇ غەزەل ـ بەيتلار يىپلىق مەرۋايىت تىزغاندەك تەكشى چىرا-
لىق يېزىلغان بەت ـ ۋاراقلارنى تۆپىلەپ كىتاب قىلىدى . بىر نەچچە
قېتىم باشتىن ـ ئاخىر كۆرۈپ چىقىپ ، قانائەت ھاسىل قىلغاندىن كې-
يىن ، ئۆزى گۈل چىقىرىپ ئىشلەپ تىككەن جىلتىگە سالدى . ئۇنى
بىردەم تۇتۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەڭ ئۇستۇنكى
كۆركەم ياسالغان ئۇيغۇقا قويۇپ قويدى ـ دە ، « ئۇھ ! » دەپ قوللىرىنى
ئىككى يانغا كەردى ، گويا يەلكىسىدىن بىر ئېغىر يۈكنى ئېلىۋەتكەندەك
يېنىكلەپ قالدى . ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ كېتىۋاتاتتى . ئۇ
تەيتىللا جىلىتكىسىنى ، ئاق دۇردۇن كۆڭلىكىنى سېلىۋەتتى . ئالتۇن
ئوتىقاتنى بېشىدىن ئېلىۋەتتى . چىمەن دوپپىسىنى ، يېشىل كىمخاپ جە-
لىتكىسىنى ، كۆك ئەتلەس كۆڭلىكىنى كىيدى ـ دە ، ھويلىغا كۈلۈمسە-
رەپ چىقتى . تېخى تىكلەشمىگەن كۆكلەم قۇياشىنىڭ ئىللىق نۇرى ئۇ-
نىڭغا چۈشتى .

گۈلسارا قاتارلىق بىر قانچە كېنىزەك چاكۇم ئۇيناۋاتاتتى ، بىر
قانچىسى مەريەمنىسا بۇۋىدىن چۆچەك ئاڭلاۋاتاتتى ، بىر قانچىسى گۈل-
لۈككە سۇ كىرىدىغان ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇپ چاچ تارىشۋاتاتتى ، يەنە
بىر قانچىسى كىر يۇيۇۋاتاتتى . ئۇلار مەلىكىنىڭ چىققانلىقىنى كۆرۈشۈپ
ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ، ئېھتىرام بىلدۈرۈشتى .

ـــ يۇرۇڭلار قىزلار ، كۆك تېرىپ كېلەيلى ، ـــ دېدى ئامانىسا
سۇلتانبېگىم ئىشككە قاراپ مېڭىپ .

باش تاراۋاتقان ، كىر يۇيۇۋاتقان كېنىزەكلەردىن باشقىلار ئۇ-
نىڭغا ئەگەشتى . ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقىنىنى كۆرگەن باغۋەنلەر ، گۈلچە-
لەر ، قاراۋۇل ، ياساۋۇللار ھۆرمەت يۈزىسىدىن ئۆزلىرىنى دالدىغا ئې-
لىشتى ، كۆكلەم شامىلى جانلاندۇرۇۋەتكەن چاھار باغ يېڭى تويى بول-
غان قىزدەك گۈزەللىشىپ كەتكەنىدى . قىزغۇچ ، ئاق چېچەك ئاچقان
مەۋىلىك دەرەخلەر يېنىك شىلدىرلاپ ئىرغاڭشيتتى . يەردىن ئەمدىلا
باش كۆتۈرگەن ئوت ـ چۆپلەر ، ئۈيقۇدىن ئويغىنىپ يېشىل تۈس ئال-

غان گۈل ـ گىياھلار يەلپۈنۈپ تۇراتتى . سۆگەتلەرنىڭ مۇنچاق باغلىـ غان يېشىل بوستانلىرى ، مەجنۇنتاللار يەر ئانسىنى سۆيمەكچى بولغانـ دەك ئىگىلىپ تۇراتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم كىچىك بالىدەك سەكرەپ ئويناپ كېتىپ باراتتى ، كېنىزەكلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن تاقلاپ يۈگۈرۈشۈپ ، چۈۋۈلـ دىشىپ مېڭىپ ، شاخلاردا سايراۋاتقان تورغاي ، تومۇچۇقلارنى ھۈركۈـ تـۈپ ئۇچۇرۇۋەتتى . ئۇلار باغنىڭ بىر بۇلۇڭىغا ئالاھىدە تېرىلغان بىدىـ لىككە بارغاندا ، ئىككى بوز توشقان قۇلاقلىرىنى يۇپۇرۇپ قېچىپ كېـ تىشتى .

كېنىزەكلەر بىرەمدىلا ياغلىقلىرىنى كۆككە توشقۇزۇشتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم كېنىزەكلەرنى كەينىگە سېلىپ ، قەسىرگە قايتىپ كەلدى ، كۆكنى ئىلغاپ ، يۇيۇپ ، سوقۇپ ، چۆچۈرە تۇگۈشكە ئولـتۇرۇشتى . بەش ، يەتتە ، توققۇز قۇلاقلىق قىلىپ ئۇچ تەلەي چۆچۈـ رىسى تۇگكەن ئاماننسا سۇلتانبېگىم گۈلئايىمنى چاقىرىپ :

ـــ سىز ببرىپ ، بۇزرۇكۇار ئانىمزنى ، خانىش ئاچامنى سۇلتان ۋە مېنىڭ نامىمدىن يېگى كۆك يېيىشكە تەكلىپ قىلىپ ، ئېلىپ كەلسـ ـگىز ، ـــ دېدى .

ـــ ماقۇل مەلىكە خېنىم ، ـــ دېدى گۈلئايىم ۋە چىقىپ كەتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم ھۇجرىسىغا كىرىپ كىيىم ئالماشتۇردى . سۇلتان ۋە مېھمانلار كىرىپ قالسا ، دەپ مېھمانخانىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ تۇزەشتۇردى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم ھويلىغا چىقىپ تۇرۇشىغا ئابدۇرېشىتخان كىرىپ كەلدى . سۇلتان كۆك سوقۇپ ، چۆچۈرە تۇگۈۋاتقان كېنىزەكـ لەرنى ، تەخسە ـ تەخسىگە تىزىلغان چۆچۈرىلەرنى كۆرۈپ سورىدى :

ـــ بەللى ! بۇگۈن ئىش باشقىچىغۇ مەلىكەم ، نوۋرۇزنى كۆك چۆچۈرىسى بىلەن كۈتۈۋالىدىكەنمىز ـ دە ؟

ـــ شاھىم ، بايا چاھار باغقا چىقىپ كۆك تېرىپ كەلدۇق . كەچتە كۈجە ئېتىمىز . ئاخشاملىققا شاھزادىلەر قاپاق كۆيدۈرۈپ ئوردىنى

ئايلانـماقچى ، بىز يېڭى كەلگەن مۇغەننى قىز ـ ئاياللار بىلەن مۇسقا زا-
لىدا مۇقام كېچىلىكى ئۆتكۈزۈپ ، نوۋرۇز مەرىكىسىنى كۈتۈۋالىمىز ، ـــ
دېدى ئامانىسا .

ئابدۇرېشىتخان خانىشنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالغاچقا ، ئۇنىڭ بىلەن
بىللە ئالاھىدە راسلانغان مېھمانخانىغا كىردى .

ـــ ئەتىگەندىن بېرى نوۋرۇز دۆڭدە ئاۋام بىلەن بىللە بولدۇم .
ئوتتۇز قازان پولۇ ئېتىپ ، كۆپچىلىككە ئاش تارتتۇق . مەرىكە ناھايىتى
قىزىدى . چېلىشىش ، ئوغلاق تارتىشىش ، قوچقار سوقاشتۇرۇش
بولدى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان پەر ياستۇققا يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ . ئۇ-
نىڭ خۇش چىرايىدىن نوۋرۇز دۆڭدىكى مەرىكىدىن ناھايىتى مەمنۇن
بولغانلىقى چىقىپ تۇراتتى . ئۇ سۆزىنى داۋام قىلىپ دېدى ، ـــ چېلە-
شىشتا مېنىڭ خاس نۆكىرىم ئوتتۇرا ياشلىقلار بويىچە پالۋان بولدى .
مەرھۇم ئەمىر بەھرامنىڭ ئوغلى دەۋرانبەگ ياشلار پالۋانى بولدى .
چۈشتىن كېيىن ئات بەيگىسى ، ناخشا ، مۇسقا كۆرىكى بولماقچى ، قې-
دىرخان ئاكام بىلەن دادىگىز شۇ يەردە قالدى . بىرلىكتە مۇقام ئو-
رۇنداپ ، ئاۋامنى ھۇزۇرلاندۇرماقچى ، مەنمۇ چۈشتىن كېيىن بارىمەن
مەلىكەم .

ـــ بىز « ۋىسال » مۇقامى بىلەن « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى
باھار ئەييامىغا سوۋغا قىلماقچى بولۇۋاتىمىز شاھىم ، ـــ دېدى ئامانىسا
سۇلتانبېگىم ، ـــ تەييارلىقىمىز پۈختا . گۈلئىھرام ئوردىسىدىكى پۈتۈن
ئاياللار جامائىتىنى بۇ سورۇنغا تەكلىپ قىلدۇق .

ـــ مېنىچۇ ؟

ـــ ئەلۋەتتە شاھىم ، بارلىق ئەرلەر جامائىتىگە ۋاكالىتەن قاتنا-
شىپ بەرگەيلا .

ـــ خان ئانام ، چوڭ خانىشلارنىمۇ خەۋەرلەندۇرۇپ قويغانسىز ؟

ـــ ئۇلارنى كۆك چۆچۈرىسى يەپ كەتسۇن ، دەپ گۈلئايىمنى
ئەۋەتتىم . ئەمما ، مۇقام ئاڭلاشقا ئۇلارنى شاھىم ئۆزلىرى تەكلىپ قىلا-
سىلا .

ـــ بولىدۇ قەدىرلىكىم .

سۇلتان بىلەن خانىشنىڭ سۆزلىرى تۈگىمەي ، چۈچۈك سۇلتانـ بېگىم ئايىنىگار سۇلتانبېگىمنى ئېلىپ كىرىپ كەلدى . ئۇ ناھايىتى ئوچۇق ئىدى . ئامانىسا سۇلتانبېگىم بىلەنمۇ يۈز يېقىپ ، چىرايلىق كۆرۈشتى .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىم بۇ ئىككى كۈنداشنىڭ بۇنداق يېقىنچىلىق قىلغىنىدىن ھەيران بولۇپ ، تېشىغا چىقىرالماي ، ئىچىدە غودۇڭشىدى .

كۆك چۆچۈرىسىنى يەپ بولۇشقاندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخان خان ئانىسى بىلەن چوڭ خانىشنى نوۋرۇز مەرىمنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇقام كىچىكلىكىگە تەكلىپ قىلىپ قويۇپ ، نوۋرۇز دۆڭدىكى چوڭ مەرىكىگە قاتنىشىش ئۈچۈن كەتتى .

چۆچۈرە پىشۇرۇش نامازدىگەرگىچە داۋاملاشتى . كېنىزەكلەر ، مۇغەننى قىز ـ ئايالارنىڭ ھەممىسى بۇ كۆكلەم ئېشىغا ئېغىز تەگدى . كۈجە شامغا يېقىن پىشتى . ئابدۇرېشىتخانمۇ ئۇلگۈرۈپ كېلىپ بۇ نوۋرۇز ئېشىغا ئېغىز تەگدى ، دۇئادىن كېيىن ھەممەيلەن ئارامگاھ سارىيىغا چىقتى .

دەسلەپ « ۋىسال » مۇقامى ، ئاندىن « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامى ئورۇنىدالدى . گويا كى ھەممەيلەن چاھار باغدا سەيلە قىلغاندەك ھۇزۇر-لىنىپ ، سۆيۈنۈپ كېتىشتى . ئابدۇرېشىتخان ئامانىسا سۇلتانبېگىمگە بىر ئالماس ئۈزۈك ، مۇغەننى قىز ـ ئايالارغا بىردىن ئالتۇن ئۈزۈك تارتۇق قىلدى . چۆچۈك سۇلتانبېگىم بىلەن ئۆگەي ئانىسى ئايىنىگارغا كىمخاپ نىمچا ، ئاق ھىلھىلە رومال قويۇپ قويدى . بارلىق مېھمانلارغا كىيىملىك ئەن رەخت سوۋغا قىلدى . ئامانىسا سۇلتانبېگىم مىسرىنىڭ يوللۇق يـ-پەك شايىسىدىن تىكتۇرگەن شاھانە تونىنى ئابدۇرېشىتخانغا كىيگۈزگەنـ دە ، چۆچۈك سۇلتانبېگىم ئۆڭۈپ ، تاتىرىپ ئولتۇرالماي قالدى ، ئاخىر باش ئاغرىقىنى باھانە قىلىپ ھەممەيلەندىن بۇرۇن ئۆزاپ ماڭدى .

يېرىم كېچە بولغانىدى ، ھاۋا ناھايىتى ئوچۇق بولۇپ ، كۆك ئاسمان ياقۇت رەڭ يۇلتۇزلار بىلەن تولغانىدى . بىر يېنى كېسىلگەن توـ-قاچ نانىدەك كېچىكلەپ قالغان ئاي كۆكتە كۈلۈمسىرەپ باقاتتى .

مېھمانلارنى ئۇزىتىپ خاس ھۇجرىغا كىرگەن ئامانىسا سۇلتان-بېگىم ئۇيۇقتىن جىلتىنى ئېلىپ ئىككى قوللاپ ئابدۇرېشىتخانغا بەردى :

ــ شاھىم ، بۇ ئۆزلىرىگە ئاتىغان سوۋغام .

ئابدۇرېشىتخان زەر چۇچىلىق ، كىمخاپ جىلتىدىن كىتابنى ئالدى ، شۇنداق ئېچىپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى .

ــ باركاللا مەلىكەم ، باركاللا ! مۇبارەك بولسۇن .

كىتابنىڭ بىرىنچى بېتىدە « ۋىسال » ، « ئىشرەت ئەنگىز » قو-شۇلۇپ ئون تۆت مۇقامنىڭ نامى يېزىلغانىدى . ھەربىر مۇقام بىر باب قىلىنغان ۋە نەچچە بۆلەككە بۆلۈنگەنىدى ، ئابدۇرېشىتخان ھاياجان ئىلكىدە كىتابنى يۇرىكىگە باستى .

ــ مەلىكەم ، قەدىرلىكىم ، ئەۋلادلارغا بىباھا تۆھپە قالدۇرۇپسىز ، بۇنىڭ ئۈچۈن ، داستان يېزىپ ، سىزگە رەھمەت ــ تەشەككۈر ئېيتسام ئازلىق قىلىدۇ ، ــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، چىن دىلىدىن سۆيۈنۈپ ، ــ بۇ سوۋغا مېنى گويا شەھەر ئالغاندىنمۇ بەكرەك خۇش قىلۇەتتى . ئەمدى سىز ئوقيا ئېتىشنى يا قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىڭ مەلىكەم .

ــ نېمىشقا شاھىم ؟

ــ ئوقيا ئېتىشنى بىلمىگەن ئادەم شىكار قىلالمايدۇ ، قىلىچۋاز-لىقنى بىلمىگەن ئادەم ئۆزىنى قوغدىيالمايدۇ .

ــ بۇنى ئۆگىنىشىم شۇنچە زۆرۈرمۇ شاھىم ؟

ــ ھەئە مەلىكەم ، ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىۋالسىڭىز ، شىكار قىلىپ ، ئاللا بەندىلىرىگە ئىنئام قىلغان سېخى تەبىئەتنىڭ مەئىشەتلىرىدىن بەھ-رىمەن بولالايسىز . قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋالسىڭىز ، ئالىمھادىس دۇشمەن باستۇرۇپ كەلسە ، قورقماستىن تاقابىل تۇرالايسىز .

ــ قۇللۇق شاھىم ، ئوقيا ئېتىشنى ، قىلىچۋازلىقنى جەزمەن ئۆ-گىنىشكە كىرىشىمەن . كىم ئۆگىتىدۇ ؟

ــ كېنىزەكلەردىن شەمشىبانۇ ، گۈلئايىملار مەرگەن ھەم ماھىر قىلىچۋاز ، ئۇلار سىزگە ۋە كېنىزەكلىرىڭىزگە ئۆگەتسۇن .

ــ ماقۇل شاھىم ، بۇ تەلەپلىرى مېنى سېھرىلىك تەبىئەت دۇنيا-

سىغا باشلاپ باردىغان بولدى .

ـــ يەنە نېمە قىلاي دەيسىز مەلىكەم ؟ ـــ سورىدى سۇلتان .

ـــ بىر نەچچە كىتاب يازاي ، دەيمەن شاھىم ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم ، ـــ غەزەل ـ بېيىتلىرىمنى رەتلەپ ، « دىۋان نەفىسە »نامى بىلەن بىر كىتاب قىلماقچىمەن . ئاندىن قىز ـ ئاياللارنىڭ ئەخلاقى توغرىسىدا نەسىھەت خاراكتېرلىك « ئەخلاقۇل جەمىلە » [1]ناملىق بىر كىتاب يازماقچىمەن . سالامەتلىكىم يار بەرسە « شۇرۇل قۇلۇپ » [2]ناملىق ئىنسانلارنىڭ گۈزەللىككە ئىنتىلىشى توغرىسىدا بىر رىسالە يېزىش ئويۇم بار .

ـــ قارىغاندا بۇ كىتابلار كۆڭلىڭىزگە پۈتۈلۈپ بولغان ئوخشايدۇ مەلىكەم .

ئابدۇرېشىتخان شۇنداق دەپ ، ئۇنى باغرىغا باستى .

3

ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئوقيا ئېتىشنى ئۆگىنىشكە شۇنچىلىك قىزىقىپ كەتتىكى ، ئەتىگەن ۋە چۈشتىن كېيىنكى ۋاقىتلاردا مەشىق قىلىپ دەقىقىنمۇ زايە قىلمايتتى . ئۇ قەسىر ھويلىسىدا بىر قانچە يەرگە ئورنىتىلغان قارانچۇقنى قارىغا ئېلىپ ئوق ئۇزەتتى ، نىشانغا تەككۈزسە خۇشال بولۇپ كېتەتتى ؛ تەككۈزەلمىسە ئوماق لەۋلىرىدە گۈل پورىكى پەيدا بولۇپ ، قاش ـ قاپاقلىرى سۈزۈلۈپ ، قولى بىلەن ماڭلاي چاچلىرى چۈشۈپ تۇرغان پېشانىسىگە ئۇرۇپ قوياتتى .

ئۇ ھەر كۈنى مەشىق قىلىپ بولۇپ ، ئارامگاھ سارىيىنىڭ مۇسقا زالىغا چىقاتتى . مۇغەننى قىز ـ ئاياللار بىلەن بىرمۇقامنى ئورۇنداپ ، مېڭىسىگە خۇش ئارام ، كۆڭلىگە ھۇزۇر بەخش ئېتەتتى ، خاس ھۇجـ

---

① ئەخلاقۇل جەمىلە ـــ ئاياللار ئەخلاقى

② شۇرۇل قۇلۇپ ـــ قەلبلەر كېڭىشى .

رىسىغا قايتىپ كىرىپ قەلەمنى قولىغا ئالاتتى ـ دە ، « ئەخلاقۇل جەمىلە » ناملىق كىتابى ئۈستىدە ئىشلەيتتى . ھەر بابنى يېزىپ بولغاندا ئابدۇرىشىتخانغا ئوقۇپ بېرەتتى ، پىكرىنى ئالاتتى ، سۇلتان ئۆزگەرتىشكە تېگىشلىك جايلارنى كۆرسىتىپ بەرسە ، قايتا ـ قايتا ئۆزگەرتىپ ئاققا كۆچۈرەتتى .

ئىككى قىش ، ئىككى ياز شۇنداق تېز ئۆتۈپ كەتتى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ئوقيا ئېتىشنى ، قىلىچۋازلىقنى ئۆگىنىۋالىدى . « ئەخلاقۇل جەمىلە » دېگەن كىتابنىمۇ يېزىپ بولدى . ئۇ قەشقەرگە كەتكەن ئابدۇرىشىتخاننى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈۋاتاتتى . ئۇ « قايتىپ كېلىپلا سىزنى شىكارغا ئېلىپ چىقىمەن » دېگەنىدى ، قەشقەرگە كەتكىلى بىر ئايغا يېقىنلاشقان بولسىمۇ ، تېخىچە كەلمەيۋاتاتتى . بۇ بىر ئاي خانىش ئۈچۈن بىر يىلدىنمۇ ئۇزۇن تۇيۇلۇپ ، كۆزى ئىشكىتە بولۇپ قالدى .

كۈن نۇرى دېرىزە پەردىسىدىن غايىب بولغاندا ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئاشپىزى ئايشەمخان ئاچا بىر كېنىزەك بىلەن پەتنۇستا بىر چىنە ئۈگرىلىك چۆچۈرە بىلەن بىر جام سىركە ، بىر قۇتا زىرە ، قوشۇق قاتارلىق نەرسىلەرنى ئېلىپ كىرىپ داستىخانغا قويدى .

ـــ ئايشەمخان ئاچا ، مەريەمنىسا ئاچامنى چاقىرىپ قويغان بولسىڭىز . تاماقنى يېنىمدا يېسۇن ، ـــ دېدى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم .

ئاشپەز ئايال دەھلىزگە چىقىشغا ، يۈگۈرۈپ كىرگەن شەمشىبانۇ ھۇجرىغا ئېتىلىپ كىردى ، ئۇنىڭ چىرايى ئاقىرىپ كەتكەنىدى . تېخى داستىخان يېنىغا كەلمىگەن ئاماننىسا سۇلتانبېگىمگە قاراپ ئېغىر تىنىدى ، شايى كۆڭلىكىنىڭ ئېتەكلىرىنى تىزىغا باستۇرۇپ ، يۈكۈنۈپ ئولتۇردى .

ـــ مەلىكە خېنىم ، چۆچۈرىنى ئىچمەي ئوبدان قىلىپلا ، ـــ دېدى شەمشىبانۇ . ئۇ ھاسىراپ ـ ھۇمۇدەپ يۈگۈرۈپ كىرگۈچە چۈشۈپ قالغان بولسا كېرەك ، بېشىدا رومالمۇ يوق ئىدى .

ـــ نېمە دېگىنىڭىز بۇ شەمشىبانۇ ئاچا ؟ مەريەمنىسا ئاچامنى ساقلاۋاتىمەن ، ـــ ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ھەيران بولۇپ ، ئۇنىڭغا سۇئال

نەزىرى بىلەن باقتى .

ــ مەن بۇ ئاشتىن گۇمانلىنىپ قالدىم ، ــ دېدى كۆڭلى ئارامسىغا چۈشكەن شەمشىبانۇ قولى بىلەن چىننىنى كۆرسىتىپ .

ــ نېمىشقا ؟ ــ تېخىمۇ ئەجەبلەندى خانىش .

ــ مەلىكە خېنىم ، سىلى بىلمەيلا ، ــ دەپ گەپ باشلىدى شەمشىبانۇ ، ــ گۈلئايىم قەسىرلىرىگە چىققاندىن باشلاپ ماڭا نېمە ئۈچۈندۇرمەن ئورۇندىيالمىغان سۈيقەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى كەلگەنىدەك بىلىنىپ ، تۈيدۇرماستىن ئۇنىڭ يۈرۈش ـ تۇرۇشىغا كۆز سېلىپ يۈرگەنىدىم ، ئۇ مەندىنمۇ ئۈستا كېلىپ ، ئۆزلىرىگە يېقىنلىشىۋالدى ، خىزمەتلىرىنى قىلىدىغان بولدى . بىر قانچە قېتىم چۈچۈك سۇلتانىبېگىم قەسىرىگە خۇپىيانە بېرىپ كەلگىنىگە دىققەت قىلدىم ، ئارقىسىغا چۈشكىنىمنى زادى بىلدۈرمەي ئۇنىڭغا يېقىنلاشتىم . دوستلۇق ئىزھار قىلىپ ، نەرسە ـ كېرەك تەقدىم قىلىپ ، كۆڭلۈمنى شۇنچە يېقىن تۇتسامۇ ماڭا سىر بەرمىدى ، مەندىن ئۆزىنى قاچۇرىدىغان بولۇۋالدى . گۇمانىم كۈـ چىيىپ ھەرىكەتلىرىنى كۆزىتىشنى داۋام قىلدىم . بۈگۈن چۈشتىن كېـ يىن سىلى ھۇجرىلىرىغا كىرىپ كەتتىلە ، گۈلئايىم ئۇخلايمەن ، دەپ يا ـ تاق ئۆيىگە ماڭدى . كېنىزەكلەرمۇ ئۆيلىرىگە كىرىپ كېتىشتى . نېمە ئۈچۈندۇر ياتقىم كەلمەي پىشايۋاندا غىجەك چېلىپ ئولتۇرۇۋېدىم ، گۈلـ ئايىم چىقىپ ، مېنى كۆرۈپ ، ئىتتىكلا كەينىگە ياندى . غىجەكنى قو ـ يۇپ ، ئۇخلىغان بولۇپ يېتىۋالدىم . بىر چاغدا ئايال تىۋىشى ئاڭلاندى . قاتتىق ئۇخلاپ قالغان كىشىدەك پۇشۇلداپ تىنىپ ياتتىم . گۈلئايىم چىقتى . ئايال تىۋىشى بارا ـ بارا ئاڭلانماي قالدى . بېشىمنى كۆتۈرۈپ قارىۋىدىم ، ئۇ ئاشخانىغا كىرىپ كەتتى . كۆڭلۈمگە گۇمان چۈشۈپ تۇرۇپ كەتتىم . بىر بېسىپ ـ ئىككى بېسىپ ئاشخانىغا كىردىم . ئايشەمـ خان ئاچام ئۈگرە كېسۈاتاتتى ، يارەمچىسى قازانغا قاراۋاتتى . گۈلئايىم سۈپىدا ئولتۇرۇپ چۆچۈرە تۈگكىلى تۇرۇپتۇ . مېنى كۆرۈپ لاپپىدە قىزاردىيۇ ، شۇ ھامان كۈلۈپ : « ئەجەب ئاشخانىغا كىرىپ قالدىڭغۇ ؟ » دېدى ، « ئايشەمخان ئاچامغا يارەملىشەي ، دەپ كىردىم . سەنمۇ بۇ

يەردىكەنسەن » دېدىم . ئۇ دۇدۇقلاپ قالدى ـ دە ، ئۆزىچە كۈلۈۋەتتى . مەن گەپ قىلماي كەينىمگە ياندىم ، قەسىر ھويلىسىغا چىقىپ بىردەم تۇردۇم .

بىر چاغدا ئاشخانىدىن چىققان گۈلئايىم ياتاق ئۆيىگە كىرىپ كەتتى . كۆرمىگەن بولۇپ تۇرىۋەردىم . قانداقتۇر ئەنسىز بىر تۇيغۇنىڭ دەۋىتى بىلەن ئاشخانىغا يەنە كىردىم . جانان چىنىسىگە لىپمۇ لىق ئۇ سۇلغان چۆچۈرىنى پەتنۇسقا قويۇپ كۆتۈرگەن ئايشەمخان ئاچام ماڭا قاراپ قويۇپ يارەمچىسى بىلەن چىقىپ كەتتى . نېمىشقىدۇر زادى ئول تۇرالماي قالدىم « ئاشۇ چۆچۈرىدە بىر گەپ بار » دېگەن تۇيغۇ دىلىمغا كىرىۋېلىپ يانلىرىغا كىرىشكە مەجبۇر قىلدى مەلىكە خېنىم ، چۆچۈرىگە ئېغىز تەگمەي تۇرسىلا .

شەمشىبانۇ سۆزىنى توختىتىپ ، بىر پىيالىغا چىنىدىن ئىككى تال چۆچۈرە بىلەن ئىككى قوشۇق سۈيىنى ئېلىپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى .

ـــ شەمشىبانۇ ئاچا ، نەگە بارىسىز ؟ گۇمان ئىمانىنى قاچۇرىدۇ ، دېگەن گەپ بار . ئىش سىز ئويلىغاندەك ئەمەستۇ بەلكىم ، ـــ دېدى ئامانسا سۇلتانبېگىم .

ـــ مەلىكە خېنىم ، رۇخسەت قىلسىلا ، بۇ چۆچۈرىنى مۇشۇككە يېگۈزۈپ باقاي ، كېيىن لېۋىمىزنى چىشلەپ قالمايلى يەنە .

ئامانسا سۇلتانبېگىم خالىمايراق بېشىنى لىڭشىتتى ، ئۇنىڭدىمۇ ئەندىشە پەيدا بولغاندى .

شەمشىبانۇ چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەي قايتىپ كىردى ، چىرايى تاتىرىپ كەتكەنىدى .

ـــ مەلىكە خېنىم ، ئاشقا زەھەر سېلىنغانىكەن ، مۇشۇكلەر يەپ ھايال ئۆتمەي ئۆلدى .

ـــ ۋاي ئىسسىت ، مۇشۇكلەر ئۆلدى ؟ ـــ ئامانسا سۇلتانبېگىم نىڭ چىرايى ئۆزگىرىپ كەتتى .

ئامانسا سۇلتانبېگىم شەمشىبانۇ بىلەن قەسىر ھويلىسىغا چىقتى . ئاپتاپ ھويلىدىن كۆتۈرۈلگەنىدى . گۈللۈكنىڭ يېنىدىكى ئالما دەرىخى

تۇيۇقسىز ئىككى مۇشۇك سۇنايلىنىپ يېتىشاتتى ، ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ ، پۇتلىرى تارتىشىپ قالغانىدى .

ـــ بىچارە مۇشۇكلىرىم . . . ، ـــ ئاماننسا سۇلتانبېگىم زوقۇ ئولتۇرۇپ ، مۇشۇكلەرنىڭ تىكەنلىشىپ قالغان ئۇچىسىنى سىلىدى . كۆزلىرىدە ياش لىغلىدىدى . ئۇ بىردىنلا ئىتتىك تۇردى ، ـــ شەمشىبانۇ ئاچا ، كېنىزەك ، دېدەكلەر بۇنى كۆرۈپ قالسا بولمايدۇ . دەرھال يۆگەپ ئېلىپ چىقىپ خالىراق يەردىكى دەرەخ تۈۋىگە كۆمۈۋېتىپ كىرىكى . سىزگە ئېيتىدىغان گېپىم بار .

كېنىزەكلەر ئۆزلىرىنىڭ ئاشخانىسىدا كەچلىك تاماق يەۋاتقاچقا ، قەسىر ھويلىسى تىمتاس بولۇپ قالغانىدى . مەريەمنىسا بۇۋى ئىككى ياشلىق قىزنىغا قىزىل چىقىپ قېلىپ كېلەلمىگەچكە كۆرۈنمەيتتى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم مەخسۇس تاماقلىنىدىغان ئۆيگە كىرىپ ، چىنىدىكى چۆچۈرىگە تەخسە يېپىپ قويدى . « گۈلئايمنى بۇ سۈيىقەستنى قىلىشقا چوڭ خانىشنىڭ بۇيرۇغانلىقى ئېنىق ، ئۇ نېمىشقا ماڭا بۇنچە دۇشمەنلىك قىلىدىغاندۇ ؟ سۇلتان قەشقەردىن كەلسە ئېيتىپ ئەدىنى بىر بەرمىسەم ، ـــ دەپ ئويلىدى ئۇ ، بىردەم ئويلىنىپ ئولتۇرۇپ بۇ قارارىدىن يېنىۋالدى ، ـــ ياق ، سۇلتانغا ھەرگىز دېمەسلىكىم كېرەك . ئالتە شاھزادىنىڭ ئانىسى ئەمەسمۇ ، سۇلتاننىڭ غەزىپى تۇتۇپ قالسا ، ئاقىۋەت ئېغىر بولىدۇ ، ھېچكىمگە ئېغىز ئاچماي ، كۆرۈپ تۇرغان ئاللا ئىگەم ئۆزى بىر نېمە دەر »

ئاماننسا سۇلتانبېگىم چۆچۈرىنىمۇ شەمشىبانۇ ئارقىلىق ھويلىنىڭ بۇلۇڭىدىكى گىلاس تۈۋىگە كۆمدۈرۈۋەتتى .

ـــ بۇ توغرۇلۇق ھېچكىمگە تىنىمىڭ ئاچا ، ـــ دېدى ئاماننسا سۇلتانبېگىم شەمشىبانۇغا ، ـــ ھەتتا ئېرىڭىزغىمۇ ئېيتماڭ ، بۇ ئىش ئىككىمىز ئوتتۇرىسىدا سىر بولۇپ قالسۇن ، بۇ ئىش سىرتقا يېيىلىپ كەتسە ، ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدۇ ، ئەگەر بىرسىگە دەپ سالسىڭىز ھەرگىز سىزنى كەچۈرمەيمەن ، بۇنى ئېسىڭىزدە مەھكەم تۇتۇڭ .

ـــ ماقۇل مەلىكە خېنىم ، ھېچكىمگە ئېيتمايمەن ، ـــ شەمشىبانۇ

ئويلىنىۋېلىپ سوربدى ، ـــ سۇلتان ئالىيلىرىغىمۇ ئېيتىملا ؟

ـــ ھەئە ، ئېيتمايمەن .

خانىشنىڭ بۇ گېپى ئۇنى تېخىمۇ ھەيران قالدۇردى ۋە ئويلانـ دۇرۇپ قويدى : « شۇنچە دۇشمەنلىك قىلىۋاتسىمۇ ، بۇنى ھىچ ئىش بولمىغاندەك ئۆتكۈزۈۋېتىشىدە ، مەلىكە خېنىمنىڭ نېمە مۇددىئاسى بارـ دۇ ؟ دۇشمىنىنى قانات ئاستىغا ئېلىشتا قانداق مەقسەتكە يەتمەكچىدۇ ؟ . . . » شەمشىبانۇ ھەيران بولۇپ سوربدى :

ـــ مەلىكە خېنىم ، بۇ ئادەتتىكى ئىش ئەمەس ، جانلىرىغا تىكىلـ گەن سۇيىقەست تۇرسا ، شۇنداقلا باستۇرۇپ قويسىلا قانداق بولار ؟

ـــ ھېچقانداق بولمايدۇ ئاچا . خاندانلىقىمىز ئۇچۇن ، مەن ئۇـ چۇن ، سىز ئۇچۇن قۇتلۇق ، مۇبارەك ئىش بولىدۇ .

ـــ مۇنداق دېسىلە مەلىكە خېنىم ، چۇشەندىم . كۆڭۈللىرى سۇتتىنمۇ ئاق ئىكەن .

ـــ ئاچا ، ئەمدى چىقىپ گۈلئايىمنى چاقىرىپ قويسىلا ، مەن ئۇـ نىڭ پاراكەندە كۆڭلىنى ئارامغا چۇشۇرۇپ قوياي .

شەمشىبانۇ چىقىپ كەتتى ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ساتارنىڭ پەرـ دىسىنى تۇزەپ ، « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى باشلىدى . ئۇ ئابدۇرېـ شىتخاننىڭ سېغىنغان چېغىدا دائىم مۇشۇ مۇقامنى چالاتتى . بۇگۈن راستـ تىنلا قەشقەرگە كەتكىلى ئىككى ھەپتە بولغان ئېرىنى كۆرگۈسى كەلگەـ نىدى . بولۇپمۇ مانا شۇنداق دىلى ئاغرىغان چاغلاردا سۇلتاننىڭ يېنىدا بولۇشىنى خالايتتى .

ئىشىك بوش چېكىلدى ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىم « كىرىڭ » دېـ گەندىن كېيىن گۈلئايىم پۇتلىرىنى بوسۇغىدىن ئېچكىرى ئېلىپ ئېگىلـ گىنىچە تۇردى . ئۇنىڭ چىرايى غەلىتە بولۇپ كەتكەنىدى .

ـــ كېلىڭ گۈلئايىم ، مەيەردە ئولتۇرۇڭ ، ـــ ئاماننىسا سۇلتانـ بېگىم ئۇنىڭغا يېنىدىن جاي كۆرسەتتى .

گۈلئايىم كۆزىنى يەردىن ئالماي بىر قەدەم مېڭىپلا تۇرۇپ قالدى . گـۈلئايىمنىڭ پۇتلىرى تاش ئېسىپ قويغاندەك ئېغىرلىشىپ كېتىۋاتاتتى .

ـــ مەلىكە خېنىم ، مەن . . . ـــ گۈلئايىم دۇدۇقلاپ تۇرۇپ كۆرپىدىن بىر قەدەم نېرىدا يۆكۈندى .

ـــ گۈلئايىم ، نېمە بولدىڭىز ، نېمىشقا گەپ قىلمايسىز ؟ ئەمدى خاۋاتىرلەنمەڭ ، ئاللاغا ، سىزگە ، ماڭا مەلۇم بولغان قورقۇنچلۇق ئىش ئۆتۈپ كەتتى ، ھېچكىم بىلمەي قالدى .

ـــ نېمە ، نېمە دېدىلە مەلىكە خېنىم ؟ مەن ـ مەن . . .

گۈلئايىم سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي يىغلاپ كەتتى . ئۇ ئادەم ئۆلۈـ تۇرۇشىنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى . نەچچە يىلدىن بېرى پەيتىنى كەلتۈرەلمەي ، مانا بۈگۈن پەيتى كەلدى ، دەپ قىلغان سۈيىقەستى نەتىجىسىز ئاخىرلىشىپ ، ئۆزىمۇ ئاشكارىلىنىپ قالغاـ نىدى . « ھېچكىمگە تۈيدۇرمايمەن » دەپ چۈچۈك سۈلتانبېگىمگە بەرـ گەن ۋەدىسى ۋە ئۇنىڭدىن ئالماقچى بولغان ناھايىتى كۆپ ئىنئام كۆـ پۈككە ئايلانغانىدى .

ـــ گۈلئايىم ، بۇ قورقۇنچلۇق ئىشنى ئۆز ئىختىيارىڭىز بىلەن قىلمىدىڭىز . باشقا بىر كىشى قىلغۇزدى . خۇدايىم ساقلاپ ھېچ ئىش بولمىدى ، ھېچكىم بىلمىدى . ئەمدى قورقماڭ ، بۇ ھەقتە بىر كىشىگىمۇ ئېيتقۇچى بولماڭ ، سۈلتان بىلىپ قالمىسلا ، سىزگە پىشكەللىك كەلـ مەيدۇ ، ـــ دېدى ئاماننسا سۈلتانبېگىم ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن .

ـــ مەلىكە خېنىم ، سۈلتانغا بۇنى ئېيتماملا ؟ ـــ گۈلئايىم ئىككى قولىنى كۆرپىگە قويۇپ مۆلدۈرلەپ قارىدى .

ـــ ئېيتمايمەن گۈلئايىم ، بۇنىڭدىن كېيىن مۇنداق سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلەردە بولمىسىڭىز ، يەنىلا خىزمىتىمگە سالىمەن .

خىجىللىقتىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇپ كەتكەن گۈلئايىم لاغىلداپ تىترەپ تۇرۇپ دېدى :

ـــ سىلى بىلىۋاپلا مەلىكە خېنىم . ئەسلىدە مېنىڭ بۇنداق قىلىش ئويۇم يوق ئىدى ، مەلىكە چۈچۈك . . .

ـــ بولدى ، ئۇنىڭ ئېتىنى ئاغزىڭىزغا ئالماڭ ، بۇ ئىشنى ئۇنتۇپ كېتىڭ .

ـــ مەلىكە خېنىم ، مېنى كەچۈردىلمۇ ؟ ـــ گۈلئايىم مىڭ بىر پۇشايمان بىلەن يېلىنىپ سورىدى .

ـــ كەچۈردۇم . ئاللا ئىگەممۇ كەچۈرسۇن .

ـــ رەھمەت مەلىكە خېنىم ، ماڭا قايتىدىن ھاياتلىق بەردىلە ، ئاللا سىلىنى مەڭگۈ ئۆز پاناھىدا ئاسراپ ساقلىسۇن .

گۈلئايىم يامغۇردەك تۆكۈلۈپ ، ئامانىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئايىغىغا باش قويدى .

4

نامازپېشىن بىلەن نامازدىگەر ئارىلىقىدا ، قەشقەردىن كېلىۋاتقان سۇلتان ئابدۇرېشىتخاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن ئاتلانغان ئوردا ئەھلى پايتەختىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسىدىن ئۆتكەندە چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيدى . ئۇ ئارزۇسىغا خىلاپ ھالدا ، ئامانىسا سۇلتانبېگىم بىلەن ئوردا مەپسىدە يېقىن ئولتۇرۇپ كېتىۋاتاتتى ، ئالدى ـ كەينىدە شاھزادىلەر ، كېنىزەكلەر ، ياساۋۇللار ، قېدىرخان باشلىق دۆلەت ئەربابلىرى مېڭىشقانىدى . ئۇلارغا پايتەختىنىڭ نۇرغۇن ئاھالىسىمۇ ئەگەشكەنىدى .

پايانسىز ئاسمانىنىڭ شەرقىي تۈتۈق ، غەربىي ئوچۇق ئىدى . غەربكە سىلجىغان قۇياشنىڭ ئوتلۇق نۇرى يولنىڭ ئىككى قاسىنقىدىكى دەرەخلىرىنىڭ يېشىل ياپراقلىرىغا زەردەك چېچىلاتتى . شەرقتىن ئەسكەن شامالدىن يامغۇرنىڭ سالقىنى ئۇرۇلاتتى . مەپىنىڭ پەردىلىرى ھىلپىرەپ كۆتۈرۈلەتتى .

ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئات تۇۋىقىدىن ئۆرلىگەن چاڭ ـ توزانىنىڭ مەيە ئىچىگە كىرىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، پەردىنىڭ بىر ئۇچىنى ئالقىنى بىلەن بېسۋالدى .

ـــ مەلىكە ئاچا ، مىجەزلىرى يوق ئوخشىمامدۇ ؟ بىئارام كۆرىـ

نىلا ، ـــ دېدى ئۇ مەپىنىڭ ئەينەكلىك كۆزنىكىدىن چۈشۈپ تۇرغان يورۇقتا سارغىيىپ قالغاندەك كۆرۈنگەن چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ غەمـ كىن چىرايىغا سەپسېلىپ .

ـــ ھەئە سىڭلىم ، بېشىم ئاغرىپ تۇرىدۇ .

چوڭ خانىشنىڭ سىڭلىم ، دەپ ئاتىشىدىن سۆيۈنگەن ئامانىسا :

ـــ ئوردا تېۋىپىگە كۆرۈنۈپ باقسىلا ، ـــ دېدى كۆيۈنگەن ھالدا .

ـــ نېمە ئۈچۈندۇر ئاغرىپ قالسام تېۋىپكە كۆرۈنگۈم كەلمەيدۇ ، دورىغا ئۆچمەن سىڭلىم .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئوڭايسىزلانغان ھالدا شۇنداق دېدى ، كۆڭلىدە بولسا « راست دەۋاتامسەن ؟ ھېلى سۇلتان كەلگەندە بىلىنىدۇ ، گـۈلئايىمغا بۇيرۇپ ، ئېشىمغا زەھەر سېلىپ بەردى ، دەپ چاقمىغىنىڭنى كۆرەي ، بۇ قېتىم سۇلتان ماڭا رەھىم قىلمايدۇ . . . » دەپ ئويلاپ كۆـ زىگە ياش ئالدى ۋە قايرىلىق رومىلىنى يۇزىگە چۈشۈرۈۋالدى .

غىچىرلاپ كېتىۋاتقان مەپە توختىدى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى كەلدى ، ـــ خەۋەر بەردى مەپە يېنىدا ئاتـ تىن چۈشكەن گۈلسارا .

ئىككىلا خانىشنىڭ يۈرىكى بىر قوزغىلىپ ، چىرايى تەڭلا ئۆزـ گەردى . ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئەڭ سۆيۈملۈك جورىسى بىلەن دىدار كۆرۈشىدىغانلىقى ئۈچۈن سۆيۈنۈپ ھاياجانلانغان بولسا ، چۈچۈك سۇلـ تانبېگىم ئەڭ قەدىرلىك ھەمراھىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشتىن ئەنسىرەپ ۋەھىمىدە قالغانىدى .

سـۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئاتتىن چۈشتى . ئۇ ئاۋۇال بىر نەچچە يـۈز مۇرىتى بىلەن ئىستىقبالىغا چىققان خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۈزـ رۈكئاۋار بىلەن كۆرۈشتى . ئاندىن قېدىرخان باشلىق دۆلەت ئەركانلىرى ، ئۇغۇللىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ، بىر چەتتە كېنىزەكلىرى بىلەن تۇرغان خانىش ـ چۆرىلەر بىلەن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى . چۈچۈك سۇلـ تانبېگىمدىن ئالاھىـدە ھـال سورىـدى ، ئامانـنسا سۇلـتانبېگىم بىلەنمۇ

ئامانلاشتى .

ئوردىغا قەدەم باسقان ئابدۇرېشىتخان دۆلەت ئەركانلىرىغا رەھمەت ئېيتىپ ھەرەمگە قاراپ ماڭغاندا ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ ئەندىشىسى تېخىمۇ كۈچەيىپ كەتتى . « سۇلتان بۇ قېتىم مېنىڭ قەسرىمگە ئەمەس ، ئۇنىڭكىگە چۈشىدۇ ، ئۇ مېنى چاقىدۇ ۋە ئۇلار مېنى قانداق جازالاش توغرۇلۇق مەسلىھەتلىشىدۇ ، ئاھ ، خۇدا ! ئاجىزەڭنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن » دېدى ئۇ ئىچىدە خۇداغا ئىلتىجا قىلىپ .

ئابدۇرېشىتخان چوڭ خانىشنىڭ ئويلىغىنىدەك قىلمىدى ، بەلكى ئۇدۇل ئۇنىڭ قەسرىگە باردى ، ئابدۇكېرىمخاندىن باشقا تۆت ئوغلى بىلەن بىرگە تاماق يېدى . خاس ھۇجرىغا كىرگەندىن كېيىن شاھانە تونىنى سېلىۋېتىپ سورىدى .

ـــ مەلىكەم ، نېمە بولدىڭىزكى ، مەيۈس كۆرۈنسىز ؟

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭغا بىر جام شەربەت سۇنۇپ بېرىۋېتىپ كۈلمەكچى بولدىيۇ ، جاۋغىيىدا سوغۇق تەبەسسۇم قېتىپ قالدى .

ـــ يېقىندىن بېرى بېشىم ئاغرىيدىغان ، ئىچىم سىقىلىدىغان بولۇپ قالدى شاھىم .

ـــ نېمىشقا ؟

ـــ باللارنىڭ غېمىنى يەپ ، ئارتۇقچە باش قاتۇرۇپ كەتكەنلىكىمدىن بولسا كېرەك ، ـــ دېدى ئۇ . كۈنداشلىقى كۈچەيىپ ، قىلىپ قويغان ئىشىنىڭ ئاقىۋىتىدىن قورقۇپ ، مۇشۇ ھالغا چۈشۈپ قالغانلىقىنى قانداقمۇ دېيەلىسۇن ؟

ـــ بالىلىرىمىز ياخشى تەربىيە تاپتى . ئاللانىڭ ئىلتىپاتى بىلەن يۇرت سورىغۇدەك بولۇپ قالدى مەلىكەم . ئۇلارغا مەملىكىتىمىزنىڭ بىر قانچە چوڭ ۋىلايەتلىرىنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرمەكچىمەن . سىز بۇنداق غەم قىلىپ ئۆزىڭىزنى يوقىتىپ قويىسىڭىز بولمايدۇ . بالىلار ئۇچۇنمۇ مەن ئۇچۇنمۇ سىز ئاھايىتى ئوبدان تۇرۇشىڭىز كېرەك ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنى تارتىپ ئۆزىگە يېقىن ئولتۇرغۇزدى .

ـــ شاھىم ، بالىلىرىمىزغا سۈيۈرغال قىلىپ بېرىدىغان ۋىلايەتلەر

قايسىلار ؟ ـــ سوربدى چۇچۇك سۇلتانبېگىم سۇلتاننىڭ بۇنداق مۇلايىم ، مېھىر ـ مۇھەببىتى تۆكۈلۈپ تۇرغان مۇئامىلىسىدىن كۆڭلى ئېچىلىپ .

ـــ ئوغلۇم ئابدۇربهىم سۇلتان يېقىندا تىبەتكە باربدۇ ، تاغىسى ئىسكەندەر سۇلتانغا ياردەملىشىپ ئۇ يەراق دىيارىنى ئادالەت بىلەن گۈلـ لەندۇربدۇ . ئوغلۇم ئىبراهىم سۇلتان مەرھۇم مىرزا ئوبۇل هادىبەگ ئۇر- نىغا هاكىمبەگ بولۇپ قەشقەر دىيارىغا ، ئەبۇ سەئىد سۇلتان يېڭىسارغا هاكىمبەگ بولۇپ باربدۇ . ئوغلىمىز مۇھەممەدخان خوتەنگە ، ئابدۇللا سۇلتان تۇرپان دىيارىغا باربدۇ . پەرزەنتلىرىمىزگە ئاشۇ ۋىلايەتلەرنى سۇيۇرغال قىلىپ بەرمەكچىمەن قەدىرلىكىم ، سىزنىڭ يەنە قانداق مەسـ لىھىتىڭىز بار ؟ ـــ دېدى ئابدۇربشتىخان بالىلارنىڭ ئانىسى بولغان خا- نىشقا ياخشى تىلىكىنى بىلدۇرۇپ .

ـــ سۇلتانىم ، بالىلىرىمنىڭ هەممىسى يېنىمىزدىن كېتىدىكەنغۇ ، سىلى چىدىغان بىلەن مەن چىدىيالمايمەن ، ـــ دېدى چۇچۇك سۇلتانـ بېگىم ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ .

ـــ مەلىكەم ، بىزنىڭ ۋەتىنىمىز زېمىنى ناهايىتى چوڭ مەملىكەت . بالىلىرىمىز مانا شۇ كاتتا خانلىقنىڭ ۋارىسلىرى ، ئۇلار بۇ كاتتا خانلىقـ نىڭ هەرقايسى يۇرتلىرىدا تۇرۇشى ، ۋەتەن ـ خەلقنىڭ غېمىنى يېيـ شى ، ۋەتەن يۇرتىنى گۈللەپ ياشنىتىشتىن ئىبارەت مۇقەددەس بۇرچىنى ئادا قىلىشى كېرەك ، بۇنداق بولمىغاندا ۋەتىنىمىز رونىاق تاپماي ، مەملـ كىتىمىز خارابلىشىپ ، خانلىقىمىز پارچىلىنىپ كېتىدۇ . مۇبادا شۇنداق بولسا ، ئاللا ئالدىدا گۇناهكار ، تارىخ ئالـدىـدا جاۋابـكار بولۇپ قالـ مىز . شۇڭا ، بىز ئاتا ـ ئانىلىق مېهرىمىز بىلەن بالىلارغا دۇئا بېرىپ ، رازىـلىق بىلەن ئۇزىتىشىمىز زۆرۈر . خۇدا خالسا بالىلىرىمىز بىزنى تاشـ لىۋەتمەيدۇ ، پات ـ پات كېلىپ يوقلاپ تۇربدۇ قەدىرلىكىم .

چۇچۇك سۇلتانبېگىم نېمە دېيىشنى بىلمەي قالدى . رازى بولماق تىن باشقا چارە يوق ئىدى ، رازى بولمىسا سۇلتاننى نارازى قىلىپ قو- ياتتى ، ئۇنىڭ ئۇستىدە ئۆزى قىل ئۇستىدە تۇراتتى . شۇڭا :

ـــ سۇلتانىم ، مەن رازى . بالىلىرىمنى ئاللاغا تاپشۇردۇم ، ـــ

دېدىيۇ ، بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى . .

ـــ يىغلىماڭ قەدىرلىكىم ، يەنە نېمىشقا يىغلايسىز ؟ ـــ ئابدۇرېشتخان ئۇنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ تەسەللى بەردى .

ـــ سىلىنىڭ مەن بىلەن كارىلىرى بولمايدىغان بولۇپ قالدى شاھىم ، ـــ دېدى خانىش يېشىنى سۈرتۈپ ، ـــ مەن كىچىكىمدىن شۇكار قىلىپ ئۆگەنگەن . يېقىنقى يىللارغىچە دائىم بىرگە شىكارغا ئېلىپ چىقاتتىلە ، بىر يىلدىن بېرى ئامانىسا سۇلتانبېگىمنى بىر قانچە قېتىم شىكارغا ئېلىپ چىقتىلا ، مېنى ئۇنتۇپ قالدىلا .

ئابدۇرېشتخان كۈلدى .

ـــ شۇنىڭغىمۇ يىغلىغان بارمۇ مەلىكەم ؟ ئالدىمىزدىكى ھەپتىدە شىكارغا چىقىمىز . بىللە ئېلىپ چىقاي ، بولامدۇ ؟

ـــ سىلى بىلەن بىرگە شىكارغا چىقسام ، شىكار قىلغانىدەك بولىدىكەنمەن شاھىم .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئوتلۇق كۆكسى بىلەن ئۇنىڭغا يۆلەندى ، ئۇ مۇشۇ دەم بارلىقى بىلەن ئابدۇرېشتخانغا يېقىشنى ، ئۇنى ئۆزىگە مايىل قىلىشنى ، مۇشۇ بىر كېچە بولسىمۇ ئۇنىڭ مۇھەببىتىگە ئېرىشىشنى شۇنچە خالايتتى . ئەندىشىلىك ، پاراكەندە كۆڭلىدىن غەم ـ غۇسسىلارنى نېرى قىلىدىغان شۇ ئوتلۇق مىنۇتنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈۋاتتى . يۈرىكى بولسا ئەنسىز تېپىچەكلىمەكتە ئىدى .

ئابدۇرېشتخان مەمنۇن بولۇپ ، ئۇنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ سورىدى :

ـــ ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئوقيا ئېتىشنى ، قىلىچۇازلىقنى ئۆگىنىۋالدى ، لېكىن تېخى سىزگە يەتمەيدۇ ، شىكارغا بىرگە چىقسا كۆڭلىڭىزگە كەلمەيدىغاندۇ ؟

ـــ كۆڭلۈمگە كەلمەيدۇ ، ئۇمۇ سىلىنىڭ خانىشلىرى تۇرسا ، ئۇنىڭغا مەنمۇ قايىل ، بۇ يۈرەك سۆزۈم .

ئۇلار ئۇزۇنغىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇپ يېتىپ قېلىشتى .

ئەتىسى ئابدۇرېشتخان نورىنسا سۇلتانبېگىم قەسىردە قونۇپ

قالدى .

ئۆگۈنى ئاماننسا سۇلتانبېگنم قەسرىگە كەلدى ، ئۇنىڭ ساغلام ۋۇجۇدىدىن غەيرەت ، جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى . ئۇ كېنىزەكلەر ، مۇغەننى قىز ـ ئايالالاردىن ھال ـ ئەھۋال سوراپ ، ھەممەيلەننى شادلاندۇرۇۋەتتى ، تاماق يەپ ، پېشىن نامىزىنى ئوقۇۋالغاندىن كېيىن ، ئۆزىنى كۈتۈۋېلىش يۈزىسىدىن ئالاھىدە تەييارلانغان مۇقامنى ئاڭلاش ئۈچۈن ئارامگاھ ساراينىڭ مۇسقا زالىغا كىردى .

ئابدۇرېشىتخان بىر يەرگە بېرىپ كەلگەندە ، بىرىنچى كۈنى چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ ، ئىككىنچى كۈنى نورنىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئۈچىنچى كۈنى ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ ، ئاندىن چۆرىلەرنىڭ قەسرىگە چۈشۈش ئادىتىنى ئۆزگەرتمەي كېلىۋاتاتتى . بۇ ئۇنىڭ ھەرەم شارائىتى پەيدا قىلغان ئائىلە نىزامى بولۇپ ، خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ ئىناق ئۆتۈشى ئۈچۈن زۆرۈر ئىدى . بۇنى ئاماننسا سۇلتانبېگىم چۈشىنىپ يەتكەچكە سېغىنىپ كەتسىمۇ ، كۈنداشلىقى تۇتسىمۇ تاپا ـ تەنە قىلمايتتى ، بەلكى باشقا خانىش ـ چۆرىلەرگە كۆيۈنۈشنى ، ئۇلارنىڭ دىلىنى ئاغرىتماسلىقنى تەۋسىيە قىلاتتى . ئۇنىڭ بۇنداق ئاق كۆڭۈللۈكى ـ يىلسېرى ئابدۇرېشىتخاننى بەكرەك مەپتۇن قىلىپ ، شەيدالىقنى ئاشۇرغانىدى .« ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامنى ئورۇنداشقا ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئۆزى رىياسەتچىلىك قىلدى . مۇقام ئاخىرلاشقىچە ئۇنىڭدىن ئابدۇرېشىتخان كۆزىنى ئۈزمىدى ، بۇ مۇقامغا ئۆزىمۇ ئەجىر سىڭدۈرگەچكە ئاڭلاشقا خۇشتار ئىدى .

مۇقام ئاخىرلاشقاندىن كېيىن ئابدۇرېشىتخان ھەربىر قىز ـ ئايال مۇغەننىگە بىر كىيىملىكتىن تاۋار تارتۇق قىلىپ ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم بىلەن قەسىرگە يېنىپ چىقتى ، ئۇلار خاس ھۇجرىغا كىرگەندىن كېيىن ئاماننسا سۇلتانبېگىم :

ـــ ئون بەش كۈندە كېلىمەن ، دېگەن ئىدىلە ، بىر ئايدىن كۆپرەك تۇرۇپ قالدىلىغۇ ؟ ـــ دەپ سورىۋېدى ، ئابدۇرېشىتخان :

ـــ مىرزا ئوبۇل ھادىبەگ قەشقەر دىيارىنى رونىق تاپقۇزۇپ ،

ئاۋامـنىڭ ھۆرمەت ـ ئىززىتىگە سازاۋەر بولغان ئىستىداتلىق دۆلەت ئەر-بابى ، شۇنداقلا يېقىن دوستۇم ئىدى ، ئۇنىڭ تۈيۈقسىز قازا تېپىشى مېنى بـىر قانىتىمدىن ئايرىدى مەلىكەم . ئۇ ھەر يىلى پايتەختكە كېلىپ ، توق-قۇز تارتۇق قىلىپ كېتەتتى ، ئۆتكەن يىلى كەلگەندە مېنى قەشقەرگە بېرىپ ئارام ئېلىپ كېتىشكە تەكلىپ قىلغانىدى . ۋاپات بولغاندىن كېيىن بېرىپ ، بالا ـ چاقىلىرىنىڭ ھەسرەتلىك يىغىسىنى ئاڭلاپ ، ئۇلاردىن ئايرىلىشقا كۆڭلۈم قىيماي قالدى . تۆت قىزى ، ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن . چوڭ ئوغلى ئوبۇل ھەيدەر باغدادتا ئوقۇپ كېلىپ ، قەشقەرگە ئەلەم بولـ-غانىكەن ، بۇ ياش ئالىم مەندە چوڭقۇر تەسىر قالدۇردى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنـ-لىرىنى ئويلىدىيۇ ، ئېغىزدىن چىقارمىدى . ئۇنچىقماي ئورنىدىن تۇرۇپ ، چىراغ ـ شاملارنى يانداردى ۋە داستىخان سېلىپ ، كېنىزەكلەر ئېلىپ كىرگەن كاسا ـ كاسا قوغۇن ، تاۋۇزنى قويدى ۋە ئۇيۇقتىن ئىككى مەخمەل جىلتىنى ئالدى ـ دە ، سۇلتانغا ئىككى قوللاپ سۇندى .

ئابدۇرېشىتخان جىلتىلەردىن چىرايلىق شىرازلانغان ئىككى كـ-تابنى ئالدى . بىرىنىڭ مۇقاۋىسىغا « دىۋان نەفسە » دېگەن خەت كەشـ-تىلەنگەنىدى . بۇ ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ باللىق ۋاقىتىدىن باشلاپ يازغان شېئىر ، غەزەللىرىدىن تۈزۈلگەن دىۋان ئىدى . يەنە بىرى « ئەخلاقۇل جەمىلە » دېگەن كىتاب ئىدى . ھەر ئىككىسىنىڭ بىرىنچى بېتىگە « سۇلتان ئابدۇرېشىتخانغا تەقدىم .

ئۆمۈرلۈك مەھبۇبلىرى ئاماننىسادىن » دەپ يېزىلغانىدى .

ـــ بەللى مەلىكەم . مۇبارەك بولسۇن ، دىۋاننىمۇ تۈزۈپ بولۇپ-سىز ، كىتابنىمۇ يېزىپ بولۇپسىز ، ماڭا تەقدىم قىلىپ ، تۇغمەس خۇشاللىق بېغىشلىدىڭىز . رەھمەت ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە سو-رىدى ، ـــ رەھمەت قەدىرلىكىم ، پۈتۈن سۆيگۈ ـ مېھرىڭىزنى بۇ دىۋان-دىن كۆرگەندەك بولدۇم ، بۇ مەن ئۈچۈن بىباھا سوۋغات ، بۇنىڭ ئۈ-چۈن سىزگە نېمە قىلىپ بېرەي مەلىكەم ؟

ـــ شاھىم ، بۇ كىتابلارنى ئۆزلىرىدىن ئىنئام ئېلىش ئۈچۈن تە-

سىنىپ قىلغىنىم يوق . شۇنداقتىمۇ بىر ئۆتۈنۈشۈم بار ، ـــ دېدى ئامانـ نىسا سۇلتانبېگىم سۇلتاننىڭ يەلكىسىگە قولىنى قويۇپ .

ـــ قېنى ئېيتىڭ مەلىكەم .

ـــ بىر قانچە كېنىزەكلەرنىڭ يېشى چوڭىيىپ قاپتۇ . ئۇلارنىڭ ياتلىق بولۇشىغا ياردەم قىلغۇم بار .

ـــ قەدىرلىكىم ، سىز كەلگەندىن بېرى كېنىزەكلەرنىڭ بەختى ئېچىلدى ، ياتلىق قىلىنىدىغانلىرى قىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ ، سىز قانداق ئورۇنلاشتۇرسىڭىز ، مەن قوشۇلىمەن . بۇ بىر ساۋابلىق ئىش .

ـــ گۈلئايىمنىڭ يېشى قىرىققا بېرىپ قاپتۇ ، مەلىكە ئاچاممۇ ئۇـ نىڭ ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇشىغا رازىلىق بىلدۈرگەنىكەن . دەسلەپ ئۇـ نىڭ تويىنى قىلىپ قويساق ، ئاندىن يىگىرمە ياشتىن ھالقىغان كېنىزەكـ لەرنىڭ تويىنى ئۆتكەزسەك ، مەن شۇنداق قارارغا كەلدىم شاھىم .

ـــ قوشۇلىمەن مەلىكەم . سىزنىڭ قارارىڭىز مېنىڭ قارارىم ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ .

ئون سەككىزىنچى باب

كەچ كۈزدىكى قارا قۇيۇن

1

چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئاماننسا سۇلتانبېگىمنى ئۆلتۈرۈش قەستىدە بولغىنى ئۈچۈن ئابدۇرېشتخاننىڭ ئۆزىنى ھەرۋاقىت جازالىشى مۇمكىن لىكىنى ئويلاپ ئەنسىرەپ ، چۆچۈپ يۈرۈيتتى . ئەمما ، سۇلتان قەشقەر-دىن كەلگىنىگە بىر ھەپتە بولغان بولسىمۇ ، ئۇ قورققان ئىش يۈز بەر-مىدى . شۇڭا ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئەمدى گۈلئايىمنىڭ سۆزلىرىگە ئىشىنىپمۇ قالدى . گۈلئايىم ئۇنىڭغا چۆچۈرىگە زەھەر سالغان ئىش سەۋ-زىلىپ قالغىنىنى ، ئۇ ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ دېگەن سۆزلىرىنى ئېيتقا-نىدى . « ئاماننسا سۇلتانبېگىم نېمىشقا بۇ ئىشنى ھېچكىم ئۇقمىسۇن ، دېگەندۇ ؟ سۇلتانغا ئېيتمايمەن ، دېگىنى راستمىدۇ زادى ؟ ئەگەر ئۇ سۇلتانغا ئېيتقان بولسا سۇلتان قەشقەردىن كېلىپلا يۈزۈمگە سالاتتى ، جازالايتتى . خۇدايا ، بىلمەپتىمەن ، تۆۋبە قىلدىم . گۇناھىمنى ئۆزۈڭ كەچۈرگىن . . . » دەپ ئويلاپ ، ئاللاغا ئىلتىجا قىلىپ ، كۈنلەرنى جەي-ناماز ئۈستىدە ئۆتكۈزمەكتە ئىدى . ئىشىك ئېچىلسا ياكى بىرەر ئاۋاز ئىشىتىلسە چۆچۈپ ، تۇرۇپ كېتەتتى . ئارىلىقتا گۈلئايىم ئىككى قېتىم كېلىپ ، ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ سۇلتانغا ئېيتمىغانلىقىنى ، بۇنىڭچە قورقۇپ كېتىشنىڭ ھاجىتى يوقلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ ، ئۇ يەنىلا غەم ـ ئەندىشىدىن خالىي بولالمايۋاتاتتى .

ئابدۇرېشتخان چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئويلىغاندەك غەزەپ ئاچچىقى

بـلەن ئەمەس ، ناھايىتى خۇشال كىرىپ ، شىكارغا ئېلىپ چىقىدىغانلىـ قىنى ئېيتقاندىن كېيىنلا يۇرىكى ئورنىغا چۈشۈپ ، چىرايىغا قان يۈـ گۈردى .

چـۈچۈك سۇلتانبېگىم ، ئاماننسا سۇلتانبېگىم بىلەن تۇنجى قېتىم شـىكارغا چىقىپ ، ئۆزىنىڭ ماھىر مەرگەن ئىكەنلىكىنى زەرەپشان بويىدا كۆرسەتتى . ئۇ ئىككى قىرغاۋۇل ، ئىككى كىيىك ، بىر تۇشقان ئوۋلـ دى . شـىكار ناھايىتى كۆڭۈللۈك بولدى . ئاماننسا سۇلتانبېگىم ئۇنىڭ كۆرسىتىشى بىلەن بىر قىرغاۋۇلنى ئېتىۋالدى . ئابدۇرېشىتخان بۇ ئىككى خانىشنىڭ بۇنداق ئېچىلىپ ـ يايراپ ، يېقىنلىشىپ قالغىنىدىن خۇرسەن بولدى .

مانا شۇ كۈندىن باشلاپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ كۆڭلى ئارا ـ مـىغا چۈشكەن بولسىمۇ ، ھەر قېتىم شىكارغا چىققاندا ياكى مۇقام ئاڭلاش ئۈچۈن مۇسقا زالىغا كىرگەندە ، ئاماننسا سۇلتانبېگىمنى كۆر ـ سـىلا ۋىللىدە قىزارماي قالمايتتى . قىلغانلىرىنى ئەسلىسىلا ، ۋىجدانى ئازابلىناتتى .

گۈلئايىم ئوردا قاراۋۇللار سەردارى قەيسەر بەگكە ياتلىق بولۇپ ، بـالىلىق بولغانىدى . ئۇ يەنىلا تويىنى قىلىپ قويغان ئاماننسا سۇلتانبې ـ گىمنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتاتتى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەن چاغلىرىدا ئۆزىنى گۇناھكاردەك سېزەتتى .

ھېچ كۈتمىگەندە بىر توپ نۆكەر ، ياساۋۇللار تىبەتكە كەتكىلى ئۇچ يـىل بولغان شاھزادە ئابدۇرېھىم سۇلتاننىڭ جەسىتىنى پايتەختكە ئېلىپ كېلىشتى . بۇ چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ دەردىگە دەرد قوشۇپ ، ئۇنى قايغۇ دەرياسىغا ئىتتىرىۋەتتى . تىبەتكە ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتقان ئـىسكەندەر سۇلتان يازغان مەكتۇپىدە ، شاھزادىنىڭ توپىلاڭچىلار تەرـ پىدىن ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى خەۋەر قىلغانىدى . ئابدۇرېشىتخانمۇ بۇ غەيۇر ئوغلى ئۈچۈن قاتتىق ھەسرەت چەكتى . ئۇنى ئاكىسى ئابدۇلىتىپخان يـېنىغا دەپنە قىلىپ ، ئۇچ كۈنگىچە بېشىدا تۇنىدى . ھەرەمگە قايتىپ

چوڭ خانىشقا تەسەللى بەردى ۋە « سالاتىننامە » [1]ماۋزۇلۇق نامازنىڭ خاسىيىتى ، ھاياتنىڭ قەدرى ، قىممىتى ھايان قىلىنغان كىتابنى چۇچۇك سۇلتانبېگىمگە تەقدىم قىلىپ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ياسىدى ، روھىنى كۆتۇردى .

ئەڭ ياخشى شېئىر ــ غەزەللىرىدىن تۇزگەن « دىۋانى رەشىدى » نى شىرازلاپ ، ئامانىسا سۇلتانبېگىمگە تەقدىم قىلىپ ، ئۇنى غايەت سۆيۈندۈرۈۋەتتى .

يىللار مانا شۇنداق قايغۇ ۋە ئاسايىشلىق ئىچىدە ئۆتۈۋاتاتتى . سەئىدىيە خانلىقىنىڭ كەڭ ، ئەلۋەك زېمىنىدا تىنچلىق ، خاتىرجەملىك ھۆكۈم سۈرمەكتە ، ئوردا ، ھەرەم ئىچىدىن شەھەر ــ يېزىلارغىچە كەشىلەر پاراغەتلىك تۇرمۇش كەچۈرمەكتە ئىدى . دوغلات ، بارلاس قەبىلىلىرى بولسۇن قازاق ، قىپچاق ــ قىرغىز خەلقى بولسۇن ، مۇشۇ ئون نەچچە يىل مابەينىدە غوۋغا قىلماي ، توپىلاڭ كۆتۈرمەي ، ئىناق ــ ئىجىل ياشاپ كېلىۋاتاتتى . سۇلتان ئابدۇرېشىتخان بۇنىڭدىن خۇرسەن ھەم رازى ئىدى ۋە مەڭگۈ مۇشۇنداق بولۇشىنى چىن قەلبىدىن ئۈمىد قىلاتتى .

« كوزا كۈندە سۇنمايدۇ . كۈندە سۇنىدۇ » دېگەندەك ، كۈتۈلمىگەن توپىلاڭ ئاخىر دەشتى قىپچاقتا يۈز بەردى ، گۇلئېھرام ئوردىسىنىڭ ئارامى بۇزۇلدى .

ئابدۇرېشىتخان ئەمرلەر سارىيىدا « مەجالسۇن ئۆمەرا » [2]چاقىردى . كېڭەشكە ئاتا ۋەزىر قېدىرخان ، ئەمىر ئەكرەم باشلىق بارلىق ۋەزىر ، ئەمرلەر قاتناشتى .

ـــ جانابلار ، خانلىقىمىز خانۇ ۋەيران ، نامرات بىر ئەلدىن قۇدرەت تاپقان ، باي ، ئەلۋەك مەملىكەتكە ئايلانغان چاغدا ، « دەشتى قىپچاق » خانى ھەقنەزەرخان بىزدىن يەنە يۈز ئۆرۈپتۇ . تاشكەنت خانى نوۋرۇز ئەخمەتخان ۋە ئوغلۇم ئابدۇلكېرىمخانىنىڭ ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرى

---

① « سالاتىننامە » ـــ نامازنىڭ خاسىيەتلىرى ھايان قىلىنغان كىتاب .

② مەجالسۇن ئۆمەرا ـــ ئالىي دۆلەت كېڭىشى .

رىدە ، ھەقنەزەرخاننىڭ نەچچە تۈمەن لەشكەر بىلەن ، خانلىقىمىزنىڭ ئارا تۆپە ، ئىسسىق كۆل دىيارىغا يەنە باستۇرۇپ كىرگەنلىكى خەۋەر قىلىنىپ ، دەرھال لەشكەر ئەۋەتىشىم تەلەپ قىلىنغان ، ئەسلىدە مەن بۇ يىل كۈز بالىلىرىم بىلەن « دەشتى قىپچاق » قا بېرىپ ، قىشلاپ كەلمەكچىدىم ، ئەمدى بۇ ئارزۇيۇمغا خىلاپ ھالدا لەشكەر تارتىپ بارىدىغان بولدۇم ، ھەر بىرىگىلارنىڭ مەسلىھەت بېرىپ ، بۇ مۇشكۈللۈكنى ئاسان قىلىشىگىلارنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئابدۇرېشىتخاننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغان دۆلەت ئەركانلىرى كۆڭۈللىرىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ ، مۇلاھىزە قىلىپ ، مۇڭاپىق مەسلىھەتلەرنى بېرىش ئۈچۈن تەييارلىنىشتى .

ـــ شاھىم ، مەملىكىتىمىزنىڭ پۈتۈنلۈكىنى ، خاتىرجەملىكىنى ساقلاش ـــ ئادا قىلىشقا تېگىشلىك مۇقەددەس بۇرچىمىز ، ـــ دەپ بېرىنچى بولۇپ ئېغىز ئاچتى قېدىرخان ، ـــ ھەقنەزەرخان قىلىچ كۆتۈرگەنىكەن ، بىزمۇ قىلىچ كۆتۈرۈپ ، ئەل ـ يۇرتىمىزنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىشىمىز لازىم ، ئەلۋەتتە ، ـــ ئۇ ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، ـــ بۇ توپىلاڭنى دەپئى قىلىش زۆرۈر . بۇنىڭ ئۈچۈن ، بىرىنچى ، توپىلاڭنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ كەتكۈچە تېز ئاتلىنىپ يولغا چىقىشىمىز لازىم . ئىككىنچى ، بىزنىڭ ئاتلىنىغىنىمىز ئەلنى بىئارام ، دۈشمەنلەرنى شادىمان قىلىپ قويىمىسۇن ، بۇ قانچە مەخپىي تۇتۇلسا ، شۇنچە خەيرلىك بولىدۇ . ئۈچىنچى ، سىپاھلىرىمىز قەيەرگە بارمىسۇن ، خەلقتە زۇلۇم بولىدىغان ئىشنى قىلمىسۇن . تۆتىنچى ، قورالىنى تاشلىغان دۈشمەنلەرگە ئامانلىق بېرىش لازىم ، بۇ ھۇدە قان تۆكۈش ئاۋامنىڭ غەزىپىنى قوزغايدۇ ، ئۇچىمەنلىك پەيدا قىلىدۇ . بەشىنچى ، جەڭگاھتا قاچقانلارنى ئىبرەت ، ئالغا باسقانلارنى ئۆرنەك قىلىش بۇ قېتىمقى يۈرۈشنىڭ نىزامى بولسۇن .

ئۇمۇمەن قىلىپ ئېيتقانداق ، بىزنىڭ سەردار ، بەگ ، سىپاھلىرىمىز قەيەرگە بارمىسۇن ، ئاۋامنى زۇلۇمدىن قوتقازغۇچى ، ئاۋامنىڭ مۇشكۈلىنى يەڭگىللەتكۈچى نىجاتكار بولالىسا ، غەلىبە بىزگە مەنسۇپ

بولىدۇ ، خانلىقىمىز قۇدرەت تاپىدۇ . سۇلتان ئالىيلىرى ، ئاللا كېرىم زەپەر قازىنىشىمىزغا مەدەتكار بولسۇن .

قېدىرخان سۆزىنى تۈگىتىپ قول باغلاپ تۇردى .

ـــ شاھىم ، مەن ئاتا ۋەزىرىنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرىنى قوللايمەن ۋە ئورۇنداشقا تېگىشلىك دەنا تەدبىر ، دەپ قارايمەن . بىز بۇ يۇرۇشكە تەۋەككۇل قىلىشىمىز لازىم ، ـــ دېدى ئەمىر ئەكرەم .

ۋەزىر ، ئەمىرلەر ئارقا ـ ئارقىدىن سۆزلەپ قېدىرخانىنىڭ مەسلىھەتىگە قوشۇلۇشتى ۋە ئۆز ئىرادىلىرىنى بىلدۈرۈشتى .

ـــ جانابلار ! ـــ ئابدۇرېشىتخان تەختتىن تۇرۇپ ، پەرمان چۈشۈردى ، ـــ باش ئەمىر ، ھەرقايسى تۈمەن بەگلىرى ، مىڭبېشىلارغا بۈيرۇق قىلىپ ، مۇشۇ ھەپتىنىڭ ئاخىرىدا يولغا چىقىدىغان بەش تۈمەن سىپاھنى سەپراست قىلىڭ . ئەمىر ، ۋەزىرلەردىن كىملەرنىڭ سەپەر قىلىشى ، كىملەرنىڭ پايتەختتە قېلىشىنى ئۆزۈم بەلگىلەيمەن . ھەممەيلەنىڭ تەخ بولۇپ تۇرۇشى زۆرۈر .

ـــ پەرمانبەردارمىز ، ـــ دېيىشىپ ، ۋەزىر ، ئەمىرلەر دۇررىدە قوپۇشتى .

ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان بىلەن ئەكرەمنى ئېلىپ قىلىپ ، باشقىلارغا رۇخسەت بەردى .

ـــ بۇگۈنگە قەدەر مەن بىرەر يەرگە ئاتلانسام ، پايتەختىنىڭ پۈتۈن ئاھالىسى ئۇزىتاتتى . بۇ نۆۋەت شۇنداق داغ ـ دۇغا بىلەن ئۇزاتسا بولماسمۇ ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان تەختتىن چۈشۈپ قېدىرخان ئالدىغا كەلدى ، ـــ بايا بەرگەن مەسلىھىتىڭىزدىن ئەنە شۇنداق مەنا سەزدىم . بۇ نېمە ئۈچۈن ؟

ـــ بۇ شۇنىڭ ئۈچۈنكى ، سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ قول قوشتۇرغىنىچە جاۋاب بەردى قېدىرخان ، ـــ خانلىقىمىزنىڭ قۇدرەت تېپىۋاتقىنى راست . ھالبۇكى ، يىراق ـ يېقىندا پېچىقنى بىلەپ يەيت كۈتۈۋاتقان سۈيىقەستچىلەر ، قارانىيەتچىلەرگە سەل قارىغىلى بولمايدۇ ، ئۆتمۈشكە نەزەر سالساق ، ئاچچىق ساۋاقلار يۈرىكىمىزنى ئېچىشتۇرىدۇ ، بايا بەر-

گەن مەسلىھەتتىمدە ئاشۇ ئاچچىق ساۋاقلارنى كۆزدە تۇتقىنىم يوق .

ـــ خوش ، سىز كۆزدە تۇتقان ، بىز بىلەلمىگەن يەنە قانداق ئىشلار يۈز بەرمەكتە ئاتا ۋەزىر ؟

ـــ بۇ ئالىيلىرىغا ئايان خان ھەزرەتلىرى ، ـــ دېدى قېدىرخان تەمكىن ھالدا ، ـــ ئون نەچچە يىلدىن بۇيان خارىزىم ، ماۋارا ئۇننەھرىدىن كەلگەن بۇزرۇكۋارلار مەملىكىتىمىزنىڭ ھەرقايسى يۇرت ـ ۋىلايەتلىرىگە ئورۇنلاشتى . خانلىقىمىز ئۇلارنىڭ خانىقا سىلىپ ، مۇرىت توپلىشىغا ياردەم بېرىپ كەلدىكى ، ھەرگىز توسقۇنلۇق قىلمىدى . بۇزرۇكۋار پىرلارنىڭ ئارىسىدىكى بەزى ئىشانلار ئۆزلىرىنى « ئەۋلىيا ، قۇتبۇل ئەقتاب » [1]دەپ ئاتاپ ، ھە دەپ مۇرىت كۆپەيتمەكتە ، بايلىق توپلىماقتا . ئۇلار بىر ـ بىرى بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇرۇپلا قالماي ، بەلكى خانلىقىمىزغا تىل تەككۈزۈپ ، كىشىلەرنى باج ـ سىلىق تاپشۇرماسلىققا ئۇندىمەكتە . بىر نەچچە يىل بۇرۇن خوجا پەيزۇللا ئىشان مەدرىسلىرىمىزگە باستۇرۇپ كىرىپ تالىپلارنى ئۇرۇپ ، دەرسلىك كىتابلارنى بۇلاپلا قالماي ، ئوردىغىمۇ بېسىپ كىرمەكچى بولغان ، ئالىيلىرى كەسكىن تەدبىر قوللىنىشلىرى نەتىجىسىدە بۇ ئىشاننىڭ غۇۋغاسى جىمىققانىدى . ھالا بۇگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بۇ ئىشان نەچچە تۈمەنگە يەتكەن مۇرىتلىرىنى باج ـ سىلىق تاپشۇرماسلىققا دەۋەت قىلىۋېتىپتۇ . بۇ توغرۇلۇق ھەرقايسى بازار ، يۇرتلارنىڭ باجگىر بەگلىرى ئالىيلىرىغا يوللىغان مەلۇماتلارمۇ خېلى بار . ئىشانلارنىڭ بۇنداق يولسىزلىقلىرى باشقا يېرا ، شەھەرلەردە يۈز بېرىپلا قالماي ، پايتەختىمىزدىمۇ ئەۋج ئالغانلىقى مەلۇم ، نۇرغۇن لەشكەر بىلەن ئاتلانغان چاغلىرىدا داغ ـ دۇغا قىلىنسا ، بۇ پەيت كۈتۈۋاتقانلارنى ھەربىكەتلەندۈرمەي قويارمۇ ؟

ئابدۇرېشىتخان كەينىگە يېنىپ تەختتە ئولتۇردى .

ـــ ئاتا ۋەزىر ، بۇ توغرۇلۇق نېمىشقا مېنى بۇرۇنراق خەۋەرلەندۈرمىدىڭىز ؟

ـــ كەچۈرىسىلەر ئالىيلىرى ، بۇ ھەقتە مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن

---

① قۇتبۇل ئەقتاب ـــ ئۇلۇغ تەربىيە قىلغۇچى ئەۋلىيا .

كېيىن ، تەكشۈرۈپ دەلىل ـ ئىسپاتلارغا ئىگە بولغۇچە قەشقەرگە كېتىپ قالدىلا ، كەلگەنلىرىدىن كېيىن ئېيتىشقا مانا بۇگۈن نېسىپ بولدى .

ـــ چۈشەندىم ئاتا ۋەزىر ، خوجا پەيزۇللا ئىشان مۇرىتلىرىدىن باج ـ سېلىق تاپشۇرمايۋاتقانلىرى بارمىكەن ؟

ـــ بار ئىكەن ئالىيلىرى ، پايتەختىمىزدىكى تىجارەتچى ، كاسىپ مۇرىتلار باج تاپشۇرۇشقا قارشىلىق قىلىپ باجگىر بەگلەرنى ئۇرۇپتۇ . يېزا ـ قىشلاقلاردا ئەھۋال تېخىمۇ ئېغىر ئىكەن . تۇنۇگۈن كەلگەن مەلۇماتقا قارىغاندا ، پايتەخت ئەتراپىدىكى ئازغانباغ ، بەھشىباغ قاتارلىق بىر-قانچە كەنتلەردىكى دېھقان مۇرىتلار سېلىق دەپ كەلگەنلەرنى كەتمەن بىلەن چاپماقچى بولۇشۇپتۇ . شۇنداق قىلىپ ، بۇ يىلقى يازغى تېرىلغۇدىن سېلىق يىغالماپتۇ .

ـــ بولدى ۋەزىر ، دەۋراڭ سالماي يولغا چىقايلى ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئەكرەمگە قارىدى ، ـــ ئەمىر ، تۇمەن بەگلىرى ، مىڭبېشىلارغا بۇ ئەمرىمنى يەتكۈزۈپ قويۇڭ ، يۇرۇش قىلىدىغانلىقىمىز توغرىسىدا سىپاھلار ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىسۇن .

ـــ خوپ ئالىيلىرى ، ـــ ئەكرەم بىردەم تۇرۇۋېلىپ سورىدى ، ـــ شاھىم ، دەشتى قىپچاققا كىم لەشكەر باشلاپ بارىدۇ ؟

ـــ مەن ئەمىر ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئويغا چۆمگەن ھالدا ، ـــ قېدىرخان ئاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئەنسىرەپ قالدىم ، ئەمما دەشتى قىپچاققا ئۆزۈم بارمىسام بولمايدۇ . پايتەختتە ئوغلۇم ئەبۇ سەئىد نائىپ سۇلتان بولۇپ قالدۇ . سىز ۋە قېدىرخان ئاكام ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ قالسىلەر ، دۆلەت ئىشلىرىنى بېجىرىش ، خەلقنىڭ ئامانلىقىنى قوغداش ئۈچۈن سىلەردەك قابىل ئەربابلارنىڭ پايتەختتىن ئايرىلمىغىنى ياخشى ، ئاللا ئۆز پاناھىدا ساقلاپ ، سالامەت دىدار كۆرۈشتۈرگە نېسىپ قىلسۇن .

ـــ ئىنشائاللا ، ئىشەنچىلىرىنى يەردە قويمايمىز ، ـــ دېيىشتى ئاتا ۋەزىر بىلەن باش ئەمىر .

ئابدۇرېشىتخان ئۇلار بىلەن خوشلىشىپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم

قەسرىگە كىرگەندە چۈش بولغاندى . خانىش چاچلىرى ئاقىرىپ كەتكەن قېينانىسى ئاينىگار سۇلتانبېگىم بىلەن ساراي ئۆيدە مۇڭدىشىپ ئولتۇراتتى . سۇلتان ئورنىدىن تەستە قوپۇۋاتقان خان ئانىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ سالاملاشتى ، ھال سورىدى . ئاينىگار سۇلتانبېگىم ئابدۇرېشىت خاندىن ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن :

ـــ ئەلھەمدۇلىللا خان ئانا ، مەن سەپەرگە چىقىدىغان بولدۇم ، ـــ دېدى سۇلتان .

ـــ خوتەنگە بارامدىلا ، قەشقەرگىمۇ ؟

ـــ يىراقتا خان ئانا ، دەشتى قىپچاق دىيارىغا .

بۇ سۆزنى ئاڭلاپ خۇشاللىقتىن يۈرىكى تېپچەكلەپ كەتكەن چۈچۈك سۇلتانبېگىم سۆيۈنۈش نەزىرى بىلەن ئابدۇرېشىتخانغا قارىدى :

ـــ ئاخىر بارىدىغان بولۇپتۇق ـ دە ، شاھىم ، قىشلاپ كېلەمدۇق ؟ رەھىمەتلىك ئانام بولغان بولسا قانچە خۇشال بولار ئىدى ـ ھە !

ـــ مەلىكەم ، مەن سەيلە ـ سايا‌ھەتكە ئەمەس ، جەڭ قىلغىلى لەشكەر تارتىپ بارىمەن ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان سوغۇقلا جاۋاب بېرىپ ، سۇلتاننىڭ بۇ سۆزى چۈچۈك سۇلتانبېگىمنى نائۇمىد قىلغان بولسا ، ئاينىگار سۇلتانبېگىمدە ئۈمىد پەيدا قىلدى : « قارىغاندا دەشتى قىپچاقتا توپلاڭ بولغان ئوخشايدۇ ، ئۇ ئۇ يەردىن بىرەر يىلغىچە كېلەلەمدۇ ، كېلەلمەمدۇ ياكى بېشىنى يەمدۇ ؟ خۇدا ئۆزى بىلىدۇ ، خوجا پەيزۇللا بۇزرۇكۇار بۇ خەۋەرنى ئاڭلىسا ناھايىتى خۇش بولىدۇ . ئۇ ناۋادا سۇلتان لەشكەر تارتىپ يىراقتا سەپەر قىلسا ، مەن ئىسكەندەر سۇلتانغا چاپارمەن ئەۋەتىپ ، پايتەختكە ياندۇرۇپ كېلىمەن ، ئۇنى تەختكە چىقىرىپ ، ئۆزۈم ئاتا ۋەزىر بولىمەن ، دېگەندى . مانا ، خۇدا تىلىكىمگە يەتكۈزۈپ ، ئابدۇرېشىتخاننى تازا يىراقتا كەتكۈزۈۋېتىدىغان بولۇپتۇ . بۇگۈنلا ئىشانەمنى بۇ ئىشتىن خەۋەرلەندۇرەي » دەپ ئويلىغان ئاينىگار سۇلتانبېگىم ئابدۇرېشىتخانغا ئامانلىق ، ئۇتۇق ـ نۇسرەت تىلەپ دۇئا قىلدى .

ـــ رەھمەت خان ئانا ، ئۆزلىرىنىڭ دۇئالىرى ئىجابەت ، دۇئا قە-

لىپ تۇرسىلا ، خەدا بۇيرۇسا بۇلغۇن تېرىسىدىن تىكىلگەن ماموق جۇۋا ئېلىپ كېلىپ ، ئۆزلىرىگە تارتۇق قىلىمەن .

ئابدۇرېشىتخان كۆزىنى ئۆگەي ئانىسىدىن چوچۇك سۇلتانبېگىمگە يۆتكەپ :

ـــ جەك قورقۇنچلۇق ، سەيلىگە ئوخشمايدۇ ، جەڭگاھ ـ سەيلىگاھ ئەمەس مەلىكەم ، بۇ قېتىم بىرگە بېرىشقا ئاللا ئىگەم نېسىپ قىلماپتۇ ، ـــ دېدى .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنچىقماي ئولتۇرۇپ كەتكەن چوچۇك سۇلتانبېگىمگە قاراپ قويدى ۋە ئۇ كۆنى ئۇنىك قەسرىدە يېتىپ قالدى .

ئابدۇرېشىتخان دەشتى قىپچاقلا ئاتلانغان كۆنى خانىش ، چۆرەلەر بىلەن ئۇلارنىك قەسرىدىلا خوشلاشتى . بۇرغا ، كانايمۇ چېلىنمىدى . تاك قاراڭغۇسىدا ئاتلىنىپ چىققان سىپاھلار ئۆز سۇلتانىنىك كەينىدىن ئاتلىرىنى يورغىلىتىپ يۇرۇپ كېتىشتى .

2

كەچ كۆز . يەركەن شەھەر كوچىلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنىك سارغايغان ياپراقلىرى پىلدىرلاپ يەرگە چۈشمەكتە ئىدى . ھاۋا تۇتۇق بولۇپ سوغۇق شامال چىقىپ تۇراتتى . بەزىدە پۇرۇلداپ كۆتۈرۈلگەن قۇيۇن پىرقىراپ ئايلىنىپ توپا توزىتىپ ، ئۇدۇل كەلگەن يەرگە سوقۇلاتتى ، كېتىۋاتقان كىشىلەرنىك باش ـ كۆزلىرىگە ئۇرۇلۇپ ، ئۇستۈڭىشىنى قارىغۇسىز قىلىۋېتەتتى ، كۆزلىرىنى ئېچىشتۇرۇپ ، ياش چىقىرىۋەتتى .

شەھىدان كۆل مەھەللىسىدىن ئاشۇ قويۇندەك پىرقىراپ چىقىپ كەلگەن سوپى ـ سالىكلەر خېرىدار كۈتۈپ دۇكانلىرىدا ئولتۇرۇشقان تىجارەتچى ، ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلارنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى . ئۇلارنىك قولىدا تاش ـ توقماق ، پالتا ، نەيزە ، پىچاق بار ئىدى . ئەك

ئالدىدا جەندە ، كۇلاھ كىيگەن خوجا پەيزۇللا ئىشان ھۇ تارتىپ ، جەرە سىلىپ كەلمەكتە ئىدى . ئايىغى ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان سوپى ـ سالىك لەرنىڭ ئەلپازى ناھايىتى بۇزۇق ئىدى . ئۇلار گۈپ ـ گۈپ دەسسەپ ، پىرقىراپ ئايلىنىپ ماڭسا ، يەردىن ئۆرلىگەن توپا ـ چاڭ ھاۋاغا ئىس ـ تۈتۈندەك ئۆرلەيتتى . ئۇلارنىڭ جەرە سالغان ئاۋازى ئەتراپنى لەرزىگە كەلتۈرەتتى . ئۇلار خانىقادا ئاللانى ياد ئېتىپ زىكرى ـ سۆھبەتتە بولـ ماي ، ئادەم ئۆلتۈرىدىغان قوراللارنى كۆتۈرۈپ نەگە بارماقچى ، قانداق مەقسەتكە يەتمەكچى ؟

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ دەشتى قىپچاققا لەشكەر تارتىپ بارىدىغانلـ قىنى ئايىنىگار سۇلتانبېگىمدىن ئاڭلىغان پەيزۇللا ئىشان ئۇنىڭغا : « ئەمدى بارلىق مۇرىتلىرىم بىلەن گۈلئېھرام ئوردىسىغا باستۇرۇپ كـ رىپ ، ئىسكەندەر سۇلتاننى تەختكە چىقىرىمەن ، خاتىرجەم بولسىلا مەـ لىكە ئاغىچا خېنىم » دەپ ۋەدە بەرگەنىدى . لېكىن ، ئۇ ئىسكەندەر سۇلـ تانغا چاپارمەن ئەۋەتمىدى . چۈنكى ، ئۇنى خان قىلىش نىيىتى يوق ، بەلكى ئۆزى خان بولماقچىدى . شۇڭا ، ئىككى ئايدىن بېرى يېزا ـ قىشلاق ، بازارلاردا قاتراپ يۈرۈپ مۇرىتلىرىنى يەنە بىر ھەسسە كۆپەيتـ كەنىدى ئۇ : « مۇرىتلىرىمدىن ئېلىنغان باج ـ سىلىق ھارام . ماڭا مۇرىت بولغانلار باج ـ سېلىق تاپشۇرماڭلار ، سىلەردىن مەجبۇرى ئېلىنغان باج ـ سېلىقنى سۇلتان ، ۋەزىر ، ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئەيش ـ ئىشرىتى ، خان جەمەتىنىڭ راھەت ـ پاراغىتى ئۈچۈن سەرپ قىلىدۇ . گۈلئېھرام ئوردىسى ئىشرەتخانىغا ئايلىنىپ قالدى . ھەر تەرەپتىن يېغىپ كېلىنگەن ھاياسىز ئەرلەر ، بۇزۇق ئايالار سۇلتانىنىڭ كۆڭۈل ئېچىشى ئۈچۈن پەرۋانە بولماقتا . ئىسلام ئېلىنىڭ ئادىل پادىشاھىدا بولۇشقا تېگىشلىك پەزىلەت سۇلتانىدا قالمىدى » دەپ ۋەز ئېيتىپ ، دېھقانلارنىڭ سەئىدىيە خانلىقىغا بولغان ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويغانىدى . شەھەر ، بازاردـ كىلەر بۇ ئىشانىنىڭ سۆزىگە ئانچە ئىشەنمىسىمۇ ، لېكىن ئويلىنىپ قېلىشـ قانىدى .

پەيزۇللا ئىشان :

ـــ ئاللانىڭ رەھمىتىگە ئىگە بولىمەن ، دېسەڭلار ، ماڭا ئەگىشىڭلار ، شەھۋانىي نەپسى خاھىشىغا بېرىلگەن زالىم ، كاززاپ سۇلتاننىڭ ئورنىغا بۇ دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىگە بېرىلمىگەن ، ئۇ دۇنيانىڭ غېمىنى يەيدىغان زاھىد غازىنى تەختىكە چىقىرايلى ، ـــ دەپ ۋەز ئېيتىپ ، يىراق ـ يېقىندىن توپلانغان مۇرىت ، سوپى ـ سالىكلىرىنى باشلاپ ئورىدىغا باستۇرۇپ كىرىش ئۈچۈن ماڭغانىدى .

ئوردا دەرۋازىسى پەشتىقىدا تۇرغان سپاھلار توپا توزىتىپ كېلىۋاتقان مالىمانىنى كۆرۈپ ، ئوردا قاراۋۇللار سەردارى قەيسەر بەگكە ئەھۋالنى ئېيتتى . ئۇ دەرۋازىنى تاقاشنى بۇيرۇپ ، ئوردا ياساۋۇللار بېگى ئابدۇباست سەردارغا خەۋەر بەردى . ئۇ بۇ ئىشتىن ئەكرەمنى ۋاقىپلاندۇردى ، ئەكرەم قېدىرخانغا ، ئاندىن ئەبۇ سەئىد نائىپ سۇلتانغا ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى .

شاھزادە ئويلىنىپ قالدى . ئۆزىنىڭ بالا ۋاقتىدا ، سوپىلارنىڭ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولغىنىنى ۋە ئاتىسىنىڭ ئەمرى بىلەن ئوردىغا باستۇرماي قايتۇرۇۋەتكەنلىكىنى ئەسلەپ :

ـــ سوپىلار ئوردىغا كىرگۈزۈلمەي قايتۇرۇۋېتىلسۇن ، ـــ دەپ ئەمر قىلدى .

ئەمر ئەكرەم ئابدۇباست سەردارغا ئوردىدىكى بارلىق ، قاراۋۇل ، سىپاھلارنى سەپراست قىلىشنى بۇيرۇدى . ئوردىدىكى ئۈچ مىڭ سپاھىنىڭ ئىككى مىڭ يەتتە يۈزى ئابدۇرېشتخان بىلەن كېتىپ ، ئۈچ يۈز قاراۋۇل ، ياساۋۇللا قالغانىدى . ئۇلار تىزىلغاندىن كېيىن ئەكرەم قېدىرخان بىلەن بىللە كۆزدىن كۆچۈردى . قېدىرخان ساداق ، مىلتىق ، قەلەم ، نەيزە ، ئاي پالتا بىلەن قوراللانغان سپاھلارغا نەزەر سېلىپ ئېيدى :

ـــ گۈلئېھرام ئوردىسى ـــ خانلىقىمىزنىڭ يۈرىكى ، بۇ يۇرەك توختاپ قالسا ، مەملىكىتىمىز خاراپ بولىدۇ ، بۇنى كۆزلىگەن ئىشان ، سوپى بولۇۋالغانلار ، ئالالانىڭ ئىرادىسىگە قارشى غوۋغا كۆتۈرۈپ : « دەرۋازىئى مەشرىق » دىن بېسىپ كىرىشنى قەستلەۋاتىدۇ . ئۇلار نائىپ

سۇلتاننىڭ ئەمرىگە بويسۇنۇپ قايتىپ كەتكۈچە دەرۋازىلارنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىڭلار ، قايتىپ كەتمەي زورلۇق بىلەن بېسىپ كىرمەكچى بولسا ، قەتئىي تاقابىل تۇرۇڭلار ، سوپىلاردىن بىرىنمۇ دەرۋازىدىن كىرگۈزمەڭلار ، سېپىلغا چىقىشىغا يول قويماڭلار ئىلاجى بار قان تۆكۈلمىسۇن ، ئەگەر ئۇلار قان تۆكسە ، توسۇپ زەبە بېرىڭلار ، ئىشاننىڭ دىلى باشقا ، تىلى باشقا ، غەرىزى سۇلتاننى غۇلىتىپ تەختنى ئىگىلەش ، شۇنىڭ ئۈچۈن گۈلئىبھرام ئوردىسىنى جان تىكىپ قوغدىشىڭلار زۆرۈر ، ئاللا سىلەرگە غەلىبىنى يار قىلسۇن .

— پەرمان ! — دېدى ئەكرەم قېدىرخانىنىڭ سۆزىدىن كېيىن ، — بىرىنچى ، مۇشۇ سائەتتىن باشلاپ دەرۋازىنى مەغرىب ۋە دەرۋازىنى مەشرىقتىن ئوردىغا ھېچقانداق يات كىشى كىرگۈزۈلمىسۇن . ئىككىنچى ، يۈز بېشى ، سەردار ، بەگلەر ئوردىنى مۇھاپىزەت قىلىش ئۈچۈن ، نۆكەرلىرىنى سېپىل ئۈستىگە چىقىرىپ ، ھەرقانداق ئامال بىلەن ئوردىغا كىرىشكە ئۇرۇنغانلارغا زەربە بېرىشكە ھەرقاچان تەييار تۇرۇشـ لىرى كېرەك . ئۈچىنچى ، خان جەمەتى تۇرۇشلۇق ھەرەمگە مەيلى ئايال ، مەيلى ئەر بولسۇن ، خان جەمەتىدىن باشقا ھەرقانداق كىشى كىرگۈزۈلمىسۇن ، كىرىدىغانلار ئاتا ۋەزىرنىڭ رۇخسىتى بىلەن كىرىشى ، چىقىدىغانلار چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ رۇخسىتى بىلەن چىقىشى شەرت ، ھەرەمنىڭ چوڭ ـ كىچىك دەرۋازىلىرىدا ياساۋۇللار مەھرەملەر بىلەن بىرگە قاراۋۇللۇق قىلسۇن .

بەگ ، سەردارلار ئەكرەمنىڭ پەرمانى بويىچە قاراۋۇل ، سـ پاھلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، گۈلئىبھرام ئوردىسىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قـ لىشقا كىرىشتى .

مانا شۇ چاغدا ئامانىسا سۇلتانبېگىم ھۇجرىسىدا ، ئابدۇرېشىتخان ئەۋەتكەن مەكتۇپنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى .

« ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن .

ئەي پەيك سابا ، مېنىڭ پايامىم يەتكۈز ،
ياربمغا نىياز ئىلە سالامىم يەتكۈز .
گەر سۈبھى ۋە گەر شام قاشىغا يەتسەڭ ،
ئەلۋەتتە دۈئايى سۈبھى شامىم يەتكۈز .

مەلىكەم ـ قەدىرلىكىم ، دەشتى قىپچاق دىيارىغا يېتىپ بېرىپلا جەڭگە كىرىپ كەتتۇق . ھەقنەزەرخان لەشكەرلىرىنى ئىسسىق كۆل دەريادىن چېكىنىدۈردۇق ، ئەمما جەڭ كەسكىن داۋاملىشۋاتىدۇ . ئاللا پاناھىدا سالامەت تۇردۇم . سىزنى چۈشۈمدە كۆرۈپ ، ئوڭۇمدا سېغىنىپ ، كۈنلەرنى جەڭگاھتا ئۆتكۈزمەكتىمەن . مۇقاملارنىڭ داستان ـ مەشرەپلىرىگە ساتار چېلىپ ئولتۇرغان گۈزەل قىياپىتىڭىز ماڭا كۈچ جاسارەت بېغىشلىماقتا .

قەدىرلىكىم ، ئۆزىڭىزنى ئاسراڭ . مەلىكە ئاچىڭىزدىن ھال سوراپ تۇرۇڭ . نۇسرەت قازىنىشىمىز ئۈچۈن ئەتىگەن ـ ئاخشامدا دۇئا قىلىڭ ، ئۇزۇنغا قالماي دىدار كۆرۈشكەيمىز ، ئىنشائاللا .

خەير قەدىرلىكىم ، ئامان بولۇڭ .

ئابدۇلرەشىدخان

دەشتى قىپچاق ، ھىجرىيە 947 ـ يىلى »

چاپارمەن بۇ خەت بىلەن بىرگە چۈچۈك شۇلتانبېگىمگە ، قەدىرخان ، ئەكرەملەرگىمۇ بىر پارچىدىن خەت ئېلىپ كەلگەنىدى .

ئاماننسا سۇلتانبېگىم خەتنى باغرىغا باستى . مۇنچاق ـ مۇنچاق ياشلار مەڭزىدىن دومىلاپ ئېتىكىگە چۈشتى . ئۇ مۇشۇ ئىككى ئايدىن بېرى ، خېلى خوپ تارتىلىپ قالغانىدى . « ئاھ ، خۇدا ! سۇلتانىنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغىن » دەپ ئىلتىجا قىلدى . ياشلىرىنى سۈرتۈپ ، قولىغا ساتارنى ئالدى ۋە « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنى چېلىشقا باشلىدى . كۆز ئالدىغا ئابدۇرېشىتخان كەلدى . ئۇنىڭ قولىدا قىلىچ پارىلداپ تۇراتتى . ئامانىسادا گويا سۇلتان تەمبۇر چېكىپ تەڭكەش قىلىۋاتقاندەك بىر سېزىم پەيدا بولۇپ ، ساتارنى شۇنداق بېرىلىپ چالدىكى ، مەريەمنسا بۇ-

ۋىنىك كىرگەنلىكىنىمۇ تۇيماي قالدى . ئۇ چۈچۈك سۇلتانبېگمنىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلىپ كىرگەنىدى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ساتارنى قويۇپ ئورنىدىن تۇردى ـ دە ، مەريەمنىسا بۇۋى بىلەن بىللە مېھمانخانىغا كىردى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم بىلەن يۈز يېقىپ قىزغىن كۆرۈشتى ، تىنچ ـ ئاماناللىق سوراشتى ، ھال ـ مۇڭ بولۇشتى . ئاماننىسا سۇلتانبېگىم چۈچۈك سۇلتانبېگمنىڭ « كېنىزەكلەرگە بەرسىلە » دېگىنىگە ئۇنىماي ئۇنىڭ قولىغا سۇ قويۇپ بەردى . داستىخاننى ئۆزى سېلىپ ، گېزەك ، يەل ـ يېمىش قويىدى . زەپەر سېلىپ دەملەنگەن چايىدىن كۈمۈش جامغا قويۇپ سۇندى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم :

ـــ سىڭلىم ، سۇلتان سەپەرگە چىقىپ كەتكەن ئىككى ئايدىن بۇيان ، نەچچە قېتىم مېنى يوقلاپ بېرىپ خۇش قىلدىلا . لېكىن ، ئۆزۈم كېلەلمىدىم ، كۆڭۈللىرىگە ئالمىسلا ، ـــ دېۋىدى .

ـــ كۆڭلۈمگە نېمىشقا ئالاي مەلىكە ئاچا سېلىنى يوقلاپ تۇرۇش ، خىزمەتلىرىدە بولۇش مېنىڭ بۇرچۇم ، ـــ دېدى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم .

ـــ رەھمەت سىڭلىم ـ رەھمەت ، سىلىدىن ناھايىتى مىننەتدارمەن ، ـــ دېدى چۈچۈك سۇلتانبېگىم چايىدىن ئوتلاپ .

ئۇ شەمشىبانۇ ، گۈلئايىملارنى ئىشقا سېلىپ ، قىلغان قەستى يوققا چىققاندىن كېيىن بىر نەچچە يىلنى غەم ـ ئەندىشە ئىچىدە ئۆتكۈزدى . ھالبۇكى ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ھېچ ئىش بولمىغاندەك ئوچۇق چىراي ئېچىپ ، ئۇنىڭغا خاتىرجەملىك بېغىشلىدى ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم بۇنى ئۇنىتالمايتتى . ئۇ ھەتتا ئاماننىسا سۇلتانبېگىمدىن قىلچە دۈشمەنلىك سەزمىدى . ئاخىر ئۇنىڭ ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي ئىكەنلىكىگە قايىل بولۇپ ، ئۆز سىڭلىسىدەك كۆرىدىغان بولدى ۋە ئاينىگار سۇلتانبېگىمدىن ئۆزىنى تارتتى .

چۈچۈك سۇلتانبېگىم چاي ئىچىۋېتىپ ، ئۆتكەن ئىشلارنى

ئويلاپ ، بىر قىسما بولۇپ يۈزى چىملىدىدى ـ دە :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرىدىن خەت كەلگەنىكەن ، سىلىنى يوقلاپ تۇرۇشۇمنى تاپىلاپتۇ سىڭلىم ، سىلىگە مەن يۈز كېلەلمەيمەن ، ـــ دېدى . ئامانىنسا كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ شۇنداق دېدى :

ـــ نېمىشقا ئۇنداق دەيلا مەلىكە ئاچا ؟ ھەرقانداق ئانىنىڭ ئۆز كۈندىشىگە نىسبەتەن دوستانە مۇناسىۋەتتە بولالمايدىغانلىقى ـ بۇ بىر ھەقىقەت ، بۇنى چۈشىنىمەن ۋە ئازابلىنىمەن . تەقدىرنى ئۆزگەرتىش بەندىنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن . تىلىكىمگە يارىشا ، ئاللا ئىگەم ئىككىمىزنى ئاخىر يېقىن قىلدى ، ئاچا ـ سىڭىل بولۇپ قالدۇق . بۇنىڭدىن مەن بەك خۇش .

ئامانىنسا سۇلتانىبېگىمنىڭ كۆڭلىدىكىنى يوشۇرماي ئېيتىشى چۈچۈك سۇلتانىبېگىمنى چوڭقۇر تەسىرلەندۈردى . ئۇ ئامانىنسا سۇلتانىبېگىمنىڭ ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن رەھمەت ئېيتماقچى بولۇپ تۇراتتى ، شەمشىبانۇ ئاتا ۋەزىرنىڭ ئىككى خانىشقا مۇھىم بىر ئىشنى ئېيتقىلى كەلگەنلىكىنى قەسىر ھويلىسىدا ساقلاپ قالغانلىقىنى يەتكۈزدى ، ئىككى خانىش ئەجەبلەنگەن ھالدا بىر ـ بىرىگە قاراپ قويۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى . مېھمانخانىغا چىقىپ دەر پەردە ئارقىسىدا ئولتۇرۇشتى .

سالام بېرىپ كىرگەن قېدىرخان دەر پەردە ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇردى . ئۇ دوبۇلغا ، ساۋۇت كىيىپ ، قىلىچ ئېسىۋالغان . ھەمىشە كۈلۈمسىرەپ يۈرىدىغان بۇ ئاتا ۋەزىرنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ ، قوشۇمىسى تۇرۇلگەنىدى .

ـــ مەلىكە خېنىملار ، ـــ دېدى ئۇ سالماق ھالدا گەپ ئېچىپ ، ـــ بىر تۈركۈم تەلۈلەر سۇلتاننىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ ، ئوردىمىزغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ . ئۇلار ئەتىگەندىن بېرى دەرۋازىنى مەشرىق ئالدىدا غوۋغا قىلىپ ، بىر نەچچە ياساۋۇلىمىزنى ئۇ-رۇپ ئۆلتۈردى . ئۇلارغا ئەمىر ئەكرەم بىلەن كۆپ نەسىھەت قىلدۇق ، خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۋارمۇ ئۇلارغا قايتىپ كېتىشكە نەسىھەت قىلسىمۇ كەتكىلى ئۇنىاشمىدى . ئۇلارنىڭ مەقسىتى يامانداق قىلىدۇ ، بۇ

تەلۈلەرنىڭ پىرى بولغان خوجا پەيزۇللا ئىشان « ئەيش ـ ئىشرەت ما-كانى بولغان ئوردىنى گۈمران قىلىمىز ! » دەپ ۋالاقلاپ ، مۇرىتلىرىنى كۈشكۈرتۈپ ئوردا دەرۋازىسىنى تاش بوران قىلدى . بارغانسېرى ھەد-دىدىن ئېشىپ ، ئوردا سېپىلىغا چىقىشقا ئۇرۇنغان تەلۈلەرنى قويغان شوتىسى بىلەن ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىدۇق . ئەھۋال خەتەرلىك ، ئەسلىدە ئۇلارنى گەپ ـ سۆز بىلەن قايتۇرۇۋېتىپ ، ئاندىن ھەربىرلىرىنى خە-ۋەرلەندۈرۈپ قويماقچى بولۇۋىدۇق ، ئەمما ئۇلار قايتىش ئۇياقتا تۇرسۇن ، بارغانسېرى غالجىرلىشىپ ، « شەھۋانىيەتچى مۇغەننىلەردىن ئوردىنى تا-زىلىمىغۇچە قايتمايمىز ! » دەپ جار سېلىپ ، دەرۋازىنى مەغرىبنىمۇ تاش بوران قىلدى ، ئۇلار ھە دەپ ئوردىغا بېسىپ كىرمەكچى بولۇۋاتىدۇ . شۇڭا ، ھەر بىرلىرىنى بۇ پاراكەندىچىلىكتىن خەۋەرلەندۈرۈپ قويۇشنى زۆرۈر تاپتىم . خاتىرجەم بولۇشسىلا ، سۇلتاننىڭ ئەمرىنى ئادا قىلىپ ، ئۇ تەلۈلەرنىڭ ئوردىغا بېسىپ كىرىشىگە ھەرگىز يول قويمايمىز .

ـــ ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى بېرىپ ، ئىككىنچى قېتىم بۇنداق پاراكەن-دىچىلىك تۇغدۇرمايدىغان ھالغا كەلتۈرۈپ قوغلۇۋېتىشىمىز لازىم ئاتا ۋەزىر . بىخۇدلۇق قىلمىسۇن ، ـــ دېدى چوڭچوك سۇلتانبېگىم .

ـــ ئەلۋەتتە ، دېگەنلىرىدەك قىلمىز مەلىكە ئالىيلىرى ، بۇگۈن چۈشتىن ئېتىبارەن ئوردا مۇھاپىزىتىنى كۈچەيتتۇق . ھەرەمدىن چىقىدى-غانلار ھەربىرلىرىنىڭ ئىجازەتنامىسىنى ئېلىپ چىقىدىغان ، كىرىدىغانلار باش ئەمىر بىلەن مېنىڭ رۇخسىتىمنى ئېلىپ كىرىدىغان بولدى . بىئارام بولۇشمىسىلا ، شۇنداقلا غەپلەتتە قېلىپ ، بارماق چىشلەيدىغان ئەھۋالمۇ سادىر بولمىسۇن ، ھەر ھالدا سەگەك تۇرۇش كېرەك . مەن ئەمدى قاي-تاي ، ـــ دەپ قېدىرخان تۇردى .

ـــ ئاتا ۋەزىر ، ۋاقىئەنىڭ تەرەققىياتىدىن بىزنى خەۋەرلەندۈرۈپ تۇرغايلا . خۇداغا تاپشۇردۇق ، ـــ دېدى چوڭچوك سۇلتانبېگىم .

ـــ خەۋەرلەندۈرۈپ تۇرىمىز مەلىكە ئالىيلىرى . خەير ، ئامان بولۇشسىلا .

قېدىرخان ھەرەمدىن چىققاندا ، نامازدىگەر بولغانىدى .

پەيزۇللا ئىشاننىڭ مۇرىتلىرى كەچ كىرگەندىمۇ ، ئوردا دەرۋازىلىرى ئالدىدىن كەتمىدى . ئەتىسى ، ئۆگۈنىمۇ كېتىشمىدى . يېزا - قىشلاقلاردىن ئۇزۇلمەي كېلىۋاتقان مۇرىتلار بىلەن مەيدانىي ئادالەت توشۇپ كەتتى ئۇلار ئوردا سېپىلى ئۈستىدىكى سېپاھلارغا تاش ، چالما ئېتىپ ، ئوت تاشلاپ ، ۋارقىراپ - جارقىراپ ئاسمانىنى بېشىغا كېيىشتى .

3

قېدىرخان ۋەزىر ، ئەمىر ، بەگلەر بىلەن سېپىل ئۈستىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى .

— خوجا پەيزۇللا ئىشان بىلەن يۈزمۇ يۈز سۆزلىشىپ باققۇم كېلىۋاتىدۇ . ئەگەر ئۇ ياخشىلىقچە مۇرىتلىرىنى قايتۇرۇپ كېتىشكە ئۇنىسا ، بىزمۇ ئۆزىمىزنى تۇتۇۋېلىپ ، زىيان - زەخمەتنى سۈرۈشتۈرمەي تۇرايلى ، ئەگەر قايتىپ كېتىشكە ئۇنىمىسا ، دەرھال چاپارمەن ئەۋەتىپ ، سۇلتاننى بۇ توپىلاڭدىن خەۋەرلەندۈرەيلى ۋە ئوردىنى پىداكارلىق بىلەن قوغدايلى ، ھەر بىرىڭلارنىڭ يەنە قانداق مەسلىھىتى بار ؟ — دېدى قېدىرخان ۋە ئۆزىنى چۆرىدەپ تۇرغان ئەمىر ، سەردارلارغا جاۋاب كۈتۈپ قارىدى .

— قارىغاندا ، بۇ تەلۈلەر ئاسانلىقچە كەتمەيدىغاندەك قىلىدۇ ، ئۇلار كۈندىن - كۈنگە ئاۋۇپ كېتىۋاتىدۇ ، ئاتا ۋەزىر . سېپاھلار سېپىلدىن چۈشۈپ يەكمۇ يەك ئېلىشىشقا ئازلىق قىلىدۇ . سۇلتانغا دەرمەھەل چاپارمەن ماڭدۇرايلى ، لېكىن جانابلىرى ئۇ ئىشان بىلەن يۈزمۇ يۈز سۆزلەشسىلىرى نەتىجە چىقماسمىكىن ، — دېدى ئەمىر ئەكرەم ياساۋۇل - نۆكەرلەردىن كۆپرەك ئېلىپ قالمىغىنىغا پۇشايمان قىلىپ .

— بىرىمىز ئون سوپىغا تېتىيمىز . دەرۋازىدىن ئات چاپتۇرۇپ چىقىپ ئېلىشايلى ، ئېلىشمىساق قوغلۇپتەلمەيمىز ، — دېدى سەردار ئابدۇباست بەگ قىلىچنىڭ سېپىنى مەھكەم تۇتۇپ ۋە ئاتا ۋەزىرگە تە-

كىلىپ تۇرۇپ .

ـــ سېپىل ئۈستىدىكى بارلىق سپاھلار مىلتىق ، ساداقتىن ئوققا تۇتايلى .

ـــ بـۇنداق بېكىنىپ تۇرىۋەرسەك ئۇ تەلۈىلەر بىزنى بوزەك قىلىدۇ .

ـــ ئاشـۇ ئالدامچىلارغا تەڭ كېلەلمىسەك ، سۇلتان ئالىيلىرىغا نېمىدەپ جاۋاب بېرىمىز ؟

ـــ ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى بېرەيلى ، رەھىم قىلمايلى .

سەردار ، بەگلەرنىڭ غەزەپلىك چۇقانى كۆككە كۆتۈرۈلدى .

پەيزۇللا ئىشاننىڭ مۇرىت ، سوپى ـ سالىكلىرى بىلەن كېلىپ ، ئوردىنىڭ قامال قىلىۋالغىنىغا بۇگۈن توققۇز كۈن بولغانىدى . يېڭا ـ قىشلاقلاردىن كېلىۋاتقان مۇزىتلار كۈنسېرى كۆپەيمەكتە ئىدى . ئوردىـنىڭ سىرت بىلەن بولغان ئالاقىسى پۈتۈنلەي ئۈزۈلۈپ قالغانىدى . ھەپـتىدىن بېرى يۇرت ، ئۆلايەتلەردىن باج ـ سېلىق ، توققۇز تارتۇق ئېلىپ كـەلگەن ئەمەلدارلار پەيزۇللا ئىشاننىڭ مۇرىتلىرى تەرىپىدىن تۇتۇپ قېـلىنىپ ، خالتا ـ خالتا تىللا ـ تەڭگە ، تاي ـ تاي كىمخاپ ، تاۋار ، كېـنىزەك قىزلار ، تۇلپار ئاتلار ئۇلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى . يامان بـولغىنى ، پەيزۇللا ئىشان نۇرغۇن مۇرىتلىرىنى باشلاپ بېرىپ ، يەركەن ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنى ئىگىلىۋالدى ، جاھان مەدرىسىدىن تالىپلارنى قوغلاپ چىقاردى . يىللاردىن بىرى ھاكىمبەگ بولۇپ كېلىۋاتقان ئوسـمانبەگنى بالا ـ چاقىلىرى بىلەن تۇتقۇن قىلىۋالدى . قېدىرخان يۇقـىرىقى ئەھۋاللارنى بايان قىلىپ دېدى .

ـــ خـوجا پەيزۇللا ئىشان نادان ئاممىنى ئالداپ قۇتراتۇپ تو-پىلاڭ كۆتۈرگەنىكەن ، ئۇنى بېسىقتۇرماي بولمايدۇ . ئەمما ، نەچچە مىڭ قارام تەلۈە توپىلاڭچىلارغا بىر نەچچە يۈز سپاھ بىلەن داۋاملىق تاقابىل تـۇرماق تەس . قارامىلىق قىلىپ ئۇلار بىلەن تۇتۇشساق زىيان تارتىمىز ، ھەتتا ئوردىدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىز مۇمكىن ، ئۇ چاغدا سۇلتانغا يۈز كېلەلمەيمىز ، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سادىق پۇقرالىرىغا يۈز كېلەلمەيمىز ،

ئاللاموُ بىزنى كەچۈرمەيدۇ ، بىز ئوبدان ئويلىنىپ كۆرۈشىمىز كېرەك .

ئەكرەم باشلىق سەردار ، بەگلەر ئاتا ۋەزىرنىڭ دېگەنلەرىنى ئويلاپ كۆرۈپ مۇنداق قارار قىلىشتى :

بىرىنچى : ئاتا ۋەزىر ، پەيزۇللا ئىشان بىلەن سۆزلىشىپ ، قايتىپ كېتىشكە دالالەت قىلىش .

ئىككىنچى : ئەگەر ئۇلار قايتىپ كەتمەي ، ئوردىغا ھۇجۇم قىلىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەرسە ، چىڭ تۇرۇپ ئوردىنى قوغداش .

قېدىرخان پېشىن نامىزىنى ئۆتەپ بولۇپلا دەرۋازىنى مەشرىقنىڭ پەشتىقىغا چىقىپ ، مەيدانىي ئادالەتكە كۆز سالدى . پالتا ، توقماق ، نەيزە ـ قىلىچ كۆتۈرگەن تەلۈلەر ۋارقىرىشىپ ـ جارقىرىشىپ ، دەرۋازىنى ئېغىزىغا ، سېپىل ئۈستىگە تاش ، چالما ئېتىشىۋاتاتتى ، بەزىلىرى كۆپۈۋاتقان ئوتۇننى ، بەزىلىرى ئوت تۇتاشتۇرۇلغان ياغلىق قاپاقنى تاشلاۋاتاتتى . پەيزۇللا ئىشان جەندىسىنى تەتۈر ئۆرۈپ كىيىپ ، پىرقىراپ ئايلىنىپ ، ھۇ تارتىپ ، جەرە سالماقتا ئىدى . ئۇنىڭ باش كۆزىدىن سۈدەك قويۇلغان تەر ئۇزۇن تونچە كۆڭلىكىنى ھۆل قىلىۋەتكەنىدى .

زالالەتتۇر بۇ دۇنيا ، ياھۇ يائاللا ،
قاباھەتتۇر بۇ دۇنيا ، ياھۇ يائاللا .

يۈزلىگەن مۇرىت ئۇنىڭغا جور بولۇپ جەرە سېلىۋاتاتتى . . .

قېدىرخان ئۇنى قاتتىق ۋارقىراپ چاقىردى :

ـــ ئى ، بۇزرۇكۋار !

خوجا پەيزۇللا ئاڭلىسىمۇ جاۋاب بەرمىدى .

قېدىرخان ئۈچ قېتىم بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى :

ـــ ئى بۇزرۇكۋار !

پەيزۇللا ئىشان جەرە سېلىشتىن توختاپ ، بېشىنى كۆتۈرۈپ پەشتاققا كۆز سالدى .

ـــ ھە ، ئاتا ۋەزىر ، ئەجەب بۇگۈن زۇۋانىڭىز ئېچىلىپ قالدىغۇ . دەرۋازىنى ئېچىۋەتمەمسىز ؟ ـــ دېدى ئىشان ئوڭ قولىنى ئېگىز كۆتۈ-

رۇپ .

ـــ ئالدىرىماڭ بۇزرۇكۇار ، ئاۋۋال سۆزلىشۋالىلى .

ـــ سىز ئېگىزدە ، مەن پەستە تۇرسام ، قانداقمۇ سۆزلىشىپ بىر قارارغا كېلەلەيمىز ؟ سۆزلەشمەكچى بولسىڭىز دەرۋازىنى ئېچىپ چىقىڭ .

قېدىرخان يېنىدىكى ئەمىر ئەكرەمگە قارىدى :

ـــ ئەمىر ، دەرۋازىنى ئېچىشقا بولمايدۇ . مەن سىپىلدىن سۈتا بىلەن چۈشەي .

ئەكرەم بىردەم ئارىسالدى بولۇپ تۇرۇپ ، ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارى ئابدۇباست بەگكە جەڭ شوتىسى ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . قېدىرخان ، دوبۇلغىنى ئېلىۋېتىپ بەقەسەم تونىنى كىيدى . پەشتاقتىن چۈشۈرۈلگەن شوتىغا پۇت قويدى .

خوجا پەيزۇللا ئىشان قېدىرخانىنىڭ شوتا بىلەن چۈشۈۋاتقىنىنى كۆرۈپ ھەجايدى . سىپىلغا چالما ـ كېسەك ، ئوت ئېتىۋاتقانلارمۇ ، جەرە سىلىۋاتقانلارمۇ توختاپ ، شوتىدىن ئاستا چۈشۈۋاتقان قېدىرخانغا تىكىلىشتى . ئۇ يەرگە دەسسەپ ، سالماق قەدەم بىلەن خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا باردى .

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم بۇزرۇكۇار .

خوجا پەيزۇللا ئىشان جاۋاب سالام قايتۇرماي قاقاقلاپ كۈلدى ۋە :

ـــ ئى سازەندە ، ئابدۇلرەشىدخان ساڭا ئالدانغان بىلەن ، مەن ئالدانمايمەن . قېنى ، تىزلىنىپ تۆۋبە قىل ، ئاياغلىرىمغا باش قوي ، ـــ دېدى .

قېدىرخانىنىڭ قېنى يۈزىگە تەپتى . ئالدىغا بىر قەدەم باستى .

ـــ مۇسۇلمانىنىڭ بەلگىسى ـ سۆزىگە ئەمەل قىلىش ئىشان . سۆزلىشىشكە ماقۇل بولغانىدىڭىز . ئەمدى يېنىۋالامسىز ؟ مۇرتەدنىڭ بەلگىسى ـ سۆزىدە تۇرماسلىق . ئېيتىڭا ، مۇشۇ دەم مۇسۇلمانلىقىڭىزنى ئىسپاتلامسىز ياكى مۇرتەدلىكىڭىزنى ئاشكارا قىلامسىز ؟ ـــ دېدى قېدىرخان ئىشانغا غەزەپ بىلەن تىكىلىپ .

خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ چېقىر كۆزلىرى قىسىلدى . ياڭاق گۆشلىرى لىپىلداپ ، چىشلىرى كاسىلداپ كەتتى . ئۇزۇن ساقىلىنى تۇـ تاملاپ كەينىگە بىر قەدەم چېكىندى .

ـــ بەس ! سەن مېنىڭ مۇسۇلمانى كامىل ئىكەنلىكىمدىن ، ئەۋـ لىيالىقىمدىن گۇمانلىنامسەن تېخى . كارامىتىم بىلەن سېنى ئالدىمغا كەلتۈرگىنىمنى مۇرىتلىرىم كۆردى . بۇنى ئىنكار قىلالامسەن سازەندە ؟

ـــ سەن كارامەت ئىگىسى ئەۋلىيا ئەمەس ، ئالدامچى كاززاپـ سەن . ئالدىڭغا مېنى سەن كەلتۈرمىدىڭ . ئالىلا ئىگەم كەلـ تۈردى . قېنى ئېيت ! ـــ قېدىرخان ئەمدى سەنلەپ سۆزلەشكە باشلـ دى ، ـــ نېمىشقا ئوردىنى قامال قىلمۇالسەن ؟ كارامەتلىك ئەۋلىيا بولـ ساڭ ، كارامەت كۆرسىتىپ دەرۋازىنى نېمىشقا ئۆرۈۋېتەلمەيسەن ، نېمىشقا ئۇچۇپ سىپىل ئۈستىگە چىقالمايسەن ، نېمىشقا مەن بىلەن سۆزلىشىشتىن قورقىسەن ؟ ـــ قېدىرخان بارماق قولىنى بېگىز قىلىپ ئۇنىڭغا تەڭلـ دى ، ـــ ئالىلا ـ ئالىلا دەيسەن ، ئاللادىن قورقماي ئۆزۈڭنى ئۇلۇغلايسەن . بەندىلەر ئالدىدا ئۆزۈڭنى ئۈستۈن تۇتۇپ ، پېشىڭگە ، پۇتۇڭغا باش قويغۇزىسەن ، مۇرىتلىرىڭ ئالدىڭغا ئۆمىلەپ كېلىپ ، ئارقىسىغىچە ئۆمـ لەپ چىقىپ كېتىدۇ . بۇ سېنىڭ ئۆزۈڭنى چوڭ تۇتقىنىڭ ، مەنمەنلىك قىلغىنىڭ ئەمەسمۇ ؟ بىلىپ قوي ئىشان ، ئۇلۇغلۇق ، چوڭلۇق ، بىر ئاللاغا خاستۇر . ئەۋلىيا ، ۋەلىلەر ئەڭ كەمتەر ، ئالىلانىڭ ئەڭ سەمـ مىي بەندىلىرىدۇر ، ئۇلار ئۆزلىرىنى سەندەك داۋراڭ قىلىپ ئاشـ كارىلىمايدۇ .

قېدىرخان ساقىلىنى سىقىمداپ خەپلەۋاتقان ئىشاندىن كۆزىنى ئېلىپ ، ھاڭۇېقىپ قالغان مۇرىت ، سوپى ـ سالىكلىرىغا قارىدى . ئۇ ئىشانىنى كۆرسىتىپ دېدى :

ـــ خوجا پەيزۇللا ئەۋلىيا ، ۋەلى ئەمەس ، بۇزرۇكۋار ئىشان ئەـ مەس ، ئالدامچى كاززاپتۇر . تىلى باشقا ، دىلى باشقا ئىككى يۈزلىمچى ، مۇناپىقتۇر . خالايىق ئۇنىڭغا ئالدانماڭلار ، سۆزىگە ئىشەنمەڭلار . قايتىپ كېتىڭلار .

ـــ قايتىپ كەتمەڭلار ! ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان ئىككى قولىنى ھەر تەرەپكە ئۇزىتىپ جان ـ جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى ، ـــ بۇ سازەندە دىنىڭ سۆزىگە كىرمەڭلار ، جايىڭلاردىن قىمىرلىماڭلار ! ـــ ئۇ قېدىر-خانغا بېگىز قولىنى تەڭلىدى ، ـــ سەن مېنىڭ مەقسىتىمنى بىلمەكچى-مۇ ؟ ئاڭلا ! مەقسىتىم شۇكى ، سەندەك شەھۋانىيەتچى بۇزۇق سازەندە-لەرنى ، داخانلىق قىلىپ سۇلتاننى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغان لولىنىڭ سېھرىگەر قىزىنى ۋە ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ، ئاللانى ئۇنتۇغان گۇمراھلارنى ئوردىدىن قوغلاپ چىقىرىپ ، تەقۋا ، دۇنيانى دوست تۇتە-مايدىغان سۇلتاننى تەختكە چىقىرىش ، ئۇقتۇڭمۇ ؟

ـــ سەنمۇ بىلىپ قوي ئىشان ! قارا نىيىتىڭدىن ، شۇم پەيلىڭدىن يانمىساڭ ، ئاللانىڭ جازاسىغا ئۇچرايسەن ، بۇ ئەلۋەك زېمىندىن ھەيدەپ چىقىرىلىسەن . بارار جايىڭ تاغۇ دەشت بولىدۇ ، ـــ دېدى قېدىرخان قەھرى بىلەن . ئاندىن ئۆزلىرىگە كۆز سېلىپ تۇرغان مۇرىت ، سوپى ـ سالىكلارغا خىتاپ قىلىپ دېدى ، ـــ خالايىق ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخان ئادىل پادىشاھ ، ئۇ شەھۋانىيەتچى ئەمەس . ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ ، ئاۋامنى ، مەملىكەتنى ئۇنتۇپ قالغىنىنى يوق . كېچە ـ كۈندۈز ئەل غېمىنى يەپ ، ئادالەت بىلەن سۇلتانلىق قىلىپ ، ئاۋامنىڭ ھالىغا يېتىپ ، ئەل ـ يۇرتىمىزنى پاراۋان ، كۈندۈزلىرىمىزنى شادىمان قىلدى . مەملىكىتىمىزگە تىنچلىق ، ئاسايىشلىق بەخش ئەتتى . خانىش لولىنىڭ قىزى بولسىمۇ ، ئىمانى كامىل ، ۋىجدانى پاك پاساھەتلىك مەلىكىدۇر . ئۇنىڭ ياخشى نىيىتى مەملىكىتىمىز ۋە خانلىقىمىزغا ئەمىنلىك ۋە شەرەپ بەخش ئەتتى . ئۇ پاكلىقنىڭ ئۇلگىسى . ئۇنىڭ كۈلكىسى ـــ ئەلنىڭ كۈلكىسى . ئۇنىڭ چالغان مۇسىقىسى ـــ ئاۋامنىڭ ئاھىدۇر ، ئاۋامنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانىدۇر . ئۇ يوروقلۇقتا چىقارغان مۇقاملار ئاۋامنىڭ مەنىۋى خەزىنىسىدۇركى ، ئەۋلادلار ئۇچۇن بىباھا تۆھپە ، تەشنالار ئۇچۇن بۇلاقتۇر .

ـــ ئاغزىڭنى يۇم بەدبەخت ! ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان تال ـ تال بولۇپ ، سالپىيىپ تۇرۇپ قالغان ، كەتمەكچى بولۇپ ماڭغان مۇرىتلىرىغا

كۆزى چۈشۈپ ، قېدىرخاننىڭ ياقىسىغا ئېسىلدى ، ـــ قاراپ تۇرسام تەپتارتماي ئاغزىدىغا كەلگەننى دەپ ، ئاۋامنى كەتكۈزۈۋەتمەكچى بولۇۋا-تىسىنا ! مېنى بوش چاغلاۋاتامسەن ؟ ئەمدى كارامىتىمنى كۆر ! ـــ ئۇ ئەتراپىدا قول باغلاپ تۇرغان سوپى ـ سالىكلىرىغا بۇيرۇدى ، ـــ بۇ مۇرتەدنى تۇتۇپ باغلاڭلار .

يەتتە ـ سەككىز سوپى كېلىپ قېدىرخاننى باغلىدى ۋە ئۇنى دەشكۈشلەپ ، تۇرتۇپ ئېلىپ ماڭدى . قېدىرخان يۇلقۇنۇپ توختاپ ، مىلتىق ، ساداقتىن ئوق ئۇزمەكچى بولۇپ ، سېپىل ئۈستىدىن ئىنتىلىپ تۇرغان بەگ ـ سىپاھلارغا كۆز سېلىپ دېدى :

ـــ ئەمىر ئەكرەم ، سەردار ، سىپاھلار ، ئېغىر ـ بېسىق ، تەمكىن بولۇڭلار ، ئالدانغان ئاۋامنىڭ جېنىغا زامىن بولماڭلار ، ئوردىنى ياخشى مۇھاپىزەت قىلىڭلار . . .

ـــ نېمىگە قاراپ تۇرۇشسەن ؟ ئېلىپ مېڭىش بۇ ئىبلىسنى ! ـــ دەپ ۋارقىرىدى خوجا پەيزۇللا ئىشان .

سوپىلار قېدىرخاننى ئىتتىرىپ توختاتماي خانىقاغا ئېلىپ باردى . ئىشانغا بوي سۇنمىغان مۇرتلارنى ئازابلايدىغان چاھقا سېلىپ ، ئۈستىنى تاش ياپقۇ بىلەن ياپتى .

قېدىرخاننىڭ كەينىدىن قاراپ قالغان ئەكرەم لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى : « ئاتا ۋەزىرنى ئۇ خۇنپەرنىڭ ئالدىغا بېرىشقا قويمىسام بو-لۇپتىكەن . ئاق كۆڭۈل ئادەم ـ دە ، ئاچ يولۋاسقا ئۆزىنى تۇتۇپ بەردى . بۇنداق بولۇشىنى بىلگەن بولسام ، ھەي ئىبىست . . . »

ـــ ئەمىر جانابلىرى ، پەرمان بەرسىلە . ئۇ ئىشانىنى ، ئۇنىڭ مۇ-رىت ، سوپى ـ سالىكلىرىنى ئوققا تۇتۇپ ، ئاتا ۋەزىرنىڭ ئىنتىقامىنى ئالايلى ، ـــ دېدى ئابدۇباست چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ .

خىيالىدىن ئۆزىگە كەلگەن ئەمىر ئېغىر تىنىپ بېشىنى چايقىدى .

ـــ ئاتا ۋەزىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىڭىزمۇ سەردار ؟ ئۇ شۇ ھالدا تۇرۇپ ئالدانغان خالايىقنىڭ جېنىغا زامىن بولماسلىقىمىزنى تاپىلىدى

ئەمەسمۇ ؟ بىز سەۋر قىلىپ تۇرايلى . . .

ئۇنىڭ گېپىي تۈگىمەي ، سوزماقتىن ئېتىلغان بىر تاش ئەكرەمنىڭ دوبۇلغىسىغا تېگىپ ، چېكسىنى قاتتىق ئاغرىتىۋەتتى . خوجا پەيزۇللا ئىشان پەشتاق ۋە سېپىل ئۈستىدىكى سپاھلارنى كۆرسىتىپ :

ـــ تاش بوران قىلىڭلار ، ـــ دەپ مۇرىتلىرىغا بۇيرۇدى . نەچچە مىڭ قولدىن ئېتىلغان تاش ، كېسەك ، تاشلانغان ئوت پەشتاق ۋە سېپىل ئۈستىدىكى سپاھلارنى باش كۆتۈرگۈزمىدى . غەزەپلەنگەن ئەكرەم :

ـــ مىلتىق ، ساداقتىن ئوق ئۇزۇڭ ، ئۇ تەلۈلەرنىڭ پۇتلىرىنى چېقىپ تاشلاڭلار ، ـــ دەپ پەرمان قىلدى .

مىلتىق ، يانىڭ ئوقلىرى ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرىنىڭ ئۈستىگە مۆلدۈردەك ياغدى . يەقىلغانلارنىڭ داد ـ پەريادلىرى جەرە سېلىۋاتقان خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ ئاۋازىنى بېسىپ كەتتى . ئارقىغا يېنىپ قاچقانلار بىر ـ بىرىنى سوقۇپ ، يەقىتىپ ، دەسسەپ ، دەرۋازىدىن خېلى يىراقلاشتى .

شۇ كۈنى كەچ ئەكرەم بارلىق بەگ ، سەردارلارنى دەرۋازا ئۈستىدىكى پەشتاققا يىغدى . ئاي قاراڭغۇسى بولۇپ ، ئاسماندا يۇلتۇزدىن ئەسەر يوق ئىدى .

ـــ بەگ ، سەردارلار ، كۆردۈڭلار ، خوجا پەيزۇللا ئىشانىنىڭ مۇرىتلىرى ھەددىدىن ئاشماقتا . خېلى كۆپ قېرىنداشلىرىمىزنى ھاياتىدىن ئايرىدى . بۇنداق كېتىۋەرسە بەرداشلىق بېرەلمەي قالمىز . شۇڭا ، سۇلتان ئابدۇلرەشىدخانغا چاپارمەن ئەۋەتىشىمىز زۆرۈر بولۇپ قالدى . قېنى كىم بارىدۇ ؟ ـــ دېدى ئەكرەم سپاھلار كۆتۈرگەن ئوتقاش يورۇقىدا كۆپچىلىككە سەپسېلىپ .

ـــ مەن باراي ئەمىر جانابلىرى ، ـــ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئالدىغا چىقتى دەۋرانبەگ .

بۇ يىگىت « جاھان مەدرىسى » دە سەككىز يىل ئىلىم تەھسىل قىلغاندىن كېيىن خاس نۆكەرلىككە تاللىنىپ ، ئوردىغا كەلگەنىدى .

ئابدۇرېشتخان بۇ نۆۋەت سەپەرگە ئاتلانغاندا ، مەريەمنسا بۇۋىنى يەنە داغى ھەسرەتتە قويماسلىق ئۈچۈن ، ئۇنىڭ بۇ ئوغلىنى ئوردىغا قالدۇرۇپ قويغاندى .

ئەمىر ئەكرەم كۆزلىرىدىن ئوت چاقناپ تۇرغان بەستلىك يىگىتنى كۆزدىن كەچۈرۈپ ، باش لىڭشىتتى . ئىككىنچى بولۇپ ئالائىددىن ماھمۇد بارلاسنىڭ ئوغلى غىياسىدىن سابىت بارلاس ئوتتۇرىغا چىقتى . . . شۇنداق قىلىپ چوڭ ـ كىچىك ئوتتۇز نەپەر ياساۋۇل ، نۆكەر بېرىش ئىرادىسىنى بىلدۈردى .

ئەكرەم ۋەزىر ، بەگ ، سەردارلار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، ئۇلار ئىچىدىن ئون نەپەر ئەزىمەتنى تاللىدى . بۇلارغا ئوردىنىڭ پەۋقۇلئاددە يۇگۇرۈك چاپارمىنى ئابدۇللا ئىزچى ئەييارنى باش قىلدى . ھەممىسگە جەنىدە ـ كۆلاھ كىيگۈزۈپ ، يېرىم كېچىدىن ئۆتكەن مەھەلدە دەرۋازىسىنى سەل ئېچىپ يولغا سالدى . ئۇلار ئاتلىرىنى يېتىلەپ ، خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان مۇرىتلىرى ئارىسىدىن ئۇن چىقارماي ئۆتۈپ ، شامالدەك ئىتتىك يۇرۈپ كېتىشتى .

4

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتتى . ئابدۇرېشتخاندىن تېخىچە دېرەك يوق ئىدى . پەيزۇللا ئىشان سوپى ـ سالىك ، مۇرىتلىرى بىلەن گۈلئىبھرام ئوردىسىنى قامال قىلىشنى داۋام قىلىۋاتاتتى . كۈندە نەچچە قېتىم بېسىپ كىرمەكچى بولاتتىيۇ ، قاتتىق زەربىگە ئۇچراپ يەنە ئارقىغا چېكىنەتتى . مۇستەھكەم ياسالغان دەرۋازا ۋە پۈختا قوپۇرۇلغان سېپىلىنى بۇ تەرىپىيە كۆرمىگەن تەلۈلەرنىڭ ئۆرىۋېتىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى . ئەمما ، نۆكەر ـ سىپاھلار ، ھەرەمدىكى خان جەمەتى ئېغىر كۈندە قالغانىدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم ، ئامانىسا سۇلتانبېگىملەرمۇ بارلىق كېنىزەك ، دېدەكلىرى بىلەن ساۋۇت ـ دۇبۇلغا كىيىپ ، ئوردىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا

ئاتلانغاندى . ئۇلار سېپىل ـ راۋاقلارغا چىقىپ ، ياساۋۇل ، نۆكەرلەر بىلەن بىرگە ئوردىنى تاش ـ بوران قىلىۋاتقان تەلۈلەرگە يادىن ئوق ئۇزەتتى . چالما ، تاش تېگىپ ، ئوتتا كۆيۈپ يارىلانغانلارنى پادىشاھ شەپاھخانىسىغا ئېلىپ بېرىپ ياتقۇزاتتى ، ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالاتتى . چاي قاينىتىپ ، تاماق ئېتىپ ، نۆكەر ـ سېپاھلارغا توشۇيتتى . پەقەت تۈن كېچىدىلا نۆۋەت بىلەن بىرئاز ئۇخلىشۋالاتتى .

ئايىنىگار سۇلتانبېگىملا ئۆز ھوجرىسىدا ئوغلى ئىسكەندەر سۇلتانىنىڭ تېزرەك كېلىشىنى تىلەپ ياتاتتى . ئۇ ئاغرىپ يېتىپ قالغاندىن بېرى قوپالمىغاندى . خانىشلار ئۇنىمۇ پات ـ پات يوقلاپ تۇراتتى .

سوغۇق چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى . ئوردا ئىچىدىن ئاقىدىغان ئۆستەڭ ـ ئېرىقلارنىڭ سۇيى تارتىلىپ ، مۇزلاشقا باشلىغاندى .

خوجا پەيزۇللا ئىشان مۇرىتلىرىغا سۇيى چىقىرىۋېتىلگەن ئوردا ئەتراپىدىكى خەندەككە ئوتۇن ـ ياغاچ تاشلاپ ئوت يېقىشقا ، دەرۋازىغا ئوت قويۇشقا ، سېپىل ئۈستىگە چىقىپ ئوردىغا بېسىپ كىرىشكە بۇيرۇق چۈشۈردى . يۇزلىگەن شوتا سېپىلگە قويۇلدى . مىڭلىغان سوزماقتىن تاش ـ چالما ، ساداقتىن ئوق سېپىل ئۈستىگە يامغۇردەك ياغدى .

ئۆلۈپ ، يارىلىنىپ ، كۈنسېرى ئازلاپ كېتىۋاتقان سېپاھلار بىر قولىنى ئون ، ئىككى كۆزىنى تۆت قىلىپ تاقابىل تۇردى ، سېپىلگە قويۇلغان شوتىلارنى ئارقا ـ ئارقىدىن ئادەملىرى بىلەن ئۇلاقتۇرۇپ تاشلىدى . بېشى يېرىلسىمۇ ، كۆزلىرى قۇيۇلسىمۇ ئارقىغا چېكىنمىدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىملارمۇ كېنىزەكلىرى بىلەن يادىن ئوق ئۇزۇپ ، قويۇلغان شوتىلارنى ئۇلاقتۇرۇشتى . يادىن ئوق ئۇزمەكچى بولۇۋاتقان نورنىسا سۇلتانبېگىمنىڭ يەلكىسىگە تاش تېگىپ يېقىلىۋىدى ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىم يۆلىۋالدى ۋە ئۇنى شىپاخانىغا ئېلىپ بېرىشنى كېنىزەكلەرگە تاپشۇردى . پەستىن ئېتىلغان بىر پارچە ئوت لوقىراپ يانغىنىچە ئۆرلەپ ، يانى بەتلەۋاتقان چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭ بېشىغا سوۋۇشۇپ ئۆتۈپ ، گۈلئايىمنىڭ كۆكسىگە تەگدى . ئەگەر ئۇ تۆمۇر ساۋۇت كىيىۋالمىغان بولسا ، كىيىم ـ كېچەكنىگە ئوت تۇتىشىپ

ئېغىر يارىلانغان بولاتتى . پەقەت جامالنى توسۇپ تۇرغان تورنىقابىغىلا ئوت تۇتاشتى . چۇچۇك سۇلتانبېگىمنىڭ مۇرىسىگە چۈشۈپ تۇرغان تورنىقاپىغىمۇ ئوت تۇتاشقاندى ، ئامانىسا سۇلتانبېگىم كۆرۈپ قېلىپ ، « ۋاي خۇدايىمەي ! . . . » دەپ توۋلاپ يۇگۇرۇپ كەلدى ـ دە ، نېمە قىلارىنى بىلمەي قالغان چوڭ خانىشنىڭ بېشىدىن دۇبۇلغا بىلەن تورنـ قابىنى ئېلىپ يەرگە تاشلىدى . مەريەمنىسا گۈلئايىمنىڭ كۆيۈۋاتقان روـ مىلىنى تارتقۇچلاپ ئېلىپ ، پەسكە قارىتىپ ئاتتى .

خەنىدەكتە چاراسلاپ كۆيۈۋاتقان ھۆل ئوتۇندىن چىققان ئىس ـ تۈتۈن ئاسمانىنى قاپلىغان بۇلۇتتەك ھاۋانى بىر ئالدى قار ئۇچقۇنداشقا باشلىدى .

مانا شۇ چاغدا لەشكەرلىرى بىلەن ئالتۇن دەرۋازىدىن ئۇچقاندەك كىرگەن ئابدۇرېشىتخان كۆزلىرىگە ئىشەنمەي قالدى . ئەخلەت ، توپا ـ چاڭ بىلەن توشۇپ كەتكەن كوچا ـ رەستىلەردە بىرمۇ دۇكان ئوچۇق ئەمەس ئىدى ، بىرمۇ ئادەم كۆرۈنمەيتتى . ئۇ گۈلئېھرام ئوردىسىغا يېـ قىنلاشقانسېرى ، ناھايىتى نۇرغۇن ئادەمنىڭ قىقاس ـ چۇقانلىرى ئاڭلىـ نىشقا باشلىدى ، غاراس ـ غۇزۇس ، گۈلدۇر ـ كالاپ قىلغان ئاۋاز ئاڭـ لىنىپ چۆچۈگەن ئابدۇرېشىتخان قىلىچىنى غلاپىدىن سۇغۇرۇپ ئاتنى تېزلەتتى . ئارقىسىدىكى نۆكەر ـ سپاھلارمۇ قىلىچىنى قوللىرىغا ئالدى . ئۇلار مەيدانىي ئادالەتكە يېتىپ كەلگەندە كۆردىكى ، ھەممە نەرسە قالايـ مىقان بولۇپ كەتكەنىدى . « يا خۇدا ! بۇ نېمە ئالامەت ؟ كۆرۈۋاتقىنىم چۈشۈمۇ ، ئوڭۇمۇ ؟ . . . » دەپ ئويلىغان ئابدۇرېشىتخاننىڭ بىردىن سېپىل ئۈستىگە تاش ـ كېسەك ، ئوت ئېتىۋاتقان ، شوتا بىلەن چىقىۋاتـ قانلارغا كۆزى چۈشتى . ئۇ نېمە ۋاقىتە يۈز بەرگەنلىكىنى چۈشىنىپ ، قاتتىق غەزەپلەندى . تىزگىن سىرتىپ كېتىۋاتقان ئات بىردىن ھۆركۈپ ئۇنى تاشلىۋەتكىلى قىل قالدى . بىر توپ مۇرىتلار بىر ساقاللىق سوپىنى ھالقىغا ئېلىپ ، جەرە سېلىۋاتاتتى . ئابدۇرېشىتخان كەينىدە پەرمان كۈـ تۈپ تۇرۇشقان ۋەزىر ، ئەمىر ، سەرگەردارلارغا :

ـــ توپىلاڭ كۆتۈرگەن بارلىق كىشىلەر قورالسىزلاندۇرۇلسۇن .

قارشىلىق قىلغانلار ئۆلتۈرۈلمەي باغلاپ تاشلانسۇن ۋە سول تەرەپكە سەپراست قىلىنسۇن ، قارشىلىق قىلمايى ئەل بولغانلار ئوڭ تەرەپكە سەپراست قىلىنسۇن ، ـــ دەپ ئەمرى قىلدى .

مەيدانىي ئادالەتتىكى مۇرىت ، سوپى ـ سالىكلار نەچچە تۈمەن نۆكەر ـ سپاھلار تەرىپىدىن قورشۇۋلىنىدى . ھەر يانىدىن قىلىچ ئويناتىپ باستۇرۇپ كەلگەن نۆكەرلەر قارشىلىق قىلغانلارنى قىلىچلىنىڭ كەينى بىلەن ئۇرۇپ يىقىتىپ ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلىدى . ئۇلارنى ھېچكىم توسۇپ قالالمىدى . ئابدۇرېشىتخانمۇ ئېتىنى دېۋىتىپ ، مالىمان ئىچىگە بۆسۇپ كىردى . ئۇنىڭغا قارشىلىق قىلىشقا ھېچكىم جۈرئەت قىلالمىدى . ئۇ ئېتىنى دېۋىتكىنىچە نېمە ئىش بولغىنىنى ئاڭقىرالماي جەرە سېلىشتىن توختاپ قالغان ، خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ ئالدىغا باردى . ئۆزى ئۆلدىگە چىقىرىۋەتكەن ئابدۇرېشىتخانىڭ پەيدا بولۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ ، دەككە ـ دۈككىگە چۈشكەن خوجا پەيزۇللا ئىشان زۇۋان سۆرەي ئولتۇرۇۋالدى . ئۇنىڭ رەڭگى قاپداپ كەتكەندى .

ـــ ئاللا قارانىيەتلەرنى ئارزۇسىغا يەتكۈزمەيدۇ ئىشان ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنى قىلىچ بىلەن تۇرتۈپ ، ئۇ ئىشاننى چېپىپ تاشلاشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋالدى . جاللادنىخان بىلەن ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداشقا ئەمر قىلدى ، ـــ بۇ ھارامزادە كاززاپنى زىندانغا تاشلاڭلار .

ئۇلار خوجا پەيزۇللا ئىشاننى ئالدىغا سېلىپ كەتتى .

ـــ ئاتا ۋەزىر قېنى ؟ ـــ ئەتراپقا كۆز يۈگۈرتكەن ئابدۇرېشىتخان ئەكرەمدىن سورىدى .

ـــ ئىشان بىلەن سۆزلىشىمەن ، دەپ سېپىلدىن چۈشكەندە ئىشانىڭ مۇرىتلىرى تۇتۇپ كەتكەندى .

ـــ تۇختا ! ـــ سۇلتان پەيزۇللا ئىشانىنى توختىتىپ سورىدى ، ـــ ئاتا ۋەزىر قەيەردە ؟

ـــ ئۇ خانىقادا ، ـــ خىرىلداپ جاۋاب بەردى ئىشان .

ـــ بىز ئۇنى قۇتقۇزايلى ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان .

ئۇ قارا گىرنى چاپتۇرغىنىچە كەتتى . ئەكرەم باشلىق ۋەزىر ، ئەـ

مىرلەرمۇ ئۇنىڭ كەيىنىدىن ئاتلىرىنى يۈگۈرتتى . ئۇلار خانىقاغا بېرىپ ، قېيىرخان بىلەن ئوسمانبەگنى چاھىتىن چىقاردى . ئۇلار ئورۇقلاپ ، سارغىيىپ قالغانىدى . قېيىرخان ئاتتىن چۈشكەن ئابدۇرېشىتخانغا قاراپ ماڭدى . سۇلتان بىلەن ئاتا ۋەزىر قۇچاقلاشتى .

ئون توققۇزىنچى باب

جۇدالىق ئاقارتقان چاچ

1

تۇنجى قار ياغدى ، قىش بوۋاي يەركەن كوچىلىرىغا ئاق پايانداز سالدى ، يالڭاچلىنىپ قالغان دەل ـ دەرەخلەرگە ئاق مۇنچاق تاقىدى . ئاشۇ مالىماندىن كېيىن پايتەخت ئاھالىسى پاكىز تازىلاپ ئەسلىگە كەلـ تۈرۈلگەن مەيدانىي ئادالەتنى لەپىلدەپ يېغىۋاتقان قار ئاقارتىپ ، گويا يېڭى ئاق مەشۇت يېيىپ قويغاندەك گۈزەل ، سېھرىلىك تۈسكە كىرـ گۈزگەنىدى . بىر توپ بالىلار بىر ـ بىرىگە قار ئېتىشىپ ئويناۋاتاتتى ، بىر توپ بالىلار « قارا ـ قارا قۇشلارىم » ، يەنە بىر توپ بالىلار « ئاق تېرەك ، كۆك تېرەك » ئويۇنلىرىنى ئويناۋاتاتتى .

دەرۋازىئىي مەشرىقنىڭ پەشتىقىدا بۇغرا ـ كاناي ، ناغرا ـ سۇـ ناي ياڭراشقا باشلىدى . جۇمە نامىزىدىن يانغان كىشىلەر مەيدانىي ئادا ـ لەتكە يىغىلدى . خوجا مۇھەممەد شېرىپ ھەزرىتىمۇ نەچچە يۈز مۇرىتى بىلەن كېلىپ ، شاپائەت سۇپىسىنىڭ يېنىدا ھەلقە بولۇپ سۇكۇتتە ئولـ تۇردى .

قېدىرخان ، ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەركانلىرى بىلەن بىللە مەسچىتتىن چىققان ئابدۇرېشىتخاننى كۆرگەن خالايىق ھۆرمەت بىلدۇـ رۇپ ، ئامانلىق تىلەپ ، چۇقان سېلىشتى .

ئاۋامنىڭ يۈرەك ساداسى مەيدانىي ئادالەتنى لەرزىگە كەلتۈرۈپلا قالماي ، ئابدۇرېشىتخاننىڭ ۋۇجۇدىنىمۇ لەرزىگە كەلتۈردى . ئۇ خوجا

مۇھەممەد شېرىپ بىلەن كۆرۈشۈپ ، ھاياجان ئىلكىدە جامائەتكە سالام بەردى :

ـــ ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ئاتىلار ، ئانىلار ، ئاچىلار ، سىڭىللار ، ئاكىلار ، ئېنىلەر ، ئاللا سىلەرگە ئامانلىق ، خاتىرجەملىك ئاتا قىلغاي .

ئۇ مەيدانىي ئادالەتنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى شاپائەت سۇپىسىغا ئور-نىتىلغان سائادەت تەختىنىڭ كۈمۈش پايىسىغا قەدەم قويغاندا ئاۋامغا قاراپ دېدى :

ـــ ئاللا شەپقەتلىكتۇر ، ھېچبىر بەندىسىگە زۇلۇم قىلمايدۇ ، بەندە ئىنسانىتىن چىقىپ ، ئۆزىگە ـ ئۆزى زۇلۇم قىلىدۇ . خوجا پەيزۇللا ئىشان ئەنە شۇنداق ئاسىي بەندىدۇر . قاراڭلار ئۇلارنىڭ بەشرىسىگە .

ئابدۇرېشىتخان زىنداندىن يالاپ ئېلىپ كېلىنگەن خوجا پەيزۇللا ئىشانىنى خالايىققا قولى بىلەن كۆرسىتىپ ، تەختتە ئولتۇردى . كۈلاھىنى چۈمكۈرۈپ كىيىۋالغانلىقى ئۈچۈن خوجىنىڭ يۈزىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمايتتى ، پەقەت ساقالسىز ، ئۇچلۇق ئېڭىكىلا كاسىلداپ تۇراتتى . غادايغان ئۇزۇن بويى خۇددى چۆكتۈرۈلگەن تۆگىدەك مۇكچىيىپ قالغا-نىدى . ئەخلەت ـ چاۋا چاپلىشىپ ، چاڭ ـ توزان قونغان چاچلىرى گەردىنىدە يېيىلىپ تۇراتتى . ئۆزىگە « ئاللانىڭ ئاشقى ، پىر ـ ئەۋلىيا » دەپ چىرايلىق نام قويۇۋالغان بۇ ئادەم مۇشۇ تاپتا كارامەت كۆرسىتىش ئۈياقتا تۇرسۇن ، بېشىنىمۇ كۆتۈرەلمەي قالغانىدى . ئۇنىڭ كەينىدە ئوندەك سوپى ـ سالىكلىرى ئاچ قالغان ئېشەكتەك سالپىيىپ تۇرۇشاتتى . مەرھۇم بابا سالىنىڭ ئورنىغا پاششاپبەگلىككە تەينىلەنگەن ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداش ياساۋۇللىرى بىلەن ئۇلارنى نازارەت ئاستىغا ئالغانىدى .

ـــ بۇ دىن ئاسىيلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى خاتىلىقىمىزنىڭ ئاتا ۋە-زىرى سۆزلەپ بېرىدۇ ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئوڭ تەرىپىدە ئورۇن ئالغان قېدىرخاننى سۆزگە تەكلىپ قىلىپ . ئاتا ۋەزىر ئالدىغا بىر قەدەم چامداپ سالام بېرىپ دېدى :

ـــ جامائەت ، بۆرە قوي تېرىسىنى يېپىنىۋالسىمۇ ، ئۆزىنىڭ بۆرە-لىك تەبىئىتىنى يوشۇرالمايدۇ . ئۆزىگە « ئەۋلىيا ، ئاللانىڭ ئاشقى »

دېگەن مۇبارەك ناملارنى قويۇۋالغان خوجا پەيزۇللا ئىشانمۇ خۇددى قوي تېرىسىنى يېپىنىۋالغان بۆرە ، ئۇ دىيارىمىزغا قەدەم قويغان بىر نەچچە يىلدىن بۇيان ، بارغانلا يېرىدە ئۆزىنى تەقۋا پىر ئىشان كۆرسىتىپ ، نۇرغۇن يەر ـ مۈلۈك ، ئالتۇن ـ كۈمۈش توپلىغانلىقى بۇ قېتىمقى مالـ ماندىن كېيىن ئاشكارىلاندى . ئۇ دۇئا قىلىپ ، سۇۋغا قوبۇل قىلىپ يىغـ قان ئالتۇن مىلك سەردىن ، كۈمۈش ئەللىك مىلك سەردىن ئاشىدۇ . ئېـ ئىقلىشىمزغا قارىغاندا ، ئىككى يىلدىن بېرى ئەمرىگە ئالغان قىز ـ جۇۋانلار ئوتتۇز ئىككى بولۇپ ، بەزىلىرى بىلەن بىر نەچچە كۈن ، بەـ زىلىرى بىلەن بىر نەچچە ئاي ئۆي تۇتۇپ قويۇۋەتكەن ، ھەپتىدە بىر خوتۇن يەڭگۈشلىگەن . بۇ ھاياسىز شەھۋا نىيەتچى ئۆزىنى « پىر » ساناپ ، توپلىغان مۇرتتى بىر نەچچە تۈمەنگە يېتىدۇ ، قىزلىرىنى بېرىپ دۇئا ئالمىغان ، ئېسىل نەرسىلەرنى سۇۋغا قىلمىغان ، ئۇنىڭ ئالدامچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ قىلىپ يۈز ئۆرىگەن مۇرتلارنى تاشلاپ قېنىاش ئۇـ چۈن ، خانىقا ھاجەتخانىسىنىڭ كەينىگە يەتتە چاھ قازدۇرغان ، پېقىرمۇ ئاشۇ چاھقا تاشلىنىپ بىر ئاي ياتتىم .

جامائەت ، پەيزۇللا ئىشان پايتەختكە كەلگەندىن تارتىپ خانلـ قىمىز ئۇنى ھۆرمەتلەپ ، ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىپ ، يەر ـ زېمىن بېـ رىپلا قالماي ، نۇرغۇن ئاشلىق ، خىراجەت ئۈچۈن پۇل بېرىپ كەلگەـ نىدى ، ئۇ بۇنىڭغا قانائەت قىلماي ، دېھقان ، كاسىپ ، سودىگەر مۇرتـ لىرىنىڭ سېلىق ، باجنى تاپشۇرۇشنى توسۇپ ، دۆلەتكە ئېغىر زىيان يەتكۈزدى . پەيزۇللا ئىشان بۇنىڭ بىلەنلا قالماي ئۆزىگە ئېتىبار بېرىپ ياردىمىنى ئايىمىغان ، خانىقا سېلىپ بەرگەن ، غەمخورلۇق قىلغان سۇلـ تانىمىزغا بوھتان چاپلاپ ھاقارەتلىدى ، قارغىدى ، مەدرىسە رەشىدىيە ، جاھان مەدرىسە ، يېشىل مەدرىسە قاتارلىق ئالىي بىلىم يۇرتلىرىغا مۇرتـ لىرى بىلەن بېسىپ كىرىپ ، ئىلىم تەھسىل قىلۇاتقان چەت ئەللىك تا ـ لىبۇل ئىلمىلارنى ①ئۇردى ، بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى . كىتابلىرىنى تار ـ تىۋالدى ، يىرتىپ تاشلىدى . بۇنىڭ بىلەنلا قالماي تېخىمۇ ئەدەب ، سۇلـ

---

① تالىبۇل ئىلمىلار ـــ ئوقۇغۇچىلار .

تانمىزنىڭ دەشتى قىپچاققا كەتكىنىدىن پايدىلىنىپ ، مۇرىتلىرىنى قۇتۇرىتىپ گۈلئىبھرام ئوردىسىنى بىر ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت قامال قىلىۋالدى . ئوتتۇزدىن ئارتۇق سپاھلىرىمىزنى ئۆلتۈردى ئەللىكتەك ياساۋۇللىرىمىزنى يارىدار قىلدى . مەيدانىي ئادالەتنى ۋەيران قىلدى . لېكىن ، ئۇلۇغ ئاللائىگەم ئۇ كاززاپنى قارا نىيىتىگە يەتكۈزمىدى . . .

قەبىرخاننىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن تەڭ ، مەيداندىكى خەلق ئابىدۇرىشىتخانغا بولغان سادىقلىقىنى بىلدۈرۈپ ، خوجا پەيزۇللا ئىشانغا لەنەت ياغدۇرۇپ ۋارقىراپ توۋلاشتى .

ئابىدۇرىشىتخان تەختتىن قوپۇپ قولىنى كۆتۈرۈۋېدى ، گۈلدۈر-ماما گۈلدۈرلەپ توختاپ قالغاندەك خالايىقنىڭ چۇقانى بېسىلدى .

ـــ جامائەت ، خوجا پەيزۇللا مۇرىت قىلىۋېلىپ ، خانلىقىمىزنى ئاغدۇرۇشقا قۇتراتقان ئاۋام ـ گۇناھسىز ، ئۇلار ئۆيلىرىگە ، يۇرتلىرىغا قايتۇرۇلدى . خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ بۇ يەرلىك ئەمەس ، ياقا يۇرتتىن كەلگەن . بىزنىڭ ئەزىز تۇپرىقىمىز بۇنداق قارانىيەت تۇز كورغا ئورۇن بەرمەيدۇ . ئاللا كاززاپ تەكەببۇر ئىبلىسنى شەيتانغا ئايلاندۇرۇپ جەھەننەتتىن قوغلاپ چىقارغان ، بۇ بىز بەندىلەر ئۈچۈن ئىبرەت ۋە ئورنەك ، ـــ دېدى سۇلتان ۋە دەقىقە تۇرۇۋېلىپ جاكارلىدى ، ـــ يارلىق : خەلقنىڭ ئارامىنى بۇزغان ، سەئىدىيە خانلىقىنى بەربات قىلماقچى بولغان ئالدامچى كاززاپ خوجا پەيزۇللا ئىشاننىڭ يىغقان مال ـ مۈلكى ئاۋامغا تەقسىم قىلىپ بېرىلسۇن ، ئۆز ئېلىمىزدىن ھەيدەپ چىقىرىلسۇن !

خالايىقنىڭ سۇلتانغا ئامانلىق تىلىگەن ۋە خوجا پەيزۇللا ئىشانغا نەپرەت ياغدۇرۇپ چۇقان ـ سۇرەن ساداسى ئاستىدا ، بېشىنى كۆتۈرۈشكە جۇرئەت قىلالمىغان خوجا پەيزۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئونەك سوپى ـ سالىكلىرىنى نۆكەر ، ياساۋۇللار يالاپ ئېلىپ كېتىشتى .

2

ۋەزىر ـ ۋۇزرالىرى بىلەن مەيدانىي ئادالەتتىن يانغان ئابدۇرېـ شىتخان چاھار باغدىكى ئاتا ـ ئانىسىنىڭ مەقبەرىسىگە كېلىپ قۇرئان تىلاۋەت قىلدى . تۇنجى ياغقان قاردىن ئاقىرىپ كەتكەن ئەتراپ ئۇنىڭغا ئۆزگىچە گۈزەل كۆرۈندى . دۇئادىن كېيىن قايتىپ ماڭغاندا ، ئىككى يېنىغا سەپسېلىپ دېدى :

ـــ ئاتا ۋەزىر ، ئەمىر ، ئەتە جاھان باغقا چىقىپ ئىككى كۈن تۇرۇپ ، مۇقام ئاڭلاپ كىرسەك دەيمەن ، ئىككى ئايدىن بېرى كۆپ جاپا چەكتىڭلار ، مۇقام ھەممىمىزگە ئارام ، غەيرەت بېغىشلايدۇ .

قېدىرخان ئۇن چىقمىدى ، ئۇنىڭ ساقاللىرى ئۆسۈپ ، ياداپ قالغانىدى . ئابدۇرېشىتخان ، قېدىرخاننىڭ زۇۋان سۈرمىگەنلىكىدىن ئەجەبلىنىپ ئۇنىڭغا زەن قويۇپ دېدى :

ـــ نېمە بولدىڭىز ئاكا ، مىجەزىڭىز يوقمۇ ياكى مۇقامدىن رايىڭىز يېنىپ قالدىمۇ ؟

قېدىرخان غەمكىن نەزىرىنى سۇلتانغا تىكىپ ئېيتتى :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، بىلمىدىم ، چاھدىن چىققاندىن بېرى مەيدەم ئاغرىيدىغان ، بېشىم قايىدىغان ، ھېچ نەرسە تېتىمايدىغان بولۇپ قالدى . ئۇنىڭ ئۈستىگە ، باللىرىمىزنىڭ ئانىسىنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ قىلىپ ، ئېسىم تازا جايىدا ئەمەس ، شۇڭا تەكلىپلىرىگە جاۋاب بەرمىگەـ نىدىم ، ئەپۇ قىلغايلا .

ئابدۇرېشىتخان ئەينەكتەك مۇزلاپ كەتكەن كۆل بويىدا توختاپ سورىدى .

ـــ ئاكا ، نېمىشقا ماڭا ئېيتمىدىڭىز ، قاچاندىن بېرى كېسەل ئىدى ؟

ـــ خوجا پەيزۇللا ئىشان گۈلئېھرام ئوردىسىنى قورشۇالغاندا ،

قورقۇپ كەتكەنمۇ ، بىلمىدىم . مەندىن ئەنسىرەپ كېچىلىرى ئۇخلىماپتۇ . چاھدىن چىقىپ ئۆيگە بارسام ، يېتىپ قالغانىكەن . تېۋىپقا كۆرسەتسەم ، يۈرىكى ئاجىزلاپ كېتىپتۇ ، دەپ دورا بەردى . ئوبدان كۈتتۈق . لېكىن كۈندىن ـ كۈنگە تامىقى ئازىيىپ ، ئورنىدىن قوپالمايدىغان بولۇپ قالـ دى ، ئالىيلىرى .

ـــ بـالىلىرىڭىزنىڭ ئانىسى شۇ ھالدا يېتسا ، يەنە ئوردىغا كەلدىـ ڭىزمۇ ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان بۇ دانا ۋەزىرىنىڭ ساداقىتىدىن تەسىرلىنىپ كـۆزىگە ياش ئالدى ، ـــ ئاكا ، ئوردا تېۋىپلىرىنى ئېلىپ ، ھازىرلا ئۆيگە قايتىڭ ، ئەگەر ياردىمىم كېرەك بولسا ، ئوغلىڭىز مېنى خەۋەرلەندۇرـ سۇن .

ـــ رەھمەت ئالىيلىرى .

قېدىرخان كەتتى .

ئابدۇرېشىتخان ئەمىر ئەكرەم باشلىق دۆلەت ئەركانلىرىدىن ئايـ رىلىپ ، ئاماننىسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە قاراپ ماڭدى . ئۇ يەركەنگە كەلگەن كۈنى ساۋۇت ، دۇبۇلغا كىيىپ ، قىلىچ ، ساداق بىلەن قوراللانـ غان بۇ سۆيۈملۈك رەپىقىسىنى كۆرگەندە ، مەسلىكى كېلىپ كەتكەنـ دى .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ قەسىر ھويلىسىدىكى قار سۈپۈرۈلۈپ ، گۈللۈككە ، دەرەخلەرنىڭ تۈۋىگە دۆۋىلەپ قويۇلغانىدى ، « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىغا چېلىنىۋاتقان ساتارنىڭ ئىزغىرىن شامالغا قوشۇلۇپ كەتكەن مۇڭلۇق ساداسى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئابدۇرېشىتخان بىردەم قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ ، ئۆي ـ ئۆيدىن چىقىپ ، تەزىم قىلىپ تۇرۇشقان كېنىزەكلەر بىلەن ئامانلىشىپ ، كۈلۈمسىرىگەن ھالدا خاس ھۇجرىغا كىردى . ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ساتارنى « ئىشرەت ئەنگىز » مۇقامىنىڭ مەشرىپىگە چېلىۋاتاتتى . ئۇنىڭ خىيالچان نىگاھى ئوچاقتىكى ئۇچقۇنداپ تـۇرغان چوغقا چۈشكەنىدى . گۈللۈك مەخمەل كۆڭلەك ئۈستىدىن نوـ قۇت رەڭ يۇڭ پوپايكا كىيىۋالغانىدى ، بېشىدا كەمچەت تۇماق بار ئىدى . ئۇ ئابدۇرېشىتخانغا ياداپ قالغاندەك كۆرۈندى . ئاماننىساسۇلتانبېگىم

سۇلتاننى كۆرۈپ ، ئىتتىك ئورنىدىن تۇردى ۋە ئۇنىڭ كېلىشىدىن بەخەۋەر بولغاچقا ئالدىغا چىقالمىغىنى ئۈچۈن ئەپۇ سورىدى ، ئۆزئارا تونۇش ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئامانىسا سۇلتانبېگىم سۇلتاننى ئىككى قات كۆرپىدە ئولتۇرغۇزۇپ داستىخان سالدى ، قولىغا سۇ بەردى ، چاي قۇيۇپ ، ئاشخانىدىن تەييار پولۇ ئېلىپ چىقىپ ئالدىغا قويدى .

بۇ ئابدۇرېشىتخانىنىڭ دەشتى قىپچاقتىن قايتىپ كەلگەن بىر ھەپتىدىن بېرى ئامانىسا خېنىمنىڭ قەسرىگە تۇنجى كېلىشى ئىدى . سۇلتان تاماق يەپ ئولتۇرۇپ مۇڭدىشتى .

ـــ شاھىم ، سىلى كېلىپ غەمدىن خالاس بولدۇق ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم ، ـــ ئۆزلىرى دەشتى قىپچاقتىن ئەۋەتكەن خەت كېلىپ بىر ھەپتە ئۆتمەي ، ئوردىنى قامال قىلىۋالغان خوجا پەيزۇللا ئىشان « ئابدۇلرەشىدخان ئوق تېگىپ قازا قىلىپتۇ » دېگەن ئىغۋانى تارقىتىپ ، بىزنى بەك ئەنسىرەتكەنىدى . ئاللائىگەم تىلىكىمىزگە يارىشا سىلىنى ئامان ـ ئېسەن كەلتۇرۇپ بەردى .

ـــ چۈچۈك سۇلتانبېگىمنۇ شۇنداق دېدى ، خوجا پەيزۇللا دېگەن كاززاپ سىلەرنى داغى ھەسرەتتە قويۇپ ، ئوردىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن شۇنداق يالغاننى توقۇغان . ئەسلىدە مەن بۇنداق بۇرۇن يېنىپ كەلمەيتتىم .

ـــ يەنە قاچانغىچە تۇراتتىلە شاھىم ؟ ـــ دەپ سوردى خانىش .

ـــ ھەقنەزەرخان دەشتى قىپچاقنى چاڭگىلىغا ئېلىپلا قالماي ، ئىسسىق كۆل ، يەتتە سۇ دىيارلىرىغىنۇ بېسىپ كىرگەنىكەن . مەن قەشقەر ، ئاقسۇدىن قوشۇلغانلار بىلەن جەمئىي ئالتە تۇمەن سىپاھنى باشلاپ ، ئۈچۇرما داۋاندىن ئۆتۈپ ، يەتتە سۇ ، ئىسسىق كۆل دىيارلىرىنى قايتۇرۇۋالدىم . توختىماي يۇرۇش قىلىپ ھەقنەزەرخاننى دەشتى قىپچاقنىڭ شىمالىغا سۈرۈپ باردىم . دەل مۇشۇ ۋاقىتتا دەۋرانبەگ قاتارلىق چاپارمەنلەر بېرىپ ، خوجا پەيزۇللا ئىشانىڭ ئوردىنى قورشىۋالغىنى ، ئەھۋالنىڭ ناھايىتى خەتەرلىك ئىكەنلىكى ھەققىدىكى ئەمىر ئەكەرمەنىڭ مەكتۇپىنى يەتكۈزدى . ئەگەر بۇ يەردىكى ئەھۋال بۇنچە خەتەر-

لىك بولمىغان بولسا ، ھەقنەزەرخاننى تۇتمىغۇچە قايتمايتتىم ، ئەكرەمنىڭ خېتىنى كۆرۈپ ، كۈندۈزنى ـ كۈندۈز ، كېچىنى ـ كېچە دېمەي لەشـ كەرلىرىنى ئېلىپ قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولدۇم .

ـــ ئۇنداق بولسا شاھىم ، دەشتى قىپچاققا يەنە لەشكەر تارتىپ بارىدىكەنلا ـ دە ؟

ـــ ئەگـەر ھەقنەزەرخان ئۇرۇش قوزغىماي ئۆز دىيارىدا تىنچ تۇرسىلا ، لەشكەر تارتىپ بارمايمەن . ئەمما ، چۈچۈك سۇلتانىبېگىمگە تۇغۇلغان يۇرتىنى بىر كۆرسىتىپ كېلىش ئويۇم بار .

ـــ ھـە ، ئوبـدان ئويـلاپـلا شاھىم . قاچانـراق يولـغا چـىقاي دەيلا ؟ ـــ سورىدى خانىش .

ـــ ئەگـەر خۇدا نېسىپ قىلىپ بارسام ، سىزنى تاشلاپ كەتمەيـ مەن قەدىرلىكىم ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭغا چىن مېھرى بىلەن تىكىلىپ . ئامانىنسا سۇلتانىبېگىمنىڭ چىرايىدا كۈلكە پەيدا بولدى .

ـــ دەشـتى قىپـچاقـقا بارغۇچە بىر ئوغۇل تۇغۇپ بەرسەم بولاتـتى ، ـــ دېدى ئامانىنسا سۇلتانىبېگىم كۆڭلىنىڭ چوڭقۇر قېتىدىكى ئازرۇسىنى يەنە بىر قېتىم بىلدۇرۈپ .

ـــ ھازىر ئون ئوغلۇم بار مەلىكەم ، سىز سالامەت بولسىڭىز ، ماڭا شۇ كۇپايە ، پەرزەنتلىك بولالمىدىم ، دەپ كۆڭلىڭىزنى ھەرگىز يېـ رىم قىلماڭ ، ـــ ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ ئۇچىسىغا يېيىلغان ئۇزۇن قارا چاچلىرىنى سىلىدى .

ـــ ئون ئوغۇلنىڭ ئانىلىرى باشقا شاھىم ، مېنىڭمۇ سىلىدىن بىر ئوغـلۇم بولغان بولسا ، كۆڭلۈم توق تۇراتتى ، باشقا خانىشلاردەك بېـ شىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ يۇرەتتىم . ئاھ ! . . . خۇدايىم ماڭىمۇ بىر ئوغۇل ئاتا قىلغان بولسا كاشكى . . .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنى تۇغمايدۇ دەپ قارىغاچ ، ياخشى تىلىكىنى بىلدۇرۈپ ، پەرزەنتلىك بولغان خانىشلاردىن مىڭ ھەسسە ئارتۇق ياخشى كۆرىدىغانلىقىنى ئېيتىپ تەسەللى بەردى .

3

خوجا پەيزۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ئونچە سوپى ـــ سالنكلىرىنى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ غەربىي جەنۇبىي چېگرىسىدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىپ قايتىپ كەلگەن ئابدۇلئەزىز كۆكۇلداش دىۋانىخانىغا كىرىپ ، ھەممەيلەننىڭ قايغۇلۇق ھالدا جىم ئولتۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئەجەبسىنگەن ، ئەنسىرىگەن پېتى ئىشىك تۆۋىدە تۇرۇپ قالدى ، دىۋان ئەمىر كۇرىسىدا ئولتۇرغان قارا تونلۇق كىشىگە كۆزى چۈشكەندە ، تاقىتى ـ تاق بولۇپ ئۇدۇل ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى .

قارا كىيىملىك كىشى جالالىدىنخان ئىدى . كۆكۇلداش ئۇنىڭغا سالام بېرىپ كۆرۈشتى ، ھەممە يېرىدىن ھەسرەت نادامەت تۆكۈلۈپ تۇرغان دوستىغا سۇئال نەزىرى بىلەن تىكىلدى .

ـــ رەھمەتلىك ئاتام كەينىدىن ئاتاممۇ كېتىپ قالدى ، ـــ دېدى جالالىدىنخان كۆزلىرىگە ياش ئېلىپ .

ـــ نېمە دېدىڭىز دوستۇم ، قېدىرخان ئاكام تۇغقىپ كەتتىمۇ ـ ھە ؟ ـــ دېدى ئۆز قۇلىقىغا ئىشەنمىگەن كۆكۇلداش .

ـــ ئۆتكەن ھەپتە ئالەمدىن ئۆتتى . بۇ بۇۋاپا دۇنيادا بىز قالدۇق ، ـــ جالالىدىنخان شۇنداق دەپ بۇقۇلداپ يىغلىدى .

كۆكۇلداش خوجا پەيزۇللا ئىشانىنى چېگرىدىن چىقىرىۋېتىپ كەلگۈچە قىرىق ئۈچ كۈن ئۆتكەندى . مۇشۇنچىلىك قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خانلىقنىڭ تۆۋرۈكى بولغان شۇنداق كاتتا زاتنىڭ تۇغقىپ كەتكىنىگە ئۇ زادىلا ئىشىنەلمەيۋاتاتتى .

ـــ بۇ راستمۇ ـ ھە ! قانداق بولۇپ ؟

ـــ راست دوستۇم ، ـــ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ سۆزلىدى جالالىدىنخان ، ـــ رەھمەتلىك ئاتام چاھقا تاشلانغاندا ، خوجا پەيزۇللا ئىشان تاماق بەرمەي بىر ھەپتىگىچە ئاچ قويغانىكەن ، ئاجىزلاپ چىققان چېغىدا تۆزۈك دەم ئالماي ئوردا خىزمىتى بىلەن بولۇپ كەتتى . ئاغرىپ يېتىپ

قالغان ئانامنىڭ كېسىلى ئېغىرلىشىپ ، ئۇنى داۋالىتىمەن ، باقىمەن ، دەپ كېچەيۇ ـ كۈندۈز پايپېتەك بولۇپ ئارام ئالالمىغان دادامۇ يېقىلدى ، قازا يەتكەنىكەن ، ئانام ۋاپات بولدى . « مېنى تاشلاپ كەتلىمۇ ھەمرىيىم ، بىللە كەتسەك بولماتتى ھەمرىيىم . . . » دەپ زار ـ زار يىغلىغان دادام بىر ھەپتىمۇ ئۆتمەي بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشتى . پايتەخت تەۋرەپ كەتتى دوستۇم . جىنازا ئالدىدا سۇلتان ئالىيلىرى ئۆزى ماڭدى . ناھايىتى ھەيۋەتلىك ئۆلۈم بولدى . شۇنداق قىلىپ ، ئاتامنىڭ قاراڭغۇ يەر ئاستىغا كىرىپ كەتكىنىگە بىر ھەپتە بولدى . سۇلتان ئالىيلىرى ئۆيىمىزگە كېلىپ : « قازاغا رىزا بولۇش مۇسۇلمان كامىلىنىڭ خىسلىتى . سىز يالغۇز ئوغۇل ئېنىم ، جاسارەتلىك بولۇڭ ، ئاتىڭىز بۇ ۋاقىتقا قەدەر ئاتا ۋەزىر ھەم ئەمىر دىۋان بولۇپ ، دۆلەت ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەنىدى . سىز بۇگۈندىن باشلاپ ئەمىر دىۋان بولۇپ ، ئوردىنىڭ كۈندىلىك ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىڭ » دەپ مېنى بۇ كۈرسقا ئولتۇرغۇزۇپ قويدى .

ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداش جالالىدىنخاننى ئورنىدا ئولتۇرغۇزۇپ ، كۆپ تەسەللى ئېيتقاندىن كېيىن سۇلتان ساريېغا كىردى .

ئابدۇرېشىتخان تەخت ئۈستىدە ، مەرھۇم قېدىرخان ئورنىغا ئاتا ۋەزىر بولغان مىرزا ئەنۋەر ، باش ئەمىر ئەكرەم ، ۋەزىر موللا ماھمۇد ، مۇھەممەد ئابدۇللا داموللا قاتارلىق دۆلەت ئەربابلىرى بىلەن كېڭەشمەكتە ئىدى . كۆكۈلداش قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ بىر چەتتە كۈتۈپ تۇردى .

ئابدۇرېشىتخان كېڭەشى تۈگىگەندە ئۆزىگە سالام بەرگەن ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداشقا قارىدى ۋە ئۇنىڭ قاچان كەلگەنلىكىنى سوراپ ،

ـــ قېدىرخان ئاكىدىن ئايرىلىپ قالدۇق ئېنىم ، ـــ دېدى غەمكىن ھالدا . سۇلتاننىڭ بۇ سۆزىدىن تۈگىمەس قايغۇ ـ ھەسرەت ، جۇدالىق نادامىتى تۆكۈلۈپ تۇراتتى .

ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداش نېمىدەپ تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تارتىنىپ تۇرۇپ قىلىپ دېدى :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ئاللا ياخشى نىيەتلىرىگە يارىشا قېدىرخان ئاكـــەڭ دانالارنى ئۆزلىرىگە يەنە يەتكۈزۈپ بېرىدۇ . مالال بولمىغايلا .

ئابدۇرېشىتخان يىللاردىن بېرى ئەڭ يېقىن سىرداش ، دوست ، مەسلىھەتچى بولۇپ كېلىۋاتقان ۋەزىردىن ئايرىلىپ قالغاچقا ، كۆڭلى نا-ھايىتى يېرىم ئىدى . ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداشنىڭ تەسەللىسىدىن سۇلتان خۇش بولۇپ قالدى ـ دە تەختتە ئولتۇرۇپ ئېيتتى :

ـــ ئىنىم ، ماڭا خەت يېزىپ ، ھەقىقى ئەھۋالنى بىلدۈرۈپ ، كـەچۈرگىسىز خاتالىقىمنى تونۇتقانىدىڭىز ، ئوردىغا كەلگەندىن بۇيان ، بەجانىدىل خىزمەت قىلىپ كەلدىڭىز . ھەق ـ ناھەقنى توغرا ئايرىپ ، بـىرمۇ ئادەمگە ئۇۋال قىلماي ، « ئادىل پاششاپ » دەپ نام قازاندىڭىز ، بۇگۈن جۇدالىق ئازابلىغان كۆڭلۈمگە تەسەللى بەردىڭىز . سىزگە رەھـ-مەت ئېيتىم ، ئىشىك ئاغىسى بولۇشقا ، تەختىمگە يېقىن تۇرۇشقا لايىق ئىكەنسىز . دۆلەت ئەركانلىرىمۇ بۇ خىزمەتكە سىزنى لايىق كۆردى ، قو-بۇل قىلغايسىز .

ئابـدۇلـئەزىـز كـۆكـۈلـداش قـولـلىرىنى كۆكسىدىن چۈشۈر-مەي دېدى :

ـــ سـۇلتان ئالىيلىرى ، مۇناسىپ كۆرگەن بولسىلا ، بۇ خىزمەت-نىڭ ھۆددىسىدىن چوقۇم چىقىمەن .

ئابدۇرېشىتخان خەزىنە ۋەزىرىنى چاقىرىپ ئابدۇلئەزىز كۆ-كـۈلداشقا ئىشىك ئاغىلىق تونىنى كىيدۈرۈشنى ، سەللىسىگە كۈمۈش ئوتۇغات قاداشنى ئەمرى قىلدى .

4

ئابدۇرېشىتخان قېدىرخان يەركەندى ۋاپات بولۇشتىن ئىلگىرىلا ، ئۇزۇن مۇددەت ئوردىدا خىزمەت قىلغان ، سىناقتىن ئۆتكەن بىر قىسىم نەۋقىران ئەزىمەتلەرنى دۇنيادىن ئۆتكەن ، خىزمەت ئىقتىدارى تۆۋەنلەپ

كەتكەن ، ياشانغان ئەربابلارنىڭ ئورنىغا قويۇش توغرۇلۇق ئۇنىڭ بىلەن مەسلىھەتلىشىپ بېكىتىۋالغاندى . قېدىرخان ھايات ۋاقتىدا مىرزا ئەنۋەر ، موللا ماھمۇد قاتارلىق ساداقەتمەن ، ئابرۇيلۇق بەگلەرنى ۋەزىرلىككە ، سەرباز ئابدۇلباست بەگنى ئوردا ياساۋۇللىرىنىڭ سەردارلىقىغا ، مەرھۇم ئەمىر بەھرامنىڭ ئوغلى دەۋرانبەگنى ئوردا سىپاھلىرىنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ يارلىق چۈشۈرگەندى .

قېدىرخان ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئالىم ، تەدبىرلىك مىرزا ئەنۋەرنى ئاتا ۋەزىر ، ئاتىق ، خەتتات شاھ ھەبىپ يەركەندىنى سەرمۇنشى ① خۇشخوي ، شىجائەتلىك جالالىدىنخاننى ئەمىر دىۋان ، قەيسەر ، جۈرئەتلىك ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداشنى ئىشىك ئاغىسى قىلىپ بەلگىلەپ ، دۆلەت ئەربابلىرىنى مۇقىملاشتۇرغان بولدى .

سۇلتان ئون ئوغلىنىڭ يەتتىسىگە ھەر قايسى يۇرت ـ ۋىلايەتلەرنى سۈيۈرغال قىلىپ بەرگەندى . ئۇچى مەدرىسە بىلىم تەھسىل قىلىزاتتى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئابدۇرېشىتخانغا بىر نەرسە يېتىشمەيۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى . بۇ باشقا نەرسە ئەمەس ، بەلكى قېدىرخانىنىڭ يوقلۇقى ئىدى ، بۇ يېتىشمەسلىكنى ھېچكىم تولدۇرالمايتتى . ھازىرقى ئاتا ۋەزىر بىلىملىك ، تەدبىرلىك بولسىمۇ ، شائىر ، مۇغەننى ئەمەس ئىدى . سۇلتان ئۇنىڭ بىلەن قېدىرخان بىلەن سۆزلەشكەندەك ، سەمىمىي سىردىشالمايتتى .

ئابدۇرېشىتخانىنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچىپ ياشىنايدىغان بىردىنبىر ئادىمى ئامانىسا سۇلتانبېگىم بولۇپ قالغانىدى . ئۇ دۆلەت ئىشلىرى بىلەن قاتتىق چارچاپ ، چۈچۈك سۇلتانبېگىم يېنىغا كىرگەندىمۇ ياكى نورنىسا سۇلتانبېگىم قېشىدا بولغاندىمۇ ، ھاردۇقى چىقمايتتى . تاماق ئۈستىگە تاماق ، باللار توغرۇلۇق ئايىغى چىقمايدىغان گەپ ـ سۆز ، ئاخشامدا باشلىنىپ كېچىچە تۈگىمەيدىغان نازۇ كەرەشمىلەر ئۇنىڭ دەرمانىنى قۇرۇتۇۋېتەتتى . پەقەت ئامانىسا سۇلتانبېگىملا ، ئۇنىڭ ھالىغا يېتەتتى . ئۇ مۇڭلۇق مۇسقىسى ، لەرزان ئاۋازى بىلەن ئابدۇرېشىتخانىنىڭ ھاردۇ

---

① سەرمۇنشى ـــ باش كاتىپ .

قىنى چىقىراتتى ، پىكرىنى ئاچاتتى .

يەنە كۆكلەم كەلدى . گۈلئىبرام ئوردىسىنىڭ چاھار بېغىدا ، ھەرەم قەسىرلىرىنىڭ گۈلزارلىق ھويلىلىرىدا گۈل ـ چېچەكلەر ئېچىلىپ ، ئەتراپ خۇش پۇراقتا تولدى . ئەمما ، ئابدۇرېشىتخانىنىڭ كۆڭلى يەنىلا يېرىم ئىدى . ئۇ قېدىرخانىنى سېغىناتتى ، ئەسلەيتتى . ئۇنىڭ سېھرلىك مۇسىقىسىنى ئاڭلىغۇسى ، شېرىن ـ سۇخەن سۆھبىتىنى تىڭشىغۇسى كېلەتتى . . . لېكىن ، ئۇ يوق ئىدى . ماھمۇد ئاكا ۋاپات بولغاندا ، ئۇنىڭ يوقلۇقىنى قېدىرخان بىلدۈرمىگەنىدى . قېدىرخانىنىڭ يوقلۇقىنى بىلدۈرمەيدىغان كىشى چىقارمۇ ؟

ياق تېخى چىقمىغانىدى . سۇلتان ئەنە شۇنداق بىر قەدىردان ئۇستازنىڭ ، دوستىنىڭ بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى ، ئىزدىنەتتى . مىرزا ھەيدەر كوراگان يېنىدا بولسا كاشكى ! ... ئۇنىمۇ تولا ئويلاپ ، سېغىنغاندەك بولۇپ قالدى .

ئابدۇرېشىتخان بۇگۈن جاھان باغدا مەجالسۇن ئۆمەرا ئۆتكۈزدى . دۆلەت ئەربابلىرى تەكلىپ قىلىنغان بۇ كاتتا يىغىنغا ھەرقايسى ۋىلايەت ، يۇرتلارنىڭ ھاكىمبەگلىرىمۇ كەلگەن ، ئابدۇكېرىمخان باشلىق شاھزادىلەرمۇ قاتناشقانىدى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى توققۇز تارتۇق قىلىپ كەلگىنىدى . دەشتى قىپچاقتىن ھەقنەزەرخان كەلمىگەن بولسىمۇ ، ۋەزىرلىرىدىن توققۇز تارتۇق ئەۋەتكەنىدى . بۇنىڭدىن ئابدۇرېشىتخان خۇرسەن بولدى . بۇ ئۇنىڭ مەملىكىتىنىڭ يەنە تىنچلىق ، ئاسايىشلىق دەۋرىگە قەدەم قويغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى .

ئابدۇرېشىتخان مەجالسۇن ئۆمەراغا قاتناشقانلارنىڭ مەلۇماتلىرىدىن بىلدىكى ، ھەر ئۆي ئىشىكى ئالدىدا بىر تۈپتىن بەش تۈپكىچە ئۇجمە دەرىخى ، ھەر ئائىلىدە ئىككىدىن بەشكىچە قوي ـ كالا ، ئات بولۇش ـ قەشقەر ، يەركەن ، خوتەن ، تۇرپان ، بەدەخشان ۋىلايەتلىرىدە ئەمەلگە ئاشقانىدى . ھۈنەرۋەن ـ كاسىپلار ، بىلىملىك كىشىلەر كۆپەيگەنىدى .

شەھەر ، يېزا ـ قىشلاقلاردا بەرپا قىلىنغان مەدرىسە ، مەكتەپ ،

قارىيخانىيلار بەش مىڭدىن ، سېلىنغان مەسچىت ، جامەلەر مىڭدىن ، قۇرۇلغان خانىقالار تۆت يۈزدىن ئاشقانىدى . شەھەر ـ يېزىلاردا يۈزدىن ئارتۇق بازار ، رەستە ئەھيا قىلىنىپ ، خەلقنىڭ ھۇنەر ـ سانائىتى راۋاجلاندۇرۇلغانىدى . ئون ئۇچ ئۆستەڭ ، ئوتتۇز كۆل ، ئىككى يۈزدىن ئارتۇق ئېرىق چېپىلىپ ، دېھقانلارنىڭ تۇرمۇش شارائىتى ياخشىلانغانىدى .

يول توسىدىغان قاراقچىلار ، تام تېشىدىغان ئوغرىلار ، ھەمياننى قۇرۇغدايدىغان يانچۇقچىلار تۇگىتىلگەنىدى . گۆھەر ، ئالتۇن چۇشۇپ قالسىمۇ ھېچكىم كۆز ـ قىرىنى سالمايدىغان ، بىر كىشى قېينىچىلىققا ئۇچرىسا ھەممە كۆڭۈل بۆلىدىغان قېرىنداشلىق مېھرى ـ مۇھەببەت ھەممە ئائىلىلەرگىچە قانات يايغانىدى . چېكىدىغان ، ئىچىدىغان نائەھلىلەرگە ئورۇن قالمىغانىدى . . .

بۇ مەلۇماتلارنى سەرمۇنشى شاھ ھەبىب يەركەندى پاتلىق كەشمىر قەغىزىگە باش كۆتۈرمەي يازدى .

ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخاننىڭ خىيالچان چېھرىسىدە ئىللىق تەبەسسۇم پەيدا بولدى . ئۇ دۆلەت ئەركانلىرى ، ھاكىمبەگلەرنىڭ سۆزى تۈگىگەندىن كېيىن ئورنىدىن تۇردى .

ـــ يۇرت ئاتىلىرى ، مەملىكىتىمىزنىڭ مۇستەھكەم تۈۋرۈكلىرى ، ھەربىرىڭلارغا رەھمەت ، ـ دېدى ئابدۇرېشىتخان ، ـــ جانابلار ، مەرھۇم ئاتام سەئىدخاننىڭ ئارزۇلىرى ھەربىرىڭلارنىڭ تىرىشچانلىقى ، غەيرەت ـ جاسارىتى بىلەن ئەمەلگە ئاشتى ، ۋەتىنىمىز گۈللەپ ياشنىدى ، خانلىقىمىز قۇدرەت تاپتى . ھالبۇكى ، ھاۋا ئۇچيۇز ئاتمش ئالتە كۈننىڭ ھەمىسىدە ئوچۇق بولمايدۇ . . . ئويلىمىغان ۋاقىتتا بوران چىقىدىغان ، قار ـ يامغۇر ياغىدىغان كۈنلەرمۇ بولىدۇ . شۇڭا ، دائىم سەگەك ، پاك ، سەمىمىي بولۇشۇڭلار لازىم . سىلەرنى پاراغەتلىك كۈنلەردە غەپلەت باسسا ، ئەل ـ يۇرت ئورنىنى تولدۇرۇپ بولمايدىغان زىيانغا ئۇچرايدۇ . شۇڭا ، ھەممە ۋاقىت ۋەتەننىڭ ، خەلقنىڭ غېمىنى يېيىشىمىز ، راستچىل ، سەمىمىي ، خالىس بولۇشىمىز ، نىيىتىمىزنى بۇزماسلىقىمىز لازىم . بىر

ئەمەلدارنىڭ نىيىتى بۇزۇلسا ، مىلك پۇقرانىڭ ئارامى بۇزۇلىدۇ . بىر ھا-
كىمبەگ خىيانەتچى بولسا ، بىر يۇرت نامراتلىشىدۇ . بىر سۇلتان زالىم
بولسا ، بىر مەملىكەت خەلقى كۆلپەت چېكىدۇ . شۇڭا ، مەن سىلەرنىڭ
ئاللانىڭ سەممىي ، ساپدىل بەندىسى بولۇشۇڭلارنى ، ئۆزۈڭلارنى ئاۋام-
نىڭ خوجىسى ئەمەس ، قۇلى دەپ بىلىشىڭلارنى تەۋسىيە قىلىمەن . جا-
نابلار ، ئاۋامغا ئۆچ بولماڭلار ، مېھرىبان بولۇڭلار ، زالىم بولماڭلار ، ئا-
دىل بولۇڭلار . . .

ئابدۇرېشىتخان سۆزدىن توختاپ ، دۆلەت ئەربابلىرىغا سەپسېلىپ
قارىدى . نەزىرى شاھزادە ئابدۇكېرىمخان باشلىق سەككىز ئوغلىغا
چۈشكەندە ختاپ قىلىپ دېدى :

ـــ ئوغۇللىرىم ، بوۋاڭلارمۇ ، بوۋاڭلارنىڭ بوۋىسىمۇ ئەلگە يۈز
كېلەلمەيدىغان يامان ئىش قىلمىغان . دۈشمەنگە تىز پۈكمىگەن ، ۋەتە-
نىگە ئاسىيلىق قىلمىغان ، ئاۋامغا ئازار بەرمىگەن ، تاج ـ تەختىنى تارتـ
قۇزۇپ قويمىغان . جاھان ئەللىرى ئارىسىدا مەردۇ مەيدان بولۇپ ئۆتـ
كەن . سىلەر ئەنە شۇنداق شانۇ شەۋكەتلىك پادىشاھ ، خانلارنىڭ
ئەۋلادى . چوڭلار يۇرت سورىغۇدەك ، كىچىكلەر ئات مىنگۈدەك بو-
لۇپ قالدىلار . كۈنۈڭلارنى ئۆزۈڭلار ئالالايسىلەر . سىلەرگە شۇنى
تەۋسىيە قىلىمەنكى ، مانا بۇ دۆلەت ئەركانلىرىنى ھۆرمەت قىلىڭلار ،
دوست تۇتۇڭلار ، ئۇلارغا يۆلىنىڭلار ، ئۇلارغا كۆيۈنۈڭلار ، ئۇلارنىڭ
مەسلىھەتسىز ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن ئىش قىلماڭلار ، كېڭەشلىك ئىش
بۇزۇلمايدۇ .

بىر ـ بىرىڭلارنى قەدىرلەڭلار . ئالدىراقسانلىق ، قان ـ قېرىنداشلىق رېشتىڭلارنى
قىلىپ ، نام ـ ئابرۇي ، يەر ، ماكان تالىشىپ ، قېرىنداشلىق رېشتىڭلارنى
ئۈزۈپ قويماڭلار ، ئىتتىپاق بولۇڭلار ، ئىتتىپاقسىزلىق قىلىپ نەپسى
خاھىشىڭلارغا ببرىلگەن كۈنۈڭلار ـ زاۋاللىقىا يۈز تۇتقان كۈ-
نۈڭلاردۇر ، ـــ ئابدۇرېشىتخان نەزىرىنى شاھزادىلەردىن دۆلەت ئەربا-
بلىرىغا يۆتكىدى ، ـــ جانابلار ، مەن ئوغۇللىرىمنىڭ چوڭى بولغان ئا-
دۇلكېرىمخاننى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ۋەلى ئەھدى قىلىشنى قارار قىلدىم .

سلەر توغرا تاپساڭلار ، يارلىق چۈشۈرىمەن .

ـــ شاھزادە ئابدۇلكېرىمخان پاساھەتلىك ۋە جاسارەتلىكتۇر . ۋەلى ئەھدى بولۇشقا مۇناسىپ پەزىلەتكە ئىگە ، سۇلتانىمىزنىڭ بۇ قارارى خانلىقىمىزنىڭ تېخىمۇ قۇدرەت تېپىشى ، بىرلىكى ، ئەمنلىكى ئۈچۈن قوللىنىلغان دەنا تەدبىردۇر ، ـــ دېدى ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەر ئورنىدىن تۇرۇپ قوللىرىنى كۆكسىگە قويۇپ .

ھەممە ۋەزىر ، ئەمىرلەر ، ھاكىمبەگ ، سەركەردە ئاتا ۋەزىرنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەشتى ۋە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ۋەلى ئەھدىگە بەيئەت قىلىدىغانلىقلىرىنى بىلدۈرۈشتى .

ـــ ئوغۇللىرىم ، سىلەرمۇ ئاكاڭلارغا بەيئەت قىلىڭلار . ئۇنىڭ ئەمرى ـ پەرمانىنى ئورۇندىشىڭا ، چۈشۈرگەن يارلىقىنى ئىجرا قىلىشقا قەسەم بېرىڭلار ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ۋە ئابدۇكېرىمخاننى شەرەتـ لەپ تەختكە چىقىرىپ ، يېنىدا ئولتۇرغۇزدى .

ئىبراھىم سۇلتان ، مۇھەممەدخان ، ئەبۇ سەئىد سۇلتان ، قۇرەيش سۇلتان ، مۇھەممەد باقى سۇلتانى ، مۇھەممەد شاھ سۇلتان ، يۇنۇس سۇلتان ، ئابدۇللا سۇلتانلار سەپراست بولۇپ ، تەخت ئالدىدا قەسەم بەردى :

ـــ ئاللا گۇۋاھ بولسۇنكى ، ۋەلى ئەھدى ئاكىمىز ئابدۇلكېرىمخانغا ئۆمۈر بويى بەيئەت قىلىمىز ، ئەگەر قايسىمىز بۇ ئەھدىمىزگە مۇخالىپ ئىش قىلساق ، ئۆمرىمىز كوتا بولسۇن .

ئابدۇرېشىتخان ئابدۇكېرىمخانغا تاج ۋە تون كىيدۈردى . باشقا شاھزادىلەرگە كۈمۈش ساپلىق خەنجەر تەقدىم قىلدى ، دۆلەت ئەركانـ لىرىغا تون ياپتى .

ئابدۇرېشىتخان گۈل ـ چېچەكلەرگە پۈركەنگەن ھەۋزەئى سۇلـ تان بويىدىكى شاھ سۇپىسىدا دۆلەت زىياپىتى ئۆتكۈزۈپ ، مەجالسۇن ئۆمەرانىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ئېلان قىلدى ، داستىخان يىغىلدى ، بۇ چاغدا ئولتۇرۇشقا نەيزە بويى قالغان قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرى كۈمۈش ياپراقلار ئارىسىدىن كۆلگە تۆكۈلۈپ تۇراتتى .

5

نەقىشلىك پىشايۋان تۇۋرۇكىنىڭ ھەسەن ـ ھۈسەندەك رەڭدار ئەگمىسى ئۈستىگە ئېسىقلىق ئالتۇن ئېرىتمىسىدە ھەل بېرىلگەن چوڭ سىم قەپەستىكى يېشىل تونلۇق شاتۇتى قىزىل ئىلمەك تۈمشۇقى بىلەن بويۇن ، بېقىنلىرىنى قاشلاپ قوندىقتا ئولتۇراتتى ، ئەركىلىگەندەك قىلىپ يېشىل قانىتىنى كېرىۋىدى ، ئاپئاق ، يۇمران پەي بىلەن قاپلانغان باغرى كۆرۈندى . ئۇ بويۇنداپ پەستىكى قوندىققا چۈشتى . خۇددى ئۇنىڭ گۈزەل قاناتلىرىنىڭ رەڭگىدەك يېشىل كۆڭلەك كېيىپ ، ئاق گۈللۈك ھاۋارەڭ يىپەك رومال سالغان ئاماننسا سۇلتانبېگىم چىرايلىق ياسالغان ئىدىش يەمدانغا دان سېلىپ بەردى . شاتۇتى « رەھمەت ـ رەھمەت » دەپ قوندىقتا سەكرەپ ـ سەكرەپ قويدى .

بۇ شاتۇتىنى ئۆتكەن ئايدا ، كەشمىر پادىشاھى مىرزا ھەيدەر كوراگان توققۇز تاي كەشمىر قەغىزى بىلەن توققۇز تارتۇق قىلىپ ئەۋەتكەندى . سۇلتان ئۇنى ئاماننسا سۇلتانبېگىمگە سوۋغا قىلىپ ، مۇشۇ يەرگە ئۆزى ئېسىپ بەرگەندى . شۇنىڭدىن بۇيان بۇ شاتۇتى خانىشنىڭ سىرداش دوستى بولۇپ قالدى . ئۇ شۇ تاپتا بۇ ئەقىللىق قۇش بىلەن مۇڭدىشۋاتاتتى .

شاتۇتى ئاماننسا سۇلتانبېگىمگە تىكىلىپ قاراپ ، دىك ـ دىك سەكرەپ ، قەپەسنىڭ بىر تۆشۈكچىسىدىن تۇمشۇقىنى چىقاردى . ئاماننسا سۇلتانبېگىم پىشايۋاندا ئولتۇرۇپ چۆچۈرە تۇگۈۋاتقان كېنىزەكلەرنىڭ يېنىغا كېلىپ ، تەخسىدىكى كۆك قىيمىسىدىن بىر ئۇچۇم ئالدى ـ دە ، ئۇنى ئالقىنىدا قەپەسكە يېقىن قىلىپ تۇتۇپ بەردى . شاتۇتى كۆك قىيمىسىنى چوقۇلاپ يېيىشكە كىرىشتى . شۇ چاغدا قەسىر ئىشكىدىن بىر دەستە گۈل كۆتۈرۈپ ئابدۇرېشتخان كىرىپ كەلدى .

ـــ سۇلتان كەلدى ، سۇلتان كەلدى ! ـــ دەپ قاناتلىرىنى ئېـ

چىپ ـ ياپتى شاتۇتى .

ئامانىسا سۇلتانبېگىم پېشايۋاندىن چۇشۇپ تەزىم قىلدى : سۇلتان ئۇنىڭغا جاۋاب سالام قايتۇرۇپ گۈلدەستىنى بەردى .

ـــ ئىككىمىز سىرداش بولۇپ قالدۇق شاھىم ، نېمىدېگەن ئوبدان قۇش بۇ ، ئادەمگە قارىپلا كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالىدىكەن ، ـــ دېدى خانىش ۋە گۈلنى پۇراپ رەھمەت ئېيتتى .

ـــ شاتۇتىغا سىز گەپ ئۆگەتتىڭىزمۇ ؟ ـــ سورىدى ئابدۇرېشىتخان قەپەستە بويۇنداپ تۇرغان قۇشقا بىر قاراپ .

ـــ بۇ يەردە بىر تومۇچۇق بار ، شۇ ئۆگەتتى ، ـــ دېدى ئامانىسا سۇلتانبېگىم چۆچۈرەڭ تۇگۈۋاتقان كېنىزەك سۇۋەبىگە كۆز قىسىپ قويۇپ ، ئاندىن سۇلتانغا قاراپ كۈلدى ، ـــ مەنمۇ . . .

ئۇ تاۋار جىلىتكە سىقىپ تۇرغان قورسىقىنى تۇتۇپ سۆزدىن توختاپ قالدى .

ـــ نېمە بولدىڭىز قەدىرلىكىم ؟ ـــ ئابدۇرېشىتخان ئەنسىرەپ خانىشنىڭ چىرايىغا باقتى .

ـــ ھۇجرىغا كىرىپ ئېيتىپ بېرەي شاھىم .

ئامانىسا ئالدىدا مېڭىپ ھۇجرىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ ، پەردىنى قايرىپ تۇردى . ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئارقىسىدىن ئۆزى كىردى . گۈلنى گۈلدانغا چىلاپ قويۇپ ، ئېرىنىڭ تونىنى سالدۇرۇپ ئاسقۇغا ئاستى . ئۇنى كۆرپىگە ئولتۇرغۇزدى .

ـــ ئېيتىڭا ، بايا نېمىشقا سۆزىڭىزنى توختىتىۋالدىڭىز ؟ ـــ دەپ سورىدى سۇلتان ئامانىسا سۇلتانبېگىمدىن .

ئامانىسا سۇلتانبېگىم پىخىلداپ كۈلدى ۋە ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ جىلىتكىسىنىڭ تۇگمىسىنى يېشىپ :

ـــ شاھىم ، قوللىرىنى مەيەرگە قويسىلا ، ـــ دېدى قورسىقىنى كۆرسىتىپ .

ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ قورسىقىنى سىلاپ :

ـــ ھېچنىمىنى بىلەلمىدىمغۇ ، ـــ دېدى .

ـــ ژاي ئېسىت ، توختىۋالدى ، قوللىرىنى تارتىۋالماي تۇرسىلا شاھىم .

ـــ نېمە توختىۋالدى ؟ ـــ دېدى ھەيران بولغان ئابدۇرېشىتخان ۋە ئازدىن كېيىن خۇشاللىق بىلەن ئېيتتى ، ـــ بىر نېمە قىمىرلاۋاتىدىغۇ مەلىكەم . بۇ . . . بۇ . . . ئاھ مەلىكەم ، سىز ئېغىر ئاياغ بولۇپسىزغۇ ؟

ـــ ھەئە شاھىم ، ئاللا تىلىكىمگە يەتكۈزدى ، ـــ ئاماننىسا بېشىنى ئابدۇرېشىتخاننىڭ كۆكسىگە قويۇپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، ـــ بالا تەۋرىگىنىگە خېلى كۈنلەر بولدى . ئۆتكەندىكىدەك ئارماندا قالماي ، دەپ ھېچكىمگە ئېغىز ئاچمىدىم ، سېزىكلىكىمنىمۇ مەلۇم قىلمىدىم ، تازا ئېنىق بولغاندىن كېيىن ئېيتاي ، دەپ مۇشۇ كۈنگىچە سەۋر قىلىپ كەلدىم . ئەمدى ئېنىق بولدى . . .

ئابدۇرېشىتخان ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئېغىر ئاياغ بولغىنىدىن ناھايىتى خۇشال بولغانىدى . ئۇ چۆچۈرىنى يەۋاتقاندىمۇ ، مۇقام پەدىلىرىگە تەمبۇر چەككەندىمۇ ، كۆز ئالدىغا بولغۇسى ئوغلىنى كەلتۈرۈپ سۆيۈندى .

پۈتۈرىم يار ئۆتتى ، سالقىن شامىلى بىلەن كۈز كىردى . ئەنجۈر ، ئانار پىشتى . بىر كۈنى ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنى تولغاق تۇتتى ، تۇتقاندىمۇ ناھايىتى قاتتىق تۇتتى . ئاتىسى ۋاپات بولغاندىن بېرى ، يېنىدا تۇرۇپ كېلىۋاتقان ئۆگەي ئانىسى ھەجەرخان باش ـ ئايىغدا پايپېتەك بولۇپ :

ـــ مەلىكە قىزىم ، چىدىسىلا . تۇغۇت دېگەن مانا مۇشۇنداق بولىدۇ ، قورقمىسىلا ، ئۆزلىرىنى بوش قويۇۋېتىپ ياتسىلا ، ـــ دەيتتى .

ـــ ئانا ، مەرىيەمنىسا ئاچامنى چاقىرسىلا ، چىدالمايۋاتىمەن ، ـــ دېدى ئاماننىسا سۇلتانبېگىم .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم قىشلاقتىن كەلگەن ئون نەچچە يىلدىن بېرى ، كېنىزەكلەر ئىككى قېتىم ئالماشقانىدى . پەقەت ئوردا ياساۋۇل ، سىپاھلىرىغا تۇرمۇشقا چىققان شەمشىبانۇ بىلەن گۈلئايىملا ئالماشمىغانىدى . ئۇلار مەرىيەمنىسا بىلەن بىللە ھازىرغىچە ئاماننىسانىڭ خىزمىتىدە

بولۇپ كېلىۋاتاتتى . ھەجەرخان ئاشخانىغا چىقىپ ، مەريەمنىسانى چاقىرىپ كىردى ، بىرىنچى تولغاق تۆتۈپ كەتكەندى . خېلى ئوڭۇشلۇپ قالغان خانىش چاچلىرىنى تۈزەشتۇرۇۋاتتى . يېرىم سائەت ئۆتمەي يەنە تولغاق تۇتتى . ئاماننىسا سۇلتانبېگىم ئۆزىنىڭ تاشلاپ ئىكىرىدى . ئىنجىقلاپ ، ئۈياقتىن ـ بۇياققا دوملاپ ، ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالماي دادلىدى . بۇ قېتىمقى تولغاق ئۈزۈنراق تۇتتى . ئۇ قاتتىق چىرقىراپ ھوشىدىن كەتكەندە تولغاق پەسلەپ قالدى . چىرايى سامانەك سارغىيىپ كەتكەندى .

مەريەمنىسا بۇۋى يۈگۈرۈپ چىقىپ ، ئارامگاھ سارايغا قاراۋاتقان ئېرى ھاشىم ئاخۇنىنى سۇلتانغا خەۋەر بېرىشكە ماڭدۇردى . ئۈزۈن ئۆتمەي ئابدۇرېشىتخان ئاماننىسا سۇلتانبېگىم قەسرىگە كەلدى . ھوشىغا كەلگەن خانىش سۇلتاننى كۆرۈپ قوپماقچى بولۇپ تۇرۇپ يىقىلدى ، يەنە تولغاق تۇتقاندى .

ـــ ئالىيلىرى ، چىقىپ تۇرغان بولسلا ، مەلىكەم قورۇنۇپ ، تولغاق ئۈزۈنغا سوزۇلۇپ كەتمىسۇن ، ـــ دېدى ھەجەرخان ئۆتۈنۈپ .

ئابدۇرېشىتخان چىقىپ تاھارەت ئالدى ، مېھمانخانىدا ئىككى رەكەت نەپلى نامازئوقۇپ ، خانىشنىڭ تۇغۇتىغا ئاسانلىق تىلەپ ، دۇئا قىلدى . نامازدىن كېيىن « سۇرە يۇسۇپ » نى يەتتە قېتىم ئوقۇپ دۇئا قىلدى ، ھەر قېتىم تولغاق تۇتقاندا ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئېچىنىشلىق ناله ـ پەريادىنى ئاڭلاپ ، ئولتۇرالماي قوپۇپ كېتەتتى .

كەچ كىردى . ئاي بېشى بولغاچقا ، ئاي قاراڭغۇسى ئىدى ، كۈزنىڭ غۇر ـ غۇر شامىلى قەسىر ھويلىسىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنى ئىرغاڭشىتىپ ، يېپىق دېرىزىلەرگە ئۇرىلاتتى .

كەينى ـ كەينىدىن تۇتقان چوڭ ، ئۇششاق تولغاق خانىشنى ھالدىن كەتكۈزۈۋەتتى ، ئاۋازىمۇ ئاران چىقىدىغان بولۇپ قالدى .

بۇ كېچە ھېچكىم ئۇخلىمىدى . پېشايۋان تورۇسىغا ئۇۋا سالغان قالغاچمۇ كېچىچە ۋىچىرلاپ چىقتى .

مەريەمنىسا تاڭ سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا تاھارەت يەڭگۈشلەپ ،

جايناماز ئۈستىده ئولتۇرغان ئابدۇرېشىتخاننى چاقىردى :

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، مەلىكىنىڭ ئۆزلىرىنگە گېپىي بار ئىكەن .

ـــ بالا تۇغۇلدىمۇ ؟ ـــ ئالدىراپ سورىدى . سۇلتان .

ـــ تۇغۇلۇش ئالدىدا شاھىم .

ئابدۇرېشىتخان خانىش يېنىغا كىردى . ھەجەرخان ، مەريەمنىسا بۇۋىلەر چىقىپ كەتتى .

ـــ قەدىرلىكىم ، قانداقراق تۇرۇۋاتىسىز ؟ ـــ سورىدى سۇلتان ، ئاماننىسا سۇلتانېبگىمنىڭ ماڭلىيىدىكى تەپچىرەپ تۇرغان تەرلەرنى ئېرىتىپ .

ـــ خۇداغا شۈكۈر شاھىم . بالا تۇغۇلماي جېنىم قىينىلىپ كېتىۋاتىدۇ ، ـــ ئاستا جاۋاب بەردى ئاماننىسا سۇلتانېبگىم .

ـــ خۇدا بۇيرۇسا ، بالا تۇغۇلىدۇ مەلىكەم .

خانىش قوللىرىنى يوتقانغا تىرەپ ئولتۇرماقچى بولۇپ ئولتۇرالمىدى ، ئابدۇرېشىتخان ئۇنىڭ بېشىنى قۇچاقلا ئالدى .

ـــ شاھىم ، مەن ئۇ دۇنياغا كېتىدىغان ئوخشايمەن . بالا تۇغۇلۇپ قالسا ، ئوبدان قارىسىلا .

ـــ خاۋاتىرلەنمەڭ قەدىرلىكىم . ئىنشائاللا ، بالىنى بىرگە چوڭ قىلىمىز .

ئاماننىسا سۇلتانېبگىم ئۇنىڭغا مۆلدۈرلەپ قاراپ ، قولىغا چىڭ ئېسىلىۋالدى .

ـــ شاھىم ، تولغاق تۇتقىچە گېپىمنى دەۋالاي ، تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ ، كېتىپ قالسام كۆپ قايغۇرمىسىلا ، بالا سىلىگە ھەمراھ بولىدۇ . چۇچۇك سۇلتانېبگىم ، نورنىسا سۇلتانېبگىملەر خىزمەتلىرىنى قىلىدۇ .

ئابدۇرېشىتخان ئاماننىسا سۇلتانېبگىمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ يىغلاپ تاشلىدى . ئۇنىڭ ئاۋازى بەكمۇ بوش ئىدى . ئاماننىسا سۇلتانېبگىمنىڭ كۆزلىرىدىنمۇ ياش ئېتىلىپ چىقتى .

ـــ شاھىم ، مەندىن رازى بولسىلا . مەن رەتلىگەن ئون تۆت مۇ-

قامنى خەزىنىدە گۆھەر ساقلىغاندەك ساقلاپ ، ئەلگە تەقدىم ئەتسىلە . كىتابلىرىم ، ساتارىم سىلىگە قالدى . ئۇلار مېنىڭ . . .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنى يەنە تولغاق تۇتتى ، قاتتىق ئاغرىقتىن چىرايى پۇرۇشۇپ ، چىرقىراپ كەتتى .

ھەجەرخان ، مەريەمنىسا بۇۋىلەر كىرىشتى . ئابدۇرېشىتخان ئىسمىقامەت ئۆيىگە چىقىپ نامازشامدانىنى ئۆتەپ ، سۈرە « ياسىن » نى ئوقۇپ ، مەھبۇبىسىنىڭ تۇغۇتىنى ئاللانىڭ ئاسان قىلىشىنى تىلەپ ، يىغلاپ دۇئا قىلدى . ئۇ تېخى دۇئادىن قوللىرىنى چۈشۈرمىگەندى ، مەريەمنىسا كىرىپ :

ـــ شاھىم ، بالا تۇغۇلدى ، ـــ دەپ خەۋەر قىلدى .

ـــ بالا تۇغۇلدى ؟ ! مىڭ مەرتە شۈكرى .

ئابدۇرېشىتخان شۇنداق دەپلا ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ، خانىشىنىڭ يېنىغا چىقتى . ئاپئاق زاكىغا يۆگەلگەن بوۋاق كۆزلىرىنى يۇمۇپ ، ئانىسى يېنىدا ياتاتتى . بالىغا قاراپ ياتقان ئاماننىسا سۇلتانبېگىمنىڭ چىرايى ئالجايىپ ئاقىرىپ كەتكەندى . كۆزلىرى يۇمۇق بولۇپ ، تىنىقى ئىتتىكلەپ قالغانىدى .

ئابدۇرېشىتخان يۇكۇنۈپ ئولتۇرۇپ بوۋاقنى قولىغا ئالدى .

ـــ خۇداغا شۈكرى مەلىكەم ، يەكگىپسىز ، مۇبارەك بولسۇن .

ئاماننىسا سۇلتانبېگىم كۆزلىرىنى يوغان ئاچتى . سۇلتان قولىدىكى بوۋاققا ئىنتىلىپ قارىدى . ياش تامچىلىرى مەڭزىدىن سىرغىدى . ئۇ ئۇزۇپ ـ ئۇزۇپ دېدى :

ـــ شاھىم ـ شاھىم ، خۇدا ـ خۇدا ـ نېسىپ ـ قىلىپ ـ ئاخىر ـ سىلىگە ـ بالا ـ تۇغۇپ ـ بەردىم . . . ـــ ئۇنىڭ ئۇنى ناھايىتى بوش چىقتى . ئابدۇرېشىتخانغا تەلمۈردى ، ـــ مەن ـــ كې ـــ تە ـــ دە ـــ غان ـــ بولـــ دۇم . ئا ـــ نام ، دا ـــ دام كەلدى . . .

ئۇنىڭ ئۇنى پەسلەپ كەتتى . تۆۋەنكى قاپقى ، لەۋلىرى كۆكۈرۈپ كەتكەنىدى .

ـــ مەلىكەم ، مەلىكەم ! ـــ توۋلىدى ئابدۇرېشىتخان بالىنى ياتـ

قۇزۇپ قويۇپ .

ـــ شا ـــ هىم . . .

بۇ ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئابدۇرېشىتخاننى ئەڭ ئاخىرقى قېتىم چاقىرىشى بولۇپ قالدى . خانىشنىڭ ئۈمىد ـ ئارزۇسى ، تىلىكىنى يەتـ كۈزگەن بۇ نازۇك ، ئاجىز ، تاۋۇش سۇلتاننىڭ يۈرىكىنى تىترەتتى .

ـــ مەلىكەم ، قەدىرلىكىم ، ـــ دېدى ئۇ يېشىنى توختىتالماي .

ـــ با ـــ لام . . .

ئاماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ تىنىقى ئۈزۈلدى . ئىككى تامچە ياش ئاق قاشتېشىدەك سۇزۇلگەن مەڭزىدە توختاپ قالدى .

ـــ مەلىكەم ، قەدىرلىكىم ! ـــ ئابدۇرېشىتخان ئىككى قولى بىلەن سۆيۈملۈك دىلبىرىنىڭ بېشىنى قۇچاقلاپ كۆتۈرۈپ توۋلىدى . لېكىن ، ئۇ جاۋاب بەرمىدى . ئۇ سۆزدىن ئەبەدىي توختىغانىدى ، قارا كۆزلىرى يەنىلا يېرىم يۇمۇق ئىدى ، گويا بالىسىغا تەلمۈرۈپ تۇراتتى .

يۈگۈرۈپ كىرىشكەن شەمشىبانۇ ، مەرىيەمنسا بۇۋىلەر قاراپ ، ئا ـ ماننسا سۇلتانبېگىمنىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىنى بىلىشتى ۋە :

ـــ ئاھ ، مەلىكەم ، ـــ دەپ پەرياد چېكىپ يىغلاشتى .

بۇ ئۆلۈم ئابدۇرېشىتخانغا ناھايىتى تاسادىپىي تۇيۇلدى . ئۇ ئاماـ ننسا سۇلتانبېگىمنى ئۆلۈپ كېتەر ، دەپ ئويلىمىغانىدى ، بۇ مۇسىبەت ئۇنى دۇنيادىن ۋاز كەچتۈرۈۋەتتى .

6

ئابدۇرېشىتخان هوشىغا كەلگەندە ، ساقلاپ تۇرغان شەمشىبانۇ دۆلەت ئەركانلىرىنىڭ پەتىگە كەلگىنىنى خەۋەر قىلدى ، ئۇ ئاق سەللە ئوراپ ، قارا مەخمەل تونىنى كىيدى . مېھمانخانىغا چىقىپ ، سۈكۈتتە ئولتۇرغان ۋەزىر ، ئەمىرلەر بىلەن كۆرۈشتى .

گۈلئېھرام ئوردىسىدا خىزمەت قىلىدىغان چوڭ ـ كىچىك ئە ـ

مەلدارلار ئارقا ـ ئارقىدىن پەتىگە كەلدى . ئاتا ۋەزىر ، ئەمىر ئەكرەملەر-نىڭ مەسلىھىتى بىلەن ، ئارامگاھ ساراي پەتىچىلەرنى كۆتىدىغان جاي قىلىندى . مېيىتنى پېشىن نامىزىغا ئېلىپ چىقىدىغان بولدى .

قارا نىمچا كىيىپ ، قارا پەرەنجە ئارتقان چۈچۈك سۇلتانبېگىم قىرىق كېنىزەكى بىلەن يىغلاپ كىرگەندە ، ئەر كىشىلەرنىڭ ھەممىسى ئارامگاھ سارايغا چىقىپ كېتىشتى . باشتىن ـ ئاياغ قارا كىيىم كىيىپ ، قارا پەرىجە ئارتقان چۆرە ، كېنىزەكلەرمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ توختىماي يىغلاشتى .

ئارامگاھ سارايدىن قايتىپ كەلگەن ئابدۇرېشىتخان ئامانىسا سۇلتانبېگىم جەستى قويۇلغان ئىستىقامەت ئۆيىگە كىرىپ :

ـــ ئاھ ، ھەمرىيىم ، نېمىشقا گەپ قىلمايلا ھەمرىيىم ، نېمىشقا ئالدىمغا چىقمايلا ھەمرىيىم ! ـــ دەپ چۈقان سېلىپ يىغلاپ يەنە ھوشىدىن كەتتى .

ئامانىسا سۇلتانبېگىم ئاق يوپۇق ئىچىدە تىرىكتەكلا ياتاتتى . قاش ـ كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇراتتى . چىرايى ئەينەكتەك سۈزۈك ئىدى . قارىغان كىشىگە ئۇ بەجايىكى ئۇخلاۋاتقاندەك بىلىنەتتى . شۇ تۇرقىدا ناھايىتى چىرايلىق ئىدى . ئەمما ، ئاق مەشۇت بىلەن ئېڭىكى چېتىپ قويۇلغاچقا بىر ئاز سۈرلۈك كۆرۈنەتتى .

ئابدۇرېشىتخان ھوشىغا كېلىپ ، ئۆزىنى تۇتالماي بېشىنى جەسەت ئۈستىگە قويۇۋالدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىم كىرىپ ، ئۇنى مېيىت يېنىدىن ئېلىپ چىقتى .

چاشكا ۋاقتىدا خوجا مۇھەممەد شېرىپ بۇزرۇكۇار پەتىگە كەلدى . ئۇ ئابدۇرېشىتخان بىلەن كۆرۈشۈپ تەسەللى سۆزلىرىنى ئېيتتى .

جەسەتنى خوجا مۇھەممەد شېرىپنىڭ چوڭ خوتۇنى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىرگە كەلگەن ئىككى بۇۋىم يۇيۇپ كېپەنگە ئالدى ، سۇنى شەمشىبانۇ بىلەن گۈلئايىم تەييارلاپ بەردى .

كۇن قىيام بولغاندا ، مېيىت ئاق مەشۇت بىلەن ئورۇلۇپ ، كەلمە شاھادەت كەشتىلەنگەن يوپۇق يېپىلغان جىنازىغا سېلىندى . جىنازىنى

دەۋرانىـبەگ ، شاھ ھەبىب يەركەندى ، ئابدۇلئەزىز كۆكۈلداش ، ئابدۇل-
باست سەردار كۆتۈرمەكچى بولۇۋېدى ، ئابدۇرېشتخان ئۈچ شاھزادە
بىلەن كۆتۈرۈپ ئوردا سرتىغا چىققاندىن كېيىن ئۇلارغا بېرىپ ، جىنازا
ئالدىغا ئۆتتى ، ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن تەڭبىر ئېيتىپ ماڭدى . جىنا-
زىـنـىڭ ئىككى يېنىدا ئون توققۇزدىن قارىي « ياسىن » نى تىلاۋەت قە-
لىـپ ئاستا قەدەم تاشلاپ كېتىپ باراتتى . جىنازىنىڭ كەينىدە ، ئوردا
مۇلازىملىرى ، ياساۋۇل ـ سىپاھلار ھەم پايتەخت ئاھالىسى سەپ تارتىپ
مـاڭغاندى . مەيدانىي ئادالەت ئادەم دېڭىزىغا ئايلانغاندى . ئابدۇرېشت-
خان يۈرىكىدە يىغلاپ جامەگە قەدەم قويدى . مەرھۇم مەلىكە ئاماننسا
سـۇلتانبېگىمنىڭ نامىزىنى شەيخۇلئىسلام مۇھەممەد ئابدۇللا دامۇللا چۈ-
شۈردى .

ھاۋا تۇتۇلۇپ ، ئاسمان يۈزىنى كۆكۈش ـ قارا بۇلۇتلار قاپلاپ ،
قۇياش بۇلۇت كەينىگە يوشۇرۇندى . سىم ـ سىم يامغۇر يېغىشقا باش-
لىدى . ئاماننسا سۇلتانبېگىم ۋاپاتىغا يەرۇ ئاسمان يىغلاۋاتاتتى .

جىنازا قولدىن ـ قولغا ئۆتۈپ ، گۈلئىبھرام ئوردىسىنىڭ چاھار
بېغىدىكى خان جەمەتى قەبرىستانلىقىغا ئېلىپ بېرىلدى . ئابدۇرېشتخان
مىيىتنى ئانىسىنىڭ ئايىغى ئاستىغا كولانغان گۆرگە ئۆز قولى بىلەن
قويدى . نەچچە مىڭ ئادەم « سۇر ئىخلاس » نى ئوقۇپ سۈپلىگەن
ئـىخلاس توپىسىنى مېيىت ئۈستىگە چاچتى . سۇلتان لەھەتتىن ① ئاي-
رىلغۇسى كەلمىگەن ھالدا يېنىپ چىقتى . ئۇنىڭ يۈرىكى ھېلىمۇ يىغلاۋا-
تاتتى . . .

جامائەت مەقبەرە بېشىدىن ئۇزىدى ، ئۇ يەردە ئابدۇرېشتخان ئون
توققۇز قارىي بىلەن بىللە قالدى . ئۈچ كۈنگىچە قەبرە بېشىدا قۇرئان
تىلاۋەت قىلىپ ، دۇئا قىلدى . كېيىن قارىيلارنى قايتۇرۇۋېتىپ ، قەبرە
بېشىدا يالغۇز ئۆزى قالدى .

ئۇ يېڭى قاتۇرۇلغان قەبرىگە قاراپ خىيالغا غەرق بولدى . ئاما-
نىسا قىز بىلەن قازانكۆل جاڭگىلىدا ئۇچراشقاندىن باشلاپ ، تاكى ئۇ ۋا-

---

① لەھەت ـــ گۆر .

پات بولغۇچە يۇز بەرگەن ئەھۋاللارنى بىرمۇ-بىر ئەسلەپ ئولتۇردى . ئا-مانسا سۇلتانبېگىم كۆز ئالدىدا كۆرۈنۈپلا تۇراتتى . ئابدۇرېشىتخان ئاھ چەكتى . ئۇنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتتىن يۇرىكى مۇجۇلۇپ ـ ئۆرتىنىپ تۇراتتى . تومۇر ـ تومۇرلىرىدا ئېقىۋاتقىنى قان ئەمەس ، بەلكى يىغا قە-يانىدەك ئىچ ـ ئىچىدىن يىغا ئۆرلەيتتى . شۇ ھالدا ئۇنى كىمدۇر بىرى چاقىرغاندەك قىلدى .

ئابدۇرېشىتخان مېنى چاقىرغان كىمدۇر ، دەپ كەينىگە قارىۋە-دى ، باش سېلىپ تۇرغان ئەمىر ئەكرەمنى كۆردى ۋە ئۇنچىقماي سۇئال نەزىرىدە ئۇنىڭغا قارىدى .

ـــ ئالىيلىرى ، پەرزەنتلىرىنىڭ تۇغۇلغىنىغا تۆت كۈن بولدى . ئاتا ۋەزىر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ سەمىلىرىگە سېلىپ قويايلى ، دەپ كېلە-ۋېدىم ، ـــ دېدى ئەكرەم .

ئابدۇرېشىتخان تۇرۇپ كەتتى . چېكسىنى سلاپ ئويلاندى . قايغۇلۇق نەزىرىنى قەبرىدىن ئالماي پىچىرلاپ دېدى :

ـــ ئوغلۇمنى مەشەگە ئېلىپ كېلىڭلار ، شەيخۇلئىسلام ئات قو-يۇپ بەرسۇن . ئانىسىمۇ ئاڭلىسۇن .

ئەكرەم كېتىپ ، شەيخۇلئىسلام ، ئاتا ۋەزىر ، جالالىدىنخان ، ئابدۇلئىزىز كۆكۈلداش ۋە دەۋرانبەگنى باشلاپ ، بوۋاقنى كۆتۈرۈپ كەلدى . نەيزە بويى كۆتۈرۈلگەن كۆز قۇياشىنىڭ ئالتۇن نۇرى قەبرە ئۈستىگە چۈشكەنىدى . ئابدۇرېشىتخان قول ئۇزىتىپ بالىنى ئالدى ، بوۋاق كۆز ئېچىپ ئاتىسىغا تەلپۈنۈپ قارىدى . سۇلتان :

ـــ دۇنياغا كۆز ئېچىپلا يېتىم بولۇپ قالدىڭ ئوغلۇم . خۇدا ھايا-تىڭنى خەيرلىك قىلسۇن ، ـــ دەپ بوۋاقنى ئابدۇللا دامواللىغا بەردى .

ـــ ئىسمى ـ شەرىپىنى نېمە قويىمىز ئالىيلىرى ؟ ـــ دەپ سو-رىدى شەيخۇلئىسلام .

ـــ تاڭغۇت دىيارىدا شېھىد بولغان ئوغلۇم ئابدۇلرەھىمخانىڭ ئېتىنى قويۇپ بېرىڭ تەقسىر .

ئابدۇللا دامواللا بوۋاقنىڭ ئوڭ قۇلىقىغا ئەزان ، سول قۇلىقىغا

تەگبىر ئېيتىپ :

ـــ ئاللانىڭ خالىشى بىلەن بۇ دۇنياغا كۆز ئاچقان ئى ئوغۇل ، ئىسىم ـ شەرىپىلىرى ئابدۇلرەھىمخان بولسۇن ، ئاتىلىرىدەك شاھ ـ سۇلـ تان ، كامىل ئىمان بولۇپ ئۆتكەيلا ، ـــ دەپ ئات قويۇپ بەردى .

ئابدۇرېشتىخان ، ئابدۇرېھىمخاننى قولىغا ئېلىپ ، يېڭى قاتۇرۇلغان قەبرىنىڭ سۇپىسىغا ياتقۇزدى . كۈن نۇرى بوۋاقنىڭ كۆزىنى چاقنىتـ ۋەتتى ، ئۇ كۆزىنى ئېچىپ ـ يۇمۇپ ، چىمچىقلىتىپ ، ئەتراپقا ئۆمەللەپ قارىدى . ئابدۇرېشتىخان ئېڭىشىپ :

ـــ ئابدۇلرەھىمخان ! ـــ دەپ ئۇچ قېتىم چاقىردى . . . ئۇ خىيالـ لىدا ئانىسىنىڭ روھى ئاڭلىسۇن ، دەپ ئويلىغان ئوخشايدۇ .

بـوۋاق مـۇشۇ بىر نەچچە كۈن ئىچىدە ئاتىسىنىڭ ئاقىرىپ كەتـ كەن چاچلىرىغا قارىغىنىچە تېپىچەكلەپ يىغلاپ كەتتى . . .

خاتىمە

زەرەپشان كۆۋەجەپ ، دولقۇنلاپ ئاقماقتا . ئىزغىرىن شامال ئۆر-كەشلىگەن سۇ يۈزىدىكى مازغاپتەك ئاق كۆپۈكچىلەرنى سۆيۈپ ئۆتە-مەكتە . قومساڭغۇ توپىلىق قىرغاقتىكى سۆگەت ، ئەرمۇدون ، رىدە دە-رەخلىرى ئىرغاڭشىپ ، شىلدىرلاپ ياپراق تاشلىماقتا .

ئابدۇرېشىتخان لەك ئۇرۇپ ئېقىۋاتقان دەريانا كۆز تىكىپ ئولـ تۇراتتى . ئاقارغان چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەنىدى . ئۇ « مەلـ كەم . . . ئامانىسا . . . ئاھ قەدىرلىكىم . . . » دەپ پىچىرلايتتى . ئاق سەللە ئورالغان دوپپا ، قارا چەكمەن تون كىيىۋالغانىدى . . .

ئۇ ئامـانـىسا سۇلتانبېگىم ۋاپات بولۇپ بىر ئايغىچە خۇدىنى بىلـ مەي يۈردى . پىراق ئوتىدا پۈچىلىنىپ ، بىر پەردە ئولتۇرالماي ، ئوردىنى ئايـلىناتتى . ئايلىنىپ ـ ئايلىنىپ قەبرە بېشىغا كېلەتتى . ئۇنى بۇگۈن ئوڭلىنىپ قالار ، ئەتە ئوڭلىنىپ قالار دەپ ئۆز ھالىغا قويۇۋەتكەنسىـ رى ، خـۇدىنى يوقىتىپ قويۇۋاتاتتى . چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ ، مەجـ نۇنەك بولۇپ قالغانىدى .

بالىلىق ۋاقتىدىن باشلاپ ، جەڭگاھىدىمۇ ، چاھار باغىدىمۇ بىرگە بولغان دوستى ، سەپدىشى ، ئەمىر ئەكرەم سەۋر قىلىش ، قازاغا رىزا بو-لۇش توغرۇلۇق كۆپ گەپ قىلىپ تەسەللى بەرسىمۇ ئابدۇرېشىتخان زۇۋان سۇرمىدى . ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەرمۇ سۆزىنى ئاڭلىتالمىغانىدىن كېيىن خوجا مۇھەممەد شېرىپنى ئوردىغا ، ئابدۇرېشىتخانغا نەسىھەت قە-لىش ئۈچۈن تەكلىپ قىلدى . بۇزرۇكۋار كېلىپ ئابدۇرېشىتخاننى مەرھۇمە ئامانىسا سۇلتانبېگىم مەقبەرىسى يېنىدىن تاپتى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، ـــ دېدى ئۇ سۆز باشلاپ ، ـــ خاتۇن

ئۆلۈپ ئەر قالماق ، ئەر ئۆلۈپ خاتۇن قالماق ـــ ئەلمساقتىن بېرى داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان تەقدىرى قىسمەتتۇر . قازاغا رىزا بولۇش مۆمىن بەندىنىڭ خىسلىتىدۇر . ئالىيلىرى ، سىلى غەيرەتلىك ۋە دانا . سەۋر قىلسلا ، مەملىكەت ئەھلىنىڭ نەزىرى ئۆزلىرىدە ، ئۇلار تەختتە ئولتۇرۇشلىرىنى ئارزۇ قىلماقتا . ئادالەتتىن ئەلگە ئەمنلىك ، راھەت بەخش ئېتىشلىرىگە ئىنتىزار بولماقتا . قايغۇنى كۆچكە ، نالە ـ پەريادنى خۇشالىق ـ كۈلكىگە ئايلاندۇرۇپ ، ئىلگىرىكىدەك مەردانە ، شاد ـ خۇرام يۈرۈشلىرىنى ئۈمىد قىلماقتا . . .

بۇ سۆزلەرمۇ ئابدۇرېشىتخانغا كار قىلمىدى . ئۇ يا ماقۇل ياكى ياق دېمەي ، ئاستا قوپۇپ قەبرىدىن نېرى كەتتى .

خوجا مۇھەممەد شېرىپ ۋەزىر ، ئەمرلەرگە :

ـــ ئاللانىڭ ئىزنىسىز قىلمۇ تەۋرىمەيدۇ . ئاللا ھىدايەت تاپقۇزغان بەندىسىنى ھېچكىم گۇمراھ قىلالمايدۇ . ئاللا گۇمراھ قىلغان بەندىسىنى ھېچكىم ھىدايەت تاپقۇزالمايدۇ . سۇلتاننىڭ بىر مۇسىبەت بىلەن بۇ ھالغا چۈشۈپ قېلىشى ھېكمەتسىز ئەمەس ، ـــ دەپ كېتتىپ قالدى .

ئابدۇرېشىتخان قىشنى ئاشۇنداق خامۇشلىق ئىچىدە ئۆتكۈزدى . ئابدۇرېشىتخان تاماقنى ئاز يەيدىغان ، ئۇسسۇزلۇقنى كۆپ ئىچىدىغان بولۇۋالدى . چۈچۈك سۇلتانبېگىمنىڭمۇ ، نورنسا سۇلتانبېگىمنىڭمۇ قەسىرىدە قونمىدى ، بۇ ئىككى خانىش ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئالالمىدى ، ئۆزلىرىمۇ غەم ـ قايغۇغا غەرق بولۇشتى .

دۆلەت ئەركانلىرى ئاقسۇغا چاپارمەن ئەۋەتىپ ، ئابدۇكېرىمخاننى ئېلىپ كېلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزدى . ۋەلى ئەھدى بولغان بۇ شاھزادە ئاتىسىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ ، ئىچىدىن پۇچىلانغان ھالدا دۆلەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلىشقا باشلىدى .

ئابدۇرېشىتخان كۈزنىڭ بىر ئەتىگەنلىكى ئارامگاھ سارىيىدىن چىقىپ ، ياساۋۇلغا ئات ئىگەرلەپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ياساۋۇل ئۇ ياخشى كۆرىدىغان قارا گىرنى ئىگەرلەپ كەلدى . سۇلتان ئۇنى مىنىپ دەرۋازىسىي مەغرىپتىن چىقىپ كەتتى . « سۇلتانىنىڭ شىكار قىلغۇسى كەلگەن

ئوخشايدۇ » دەپ ئويلىغان ئەكرەم بىر قانچە نۆكەرلەر بىلەن ئابدۇلبا-
ست بەگنى چاندۇرماي سۇلتاننى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋەتتى . . .

مانا ئابدۇرېشتخاننىڭ زەرەپشان بويىغا كەلگىنىگە ئىككى ھەپتە بولدى . ئۇ دەريا بويىنى ئايلىنىپلا يۈرەتتى . دەرەخكە يۆلىنىپ ئويلا-ناتتى . نۆكەرلەر ئېلىپ كېلىپ ئالدىغا قويۇپ قويغان تاماقنى گاھىدا يەيتتى ، گاھىدا يېمەيتتى . ۋەزىر ، ئەمىرلەر بىر قانچە قېتىم كېلىپ ، ئۇنى قايتىپ كېتىشكە ئۇندىگەن بولسىمۇ ، زۇۋان سۆرەمەي ئولتۇ-رۇۋالدى . ئۇلار ئامالسىز قايتىپ كېتىشكە مەجبۇر بولۇشتى .

ئابدۇرېشتخان بۇگۈن دەريا لېۋىگە چۈشۈپ ، ئۇزۇنراق ئول-تۇردى . سۇغا تىكىلگەن كۆزلىرىگە ئامانىسا سۇلتانبېگىم كۆرۈنگەندەك بولۇپ : « مەلىكەم ، قەدىرلىكىم . . . » دەپ پىچىرلاپ يىغلاپ كەتتى .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى !

ئابدۇرېشتخان تونۇش ئاۋازنى ئاڭلاپ كەينىگە قارىۋىدى ، ھا-شىم ئاخۇن ئۇستامنى كۆردى .

ـــ مېنى ئۇنتۇپ قالماپسىز ـ ھە ، ئۇستام ، كېلىڭ ، ئولتۇ-رۇڭ ، ـــ دېدى ئۇ نەچچە ۋاقىتتىن بېرى تۇنجى قېتىم زۇۋان سۆرۈپ .

ـــ سۇلتان ئالىيلىرى ، چاچ ـ ساقاللىرىنى ئېلىپ قويغىلى كەل-دىم ، ـــ دېدى ھاشىم ئاخۇن .

ئابدۇرېشتخان ئۆسۈپ ، مەيدىسىگە چۈشكەن ساقىلىنى سىپاپ كۆلۈمسىرىدى . ئاپئاق چاچلىرى گەدىنىنى ياپقانىدى . ئۇ ھاشىم ئاخۇنغا بەكلا قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپ ، ئىختىيارسىز كۆزلىرىگە ياش ئال-دى . ئابدۇرېشتخاننىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ باش ـ يۈزىنى دەريا سۈيىدە يۇدى ، چاچلىرىنى چۈشۈرۈپ ، ساقاللىرىنى ياساپ قويۇۋېدى ، سۇلتان ياشلا ئادەمگە ئايلاندى . ئۇ سۇدا كۆلەڭگىسىنى كۆرۈپ ئىك-كىنچى قېتىم كۆلۈمسىرىدى . ھاشىم ئاخۇن ئۇستام خالتىدىن ئەينەك ئېلىپ ئۇنىڭغا بەردى . سۇلتان ئەينەككە قاراپ :

ـــ ھە ، ئەمدى بوپتۇ ، مۇشۇنداق ئالدىغا بارسام مەلىكەم خۇشال بولىدۇ ، ـــ دېدى ۋە ئويلاپ تۇرۇپ قىلىپ سورىدى ، ـــ ئۇستام ، ئۆ-

لۇم قورقۇنچلۇقمۇ ؟

ھاشىم ئاخۇنمۇ ئويلىنىپ قالدى ، ئەسۋابلىرىنى خۇرجۇنغا سېلىپ قويۇپ دېدى :

ـــ رىۋايەتلەردە ئېيتىلىشىچە ، ئادەم ، ئىنس ـ جىن ، ئۇچار قۇش ، ھايۋاناتنىڭ پادىشاھى بولغان سۇلايمان ئەلەيھىسسالام قېرىپتۇ . ۋەزىرلىرى ئۇنىڭغا « ئابھايات [1] نى تاپتۇرۇپ ئىچسىلە . ئۆلمەي مەڭگۈ ياشايلا » دەپتۇ . ئۇ كۆپ كىشىلەردىن مەسلىھەت سورىسا ، يەنە شۇنداق دەپ جاۋاب بېرىشىپتۇ . ئاخىرىدا ھۆپۈپتىن مەسلىھەت سورىغانىكەن ، بۇ قۇش : « ئى شاھى جاھان ، ئۆلمىگەندىن يەنىلا ئۆلگەن ئەۋزەل . ئەگەر ئابھايانى ئىچىپ ئۆلمىسىلە ، ۋاپادار مەھبۇبلىرى ، سادىق دوست ـ يار ـ رەنلىرى ، سۆيۈملۈك ئوغۇل ـ قىزلىرى دۇنيادىن ئۆتسە ، يالغۇزسىراپ قالمامىلا ؟ تونۇمىغان ، بىلمىگەنلەر قانداقمۇ قەدىرلىرىگە يەتسۇن ؟ » دەپتۇ . سۇلتان ئەلەيھىسسالامغا ھۆپۈپنىڭ ئېيتقىنى مەزۇر بولۇپ ، ئابھايانى ئىچمەي ئەجەل شەربىتىنى ئىچكەنىكەن . شاھىم ، بۇنىڭدىن مەلۇم بولدىكى ، ئۆلۈم بىز ئويلىغاندەك قورقۇنچلۇق ئەمەس ، ئۇ ھارغان ـ چارچىغان ، جاپا چەككەن ئىنسان ئۈچۈن مەڭگۈلۈك ئارام ئېلىشتۇر .

ـــ رەھمەت ئۇستام ، توغرا جاۋاب بەردىلە ، مەن سىلى بىلەن كېتەي ، ـــ دېدى ئابدۇرېشىتخان ئورنىدىن تۇرۇپ .

ئۇ ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن يەنىلا ئارامگاھ سارايدا تۇردى . خانىشلارنىڭ قەسرىگە بارمىدى .

ئابدۇكېرىمخان ئەمىر ـ ئەركانلار بىلەن كېڭىشىپ ، ئاتىسىنىڭ خوتەنگە بېرىپ داۋالانغاچ سەيلە ـ سايا‌ھەت قىلىپ كېلىشىنى قارار قىلدى . شۇنىڭ بىلەن ئاتا ۋەزىر مىرزا ئەنۋەر ، ۋەزىر مولا‌ ماھمۇد ، ئەمىر دىۋان جالالىدىنخان ۋە ھاشىم ئاخۇن ئۇنىڭغا ھەمراھ بولۇپ خوتەنگە باردى . ئۇنى ئاتاقلىق تېۋىپلەرگە كۆرسىتىپ داۋالاتتى . مەنزىرە-

---

① ئابى ھايات ـــ ھاياتلىق سۈيى ، بۇ سۈنى تېپىپ ئىچكەنلەر ئۆلمەيدۇ . دېگەن رىۋايەت بار .

لىك جايلارغا ئېلىپ بېرىپ سەيلە قىلدۇردى . ئەمما ، كۈندىن ـ كۈنگە تامىقى ئازلاپ ، بەكلا ياداپ كەتكەن ئابدۇرېشىتخان بىر كۈنى چۈش مەزگىلىدە ئانار شەربىتىنى ئىچىۋېتىپ ، ئوڭدىسىغا ئۆچۈپ چۈشتى . ھەممىدىن بۇرۇن يېنىغا كەلگەن ھاشىم ئاخۇن ئۇنىڭ قاراقلىرى تارتىلىپ ، سارغىيىپ كەتكەنلىكىدىن ئەنسىرەپ تومۇرىنى تۇتتى . قۇلقىنى يېقىپ يۈرىكىنى تىڭشىدى ، تىۋىش بولمىدى ، نەپسىمۇ ئۇزۇلگەندى . ئۇستام ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئالەمدىن ئۆتكەنلىكىگە جەزم قىلىپ ، بېشىدا قارىشىپ تۇرغانلارغا :

ـــ سۇلتانىمىز تۇگەپ كېتىپتۇ ، ـــ دەپ ھۆكۈرەپ يىغلىدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ۋاپات بولغاندا ئەللىك سەككىز ياش ئىدى . ئۇ يەركەنگە ئېلىپ كېلىندى . چۇچۇك سۇلتانبېگىم ، نورنىسا سۇلتانبېگىملار ياقا يىرتىپ ، پەريات چېكىپ ھازا ئېچىشتى . بۆشۈكتە ياتقان ئابدۇرېھىمخانمۇ كالپۇك سوزۇپ ، پۇت ئېتىپ قىرقىراپ يىغلاپ كەتتى . مىڭلىغان ، ئونمىڭلىغان ئاۋام ئۇنىڭ نامىزىغا داخىل بولدى .

سۇلتان ئابدۇرېشىتخان ئاتىسى سەئىدخان ياتقان چاھار باغىدىكى خان جەمەتى قەبرىستانلىقىغا ، مەرھۇمە ئاماننىسا سۇلتانبېگىم يېنىغا دەپنە قىلىندى .

ۋەلى ئەھمەدى ئابدۇكېرىمخان ھىجرىيە 967 ـ يىلى سۇلتان بولۇپ ، خانلىق تەختىدە ئولتۇردى .

ئوتتۇز يىلدىن كېيىن ئاماننىسا سۇلتانبېگىمدىن بولغان ئابدۇرېھىمخان تۇرپان ، قاراشەھەر ۋىلايەتلىرىگە خان بولدى . جۇڭغارىيە ، يەتتە سۇ دېيارىغىمۇ ھۆكۈمرانلىق قىلدى . قىرىق يىل دەۋران سۈرۈپ دۇنيادىن ئۆتتى .

تۈگىدى .

1998 ـ يىلى 6 ـ ئاي ، قەشقەر .

مەسئۇل مۇھەررىرى : مەمتىمىن شىپە
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى : ئەلى ياقۇپ
مەسئۇل كوررېكتورى : ئاسىيە ئەخمەت

سۇلتان ئابدۇرېشتخان (2)

(تارىخىي رومان)
ھاجى مىرزاھىد كېرىمى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 №)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى
ئۈرۈمچى پاراۋانلىق باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى : 850×1168 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى : 13.625 قىستۇرما ۋاراقى : 2
2000 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2000 ـ يىل 3 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىراژى : 4,000 — 1
ISBN7—228—05169—6/I • 1934
باھاسى : 18.00 يۈەن